

İNEGÖL BELEDİYESİ

ULUSLARARASI İNEGÖL TARİHİ ve KÜLTÜRÜ SEMPOZYUMU 14-15-16 EKİM 2016

INTERNATIONAL SYMPOSIUM OF HISTORY AND CULTURE OF İNEGÖL
14-15-16 OCTOBER 2016

BİLDİRİLER COMMUNIQUE

I. CİLT VOLUME I

Editörler

Yrd. Doç. Dr. Doğan YAVAŞ
Yrd. Doç. Dr. Sezai SEVİM

ULUSLARARASI
İNEGÖL
TARİHİ ve KÜLTÜRÜ
SEMPOZYUMU

BAŞKANDAN

İlk görüşte aşkın yaşandığı bir şehirdir İnegöl... Hangi yerine giderse-niz gidin öyle bir bağlanırsınız ki bir daha bırakıp gidemezsiniz bu şehirden... İnsanı kendine çeken, çektikçe de ona sonsuz bir sevgi ile bağlanılan ve yaşa-maktan zevk alınan bir diyardır İnegöl...

Frigyalılardan Bitinyalılara, Roma İmparatorluğu'ndan Bizans'a, Ana-dolu Selçuklu'dan Osmanlı Devleti'ne kadar birçok medeniyete ev sahipliği yapmış kadim medeniyetlerin her birinin bıraktığı izleri günümüze kadar taşı-mayı başarmış 5000 yıllık bir geçmişe sahip bir şehirdir İnegöl.... Havasıyla, suyuyla, yazıyla ve kışıyla çok sevdiğimiz İnegöl'ümüz; sosyal, kültürel, tarihi ve ekonomik yapısıyla da birçok farklılığı bir arada barındıran bölgesinin par-layan yıldızı olarak yarınlara daha güvenle bakıyor.

Bizler sahip olduğumuz medeniyet tasavvuruyla hareket edip şehrimi-zi yeniden imar etmenin, yeniden inşa etmenin mücadelesini veriyor ve buna uygun bir belediyecilik anlayışını ortaya koyuyoruz. Sosyal Belediyeciliğin ge-rektirdiği hizmetleri sunarak, şehrimizin dinamiklerini harekete geçirerek, far-kındalığı artırma noktasında her alanda belediye olarak var olmaya çalışıyoruz.

Geçmişten beslenip geleceği inşa etmek, doğal estetiği insan estetiği ile buluşturmak adına “tarihi ve kültürel mirasımızı yaşatarak koruma” ilkesini gözeterek, tarihiyle barışık, geçmiş ile günümüz arasında köprü kurarak hayal ettiğimiz bir kent için uğraş veren bir belediye olarak İnegöl'ün tarihinde yer alan, gün yüzüne çıkmamış bilgilere ulaşmak amacıyla 14- 16 Ekim 2016 tarih-leri arasında Uluslararası İnegöl Tarihi ve Kültürü Sempozyumunu düzenledik.

Tarih boyunca kadim medeniyetlere ev sahipliği yapmış, Osmanlı Devleti'nin beylikten devlete geçişine şahitlik etmiş, geçmişin izlerini günü-müze taşıyan gerek tarihi eserleri gerekse yerel kültürü ile buram buram tarih

kokan ilçemizin geçmişinde saklı kalan bilgileri sempozyuma katılan akademisyenlerimiz ve yerel araştırmacılarımız tarafından tek tek ortaya çıkarıldı. İlçemizin birçok özelliği bilinmezlikten kurtularak, bilinir ve tanınır hale gelirken, yeni incelemeler, fikirler ve ulaşılan birçok sonuç ile İnegöl hakkında sahip olduğumuz bilgi ve belgenin zenginleşmesi de sağlanmış oldu. Tarihe bir dipnot düşen Sempozyum ile Mobilyası, Köftesi, Ayçekirdeği, Oylat Kaplıcası ve Tarihi Mehteri ile ününü dünya çapında duyuran, bölgesinde adeta parlayan bir yıldız olan İnegöl'ümüzün tarihiyle de kendinden söz ettireceğine yürekten inanıyoruz.

Uluslararası İnegöl Tarihi ve Kültürü Sempozyumunda 55 bilim insanı ve araştırmacının Tarihsel Süreçte İnegöl, İnegöl'de Halk Kültürü, Ekonomi ve Turizm, Nüfus ve Sosyal Yapı, Kentleşme Problemleri, İnegöl'ün Marka Değerleri ve bu konuların alt başlıkları altında bildirilerini topladığımız ve şu an elinize aldığınız kitabın İnegöl'ün tarih ve kültür alanındaki bilgi dağarcığına yeni soluk getireceğine, yeni bakış açıları oluşturarak bilimsel katkı koyacağına inancımız tamdır.

Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Doğan Yavaş, Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Sezai Sevim, İnegöl Belediye Başkan Yardımcısı Alper Taban, İnegöl Belediye Meclis Üyesi Nedim Bayram, İşkur İnegöl Şubesi Müdürü Ahmet Baştürk ve İnegöl Halk Eğitim Merkezi Müdürü Burhanettin Özdemir'in düzenleme kurulunda bulunduğu sempozyumumuza kurumsal olarak katkıda bulunan Uludağ Üniversitesi Rektörlüğü'ne, İnegöl Ticaret ve Sanayi Odası'na Başkanlığına, Kültür Bakanlığı'na, Başkanlık Tanıtma Fonu Genel Müdürlüğü, İnegöl Kent Konseyi ve Angelacoma Otel'e teşekkür eder, şehrimiz hakkındaki özel birikimlerini sunan akademisyenlere, yerel araştırmacılara ve tüm emeği geçenlere şükranlarımı sunarım.

Her aşaması titizlikle hazırlanan, ilkinin gerçekleştirdiğimiz ve geleceksel hale dönüşmesini umut ettiğimiz Uluslararası İnegöl Tarihi ve Kültürü Sempozyumunu ölümsüzleştirecek, özverili bir çalışmanın emeği olan bu eser ile ortaya çıkacak farklı bakış açılarının ve yeni bilgilerin İnegölümüzün gelişimine katkı sağlaması temennisiyle, sevgi ve saygılarımı sunarım.

Alinur AKTAŞ
İnegöl Belediye Başkanı

Editörlerden

İlçemizin konu edildiği “Uluslararası İnegöl Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (14-15-16 Ekim 2016)’nda buluşabilmek için daha bir buçuk yıl öncesinde işe başlamıştık. İnegöl’ün tarih ve kültür yönleriyle ele alınacağı bir sempozyum olacaktı bu faaliyetimiz. Belediye Başkanımızın onay vermesi ile yola koyulduk. Uludağ Üniversitesi Rektörü’nün desteği ile yürüttüğümüz bu çalışmalar, paydaşlarımız ve Sempozyum Onur Kurulumuz ile birlikte gerçekleşti. Düzenleme Kurulumuz tüm çalışmalarını planladı. Bilim Kurulumuz da yerli ve farklı yabancı ülkelere beş üyemiz ile oluştu.

Tebliğ teklifleri alındıktan sonra 55 tebliğcinin teklifi olumlu görülerek sempozyuma davet edildiler. İnegöl’ün arkeolojik, tarihi, mimari, coğrafi, sanatsal, yayın, iletişim, tanıtım ve turizm vb. alanları ile ilgili bu tebliğler iki günlük zaman sürecinde iki salonda tartışıldı ve değerlendirildi. Bu kadar tebliğcinin İnegöl ilçesini iki gün boyunca tartışması, ilçemiz hakkında çok değişik ve yeni bilgilerin ortaya çıkmasını da sağlamış oldu. Üç farklı ülkeden tebliğciler de sunumlarını gerçekleştirdi.

Böyle bir faaliyet İnegöl’de ilk defa gerçekleşiyordu. Yerelde böyle bir çalışmanın gerçekleştiriliyor olmasından dolayı tecrübesizlik ve eksiklikler ortaya çıkabilme ihtimali hemen akla gelebilirdi. Ancak görev alan kişilerin sorumluluklarını fedakârlıkla ve başarıyla yerine getirme gayretleri sonucunda, misafirlerimizin hep takdir ettikleri bir olgunluk ve başarı ortaya çıkmış oldu.

Şimdi de sempozyumun metinlerini basma aşamasına geldik. İnegöl hakkındaki bilgilere çok yeni ve değişik katkılar koyacağına inandığımız bu eser; uluslararası sempozyumun ilçemizde gerçekleşebilmesinde, hiç şüphesiz yerel yönetim birimimizin fikir sahipliği, ev sahipliği ve organizasyon yükünü üstlenmesi dolayısıyla başta Belediye Başkanımız Alinur Aktaş olmak üzere belediyemiz çalışanlarının üstün gayretleriyle yayın hayatına kazandırılmıştır. Hepsine teşekkürü borç biliyoruz.

Uluslararası İnegöl Sempozyumu’nda sunulan tebliğlerin kitabı olarak hazırlanan bu eserin ilçemize hayırlı olması dilek ve temennilerimizle...

Yrd. Doç. Dr. Doğan YAVAŞ

Yrd. Doç. Dr. Sezai SEVİM

SEMPOZYUM PROGRAMI

ULUSLARARASI İNEGÖL TARİHİ ve KÜLTÜRÜ SEMPOZYUMU

INTERNATIONAL SYMPOSIUM OF HISTORY AND CULTURE OF İNEGÖL

14-15-16 EKİM 2016 / Bursa - İnegöl
14-15-16 OCTOBER 2016 / Bursa - İnegöl

DÜZENLEYENLER

İnegöl Belediyesi
Uludağ Üniversitesi

PAYDAŞLAR

İnegöl Belediyesi
Uludağ Üniversitesi
T.C. Kültür Bakanlığı
T.C. Başbakanlık Tanıtma Fonu
İnegöl Ticaret ve Sanayi Odası (İTSO)
İnegöl Kent Konseyi

SEMPOZYUM ONUR KURULU

İzzettin KÜÇÜK	Bursa Valisi
Recep ALTEPE	Bursa Büyükşehir Belediye Başkanı
Prof. Dr. Yusuf ULCA Y	Uludağ Üniversitesi Rektörü
Ali AKÇA	İnegöl Kaymakamı
Alinur AKTAŞ	İnegöl Belediye Başkanı
Metin ANIL	İnegöl Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı
Haydar CERRAH	İnegöl Kent Konseyi Başkanı
Prof. Dr. Mefail HIZLI	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

DÜZENLEME KURULU

Yrd. Doç. Dr. Doğan YAVAŞ	Uludağ Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Sezai SEVİM	Uludağ Üniversitesi
Alper TABAN	İnegöl Belediye Başkan Yardımcısı
Nedim BAYRAM	İnegöl Belediye Meclis Üyesi
Ahmet BAŞTÜRK	İşkur İnegöl Şubesi Müdürü
Burhanettin ÖZDEMİR	İnegöl Halk Eğitim Merkezi Müdürü

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Mürsel ALPER
Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ
Prof. Dr. Muammer DEMİREL
Prof. Dr. Ömer DEMİREL
Prof. Dr. Mefail HIZLI
Prof. Dr. Ahmet KANKAL
Prof. Dr. Klara KUZMOVA - Slovakya
Prof. Dr. Gaffar MEHDİYEV - Azerbaycan
Prof. Dr. Aziz NOVRUZLU - Azerbaycan
Prof. Dr. Yusuf OĞUZÖĞLU
Prof. Dr. Salih PAY
Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN
Prof. Dr. Kenan Ziya TAŞ
Prof. Dr. Murat TAŞ
Prof. Dr. Mehmet TUNÇEL
Prof. Dr. Asım YEDİYILDIZ
Doç. Dr. Hasan Basri ÖCALAN
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÇETİNASLAN
Yrd. Doç. Dr. Sadettin EĞRİ
Yrd. Doç. Dr. Hicabi GÜLGEN
Yrd. Doç. Dr. Sezai SEVİM
Yrd. Doç. Dr. Doğan YAVAŞ
Dr. Caroline FINKEL - İskoçya
Öğr. Gör. Yüksel OKŞAK
Mine ÖZKILINÇ - Almanya

AÇILIŞ KONUŞMALARI

14 Ekim Cuma - Saat: 10:00

(Mobilya Ağaç Sanayi Müzesi Konferans Salonu)

Alinur AKTAŞ	İnegöl Belediye Başkanı
Ali AKÇA	İnegöl Kaymakamı
Prof. Dr. Yusuf ULCAY	Uludağ Üniversitesi Rektörü
Recep ALTEPE	Bursa Büyükşehir Belediye Başkanı
İzzettin KÜÇÜK	Bursa Valisi

AÇILIŞ OTURUMU

(Mobilya Ağaç Sanayi Müzesi Konferans Salonu)

14 Ekim 2016 Cuma Saat: 11:00 – 12:15

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Mefail HIZLI

Alinur AKTAŞ

“İnegöl Belediyesi’nin Tarihçesi”

Metin ANIL

“İnegöl Ticaret ve Sanayi Odası ve İnegöl’de Ekonomi”

Yrd. Doç. Dr. Sezai SEVİM

“İnegöl’de Kulaca Kalesi”

Yrd. Doç. Dr. Doğan YAVAŞ

“Arşiv Belgelerine Göre İnegöl’de Osmanlı Dönemi İmar Faaliyetleri”

12:15-14:30 ÖĞLE ARASI

Öğleden Sonra Bütün Oturumlar: ANGELACOMA OTEL

(Alanyurt Mahallesi İnegöl- Yenişehir Yolu Üzeri)

BİRİNCİ OTURUM

A SALONU

14 Ekim 2016 Cuma Saat: 14:30-15:30

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ

Prof. Dr. Ayşe Gülçin KÜÇÜKKAYA

“İnegöl Osmanlı Yapılarının Orijini”

Prof. Dr. Yaşar Selçuk ŞENER

“İnegöl İshak Paşa Külliyesi’nin Osmanlı Mimarisindeki Yeri ve Önemi”

Prof. Dr. Ahmet UZUN - Doç. Dr. Mustafa YILDIRAN

“XIX. Yüzyıl İnegöl’ünde Sosyo-Ekonomik Yapının Temel Karakteristik-leri”

Yrd. Doç. Dr. Refik ARIKAN

“Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu’nda İnegöl ve Çevresinin Önemi”

B SALONU

14 Ekim 2016 Cuma Saat: 14:30-15:30

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Ziya Kenan Taş

Prof. Dr. İ. Hakan MERT

“Alman Seyyah Ve Araştırmacılara Göre İnegöl ve Çevresi”

Doç. Dr. Mehmet KAYA

“XX. Yüzyılın Başlarında İnegöl’ün Sosyal ve Ekonomik Durumu (1900-1922)”

Durmuş BAVLI

“Ahıska Türklerinin İnegöl’e Yerleştirilmesi ile İlgili Arşiv Örnekleri”

Mustafa POLAT

“XIX. Yüzyılın İlk Yarısında İnegöl ve Köylerinin Demografik Yapısı”

OTURUM ARASI 15:30-16:00

İKİNCİ OTURUM

A SALONU

14 Ekim 2016 Cuma Saat: 16:00-17:30

Oturum Başkanı: Prof. Dr. İ. Hakan MERT

Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN

“İnegöl/Cumatepe Höyük ve Tunç Çağı Ulaşımında Yeri”

Prof. Dr. Aziz NOVRUZLU

“Bursa - İnegöl Son Kalkolitik ve Bronz Çağlarında”

Doç. Dr. Derya ŞAHİN

“İnegöl Kent Müzesi Sikke Koleksiyonu”

B SALONU

14 Ekim 2016 Cuma Saat: 16:00-17:30

Oturum Başkanı: Yrd. Doç. Dr. Doğan YAVAŞ

Doç. Dr. Nurfeddin KAHRAMAN

“İnegöl Omurgalı Fosil Yatakları”

Yrd. Doç. Dr. Güven GÜMGÜM

“Temel Beslenme İhtiyacından Kutsala; İnegöl Territoryum’una Ait Bir Ekmek Mührü”

Araş. Gör. Nur Deniz ÜNSAL

“İnegöl’den Bir Figürin”

Araş. Gör. Hazal ÇITAKOĞLU

Araş. Gör. Gonca GÜLSEFA

“İnegöl Kent Müzesi’nde Sergilenen Hellenistik, Roma Ve Bizans Dönemi Seramikleri”

Barış ŞENOL

“İnegöl Adının Kökeni ve Zaman-Mekan Boyutunda Çevre Arkeolojik Yerleşimler Etki Alanında Antik İnegöl Yerleşimi”

ÜÇÜNCÜ OTURUM

A SALONU

15 Ekim 2016 Cumartesi Saat: 09:00-10:00

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Yaşar Selçuk ŞENER

Doç. Dr. Hacı Mustafa AÇIKÖZ

“Bir Mekan Hümanizması Modeli Olarak İnegöl-İshakpaşa Külliyesi”

Doç. Dr. Murat ÇERKEZ

“Kestel Babasultan Külliyesi”

Yrd. Doç. Dr. Serdar ÖSEN

“İnegöl Ahi Yusuf Zaviyesi Üzerine Bazı Tespitler”

Hakan YILMAZ

“Geyikli Baba’nın İnegöl’e Yerleşmesi, Orhan Gâzî İle İlişkisi ve Heterodoksluğu Yönündeki İddiaların Kesin DelillerIşığında Çürütülmesi”

B SALONU

15 Ekim 2016 Cumartesi Saat: 09:00-10:00

Oturum Başkanı: Doç. Dr. Hasan Basri ÖCALAN

Dr. Salih EROL

“İnegöl’ün İlk Süreli Yayını Son Yarımay Dergisi’ne Göre İnegöl’de Yaşam (1936-1939)”

Arş. Gör. Tahsin ŞAHİN

“İnegöl Tarihinin Kaynakları:İnegöl Şer’iye Sicilleri Tanıtımı”

Araş. Gör. Dr. Ayşenur Bilge ZAFER

“İnegöl’de Birlikte Yaşama Kültürü: Yerli-Göçmen İlişkilerinin Tarihsel Analizi”

Hatice UZER

“93 Harbi ve İnegöl’e Gelen Kafkas Göçmenleri”

OTURUM ARASI 10:00-10:30

DÖRDÜNCÜ OTURUM

A SALONU

15 Ekim 2016 Cumartesi Saat: 10:30-12:00

Oturum Başkanı: Doç. Dr. Mehmet KAYA

Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ

“İnegöllü Bir Âyân: Derviş Paşazâde Numan Bey Ve Faaliyetleri”

Doç. Dr. Hasan Basri ÖCALAN

“İnegöl’de Medfûn Şeyh Kâsım Efendi ve Cevâhirü’l-Ahbâr adlı Eseri”

Yrd. Doç. Dr. Sadettin EĞRİ

“Fesleğen Kokulu İnegöl’den Ahmet Necdet de Geçti Hey”

Dr. Caroline FİNKEL

“Evliya Çelebi’nin İnegöl seyahati, gelecek için bir kültür varlığı haline nasıl geliyor”

B SALONU

15 Ekim 2016 Cumartesi Saat: 10:30-12:00

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN

Yrd. Doç. Dr. Nilüfer Alkan GÜNAY

“18. Yüzyılda İnegöl’de Malikâne Sisteminin İşleyişine Dair Tespitler”

Abdullah TATAROĞLU

“Kasım Efendi’nin “Cevahirü’l-Ahbar” Adlı Eserinde Din Ve Tasavvuf İle Dil Ve Edebiyat”

Cengiz GÜLER

“İshak Paşalar Ve İnegöllü İshak Paşa’nın Hayri Eserleri”

Mine ÖZKILINÇ

“Yeni Müzecilik Akımının İnegöl Kent Müzesi ve Mobilya Müzesi Örneğinde Değerlendirilmesi”

12:00-14:00 ÖĞLE ARASI

BEŞİNCİ OTURUM

A SALONU

15 Ekim 2016 Cumartesi Saat: 14:00-15:00

Oturum Başkanı: Doç. Dr. Murat DOĞDUBAY

Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU

“Anlatıya Dayalı Edebî Eserlerde İnegöl: Domaniç Dağlarının Yolcusu Örneği”

Prof. Dr. Ahmet Nedim SERİNSU

“Deydinler Köyü’nden Neş’et Eden Alim, Mütefekkir, Devlet Adamı, Hekim Dr. Emin Acar”

Yrd. Doç. Dr. Tevfik SÜTÇÜ

“Türk Edebiyatında Osmanlı Devleti’nin Kuruluşunu Anlatan Romanlarda İnegöl”

B SALONU

15 Ekim 2016 Cumartesi Saat: 14:00-15:00

Oturum Başkanı: Doç. Dr. Murat ÇERKEZ

Prof. Dr. Gaffar MEHDİYEV

“Çanakkale savaşlarına katılan İnegöllü Ermeniler ve Yüzbaşı Sarkis Torosyan’la ilgili gerçekler (Ermenice basın yayın kuruluşlarının yazdıkları esasında)”

Doç. Dr. Ahmet OĞUZ

“Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İnegöl’de Ermeni Faaliyetleri”

Numan KARTAL

“İnegöl’ün Tarihi Değerleriyle İlgili Kimi Gözlemler”

Ali Osman OLGUN

“İnegöl’de Halk Oyunları”

Ahmet CANGÜLOĞLU

“İnegöl Mehterinin Tarihi ve Kültürü”

OTURUM ARASI 15:00 - 15:30

ALTINCI OTURUM

A SALONU

15 Ekim 2016 Cumartesi Saat: 15:30-17:00

Oturum Başkanı: Yrd. Doç. Dr. Sadettin EĞRİ

Doç. Dr. Kelime ERDAL

“Ortaokul Öğrencilerinin Okuma Alışkanlığı Üzerine Bir Araştırma”

Yrd. Doç. Dr. Seher BOYKOY

“Atatürk Döneminde İnegöl’de Eğitim Hayatı Üzerine Bir İnceleme”

Yrd. Doç. Dr. Vedat ŞAHİN

“Hızlı Nüfus Artışına Bağlı Olarak Eğitimdeki Değişim ve Dönüşümlere Bir Örnek: İnegöl”

Öğr. Gör. Mustafa KASTAN

“İnegöl Mobilyası”

Orhan ERDOĞAN

“Çıkamaz Sokakta Kaybolan Komşu Annem”

B SALONU

15 Ekim 2016 Cumartesi Saat: 15:30-17:00

Oturum Başkanı: Yrd. Doç. Dr. Sezai SEVİM

Prof. Dr. Fatih KILLI

“İnegöl Ayçiçeği Üretiminin Türkiye Üzerindeki Yeri, Kaliteli ve Yüksek Tohum Verimi İçin İnegöl Üreticisi Nelere Dikkat Etmeli”

Prof. Dr. Sadık SARISAMAN

“Bursa’nın İlk Kadın Milletvekillerinden Ayşe Şekibe İnsel”

Doç. Dr. Murat DOĞDUBAY

Öğr. Gör. Ayşe CAN SÜNNETÇİOĞLU

“İnegöl Köftesine Coğrafi İşaretleme Yapılmasının Yörenin Gastronomik Kimliğinin Korunması Açısından Önemi”

Öğr. Gör. Dr. Gültekin ERDAL

“Markaları mı İnegöl’ü, İnegöl mü Markalarını Yaşattıyor?”

Okutman Gürhan KORKMAZ

“Cumhuriyetin İlanı’ndan 1980 Askeri Müdahalesi’ne İnegöl’de Genel Seçimler”

DEĞERLENDİRME OTURUMU Saat 17:00-18:00

A SALONU

Prof. Dr. Mefail HIZLI	Uludağ Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Sezai SEVİM	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Aziz NOVRUZLU	Uludağ Üniversitesi
Alinur AKTAŞ	İnegöl Belediye Başkanı

GALA YEMEĞİ- 19:00- ANGELACOMA OTEL

GEZİ PROGRAMI

16 Ekim 2016 Pazar Saat: 09:00 Kahvaltıdan sonra

- İnegöl Kent Müzesi
- İnegöl Mobilya Ağaç Sanayi Müzesi
- İshakpaşa Külliyesi
- Öğle Yemeği
- Oylat Mağarası
- Oylat Kaplıca Bölgesi

SEMPOZYUM SEKRETERYASI & İLETİŞİM

Ensar MACİT - Kültür ve Sosyal İşler Müdürü

Önder KILIÇ - Sanat Tarihçisi
0224 713 18 70

Yüksel AKDOĞAN

sempozyum@inegol.bel.tr

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Başkandan / <i>Presidential</i>	I
Editörlerden / <i>Editors</i>	III
Sempozyum Programı / <i>Symposium Program</i>	V
İçindekiler / <i>Contents</i>	XVI
Sempozyum Açılış Konuşmaları / <i>Symposium Opening Speeches</i>	1-5
Alınur AKTAŞ - İnegöl Belediye Başkanı “İnegöl Belediyesi Tarihçesi” <i>Alınur AKTAŞ - Mayor Of İnegöl Municipality</i> <i>“History of İnegöl Municipality”</i>	7-24
Metin ANIL - İnegöl Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı “İnegöl Ticaret ve Sanayi Odası” <i>Metin ANIL - Chairman of İnegöl Chamber of Commerce and Industry</i> <i>“İnegöl Chamber of Commerce and Industry”</i>	25-32
Yrd. Doç. Dr. Sezai SEVİM “İnegöl’de Kulaca Kalesi” <i>Assist. Prof. Dr. Sezai SEVİM</i> <i>“Kulaca Castle in İnegöl”</i>	33-47
Yard. Doç. Dr. Doğan YAVAŞ “Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre 19. Yüzyılda İnegöl’de İmar Faaliyetleri” <i>Assist. Prof. Dr. Doğan YAVAŞ</i> <i>“Development Activities In İnegöl In 19th Century According To Prime Ministry Archive Papers”</i>	49-64
Prof. Dr. Ayşe Gülçin KÜÇÜKKAYA “İnegöl Osmanlı Türk Yapılarının Orjini” <i>Prof. Dr. Ayşe Gülçin KÜÇÜKKAYA</i> <i>“Origin of the Ottoman Buildings at İnegöl”</i>	65-79

Prof. Dr. Yaşar Selçuk ŞENER “İnegöl İshakpaşa Külliyesinin Osmanlı Mimarisindeki Yeri ve Önemi” <i>Prof. Dr. Yaşar Selçuk ŞENER</i> <i>“The Significance and The Place of İnegöl İshak Pasha Külliye in Ottoman Architecture”</i>	81-103
Prof. Dr. Ahmet UZUN Doç. Dr. Mustafa YILDIRAN XIX. Yüzyıl İnegöl’ünde Sosyo-Ekonomik Yapının Temel Karakteristikleri <i>Prof. Dr. Ahmet UZUN</i> <i>Doç. Dr. Mustafa YILDIRAN</i> <i>“Main Characteristics of Socio-economic Structure in İnegöl during the Ottoman Period”</i>	105-136
Yrd. Doç. Dr. Refik ARIKAN “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu’nda İnegöl ve Çevresinin Önemi” <i>Assist. Prof. Dr. Refik ARIKAN</i> <i>“The Importance of İnegöl and its Neighbors in the Foundation of Ottoman State”</i>	137-155
Prof. Dr. İbrahim Hakan MERT “Alman Seyyah ve Araştırmacılara Göre İnegöl ve Çevresi” <i>Prof. Dr. İbrahim Hakan MERT</i> <i>“İnegöl and its Environment According to the German Travellers and Researchers”</i>	157-166
Doç. Dr. Mehmet KAYA “XX. Yüzyıl Başlarında İnegöl’ün Sosyal ve Ekonomik Durumu (1900-1922)” <i>Ass. Prof. Dr. Mehmet KAYA</i> <i>“Social and Economic Situation of İnegöl in the Beginning of 20th Century (1900-1922)”</i>	167-187
Durmuş BAVLI “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Ahıska Türklerinin İnegöl’e Yerleştirilmesi ile ilgili Arşiv Örnekleri (1878-1904)” <i>Durmuş BAVLI</i> <i>“Documents About the Movement of Ahıska Turks into İnegöl”</i>	189-201

Mustafa POLAT “Nüfus Defterlerine Göre XIX. Yüzyılın İlk Yarısında İnegöl ve Köylerinin Demografik Yapısı” <i>Mustafa POLAT</i> <i>“Demographic Structure of İnegöl and its Villages in the Half of 19th Century”</i>	203-231
Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN “İnegöl/Cumatepe Höyük ve Tunç Çağı Ulaşımındaki Yeri” <i>Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN</i> <i>“İnegöl/Cumatepe Mound And Its Location In The Bronze Age Transportation”</i>	233-247
Prof. Dr. Aziz NOVRUZLU “Bursa-İnegöl Son Kalkolitik ve Bronz Çağlarında” <i>Prof. Dr. Aziz NOVRUZLU</i> <i>“Bursa - İnegöl the Late Chalcolithic and Bronze Age”</i>	249-267
Yrd.Doç.Dr. Gülseren Kan ŞAHİN Arkeolog Nihal KARDORUK “Roma ve Bizans Devirlerinde İnegöl Arkeolojisi ve Tarihi” <i>Assist. Prof. Dr. Gülseren Kan ŞAHİN</i> <i>Archaeologist Nihal KARDORUK</i> <i>“Archaeology and History of İnegöl in the Roman and Byzantine Period”</i>	269-277
Doç. Dr. Derya ŞAHİN “İnegöl Kent Müzesi’nde Sergilenen Sikkeler” <i>Ass. Prof. Dr. Derya ŞAHİN</i> <i>“The Coins Collection Of İnegöl City Museum”</i>	279-290
Doç. Dr. Nurfeddin KAHRAMAN “İnegöl Omurgalı Fosil Yatakları” <i>Ass. Prof. Dr. Nurfeddin KAHRAMAN</i> <i>“Vertebrate Fossil Beds at İnegöl”</i>	291-300
Yrd. Doç. Dr. Güven GÜMGÜM “Temel Beslenme İhtiyacından Kutsala; İnegöl Territoryumu’na Ait Bir Ekmek Mührü” <i>Assist. Prof. Dr. Güven GÜMGÜM</i> <i>“From the Basis Nutrition to Holy; A Bread Seal Belonged to İnegöl Territory”</i>	301-305

Arş. Gör. Nur Deniz ÜNSAL “İnegöl’den Bir Figürin” <i>Research Assistant Nur Deniz ÜNSAL</i> <i>“A Figurine From İnegöl”</i>	307-321
Arş. Gör. Hazal ÇITAKOĞLU Arş. Gör. Gonca GÜLSEFA “İnegöl Kent Müzesi’nde Sergilenen Hellenistik, Roma ve Bizans Dönemi Seramikleri” <i>Research Assistant Hazal ÇITAKOĞLU</i> <i>Research Assistant Gonca GÜLSEFA</i> <i>“Hellenistic, Roman and Byzantine Pottery Finds Exhibites at the İnegöl City Museum”</i>	323-348
Barış ŞENOL “İnegöl Adının Kökeni ve Zaman-Mekan Boyutunda Çevre Arkeolojik Yerleşimler Etki Alanında Antik İnegöl Yerleşimi” <i>Barış ŞENOL</i> <i>“Ethymology of İnegöl Name”</i>	349-386
Doç. Dr. Hacı Mustafa AÇIKÖZ “Bir Mekan Hümanizması Modeli Olarak İnegöl İshakpaşa Külliyesi” (Aidiyet, Hizmet ve Biz Duygusunun Mekâna Nakşı Bağlamında Yitik Marka İnegöl İshak Paşa Külliyesine dair Felsefi Mülâhazalar) <i>Ass. Prof. Dr. Hacı Mustafa AÇIKÖZ</i> <i>“İnegöl İshakpasha Kulliye(Complex) As A Model Of Space Humanism”</i> <i>(Philosophical Thoughts over the Feelings of Belonging, Serving and Togetherness Seen on Space Called as Lost Brand İnegöl İshak Pasha Külliye)</i>	387-418
Doç. Dr. Murat ÇERKEZ “Kestel Baba Sultan Külliyesi” <i>Ass. Prof. Dr. Murat ÇERKEZ</i> <i>“Baba Sultan Complex”</i>	419-447
Yrd. Doç. Dr. Serdar ÖSEN “İnegöl Ahi Yusuf Tekkesi Hakkında Bazı Tespitler” <i>Assist. Prof. Dr. Serdar ÖSEN</i> <i>“Some Observations on İnegöl Ahi Yusuf Dervish Lodge”</i>	449-459

Hakan YILMAZ Geyikli Baba'nın İnegöl'e Yerleşmesi, Orhan Gazi ile İlişkisi ve Heterodoksluğu Yönündeki İddiaların Kesin Deliller Işığında Çürütülmesi <i>Hakan YILMAZ</i> "Settlement of Geyikli Baba in İnegöl, His Relationship with Orhan Gazi and Refutation of the Arguments on His Being A Heterodox in the Light of Direct Evidences"	461-506
Dr. Salih EROL İnegöl'ün İlk Süreli Yayını Son Yarımay Dergisi'ne Göre İnegöl'de Yaşam (1936-1939) <i>Dr. Salih EROL</i> "Life İnegöl Specified the First Periodical of İnegöl, Son Yarımay -1936-1939"	507-545
II. CİLT - VOLUME II	
Arş. Gör. Tahsin ŞAHİN "İnegöl Tarihinin Kaynakları: İnegöl Şer'iyeye Sicilleri Tanıtımı" <i>Research Assistant Tahsin ŞAHİN</i> "Sources Of İnegöl History: Introduction of İnegöl Court Registers"	548-559
Dr. Ayşenur BİLGE ZAFER "İnegöl'de Birlikte Yaşama Kültürü; Yerli-Göçmen İlişkilerinin Tarihsel Analizi" <i>Dr. Ayşenur BİLGE ZAFER</i> "Culture of Living Together in İnegöl: Historical Analysis of The Relations between Native-Immigrant People"	560-572
Hatice UZER "93 Harbi ve İnegöl'e Gelen Kafkas Göçmenleri" <i>Hatice UZER</i> "93 Wars and Immigrants from Causicians to İnegöl"	574-586
Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ "İnegöllü Bir Ayan: Derviş Paşazade Numan Bey ve Faaliyetleri" <i>Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ</i> "Ayan From İnegöl: Derviş Paşazâde Numan Bey and his Activities"	588-606

Doç. Dr. Hasan Basri ÖCALAN "İnegöl'de Medfun Şeyh Kasım Efendi ve Cevahirü'l - Ahbar Adlı Eseri" <i>Ass. Prof. Dr. Hasan Basri ÖCALAN</i> "Şeyh Kâsım Efendi Entombed in Inegol and His Work Cevâhirü'l-Ahbâr"	608-623
Yrd. Doç. Dr. Sadettin EĞRİ "Fesleğen Kokulu İnegöl'den Ahmet Necdet de Geçti Hey!" <i>Assist. Prof. Dr. Sadettin EĞRİ</i> "Ahmet Necdet Passed By Basil-Scented İnegöl!.."	624-636
Dr. Caroline FİNKEL "Evliya Çelebi'nin İnegöl Seyahati, Gelecek İçin Bir Kültür Varlığı Haline Nasıl Geliyor: Avrupa'dan Türkiye'ye Yürüyoruz Projesi" <i>Dr. Caroline FİNKEL</i> "How Evliya Çelebi's Journey Through İnegöl İlçesi Is Becoming a Cultural Asset For The Future"	638-661
Yrd. Doç. Dr. Nilüfer Alkan GÜNAY "18. Yüzyılda İnegöl'de Malikane Sisteminin İşleyişine Dair Tespitler" <i>Assist. Prof. Dr. Nilüfer Alkan GÜNAY</i> "The Findings on Mâlikâne System in the 18th Century in Inegöl"	662-672
Abdullah TATAROĞLU "Kasım Efendi'nin "Cevahirü'l - Ahbar" Adlı Eserinde Din ve Tasavvuf İle Dil ve Edebiyat" <i>Abdullah TATAROĞLU</i> "Religion & Sufism and Language & Literature in "Cevâhirü'l-Ahbâr" Kasım Efendi"	674-682
Cengiz GÜLER "İshakpaşalar ve İnegöllü İshakpaşa'nın Hayri Eserleri" <i>Cengiz GÜLER</i> "İshak Pashas and Charit Works of İshak Pasha, Local Recident of İnegöl"	684-700

Arkeolog Mine ÖZKILINÇ “Yeni Müzecilik Akımının İnegöl Kent ve Mobilya Müzesi Örneğinde Değerlendirilmesi” <i>Archaeologist Mine ÖZKILINÇ</i> <i>“Assessment of New Museology Movement after the Examples of İnegöl City and Furniture Museum”</i>	702-721
Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU “Anlatıya Dayalı Edebi Eserlerde İnegöl: Domaniç Dağlarının Yolcusu Örneği” <i>Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU</i> <i>“İnegöl in Narrative Works: The Example of the Pilgrim of Domaniç Mountains”</i>	722-734
Prof. Dr. Ahmet Nedim SERİNSU “İnegöl Deydinler Köyü’nden Neş’et Eden Alim, Mütefekkir, Devlet Adamı, Hekim Dr. Emin Acar” <i>Prof. Dr. Ahmet Nedim SERİNSU</i> <i>“A Scholar, Thinker, Politician and Medical Doctor from Deydinler Village, İnegöl: Dr. Emin Acar”</i>	736-745
Yrd. Doç. Dr. Tefik SÜTÇÜ “Türk Edebiyatında Osmanlı Devleti’nin Kuruluşunu Anlatan Roman- larda İnegöl” <i>Assist. Prof. Dr. Tefik SÜTÇÜ</i> <i>“İnegöl in Novels Narrating the Establishment of Ottoman Empire in Turkish Literature”</i>	746-771
Prof. Dr. Qafar Çakmaklı MEHDİYEV Fatma Nur İP “Çanakkale Savaşlarına Katılan İnegöllü Ermeniler ve Yüzbaşı Sarkis Torosyan’la İlgili Gerçekler”(Ermenice basın yayın kurulu- şlarının yazdıkları esasında) <i>Prof. Dr. Qafar Çakmaklı MEHDİYEV</i> <i>Fatma Nur İP</i> <i>“The Real Facts About Alleged Attendance İnegöl Armenians and Cap- tain Sargis Torosianin Gallipoli Battle “Referred To Original Armenian Media Sources”</i>	772-777

Doç. Dr. Ahmet OĞUZ “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İnegöl’de Ermeni Faaliyetleri” <i>Ass. Prof. Dr. Ahmet OĞUZ</i> <i>“The Activities of Armenians in İnegöl from Tanzimat to Republic”</i>	778-789
Numan KARTAL “İnegöl’ün Tarihi ve Kültürel Değerleriyle İlgili Kimi Gözlemler” <i>Numan KARTAL</i> <i>“Some Observations on Cultural Values of İnegöl”</i>	790-801
Ali Osman OLGUN “İnegöl Halk Dansları” <i>Ali Osman OLGUN</i> <i>“Folk Dance in İnegöl”</i>	802-853
Ahmet CANGÜLOĞLU “İnegöl Mehterinin Tarihi ve Kültürü” <i>Ahmet CANGÜLOĞLU</i> <i>“History And Culture Of İnegöl Mehter Platoon”</i>	854-884
Doç. Dr. Kelime ERDAL “Bursa İli İnegöl İlçesi Ortaokul Öğrencilerinin Okuma Alışkanlık- larının Belirlenmesi” <i>Ass. Prof. Dr. Kelime ERDAL</i> <i>“Determination Of Reading Habits Of Bursa İnegöl Local Secondary School Students”</i>	886-897
Yrd. Doç. Dr. Seher BOYKOY “Atatürk Döneminde İnegöl’de Eğitim Hayatı Üzerine Bir İnceleme” <i>Assist. Prof. Dr. Seher BOYKOY</i> <i>“A Study on the Education Life in İnegöl in the Atatürk’s Period”</i>	898-921
Yrd. Doç. Dr. Vedat ŞAHİN “Hızlı Nüfus Artışına Bağlı Olarak Eğitimdeki Değişim ve Dönüşümlere Bir Örnek: İnegöl” <i>Assist. Prof. Dr. Vedat ŞAHİN</i> <i>“An Example of Changes and Transformations in Education as a Result of Rapid Population Growth: İnegöl”</i>	922-934

Öğr. Gör. Mustafa KASTAN “İnegöl Mobilyası” <i>Research Assistant Mustafa KASTAN</i> <i>İnegöl Furniture</i>	936-941
Orhan ERDOĞAN “Çıkılmaz Sokakta Kaybolan Komşu Annem” <i>Orhan ERDOĞAN</i> <i>“Neighbouring Mother Lost in Dead-end Street”</i>	942-952
Prof. Dr. Fatih KILLI “ İnegöl Ayçiçeği Üretiminin Türkiye Üzerindeki Yeri, Kaliteli ve Yüksek Tohum Verimi İçin İnegöl Üreticisi Nelere Dikkat Etmeli” <i>Prof. Dr. Fatih KILLI</i> <i>“The place in Turkey production of İnegöl sunflower production, what should be considered by İnegöl growers for quality and high seed yield”</i>	954-962
Prof. Dr. Sadık SARISAMAN “Bursa’nın İlk Kadın Milletvekili Ayşe Şekibe İnsel” <i>Prof. Dr. Sadık SARISAMAN</i> <i>“One of the First Women Representatives of Bursa: Ayşe Şekibe İnsel”</i>	964-995
Doç. Dr. Murat DOĞDUBAY Öğr. Gör. Ayşe CAN SÜNNETÇİOĞLU “ İnegöl Köftesine Coğrafi İşaretleme Yapılmasının Yörenin Gastronomik Kimliğinin Korunması Açısından Önemi” <i>Ass. Prof. Dr. Murat DOĞDUBAY</i> <i>Research Assistant Ayşe CAN SÜNNETÇİOĞLU</i> <i>“The Importance of the Gastronomical Identity of Geographic Marking of the İnegöl’s Meatball”</i>	996-1004
Öğr. Gör. Gültekin ERDAL “ Markaları mı İnegöl’ü İnegöl’ mü Markalarını Yaşatıyor?” <i>Research Assistant Gültekin ERDAL</i> <i>“Do Brands Keep Alive the City of İnegöl, Does the City of İnegöl Keep Alive Brands?”</i>	1006-1022

Okutman Gürhan KORKMAZ “Cumhuriyetin İlanından 1980 Askeri Müdahalesi’ne İnegöl’de Genel Seçimler” <i>Instructor Gürhan KORKMAZ</i> <i>“General Elections in İnegöl, From the Decleration of the Republic to 1980 Military Intervetion”</i>	1024-1063
Değerlendirme Oturumu / <i>Conclusion Meeting</i>	1064-1066
Sempozyum Etkinlik Fotoğrafları / <i>Photos from the Symposium</i>	1068-1083

SEMPOZYUM AÇILIŞ KONUŞMALARI

İnegöl Belediye Başkanı ALİNUR AKTAŞ

Saygıdeğer ilçe kaymakamım, Uludağ Üniversitemizin çok değerli rektör yardımcısı, şehrimizin değerli yöneticileri, önceki dönemlerde hem belediyelerimizde hem de farklı alanlarda şehrimize hizmet etmiş değerli büyüklerim, çok kıymetli hocalarım, sevgili öğrenci kardeşlerim, değerli basın mensupları hepinizi sevgiyle saygıyla selamlıyorum hoş geldiniz, safâlar getirdiniz.

Ülkemizin her ilinin, her ilçesinin hatta her köyünün ve kasabasının ayrı bir ehemmiyeti ayrı bir önemi var. Eminim ki burada farklı memleketlere mensup kardeşlerimiz büyüklerimiz var. Onlara doğdukları yerle alakalı bir şeyler sorsak hepsinin o kadar güzel söyleyeceği şeyler var ki birazda özlemle hasretle beraber. Tabi benimde doğduğum büyüdüğüm ve 12.5 yıldır da belediye başkanı olarak hizmet ettiğim şehrimin gerçekten çok ama çok büyük özellikleri var. İnegöl il gibi bir ilçe diyoruz. İnegöl nüfusuyla, ekonomisiyle, sanayileriyle, mobilyasıyla, köftesiyle, kaplıcasıyla, tarımıyla, mehteriyle hasılı çok ama çok özellikleriyle gerçekten çok farklı bir şehir. Dolayısıyla yaşamaktan gurur duyduğumuz ve farklı alanlarda hep beraber hizmet ettiğimiz bu şehri hem de Osmanlı bakiyesi olan bu şehrin bu manada gerçekleştirdiği bu formatta gerçekleştirdiği ilk organizasyon diyebilirim. Geçmişte farklı kurum ve kuruluşlar marifetiyle yapılmış daha küçük çaplı organizasyonlar var. Yine belediye olarak yaptığımız organizasyonlar var ama arzu ettik ki İnegöl'ü her yönüyle az önce saydığım özellikleriyle de hatta şu an bilinmeyen özellikleriyle de tabiri yerindeyse gün yüzüne çıkaralım, bilinmeyenleri bilelim istedik ve bu manada bu yılın başından beri, Şubat ayından beri yaklaşık sekiz aydır farklı kurum ve kuruluşlarla yazıştık ve işte bugün startını verdiğimiz bu salonda başladık. Ben neticesi itibariyle çok güzel şeyler çıkacağına yürekten inanıyorum. Kervan zaten gidiyor İnegöl'de gidiyor Bursa'da gidiyor Türkiye'de hızlı bir şekilde yoluna devam ediyor. Hamdolsun farklı üniversitelerimizin çalışmaları ve katkılarıyla destekleriyle ben inanıyorum ümit ediyorum ki İnegöl'ün daha tanınır olması daha bilinir olması adına bu sempozyumu da çok ciddi etkisi ve katkısı olacak. Ben bu şehre geçmişte hizmet etmiş, bu şehirde iz bırakmış hangi alanda olursa olsun, adı kaymakam olur, belediye başkanı olur, ilçe emniyet müdürü olur, müftüsü olur, milli eğitim müdürü olur veyahut bu şeh-

rin caddesini sokağını temizlemiş, bu şehrin altyapısında, üstyapısında hizmet etmiş velhasıl bu şehrin güvenliğini temin etmek adına canını dişine takmış her kim varsa burada hepsini saygıyla anıyorum. Muhakkak ölenler var onlara Allah'tan rahmet diliyorum. Hayatta olanlara da sağlıklı hayırlı uzun ömürler temenni ediyorum. Tabi takdir edersiniz ki böyle bir sempozyumu hayata geçirirsek ister istemez bununla alakalı da İnegöl'ün belirli taraflarının da bu işin içinde olması gerekirdi. Ben öncelikle Uludağ Üniversitesi'ne çok teşekkür ediyorum. Birazdan sunumda da ifade edeceğim değerli hocalarıma ve rektör beyin şahsında rektör yardımcımıza emeği geçenlere yürekten teşekkür ediyorum. Ticaret ve sanayi odamızın bu işle ilgili çok ciddi katkısı oldu onlara da teşekkür ediyorum. Keza halk eğitim müdürlüğümüzün bu işle alakalı katkısı oldu onlara da çok teşekkür ediyorum. İşkur'un bu konuyla ne alakası var diyeceksiniz ama İşkur müdürümüz Ahmet Bey daha önce Yenişehir Belediyesi'nde başkan yardımcılığı yapıp sempozyumla alakalı tecrübesi olması sebebiyle onun da bu sürece çok ciddi bir katkısı oldu. Ona da ayrıca teşekkür etmek istiyorum. Tabi ilçe kaymakamımıza hasılı bu konuyla alakalı etkisi katkısı olan her kim varsa ama birazdan tabi yapacağınız sunumlarla yarın akşama kadar ve nihayetinde o güzelliklerin ve o sunum kitapçığının ortaya çıkması sürecine kadar vereceğiniz destek ve katkılar için teşekkür ediyorum. Bu şehrin belediye başkanı olduğum için söylemiyorum ama biliyorum ki İnegöl gerçekten çok özellikli bir şehir. Eğer bugün milyar dolar ihracat mesafesine geldiyse eğer bugün İnegöl 250.000 nüfusuyla, ekonomisiyle, sanayisiyle, tarihiyle adından söz ettiriyorsa bunda şehrin özelliklerinin çok olmasını ciddi bir katkısı var. Belki son 40 yıldır aldığı göçlerle İnegöl tabiri yerindeyse bir küçük İstanbul oldu. İnegöl bir Türkiye mozağı oldu ama İnegöl gerçekten belki de o bereketli topraklarıyla işte 60 km. ötede Osmanlı'nın doğduğu Söğüt, işte 45-50 km. ötede Osmanlı'yı doğuran kadın Hayme Ana, işte dibimizde 26 km. ötede Yenişehir ve her şeyden önemlisi devletin ilk başkenti olan 45 km. ötede ilimiz olan Bursa. Velhasıl İnegöl gerçekten çok özellikli çok becerikli bir şehir. Tabi bunda İnegöl insanının güler yüzü, heyecanı, İnegöl'ü yönetenlerin geçmişte ortaya koyduğu dinamizm ve tabiri yerindeyse o satış ve pazarlama ruhu belki de İnegöl'ün bu günlere gelmesinde en büyük etken. Tabi geçmişte hizmet etmiş kaymakamlarımız diğer devlet büyüklerimizin de bu sürece verdikleri katkı ve destekle İnegöl buralara geldi. Yeter mi yetmez, zaten bu sempozyumun en önemli amaçlarından bir tanesi de o. İnegöl çok daha güzellikleri hak ediyor. İnegöl her şeyden önce müstakil bir üniversiteyi hak ediyor ve inanıyorum ki

bu sempozyum da üniversite başta olmak üzere bir çok konunun başlığını teşkil edecek ve bir çok konunun doğumuyla alakalı bir altlık teşkil edecek. Bugünlerde bu çalışmalar daha da hız kazanacak. Katılan destek veren herkese çok teşekkür ediyorum. Hepinize saygılar sunuyorum hayırlı günler diliyorum.

U.Ü Rektör Vekili Prof. Dr. MEHMET YÜCE

Sayın Kaymakamım, Sayın Belediye Başkanım, değerli protokol üyeleri, sayın akademisyenler, kıymetli öğrencilerimiz, değerli basın mensupları, kıymetli katılımcılar. Bugün ki konferansa katılımınızdan dolayı teşekkür eder gerek üniversitem adına, rektörümüz adına ve kendi adıma hepinize saygı ve selamlarımı sunuyorum. Son günlerde özellikle son iki yıldır her gün şehit haberleri duyduğumuz bir ülkede artık güzelliklere de ihtiyacımız var. Buradan şehitlerimize Allah'tan rahmet diliyoruz. Bugün buradaysak onların toprağa dökülen kanları sayesinde buradayız. İnegöl şehrimiz bildiğiniz üzere birçok özelliğiyle ön plandadır. Bazı şehirler olur ki tek bir özelliğiyle ortaya çıkar ve o özelliğiyle sürüklenir gider. İnegöl'ümüz öyle özellikli bir kent ki dünyanın en önemli şehirlerinden biri olan Bursa'nın bir ilçesi olmasına rağmen Bursa'dan bağımsız olarak kendisini ifade edebiliyor. Türkiye'de İnegöl dediğiniz zaman herkes bilir. Bursa demek zorunda kalmıyorsunuz. Buradan sayın belediye başkanımıza gerçekten çok teşekkür ediyorum. Her konuda bizimle birlikte hareket ettiler işbirliğini geniş tuttular. Sayın kaymakamıma ayrıca teşekkür ediyorum bu konferansa verdiği destekten dolayı. Bildiğiniz üzere idare hukukunda yerel yönetimler dediğimiz zaman ikiye ayırıyoruz; hizmet yönünden yerel yönetim ve coğrafi yönden yerel yönetim. Belediyeler coğrafi yönden yerel yönetimdir biz üniversiteler ise hizmet yönünden yerel yönetim. O nedenle bizler Bursa'nın dinamikleriyiz. Birbirimizle ilişki içinde olmak ve birbirimizle yardımlaşmak zorundayız. İnegöl'ün mobilyasını, köftesini tanıtmak için sadece İnegöl'ün gayreti yetmiyor ve yetmeyecek de. Onun için Bursa'nın tüm dinamikleri bu konuyu kendi ödevi olarak bilip üzerinde durması gerekiyor. İnegöl'ümüz tarihi bir kenttir. Tarihi M.Ö 3000 yıllarına kadar dayanıyor. Ve Osmanlı Beyliği'nin kuruluş dönemine denk geldiğini görüyoruz. Turgutalp'in fethine dayanan Anadolu'nun fetih kapılarından bir tanesidir. İnegöl bir kültür mozağıdır. Göç alan bir kenttir. 19. yüzyıldan beri özellikle Kafkasya ve Orta Asya'dan gelen göçebelere ev sahipliği yapmıştır. Bugünse Anadolu'nun 7 bölgesinden gelen insanların kendilerini huzur içinde ifade edebildiği ve yaşadığı

bir kent haline gelmiştir. Bu çok önemlidir çünkü bir kültür bileşkesi haline gelir. Farklı coğrafyadan gelen insanların barış ve huzur içinde yaşamaları en önemli temennimizdir. İnegöl bir sanayi kentidir ve sanayisinin 1914 yıllarında Hocaköy’de Ömer Bey ve arkadaşlarının kurduğu dokuma fabrikasıyla temeli atılmıştır. İktisadi alanda da İnegöl bir model kenttir. Meydana getirdiği yeni ürünlerle marka kent haline gelecek bir potansiyele sahiptir. Aynı zamanda keşfedilmiş ama tanıtılmamış bir turizm kentidir. Oylat kaplıcalarını geçen sene gördüm ve hayran kaldım. Neden tanıtılmıyor diye kendi kendime üzüldüm. Ekonomik olarak son aldığım rakamlara göre 2015 yılında 705 firmayla 796 milyon dolar civarında ihracatı olduğunu görüyoruz. İthalata baktığımız zaman 268 milyon dolar civarında. Toplam dış ticaret hacmi ise 1 milyar dolar. İhracat kapasitesi bakımından Türkiye’de 20. Sırada. Dış ticaret fazlası veren bir kentimiz ve bu konuda Türkiye’de 5’inci. Cari açığın ekonomimizi tehdit ettiği bir dönemde bu kentin dış ticaret fazlası vermesi bizim için önem arz ediyor. Mobilya, gıda, tekstil, orman ürünleri, otomotiv yan sanayi, kimya gibi sektörlerin ön plana çıktığını görüyoruz. İşadamlarımızın hizmetindeyiz. 2023 hedeflerimize ulaşabilmek için, dünyada bölgesel aktör olabilmek için kalkınmak zorundayız. Kendi üretimimizi ve markalarımızı geliştirmek zorundayız. Kendi bağımsız milli üretimimiz olmadığı sürece bizim iddialarımız bir felsefeden temenniden ibaret kalır. O nedenle marka üretmeyi kendisine hedef edinmiş olan İnegöl şehrimize teşekkür ediyorum. Bağımsız bir üniversiteyi İnegöl hak ediyor ve bu konuda üzerimize düşen bir şey varsa Uludağ Üniversitesi olarak bütün gücümüzle yanınızda olacağımızı belirtmek istiyorum. Hepinize saygı ve sevgilerimi sunuyorum.

İnegöl Kaymakamı ALİ AKÇA

Değerli dostlar; ilçemiz için önemli olduğunu değerlendirdiğim bir organizasyonda sizlerle birlikteyiz. Ben öncelikle çok değerli Belediye Başkanımızı Uludağ Üniversitemizin çok değerli rektör yardımcısını, yöneticilerimizi, değerli akademisyen ve öğrencilerimizi sevgiyle saygıyla selamlıyorum. Benden önce konuşma yapan konuşmacılarımız önemli konulara değindi. Ben belediyemize teşekkür etmek istiyorum. Gerçekten ciddi bir çalışma. Tarihe not düşülecek bir çalışma. Arşiv özelliği olan bir çalışma programlanmış; organize edilmiş. Türkiye’de 900 kusura ilçe var. Bu ilçelere baktığınızda bazıları ön plana çıkıyor. O ilçelerden bir tanesi de İnegöl. İnegöl’ü farklı kılan nedenler

ne? 3 gün sürecek olan bu sempozyumda bunların arka planları araştırılacak. İnegöl’ün modern bir ekonomi kenti olmasını neler doğurdu? İnegöl ihracat fazlası veriyor ve rakamlara baktığınızda 81 vilayetin çok çok önünde yer aldığını görüyoruz. İnegöl mucizesini yaratan nedir? Bunların araştırılması birçok il ve ilçe için örnek teşkil edecektir. Bilinmeyenlerin ortaya çıkarılması arzusu önemlidir; hem bölgemize, hem ülkemize hem de İnegöl mucizesinden anlam çıkarmak isteyenlere faydalı olacak bir çalışma olacaktır. Belediyemizle yerel yönetim birimlerinin bir araya gelerek; ekonomik, tarihi ve kültürel anlamda bir takım dinamiklerin ortaya çıkarılması ve bunların insanlarla paylaşılacak şekilde kayda geçirilmesi güzel çalışmalar. İnsan olarak birey olarak bu toplarlara borcumuz var. Bu borcu ödeyebilmek için çalışmak, artı değer üretmek durumundayız. Ve bu değerleri insanlarla paylaşmak mecburiyetindeyiz. Bu güzel organizasyonu bu amaçlarla ortaya çıkaran belediyemize bir kez daha teşekkür ediyor; sunum yapacak olan akademisyenlerimize hoş geldiniz diyor; hepinizi sevgi ve saygıyla selamlıyorum.

İNEGÖL BELEDİYESİ TARİHÇESİ (History of İnegöl Municipality)

Alinur AKTAŞ*

Özet:

İçinde barındırdığı değerleriyle bölgesinin önemli kentlerinden olan, atılım ve yatırımlarıyla kendini daima bir üst noktaya taşıyan, örnek alan değil örnek olan, gerçekleştirdiği projelerle ilklerin şehri olmuş İnegöl; her geçen gün büyüyen ve gelişen yapıyla yoluna devam ediyor. Böylesi önemli bir şehrin hareketli, dinamik, vizyon sahibi ve çevresine değişimin her rengini ortaya koyan yapıyla karşımıza çıkan güçlü bir kurumu var ki o da İnegöl Belediyesi...

İnegöl'de belediye örgütü, Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre 1870'lerin başında kurulmuştur. Yine aynı salnameye göre İnegöl'ün ilk Belediye Başkanı Sadıkhzade Süleyman Ağa'dır.

Kurulduğu dönemde 15 yıl kadar çarşı içindeki bir binada hizmet veren belediye, daha sonra 1884 yılında satın alınan tek katlı bir binaya taşınmıştır. Bu binanın da yetersiz kalması üzerine 1927 yılına kadar otel olarak kullanılan ve bugün Kent Müzesi olarak düzenlenen bina satın alınarak, 1988 yılına kadar 61 yıl süreyle bu binada hizmet vermiştir. Eski kent dokusu içinde yer alan, bugün hala mevcut olan ve kent müzesi olarak işlevlendirilen bu otel binası 19.yüzyılın sonlarında inşa edilmiştir. Üç katlı, açık bir orta avlu etrafında gelişen bina, dönemi için otel olarak inşa edilmiş ilginç bir örnektir. Belediye olarak kullanıldığı süre içinde, yetersiz gelen binaya ilaveler yapılmıştır.

Hükümet Konağı'nın yeni yapılan binasına taşınması üzerine 1988 yılından bu yana Eski Hükümet Konağı belediye binası olarak kullanılmaktadır. Ayrıca Atatürk Bulvarı üzerinde Belediye Ek Hizmet Binası ve Mesudiye Mahallesi sınırlarında yer alan Şantiye Hizmet Binaları olmak üzere İnegöl Belediyesi 3 ayrı binada hizmetlerini sürdürmektedir. Bunların yanında 2009 yerel seçimlerinden itibaren İnegöl'e mahalle olarak katılan Alanyurt'ta da Alanyurt Ek Hizmet Binası hizmet vermektedir. Ayrıca Büyükşehir yasasından sonra 4 belde ve 91 köyün kırsal mahalle olarak bağlanmasından sonra hizmetin va-

* İnegöl Belediye Başkanı.

tandaş ile buluşması adına belediye hizmet noktaları ve şantiyeler ile kırsal mahallelere yönelik hizmet seferberliği de aralıksız devam etmektedir.

İnegöl Belediyesi; Kuruluştan kurtuluşa önemli bir merkez konumuna haiz İnegöl'ü yüksek kentsel standartlara sahip bir şehir yapmak adına eğitimden sağlığa, ulaşımdan konuta, tarihe, kültür sanattan turizme, spordan teknolojiye, çevreden sosyal belediyeçiliğe kadar her alanda 7/24 prensibiyle her geçen gün artan hizmet ağı ile birlikte şehrin her alanına yayılarak geçmişin izlerini bugüne ve geleceğe taşımanın onur ve şerefi ile hareket ederek İnegöl'ü yaşamaktan mutluluk duyulan bir şehir yapma gayesiyle yoluna devam etmektedir.

Bu anlayışla 1870 yılında kurulan ve 2020 yılında kuruluşunun 150 inci yılına hazırlanan İnegöl Belediyesi; modern ve markalaşan bir görünüme haiz, insan odaklı, halkımızı kucaklayan ve bütün kesimleri birleştiren yapıyla örnek olan bir kurum olarak geleceğe güvenle koşmaktadır.

Sonuç olarak 'İnegöl Belediyesi Tarihçesi' başlığı altında gerçekleştireceğimiz sunum ile insana öncelik veren, "halka hizmet hakka hizmettir" düşüncesinde olan, dürüst, şeffaf ve adalet ilkesine bağlı, hizmetlerde kalite, nitelik ve kentsel estetiği gözeten, tarihi değerleri koruma-kullanma dengesini kuran, yaşatarak koruyan, kent yönetimine katılımı sağlayan, doğruluk ve yansızlık ilkelerine bağlı, güler yüzlü, kendini geliştiren ve üretken İnegöl Belediyesinin kurulduğu günden bugüne kadar geçirdiği aşamalar detaylı bir şekilde ortaya konulacaktır.

Abstract:

Being one of the outstanding cities of the district with its values and positioning itself as a fast growing city with improvements and investments, along with being the presider rather than imitating the others, İnegöl has been pioneering the projects conducted. It stands on with its growing and improving structure each passing day. İnegöl city has a strong institution which demonstrated itself with its dynamic, vision holder structure by showing all dimensions of transformation. It is İnegöl Municipality.

According to the Hudavendigar Province Year Book, municipal orga-

nization in İnegöl was established in the early 1870s. With reference to the same year book, the first mayor of İnegöl was SadıkHzade Süleyman Ağa.

When it was established, the municipality was giving service in a building at the downtown for 15 years. In 1884, the municipality moved to single-floor building purchased. Upon remaining incapable, the municipality started to give service for 61 years till 1988 in the building, used as a hotel before 1927. The building is now serving as City Museum. Locating at the heart of old city and serving as city museum today, this hotel building was constructed in the late 19th century. Rising above three-floor with inner court sets an interesting model which was built as a hotel in the said period. Additional buildings were constructed as the capacity of the main building became limited.

After previous Government Office moved to the newly-constructed building, it has been used as Municipal Building since 1988. İnegöl Municipality maintains its activities in 3 separate buildings with Additional Service Building on Atatürk Avenue and Building for Construction Services within Mesudiye Neighborhood. Besides these, Alanyurt Additional Service Building has been giving service since 2009 following the inclusion of Alanyurt as a neighborhood of İnegöl Municipality in local elections. Pursuant to Metropolitan Municipality Law, 4 towns and 91 villages were merged to municipalities as neighborhood. Thus, the municipality is continuously maintaining service mobilization with municipal service points and construction sites to bring service to citizens in rural areas.

İnegöl Municipality proceeds its way to make İnegöl a city where the people live in peace and happiness by considering the pride and glory of bringing traces of past to present, spreading each corner of the city with growing 7/24 service network service in each field from education to health, transportation to housing, history to culture and art to tourism, sports to technology, environment to social municipalism to transform İnegöl which is an important center from establishment to sovereignty to a city with high municipal standards .

Based on this understanding, being established in 1870 and heading for 150th establishment anniversary in 2020, İnegöl Municipality is looking

into the future with hope as a role model with its associative, modern, branded and people oriented structure, embracing the community.

To conclude, our presentation titled “History of İnegöl Municipality” will address the whole story from the establishment of İnegöl Municipality, prioritizing the people, having an understanding of “Servicing people is servicing God, remaining royal to honesty, transparency and justice, caring about quality and municipal aesthetics about services, redressing the balance between protection and utilization of cultural values, protecting and conserving these values, ensuring participation in city management, attached to principle of accuracy and neutrality, behaving in a friendly-manner and improving itself.

GİRİŞ

İçinde barındırdığı değerleriyle bölgesinin önemli kentlerinden olan, atılım ve yatırımlarıyla kendini daima bir üst noktaya taşıyan, örnek alan değil örnek olan, gerçekleştirdiği projelerle ilklerin şehri olmuş İnegöl; her geçen gün büyüyen ve gelişen yapısıyla yoluna devam ediyor.

İnegöl, tarihi ve doğal güzellikleriyle gezip görülmeye değer, hızla gelişen ve büyüyen bir tarım ve sanayi kenti olması sebebiyle de bölgesinde örnek gösterilen bir kent konumunu haizdir. Lodosu, poyrazı, asırlık çınarları, Oylat’ı, mobilyası, köftesi, Boğazova’sı, İshakpaşa’sı, simitçileri... Kent Müzesi, eski İnegöl Evleri ve içimizi yaşama sevinciyle dolduran daha nice şeyleri içinde barındıran İnegöl, 1885 yılına kadar Hüdavendigâr (Bursa)’a bağlı olan 9 ilçe merkezinden biri idi.

İnegöl, idari olarak 1885 yılında liva (il) haline getirilen Hüdavendigâr Vilayetine bağlı Ertuğrul adı verilen Bilecik’e bağlanmıştır. İnegöl tarihi boyunca her zaman ilçe merkezi olup, hiçbir zaman köy veya bucak statüsüne inmemiştir. Sancak merkezi ise zaman zaman Ertuğrul, zaman zaman da Hüdavendigâr olarak değişse de, adlî ve askerî açılardan sürekli Bursa’ya bağlı kalmıştır. 1926 yılından itibaren ise tamamen Bursa iline bağlanmıştır.

İdari açıdan kısa bir tarihe yolculuğa çıktığımız İnegöl’de Belediye Teşkilatının kuruluşu ve günümüze kadar geçirdiği aşamaları sizler ile paylaş-

madan önce ülkemizde belediye teşkilatının kuruluşu hakkında kısa bir özet bilgi vermek istiyorum.

Tanzimata kadar belediyeçilik işlerini kadılar ve vakıf sistemi bünyesindeki örgütlenme yerine getirmekteydi. Zamanla Osmanlı idari yapısındaki bozulmalar sonucunda kadılar ve vakıfların yerine getirdikleri görevler aksamaya ve yerine getirilmemeye başlamıştı. Bu yüzden Tanzimat ile birlikte batılılaşmanın da etkisiyle yeni bir modern sistem üzerinde yoğunlaşmaya başlandı. İlk adım olarak Muhassıl (maliye memurları) ve muhassıllık meclisleri (memleket meclisleri) kuruldu. Bazı üyelerinin seçimle iş başına gelmeleri nedeniyle, yerel yönetim kurumlarının ilk örneği olarak sayılmaktadır. Daha sonra öngörülen idari ve mali işleri gerçekleştiremediklerinden lağv edilip yetkileri valilere devir edilmiştir.

Bugünkü “Belediye Başkanlığı”na benzer bir mevki olarak “İstanbul Şehremaneti” 1855 yılında kuruldu ve İstanbul Şehremanetinin başında merkez tarafından atanan Şehremini bulunmaktaydı. Atanan şehreminiler, ne görüşleri ne de yetenekleri bakımından, kentlerin o dönemdeki yoğun değişim dinamiklerine ayak uyduramadılar ve uygulama başarısızlıkla sonuçlandı. Bunun üzerine çoğu “Galata ve Beyoğlu’nda oturan, Batı’yı yakından tanıyan ve yabancı dil bilen azınlık temsilcilerinden 1856 yılında teşkil edilen, “İntizam-ı Şehir Komisyonu”nun çalışmasının ürünü olan bir rapor doğrultusunda, 28 Aralık 1857’de İstanbul genelinde değil sadece Beyoğlu ve Galata semtlerini kapsayan “Altıncı Daire-i Belediye” kuruldu. Osmanlı’da bugünkü anlamda modern belediyeçiliğin ilk örneği ve ülkemizdeki kilometre taşı, Beyoğlu ve Galata semtlerinde kurulan “Altıncı Daire-i Belediyesi” idi. Konumu ve sahip olduğu liman itibarıyla İstanbul’un ticaret-finans merkezi durumundaki Beyoğlu, azınlıklarla birlikte yabancı elçilik ve konsoloslukların da toplandığı bir yerdi. Bu sebeple Batı tarzında ilk belediye teşkilatlanması burada başladı. “Belediye”, “Daire-i Belediye”, “Belediye Reisi”, “Belediye Meclisi” gibi tabir ve unvanlar da ilk defa burada kullanıldı. Bu belediyenin Altıncı Daire-i Belediye olarak adlandırılması Fransa kaynaklıdır. Belediyenin isminin ilham kaynağı bu nedenle Paris’in en seçkin semti olan Altıncı bölgedir. “6. Daire-i Belediye” Binası bugün de Beyoğlu Belediyesi’ne hizmet vermektedir.

Görev alanı içerisindeki mahalle, cadde ve sokakların isimlendirilmesi,

düzenlenmesi; suyuolları ve kanalizasyonların tamir ve inşa edilmesi, temizlik ve aydınlatma işlerine başlanarak bölgenin kadaastro haritaları çıkarıldı. İlgili kesimlerde bulunan mezarlıklar şehir dışına taşınarak Tepebaşı ve Taksim’de birer umumi bahçe yapıldı. Bir hastane inşa edildi ve sokaklarla birlikte “Cadde-i Kebir” (İstiklal Caddesi) aydınlatıldı. Böylece 6. Daire-i Belediye, imtiyazlı statüsü sebebiyle daha çok batılı elit bir kesime hizmet etmiş olsa da ileride tüm İstanbul ve diğer Osmanlı vilayetleri için bir örnek, numune haline gelen çalışmalara imza attı.

Altıncı Daire-i Belediye ile atılan yerel alandaki ilk adım sonrası Osmanlı coğrafyasının taşra kademelerinde belediyeler bir bir kurulmaya başladı. Bu mahfille İnegöl’de de belediye teşkilatının kurulduğunu Hüdavendigar (Bursa) Vilayeti Salnamesi kayıtlarından görmekteyiz. Bugünkü karşılığı “yıllık” demek olan Salnameler 1847–1927 seneleri arasında yayınlanmışlardır. Salnameler şehirlerde meydana gelen önemli olayları kamuoyuna aktarmak için düzenlenmiştir. Osmanlı coğrafyasında en uzun süre devam eden yıllıklardan olan Hüdâvendigâr Salnâmeleri farklı konularda birçok bilgiler içeren önemli bir kaynaktır.

Hüdavendigar Vilayeti Salnamesine göre Hicri:1287 Miladi: 1870 tarihli kayda göre İnegöl’de ilk Belediye Teşkilatının bu tarihte kurulduğu görülmektedir.

Belediye Reisi Sadıkzade Süleyman Ağa

Seçilen Meclis Üyeleri (Azalar):

Kaşıkcızade Ahmed Ağa

Hacı İbrahimzade Ahmed Ağa

Hacı Ali Ağa

Hacı Hüseyinzade Ahmed Ağa

Hacı Makar Ağa

Katib Mehmed Efendi

1927 yılı Hüdavendigar Vilayeti Salnamesinde, İnegöl Belediyesi başlıklı yazıda belediyenin kuruluş tarihi konusunda yeni bir bilgi karşımıza çıkmıştır. Bu kayıta aynen şöyle yazmaktadır; “Belediye, hicri 1280 (1863-64)

tarihinde tesis edilmiştir. Tarih-i tesisinden 1300 (1882-83) tarihine kadar çarşı üzerinde bir mahalde iken sözü edilen tarihte yapılan daireye nakledilmiştir; bu belediye binası, belediyenin taht-ı tasarrufundadır. Yeniden mükemmel bir belediye dairesi inşası da mutasavverdir (ileride yapılması düşünülmekte).”

Bu bilgi ışığında kurum ve kuruluşlar ile gerekli yazışmalar yapılarak belediyenin kuruluş tarihinin tescili konusunda çalışmalarımız sürmektedir.

Kurulduğu dönemde 15 yıl kadar çarşı içindeki bir binada hizmet veren belediye, daha sonra 1884 yılında satın alınan tek katlı bir binaya taşınmıştır. Bu binanın da yetersiz kalması üzerine 1927 yılına kadar otel olarak kullanılan ve bugün Kent Müzesi olarak düzenlenen bina satın alınarak, 1988 yılına kadar 61 yıl süreyle bu binada hizmet vermiştir.

Eski kent dokusu içinde yer alan, bugün hala mevcut olan ve kent müzesi olarak işlevlendirilen bu otel binası 19. yüzyılın sonlarında inşa edilmiştir. Üç katlı, açık bir orta avlu etrafında gelişen bina, dönemi için otel olarak inşa edilmiş ilginç bir örnektir. Belediye olarak kullanıldığı süre içinde, yetersiz gelen binaya bazı ilaveler yapılmıştır. Hükümet Konağı’nın yeni yapılan binasına taşınması üzerine 1988 yılından bu yana ise Eski Hükümet Konağı belediye binası olarak kullanılmaktadır. Ayrıca Atatürk Bulvarı üzerinde Belediye Ek Hizmet Binası ve Mesudiye Mahallesi sınırlarında yer alan Şantiye Hizmet Binaları olmak üzere İnegöl Belediyesi 3 ayrı binada hizmetlerini sürdürmektedir. Bunların yanında 2009 yerel seçimlerinden itibaren İnegöl’e mahalle olarak katılan Alanyurt Bölgesinde Alanyurt Ek Hizmet Binası hizmet vermektedir. Büyükşehir yasasından ardından da 4 belde ve 91 köyün kırsal mahalle olarak bağlanmasından sonra yerinden yönetim anlayışımız gereği belediye hizmet noktaları ve şantiyelerimiz ile kırsal mahallelere yönelik hizmet seferberliği de aralıksız devam etmektedir.

Şehrimizin vizyonuna yakışan ve kentin havasını değiştirecek yeni bir meydana kavuşmakla beraber hızlı ve koordineli bir şekilde hizmetlerin gerçekleşmesini sağlayacak belediye yeni hizmet binasını şehrimize kazandırmanın heyecanı içindeyiz. Eski hastane alanı diye tabir edilen 22 bin metrekarelik alanda şehre yakışır bir meydan hem de bu meydanın heykel ile bütünleştirilmesi ve beraberinde bu şehre yakışacak hizmetlerimizin daha nitelikli olması adına yeni belediye binamızı bu alanda konuşlandırmanın heyecanını yaşıyo-

ruz. Biz sadece belediye binası yapmıyoruz bazı ek üniteleri ile birlikte halkımıza “bir hizmet binası” yapıyoruz. Günün 24 saati canlı kalan çekici bir mekan olmasını istiyoruz.

Belediye Başkanlarımızın fotoğrafları ekte yer almaktadır. Bazı belediye başkanlarımızın fotoğraflarına ulaşamadığımızdan fotoğrafsız şekilde sadece isimlerini zikretmekle yetiniyoruz.

1 – Sadıkhzade Süleyman Ağa (1870 -79 / 1883-88 / 1899-1901)

*İlk Belediye Başkanı

*Kapalı Çarşı'nın yaptırılması

Halk arasında Kapalıçarşı olarak bilinen bedestenin kuzey iç duvarında iki kitabesi vardır. Birinci kitabede yapının adının Belediye Çarşısı olduğu, ikinci kitabede ise yapının hicri 1305 (miladi:1887-88) tarihinde Belediye Reisi Sadıkhzade Süleyman Ağa tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Doğu-batı yönünde 47.50 x 10.80 m. boyutlarında dikdörtgen planlı bedestenin farklı cephelerde üç kapısı bulunmaktadır. 2011 yılında İnegöl Belediyesi tarafından restorasyonu yaptırılmıştır.

2 - Hacı Ahmet Efendi (1879 – 1881)

3 - Hacı Ethem Oğlu Halil Ağa (1881- 1883)

4 - Hacı Veli Ağazade Ahmet Efendi (1888 – 1899)

5 - Kadiyoran Osman Ağa (1900-1901)

6 - Sofyalı Osman Bey (1901-1908 / 1917-1920)

*Hastane (Memleket Hastanesi) Binasının İnşası

İnegöl'ün tam donanımlı ilk hastanesinin temeli, 1903 yılında dönemin Belediye Başkanı Osman Bey öncülüğünde atılmıştır. 1904 yılında Memleket Hastanesi adıyla hizmet vermeye başlamıştır. Sonradan Devlet Hastanesi adını alacak 25 yataklı bu yapı, uzun yıllar kentin tek sağlık kuruluşu olarak varlığını sürdürmüştür. 1960'lara gelindiğinde artan nüfus ve gelişen sağlık teknolojileri nedeniyle yetersiz kalan bu hastanenin yerine 1965 yılında 50 yataklı yeni bir hastane yapılmıştır. Günümüzde bu muazzam yapının yıkılması sonrası aynı yerde inşa edilen Hükümet Binası işlevini sürdürmektedir. İnegöl'ümüzde şu an 400 yataklı modern bir hastane 2014 yılında hizmete girmiştir.

*Tahıl Hanı İnşası

7 – Bezzaz Yusuf Efendi (1908 – 1909)

8- Debbağ Hacı Mehmed Efendi (1909 – 1909)

9 -Hocazade Hüseyin Efendi (1909 – 1910)

10 – Pazarcıklı İbrahim Efendi (1910 – 1911)

11– Demircizade Ali Rıza Efendi (1912 -1914 / 1929 – 1930)

12 – Hilmi Bey (1914 -1916)

13 – Bosnalı Ahmet Bey (1916 -1917)

14 – Laz İsmail Efendi (1920 -1922)

15 – Hacı Emin Efendi (1922 – 1924)

16 – Pazarcıklı Ahmed Hamdi Bey (1924 – 1929)

*Belediye Binasının 1927 yılında (şu anki kent müzesinin yer aldığı binaya) taşınması

17 – Ali Reşit ERALP (1930 -1934)

*İnegöl Belediyesinin ilk kadın meclis üyesi

Türkiye Cumhuriyeti tarihindeki ilk çok partili seçim olan 1930 Türkiye yerel seçimleri sonucunda İnegöl Belediyesi ilk kadın meclis üyesine kavuştu. Bu arada 1935 yılı meclis seçimlerinde meclis üyeliğine seçilen 16 kadın milletvekillerinden birinin de İnegöllü köylü kadın milletvekili Şekibe İNSEL olduğunu belirtmek gerekmektedir. 2017 yılında Şekibe İNSEL adına özel bir program hazırlığı yapılmaktadır.

18– Sabri DEMİRCİOĞLU (1934 -1935 / 1942 – 1948)

*İnegöl'e elektriğin getirilmesi ve Elektrik Santralinin kapasitesinin artırılarak, eski Kültür Sarayı binasının olduğu yere taşınması

19 – Nuri DOĞRUL (1935 -1942 / 1950 -1955)

*1950 yılında Mesudiye'nin mahalle sınırlarına dahil edilmesi

*Eski Hükümet Binası

*Oylat Kaplıcalarının işletilmesi için ruhsat alınması

Tertemiz havasını soluyarak yürüyüşler yapıp kuş seslerini dinlemek, çağlayanların köpüklerini seyredip büyülmüş bir dünyanın huzurunu yakalamak için

Oylat'a gelmek gerekir. Oylat kaplıcaları modern tesisleri ile yerli ve yabancı turistleri her mevsim ağırlamaktadır. İnegöl Belediyesi olarak, Türkiye'nin önemli termal merkezlerinden biri olan Oylat'ın gelişmesi için bugüne kadar pek çok projeyi son 12 yılda hayata geçirilmiştir.

Bunlardan da kısa kısa bahsetmek gerekirse;

*Burada yaşanan parklanma sorununa çözüm olması amacıyla Katlı Otopark yapıldı.

*Bölgedeki eski tesisleri yıkıp güzel bir meydan kazandırıldı.

*Köylü pazarını kaldırıp, Büyükşehir Belediyemizin de desteğiyle Oylat'ın girişinde modern bir çarşı yapıldı.

*Piknik alanları düzenlendi.

Merkezi hükümetimizin desteğiyle yolunu genişleterek konforlu bir ulaşım sağlandı.

Her mevsimde farklı güzellikleri ile yeryüzü cenneti olarak bilinen ve şifalı kaplıca sularıyla hastalara şifa veren Oylat'a yaptığımız 1 milyon liralık yatırımla yeşil enerjiye geçildi. Isı pompası ile kaplıca sularının enerjisini geri kazanılacağı bu projede, ısı pompası, elektrik ve doğalgaz ile birlikte kullanılacaktır. Sistemin bir özelliği de bölgenin ihtiyacından fazla elektriği üretecek olmasıdır. Projenin en önemli özelliği ise kömür kullanımının sona ermesi ile hava kirliliğine yol açmayacak olmasıdır. SUGESAM yani 'Su İle Gelen Sağlık Hizmetleri Merkezi' projesi ile de Oylat'ın şifalı suları; saunalar, buhar odaları, terapi jakuzileri, masaj odaları, dinlenme mekanları, özel odalar ve son derece modern hamamları ile insan sağlığına hizmet için sunulacaktır.

20 – Ali Rıza SAKARYA (1948 -1950)

*Hal Binası'nın yapılması(Atatürk Bulvarı'ndaki)

*Cerrah Elektrik Santrali

İnegöl'ün ilk hidroelektrik santrali 1950 yılında Cerrah'ta faaliyete geçmiştir.

21 – Kemal ÖZKAN (1955 -1957 / 1959 -1960)

*İnegöl Mehter Takımının kurulması

1959 yılında dönemin İnegöl Belediye Başkanı Kemal Özkan'ın öncülüğünde kurulmuş, Türkiye'nin ilk sivil mehteri olma özelliğine sahip İnegöl Mehteri, zamanla dernekleşmiştir. Günümüzde Avrupa'dan Amerika'ya, dünyanın dört bir yanında hem İnegöl'ü hem de ülkemizi kültürel açıdan başarıyla temsil etmektedir.

*İbtidai olan kanalizasyon sisteminin düzenli hale getirilmesi

22 – Mehmet ÇIRACI (1957 -1959)

*Ankara Yolunun Açılması (Nuri Doğrul Caddesi)

23 – Kenan ÖZASLAN / Ali İhsan GÜNALP (1960 -1963 Atama)

24 – Abdullah AKDOĞAN / Erçetin YORGANCIOĞLU

(1960 - 1963 Atama)

25– Enver YILDIRAN / İskender SALT (1960 -1963 Atama)

26 – Ahmet AKYOLLU (1963 -1977)

*Küçük Sanayi(Mobilya) Bölgesinin parselizasyonu ve altyapısının yapılması 1965–67 yıllarında dönemin İnegöl Belediye Başkanı Ahmet Akyollu Küçük Sanayi Bölgesinin parselizasyonunu ve alt yapısını yaparak üreticileri teşvik eden bir ortam hazırladı.

*İnegöl OSB Kurulması

Organize Sanayi Bölgesi, 3.000.000 m² lik bir alan üzerine kurulmuştur. Her türlü altyapı çalışmaları tamamlanmış olup, sanayicilerin tüm ihtiyaçlarına cevap verilebilmektedir. Bölgenin parselasyon planı, yerleşim açısından 10.000 m² ile 200.000 m² arasında değişen 90 sanayi parselinden oluşmaktadır. Bölgemizde, Türkiye'nin ihracatında önemli katkıları bulunan büyük kuruluşlar bulunmaktadır.

İnegöl Organize Sanayi Bölgesi Atık Su Arıtma Tesisleri(135.000 metreküp kapasiteli)

İnegöl'de sanayicilerimizin yeni yatırımlarını uzun yıllar karşılaması planlanan İnegöl'ün ikinci Organize Sanayisi Bölgesi olan Türkiye'nin ilk Mobilya Ağaç İşleri İhtisas Organize Sanayi Bölgesi de 11 Mayıs 2006 tarihinde Bursa Valiliği, İnegöl Belediyesi ile İnegöl Ticaret ve Sanayi Odası ortaklığında kuruldu.

*İshakpaşa ve çevresinin peyzaj düzenlemesi

27 – Refik TABAKOĞLU (1977 - 1980)

*İBEFTAŞ'ın kurulması

Halk ekmek üretimini daha önce yapan İBEFTAŞ, İnegöl Belediyesi'nin iştiraki ve öncülüğü ile 27 Aralık 1979 yılında kurulmuş bir şirkettir. İnegöl Halk Ekmek Fabrikası İnegöl Belediyesinin bünyesinde faaliyetlerini sürdürürken 2011 yılında gerçekleştirilen özelleştirme ile modern bir tesise kavuştu. Son teknoloji ile donatılan bu işletmede el değmeden gayet hijyenik bir ortamda kaliteli ekmekler üretiliyor.

28 – Rafiz KARATAŞ (1980 -1984 Atama)

29 – Muhittin TANOĞLU (1984 -1989)

*Ahmet Akyollu Caddesi

*Eski Otogar'ın İnşası

Muhittin Tanoğlu döneminde yaptırılan İnegöl Belediyesi Terminali o günün şartlarına göre İnegöl halkına önemli hizmette bulundu. Fakat terminalin; günümüz ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaklaşması ve o bölgenin daha rantabil kullanılması amacıyla 19 Nisan 2008 tarihinde 16 dönüm alan üzerine 2 milyon TL 'ye mal edilerek hizmete açılmıştır. Otobüs peronları, otoparkları, bilet satış istasyonları, yolcu bekleme ve dinlenme salonları ve otogar yönetim odalarıyla artık modern görünümüne kavuşmuştur.

*Perşembe Pazarı ve Hal Binası'nın (AVM'nin alanı içerisindeki) kurulması Şehrin görünümüne ve işlerliğine olumsuz etki eden ve Perşembe günleri garaj mevkiinde kurulmakta olan 22 yıllık mevcut pazaryeri 3 Temmuz 2008 tarihinden itibaren yeni modern kapalı pazaryerinde İnegöllülere hizmet vermeye başladı. 31 Aralık 2014 tarihinde yoğun kar yağışı nedeniyle bir çökme yaşanan bu yerde daha modern bir pazaryeri yapmak için Bursa Büyükşehir Belediyesi ile çalışmalara başlanmıştır. Ekim 2015'te temelinin atıldığı, ön tarafta bulunan 13 bin metrekareden oluşan ana pazar alanımızı Büyükşehir Belediyesi, Aralık 2015'te temelini attığımız Köylü Pazarı ve Katlı Otopark alanının yapımını ise İnegöl Belediyesi üstlenmiştir. Yakın bir zamanda Ana Pazar alanı olan Mer-pa ile Köylü Pazar yeri ve Katlı Otoparkın açılışı gerçekleştirilecektir.

Eski perşembe pazaryerinin olduğu alanda İnegöl Belediyesi'nin 3

Haziran 2011 tarihinde hayata geçirdiği en prestijli projelerinin başında gelen İnegöl Alışveriş ve Yaşam Merkezi (İnegöl AVM) Türkiye'nin en büyük meydanlı açık alışveriş merkezidir. Eski hal binasının işlevini kaybetmesi üzerine 27 Temmuz 2006 tarihinde 1 Milyon 400 bin TL'ye mal olan 6 bin metrekare kapalı mekan olmak üzere toplamda 17.500 metrekare alan üzerine kurulan 24 dükkandan oluşan modern Hal ve Tahıl Binasını hizmete açılmıştır.

*Festivalin ve Mobilya Fuarının başlatılması

Cumhuriyet'in kurulmasından sonra İnegöl'ün Kurtuluş Günü olan 6 Eylül günlerinde kurtuluş törenleri, değişik mesire yerlerinde yöresel eğlenceler, deve güreşleri ile 1980'li yıllara kadar her yıl eylül aylarında panayır etkinlikleri yapıldı. 1988 yılında Belediye Başkanı Muhittin TANOĞLU'nun öncülüğünde mayıs ayında Bahar Şenlikleri adıyla kültürel bir organizasyonla birlikte Mobilya Fuarları da başladı.1989 yılında Belediye Başkanı Cemal ARIK'la birlikte 6 Eylül Kurtuluş Günü'nü de içine alan Kurtuluş Şenlikleri ve Mobilya Fuarı devam etti.

1990'lı yıllarda Belediye Başkanı Merhum Hikmet ŞAHİN döneminde Kurtuluş Şenlikleri ve Fuar Organizasyonları birbirinden ayrılarak devam etmiştir. İnegöl'de mobilya fuarlarının vizyonu bu dönemde ortaya konmuş ve yeni bir ufuk çizilmiştir. 2004 yılında Belediye Başkanı Alınur AKTAŞ Kurtuluş Şenliklerini daha uzun tutarak Uluslararası Festival haline dönüştürdü. 2006 yılında Uluslararası Kültür Sanat Festivali ile Kurtuluş Şenlikleri iki ayrı organizasyon olarak düzenlenmeye başlandı. Ayrıca 2010 yılından itibaren festival bünyesinde "Uluslararası Altın Mobilya Halk Dansları" yarışması düzenlenmektedir.

30 – Cemal ARIK (1989 -1994)

*Adnan Menderes Bulvarı

*Alanyurt'taki Eski Çöp Toplama Merkezi

İnegöl'de 1980 yıllarına kadar Kalburt Mevkii; 1990 yılına kadar da Kültür Park içerisindeki Şahin Tepesi çöp dökme alanı olarak kullanılmıştır.1990 yılından itibaren Alanyurt Bölgesinde Malak Deresi diye adlandırılan bu alan çöp dökme alanı olarak kullanılmıştır.

İnegöl’de her gün yaklaşık 200 ton çöp toplanmakta ve herhangi bir tedbir alınmadan bu vahşi ortama bırakılmaktaydı. Bu alanın büyüklüğü 80 bin metrekare olup, 1990’dan bu yana bu alana yaklaşık 2 milyon metreküp çöp dökülmüştür. Eş zamanlı olarak Alanyurtta bulunan ve şehrimize yakışmayan eski çöp alanını rehabilite ederek mesire alanı haline getirildi. 2011 yılının eylül ayından bu yana bu alana artık çöp dökülmemekte ve o günden sonra rehabilitasyon projesini tamamlayarak Mart 2014’te mesire alanı olarak açılışı gerçekleştirildi. Ve yakın zamanda da Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından şehrimize yakışır bir sosyal tesis bu alana kazandırılacaktır. 21 yıllık bu sorun 2014 yılında İnegöl Belediyesi’nin dev projeleri arasında bulunan Katı Atık Düzenli Depolama Alanının hizmete girmesiyle son buldu.

Türkiye’nin 12. büyük çevre projesi olan ve İlçeler arasında ilk olma özelliğine sahip Katı Atık Düzenli Depolama Sahası; ilçeyi tehdit eden vahşi çöp alanını ortadan kaldırmak amacıyla, çağın koşullarına uygun ve çevreci bir anlayışla hizmete açılarak İnegöl’ün çöp sorununu ortadan kaldırmıştır. Katı Atık Transfer İstasyonunun da 2016 yılında faaliyete girmesiyle hem yakıt hem iş gücü kaybını azaltılmıştır. Yani 5 defada giden çöp miktarı tek seferde buradan Yeniyörük mahallesinde bulunan Düzenli Depolama Sahasına gitmektedir. Bu proje aynı zamanda büyük bir ekonomik tasarruf projesidir. Bölgemizdeki en modern İnegöl Katı Atık Transfer İstasyonu’muzun (araçlar da dahil) yaklaşık maliyeti 1 milyon 800 bin TL’dir.

*Mesudiye Alt Geçidi

Mesudiye Mahallesi daha önce köy tüzel kişiliğindeyken mahalle yapılarak İnegöl’e bağlanmıştır. Sonrasında da mahalledeki iyileştirmeler ve düzenlemeler gerçekleşmiş ve mahallelinin İnegöl merkezle geçişini rahatlatmak için bu alt geçit yapılmıştır. Dönemin Belediye Başkanı Sayın Cemal Arık Bey’e bu hizmetinden dolayı teşekkür ediyoruz.

1990’lı yıllardan beri İnegöl halkına hizmet veren bu alt geçit, zamanla deforme olmuş, hem yayalar hem de araç trafiği için sıkıntılı bir hal almıştır. Asfaltı bozulmuş, duvardaki sıvaları dökülmüş, aydınlatmalar özellikle gece geçişleri için korkulu rüya haline gelmiş ve görsellik açısından da pek albenisi olmayan bir alt geçit halini almıştı. 2012 yılı sonunda burada yapılan tadilat ve düzenleme çalışmaları ile alt geçidimizin güzel bir görünüme kavuştu. Yakın

bir zamanda da burayı komple yıkarak İnegöl Mesudiye arasına mükemmel bir alt geçit, kışın sorun olmayan, gece karanlık olmayan genişletilmiş bir alt geçit yapılacaktır.

*Atatürk Anıtı

Atatürk’ün büyük hatırasının yegane sembolü ve kentimizin en önemli kültür-tarih merkezlerden biridir. Atatürk Anıtı’nın proje tasarımı Heykeltıraş Tankut ÖKTEM ile yüksek mimar Yücel SERTKAYA tarafından yapılmış ve 1989 yılında açılışı gerçekleştirilmiştir. Kurtuluş Savaşı ve modern Türkiye’yi anlatan Atatürk Anıtı, milli bayramların kutlandığı alan olduğu gibi, yıl boyunca da çeşitli kültürel etkinliklere ev sahipliği yapmaktadır. 2009 yılında yenilenen anıtın çevresi ilçemizin önemli mekanlarından biridir.

*Kültür Sarayı

Dönemin belediye başkanı Cemal Arık zamanında hayata geçirilen ve birçok kültür sanat faaliyetlerine ev sahipliği yapan Kültür Sarayı...Çarşı merkezini tekrar dizayn etmek amacıyla hem deprem riski taşıyan, hem de fonksiyonelliğini yitirmiş bir bina olan Kültür Sarayını geçtiğimiz aylarda yıkılmıştır. Kültür Sarayı ve çevre parselleri kapsayacak yaklaşık 8000 m2 alanda yer altı otoparkı ve meydan çalışması ile çevre düzenlemesinin projelendirilmesi ve uygulamaları Büyükşehir Belediyesince yürütülmektedir. Bu alanda belediyemiz tarafından araç sirkülasyonunu rahatlatmak amacıyla otopark ve çevre düzenlemesi yapıldı.

Kültür Sanat faaliyetlerinin daha modern bir mekanda olması için Kültür Sanat ve Kongre Vadisi projesinin hayata geçirilmesi için çalışmalar devam etmektedir.

31 – Hikmet ŞAHİN (1994 -2004)

*Kültürpark Alanı

İnegöl Belediyesi tarafından 300.000 m² alan üzerine projelendirilip, 1998 yılında temeli atılmış ve 2003 tarihinde hizmete girmiştir. İçerisinde; 14 değişik türde 2400 adet ağaç, lunapark, fuar merkezi, suni göl, amfi tiyatrosu, çocuk trafik eğitim pisti, spor alanı, restoran, çay bahçeleri ve piknik alanlarını barındırmaktadır.

*Model Fuar Alanı

İnegöl’de mobilya fuarlarının hikayesi 1980’li yılların sonunda dönemin Belediye Başkanı Muhittin TANOĞLU’nun girişimleriyle başlamış, Cemal ARIK ile devam etmiş ve merhum Hikmet ŞAHİN ile de kent 6600 metrekarelik modern fuar binasına kavuşmuştur. Fuar binası bizim dönemimizde İnegöl mobilyacılarının da katkılarıyla 28.000 metrekare alana çıkarılarak uluslararası fuar ölçülerine sahip bir komplekse dönüşmüştür. 90’lı yıllardan itibaren her geçen yıl yükselen bir trendle İnegöl Mobilyası üretim, pazarlama, dış ticaret, kurum-sallaşma, kalite ve fuarcılık bağlamında önemli bir noktaya gelmiştir.

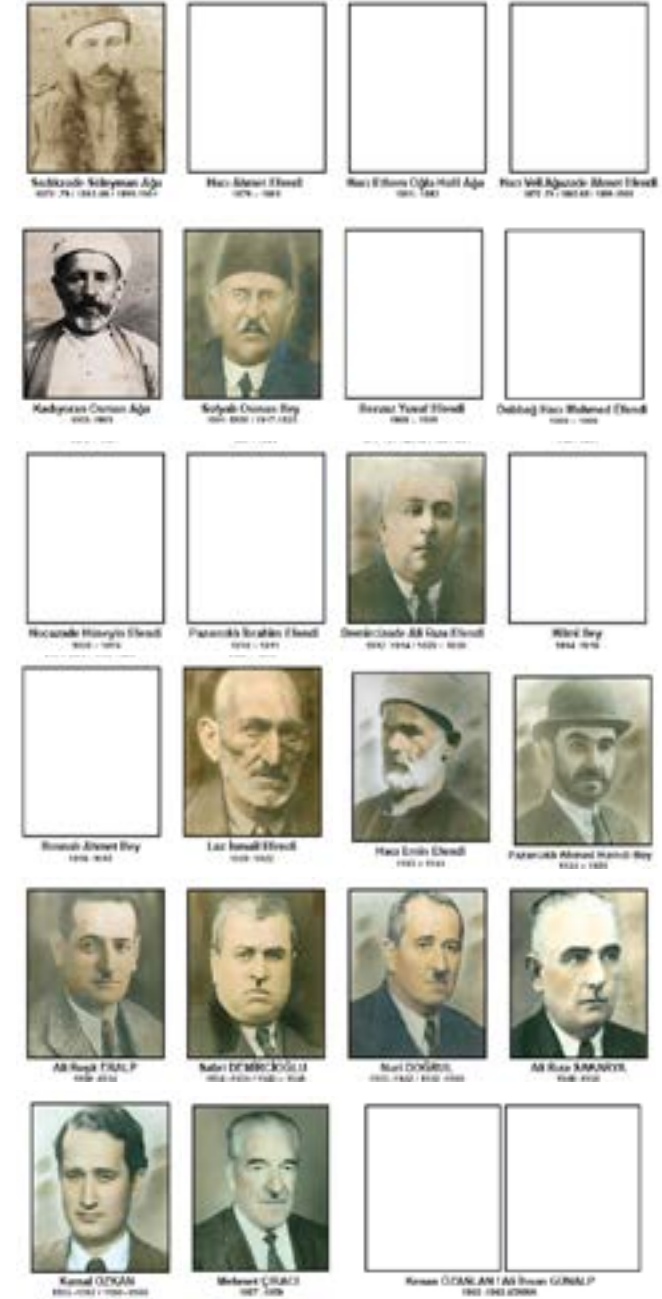
32 - Alinur AKTAŞ (2004 -)

İnegöl Belediyesi; Kuruluştan kurtuluşa önemli bir merkez konumunu haiz İnegöl’ü yüksek kentsel standartlara sahip bir şehir yapmak adına eğitimden sağlığa, ulaşımdan konuta, tarihe, kültür sanattan turizme, spordan teknolojiye, çevreden sosyal belediyeciliğe kadar her alanda 7/24 prensibiyle her geçen gün artan hizmet ağı ile birlikte şehrin her alanına yayılarak geçmişin izlerini bugüne ve geleceğe taşımanın onur ve şerefi ile hareket ederek İnegöl’ü yaşamaktan mutluluk duyulan bir şehir yapma gayesiyle yoluna devam etmektedir.

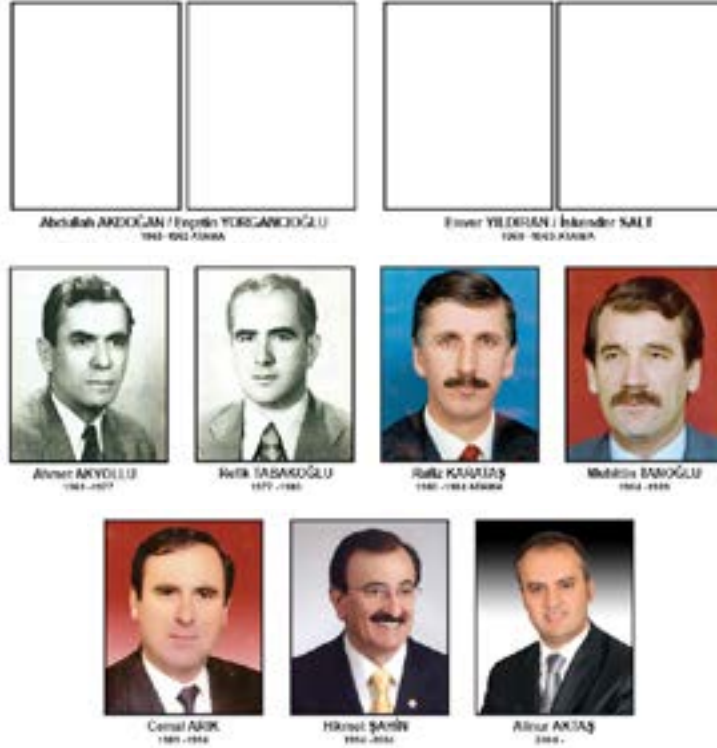
Bu anlayışla 1870 yılında kurulan ve 2020 yılında kuruluşunun 150 inci yılına hazırlanan İnegöl Belediyesi; modern ve markalaşan bir görünümünü haiz, insan odaklı, halkımızı kucaklayan ve bütün kesimleri birleştiren yapıyla örnek olan bir kurum olarak geleceğe güvenle koşmaktadır.

Sonuç olarak ‘İnegöl Belediyesi Tarihçesi’ başlığı altında gerçekleştirdiğimiz sunum ile bu şehrin kısa bir hikayesini de sizler ile paylaşmış olduk. İnsana öncelik veren, “halka hizmet hakka hizmettir” düşüncesinde olan, dürüst, şeffaf ve adalet ilkesine bağlı, hizmetlerde kalite, nitelik ve kentsel estetiği gözeten, tarihi değerleri koruma-kullanma dengesini kuran, yaşatarak koruyan, kent yönetimine katılımı sağlayan, doğruluk ve yansızlık ilkelerine bağlı, güler yüzlü, kendini geliştiren ve üretken İnegöl Belediyesinin kurulduğu günden bugüne kadar geçirdiği aşamaları siz değerli misafirlerimize sunmaya çalışıldı.

İNEGÖL BELEDİYE BAŞKANLARI

İNEGÖL BELEDİYE BAŞKANLARI

İNEGÖL TİCARET ve SANAYİ ODASI

(Chamber of Commerce and Industry of İnegöl)

Metin ANIL*

Özet:

Osmanlı Salnameleri'ndeki kayıtlara göre 1890 yılında Başkanlığı'nı Hatip Hoca Mustafa Efendi'nin yaptığı, Dağıstani Hacı Mehmet Efendi, Bosnalı Hacı Yunus Ağa ve Bezzaz Kirkoris efendilerin oluşturduğu 4 kişilik heyet tarafından Ticaret ve Ziraat Odası kurulmuştur.

1890 yılında Amerika'nın Chicago (Şikago) şehrinde yapılan "Chicago Ticaret ve Endüstri Fuarı" için davetiye gönderilen 15 Odadan biri İnegöl Ticaret ve Sanayi Odası'dır.

1905 yılında; Ticaret, Zanaat ve Ziraat Odası olarak adı geçen Ticaret ve Sanayi Odası, 1940'lı yıllarda İnegöl Ticaret ve Sanayi Odası adını almıştır.

Bugün, İnegöl Ticaret ve Sanayi Odası 4.000'e yakın üyesine Avrupa standartlarında 5 yıldızlı hizmet veren Türkiye'nin "A" sınıfı Odalarından bir tanesidir.

İnegöl Ticaret ve Sanayi Odası değerli üyelerine uzun yıllar en iyi hizmeti verebilmek için 19 personeli, yeni ve tam donanımlı bir merkez ve bir de ek hizmet binası ile faaliyetlerine devam etmektedir.

Abstract:

According to Ottoman archives, Chamber of Commerce and Agriculture was founded in 1890 by four-person committee, which was presided by Hatip Hoca Mustafa Efendi and formed by Dağıstani Hacı Mehmet Efendi, Bosnalı Hacı Yunus Ağa ve Bezzaz Krikoris Efendi.

İnegöl Chamber of Commerce and Industry is one of the 15 chambers invited to "Chicago Commerce and Industry Fair" held in Chicago, USA in 1890.

* İnegöl Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı. gsekreter@itso.org.tr

Chamber of Commerce and Industry, which was called Chamber of Commerce, Craft and Agriculture in 1905, was named İnegöl Chamber of Commerce and Industry in 1940's.

Today, İnegöl Chamber of Commerce and Industry is giving five-star service in European standards to its approximately 4.000 members as one of the "A" class accredited Chambers in Turkey.

In order to serve its members in the best way for long years, İnegöl Chamber of Commerce and Industry is continuing its activities with its 19 personnel, new and fully equipped central service building and additional service building.

GİRİŞ:

Osmanlı Salnameleri'ndeki kayıtlara göre 1890 yılında Başkanlığı'nı Hatip Hoca Mustafa Efendi'nin yaptığı, Dağıstani Hacı Mehmet Efendi, Bosnalı Hacı Yunus Ağa ve Bezzaz Kirkoris efendilerin oluşturduğu 4 kişilik heyet tarafından Ticaret ve Ziraat Odası kurulmuştur.

1890 yılında Amerika'nın Chicago (Şikago) şehrinde yapılan "Chicago Ticaret ve Endüstri Fuarı" için davetiye gönderilen 15 Odadan biri İnegöl Ticaret ve Sanayi Odası'dır.

1905 yılında; Ticaret, Zanaat ve Ziraat Odası olarak adı geçen Ticaret ve Sanayi Odası, 1940'lı yıllarda İnegöl Ticaret ve Sanayi Odası adını almıştır.

Bugün, İnegöl Ticaret ve Sanayi Odası 4.000'e yakın üyesine Avrupa standartlarında 5 yıldızlı hizmet veren Türkiye'nin "A" sınıfı Odalarından bir tanesidir.

İnegöl'ü kalkanıran tüm büyük projelerde söz sahibi kurumlardan bir tanesi olarak, İnegöl Ticaret ve Sanayi Odası sosyal sorumluluk projelerinde de yer almakta ve ilçemize kendi adını taşıyan bir ilköğretim okulu kazandırmıştır.

İnegöl Ticaret ve Sanayi Odası değerli üyelerine uzun yıllar en iyi hizmeti verebilmek için 19 personeli, yeni ve tam donanımlı bir merkez ve bir de ek hizmet binası ile faaliyetlerine devam etmektedir.

5.000 yıllık bir geçmişe sahip olan İnegöl, büyük üretim merkezlerine olan yakınlığı, Gemlik ve Mudanya Limanları ile olan stratejik bağlantısı ve Yenişehir Havalimanı'nın hemen yanında olması gibi avantajlarıyla önemli bir sanayi merkezi haline gelmiştir.

Sanayi kenti olan İnegöl'de biri ıslah, biri de ıslah çalışmaları başlayacak olmak üzere 4 organize sanayi bölgesi bulunmaktadır.

Bugün İnegöl'den yaklaşık 120 ülkeye ihracat yapılmakta ve ilçenin dış ticaret hacmi 1 buçuk milyar dolara yaklaşarak, toplam ekonomik büyüklüğünü yıllık 10 milyar dolara taşımaktadır.

2015 yılı itibarıyla İnegöl 705 firma ile yaklaşık 800 milyon dolar ihracat, 41 firma ile 270 milyon dolar ithalat gerçekleştirerek dış ticaret hacmini 1 milyar doların üzerine çıkarmıştır. En çok ihracat 330 milyon dolar ile ilçenin lokomotif sektörü olan mobilya sektörü tarafından gerçekleştirilmiştir.

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE İNEGÖL EKONOMİSİ

İnegöl Osmanlı'nın ilk fethettiği yerleşim birimlerinden biridir. Çünkü İnegöl, Bursa'yı doğu ve batı Anadolu'ya bağlayan İpek Yolu kavşağında kurulmuştur. İnegöl'e hakim olan Bursa'ya da hakim olur düşüncesi ile İnegöl, çeşitli tarihlerde yedi defa savaş yapılarak ancak 1299 yılında alınabilmiştir.

1640 yılında Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde İnegöl'ü şöyle anlatır: "Şehir ulu ova içinde mamur ve müzeyyen Türk halkı kasabasıdır. Halkı gariplerin dostudur. Şehir 3 mahalledir. 1000 kiremit örtülü hanesi vardır. 150 dükkan olup haftada bir pazar kurulur. Şehrin has ve beyaz ekmeği ile camuş kaymağı meşhurdur."

Yazar Raif Kaplanoğlu 1844 yılı İnegöl'ünü şöyle anlatır:

“İnegöl merkezinde yaşayanların önemli bir geçim kaynağının kereste olduğu anlaşılmaktadır. Sinanpaşa Mahallesinde 19 kereste nakliyatı yapan kişi, 3 de odun nakliyatı yapan kişi bulunmaktaydı. 10 kişi de beygircilik ile geçinmekteydi. İnegöl’de toplam 46 kişinin odun ve kereste nakliyatı ile geçinmekte olduğu anlaşılmaktadır.”

1846’da İnegöl kazasının toplam nüfusu 33.518 kişidir. Kasabanın genelinde 55 köy, 7051 hane, 380 dükkan, 8 han, 33 hamam, 62 sübyan mektebi vardır. Merkezde 6 cami ile bir medrese vardır. İnegöl’de buğday, arpa, mısır ve üzüm yetiştirilir. Ahi dağı civarındaki köylerde yaşayanlar ise kereste kesmek üzere görevlidirler.

1890’da İnegöl, Ertuğrul Sancağı’na bağlı bir kasabadır ve nüfusu 34.437 kişidir. İnegöl’e bağlı Domaniç ve Yenice Gayrimüslim bucakları ile 115 köyü bulunmaktadır.

1890 yılında bugünkü ismi ile İnegöl Ticaret ve Sanayi Odası kurulmuştur. 1890’da İnegöl’de; 5 Cami, 2 Mescit, 1 Medrese, 1 Kütüphane (102 cilt kitap), 1 Eczane, 1 Muvakkithane, 5 İpek Fabrikası, 1 Bedesten, 2 Hamam, 5 Fırın, 13 Debbaghane, 30 Kahvehane, 20 Mağaza, 305 Dükkan, 5 Mektep, 1 Telgrafhane, 1 Hükümet Konağı ve 1371 hane vardır.

1927 yılında 3 Un Fabrikası, 2 Tahıl Fabrikası, 1 Kereste Fabrikası, 2 Tereyağı İmalathanesi ile 1 Çorap ve Fanila Fabrikası vardı. 1927 yılında İnegöl Ticaret ve Sanayi Odası’na; 1. Sınıf esnaftan 10, 2. sınıf esnaftan 15, 3. sınıf esnaftan 60 ve 4. sınıf esnaftan 285 olmak üzere 370 civarı üye kayıtlı idi.

Turgut Can Mamal, 1940’lı yılların İnegöl’ünü şöyle anlatır: “İnegöl diğer kazalara göre ekonomik durumu çok iyidir. Ticaret, ziraat, sanat işleri oldukça ileridir. Kazamızın ticaret işlerinde en mühim rol oynayanı Adapazarı Emniyet Bankası’dır. Ziraat işlerinde köylüye azami faydayı temine çalışan Ziraat Bankası da vardır.”

1945 – 1946 yıllarında İnegöl’deki Zanaatkarlar			
Arabacı – Demirci	195	Taşcı	7
Duvar Ustası	60	Kiremitçi	6
Berber	55	Süthaneci	5
Terzi	22	Çömlekçi	5
Marangoz	15	Yorgancı	5
Nalbant	11	Döğenci	5
Saraç	10	Bıçakçı	4
Saatçi	10	Semerci	3
Bakırcı	10	Ubuthane	3
Sobacı - Tenekeci	8	Kuyumcu	3
Hazır Elbisesi	8	Şekerci	7
Susam Yağcısı	7	YEKÜN	465

1940’larda Konaklama için Eski Tahıl Hanı, Şerif Hanı, Tavşanlı Hanı ile Yeşil Bursa Oteli, Osmaniye Oteli, Konya Oteli, Nezafet Oteli, Kaşıkçı Hanı, Bekarzade Hanı, Karlıova Hanı, Vahit Akarsu Hanı 1950’li yıllarda Kaptan Oteli, Akarsu Oteli, Bayraktar Oteli, Şimşek Oteli, Çiçek Oteli, Ferah ve Topuz Otelleri, Şehir Palas Oteli, Çınar Oteli eklenmiştir.

1950’li yıllara gelindiğinde ise Ali Osman SÖNMEZ ve Mehmet ÇELİK ortaklığında 10 tezgahtan oluşan dokumahane kurulmuştur. Daha sonraki yıllarda 5 – 6 işletmeci daha dokuma işine girmiştir. Yusuf Ziya AKİPEK 1. Dünya Savaşı sonrası İnegöl Cerrah Köyünde ipekçiliğe başlayıp, kurduğu fabrika ile ipek üretimi yapmıştır.

1950’li yıllarda İnegöl’e gerek ticaret amacıyla gerekse de gezmek amacıyla gelenler, eski hükümet önünde, kapalı çarşıda, uzun sokak ve çevresinde, çınarlaraltı ve çevresinde zaruri ihtiyaçlarını karşılarlardı. Yemek için Hamdi ve oğlu Ekrem ÖZAŞÇI, Emin ve oğlu Fehim ÇAĞLAR, Köfteci Mustafa ve İbrahim BESLER, İsmail TATLIDİL, Zeynel METE, daha sonraları da Kıbrıs Lokantası tercih edilirdi.

1950 – 1960 yılları arasında İnegöl Ticareti incelenecek olursa, daha çok çarşı esnafı ve henüz toparlanmaya çalışan mobilyacı esnafı göze çarpmaktadır. 1955 yılında İnegöl şehir merkezinde 20.000 kişinin yaşadığı bir tarım kasabası özelliğini yansıtır. İnegöllü 150 müteşebbisin bir araya gelerek 1953 yılında kurduğu İnegöl Toprak Sanayi Fabrikası'nın (Tuğla Fabrikası) 1957 yılında üretime geçmesi ile birlikte İnegöl'de sanayileşmeye dikkat çekilir. Ardından 700 ortağın iştirakiyle 1966 yılında İSTAŞ Soğuk Hava Tesisleri kurulur.

1954 yılında şehrin doğusunda kurulan 160 işletmelik Küçük Sanayi'nin ardından 1955 yılından sonra Büyük Sanayi bölgesi kurulur. 1960'ların sonlarına doğru İnegöl insanı büyük düşünmeye yönelir. Keresteci ve bıçkıcılar bu bölgede toplanmaya başlar. 1964 yılında bu bölgede 44 marangoz, doğramacı ve keresteci vardır. 1967 yılına ait bazı veriler ise şöyledir; İnegöl'de kayıtlı 41 otobüs, 197 kamyon, 14 jip, 40 minübüs, 8 taksi ve 13 hususi araç olmak üzere 313 motorlu taşıt vardır. At arabası kışın 100, yazın 150 kadardır. 65 motosiklet ve 1000 kadar bisiklet kullanılmaktadır.

Şehirde elektrik Cerrah Hidroelektrik Santrali ile ETİBANK şebekesinden karşılanmaktadır. Nuri Doğrul Caddesi 1957 yılında 22 metre olarak genişletilmiş, Osman Bey Caddesi 1950 yılında, Atatürk Bulvarı ise 1955 yılında yapılmıştır. Bu yıllarda İş Bankası, Ziraat Bankası, Yapı Kredi Bankası, Eskişehir Bankası ve Halk Bankası şubeleri İnegöl'de vardır.

1968 yılında İnegöl'de çok güzel bir örnek çalışma yapılarak 120 bakkalın tamamının katılımıyla İnegöl Bakkallar ve Benzerleri Kooperatifi (İNBAK) kurulur. Nuri Doğrul Caddesi Alaaddin Demircioğlu apartmanının zemin katında, kurucu başkan Bahri ŞENOL'un ve İnegöl Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı Ahmet KALYON'un yapmış oldukları tören konuşmalarından sonra İNBAK faaliyetine başlar ve yaklaşık 47 yıldır İnegöllülere hizmet etmektedir.

İnegöl Sanayisinin gelişiminin en önemli mihenk taşı İnegöl Organize Sanayi Bölgesinin kurulmasıdır. İnegöl OSB'nin kurulma çalışmaları 1970'li yıllara dayanmaktadır. Dönemin Ticaret Bakanı İnegöllü parlamenter Ahmet TÜRKEL'in desteğiyle, İnegöl Belediyesi'nin ve İnegöl Ticaret ve Sanayi

Odası'nın (İTSO) girişimleriyle, 24.12.1973 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile kurulmuştur.

İnegöl OSB'nin ilk Müteşebbis Heyet'i, 1977 yılında oluşmuştur. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın kredi desteği ve kontrolü ile alt yapısı kısa zamanda tamamlanan İnegöl OSB, Türkiye'nin ilk İlçe Organize Sanayi Bölgesidir.

1974 yılına kadar Bursa – Ankara (Doğu Anadolu), Bursa – Kütahya (Batı Anadolu) ticaret yolları İnegöl'ün içinden geçirdi. Bursa'dan gelenler İstiklal Caddesinden girerler ve eski hükümet binası önünde mola verirlerdi. Burada jandarma, postane gibi resmi yerlerin dışında lokanta, kahvehane, tamirhane, fırın, terzi, otel gibi birçok esnaf ve sanatkara ait ticarethaneler bulunmaktaydı. Bu bölgede 24 saat yolcu hareketliliği olurdu.

1975 yılına gelindiğinde, İnegöl'de özel sektör tarafından kurulmuş Toprak Sanayi A.Ş., İSTAŞ İnegöl Sanayi Tesisleri A.Ş., KENTAS Kimya Endüstrisi Tesisleri A.Ş. Gibi İnegöl'ün çehresini değiştiren ve ekonomik yaşamını canlandıran fabrikaların yanında; Gıda sektöründe Kurulmaz Kollektif Şirketi, Özen Fırın, Akansu Bisküvi Fabrikası, Mobilya ve Ahşap sektöründe Uz Kardeşler Kollektif Şirketi, Tek-İş Koltuk ve Mobilya, Çağlayan Kayın Fırınlama, Mustafa Demirel Ağaç İşleme gibi kuruluşlar belli başlı sanai tesisler olarak yer almaktadır.

1980'li yıllarda İnegöl'ün genel nüfusu 100.000'i bulur. Bu nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla, şehrin değişik yerlerine ticarethaneler açılmaya başlar. Eski çarşılar eklenen yeni çarşılar, 1983'de açılan terminal İnegöl'ün cazibesini daha da artırmıştır. 1990'lı yılların başından itibaren ortaya çıkan düğün salonu iletmeciliği ekonomiyi hareketlendirirken, 1992 yılında İmam Hatip lisesi kavşağında son bulan yolun Cerrah yoluna bağlanması ile bu cadde üzerinde çeşitli işyerleri hizmete girmiştir.

2000 yılında hizmete giren 300.000 m²'lik Kültür Park ve içinde açılan eğlence merkezi Lunapark ile yine aynı yıl faaliyete giren Fuar Merkezi şehrin güneyinde yeni bir cazibe merkezi oluşturmuştur. Yıllarca İnegöl Mobilyasının kalbinin attığı Osman Bey Caddesi 2000'li yılların başından itibaren tahtını Ertuğrul Gazi Caddesine devretmeye başlar. Oldukça geniş olan bu caddede

mağazalar, çok katlı binalar tercih edilir.

Ekonomik ve ticari hayatta genişleme ve çeşitlenmeler ticari yelpazeyi de genişletmeye başlar. İlk olarak mahalle bakkalının yerini süper marketler alır. Bunların başında 2001 yılında Özdilek Alışveriş Merkezinin açılması gelir. Daha sonra diğer ulusal market zincirleri şubelerini açmaya başlarlar. Yerel market zinciri HADİM İnegöl dışında da şubeler açarken Bakkallar Odası da BAKKOOP adıyla marketler zinciri oluşturur.

2011 yılında açılan İnegöl AVM, işleyiş ve tarzıyla İnegöl ve çevresine yeni bir dünya oluşturmuştur. Yine yeni açılan Mobilyum AVM Türkiye'nin ilk mobilya avm'si olarak Bursa İnegöl karayolu üzerinde yeni bir cazibe merkezi haline gelmiştir. Bu bölgede kümeleşen Mobilya teşhir alanları ile sürekli gelişen ve değişen bir İnegöl vardır.

Bugün İnegöl; 300 bine yaklaşan nüfusu, 700 firması ile 1,5 Milyar Dolarlık dış ticaret hacmi, 900 Milyon Dolarlık ihracatı, 600 Milyon Dolarlık dış ticaret fazlası, 880 sanayi tesisi, 10.000'i aşkın vergi mükellefi, Ticaret ve Sanayi Odası'nın 3.500 faal üyesi ile Türkiye'nin en büyük illeri arasında bir ilçe olarak yer almaktadır.

İnegöl; Organize Sanayi Bölgesi, Mobilya Ağaç İşleri İhtisas Organize Sanayi Bölgesi, Yenice ve Cerrah Islah Organize Sanayi Bölgeleri, Küçük Sanayisi, Büyük Sanayisi, Ağaç İşleri Sanayisi, Metal Sanayisi, Atık Su Arıtma Tesisleri, Kent Müzesi, Mobilya Müzesi, Fuar Alanı, Mobilya AVM'si, Oylat Kaplıcaları, Damlatış Mağarası ve meşhur Köftesi ile Marka Şehir olmuştur.

İNEGÖL'DE KULACA KALESİ (Kulaca Castle in İnegöl)

Yrd. Doç. Dr. Sezai SEVİM*

Özet:

Günümüzde İnegöl İlçesi sınırları içinde kalan ve Osmanlı Devletinin kurulduğu sıralarda ilk fethettiği yerlerden olan Kulaca Kalesi, Bizans'ın bölgedeki tayin ettiği tekfur tarafından yönetilen bir birim idi. Bizans devrinde olduğu gibi bir müstakil idari birim olmaktan çıkarılan Kulaca, Osmanlı devrinde sadece bir köy olmuştur. Köy yapısı içinde İnegöl kadısı tarafından idare edilmiş ve zamanla eski önemini yitirmiş bir yerleşim birimi haline gelmiştir. Hatta zaman içinde yerleşim birimi yer değiştirmiş, yani halk bu kale alanını terk ederek bir miktar uzakta olan şimdiki yere gelip yerleşmişlerdir. Artık Kulaca adı, bu yeni yerleşilen yerdeki köy birimi için kullanılır olmuştur. Eski kalenin olduğu yer, terk edilmenin sonrasında harap olmuş ve belki de Anadolu'nun birçok eski ve harap olan kalesinin başına gelen onun da başına gelmiş gibidir. Kullanım dışı kalan kaleler zamanla bakımsızlıktan harap olmuşlardır. Harap olan kalelerin taşlarının, bölgedeki insanlar tarafından devşirilerek yeni yapılarının inşasında malzeme olarak kullanıldıkları sık görülen örneklerdendir. Bu durum eski Kulaca'yı tamamen unutturmaya sebep olmuş olabilir. Günümüzde Kulaca Kalesinin nerede olduğu halen pek bilinmez. Bu bildiride, Kulaca'nın tarihi seyrini değerlendirecek ve ilgili Kulaca Kalesinin yerini tespit etmeye çalışacağız.

Anahtar kelimeler: Bizans, Osmanlı, İnegöl, Kulaca Kalesi, Kulaca Köyü

Abstract:

Kulaca Castle, now in the borders of İnegöl, was administrated by the feudal landlord who was appointed by Byzantine. It was one of the first place that Ottomans conquest. While Kulaca had been a separate administrative unit in the time of Byzantine, under the Ottoman rule it was only a village. Under these conditions, it was administrated by the judge of İnegöl, and in time lost its importance and became an ordinary dwelling unit. As a matter of fact dwelling unit replaced, in other words, people abandoned this castle area and settled into a bit farther place where today we called Kulaca. Like other abandoned

* Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. sezaisevim@hotmail.com.tr

Anatolian castles, Kulaca Castle has damaged. Malfunctioned castles go wrack in time. The stones of damaged castles generally used as materials of new buildings. Therefore, now we do not know the place of Kuluca Castle. In this paper, we will assess the historical context of Kuluca and try to determine the place of Kulaca Castle.

Key Words: Byzantine, Ottoman, İnegöl, Kulaca Castle, Kulaca Village

Giriş:

İnegöl İlçesinde Kulaca Kalesi nerededir? Günümüzde ilçe sınırları içinde aynı isimde yani Kulaca (Mahallesi/Köyü) adıyla bilinen bir yerleşim birimi halen vardır¹. Ancak bu yerleşim birimi, bizim bu çalışmada sorgulayacağımız “Kulaca Kalesi” adlı yer olmaktan hayli uzak bir görüntü veriyor araştırmacılara. 1999 senesinde Halil İnalçık Hoca ile beraber ilgili köye gitmiştik.² Hoca da tarihî Kulaca Kalesi’nin bulunduğu yer olmak bakımından, burası o havayı vermiyor demişti. Çünkü yerleşim birimi bir derenin kenarında düz bir arazide varlığını sürdürüyordu ve kale kalıntılarından hiçbir iz yoktu. Bizans’tan kalan hiç bir emare de göze çarpmıyordu. Osman Gazi’nin fethettiği yıllardan veya kısa zaman sonrasında, bu yana kalan hiçbir eser de görünmüyordu. Osmanlı’dan kalan bir sancaktan söz ettiler köylüler. Köydeki camide muhafaza edilen bu sancağı da gördük. Ancak sancak eski değil ve tamamen yeni, bir kumaşa eskisinin benzeri yapılmaya çalışılmış bir taklit sancaktı.

Köyde bir cami var ve XVI. yüzyıl eseri olup yanındaki medrese kalıntıları ve yüz metre kadar uzağındaki hamam da yine aynı yüzyılın eseri görüntüsünü veriyordu. Şu halde kalıntıları itibarıyla XVI. yüzyıldan önceye gidemeyen bu köy, görüntü itibarıyla de kuruluş devirlerinden hatta Bizans devrinden bu yana vardır diyebileceğimiz bir vaziyette değildi. Geneldeki kanaatimiz itibarıyla Osman Gazi’nin fethettiği Kulaca Kalesi burası olamazdı.

Kulaca’nın Fethi:

O incelememizden itibaren Kulaca Kalesi, benim zihnimde hep tespit edilmesi gereken önemli bir konu ola geldi. Çünkü Kulaca Kalesi’nin fethi ola-

yı Osman Gazi’nin ilk fetih hareketidir. Yani Osman Gazi ilk fetih başarısını bu kaleyi almakla göstermiştir.

Osman Gazi’nin buraya yönelik sefer düzenlemesinin sebebi de Domanıç yaylasına gidiş ve dönüşlerde İnegöl tekfurunun çıkardığı zorluklardı.³ Aşağıdaki cümleler bu durumu açıkça ortaya koymaktadır: “*Aya Niküle derler idi, bir kâfir var idi İnegöl’de. Osman Gazi yaylaya ve kışlaya gittikleri vaktin bunların göçin üşendürür idi. Osman Gazi Bilecük tekvürine bundan şikâyet etdi*”⁴.... İnegöl tekfurunu cezalandırmak için 70 kişilik bir kuvvet ile baskın yapıp gece yarsında burayı yakmak istedi ise de pusuya düşürülüp orada Sarı Yatu (Savcı Bey) in oğlu Bay Hoca’yı şehit verdiler. Başarısız bu hücumun intikamını almak için daha sonra da Kulaca’ya hücum etti Osman Gazi.

Vakayiname türündeki kaynaklarımızdan, dönemin bilgileri açısından en önemli bilgileri veren kaynağımız durumundaki Âşıkpaşazâde’nin eseri *Tevârih-i Âl-i Osmân*’da fetih olayı şöyle anlatılır;⁵

“5 inci Bâb

Bu Bâb Anı Beyan Eder kim Kayın Atası Düşini Ta’bir Etdüğinden Sonra Ne Zâhir Oldı ve Neye Meşğul Oldı Anı Bildürür.

Hemendem ki bu ta’biri işitti, hemendem himmet kılıcını gönlinün beline muhkem bağladı. Bir gice sürdi, İnegöle vardı. Yanında Kulaca derler idi, bir hisarcuk var idi. Anı yağmaladı. Oda urdı. Hem ol gece kâfirlerini kırdı. Ve bunun tarihi hicretün altı yüz seksen dördinde vâki oldı. (H. 684/M. 1285) Osman Gazi’nün evvelki fethi bu oldı.

Osman Gazi ol hisarı kim aldı, sabah olıcak vilâyetün kâfirleri cem’ oldılar. Karaca Hisar tekvürine habar göndürdiler kim: “Ya neye durursun kim

³ Söğüt kışlasından Domanıç yaylasına giderken İnegöl düzüne inip oradan Domanıç dağlarına tırmanmaya başlarlardı. Bu güzergah için bakınız; Harita 1.

⁴ Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıkî, *Tevârih-i Âl-i Osmân, Osmanlı Tarihleri*, Düzenliyen, Çiftçioğlu N. Atsız, Türkiye Yeyinevi, İstanbul 1949, s. 94.

⁵ Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıkî, *Tevârih-i Âl-i Osmân, Osmanlı Tarihleri*, Düzenliyen, Çiftçioğlu N. Atsız, Türkiye Yeyinevi, İstanbul 1949, s. 96. Bazı farklılıklarıyla beraber aynı konudaki bilgiler Mehmed Neşri’nin Cihannuma’sında da vardır. Bakınız; Mevlânâ Mehmed Neşri, Cihannuma (*Osmanlı Tarihi-1288-1485*), Hazırlayan Prof. Dr. Necdet Öztürk, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2007, s. 41-42.

¹ İnegöl şehrinin yakınındaki Kulaca köyünü gösteren Harita 2 ye bakılabilir.

² Sezai Sevim, “Osman Gazi’nin İzini Sürmek”, *Bursa Defteri*, S. 4(Aralık 1999), s. 7-12

seni ve neslini esir ederler. Ve hem vilâyeti bizim elümüzden alurlar. Harab ederler. Kendüler hod yer, su dutar Türk değüller kim biz dahı anun ile muamele edeyidük” dediler. “İmdi bunları bu vilâyetden çıkarmasavuz ve yahud bunları kırmasavuz âhur peşimanlık fayda vermez” dediler. Anun dahı arkadaşı var idi. Adına Kalanoz derler idi. Ana azîm leşker koşdı. İnegöl kafirleriyle cem’ oldılar. Osman Gazi dahı gazileri cem’ etdi. İkizceye geldi. Domalıc Belin aşdukları yerde uğraşdılar. Gayet azîm ceng oldı. Osman Gazinün kardaşı Saru Yatı anda şehid oldı.⁶ Ve ol yerde bir çam ağacı vardır. Şimdiki hinde ana Kandillü Çam derler. Vakıt vakıt olur kim anda bir şu’le görürler. Ve ol Kalanoz dedükleri kâfir dahı düşdi. Osman Gazi’ye habar verdilerkim ol kâfir düşdi, Osman Gazi eyidiir: “Ol itün karnını yarun. Dahı it gibi bir yere eşün, gömün” dedi. Her ne kim dedi etdiler. Ve ol yerün adı şimdi “İt Eşeni” kaldı. Saru Yatı’yı dahı götürdüler, Söğüt’de atasının yanına kodılar.

(şiiir)

Bu gazânun tarihi hicretün altıyüzseksen beşinde vâki olındı (H. 685/M. 1286) Osman Gazi Han elinde.”⁷

Görüldüğü gibi Kulaca, Osman Gazi’nin ilk fetih başarısını elde ettiği yer olması sebebiyle çok önemli bir yerdir. İnegöl’e çok yakındır. Küçük bir kaledir. Osman burayı alınca içindeki askerleri öldürtmüş ve kaleyi yakmıştır ki prensiplerinde yakmak olmayan Osman’ın burayı yakmış olması Onun çok sinirlendiğini gösterir. Bu sinirlenmenin sebebi olarak, Domaniç yaylasına gidiş-geliş sırasında zorluklar çıkaran İnegöl’deki Bizans tekfuruna saldırı dü-

⁶ Bu Saru Yatı, Ertuğrul Gazi’nin oğlu olup, Selçuk Sultanına gönderdiği ve Söğüt kışlağı ile Domaniç yaylağının Kayıların bu aşiretteki grubuna verilmesi müjdesini getiren elçisidir aynı zamanda. Bu konuda bakınız; Âşık Paşazâde, *Osmanoğullarının “Tarihi Tevârih-i Âl-i Osmân”*, Hazırlayanlar Prof. Dr. Kemal Yavuz-Prof. Dr. M. Yekta Saraç, Gökkuşbe, İstanbul 2007, s. 274; “-Ertuğrul Gazinün üç oğlu var-ı. Biri Osman biri Gündüz ve biri Saru Yatı. Ana Savcı dahı dirlerdi. Bunlar dahı Rûm’a teveccüh itdiler. Ertuğrul Gazi’nün Rûm’a gelmesine bir nice rivâyet vardır. Essahh bu fakir zikr itdügümdür. Ve bir oğlu Saru Yatı’yı Sultan ‘Alâ’addin’e göndürdi kim didi kim: “Bize dahı yurt gösterün, varalum gazâ idelüm.” didi. Atasının habarın Sultân Alâ’addin’e getürdi. Sultan dahı gayetde ferahnâk oldı, bunların gelmesine.”.....” Ve ol hinde Karacahisâr tekürü ve Bilecük tekürü sultanâ muti’ olup harâc virürlerdi. Ol iki hisarun aralığı vilâyeti kim Söğüt’dür, bunlara yurt gösterdiler kışlayıçun. Ve Domaniç tağını ve İrmeni Bili’nün tağını bunlara yayla virdiler. Saru Yatı atasına vardı bu habarı virdi. Ertuğrul dahı kabûl itdi.” Âşıkpaşazâde, K. Yavuz neşri, s. 274-275; Âşıkpaşazâde, Atsız neşri, s. 93.

⁷ Âşıkpaşazâde, Atsız neşri, s. 96; Âşıkpaşazâde K. Yavuz neşri, s. 278-279; Mehmed Neşri, N. Öztürk neşri, s. 41-42.

zenlemişti Osman Gazi. Bu hücum sırasında çok yüksek sayıda askerle pusuya düşürülmüş ve kardeşi Savcı’nın⁸ oğlu Bay Hoca’yı yani yeğenini şehit vermişti.⁹ Öyle anlaşılıyor ki İnegöl tekfurı Adranos ve Kulaca’dan destek almıştı bu pusuyu kurarken. Bay Hocayı da şehit vermek Osman’ı çok üzmüş olmalıdır ki Kulaca’yı alınca askerleri öldürtmüş ve kaleyi de yakmıştır.

Osman Gazi’nin ilk fethi olan kalenin yerinin tarihçiler tarafından bilinmemesi, kabul edilemez bir durumdur.

İnegöl sempozyumu hazırlamak söz konusu olduğu zaman, bu konuya zaman ayırmayı öncelikli görev saymaya başladım. Yıllar önce ulaştığımız ve genel kanaatimiz haline gelen “burası eski Kulaca olamaz” sonucu, beni yenisini aramaya zorluyordu artık. O zaman fethedilen Kulaca Kalesi, buranın dışında başka nerede olabilirdi. Bir taraftan bu soruya cevap aramakla meşgul olurken bir taraftan da Kulaca’nın Osmanlı devri kaynak ve belgelerindeki durumunu tespit etmeye yöneldim.

Arşiv kaynaklarında Kulaca:

İnegöl’ün Osmanlı devrinde bir kaza merkezi olduğu bilinir. Ancak kaza mahkeme defterleri 1700’lerden öncesi için bize bilgi veremiyor. Çünkü eskileri günümüze ulaşamamış durumdadır.¹⁰ Bu durumda eski kayıtlar için

⁸ Ertuğrul Gazinün üç oğlu var-ı. Biri Osman biri Gündüz ve biri Saru Yatı. Ana Savcı dahı dirlerdi. Bakınız; Âşıkpaşazâde, K. Yavuz, s. 274; Âşıkpaşazâde, Atsız neşri, s. 93.

⁹ Osman ve aşireti Domaniç tarafına yaylaya ağır yükleriyle giderken İnegöl çevresinden geçerler ve İnegöl tekfurı da onlara zorluklar çıkarırdı. Bu durumda Osman Bilecik tekfuruna ricada bulundu, ağır yüklerini ona emanet ederek yaylaya kadar taşımaktan kurtuldular ve yolculuk işleri daha da kolaylaşmış oldu. Yetmiş kadar askeriyle gelip, daha önceleri zorluklar çıkaran İnegöl tekfurunu vuracaktı ki tekfur bundan haber alıp İnegöl’e yakın Ermeni Beli dağının bittiği yerde pusuyu kurmuştu. Durumu Aratun adlı ajamı haber verdi Osman’a. Âşıkpaşazâde bu gelişmeleri şöyle anlatır; “Bil tükendüğü yerde pusı kodılar. Gâziler dahı Hakk’a sığındılar. Toğrı pusuya yöridiler. Cemi’si piyâde-y-idi. Kâfirler çoğ-ı. ‘Azim ceng oldı. Osman’un karındaşı Saru Yatı’nun oğlu şehid oldı kim ol Bay Hoca’dur.” K. Yavuz, s. 276 Osman’ın askerleri hepsi yaya ve az sayıda idi. Tekfurun askerleri çok fazla idi ki Adranos tekfurunun askerlerinin de yardımı geldiği anlaşılıyor. Mehmed Neşri, Cihannüma, N. Öztürk neşri, s. 61; “Osman Gazi oğlu Orhan’a eyitti. Evvel Atranoz’a var. Ol kâfirün atası Dinyanos gazâsında benüm Bay Hoca’mun düşmesine sebep olmuşdur.” Bu şiddetli savaşta Osman Gazi’nin kardeşi Saru Yatı’nın oğlu Bay Hoca şehit düştü. Onu Ermeni Beli’nden gelirken olan Hamzabey Köyünün çevresinde bir yere defin ettikleri anlaşılıyor. Çevresinde harapça bir kervansarayın var olduğunu da belirten Âşıkpaşazâde, bu gazânın Osman’ın ilk gazâsı olduğunu vurgular. K. Yavuz, s. 276; Neşri, s. 40. XV yy. ortalarında Bay Hoca’nın mezarının ziyaretgâh olduğu anlaşılıyor.

¹⁰ İnegöl Şerhiye Sicilleri hakkında açıklayıcı bilgi için bu sempozyumda Tahsin Şahin tarafından sunula-

tahrir defterlerine müracaat etmek gerekir. Hudâvendigâr Sancağı'nın sınırları içinde kalan İnegöl Kazası'nın bilgileri, Hudâvendigâr Sancağı defterlerinde bulunmalıdır. Ancak eldeki 1487 yılı tahririne ait defterde köy ile ilgili bilgi yoktur. Sonraki tahririn defterindeki köy ile ilgili bilgilerin bulunduğu sayfalar da kopmuş ve kaybolmuş vaziyettedir. Daha sonraki yıllarda düzenlenmiş bulunan Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri'nde (numara 166) ise Kulaca çok kısa olarak açıklanmış durumdadır. Kısa olmakla beraber en eski bilgiler olmak bakımından da önem arz etmektedir. Oradaki bilgiler aynen şöyledir;

“s. 18 Kazâ-i İnegöl
-s. 26 Vakf-ı eczâ-i Hadice Hâtun
Karye-i Kulaca
Hâne 23
Mücerred 6
Hâsıl 6057
El-masraf
Hıdmet-i tevliyet nısf-ı öşr-ü ğalle
Hıdmet-i nezâret rubu' öşr-ü ğalle
Edâ-i hıdemât nefer 6¹¹

Buradan anlaşılacağı üzere Kulaca Köyü vakıf köyler grubundandır. 1530 yılında köyde 23 aile ve 6 bekâr delikanlı yaşamaktadır. Buradan toplanacak vergiler Hatice Hatun isminde bir hanım tarafından vakfedilmiştir. Anlaşılan o ki vakfetmeden önce bu köy Hatice hanımın şahsi mülkü imiş. Vefat etmiş olan bu bayan, kendisinin ruhuna Kur'an-ı Kerim'den cüz'ler okunması için buranın gelirini vakıf etmiş. Tayin edilen okuyucuların vazifelerini yapmaları karşılığında, gelir onlara tahsis edilmiştir. Vakfın işlerliğini yürüten mütevellî ve kontrol eden nâzır için de tahsisat yapılmıştır.

Tahrir defterindeki bu bilgiler çerçevesinde ortaya çıkan çok önemli durum şudur ki Kulaca Köyü vakıftır. O zaman düzenlenen bu vakfiyeyi incelemekle belki kale hakkında bilgiye ulaşabilmek mümkün olabilecektir.

cak olan bildiriye de müracaat edilebilir.

¹¹ 166 Numaralı, Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri(937/1530), -dizin ve tıpkıbasım-, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayını, Ankara 1995, s. 18 ve 26.

Şimdilik tahrir defterlerini incelemeye devam edelim. 1530 tarihine ait bu defterin ardından Kulaca ile ilgili bilgilerin olabileceği defter, Hudâvendigâr Sancağında 1573 yılında yapılan tahririn vakıf defteri olmalıdır. Ömer Lütfi Barkan bu defteri incelemiş ve buradan derlediği bilgileri bir yayında göstermiştir.¹² *Hudâvendigâr Livası Tahrir Defterleri-I* adlı bu çalışmanın 119. sayfasında verdiği bu bilgiler çok önem arz ediyor. Çünkü tahrir defterlerindeki bilgiler önceki defterlerin bilgilerini de araştırmacılara özetleyerek sunar. Yani kendi bilgilerinin kaynağı olan diğer defterlerin bilgileriyle bizi buluşturur. Belki daha önceki tahrirlerin Kulaca ile ilgili ulaşılamayan bilgilerle bizi tanıştıracaktır.

Buradaki şu cümledeki kelimeler; “Karye-i Kulaca ki Savcı oğlu Süleyman Beğ'ün mülküdür, şimdi kızı Hadice Hatun mülkiyet üzere tasarruf ider, deyu kayd olunmuş, der defter-i köhne”¹³ bize çok açıklayıcı bilgiler sunmaktadır. Köhne defterden yani iki önceki tahririn defterinden aldığı bilgiye göre; Kulaca köyünün sahibi Savcı oğlu Süleyman Bey adlı birisidir. Süleyman Bey'den ölünce miras yolu ile kızı Hatice Hatun'a mülk olarak geçmiştir. Süleyman Bey burayı babasından miras yoluyla mı mülk edinmiştir yoksa başkasından satın alma yoluyla mı mülk edinmiştir? Bu konuda açıklayıcı bilgi yoktur. Eğer miras yoluyla mülk edinmiş ise Savcı kimdir? Süleyman Bey'in babası olan Savcı, Ertuğrul Gazi'nin oğlu ve Osman Gazi'nin de kardeşi olan ve Savcı lakabıyla bilinen Saru Yatı olabilir mi? Çünkü bu Savcı, Kulaca'nın fethi sıralarında bölgedeki savaşlara çokça katılmış ve İnegöl tekfurı ile savaşırken oğlu Bay Hoca'yı şehit vermiştir. Kendisi de Kulaca Kalesi'nin fethinin intikamını almaya gelen Bizanslı tekfurların askerlerince şehit edilmiştir. (H. 685/ M. 1286) Kabri de Söğüt'te Ertuğrul Gâzi Türbesi'nin yanındadır.

Burada sıkıntı oluşturan bir durum da ortaya çıkıyor. Savcı oğlu Süleyman tabiri, bize 1286 yılında hayatını kaybetmiş bir Savcı'yı anlatıyor. Köhne defterde yani 1487 de sağ görünen Süleyman'ın 1286 da vefat eden babası olmaz. Arada iki yüz yıllık bir zaman dilimi var. Ancak tahrir defterlerinde oğlu veya babası tabirlerinin çoğu zaman nesil-nesli-neslinden kelimelerine karşılık

¹² Barkan, Ö. Lütfi-Meriçli, *Enver; Hudâvendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1988.

¹³ Barkan, Ö. Lütfi-Meriçli, *Enver; Hudâvendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1988, s. 119.

olarak kullanıldığı bilinmektedir. Bu halde Süleyman'ın babası durumundaki Savcı'nın, Ertuğrul'un oğlu ve de Osman'ın kardeşi olan Savcı ile aynı kişi olabilme ihtimali vardır. Çünkü Savcı lakabıyla tanınan Saru Yatı, kuruluş öncesinde bile bölgedeki birçok faaliyette aktif olarak rol almış görünmektedir. Bu başarılı faaliyetleri ve şahadeti karşılığında Savcı'nın çocuklarına veya torunlarına Kulaca'nın temlik edilmiş olması yani mülk olarak verilmiş olması gayet mümkündür. Ancak yine de kesin olarak ifade edebilmek için daha fazla dayanak bilgisine ihtiyaç bulunmaktadır.¹⁴

1285 te gerçekleşen fetihten itibaren 1487 yılına kadar Osmanlı kayıtlarında, köy ve insanları ile ilgili hiç bilgi verilmez. Kale dışında olan günümüzdeki yeni yerleşim birimi, 1487 de ki kayıtlarda bir köy statüsünü almış görünmektedir. Demek ki 1487 den hayli zaman önce köy yeni yerinde kurulmuştur. Bu durum bizi “belki de fetihten sonra kale içinde hiç yerleşim olmadan dışarıda köy yeni yerinde kurulmuş olmalıdır” şeklinde bir tahmine yöneltmektedir. *Savcı oğlu Süleyman Bey'in mülküdür* ifadesinin geçiyor olmasına bakarak, ne zaman mülk haline getirildi sorusu akla gelmektedir. Yukarıda değindiğimiz gibi fetih yıllarının ardından Savcı lakabıyla bilinen Saru Yatı'ya mülk olarak verilmiş ve neslinden Süleyman 1487 de mülk olarak tasarruf etmekte olabilir. Belki çok sonraları Süleyman Bey adında birisi burayı bir usulle mülk edinmiş olabilir. Bu iki ihtimal önümüzde durmakta ise de tahminimiz fethin ardından Savcı Bey'e temlik edilmiş olması yönündedir.¹⁵ Süleyman Bey daha sonra vefat etmiş ve mülkiyet kızı Hatice Hatun'a geçmiştir. O da 1530 yılından evvel köyü vakfetmiştir. 1530 yılında artık burası 23 ailenin oturduğu bir vakıf köyüdür.

Köyün içinde günümüzde, 1510-1516 yılında inşa ettirildiği (başka bir tabelada da 1703 yılı gösterilmiştir) belirtilen eski bir cami¹⁶ ki bu cami ile beraber yaptırılan medrese (yıkılmış) ve hamamdan bahsedilebilir. Ne camide ne de hamam yapısının üzerinde kitabeleri yoktur. Ancak Mehmet Bey'in yapılarla

¹⁴ Burada Savcı meselesini çözmek gibi bir hedefimiz olmaması sebebiyle, konuyu aydınlatmaya yönelik araştırmalarımızı başka bir çalışmaya bırakacağız.

¹⁵ Tarihçi Kamil Kepecioğlu da bu meyanda tespitler yapmıştır. Bakınız; Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi, C. II, Yazma No:....., s. 217, “Hatice Hatun, Osman Gazi'nin oğlu Savcı Bey'in oğlu Süleyman Bey'in kızıdır. Babası İnegöl'ün Kulaca Köyü'ne, mülkiyet üzere mutasarrıf iken kızına vermiştir.”

¹⁶ Bakınız Foto 4 ve 5.

alakalı vakfiyesi Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndedir. Belki bu vakfiyenin tarihi 1510-1516 yılı itibariyle caminin kapısının üzerine yazılmış olmalıdır.¹⁷ Caminin bahçesinde bulunan kesme taştan yapılmış olan kuyu bileziğinin üzerinde iki satırlık bir kitabe mevcuttur. Bu kitabede su kuyusunun, Kethüdâzâde İbrahim Ağa tarafından 1115 H. / 1703-1704 M. yılında yaptırıldığı yazılıdır.¹⁸ Belirtilen tarihin bilgi kaynağı nedir pek bilinmiyor. Ancak Mehmet Bey adında bir kişi tarafından inşa ettirildiği belirtilmiş. 1573 tahriri kayıtlarında Mehmet Bey'in Hatice Hatun'un eşi olduğu, Hatice Hatun'un da Bursa Kükürtlü semtindeki türbesinde yattığı belirtiliyor. Tahrir defterlerinde verilen bilgiler çerçevesinde oluşturduğumuz basit şecereyi ek kısmında vereceğiz.

Kulaca Kalesi nerededir?

Kulaca Kalesi nerededir sorusuna yani asıl konumuza yönelmeye devam edelim. İnegöl'de altı tane höyüğün var olduğu belirtilmektedir. Bunlardan bir tanesi de Kulaca Köyü sınırları içindedir. Bu höyük literatürde araştırılsa da pek bilgiye ulaşılamaz. Kültür Bakanlığı'nın kazı raporlarında bazı bilgilere tesadüf olunabilir. Höyüğün köy sınırları içinde var olması dolayısıyla adını da Kulaca Höyük olarak koymuşlar. Kültür Bakanlığı'nın bilgisi dahilinde burada bir ön araştırma da yapılmıştır. Höyük köyün beş-altı yüz m. kadar kuzey-doğusundadır.

Kulaca Kalesi bu höyüğün olduğu yerde olabilir mi sorusu önümüzde duruyordu. Höyüğün bulunduğu yere Kulaca köylü bir öğrencimiz olan Cengiz Güleç'i de yanımıza alarak sanat tarihi hocası Yrd. Doç. Dr. Doğan Yavaş ile beraber gittik. Haritadan da anlaşılabileceği gibi ilgili tepelerin bulunduğu alan şimdiki durumda Kulaca Köyü'nün/Mahallesinin alanı içinde kalmaktadır.

Halk arasında daha önceleri burada bir kalenin var olduğu, hatta giriş yerinin taşlarının yüz sene öncesine kadar ayakta olduğu ifade ediliyor. Anado-

¹⁷ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, BYD/ Sıra no: 8, Merhum Mehmed Bey Cami-i Şerifi Vakfiyesi, Esas 188, sıra 331.

¹⁸ -I-Sâhibu'l-hayrât câh-ı zibâ
2-Kethudâzâde İbrahim Ağa

Sene 1115 yazılı olan kitabe halen caminin bahçesinde bulunmaktadır. Ahmet Yaşar Ocak tarafından okunan kitabe için ayrıca bakınız; Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1986, s. 136-138. Sadece kuyunun yapılış tarihini veren bu yıllar, ayrıca yanlışlıkla caminin giriş kapısı üzerinde de tamir yılları olarak yazılmıştır.

lu'da tarih içinde terk edilen kale kalıntılarının bölgedeki halk tarafından ev yapımı sırasında devşirme malzeme olarak kullanıldığı bilinmektedir. Höyük ile köy arasındaki yol eski dönemlerde taş ile döşenmiş. Kalenin duvarlarının izlerini gördük. Bazı taşlarda el işçiliğine dair izlerle karşılaştık. Burada muhakkak ilmi bir araştırma kazısının yapılmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Kazı sonuçları, kalenin burada olduğu yönündeki tahminlerimizi sabitleyecektir diye inanıyorum. Kanaatlerimi ve bilgileri Doğan hocaya da açtım. O da ihtimalin kuvvetli olduğu yönünde fikir verdi. O da mutlaka araştırma kazısı yapılması gerektiğini belirtti.

Eğer kale burada ise yani Osman Gazi burayı fethetti ise kale ne zaman boşaltıldı, şimdiki yerine ne zaman kuruldu? yönündeki sorular da aydınlatılmayı bekliyor. Osman Gazi kaleyi alınca içindeki askerleri öldürmüş ve kaleyi de yaktırmıştı. Belki yanma olayından itibaren kale içinde uzun müddet hayat durmuş olmalıdır. Kaynaklar buraya hemen yeni iskân yapıldığına dair hiçbir bilgi vermemektedirler.

Kulaca Kalesi'nin bulunduğu yerdir diye tahmin ettiğimiz bölge, köyün/mahallenin kuzey-doğu tarafında ve 500 m. kadar dışında bulunan tepelik yerdedir ve uydu görüntülerinden de tespit edilebilmektedir.¹⁹ Bölgenin eski tapulardaki ismi Eski Bağlar, Cevizlik Sırtı veya Küçük Bayır adlarıyla anılır. Köy halkı arasındaki yaşlılar içinde bölgeye Kulaca arkasında Hisar bölgesi şeklinde adlandırma yapılmaktadır.

Sonuç;

Bu incelemeler, bilgiler ve tahminlerimizden de anlaşıldığı gibi eski Kulaca ve yeni Kulaca diye iki yerden bahsedilebilir. Halk arasında böyle bir adlandırmanın kullanılmıyor olmasına istinaden, “fethedilen Kulaca Hisarı'nın Osman Gazi tarafından yakılmış ve insanların öldürülmüş olmasından dolayı oraya yeniden yerleşim yapılmamıştır” denilebilir. Bu sebeple yerleşim birimi oluşturulurken de günümüzdeki köy yeri uygun görülmüş ve yerleşim buraya gerçekleşmiştir diyebiliriz.

Ancak bu tahminlerimizin kesinlik kazanabilmesi için ilmi bir kazı yapılmasına ihtiyaç vardır.

¹⁹ Uydu Fotoğrafi 1, 2 ve 3 e bakılabilir.

KAYNAKLAR

166 Numaralı, Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri(937/1530), -dizin ve tıpkıbasım-, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayını, Ankara 1995.

Âşık Paşazâde, *Osmanoğullarının Tarihi” Tevârih-i Âl-i Osmân*”, Hazırlayanlar Prof. Dr. Kemal Yavuz-Prof. Dr. M. Yekta Saraç, Gökkuşbu, İstanbul 2007.

Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıkî, *Tevârih-i Âl-i Osmân, Osmanlı Tarihleri-I*, Düzenliyen; Çiftçioğlu N. Atsız, Türkiye Yeyinevi, İstanbul 1949.

Barkan, Ö. Lütfi-Meriçli, Enver, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1988.

Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kültüğü*, Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi, C. II, Yazma halindedir, Genel No: 4520.

Mevlânâ Mehmed Neşrî, *Cihannumâ (Osmanlı Tarihi-1288-1485)*, Hazırlayan Prof. Dr. Necdet Öztürk, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2007.

Sevim, Sezai, “Osman Gazi'nin İzini Sürmek”, Bursa Defteri, S. 4(Aralık 1999), s. 7-12.

Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler-IV, yay. Haz. Yıldız Ötügen, Aynur Durukan, Hakkı Acun, Sacit Pekak, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1986.

HARİTALAR VE FOTOĞRAFLAR

Harita 1- Söğütten Domaniç yaylasına gidiş

Harita 2- İnegöl’de Kulaca Köyü

Foto(uydu) 1- Kulaca Köyünde Kalenin yeri

Foto (uydu) 2- Kulaca Kalesi

Foto 3- Kulaca Kalesine Gidiş yolu

Foto 4-Kulaca Köyü Camii

Foto 5- Kulaca Mehmed Bey Camii Kapısı

BAŞBAKANLIK ARŞİVİ BELGELERİNE GÖRE 19. YÜZYILDA İNEGÖL'DE İMAR FAALİYETLERİ

(Development Activities in İnegöl in 19th
Century According to Prime Ministry Archive Papers)

Yrd. Doç. Dr. Doğan YAVAŞ*

Özet:

Tarihimizde bilinmeyen konulara ışık tutan en önemli veriler, arşiv belgeleridir. Yaşadığımız bölgenin geçmişte geçirdiği olayları ve değişiklikleri aşama aşama takip etmemize yardımcı olan bu yazılı kültür mirası, gittikçe değer kazanmaya başlamış ve artık tüm bilim dallarınca neredeyse birincil kaynak haline gelmiştir. Arşivlerimizde İnegöl hakkında birçok belge yer almaktadır. Bu belgelere göre özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında bir dizi imar faaliyetinin yapıldığı anlaşılmaktadır. İnegöl Hükümet Konağı, Evrak Mahzeni, Sofu Sinan Mektebi ve Burhaniye Mektebi inşası, Ziraat Bankası için bir bina, köprü ve çeşitli köylerde muhacirler için inşa edilen cami ve mektepler gibi yapılar hakkında, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgeler üzerinden hazırlanan tebliğ sunulacak ve İnegöl'ün tarihi ve kültürel mirasına ışık tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Mimarisi, İnegöl, Tamir, İmar, İnşa.

Abstract:

The key data which light the way for uncertain points of our history are archive of documents. This written cultural heritage helping us to follow background of the events experienced within our territory and related changes step-by-step has gained value as time goes by and it has nearly become primary source for all branches of science. There have been so many documents about İnegöl in our archives. According to these documents, it can be understood that a range of development facilities were conducted especially in the second half of 19th century. Having been prepared by using the documents of the Ottoman Archives of the Prime Ministry, the declaration will be introduced about İnegöl Government Office, File Vault, Sofu Sinan School and Burhaniye School construction, a building for ZiraatBankası, bridge and buildings such as mosques and schools built for emigrants in various villages and it will light the way for historical and cultural heritage of İnegöl.

* Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü. dogany@uludag.edu.tr.

Key Words: Ottoman Architecture, İnegöl, Repair, Zoning, Building

GİRİŞ:

Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2016 yılı verilerine göre 260.023 kişilik nüfusuyla Bursa'nın merkez dışındaki en kalabalık ilçesi ve Güney Marmara'nın nüfus bakımından ikinci büyük kenti olan İnegöl, sanayi istatistiklerine görede Bursa'nın en yoğun ve en büyük sanayi merkezlerinden biridir. İnegöl, diğer ilçelerle kıyaslandığında büyükşehir görünümü taşıyan bir yerleşim yeridir.

1327 senesi sâlnâmesinde “Şimâlen Yenişehir, şarkan Bilecik, cenûben Kütahya, garbendahî Bursa merkez kazâsıylamuhâtdır. Arazîsi dağlık ve ormanlık olmakla beraber Âhû dağı, Domaniç ve Keşîş (Ulu) dağlarının ortasında tûlen yetmiş beş ve arzanyigirmi beş kilometre imtidâd iden İnegöl ovası, bu kazânın ehemmiyet-i zirâyesini yükseltir” şeklinde izah edilmektedir¹.

İnegöl ile çevresi Osmanlı Beyliği'nin teşekkülünde de, daha sonra devlet olma aşamasında da önemli yere sahiptir. Bizans derebeyleri olan tekfur-lar ile yapılan yoğun mücadelelere bu havali defalarca şahit olmuştur. Anadolu'da ortaya çıkan boşluğu iyi değerlendiren Ertuğrul Gazi ve yanındaki beyler, Söğüt ve Domaniç bölgesinde yaşayan Türkmenleri hâkimiyeti altına alarak hareket alanlarını genişletmeye başlamışlar, Ertuğrul Gazi'nin vefatından sonra da bu faaliyetler oğlu Osman Gazi ile devam etmiştir. Böylece yaşadıkları bölgede bağımsız bir beylik oluşturulmuş, yavaş yavaş hâkimiyet alanları genişle-miş, Karacahisar, Bilecik, Yarhisar, İnegöl ve Yenişehir'i beyliğin topraklarına katmışlardır. Beylikten devlete giden süreç böylece yaşanmaya başlamıştır.

Fethedildikten sonra Gazi Turgut Alp'in toprakları olan İnegöl'de hızlı bir imar faaliyeti gerçekleştirildiği muhakkaktır. Şenlendirme olarak tanımla-nan bu girişimler, beraberinde vakıf kültürünü de harekete geçirmiş ve İnegöl ile civarı birçok vakfa kaynak olmuştur. Yıldırım Bayezid Vakfı'nın İnegöl'e bağlı Mirahor Ali Bey köyündeki çeltik tarlaları, Çelebi Mehmet Vakfı'nın İnegöl'de Edebükü (Alanyurt) köyü ile Şib Ali köyü, Hacı İvaz Paşa Vakfı'nın İnegöl'de Nüket Lala Çiftliği köyü, Kulaca köyü ile Maslakgözü Mezraası, İsa Bey Vakfı'nın İnegöl'e bağlı Aluç köyü ve Ada denilen arazi ve mezraaları, Umur Bey Vakfı'nın İnegöl'e bağlı İsa Viran (İsaören) köyünde bir değirmeni

ve Emir Sultan Vakfı'nın İnegöl'de Hüseyin Hisarı köyü ile Zindancık köyü bu vakfedilen mevkûfâtan sadece birkaç tanesidir².

19. yüzyılda devletin mâlî açıdan çok zor bir dönem geçiriyor olması-na rağmen imar faaliyetlerinin gayet canlı olduğu ve ülkenin ihtiyacı olan ba-yındırlık hizmetlerinin aksatılmadan yerine getirilmeye çalışıldığı belgelerden anlaşılmaktadır. Gerek inşa ve gerekse tamir, tecdîd ve termîm çalışmalarından İnegöl de nasibini almış bazen yeni inşaatlar yapılmış, bazen tamir ile yetinil-miş ve bazen de bina ve inşa yatırımları bir sonraki yılın bütçesine aktarılmıştır.

O devirde ortalığı kasıp kavuran frengi hastalığı çok yaygın olduğun-dan ciddi girişimlerde bulunulmuş ve çok sıkı tedbirler alınmıştır. İnegöl ve havalisinde de bu konuda sıkıntılar çekildiği buraya bir hastahane ihtiyacı doğ-masından belli olmaktadır. Ve yapılan yazışmaların sonucunda, 1911 yılında bir hastahane inşasının gerçekleştirildiği ancak personel giderlerinin karşılık bulunamadığı için resm-i küşâdının yapılamadığı ortaya çıkmaktadır (**Resim 1**).

Resim 1 . İnegöl'de inşa edilen hastahane. (1325 senesi Hüdâvendigâr Sâlnâ-mesi s. 144)

¹ 1927 Bursa Vilayeti Salnamesi, 1327 sene 35, Bursa Vilâyet Matbaası, s. 141.

² H. B. Öcalan, S. Sevim, D. Yavaş, *Bursa Vakfiyeleri I*, Bursa 2012.

“Meclis Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umûmiye Riyâset-i Aliyyesi’ne

Beğefendi hazretleri;

Frengî illet-i müdhişesinin Ertuğrul Sancağı’nda ve husûsiyle İnegöl kazâsında şiddetli icrâ-yı ahkâm itdiği Frengî müfettiş-i sâbıkı Durnig Paşa’nın icrâ itdiği teftişât ve ve etıbbâ-yı askeriye ve mülkiyenin bu bâbda virmiş olduğu raporlar ile sâbit olduğundan bin guruş maaş ve bin guruş eczâ esmânı hazînedan tesviye olunmak üzere bir seyyâr tabîb gönderilmiş³ ve ahâlî tarafından iâneyle yüz yataklık bir hastahâne inşâ ve kâffe-i levâzımâtı istihzâr edilmiş iken mesârifât-ı dâimesine karşuluk gösterilen duhûliye resminin lâğvından dolayı böyle bir mükemmel müessese el-yevm küşâd idilememiştir binâenaleyh Kastamonu hastahânelerine iâ idilen tahsisât misillü İnegöl Hastahâne-i Umûmîsi’nden el-yevm tabîb ve meâlice bedeli olarak virilmekte bulunan yigirmi dört bin guruşdan başka senevî seksen bin guruşun dahâ bûdceye ilâvesi husûsunun Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi’ne arz ve iş’âr buyurulmasını istihâm iderim ol bâbda emr u fermân hazret-i men lehu’l-emrindir fî 25 Kânûn-ı evvel sene 326 (M. 7 Ocak 1911)⁴(Belge 1)

Ertuğrul Sancağı Meb’ûsu
Mühür
Mehmed Sadık bin Mustafa

Belge1. İnegöl’e hastahane inşâsı.

Belge2. Arap Camii için keşifnâme.

³ 1907 yılında İnegöl Gurebâ Hastanesi’nin âzâsı arasında Seyyar Frengî Tabîbi Nuri Bey de vardır. Hüdavendigâr Vilâyeti Sâlnâme-i Resmîsi, 1325, def’a 34, Bursa Vilâyet Matbaası, s. 463.

⁴ DH. İD. 50 .1. 33/2/1

1917 senesinde hemen bitişiğindeki fırından çıkan yangında yanarak harab olan ve kullanılamaz duruma gelen Arap Camii de yapılan keşif sonunda yüz yirmi beş bin dokuz yüz on yedi kuruşa mâl olacağı hesaplanmıştır⁵ (Belge 2). Kasaba halkının bu parayı toplayacakları taahhüt edilmiş ve sonucunda cami yeniden inşa edilmiştir ⁶ (Belge 3).

İnegöl Kazâsı Kaimmakamlığı
Numro 329

Ertuğrul Sancağı Mutasarrıflığı cânib-i âlisine

Sa’âdetlü Efendim hazretleri;

Fî 3 Teşrîn-i sâni 1333 (M. 3 Kasım 1917) târîh ve 194 numrolu emir-nâme-i âlî-i mutasarrıflarına mazbata-i cevâbdır; İnegöl’ün Sinan Beg mahallesinde kâin olub geçende ittisâlindeki furundan ateş zuhûr itmesiyle muhterik olan câmi-i şerîfin leffen takdîm kılınan keşifnâme mücebince inşâat masrafı olan yüz yigirmi beş bin dokuz yüz on yedi guruşun iâneten tesviyesi kasaba eşrâfî tarafından ta’ahhüd olunarak ol bâbdaki ta’ahhüdnâme kazâca hıfz olunmuş olduğundan mezkûr iânenin bir hey’etme’rifetiyleale’l-usûl cem’ ve sarfına me’zûniyet istihzâl buyurulması bâbında emr u fermân hazret-i men lehu’l-emrindir 10 Teşrîn-i sâni 1333 (M. 10 Kasım 1917)

İnegöl Kaimmakâmı
Mühür
Mahmud bin Mehmed Saîd

⁵ “İnegöl’de Sinan Beg mahallesinde muhterik olan câmi-i şerîfininşâatıünkeşifnâmedir;

Câmi-i şerîf-i mezkûrun masârif-i inşâiyesi tarafımdan bi’l-keşfber-vech-i bâlâ yüz yigirmi beş bin dokuz yüz on yedi guruşlaicrâ olunacağına keşifnâmedir fî 8 Teşrîn-i sâni sene 1333 (M. 8 Kasım 1917) Kalfa Abdî” B.O.A. DH. İ. UM. EK. 44. 51/3/1

⁶ DH. İ. UM. EK. 44/51/2/1

Belge 3. Arap Camii'nin inşasına izin. **Belge 4.** Arap Camii'nin inşasına izin.
Arap Camii'nin yeniden inşa ve ihyası için gerekli izin de alınmış ve işe başlanmıştır⁷ (Belge 4).

Dâhiliye Nezâret-i Cânib-i Sâmi'si'ne

Hüdâvendigâr Vilâyeti
Mektûbî Kalemi
1117

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir;

İnegöl kasabasının Sinan Beg mahallesinde kâin olup geçende ittisâlindeki furdan ateş zuhûrıyla kâmilten muhterik olan câmi-i şerîfin yeniden inşâsı için ber-mûceb-i keşfnâme yüz yigirmi beş bin dokuz yüz on yedi gurusun iâneten tesviyesi kasaba eşrâfı tarafından ta'ahhüd olunarak ol bâbdaki ta'ahhüd-nâme hıfz olunduğundan mezkûr iânenin teşekkül idecek bir hey'etma'rifetiy-lemma'al-usûl cem' ve sarfiyle câmi-i şerîf-i mezkûrun inşâsına me'zûniyet istihsâli istirhâmına dâir Ertuğrul Mutasarrıflığı'ndan gönderilmiş keşfnâme ile

⁷ DH. İ. UM. EK. 44/51/4/1

Meclis-i İdâre-i Vilâyet'ce musaddak Kazâ Meclis-i İdâresi mazbatası leffen takdîm kılınmak muktezâsının ifâ ve inbâsına müisâade buyurulması istirhâm olunur ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir fî 18 Zilhicce sene 1336 ve fî 4 Kânûn-ı evvel sene 1333 (M. 4 Aralık 1917)

Hüdâvendigâr Vâlisi Vekîli
Mektûbî

Bu arada İnegöl'deki eski hükümet konağının belediyesine satıldığı fakat alınan para karşılığında yeni binanın yapılmasına izin verilmemiş ve konağın yapımı akîm kalmıştır⁸;

“Hüdavendigâr Vilâyet-i Celîlesi'ne

İnegöl Kazâsı hükümet konağının mesârif-i inşâiyesi olan elli sekiz bin bu kadar gurus Domaniç hükümet binası bedeli ile hayrât-ı hânî ittihâz idilmek üzere mahallî belediyesine satılan atîk hükümet konağı bedelinin karşılık ittihâziyle müceddeden inşâsı vârid olan 28 Ramazan 301 (M. 22 Temmuz 1884) tarih ve yüz yigirmi sekiz numaralı tahrîrât-ı alîyye-i âsfâne ile âhiren vilâyet-i celîlenin idare meclisinden meb'ûs 5 Cemâziyel evvel sene 303 (M. 9 Şubat 1886) târihlî mazbatada beyân ve iş'âr kılınmış ise de işbu mahaller emlâk-ı emîriyye âdâdından bulunduğu cihetle esmân-ı hâsılâsının karşılık tutulması câiz olamamasına her dâire mesârifini kendi tahsîsâtından tesviye itmesi usûl-i müt-tahize icâbından olmasına mebnî ba'de icâbı bildirilmek üzere evvel emirde mezkûr konakda devâir-i sâire me'mûrları da iskân ideceği tabî'î bulunduğu cihetle zikr olunan mesârif-i inşâiye devâir-i müteferri'a üzerine taksîmi ve bir de furuht olunan mahaller esmânî bulunan seksen beş bin gurusdan sâli-fu'z-zikr mesârif-i inşâiye tenzîlî hâlinde fazla kalan yigirmi altı bin üç yüz küsûr gurus fazla kalacağından bu bâbda idilen muâmele ile beraber mezkûr konağın inşââtı kangı seneye âiddir ve mesârif-i inşâiyye dâhî muvâzene olan inşâât tertibinden devâir muvâzenelerinde karşılık var mıdır ve yohsa başkaca karşılık tedârîki mümkün müdür buralarının iş'ârı ve ve ebniye-i emîriyyeden ta'mîr ve inşâi lâzım gelen mahallerin ber-kâide keşf ve münâkasa defterlerinin ve haritasının irsâli ebniye nizamnâmesi ahkâmında bulunduğu cihetle inşâât-ı mezkûre için nizâmına tevfiқан bir kıt'a keşf defteriyle resm-i musattahının ir-

⁸ B.O.A. DH. MKT. 1375/39/01

sâli ve satılmış olan mahaller esmânının tamâmen irâd kaydıyla cedvel-i vâridâta idhâli husûslarının sûb-ı âlî-i vilâyet-penâhîlerine izbârı muhâsebeden bâ-derkenâr ifâde kılınmış olmağla âna göre ifâ-yı muktezâsına himem-i aliyeye-i düstûrîleri der-kâr buyurulmak bâbında 4 Safer sene 304 21 Teşrîn-i evvel sene 302 (M. 2 Kasım 1886) (Belge 5)

Bir diğer belgede de 1914 senesi için hükümet konakları bütçesine İnegöl hükümet konağı için para konulmadığı ve tahsisat ayrılmadığı öğrenilmektedir⁹(Belge 6):

*“Dâhiliye Nezâreti Mebânî-i Emîriyye ve Habshâneler İdâresi Müdiriyyeti
20 Nisan sene 330 (M. 3 Mayıs 1914)*

27 Mart sene 330 (M. 9 Nisan 1914) târîhli müzekkereye zeyldir; vâridât-ı fevkalâde istihsâline ta’lîkan üç yüz otuz senesi müvâzenesine hükümet konakları inşâât-ı cedîdesi için tahsîsât konulmamış olmasına mebnî İnegöl merkezinde müceddeden hükümet konağı inşââsı için tahsîsât virilemeyeceği bi’l-muhâbere Mâliye Nezâret-i Celîlesi’nden cevâben bildirilm-iştir efendim”.

Belge 5. İnegöl Hükümet Konağına Tahsisat.

Belge 6. İnegöl Hükümet Konağına Tahsisat.

⁹ DH. MB. HPS. 24/54/03

Yıldırım Bâyezid’in bazı İnegöl köylerini vakfettiğini söylemiştik. İnegöl’de bir de Cuma kılınır bir Ulucami inşa ettirdiğini biliyoruz fakat bu cami tamire muhtaç bir hale gelince yeniden ihya edilmesi için 1893 yılında karar çıkmıştır¹⁰ (Resim 2) (Plan 1):

“İnegöl kasabasında kâin olub Cennetmekân Sultan Bayezid Hân hazretlerinin ihyâgerdesi bulunan cami-i şerifin müşrif-i harâb olmasına mebnî lede’l-keşf seksen sekiz bin tokuz yüz seksen gurus masrafla müceddeden inşası zımnında bunun tamir ve termimine meşrût hamamın bedel-i icarından ve mümkünü t-tahsîl zimmetlerinden yetmiş tedi bin gurus karşılık bulunduğu ve mikdâr-ı keşfe varıncaya kadar mütebâkî meblâğın dahî i tâsı hamiyet-mendân-ı ahâlî cânibinden taahhüd edildiğinden bahisle Hudavendigâr Vilâyet-i Celîlesi’nce vâkı’ olan istid’â vechile mezkûr cami-i şerifin emr-i inşaatına mübaşeret olunması makrûn-ı müsaade-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî olarak vilâyet-i muşarunileyhâya tebliğ-i madde idilmiş olmağla ol bâbda emr u fermân hazret-i men lehu’l-emrindir fî 17 Muharrem sene 311 fî 19 Temmuz 309 (M. 31 Temmuz 1893)

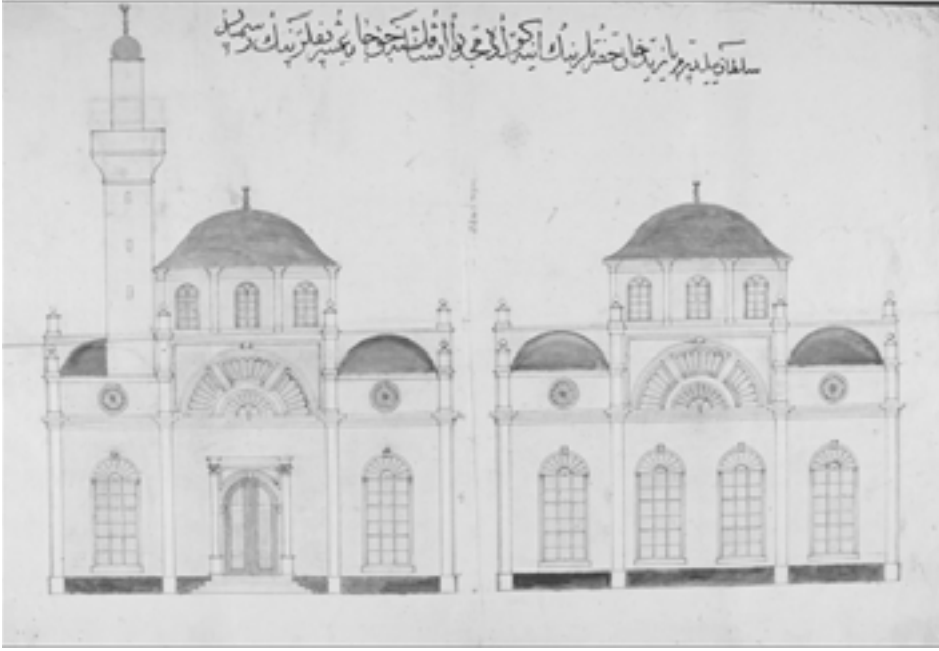
Serkâtib-i hazret-i şehriyârî (Belge 7).

Belge 7. Yıldırım Camii’nin yeniden inşası

Resim 2. Günümüzde Yıldırım Camii.

Plan 1. İnegöl'de Yıldırım Camii'nin tersîmi.

Yapılan onarım çalışmaları sonucunda 5 Kasım 1895 tarihinde caminin resm-i küşâdı yapılmıştır¹¹ (**Belge 8**);

“*Nezâret-i Evkâf-ı Hümayûn*

Cennetmekân Gâzî Sultan Yıldırım Bayezid Hân hazretlerinin İnegöl kasabasında ihyâgerdeleri olub müşrif-i harâb olmasıyla müceddeden inşâsı muktezâ-yı irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhîden olan cami-i şerifin sâye-i muvaffakiyet-vâye-i cenâb-ı hilâfet-penâhîde inşaat-ı lâzimesi bi'l-ikmâl cülûs-ı hümayûn-ı meyâmîn-makrûn-ı hazret-i şehriyârîye müsadîf olan geçen şehir-i Ağustos'un on tokuzuncu günü resm-i küşâdı icrâ ve bu vesîle duâ-yı mefrûzu 'l-edâ-yı hazret-i zıllullâhî tertîl ve edâ kılındığı Ertuğrul Mutasarrıfı'ndan iş'âriye atfen Hüdâvendigâr Vilâyet-i Celîlesi'nden bâ-tahrîrât ezbâr olunmuş olmağla berâ-yı ma'lûmât arz ve beyân-ı keyfiyyete ibtidâr kılındı ol bâbda emr u fermân hazret-i men lehu'l-emrindir fi 17 Cumâdel-ülâ sene 1313 fi 24 Teşrîn-i evvel 1311 (M. 5 Kasım 1895).

¹¹ Y. MTV. 131/ 39

Belge 8. İnegöl Yıldırım Camii'nin resm-i küşâdı.

Yine bir yangın neticesinde tamamen hasar gören İnegöl Kapalı Çarşısı da (Resim)1305 senesinde II. Abdülhamid Han tarafından yeniden inşa edilmiş ve tamir kitabeleri, çarşının üst örtü sistemi üzerine yerleştirilmiştir (**Resim 4-5**):

Resim 3. İnegöl Kapalı Çarşısı'nın eski bir görünümü.

Resim 4-5. İnegöl Kapalı Çarşısı'nın kitabeleri.

Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün veznindeki kitabeden onarımın Sadıkzade Süleyman Ağa zamanında yapıldığı anlatılmaktadır. Ebced hesabıyla hesaplandığında tarih mısraından 4 çıkarılacaktır.

“Subh-ı dem cevân idüb bülbül çemenzârı hazîn
Bulmadı gülzâr içinde böyle cây-ı dil-nişîn
Çârsû-yı Belediyye ismine dindi anun
Çünkü ol nâma yapıldı rabbenâ olsun emîn
Mevkî’inde oturanlar görmesün aslâ ziyân
Kâr u kesbinde ticâret meymenet bulsun hemîn

Hamdulillah sâye-i Abdülhamîd-i Gâzî’de
Oldı inşâ böyle bir âlî binâ-yı nev-zemîn
Hem belediyye reîsi nâmı Sâdikzâde kim
Ol Süleyman Ağa oldu bu âsâra mu’în
Çıkdı çâr ebrû biri itmâm târîhin didi
Bakdı eşrâf-ı ahâlî okudı sâd âferîn”

1305 (M. 1887)

Tarih 1309 çıkıyor – 4 = 1305

Balkan savaşları ve sonraki dönemlerde en fazla muhacir alan ilçelerden olduğu için İnegöl’deki imar çalışmaları daha çok göçmenlerin iskân edil-

dikleri köylerde olmuştur diyebiliriz.

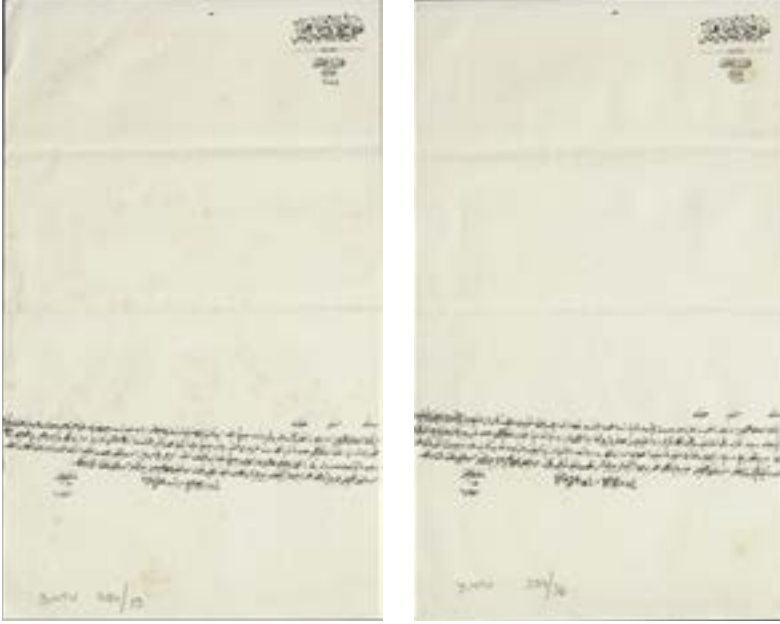
Aslında eski bir yerleşim iken canlılığını yitiren ve Rumeli muhacirlerinin yerleşmesi ile şenlenen İnâyet köyünde, cami ve mektep olmadığı için sıkıntı çeken halkın istid’âsı üzerine Hazîne-i Hâssa-i Şâhâne Tahrîrât Kalemi’nden yazılan yazı ile izin çıkmış ve 1907 yılında otuz üç bin beş yüz on dokuz kuruş harcanarak bir cami ve mektep inşa edilmiştir;

“Devletlü efendim hazretleri

İnegöl Emlâk-i Hümayûn İdâresi dâhilinde kâin İnâyet karyesinde câmi-i şerîf ile mekteb olmamasına mebnî kendülerinin cemâ’atle edâ-yı salât-dan ve çocuklarının dahî ni’met-i ilm u ma’rifetden mahrûm olmakda olduklarından bahisle meberrât-ı seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhîye ilâveten karye-i mezkûrede hazînece ma’a mekteb bir bâb câmi-i şerîf inşâsı ahâlî-i karye tarafından istid’â olunması üzerine idâre-i mezkûre ile bi’l-muhâbere ahâlînin bedenî ifâsını deruhde itdikleri muâvenât bedeli dâhil olmadığı halde mâru’l-vech câmi-i şerîf ile mektebin otuz üç bin beş yüz on tokuz gurus sarfiyla inşâsı mümkün olacağı anlaşılmış olmağla emr u fermân-ı hümayûn-ı cenâb-ı pâdişâhî her ne vechile şeref-müteallik buyurulur ise mantûk-ı münîfine tevfiq hareket olunacağı mahz-ı ilm-i âlî buyuruldukda emr u fermân hazret-i men lehu’l-emrindir fî 21 Zilhicce sene 324 ve fî 22 Kânûn-ı sâni sene 322 (M. 4 Şubat 1907) ¹² (Belge 9)

Nâzır-ı Hazîne-i Hâssa
Bende Ohannes”

¹² B.O.A. Y. MTV. 294/019/01/01

Belge 9. İnayet köyüne cami ve mektep **Belge 10.** Süle, Mürüvvet ve Çeşmesar köyüne mektep.

Yine Hazîne-i Hâssa-i Şâhâne Tahrîrât Kalemi'nden çıkan yazıda bu defa İnegöl'ün Süle, Mürüvvet ve Çeşmesâr köylerinde halkın yapmış olduğu mekteplerin ihtiyaca cevap veremediği gibi harap vaziyette olduğu ve yeniden bu üç köye birer okul yapılması istid'âsı üzerine on dokuz bin dört yüz yirmi beş kuruş harcanarak yeniden birer mektep yaptırılmıştır;

“Devletlü efendim hazretleri

İnegöl Emlâk-i Hümayûn İdâresi dâhilinde kâin Süle ve Mürüvvet ve Çeşmesâr karyelerinde ahâlî tarafından mukaddemen inşâ edilmiş olan mekteplerin mevcûd şâkirdânı istiâb idememkde olduğu gibi ta'mîr kabûl itmeyecek derecede harâb dahî olduğundan bahisle mezkûr karyelerde ihtiyâcât-ı hâzire ile mütenâsib olmak üzere meberrât-ı seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhîye ilâveten birer bâb mektebin yeniden inşâsı zımında cem'an on tokuz bin dört yüz yigirmi beş gurusun sarfına me'zûniyet i'tâsı idâre-i mezkûreden iş'âr olunması üzerine keyfiyyet hazînece de münâsib görünerek ol bâbdaki keşf defteri leffen arz u takdîm kılınmış olmağla emr ve fermân-ı hümayûn-ı cenâb-ı pâdişâhî her ne vechile şeref-sünûh buyurulur ise mantûk-ı münîfine tevfiik hareket olunaca-

ğı mahz-ı ilm-i âlî buyuruldukda emr u fermân hazret-i men lehu'l-emrindir fi 22 Zilhicce sene 324 ve fi 23 Kânûn-ı sâni sene 322 (M. 6 Şubat 1907)' (Belge 10).

Nâzır-ı Hazîne-i Hâssa
Bende Ohannes”

İnegöl'ün diğer bir köyü Karaköy'de de padişah tarafından bir cami ve bir mektep inşa ettirilmiş ve bu yapılar hizmete sunulmuştur:

“Bâb-ı Âlî Dâire-i Sadâret

İnegöl kazâsına tâbi 'Kara karyesinde mesârîfi Hazîne-i Hâssa-i Şâhâne'den tesviye ile inşâsına irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî şeref-müteallik buyurulan bir bâb câmi-i şerîf ile mektebin hitâm bularak resm-i küşâdı icrâ ve bu vesîle ile dahî da'vât-ı ma'rûza-i cenâb-ı pâdişâhînin tekrâr kılınacağına dâir Hüdâvendigâr Vilâyeti'nin tahrîrâtı manzûr-ı âlî buyurulmak için Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'nin tezkeresiyle ma'an arz ve takdîm olunmuş ve keyfiyyet gazetelerle neşr itdirilmişdir efendim fi 2 Receb sene 311 ve fi 28 Kânûn-ı evvel sene 309 (M. 9 Ocak 1894)”¹⁴(Belge 11).

Belge 11. İnegöl Karaköy'de cami ve mektep resm-i küşâdı.

¹⁴ Y. A. HUS. 288/7/1/1

SONUÇ:

Arşiv belgeleri ve kadı sicilleri gibi tarihimizin sayfalarına ışık tutan kıymetli kayıtlar, araştırmacılara büyük imkânlar sağlamaktadır. Son zamanlarda bu evrakın değerleri daha da anlaşılmış ve bu belgeler üzerinde çalışmalar yoğunlaşmıştır. Şüphesiz İnegöl'ün mimari ve inşai faaliyetlerini gösteren daha yüzlerce arşiv kaydı ve sicil mevcuttur. Fakat bu kayıtların okunması, incelenmesi ve değerlendirilmesi çok zamana ihtiyaç göstermektedir. Artık bu gibi şehir ve bölge monografi çalışmaları bir ekip projesi olarak ele alınmalı ve enine boyuna araştırmalar yapılarak çıkan sonuçlar değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

Hüdavendigâr Vilâyeti Sâlnâme-i Resmîsi, 1325, def'a 34, Bursa Vilâyet Matbaası.

1927 Bursa Vilayeti Salnamesi, 1327 sene 35, Bursa Vilâyet Matbaası, s. 141.

H. B. Öcalan, S. Sevim, D. Yavaş, Bursa Vakfiyeleri I, Bursa 2012.

B.O.A. Y. A. HUS. 288/7/1/1 - Y. MTV. 294/19/01/01 - Y. MTV. 131/ 39 - İ.HUS.14/46 /01 - DH. MKT. 1375/39/01 - DH. MB. HPS. 24/54/03 - DH. İ. UM. EK. 44. 51/3/1 - DH. İ. UM. EK. 44/51/2/1 - DH. İD. 50 .1. 33/2/1

İNEGÖL OSMANLI TÜRK YAPILARININ ORİJİNİ

(Origin of the Ottoman Buildings at İnegöl)

Prof. Dr. Ayşe Gülçin KÜÇÜKKAYA*

Özet:

Bugün Türkiye’de Türk Sanatı’nın kökenleri üç farklı görüşle özetlenebilir.

1.Türkler Orta Asya Türk Sanatı ile bağlantılı olarak Anadolu’daki kendi sanatlarını geliştirmişlerdir. Kafkaslardan, Asya’dan usta ve sanatçılar getirterek, yada o sanatları örnek alarak, Orta Asya Türk Sanatı’nı Anadolu’da yaşatmak konusunda büyük hassasiyet göstermişlerdir. Türk sivri kemeri, eyvan, mukarnas, künde-kârî ve renkli tuğla süsleme sanatı, çinicilik ve özgün mimari oranlar ve süsleme özellikleri ile Anadolu’da önceden var olan medeniyetlerden kolaylıkla ayırt edilebilen bir mimari mirası üretebilmişlerdir.

2.Türkler Anadolu’ya (11. yüzyıl) geldiğinde bu bölgeler zaten Paleolitik Çağ’a (Taş Devri) uzanan önemli tarihi merkezlerle yurtluk etmişti. Anadolu’da Hitit, Urartu, Yunan, Roma ve Bizans, sayısız anıtlar bırakmışlardı. Bu görüşe göre, Osmanlı Sanatı bu eşsiz medeniyetlerin etkisi altında kalmış ve bu geçmiş medeniyetlerin bir meyvesi olarak doğmuştu.

3.Üçüncü görüşe göre, İran ve Sâsâni Sanatı, Anadolu İslam kültürünün gelişmesinde etkili olmuştur ve Anadolu’da Türk dini mimarisi Orta Doğu İslam Sanatı’ndan etkilenmiştir.

İnegöl’de yapılan arkeolojik kazılarda çıkarılan tarihi eserlerden İnegöl ve civarında M.Ö. 3000 yılından itibaren yerleşme olduğu anlaşılmıştır. Etiler, Lidyalılar, Persler, Bitinyalılar, Romalılar, Bizanslılar Osmanlı İmparatorluğunun hüküm sürdüğü alanlarda daha önce yaşamışlardır.

Bu çalışmada İnegöl Osmanlı Mimari eserlerindeki malzeme, yapım teknolojisi, süsleme özellikleri ve mekân kurgusunun orijini, Orta Asya Türk Sanatı ile ilişki kurularak irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: İnegöl, Türk Sanatı, Anadolu Öncesi Türk Sanatı, Orijin

* Yeditepe Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, İstanbul.agkucukkaya@gmail.com

Abstract:

Today the origins of Turkish art in Turkey can be summarized into three different schools.

1. Turks in Anatolia in conjunction with the Central Asian Turkish Art have developed their own art. Craftsmen and artists from Asia by bringing the Caucasus, or those taking arts example, Central Asia showed great sensitivity to cherish the Turkish Art in Anatolia. Turkish pointed arch, eywan, stalactite, künkari, colored bricks and decorative arts, and the original architectural proportions and decorative features can be easily distinguished with a pre-existing architectural heritage of civilization in Anatolia.

2. Turkey's Anatolia (11th century), when the region already Paleolithic Age (Stone Age) extending fiefdom had important historical centres. Hittite Anatolia, Urartu, Greek, Roman and Byzantine, had left numerous monuments. According to this view, Ottoman art was under the influence of this unique civilization and was born as a fruit of these past civilizations.

3. According to the third view, and Sassanid Art of Iran, Anatolia has been influential in the development of Islamic culture and religious architecture in Anatolia. Turkish architecture was affected by the Middle East Early Islamic Art.

Removed from the historical monuments in and around the archaeological excavations in İnegöl, it is understood that the settlement since the year 3000 BC. Hittites, Lydians, Persians, Bithynian, Romans and Byzantines lived long ago in the area of the rule of the Ottoman Empire.

In this study the origin of the architectural materials in İnegöl Ottoman Architectural monuments, construction technology, the origin of the ornamental features and space, will be discussed establishing relations with the Turkish art in Central Asia.

Key Words: İnegöl, Turkish Art, Middle Asian Turkish Art, Orijin

Türk Mimari Üslubu Meselesi

Türk Mimarisi diyebileceğimiz özgün bir mimari var mıdır? Anado-

lu'da Türklerin oluşturduğu mimari yapıtların kimliğini açıklamak, bir kimlik altında toplamak mümkün müdür? Ortaya somut verilerle açıklanabilecek, "Türk Mimarisi" ya da "Osmanlı Türk Mimarisi", belirlenebilir mi? Soruları çokça sorulmuş ve konu, mevcut yapıların mimari ve süsleme özellikleri incelenerek farklı bakış açılarıyla tartışılmıştır.

Görüşlerden biri "*Türkler Anadolu'ya (11. yüzyıl) geldiğinde bu bölgeler zaten Antik dönemlere uzanan önemli tarihi merkezlerle yurtluk etmiştir. Anadolu'da Hitit, Urartu, Yunan Roma ve Bizans, sayısız anıtlar bırakmışlardır. Bu görüşe göre, Osmanlı Sanatı bu eşsiz medeniyetlerin etkisi altında kalmış ve bu geçmiş medeniyetlerin bir meyvesi olarak doğmuştur. Bu görüşe göre; Ayasofya, neredeyse bütün Türk Osmanlı Mimarisinin oluşumunda etkili olmuş en önemli modeldir.*" (Fig.1) şeklindedir.

İkinci görüş "*Müslümanlığın doğduğu ve ilk yayıldığı alanlarda - Arap Yarımadası Kuzey Afrika ve İran'da hâkim olan İslam Mimarisi, Anadolu İslam kültürünün gelişmesinde etkilidir ve Anadolu'da Türk dini mimarisi Erken İslam Sanatı'nın Anadolu'daki devamıdır. Türk Mimarisi olarak adlandırmak yanlıştır. Bu mimariyi, Anadolu-İslam Mimarisi- olarak adlandırmalıdır.*" demek ve enine gelişmiş çok ayaklı camilerin ya da avlulu camilerin plan şemasının¹ ve Osmanlı Mimarisinde görülen Ulu Cami plan şemasının prototiplerini Arap Yarımadası'ndaki erken cami örneklerinde aramaktadır (Fig. 2).

Üçüncü görüşe göre, *Türkler özlerini hiçbir zaman unutmamışlardır. Orta Asya Türk Sanatı ile bağlantılı olarak Anadolu'daki kendi sanatlarını geliştirmişlerdir. Kafkaslardan Orta Asya'dan usta ve sanatçılar getirterek, ya da o sanatsal uygulamaları örnek alarak, Orta Asya Türk Sanatını Anadolu'da yaşatmak konusunda büyük hassasiyet göstermişlerdir. Türk sivri kemeri, eyvan, mukarnas, künkari, renkli tuğla süsleme sanatı, çinicilik ve özgün mimari oranlar ve süsleme özellikleri ile, Anadolu'da önceden var olan medeniyetlerden kolaylıkla ayırt edilebilen bir mimari üretebilmişlerdir (Fig 1-14). Bu görüşe göre; Merkezi planlı cami plan şeması söylendiği gibi Ayasofya'yı prototip almış olamaz² (Fig. 3) çünkü Türklerin merkezi planı, Anadolu'ya gelmeden önce pek çok yapıda kullandığı ispat edilebilir (Fig. 4).*

¹ Bursa Ulu Camii, Edirne Ulu Camii gibi.

² Çünkü Ayasofya 3 nefli bir bazilikadır ve plan karakteristiği uzunlamasına karakter gösterir (Bkz. Fig 3).

Türk Mimarisinin kökleri meselesi 18. Yüzyıldan bu yana bilhassa yabancı mimar ve sanat tarihçilerin tartıştığı bir konu olmuş ve farklı pek çok görüş ortaya atılmıştır. Türk mimarisine çok sayıda eser kazandırmış ve pek çok anıtsal eseri restore etmiş, tarihçi yazar Mimar Ekrem Hakkı Ayverdi Türk Sanatının menşei meselesini 1965 yılında yazdığı bir yazıda³;

“Şu zavallı Osmanlı Mimarisi... ne mücerret olarak kadri ve kıymeti bilinmiş ne de bilcümle mimari üslupları fevkinde ihras ettiği mevkii anlaşılmıştır. Ara sıra mevzii bazı hakikatlerin meydana çıktığı görülmüştür.....” diyerek,

Türk Mimari kimliğinin anlaşılamamış olmasından yakınmaktadır. Osmanlı Mimarisi XX. yüzyılda uzun süre, İlk Çağ Osmanlı eserleri hakkında hüküm veren Mimar Charles Texier’in bakış açısından değerlendirilmiştir. Texier, Osmanlı Mimari üslubu için⁴;

“Osmanlıların kendilerine mahsus tarz-ı mimarileri yoktur.”

şeklinde açıklamalar yapmaktadır. Texier; Anadolu’da özgün bir Türk Mimari üslubu olamayacağını savunmaktadır. Ona göre; Bizans payitahtı Osmanlı’nın eline geçtiğinden bu yana da imparatorluk içinde bulunan bütün camiler Ayasofya’yı taklit etmişlerdir⁵. Gabriel ise, 1942’de Bursa Murat I Camii’nin oldukça farklı mimari üslubunun orijinini irdelerken⁶ *“Osmanlı Mimarisinin Menşei”* meselesine de girmiş ve.....;

“...Türk sanatının inkişafı tarihinde düşülen hatalar; bu hurafelerden meydana geliyorsa da bunların membaı daha ziyade takip edilen usuldedir. Bu suretle müşahedelerim Bay Fuat Köprülü’nünkilerle birleşmektedir. En büyük hata Osmanlıları Anadolu’nun heyeti umumiyesinden ayrı tutmaktır; böylelikle Osmanlılarla merkezî ve şarkî Anadolu Türkleri arasında bir Sedd-i Çin farz edilmiş oluyor.

³ Ekrem Hakkı Ayverdi, Bursa Orhangazi Camii ve Osmanlı Mimarisinin Menşei Meselesi, *Vakıflar Dergisi VI*, (1965), Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, İstanbul, s.69-84.

⁴ Ekrem Hakkı Ayverdi, *age*, 70.

⁵ Ekrem Hakkı Ayverdi, *age*, 70.

⁶ Albert Gabriel, “Bursa’da Murat I. Camii ve Osmanlı Mimarisinin Menşei Meselesi”, *Vakıflar Dergisi*, 2(1942); 37.

Esaslı hatalardan biri de garp fatihlerinin hiç harsa malik bulunmadıklarını ve Bizans medeniyetinin idarî ve bedîî sahada onlara ne verirse hepsini tetkiksiz ve tenkitsiz kabul ettiklerini zannetmektir. Sözlerimden Bizans sanatının bu sahadaki tesirlerini inkâr etmek istediğim anlaşılmaz. Fakat müesses nizamında olduğu gibi fethedilen memleketlerin hissesi katiyen faik değildir. Bu hisse hiç bir zaman abidelerin heyet-i mecmuası ile olduğu gibi kaynaşan mükemmel bir tip vermez. Hakikatte, daima bir benimseyiş ve adaptasyon vardır: İster Murad I. Camii, isterse iki asır sonra inşa edilen selâtin camileri nazar-ı itibara alınsın, Osmanlı mimarisi, yabancı bir mektebin abidelerinden mülhem olmakla beraber asırlar zarfında biriken an’anelerini bütün hallerde muhafaza etmiş ve tamamen orijinal eserler vermiştir”⁷ diyerek,

asırlar boyunca unutulmamış bir Türk Mimari Kültürünün varlığını açıkça savunmaktadır.

Esasen Osmanlı Türk Mimarisinin menşei ile ilgili ilk yazılı müta’aların yabancı seyyahlar mimar veya sanat tarihçileri tarafından yazılmaya başlandığı XVIII–XIX. yüzyıllarda Türk sanatçıların kendi mimari kimliklerini izah etme ihtiyacında olmadıkları da görülür⁸.

1908’de Gurlitt, *“Die Baukunst Constantinopels”* adlı eserinde Texier’in baktığı aynı çarpık bakış açısıyla⁹ konuyu 100 yıl sonra tekrar gündeme getirmekte¹⁰, hatalı ve yetersiz rölövelerle kendince teknik açıklamalar yapmaktadır.

Aynı yıllarda Neo-klasik Türk Sanatı uygulamaları ile çağının mimarisine sayısız yeni imza atan Mimar Kemalettin Bey ise *“Mimari-i İslam”* adlı 45 sayfalık makalesinde¹¹ tartışmaları yatıştıracak bir savunma yapmamıştır¹², ancak Mimar Kemalettin Bey esasen 17-18-19. yüzyıllarda

⁷ Albert Gabriel, *age*, 38.

⁸ Ekrem Hakkı Ayverdi, *age*, 69.

⁹ Cornelius Gurlitt, *Die Baukunst Constantinopels*, Berlin, 1907.

¹⁰ Ekrem Hakkı Ayverdi, *age*, s. 71.

¹¹ Mimar Kemalettin Bey, “Mimari-i İslam”, *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*, Bursa (1324 H.); Ekrem Hakkı Ayverdi, *age*, 71.

¹² Ekrem Hakkı Ayverdi, *age*, 71.

Avrupa’da olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğunda da görülen Barok ve Ampir’in etkisi ile klasik sanatları hiçe sayan mimari oluşumlara dur diyen Neo-klasik Osmanlı Mimarisinin en önemli uygulamacısı olmuş, Türk Selçuklu ve Türk Osmanlı Mimari öğelerini bilinçli bir şekilde doğru oran ve tekniklerle kullanarak yaptığı yeni yapılarla, Türk Mimarisini yeniden ayağa kaldırmıştır¹³. Mimar Vedat ve Mimar Kemalettin bu dönemde ortaya çıkan Birinci Ulusal Mimarlık Akımı’nın öncüleridir.

Hocamız Sn. Prof. Dr. Doğan Kuban “Osmanlı mimarisinin özgünlüğü” konusunu;

“Türklerin asıl egemen olduğu en büyük coğrafya Anadolu’dur. İslam ile Hristiyanlık arasında bir yerde antik gelenek üzerine kurulu, fakat İslam ve Türk yorumu olarak ortaya çıkmaktadır. Ve gerçekten de dünyada başka eşi olmayan bir üsluptur”¹⁴.

Yorumuyla,Türklerin yerel mimariyle entegre olarak var oldukları özetlemektedir.

Geçmişte yaratılmış olan bütün değerler insanlığın ortak malı sayılsa da, toplumlar kendi tarihi gelişimleri içinde yarattıkları sanata milli sanat olarak bakarlar¹⁵. Anadolu sanatının, Türklerin gelişinden sonraki dönemlerini, genellikle Selçuklu, Beylikler, Osmanlı Çağları diye politik bir sınıflandırmaya göre ayırmak adet olmuştur¹⁶ ancak, farklı dönemlere münhasır üslup değişiklikleri görülebilmektedir. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluş dönemindeki mimari kimlik ile 200 yıl sonraki, örneğin Mimar Sinan Dönemi mimarisinde görülen özellikler farklıdır.

İnegöl Osmanlı Dönemi Yapıları ve Üslupsal Değerlendirme

Bursa iline bağlı İnegöl ilçesi, Marmara Bölgesi’nin güney

¹³ İstanbul, Çapa Öğretmen Lisesi, Ankara, Gazi Eğitim Enstitüsü Binası, Edirne ve Filibe Gar Binaları vb. pek çok yapı Neo-Klasik üslupta yapılmıştır.

¹⁴ Şerife Deniz Ulueren, “İlk ayrıntılı Osmanlı Mimarisi Tarihi’ni yazan, dünyaca ünlü mimarlık tarihçimiz Doğan Kuban; Osmanlı kültürünün yarattığı en büyük şey mimarlıktır”, *Mimari Bakış / Architectural Perspective*, Röportaj, (Ocak-Mart 2008), 24;90.

¹⁵ Doğan Kuban, *100 Soruda Türk Sanatı Tarihi*, İstanbul, (1973),7.

¹⁶ Doğan Kuban, age, 111.

doğusunda yer alır. Bölge tarihte Perslerin, Bitinya Krallığı’nın, İskender, Roma ve Bizans imparatorluklarının hâkimiyetinde kalmıştır. İnegöl Ovası’nda M.Ö. 3. bin yılından itibaren yerleşim olduğu bilinir. 1071 Malazgirt zaferinden sonra 1078’de Türklerin eline geçen bölge, 1098’de I. Haçlı seferi sırasında yeniden Bizanslıların eline geçmiştir. “Angelokome”, yani İnegöl’ün stratejik önemi vardır ve bölge 1298 yılında Osman Bey tarafından ele geçirilir. Fetihden sonra Angelokome ve çevresi Turgut-Alp’in yönetimine verilir. Böylece, Prusa (Bursa)’ya ulaşan yolun denetimi Osman Bey’in eline geçer¹⁷.

İnegöl’de en önemli Osmanlı Dönemi tarihsel yapıları; İnegöl çarşısı içinde cami, medrese ve türbesi ile yer alan, 15. yüzyıl Osmanlı mimarisinin günümüze kadar gelebilen örnekleri arasında ayrı bir yere sahip olan İshak Paşa Külliyesi (1466-1487)¹⁸, I. Bayezit döneminde yapıldığı sanılan Hamza Bey Camii, Yıldırım Bayezit Camii, Kurşunlu Cami, Osmaniye Camii, Kasım Efendi Camii, Kurşun Han ve Orta Köy Kervansarayı’dır

Türklerin Anadolu’da kök salmaya başladığı Osman (1299-1326),Orhan (1326-1361), I. Murat (1360-1389), I. Bayezit (1389-1402), II. Mehmet (1451-1481) yılları, II Bayezit (1481-1512) devrine kadar Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluş yıllarıdır. Mimaride bir kimlik arayışı içinde olduğu Anadolu’da, Türk beyliklerinin de farklı mimari kimlikler sergilediği yıllardır. Bursa’dan sonra 1363’te Edirne’yi başkent yapmış Osmanlıda, inşaatta yerel ustaların kullanılması, mevcut kiliselerin camiye çevrilmesi, ya da devşirme malzemeyi kullanmaktan çekinmemelerine rağmen Erken Osmanlı mimarlık kimliği, Orta Asya Türk Sanatı’nın Anadolu’da devam ettiği önemli bir mimari kuruluş dönemidir. Sivri Türk kemeri oranları bozulmadan 17. yüzyılda Barok döneme kadar kullanılmaya devam etmiştir (Fig. 12-13).

¹⁷ Turgut Can Mamas, *İnegöl Tarihi, Coğrafi, İktisadi, İçtimai, Sıhhi ve Kültürel Durumları*, Bursa, 1942,16.

¹⁸ “ Vakfiyeden külliyeinin orijinalinde bir imaret, zaviye, medrese, han, türbe ve ahırdan oluştuğu anlaşılmaktadır. Bu külliyeinin doğusunda, dört yol arasında yaptırmış olduğu hamamı da üslup bakımından aynı devre ait olduğunu göz önünde bulundurursak, İshak Paşa Külliyesi içerisinde incelenebilir.(Sevcane Türe, “İnegöl İshak Paşa Külliyesi”, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2010, 9).

Beden duvarlarında tuğla (2 sıra)+taş, hatta dikine 1 veya 2 sıra tuğla kullanılarak örülmüş beden duvarları ve yer yer pışmış toprak geometrik kaplamaların yüzeyde dekorasyonda kullanılması (**Fig. 10-11**) bazı Bizans hayranlarının söylediği gibi Bizans Sanatı etkisiyle değil aksine Anadolu öncesi Türk sanatı ürünlerinde Azerbaycan, Kuzey İran, Hazar Denizi çevresinde Karahanlı, Gazneli ve Büyük Selçuklularda görülen bir uygulamanın devamıdır. Ne yazık ki günümüzde depremlerle sık sık yıkılan bu minarelerin kötü restorasyonlarından sonra, pek azında orijinal süslemeler kalmıştır¹⁹(**Fig. 8**).

İshak Paşa Camii'nde de görülen Bursa ve Edirne'de 14. yüzyılın mimarisine adeta bir imza atmış olan Ters (T) plan şeması, zaviye²⁰ geleneği ile oluşmuş "Zaviyeli Camiler" kategorisinde bir camidir. Bu şema ne Bizans ne de Anadolu medeniyetlerinde görülmeyen özgün bir plan şeması olup, Osmanlı Türk sanatının bir ürünüdür (**Fig. 14-17**). Erken Osmanlı Mimarisi'nin Orta Asya Türk sanatını bilerek ve isteyerek kullandığı ve yerel mimariden farklı bir kimliği sergilediği nadir uygulamaların bir merkezi de İnegöl'dür. İnegöl Erken Dönem Osmanlı yapılarının özgün niteliklerini korumak anlamak ve anlatmak bir görev olmalıdır.

KAYNAKLAR

Ayverdi, Ekrem Hakkı, Bursa Orhangazi Camii ve Osmanlı Mimarisinin Menşei Meselesi, Vakıflar Dergisi VI (1965), Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, İstanbul, s. 69-84.

Cezar, Mustafa, Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4, İstanbul, 1977.

Durukan, Aynur, "Beylikler Dönemi Kültür Ortamından Bir Kesit", Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 9/10 Fall 2014, p. 391-502, Ankara.

Gabriel, Albert, Bursa'da Murad I. Camii Ve Osmanlı Mimarisinin Menşei Meselesi, Vakıflar Dergisi, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Sayı 2, Ankara 1942, S.37-45.

Gurlitt, Cornelius, Die Baukunst Constantinopels, Berlin, 1907.

Kuban, Doğan, 100 Soruda Türkiye Tarihi Sanatı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973.

Mammadova Gulchohra; Mammadova Cahida, History of Architecture of Azerbaijan Medieval Architecture, Şərq-Qərb' Nəşriyyat Evi, Baku, 2014.

Mamaş, Turgut Can, İnegöl Tarihi, Coğrafi, İktisadi, İctimai, Sıhhi ve Kültürel Durumları, Bursa, 1942.

Ortaylı, İlber, Türklerin Tarihi, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016.

Runciman, Hon. S., "Ortaçağların Başlarında Avrupa Ve Türkler", Belleten, VII/25 (1943): 45-57.

Türe, Sevcin, "İnegöl İshak Paşa Külliyesi", Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2010.

Ulueren, Şerife Deniz, "İlk Ayrıntılı Osmanlı Mimarisi Tarihi'ni Yazan, Dünyaca Ünlü Mimarlık Tarihçimiz Doğan Kuban; Osmanlı Kültürünün Yarattığı En Büyük Şey Mimarlıktır", Mimari Bakış / Architectural Perspective, Röportaj, (Ocak-Mart 2008), 24;88-92.

Vakıflar Genel Müdürlüğü, Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, Ankara, 1986, Cilt IV.

<http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/Islam-Tarihi-Ansiklopedisi/Detay/TEKKE-VE-ZAVIYE/674>, İslam Tarihi Ansiklopedisi, "Tekke, Zaviye", Cilt 10.

¹⁹ İshak Paşa Camiinin de minaresi yenilenmiştir. Ancak cami ve medresenin duvarlarında tuğla geometrik Türk motiflerini görmek mümkündür (Bkz. Fig. 6-7).

²⁰ Tekke ve zaviyeler, müslümanlar tarafından tevhid inancını bütün insanlığa yaymak ve bu imânı gönüllere yerleştirmek için vakıf esaslarına uyularak kurulmuş müesseselerdi. <http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/Islam-Tarihi-Ansiklopedisi/Detay/TEKKE-VE-ZAVIYE/674>

Fig.1. Ayasofya (9. Yüzyıl), Sultan Ahmet Meydanı, İstanbul

Bir görüşe göre; Ayasofya, neredeyse bütün Türk Osmanlı Mimarisinin oluşumunda etkili olmuş en önemli modeldir.”

Fig.2. Tulunoğlu Ahmet Camii (9. Yüzyıl), Kahire, Mısır

Bir görüşe göre; “Müslümanlığın doğduğu ve ilk yayıldığı alanlar da - Arap Yarımadası Kuzey Afrika ve İran’da hâkim olan İslam Mimarisi Anadolu İslam kültürünün gelişmesinde etkilidir ve Anadolu’da Türk dini mimarisi Erken İslam Sanatının Anadolu’daki devamıdır.

Fig. 3. Kara-Hoca Koş-Gunbmaz (Mustafa Cezar’dan) Türk Budist mimarisinde gelişen stupalar, İslâmiyet’ten sonraki Türk türbe mimarisinin temelini oluşturmaktadır. Türklerin merkezi planı, Anadolu’ya gelmeden önce kullanmıştır.

Fig. 4. Kahire’de Tolunoğlu Ahmet Camii (9. Yüzyıl) Kuzey Afrikada ilk Türk çizgileridir. Avlu ortasında yer alan sebil yapısı merkezi planlı cami yapılarına gösterebilecek erken bir yapıdır.

Fig. 5-6-7. İnegöl İshak Paşa Camii eski ve yeni görünüşü ve Türk Sanatı etkili süsleme detayı

Fig. 8. İshak Paşa Camii Minaresi, Yenilenmiştir. Sivas Gök Medresenin minaresinde (Sağ üst köşede) olduğu gibi, ya da Karabağlar Türbesinde olduğu gibi (Sağ alt Köşe) bu minare de yıkılmadan önce Türk sanatının bir harikası, turkuaz renkli sırlı tuğla ile kaplı yada bir başka özgün özelliklerde olup istila ve darbelerde orijinal özelliklerini yitirmiş olabilir mi?

Fig. 9. İnegöl İshak Paşa Medresesi Genel Görünüm

Fig.10. İnegöl İshak Paşa Medresesi Güneydeki Revak Süslemesi
Bugünkü şekliyle, geçirdiği depremler ve felaketlerden, savaşımlardan sonra, kötü restorasyonlar ile özgünlüğünü kaybetmiş olsa da geometrik süslemeleri bize Türklerin Anadolu öncesi yapılarında görülen renkli tuğla işçiliğinden esintiler veriyor. Orijinli Fig. 11 deki süslemelere benziyor olabilir miydi?

Fig. 11. Azerbaycan Möminə Hatın-Türbəsi. Cephesinde Anadolu Öncesi Türklere ait bir geometrik terrakota süsleme (Resim Gulchokra-Cahida-Mammadova'dan)

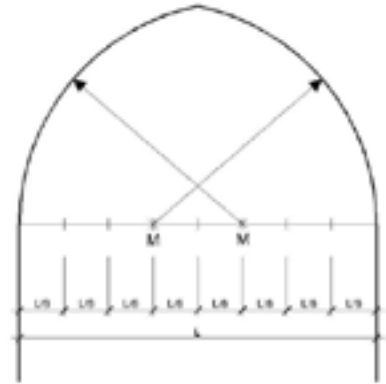
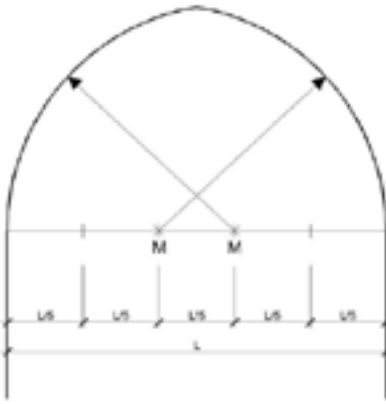
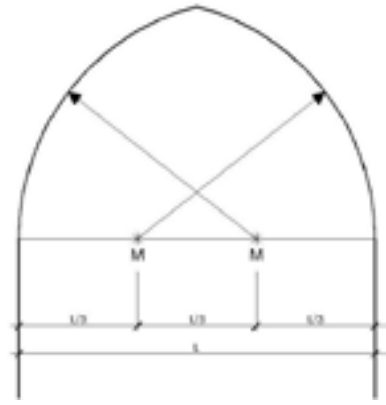

Fig. 12. Türk sivri kemeri oranları (Anonim)

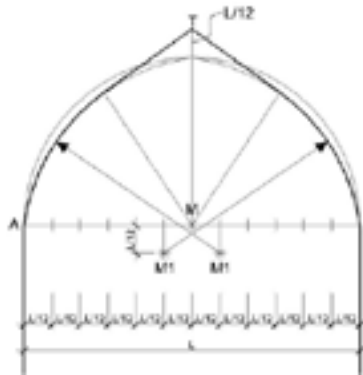
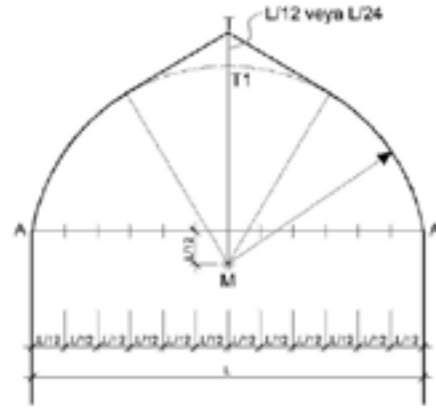
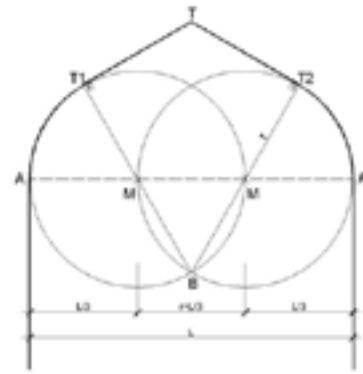

Fig. 13. Teğetli Türk sivri kemeri oranları (Anonim)

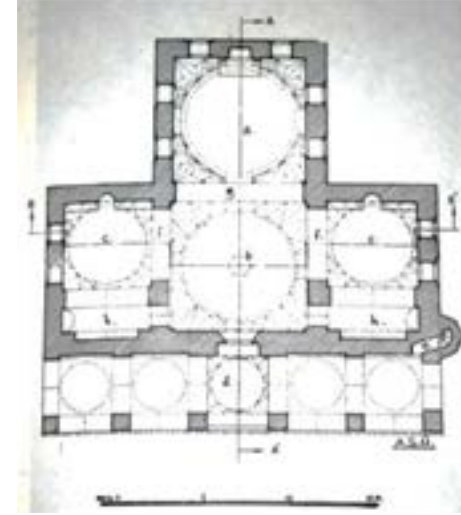

Fig. 14. İnegöl İshak Çelebi Camii Planı

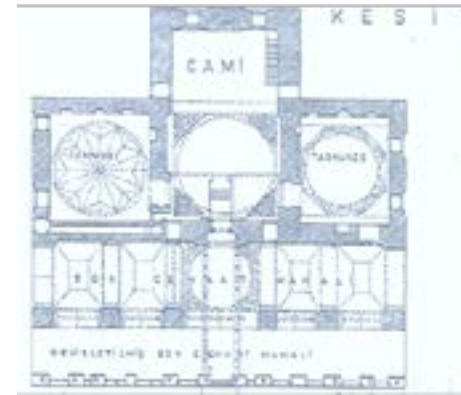

Fig. 16. Edirne, Gazi Mihal Camii Plan Rölövesi-14. Yüzyıl (Yazarın, 1990 tarihli Trakya Üniversitesi Mimarlık Fakültesi öğrencileriyle yapılmış “Erken Dönem Osmanlı Camileri” başlıklı rölöve çalışmasından alınmıştır)

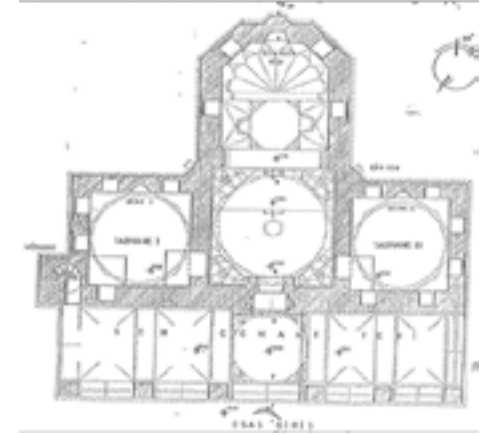

Fig. 15. Edirne Beylerbeyi Camii Planı Rölövesi-14. Yüzyıl (Yazarın, 1990 tarihli Trakya Üniversitesi Mimarlık Fakültesi öğrencileriyle yapılmış “Erken Dönem Osmanlı Camileri” başlıklı rölöve çalışmasından alınmıştır)

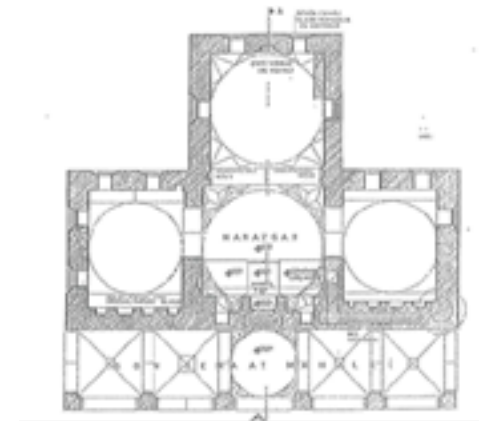

Fig. 17. Edirne, Muradiye Camii Plan Rölövesi-14. Yüzyıl (Yazarın, 1990 tarihli Trakya Üniversitesi Mimarlık Fakültesi öğrencileriyle yapılmış “Erken Dönem Osmanlı Camileri” başlıklı rölöve çalışmasından alınmıştır)

**İNEGÖL İSHAK PAŞA KÜLLİYESİ'NİN
OSMANLI MİMARİSİNDEKİ YERİ ve ÖNEMİ**
(The Significance and the Place of İnegöl İshak Pasha Külliye in
Ottoman Architecture)

Prof. Dr. Yaşar Selçuk ŞENER*

Özet:

Fatih Sultan Mehmed'in kumandan ve baş vezirlerinden İshak Paşa tarafından, 15. yüzyılın ikinci yarısında yaptırılan külliye, İnegöl'de Çarşı içerisinde Nuri Doğrul Caddesi, Cami-i Kebir Sokağı'nda yer almaktadır. Orijinalde bir imaret, zaviye, medrese, han, türbe ve ahırdan meydana geldiğini vakfiyesinden öğrendiğimiz külliye, günümüzde kuzey - güney doğrultusunda yerleştirilen cami ile kuzeyde aynı eksen üzerinde yer alan medrese ve caminin güneybatısındaki türbeden oluşan bir yapı topluluğudur.

İshak Paşa Külliyesi konulu bu çalışma ile öncelikle cami, medrese ve türbeden oluşan yapı topluluğunun ayrıntılı bir tanıtımının yapılması amaçlanmıştır. Konunun seçilmesindeki başlıca neden, cami ve medresesinin külliye içerisindeki konumundan gelmektedir. Gerçekten de yapıların her biri tek başına incelendiğinde, dönemin mimari özelliklerini yansıtan bu yapılardan cami ve medresenin bağımsız yapılar şeklinde, fakat aynı eksen üzerinde yerleştirilişi, Klasik Dönemin büyük programlı yapılarında izlenen ortak avlu kullanımını anımsatmaktadır. Bu doğrultuda küçük bir merkezde yer alan bu topluluğun tanıtımı yapılırken; Osmanlı mimari gelişimi içerisindeki yeri de belirlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İnegöl, İshak Paşa Külliyesi, Osmanlı Mimarisi, Türk Mimarisi, Mimarlık Tarihi.

Abstract:

The külliye which was built by one of the commanders and grand vezir's of Fatih Sultan Mehmet, İshak Pasha, is located in İnegöl inside the bazaar on

* Prof. Dr. Yaşar Selçuk Şener, Sanat Tarihçi - Konservatör, Gazi Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölüm Başkanı, Gölbaşı Yerleşkesi, Gölbaşı/Ankara, ssener@gazi.edu.tr ve yasarselcuksener@gmail.com

Nuri Doğrul Caddesi, Cami-i Kebir Sokağı. The külliye, which was composed of an imaret, a zawiya, a madrasah, a han, a shrine (türbe) and a barn as we have learned from its endowment (vakfiye), today is a group of buildings that includes the mosque located in north-south direction, the madrasah in the north located on the same axis and the shrine in the southwest of the mosque.

With this study focusing on İshak Pasha Külliye, it is firstly aimed to introduce in detail the group of buildings composed of the mosque, madrasah, and the shrine (türbe). The primary reason for selecting this subject is based on the positioning of the mosque and madrasah in the külliye. Indeed, when each of the buildings are examined in its own, among these buildings which reflect the architectural characteristics of the period, the positioning of the mosque and madrasah remind the common courtyard use observed in the large programmed buildings of the Classical Period. In this direction while introducing this group located in a small center, it will also be attempted to specify its place within the Ottoman architectural development.

Keywords: İnegöl, İshak Pasha Külliye, Ottoman Architecture, Turkish Architecture, History of Architecture.

İshak Paşa Külliyesi konulu bu çalışma ile öncelikle cami, medrese ve türbeden oluşan yapı topluluğunun ayrıntılı bir tanıtımının yapılması amaçlanmıştır. Konunun seçilmesindeki başlıca neden, cami ve medresesinin külliye içerisindeki konumundan gelmektedir. Gerçekten de yapıların herbiri tek başına incelendiğinde, dönemin mimari özelliklerini yansıtan bu yapılardan cami ve medresenin bağımsız yapılar şeklinde, fakat aynı eksen üzerinde yerleştirilişi, Klasik Dönemin büyük programlı yapılarında izlenen ortak avlu kullanımını anımsatmaktadır. Bu doğrultuda küçük bir merkezde yer alan bu topluluğun tanıtımı yapılırken; Osmanlı mimari gelişimi içerisindeki yeri de belirlenmeye çalışılacaktır.

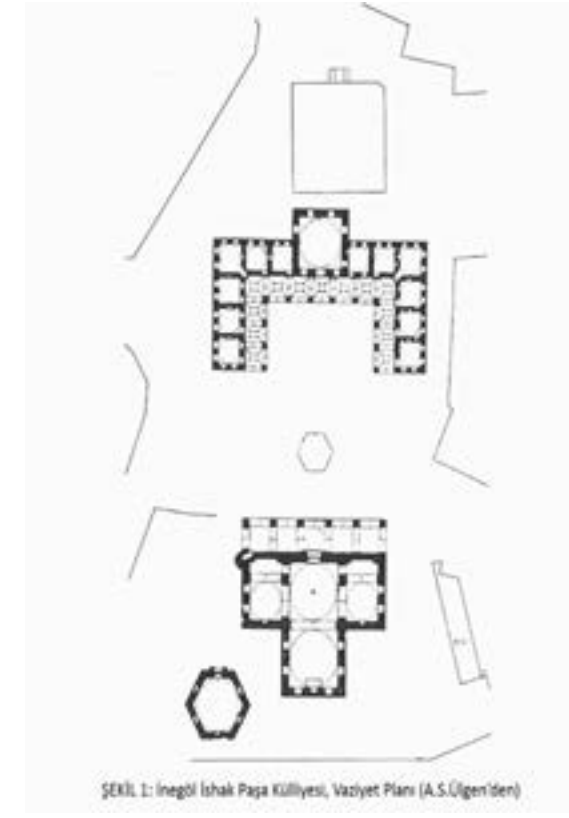
Fatih Sultan Mehmet'in kumandan ve başvezirlerinden İshak Paşa¹ tarafından, 15. yüzyılın ikinci yarısında yaptırılan külliye, İnegöl'de Çarşı içe-

¹ İshak Paşa'nın hayatı için bkz. V. Tamer, "Fatih Devri Ricalinden İshak Paşa'nın Vakfiyeleri ve Vakıfları", Vakıflar Dergisi, S. IV, Ankara 1958, s. 107-124, (s.107,108); E. H. Ayverdi, Fatih Devri Mimarisi, İstanbul, 1973, s. 292.

risinde Nuru Doğrul Caddesi, Cami-i Kebir Sokağı'nda yer almaktadır. Orijinalde bir imaret, zaviye, medrese, han, türbe ve ahırdan meydana geldiğini vakfiyesinden öğrendiğimiz² külliye, günümüzde kuzey - güney doğrultusunda yerleştirilen cami ile kuzeyde aynı eksen üzerinde yer alan medrese ve caminin güneybatısındaki türbeden oluşan bir yapı topluluğudur (Şekil 1).

CAMİ:

Orijinal kitabesi olmayan caminin inşa tarihi için, araştırmacılar çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir³. Ancak son olarak İshak Paşa'nın 1486 tarihli vakfiyesinde⁴ geçen bir bilgi yardımıyla eser tarihlendirilmeye çalışılmıştır.

² Bkz. Vakfiye için bkz. V. Tamer, a.g.m.

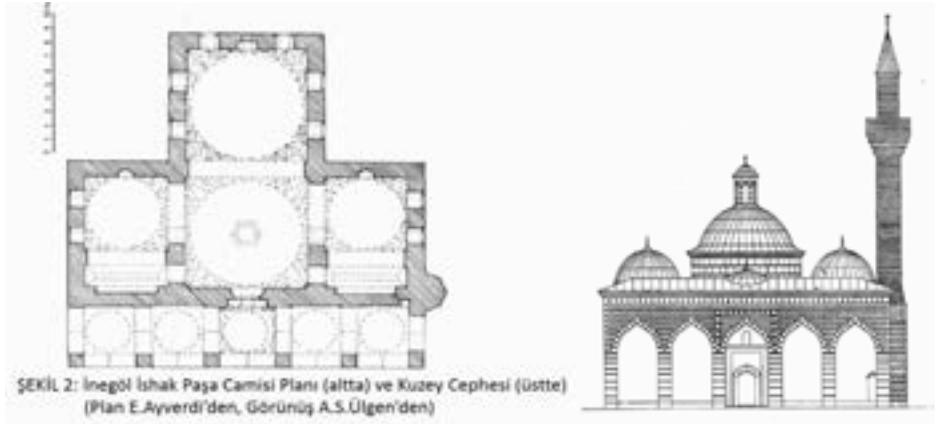
³ Ali Saim Ülgen, "İnegöl İshak Paşa Mimari Manzumesi", Vakıflar Dergisi, S. IV, Ankara, 1958, s. 192a'da caminin 1476 yılında inşa ettirildiği ileri sürerken; Goodwin, A History of Ottoman Architecture (1971) s. 116'da medresedeki kitabeyi esas alarak camiyi de aynı yıla tarihlendirmektedir.

⁴ V. Tamer, a.g.m., s. 107-124.

Vakfiyede; “Vâkîf İnegöl’de kâin mezbur imaret ve zaviyeyi bina edip onlara 873 tarihinde yukarıda zikirleri geçen emlak ve akarı vakfettikten sonra” dendiğine göre, İshak Paşa Camii 873 H./ 1468-69 M. tarihinden önce tamamlanmış olmalıdır⁵.

Bugün, caminin harimine girişi sağlayan kuzey cephedeki kapının üzerinde yer alan kitabe, bir onarımı belgelemektedir⁶. 59 x 83 cm. boyutlarında, dört satırlık mermer kitabe “İshak Veli Paşa Camii’nin II. Abdülhamit (1876-1909) tarafından 1294 H./ 1877 M. tarihinde tamir ettirildiği belirtilir⁷.

İnegöl İshak Paşa Camii, “Ters T” denilen şemaya uygun bir plan göstermektedir. Cami planı esas itibariyle aynı eksen üzerinde birbirlerini takip eden her biri kubbe ile örtülü iki bölümlü bir mekân ile kuzey bölüme doğu ve batı yanlardan bitişik iki yan mekândan meydana gelir. Bu haliyle mihrap eksenine göre simetrik bir plan özelliği gösteren yapının, kuzeyinde bu simetriyi devam ettiren beş bölümlü bir de son cemaat yeri vardır. Yapının kuzeybatı köşesinde, son cemaat yerinde giriş açıklığı bulunan ve batıya doğru yarım çokgen (dört cepheli) bir taşkınlık yapan kaide üzerinde bir de minare yer almaktadır (Şekil 2).

⁵ E. H. Ayverdi, a.g.e., s. 292.

⁶ E. H. Ayverdi, a.g.e., s. 295 ve 493.

⁷ Kitabe Metni ve transkripsiyonu için bkz. Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, IV, Ankara 1986, s. 118.

Yapı, düzgün kesme taş ve tuğla sıralarının belli bir sistem dâhilinde örülmesiyle meydana getirilmiş cephelere sahiptir. Bu doku, beden duvarlarında zemin seviyesinden itibaren dört sıra kesme taş üzerinde iki sıra tuğla, iki sıra kesme taş olmak üzere, saçak seviyesine kadar devam etmektedir⁸. Minare kaidesinde de aynı düzen görülmekle beraber, kaidenin üst kısmı, pabuç silmesine kadar altı taş sıra ile örülmüştür.

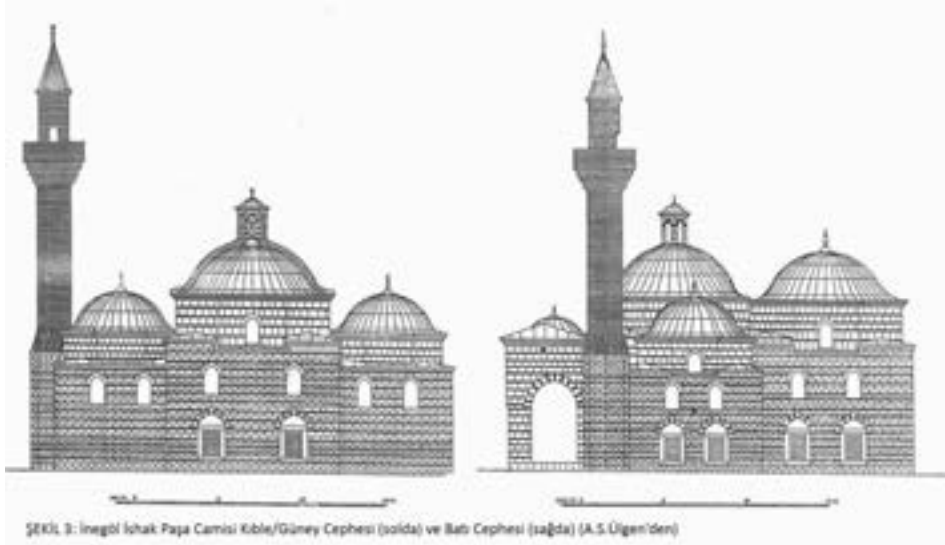
Nöbetleşe kullanılan taş-tuğla malzeme, kubbe kasnakları ile son cemaat yeri revakının doğu ve batı yan cepheleriyle, revak ayaklarında bir sıra taş iki sıra tuğla olmak üzere farklılık gösterir.

Yapının planını dışa yansıtan örtü sistemi kurşun malzeme ile kaplanmıştır. Ana ekseninde, esas harimi meydana getiren eş büyüklükte, ard arda yerleştirilmiş iki bölümün kubbeleri, oldukça yüksek tutulmuş sekizgen kasnaklara oturmaktadır. Mihrap eksenindeki iki kubbeden kuzeydekinin tepesinde, cepheleri sivri kemerlerle açılmış, altıgen planlı bir baldaken şeklinde ve basık kubbeyle örtülü bir aydınlık feneri bulunur.

Caminin dış cephelerine baktığımızda, plandaki simetrik düzenlenişin, minarenin batı cephede meydana getirdiği değişiklik dışında, dış cephelere de yansıtılmış olduğunu görmekteyiz. Özellikle kuzey ve güney cephe kendi eksenlerine göre tam bir simetri ifade eder. Doğru ve batı cepheler de birbiri ile aynı biçimde düzenlenmiştir.

Yapının güney cephesinde, bu yöne doğru taşkınlık yapan ana mekâna ait mihrap duvarı ile doğu ve batı yan mekânların kible cephelerinden meydana gelen, başlıca üç kısım dikkati çeker. Ortada yer alan mekân cephesi, yan bölümlere göre daha yüksek ve geniş tutulmuştur. Yan mekânların cepheleri, orta mekân cephesine göre daha dar ve alçaktır. Hepsi de kareye yakın birer dikdörtgen alandan oluşan bu yüzeylerden ortadaki yatay, yandakiler ise düşey olarak uzanır. Üstten saçak friziyle sınırlandırılmış olan beden duvarlarındaki bu kademelenme, genel bakışla kasnaklar ve kubbelerde de algılanır (Şekil 3).

⁸ Taş ve tuğla malzemenin nöbetleşe olarak uygulandığı bu örgü almalı duvar örgüsü olarak adlandırılmaktadır. Bkz. A. Batur, “Osmanlı Camilerinde Almalı Duvar Üzerine” Anadolu Sanatı Araştırmaları, 2, İstanbul, 1970, s. 135-217.

Kubbeli örtü sistemi, beden duvarlarının yaklaşık 1/3 yüksekliğindeki sekizgen birer kasnak üzerine oturtulmuştur. Kubbelerin oturduğu bu kasnakların eteğini profilli bir saçak silmesi dolaşmaktadır.

Ana mekân kubbe kasnağının güney cephesinde eksene yerleştirilen sivri kemerli bir pencere vardır. Pencerenin alt hizasında yatay uzanan saçak frizi, kasnak köşeleri hizasında, düşey bir kırılma yaparak iki taş sırası ölçüsünde yükselir ve yanlara doğru dik bir kırılma ile tekrar yatay konumunu devam ettirerek duvar köşelerine ulaşır⁹. Saçak profilini meydana getiren taş silme altındaki duvar yüzeyinde, iki sıra halinde düzenlenmiş dört pencere vardır. Simetrik bir düzende yerleştirilen bu pencerelerden alttaki ikisi, kenarları mermer sövelerle kuşatılan, demir şebekeli dikdörtgen açıklıklardır. Bu pencereler tuğla örgülü sivri kemerli sathi bir alınlığa sahiptir. Alttaki pencerelerin hizasında yer alan üst pencereler, kubbe kasnağındaki pencere ile aynı biçime sahiptir. Bunlar sivri kemerli ve alçı şebekelidir.

Bu pencereler dışında güney cephede, yan bölümlerde, beden duvarlarını üstten çeviren profilli düz saçak frizi altında, ikişer pencere daha vardır. Bu pencereler ana mekân üst pencereleri ile aynı biçimde olup; yine sivri kemerli

⁹ A.S.Ülgen, a.g.m., s. 192c’de tüm cephelerin saçak altında tek sıra “kayağan taşından” bir silme uzandığını belirtir. Ayrıca bu silmenin kubbe kasnağındaki düzenlemesini Bursa mescitleri ile karşılaştırarak binaların içerisinde aydınlık ve ferah olmasını buna bağlar.

ve alçı şebekelidir.

Yapının doğu ve batı cephelerinde, güneyde kare planlı mekânın, ortada yan mekânların ve kuzeyde ana yapı kütesine bitişik son cemaat yerinin doğu ve batı cepheleri görülmektedir (Şekil 3).

Güneydeki kare planlı mekânın yan cepheleri, yan kanatların doğu ve batı cephelerinden daha geniş ve yüksek olup son cemaat mekânı yan cepheleriyle aynı seviyededir. Doğru ve batı yan cepheler, kareye yakın dikdörtgen birimler halinde yatay olarak uzanmaktadır. Üstten profilli bir saçak frizi ile sınırlandırılmış olan beden duvarlarının ortada alçak yanlarda yüksek kademeli düzenlenişi, kasnak ve örtü seviyesinde de göze çarpar.

Yapının kubbeli örtü sistemi, sekizgen yüksek kasnaklara oturmaktadır. Doğru ve batı cephelerden bakıldığında, arkada, mihrap ekseni üzerinde yer alan mekânların yüksek kasnak ve kubbeleri; önde, yan mekânların bunlara göre daha alçak kasnak ve kubbesi görülmektedir. Yan mekânların kubbe üst sınırı, ortadaki mekânların kubbe eteği seviyesindedir.

Her iki yanda da kubbe kasnaklarının bu yönleri bakan cepheleri ortasında, birer pencere açıklığı yer almaktadır. Sivri kemerli ve alçı şebekeli olan bu pencerelerin hemen altında beden duvarlarına ait saçak frizi iki sıra taş ölçüsünde alçalmaktadır. Saçak profilini meydana getiren taş silme altında beden duvarlarına ait saçak frizi iki sıra taş ölçüsünde alçalmaktadır. Taş silme saçak altında, doğu ve batı yan mekânlar ile güneydeki mihrap önü mekânının duvar yüzeylerinde, iki sıra halinde ikişer alt ve üst pencereler yerleştirilmiştir. Bu pencerelerden alttakilerin açıklığı dikdörtgendir. Mermer sövelerle kuşatılmışlardır. Demir şebekeleri vardır. Üstlerinde tuğla ile sivri kemerli sağır niş biçiminde alınlıklar yapılmıştır. Bunların hizasında yer alan üstteki pencereler, kubbe kasnaklarının cepheye bakan yüzlerindeki pencereler biçimindedir.

Son cemaat yeri ile yapının kuzeybatı köşesinin birleştiği noktada yer alan minare, orijinal olmayıp yakın zamanda yenilenmiştir¹⁰. Kaide kısmı batı

¹⁰ İshak Paşa Camisi’nin orijinal minaresi günümüze ulaşmamış, 1910 depreminde yıkılmıştır. Bkz. Turgut Can Mamas, İnegöl Tarihi, Coğrafi, İktisadi, İçtimai ve kültür Durumları, Bursa, 1947, s. 36. 1950 yılındaki fotoğraflardan caminin minaresinin olmadığı anlaşılmaktadır. Bkz. Ayverdi, a.g.e., s.298, r. 497.

duvarından dışa dört cephesiyle taşan minare silindirik gövdeli ve tek şerefelidir. Kaideden gövdeye üçgenler kuşağı biçimli pabuç kısmıyla geçilmektedir. Tamamen tuğla malzemeden örtülü olan gövdeden on bir sıra kirpi saçak şeklindeki bindirmelerle şerefeye geçilir. Gövdeden biraz daha dar çaplı olan petek kısmında, gövdede olduğu gibi tuğla malzeme kullanılmıştır. En üstte pramidal bir külâh ve alem yer almaktadır.

Kuzey cephede üstte, ortada aydınlık fenerli olan mekân kubbesi ile bu kubbenin oturduğu kasnağın bir kısmı; doğu ve batıda ise daha küçük ölçüdeki yan mekân kubbeleri görülmektedir. Bunun hemen önünde son cemaat yerinin eğimli örtü sistemi ile ortada bu örtüden dışarı çıkmış kubbenin üst kısmı görülmektedir.

Cephede son cemaat yerini kuzeyden sınırlayan altı paye, eş açıklık ve yükseklikteki sivri kemerlerle birbirine bağlanmıştır. Orta kemer açıklığı, üstte kemer köşeliklerini çevreleyen dikdörtgen sathi bir nişle vurgulanır. Son cemaat yeri cephesi kemer başlangıcından saçak hizasına kadar zikzak sıraları ve bu motiflerin içine yerleştirilmiş küçük üçgen tuğlalarla meydana getirilmiş geometrik motiflerle süslenmiştir. Bu süsleme dışa çıkıntı yapan bir taş ve dikeye konulmuş üç sıra tuğladan bir silme ile yan ve üstten kuşatılmıştır. Cepheyi en üstten üç sıra kirpi saçak çevirmektedir (Şekil 2).

Dikdörtgen son cemaat yeri, payelerin birbirine ve caminin kuzey duvarına atılmış sivri kemerlerle beş kare bölüme ayrılmıştır. Eş ölçüdeki bu bölümlerden ortadaki üçgenlerle, yandakiler ise pandantifle geçilen birer kubbe ile örtülüdür. Kuzey, güney ve batı yönden kemer açıklıkları ile çevrelenen son cemaat yerinin harime açılan penceresi yoktur¹¹; Yalnız, son cemaat yerinin orta bölmesinde yer alan harim kapısının üzerinde bir pencere vardır.

Kapı açıklığı, dikdörtgen silmeli bir çerçeve ve bu çerçeve içerisindeki yuvarlak kemerli bir niş içine alınmıştır. Kapı açıklığını üstten çeviren basık kemer iki renkli mermerden, söveler beyaz mermerdendir.

Basık kemerli ve ahşap kanatlı kapı açıklığından ana mekânın kuzey

¹¹ Ülgen, a.g.e., s. 192 b' de bu özelliğe bakarak revaklı kısmın camilerde olduğu gibi tarzda son cemaat yeri vazifesi görmediğini bildirmektedir.

birimine geçilmektedir. Bu bölümde örtüyü oluşturan kubbe, köşelerde duvarlar içerisine gizlenmiş taşıyıcılar ve bu taşıyıcılar arasına atılmış, yine duvar yüzeylerine gizlenmiş sivri sağır kemerlerle taşınmaktadır. Bu destekler üzerine oturan kubbeye üçgen kuşağı ile geçiş sağlanmıştır. Kubbe ortasında dıştan altı cephesiyle görülen aydınlık feneri, iki sıra mukarnaslara oturmaktadır. İçeriye ışığın girmesi için yerleştirilen bu açıklık dışında, kubbeli mekânın aydınlatılmasını sağlamak amacıyla, giriş sisteminde üç açıklık daha yer alır. Bu açıklıklar kuzey, doğu ve batı yönde eksenler üzerinde dışta kasnaklara açıldığını gördüğümüz sivri kemerli pencerelerdir.

Girişin hemen önünde yer alan bu bölüm, sivri kemerlerle güneyde mihrap önü mekânına, doğu ve batıda iki yan bölümlere bağlanmaktadır. Bu mekânın gerek mihrap ve gerekse yan bölümler ile zemin seviyesi birdir.

Güneyde bulunan kare planlı ikinci bölüm, prizmatik üçgenlerle geçişin sağlandığı kubbe ile örtülüdür. Bu bölümde kubbe yüksekliği kuzeydeki mekân kubbesiyle hemen hemen aynı seviyededir. İki mekân arasında, yüksek sivri kemerli açıklık ile bağlantı sağlamış böylece iki mekân kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı tek bir ibadet mekânı haline getirilmiştir.

Güneydeki kare planlı mekânın doğu, batı ve güney duvarlarında en altta ikişer dikdörtgen, üstte bunların hizasında daha küçük sivri kemerli ikişer pencere açıklığı yer alır. Ayrıca kuzeydeki mekâna bağlantıyı sağlayan sivri kemerin kemer köşeliklerinde üst pencerelerin ölçülerinde sivri kemerli sathi nişler de görülmektedir. Mekânın aydınlatılmasını sağlayan altta ve üstteki oniki pencere dışında, kubbeye geçiş sisteminde de pencere açıklıkları mevcuttur. Doğru, batı ve güney yönde olan bu pencereler sivri kemerli açıklıklardır. Bu açıklıklar dışında, yine kubbeye geçiş sisteminde, kuzeyde, sivri kemerli sathi bir de niş yer almaktadır.

Mekânın güney duvarı ortasında yer alan mihrap nişi dikdörtgen bir biçime sahiptir. Yedi sıra mukarnaslı kavsarası olan mihrabın, köşelerindeki sü-tunceler üzerinde kum saati biçimli başlıklar vardır. Bu başlıkların alt ve üstü yaprak motifleriyle çevrilmiştir¹². Mukarnaslı mihrap kavsarasını zikzaklı bir bordür çevirmektedir. İki yanındaki üçgen alınlıklarda, birer rozet vardır. Ro-

¹² E.H. Ayverdi, a.g.e., s. 295.

zetlerin üzerinde neshi yazılı ayetler vardır. ve zemin girift süslemeye sahiptir¹³. Bunun dışında geometrik düzende bitkisel motiflerle dolgulanmış bir bordür bulunur. Çini panolar gibi ufak kare parçalar birbirini takip etmekte ve motifler gene çini süslemeye benzemektedir. Zemini ufak lotus motifleri dolaşmaktadır. Mihrap nişini en dıştan silmeli bir bordür çevirir. Bu bordürün üstünde taç kısmı yer alır. Taç kısmı, altta dikdörtgen bir çerçeve ile bunun iki yanından başlayıp üstte devam eden bitkisel kıvrımlardan oluşturulmuştur. Süsleme içerisinde oval bir kartuş yine bitkisel motiflerle meydana getirilmiştir. Kartuşun basık olan alt ve üst kısımlarında birer palmet motifi görülür. Üstteki kartuş ve alttaki dikdörtgen pano içerisinde neshi yazılar yer alır. Mihrap nişini çeviren bordürler ve taç kısımlarında kullanılan malzeme ahşaptır. Bu malzeme üzerinde görülen süsleme ise boyama ile yapılmıştır¹⁴. Mihrap orijinal olmayıp üslubundan anlaşıldığına göre, daha sonraki dönemlerde yapılan onarımlarla bugünkü halini almış olmalıdır¹⁵.

Mihrabın batısında, batı ve güney duvarlarının birleştiği köşede minber yer almaktadır. Oniki basamaklı ve tamamen ahşap malzemeden yapılmış olan minberin, korkuluklarındaki dairesel geçmeler dışında süslemesi yoktur. Minber bugün mihrap önü mekânının duvarı üzerinde, güneydeki alt pencere önünde yer alır ve bu pencere açıklığını kapatmaktadır.

Yan kanatlar, ana mekânın birinci birimine sivri kemerli açıklıklar ile bağlanmıştır. Bu yan bölümler, güneyde kare, kuzeyde enine doğrultuda dikdörtgen planlı ikiye ayrılmıştır¹⁶. Güneydeki kare planlı mekânın üzeri üçgen kuşaklar ile geçişin sağlandığı kubbe ile örtülüdür¹⁷. Kuzeydeki mekân ise aynalı tonozla örtülüdür. Her iki mekân birbirine sivri kemerli bir açıklık ile bağlanmıştır. Bu sivri kemerin bir tarafı duvara, orta mekâna bakan kolu ise dikdörtgen bir ayağa oturmuştur. Kuzeydeki aynalı tonozla örtülü olan mekânın dışa açılan penceresi yoktur. Buna karşılık kare birimler dıştan gördüğümüz

¹³ Gülten İcaydın, İshak Paşa Külliyesi, (Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Yayınlanmamış Lisans Tezi), Ankara, 1967, s.

¹⁴ Gülten İcaydın, a.g.t., s.

¹⁵ E.H. Ayverdi, Mihrap nişi çevresinin muhdes olduğunu belirtmektedir. Bkz., a.g.e., s. 295.

¹⁶ Semavi Eyice, bu yan bölümleri tabhane olarak adlandırmakta; “uğrayıp gelenlere konaklama yeri olarak yapılan bu tabhaneler, sonraları bu görevlerini kaybedince, ortadaki büyük kubbeli mekân ile arasındaki duvarların açılması suretiyle namaz mekânına katılmışlardır” diye bildirmektedir. Bkz. S. Eyice, “İshak Paşa Külliyesi”, Türk Ansiklopedisi, Cilt: XX, Ankara, 1972, s. 233.

¹⁷ A.S. Ülgen, a.g.m., R.1’de bu bölümlerin örtüsü beşik tonoz olarak gösterilmiştir.

altışar yan pencereye sahiptir.

Bu pencereler dışında kare planlı yan bölümlerin kubbeye geçiş sistemi üzerinde doğu yan bölümde doğu yönde, batı yan bölümde batı yönde birer pencere daha açılmıştır.

İki yandaki bu kare birimlerin güney duvarı ortasında yaklaşık 50 cm. derinlikte, yarı dairesel planlı birer mihrabiye yer almaktadır. İki metre yüksekliğinde olan bu mihrabiyeler süslemesiz ve sade bir nitelik göstermektedirler.

Caminin içinde bütün duvarlar kalın sıvayla kaplı olup süslemeye bir kaç kalemişi dışında yer verilmemiştir. Kalemişi süslemeler kubbelerin ortasında dairesel madalyonlar şeklinde göbek süslemeleri olarak görülmektedir. Bitkisel süslemeli bu kompozisyonları dışında caminin kare yan bölümleri güney duvarlarında, mihrabiyeler üzerinde, neshi yazı ayetler ve mihrap önü mekânı üst pencere köşelikleri arasında peygamber isimlerinin yazılı olduğu madalyonlar da görülmektedir.

MEDRESE:

Külliye içerisinde, caminin kuzeyinde yer almaktadır (Şekil 1).

“Dershane” mekânı¹⁸ kapısı üzerinde 59X93 cm. boyutlarında üç satırlık mermer kitabe vardır¹⁹. Kitabede son satırda geçen “Makamü’t tedaris”, ebced hesabıyla 887 H. /1482 - 83 M. tarihini vermekte²⁰ ve yapının II. Beyazıt döneminde tamamlandığını bildirmektedir²¹. Kitabe ve vakfiyedeki bilgilerin ışığında²² medresenin 873 H. /1468-69 M. yılı sonlarında inşasına başlandığını ve 887 H. /1482 M. yılında hizmete açıldığını kabul ediyoruz²³.

¹⁸ Yayınlarda “dershane” olarak adlandırılan bu mekânın işlevi tam olarak bilinmediği için bu terimin kullanılması bize sakıncalıdır. Sakıncalı olmasına karşılık bu terimi anlatımda kolaylık sağlaması açısından tırmak (“”) içerisinde kullanacağız.

¹⁹ E.H. Ayverdi, a.g.e., (1973), s. 298-301, R.50

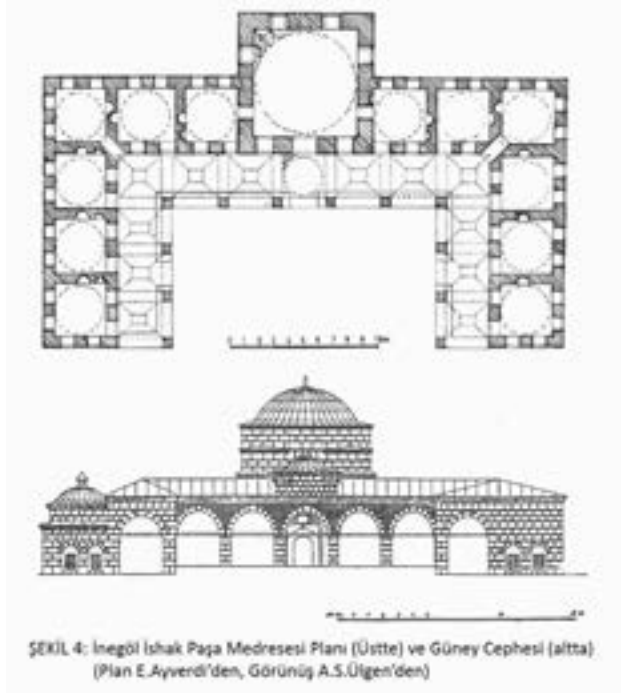
²⁰ Ali Saim Ülgen, kitabede geçen tamamlamayı okurken elif okumadığı için ebced hesabıyla yayın tarihini 886 H. /1481 M. olarak belirtmiştir. Bkz. a.g.m., s.292c

²¹ Kitabe metni ve transkripsiyonu için bkz. Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, IV, s. 121,122.

²² Medresenin kitabesinde verilen tarih ve vakfiyedeki bilgiler birbirine uyumludur. Kitabe 1482-83’de inşaatın tamamlandığını belgeler; Vakfiyede ise, “imaret ve zaviyenin bina edilmesinden” sonra 873’de emlak ve akarın vakfedildiğini, daha sonra binanın “hayratını artırmak amacıyla mezbur İnegöl’deki imaretin yanında, Latif, zarif, şerif, fazıl ve üstün bir medrese” yaptırdığı belirtilir. V. Tamer, a.g.m., s. 115.

²³ E.H. Ayverdi, a.g.e., (1973), s. 292,293.

İnegöl İshak Paşa Medresesi “U” planlı şemaya sahip avlulu bir medresedir. Güneyde, camiye bakan yönü açık olan avlu, kuzey, doğu ve batıdan medrese mekânları ile çevrelenir. Kuzeyde eksen üzerinde yer alan dersane mekânı, diğer mekânlara göre daha geniş tutulmuştur. Avlu tarafında diğer mekânlarla aynı hizada yer alan bu bölüm, kuzeyde dışa çıkıntı yapmaktadır. Doğu ve batıdan “dershane” mekânına birleşen iki yan kanat, iki yanda altışardan toplam on iki mekândan meydana gelmiştir. Kare planlı bu mekânların önünde, on üç bölümlü bir revak, avluyu üç yönden çevirmektedir (Şekil 4).

Yapının planını dışa yansıtan örtü sistemi, kurşun ile kaplanmıştır. Kuzeyde “dershane” mekânı dışında, yan kanatların ve eksen üzerinde yer alan revak bölmesinin kubbesi, sekizgen kasnaklara oturmaktadır. “Dershane” mekânının kubbe kasnağı onikigendir. Mekânın kubbe kasnağı, doğrudan beden duvarlarına oturmaz. Onikigen kasnak ile beden duvarları arasında, iç kısmın anlatımında daha sonra değineceğimiz prizmatik üçgenli geçiş kuşağını bir zarf içine alan kare planlı bir hutbe yer almaktadır. Kubbeli örtü sistemi dışında avluyu çeviren revak bölmelerinin, içten aynalı tonozla sağlanmış örtüsü, dıştan basık kubbe biçiminde görülmektedir. Yan mekânların kubbeli örtüleri arasında

kalan bacalar, tuğla malzemeden, kare planlı olarak yükselmektedir. Pramidallı bir külahlı örtülü olan bu bacaların her bir kenarında, örtü altında sivri kemerli iki açıklığı mevcuttur.

Yapı, düzgün kesme taş ve tuğla sıralarının nöbetleşe örgüsüyle meydana getirilmiş cephelere sahiptir. Bu doku, beden duvarlarında bir sıra kesme taş iki sıra tuğla düzeninde saçak seviyesine kadar yükselmektedir. Örgüde her bir taş arasına dikine yerleştirilmiş tuğlalar da kullanılmıştır. Benzer düzenin revak ayaklarında ve kubbe kasnaklarında gördüğümüz bu örgü, revak kemerlerinde bir taş-üç sıra tuğla; pencere kemerlerinde bir taş-iki tuğla şeklinde sıralanmaktadır.

Medresenin kuzeye bakan cephesinde, ortada bu yöne doğru çıkıntı yapan “dershane” mekânı ile bu mekâna birleşen yan kanatların cephelerinden meydana gelen üç bölüm dikkati çekmektedir.

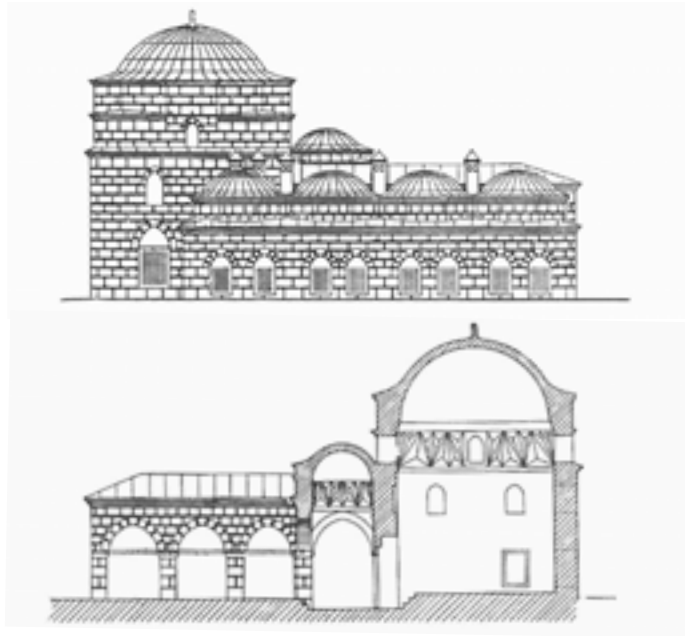
Ortada yer alan ana mekân cephesi, yan bölümlere göre daha yüksek olup, her iki yan bölüm, orta mekâna göre simetrik bir kademelenme göstermektedir. Üstten iki sıra kirpi saçak firiziyle çevrilen beden duvarlarındaki bu düzen genel bir bakışla kasnaklarda ve kubbelerde de algılanmaktadır.

Kubbeli örtü sistemi, “dershane” mekânı dışında sekizgen kasnaklara oturmaktadır. “Dershane” mekânında ise yukarıda değindiğimiz gibi, oniki kenarlı kubbe kasnağı ile altındaki kübik kısım, beden duvarları üzerinde iki katlı bir görünüm yaratmaktadır. Kubbelerin oturduğu bu kasnakların üst seviyesinde, iki sıra kirpi saçak kubbe eteklerini dolaşmaktadır.

Ana mekân kubbe kasnağının güney cephesinde, eksene yerleştirilen sivri kemerli bir pencere açıklığı vardır. Pencere altında, beden duvarlarını üstten kuşatan iki sıra kirpi saçak cepheyi dolaşmaktadır. Saçağı meydana getiren bu sıraların altında kalan cephe yüzeyinde, iki sıra halinde düzenlenmiş dört pencere yer almaktadır. Simetrik bir düzende yerleştirilen bu pencerelerden alttaki ikisi dikdörtgendir. Kesme köfeki taşından sövelerle kuşatılmış olan bu pencere açıklıklarının üstlerinde, tuğladan sivri kemerli sağır birer niş şeklinde alınlık bulunmaktadır. Alt pencerelerin hizasındaki üst sıra pencereler, alttakilere göre daha küçük boyutludur. Sivri kemerli olan bu açıklıklar, alçı şebekelidir.

Ana mekânın iki yanında, bu mekânla birleşen yan kanatların cephele-
rinde, kanat odalarının dışa gelen yüzeylerinde, ikişer dikdörtgen pencere açık-
lıkları bulunmaktadır. Bu pencereler derslane mekânı alt pencereleri biçiminde
olup anlardan daha küçük ölçüde, yine sivri kemerli sathî bir niş şeklinde alın-
lıklara sahiptir.

Medresenin doğu ve batıya bakan cephelerinde, kuzeyde “dershane”
odasının yüksek, güneyde avluyu çeviren yan mekânların daha alçak, doğu ve
batı cepheleri görülmektedir (Şekil 5).

ŞEKİL 5: İnegöl İshak Paşa Medresesi Yan Cephesi ve Kesiti (A.S.Ülgen'den)

Bütün cephelerin yüzeyleri üstten iki sıra kirpi saçakla çevrilmiştir.
Cephede kubbeli örtü sistemi, ana mekânda, onikigen bir kasnakla ikinci bir ka-
demeden sonra beden duvarları üzerine oturmaktadır. Yan mekânların kubbele-
ri ise birbirlerine bitişen sekizgen kasnaklara oturmaktadır. Yandaki mekânların
kubbeleri aralarında ikişer delikleri, piramidal örtüleriyle bacalar görülmekte-
dir. Bütün kubbelerin kasnakları üst seviyede iki sıra kirpi saçak kubbe eteğini
dolaşmaktadır. Yan cephelerde beden duvarlarına, ana mekânda bir alt iki üst
pencere açıklığı yerleştirilmiştir. Bu pencerelerin açılış ve biçim özellikleri,

mekânın kuzey cephesindekiler gibidir. Yan kanatların beden duvarlarında, her
iki mekânın dışa açılan ikişer penceresi bulunmaktadır. Dikdörtgen şeklindeki
olan bu açıklıklar kesme köfeki taşından sövelerle kuşatılmış olup, yine sivri
kemerli bir niş şeklinde alınlıkları vardır.

Yapıya güney taraftan bakınca, kanatların güney cepheleri ile revakın
güney cephesi görülmektedir (Şekil 4). Cephede, batı kanadın güney ucunda
revakın saçak hattı, yandaki hücrelerin saçak hattından daha yüksek tutulmuş-
tur. Doğu kanadın güney ucu, batı kanattan değişik bir düzenleme ile ayrılmak-
tadır. Batı kanatta, hücrenin beden duvarı üzerinde kasnak ve kubbesi görülür-
ken; doğu kanatta, revakın saçak hattı doğuya doğru uzanan kubbe kasnağını
örtmekte ve burada beden duvarları seviyesine inilmektedir. Her iki kolda da
üstten üç sıra kirpi saçakla çevrelenen beden duvarlarında, ikişer pencere açık-
lığı yer almaktadır. Bu pencere açıklıkları, doğu ve batı yan cephelerindeki pen-
cereler üzerinde, dikdörtgen olup, sivri kemerli alınlıklıdır.

Güneye bakan cephe ortasında, üstte “dershane” mekânının yüksek
kubbesi ve kasnağı görülmektedir. Bu kubbelerin kasnakları alttaki kare planlı
ikinci bir birime oturmaktadır. Bu kare planlı ara kademenin tepesinde, pence-
relerin üstlerinde kesintiye uğrayan iki sıra kirpi saçak çerçeve dolaşmaktadır.
Kubbeli bu kısmın iki yanında revak bölmelerinin basık birer kubbe biçimin-
deki örtüleri görülmektedir. Cephede üstte üç sıra kirpi saçak hattı altında kalan
yüzeyler, ayaklar arasına atılmış eş genişlik ve yükseklikteki sivri kemerli açık-
lıklar ile beş bölüme ayrılmıştır. Bu açıklıklar dışında, kemer başlangıcından
saçak hattına kadar bütün revak cephesi, altı ve sekiz köşeli yıldız geçmelerin-
den oluşan bir süsleme ile kaplanmıştır.

Avluyu çeviren medrese mekânları, arka tarafta, on iki paye ile bunla-
rı birbirine ve duvarlara bağlayan sivri kemerlerin oluşturduğu onüç bölümlü
bir revakla kuşatılır. Revakların eksenindeki bölümü dışında içten örtü sistemi,
aynalı tonozla sağlanmıştır. Eksen üzerindeki bölüm, prizmatik üçgenlerle ge-
çilen kubbe ile örtülüdür. Revakı çeviren bu bölümlerden medrese mekânlarına
birer kapı açıklığı ile geçilmektedir. Kapı açıklıkları, “dershane” mekânına ge-
çişte basık kemerli olup, diğerleri boyuna dikdörtgen açıklıklardır. Kuzeydoğu
ve kuzeybatı köşede yer alan mekânların revaka açılan mekân kapıları çapraz
eksenler üzerinde yer almaktadır. Küçük medrese mekânlarının kapı açıklıkla-

rından başka revaka açılan birer de pencere açıklıkları bulunmaktadır. Yalnız, kuzeydoğu ve kuzeybatı köşe mekânlarının revaka açılan penceresi bulunmaz. Medrese mekânları içerisinde köşelerdekiler dört, diğer mekânlar iki pencere ile dışa açılmaktadır. Kare planlı medrese mekânları içten pendentiflerle geçilen kubbeyle örtülüdür. Her bir mekânda, üstteki bacaların hizasında, yarı silindirik birer ocak nişi ile bazılarında duvar yüzeylerine açılmış dikdörtgen birer niş yer almaktadır. Mekânlarda ocak ve nişlerle dâhil olmak üzere bütün yüzeyler sıva ile kaplanmıştır. Süsleme yoktur.

Kuzeyde “dershane” mekânına, eksende yer alan revak bölümündeki basık kemerli bir kapı açıklığı ile geçilmektedir. Kapı açıklığı kaval silme bir bordürle çevrelenmiştir. Kapı alınlığındaki yanyana dizilmiş kaval silmeli üç bölümlü panodan ortadaki kitabe yer almaktadır. Kitabe levhası ile basık kemer arasında madalyon içerisinde taştan on yapraklı bir çiçek motifi vardır.

Kapı açıklığından geçilen “dershane” mekânı kare planlı olup, prizmatik üçgenlerle geçilen kubbe ile örtülüdür²⁴. Dershane mekânının iki yandaki küçük mekânlara açılan birer kapısı vardır²⁵. Bu dikdörtgen biçimli açıklıklar dışında mekân kapısının iki yanında yer alan birer pencere ile de revaka açılmaktadır.

Yan mekânlara açılan kapılardan hemen sonra, zemin seviyesi 45 cm. yükseklikte oluşmaktadır. İçten bütün duvar yüzeyleri sıva ile kaplı olan mekânın aydınlatılması, altışar alt ve üst pencere ile sağlanmıştır. Bu pencereler dışında kasnakta, dört yönde eksen üzerine rast gelen kemerli pencereler de bulunmaktadır.

Yapının içinde dikdörtgen alt pencerelerin alınlıklarında ve yan mekânlara açılan kapıların üzerinde, kalem işiyle lotus, palmet ve kıvrık dallardan oluşan bir süsleme görülür. Bu süslemede zemin kırmızı, motifler beyaz, dış kanatlar siyahtır. Duvarlarda, zeminden yaklaşık 2 m. yükseklikte, iki sıra palmetten oluşan bir süsleme şeridi daha görülmektedir. Bu kuşak yapı içini dolamaktadır.

²⁴ Ali Saim Ülgen’de medrese planında “dershane” odasının geçiş sistemlerini pendentif olarak gösterilmiştir. Bkz. A.S. Ülgen, a.g.m., R.9.

²⁵ A.S. Ülgen, medrese planının çiziminde, dershane mekânından batıdaki mekâna açılan kapıyı göstermiştir. Bkz. A.S. Ülgen, a.g.m., R.9.

Medrese 1966 yılında onarım görmüştür. Bugün kütüphane olarak kullanılmaktadır. Bu tamirde bütün kapılar, pencereler değiştirilmiştir. Yapının içindeki bütün yüzeyler sıvanmıştır. Birçok taş çürütülerek değiştirilmiş, düzgün hale getirilmiştir. Söveler “köfeki” den konulmuştur. Yalnız “dershane” kapısı orijinal bırakılmıştır²⁶.

TACÜ’N-NİSA SULTAN HATUN TÜRBESİ:

Türbe, külliye içerisinde, İshak Paşa Camii’nin güneybatısında yer almaktadır.

İnşa kitabesi bulunmayan türbenin vakfiyesinden edinilen bilgilere göre, İshak Paşa’nın Eşi Tacü’n-Nisa Sultan için yapıldığını öğreniyoruz²⁷. Vakfiyede geçen diğer bir bilgi yardımıyla adı geçen yapının, vakfiye tarihi olan 891 H./1486 M. tarihinde mevcut olduğu belirlenmiştir²⁸.

Altıgen planlı türbe, içten pendentiflerle geçilen basık bir kubbe ile örtülüdür (Şekil 6).

²⁶ Bkz. E.H. Ayverdi, a.g.e., 298.

²⁷ Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, IV, s.125.

²⁸ Vakfiye’de “Tacü’n-nisa Hatun türbesine bir dirhem yerine bir buçuk dirhem verilmesi” kaydı vardır. Bkz. V. Tamer, a.g.m., s. 118

Yapı, taş ve tuğla sıralarının bir sistem dâhilinde örülmesiyle meydana getirilmiş cephelere sahiptir. Cephelerde zeminden başlayarak saçak hattına kadar uzayan bu örgüde taş sıralar arasına dikine tuğlalar konulmuştur.

Yapının beden duvarları üstten üç sıra kirpi saçakla kuşatılmıştır. Bu saçak hattı altında kalan yüzeylerde, kuzey cephe hariç, güneyde altta sathî sivri kemerli bir niş ile sivri kemerli bir pencere; diğer dört cephede altta ve üstte birer pencere açıklığı bulunmaktadır. Bu pencerelerden alttakiler dikdörtgen açıklıklar olup, mermer sövelerle kuşatılmışlardır. Demir parmaklıklı bu pencere açıklıkları dıştan sivri kemerli sathi bir niş içerisine alınmışlardır. Pencerelerin kemer alınlıkları, tuğla ve taş malzemelerle oluşturulan geometrik motiflerle süslüdür. Kuzeydoğu alınlıkta balıksırtı, güneydoğuda dikine yerleştirilmiş tuğlalar, güneyde dama, güneybatıda sepet örgü, kuzeybatıda tuğlalarla çevrelenmiş kare taşlardan oluşan motifler görülmektedir²⁹. Alttaki bu pencereler hizasında yer alan üst pencereler sivri kemerli açıklıklar şeklinde olup, alçı şebekelidir.

Yapının kuzey cephesi diğerlerinden farklı bir tutumla ele alınmıştır. Cephe ortasında eksen üzerinde yer alan basık kemerli kapı açıklığı sivri kemerle çevrelenir. Kapı, en dıştan dikdörtgen çerçevesiyle cepheden dışa taşkınlik yapmaktadır. Bu taşkınlik üstten tek sıra kirpi saçakla çevrelenir (Şekil 6).

Basık kemerli kapı açıklıklarından içeriye girildiğinde kapının karşısında, cephe duvarı ortasında sivri kemerli beş cepheli bir niş görülmektedir. İçten duvar yüzeylerinden biraz taşıntı yapan sivri kemerlerle desteklenen kubbe, pandantifler üzerine oturtulmuştur. İçerisinin aydınlatılması yapının dış cephelerinde bahsettiğimiz pencere açıklıkları ile sağlanmıştır.

Yapıda zeminin döşemesi altıgen tuğlalarla kaplıdır. Zemin üzerinde, ortada İshak Paşa'nın mermer sandukası yer almaktadır³⁰. İki yanında birer sanduka daha vardır.

İshak Paşa'nın sandukasının baş ve ayak taşları mermerden olup, üze-

²⁹ Bkz. E.H. Ayverdi, a.g.e., (1973), s. 303; R.508, R.509.

³⁰ E.H. Ayverdi, kabrin orijinalinde caminin güneyinde olduğunu, 1937 yılında bu türbenin içine taşındığını belirtmektedir. Bkz. a.g.e., (1973), s. 303.

rinde süslemeye ait motifler görülmektedir³¹. Süslemeler, baş ve ayak taşı dış yüzlerindeki kenar sütunceleri ile taşın üst kısımlarındaki Rumî motiflerinden meydana gelmektedir.

Cami, medrese ve türbeden meydana gelen İnegöl İshak Paşa Külliyesi'nde, farklı işlevlere sahip olan bu yapılar kendi aralarında benzer bazı özellikler göstermektedirler.

Külliye yapılarında inşa malzemesi taş ve tuğladır. Almaşık teknikle örülen cephelere sahip olan bu yapılardan camide, iki sıra taş ve iki sıra tuğla olarak görülen düzen; medrese ve türbede bir sıra taş, iki sıra tuğla olarak uygulanmıştır. Farklı malzeme ile meydana getirilmiş olan bu duvar örgüsü, Erken Osmanlı döneminde başlayıp Klasik Dönemde kendine özgü bir sistem oluşturan taş-tuğla örgünün karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır³².

Cami ve medrese kare mekânlarının kubbeleri örtüsü, medresedeki “der-shane” mekânı hariç, bütün birimlerde sekizgen kasnaklara oturtulmuştur. Der-shane mekânın kubbesi farklı olarak oniki kenarlı bir kasnağa oturmaktadır. Mekânları örten bu kubbelerin oturduğu kasnakların üst kenarları, iki sıra kirpi saçakla kuşatılmıştır. Bu türden çevirme, cami dışında, medrese ve türbenin cephelerinde beden duvarları üstünde de görülmektedir³³. Camide farklı olarak, cephelerin üst sınırı, profilli iki sıra taş silme ile çevrilmiştir.

İshak Paşa Camii, “Ters T” denilen şemaya uygun bir plan göstermektedir. 14. yüzyıldan başlayarak 16. yüzyıl içlerine kadar uzanan bir dönem içerisinde uygulanan bu cami tipinin, şimdiye kadar tespit edilmiş altmış kadar örneği bulunmaktadır³⁴.

İznik, Bursa ve Edirne başta olmak üzere Osmanlı merkezlerinde yoğun bir şekilde karşımıza çıkan tipin örnekleri arasında İshak Paşa Külliyesi içerisinde yer alan camiyle benzer plan özellikleri gösteren en yakın örnek,

³¹ Bkz. E.H. Ayverdi, a.g.e., (1973), s. 303, R.510.

³² Bkz. A. Batur, a.g.m., s. 135-217.

³³ Tuğla malzeme ile meydan getirilmiş olan bu tür kirpi saçak özellikle 15. yy'da Bursa'da yapılmış cami ve mescitlerde yoğun olarak kullanılmıştır.

³⁴ S. Eyice, “İlk Osmanlı Devrinin Dini ve İçtimai Bir Müessesesi, Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler”, İ.Ü., İktisat Fakültesi Mecmuası, C:XXIII, S:1-2, İstanbul, (1962-1963), s.3-80, (s.4,5).

Bursa'daki Hamza Bey Camisi'dir. Bu yapıda İshak Paşa Camisi'nden farklı olarak, yan kanatların kuzeydeki aynalı tonozla örtülü kısmı ana kütleyle açılmaz. Ayrıca Hamza Bey Camisi'nde kuzeybatı köşede kare planlı bir türbe yapıyla birleştirilmektedir³⁵.

İshak Paşa Camisi'nin revak süslemeleriyle benzer en yakın örnek Fatih döneminde inşa edilen Bursa'daki Tuz Pazarı Camisi'dir. Kare planlı kübik bir kütle ile bunun önünde yer alan üç bölümlü bir son cemaat yerinden oluşan yapının, son cemaat yerinde orta kemer üstü, İshak Paşa Camisi revak köşeliklerindeki gibi zikzak motifi ile süslenmiş, ortasına tuğlalardan noktalar konmuştur³⁶. Benzer süsleme Bursa Bedrettin Camisi (1443) son cemaat yeri revak kemerleri üstünde de görülmektedir³⁷.

İshak Paşa Camisi'nin kuzeyinde yer alan medrese, camiye bakan yönü açık avlusuyla "U" şeklinde bir plan şeması göstermektedir. Erken Osmanlı mimarisinde birçok örnekleriyle karşımıza çıkan "U şemalı medreselerden İznik Süleyman Paşa (1359 öncesi), Afyon Gedik Ahmet Paşa (1477), Tokat Hatuniye (1485), İstanbul Davut Paşa (1485) ve Amasya II. Beyazıt (1486) medreselerinde "dershane" mekânı hücrelerin arasındadır³⁸. Bu medreselerde "U" şeklinde bir revaklı avlu gerisine medrese mekânları yerleştirilmiş; odalardan birisi diğerlerinden daha büyük tutularak "dershane" olarak düzenlenmiştir³⁹. Bu dershanelerde İnegöl İshak Paşa Medresesi'nin revak arkasında "dershane" mekânıyla birlikte on üç olan mekân sayısı, İznik'tekinde on iki; Afyon'da-kinde on altı; İstanbul'dakinde on yedi ve Amasya'dakinde on dokuz olarak görülmektedir⁴⁰.

Erken Osmanlı Mimarisi'nde benimsenen bu plan tipi klasik dönemde, Mimar Sinan tarafından da uygulanmıştır. İstanbul Haseki Hürrem Sultan (1539) ve Üsküdar Mihrimah (1547) medreselerini buna örnek verebiliriz⁴¹. Bu

medreselerde, İshak Paşa Medresesi'nden farklı olarak, avlunun açık olan yönü revakla kuşatılmıştır.

Külliye içerisinde, caminin güneybatısında yer alan türbe altıgen prizmal gövdeli bir yapıdır.

XV. yüzyıldan itibaren çoğaldığı kabul edilen⁴², altıgen prizmal gövdeli bu yapılardan İshak Paşa Külliyesi'ndeki türbe, Bursa Hatuniye Türbesi (1449), Şehzade Mustafa ve Sultan Cem Türbesi (1479) ile benzer plan özellikleri göstermektedir. Hepsi de altıgen prizmal gövdeli bu türbeler alması tekniğiyle örülmüştür. Hatuniye Türbesi'nde İnegöl'deki türbeye benzer şekilde kubbe kasnaksız olup, üst örtüsü kurşunla kaplıdır.

Cami medrese ve türbeden meydana gelen bu yapılar, İnegöl İshak Paşa Külliyesi'nin elemanlarıdır. Külliye yapılarından türbe dışında medrese ve cami açık bir avlu etrafında toplanmıştır. Bunun kuzeydeki medrese "U" şemasına göre dizilmiş oniki hücre ve kuzey kenarı ortasında yer alan "dershane"si ile güneydeki camiye yöneltilmiştir. Cami ve medrese bağımsız birer yapı olmakla beraber ortak eksenleri ve yakın konumları ile bir bütünü parçaları gibidirler.

Anadolu'daki ilk defa Artukoğulları döneminde cami ve medrese hacimlerinin ortak bir avlu çevresinde düzenlendiğini görüyoruz. Diyarbakır Mesudiye (1193-99) ve Zinciriye (1198), Harzem Tacettin Mesut (1211) ve Mardin Şehidiye (1239-40) yapıları bu tipin örnekleridir⁴³. Selçuklular dönemine ait Kayseri Hacı Kılıç Camisi ve Medresesi (1249-50) Osmanlı Mimarisi'ni hazırlayıcı nitelikte önemli bir örnektir⁴⁴.

Ortak avlu kullanımının, Erken Osmanlı dönemine ait bilinen örnekleri az sayıdadır. Bunlardan en erkeni Fatih Sultan Mehmet devrinde İstanbul'daki Eyüp Sultan Camii ve Medresesi'dir (1458-59). Ayrıca, Bursa Başçı İbrahim (1491 öncesi), Amasya Küçük Kapıağası (1494-95), Tire Üçlüleli (15. yüzyılın

⁴² M. Oluş Arık "Erken Devir Anadolu Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri, Anatolia, XI, Ankara, 1969, s. 57-100, (s. 95)

⁴³ Y. Ötügen, a.g.m., s. 345.

⁴⁴ Y. Ötügen, a.g.m., s. 345; ayrıca, Hacı Kılıç Camii ve Medresesi için Bkz. A. Kuran, Anadolu Medreseleri, I, Ankara, 1969, s. 75-77, Şek. 38-39.

³⁵ Türkiye'de Vakıf Abideler Ve Eski Eserler, III, s. 74-76.

³⁶ Türkiye'de Vakıf Abideler Ve Eski Eserler, III, s. 184.

³⁷ Türkiye'de Vakıf Abideler Ve Eski Eserler, III, s. 34.

³⁸ Yıldız Ötügen, "Orhan Gazi (1326-1359) Devrinden Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) Devrinin Sonuna Kadar Osmanlı Medreseleri" Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Araştırma Dergisi, Albert Gabriel Özel Sayı, Ankara, 1978, s. 337-371, (s. 338,339).

³⁹ Metin Sözen ve diğerleri, Türk Mimarisinin Gelişmesi ve Mimar Sinan, İstanbul, 1975, s. 109.

⁴⁰ Y. Ötügen, a.g.m., s. 364, Şema:1-2-3-5-6.

⁴¹ Y. Ötügen, a.g.m., s. 340.

ikinci yarısı), Tire Molla Arap (1492) ve Tokat Hatuniye (1485) camii ve medreselerini de bu tip örnekler içerisinde sayabiliriz⁴⁵.

Bunlardan Tokat Hatuniye Camii ve medresesi yapıların bağımsız oluşu, medresenin plan şeması medrese ve caminin aynı eksen üzerinde yer alışı ile İnegöl İshak Paşa Külliyesi'ne benzer bir düzen göstermektedir.

Cami ve medresenin ortak bir avluyu kullanması klasik dönemde, Mimar Sinan'la birlikte karşımıza çıkmaktadır. İstanbul Sinan Paşa (1556), Kara Ahmet Paşa (1555-61), Kadirga Sokullu Mehmet Paşa (1571-72) ve Lüleburgaz Sokullu Mehmet Paşa (1570-71) külliyelerinde uygulanan bu tip düzenin öncüsü, Halep'teki Hüsrev Paşa (1536-37) Külliyesi'dir⁴⁶.

Halep Hüsrev Paşa Külliyesi'nde cami ve medrese yapıları bağımsız olup; yapılar arasında sınırlandırılmış avlu yer almaktadır. İki yapının karşılıklı konumlarıyla eksen ortaklığı, Erken Osmanlı dönemine ait İnegöl İshak Paşa Külliyesi cami ve medresesini hatırlatmaktadır⁴⁷.

Sonuç olarak İnegöl İshak Paşa Külliyesi, Erken Osmanlı döneminde, 15. yüzyılın ikinci yarısında meydana getirilmiş bir topluluk olarak gerek mimari kuruluşları ve malzeme kullanımı, gerekse süslemeleriyle kendi dönemlerinin karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır.

Külliye içerisindeki yapılar bir taraftan bulunduğu dönemin mimari özellikleriyle uyum gösterirken; bir taraftan da birbiriyle oluşturdıkları külliye düzeniyle dikkati çekmektedir.

Ortak bir avlunun, cami ve medresenin birleştirici bir ögesi olarak kullanılmasıyla oluşturulan bu düzen, Erken Osmanlı mimarisinde özellikle 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkmıştır. İnegöl İshak Paşa Külliyesi'nde incelenen düzenleme, Klasik Dönemde Mimar Sinan'ın başarı ile uyguladığı, büyük programlı yapılarda karşımıza çıkan ortak avlu etrafında birleşen

camii ve medrese tipinin erken dönemdeki ön örneklerinden biri olarak görülmektedir.

⁴⁵ Y. Ötügen, a.g.m., s. 345.

⁴⁶ Y. Ötügen, a.g.m., s. 346.

⁴⁷ Y. Ötügen, a.g.m., s. 348.

XIX. YÜZYIL İNEGÖL'ÜNDE SOSYO-EKONOMİK YAPININ TEMEL KARAKTERİSTİKLERİ

(Main Characteristics of Socio-economic Structure in
İnegöl during the Ottoman Period)

Prof. Dr. Ahmet UZUN*
Doç. Dr. Mustafa YILDIRAN*

Özet:

Bu makalede 19. yüzyıl üzerinde yoğunlaşarak, Osmanlı dönemi İnegöl'ünde sosyo-ekonomik yapının temel özellikleri ele alınmaktadır. 19. yüzyıl ortalarında İnegöl, yedi bin civarındaki nüfusuyla bölgenin önemli yerleşim yerlerinden biriydi. Çalışmada kazada tarım, sanayi ve ticaretin durumu hakkında değerlendirmelerin yanında, İnegöl'e özgü olarak öne çıkan kerestecilik, madencilik gibi faaliyetlere dair bilgiler verilmektedir. Ayrıca özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında İnegöl çevresinde göç ve iskân faaliyetleri gerçekleşmiş ve bunlar demografik yapı üzerinde etkili olmuştur. İnegöl'ün sosyal tarihini yakından ilgilendiren bu göç hareketlerinin incelenmesi de çalışmanın hedefleri arasındadır.

Osmanlı arşiv belgelerine dayalı olarak yaptığımız tespitlere göre, İnegöl'de tarım, madencilik ve kerestecilik faaliyetleri ekonomik olarak öne çıkmaktaydı. Buğday ve arpa en yaygın üretilen ürünler arasındaydı. İpekböcekçiliği ekonomik değeri hayli yüksek bir faaliyetti. Marmara'da inşa edilen gemilerin kereste ihtiyacının karşılanmasında İnegöl bölgesi öne çıkmaktaydı. Yine bölgede nohut, mercimek, pirinç ve tütün gibi ürünlerin tarımı yapılmaktaydı. Arşiv belgelerinde vergi tahsiliyle ilgili belgelerden hareketle, ne tür tarımsal ürünlerin yetiştirildiğine dair bazı sayısal bilgiler de verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnegöl tarihi, göçler, İnegöl ekonomisi, madencilik, kerestecilik.

Abstract:

The aim of the paper is to demonstrate the basic features of the so-

* Akdeniz Ün., İİBF, Maliye Bölümü. auzun@akdeniz.edu.tr

* Akdeniz Ün., İİBF, Maliye Bölümü. yildiran1489@gmail.com

cio-economic structure of the Ottoman İnegöl by focusing on the 19th century. In the middle of the 19th century, it was one of important districts in the region with seven thousand population. The paper, with various assessments on agriculture, industry and commerce in the district, provides information about activities such as timber and mining that were particularly prominent in İnegöl. In addition, migration and resettlement activities during the second half of the 19th century took place in İnegöl and they had an effect on the demographic structure of the district. The examination of these migrations that were closely related to the social and economic history of inegöl are among the goals of the paper.

According to our findings based on registers of the Ottoman archives agriculture, mining and logging activities were important economically in İnegöl. Wheat and barley were among the most widely cultivated products. Sericulture was an activity with highly economic value. İnegöl region were important in meeting the timber needs of ships that built in sea of Marmara. Furthermore, agricultural products such as chickpeas, lentils, rice and tobacco were cultivated in the region. From the Ottoman archival registers related to the tax collection in the region, we will present some numerical data on agricultural and other economic activities.

Giriş:

İnegöl sahip olduğu kaynak donanımıyla Bursa ve İstanbul başta olmak üzere Marmara havzasındaki yerleşim yerleriyle çeşitli ekonomik ilişkilere sahip olmuştur. Bir bütün olarak bakıldığında, bölgedeki ekonomik faaliyetler ana özellikler itibarıyla tarımsal yapılara dayalı olmasına rağmen, oldukça farklı türde iktisadi faaliyetler gelişme zemini bulmuştur. İpekböcekçiliğinden ormancılığa, madencilikten maden sularına kadar hayli değişken iktisadi faaliyetler bölge ekonomisi açısından önem kazanmıştı. Bu çalışmada 19. yüzyıl Osmanlı arşiv belgelerinden hareketle İnegöl ve çevresinin sosyo-ekonomik hayatının genel bir görüntüsü verilmeye çalışılmıştır.

I. Nüfus ve Göçler

İnegöl Bursa ve çevresindeki yerleşim yerleri dikkate alındığında nispeten kalabalık nüfusuyla dikkat çekmekteydi. 1831 tarihli ilk verilere göre, İnegöl nüfusu 5.319'u Müslüman 1.498'i gayrimüslim olmak üzere 6.817 kişiydi (Kara, 1995: 95 ve 100). 1845 tarihli bir belgede ise, bu rakamın toplam-

da 7.303 olduğu kaydedilmekteydi (BOA, A.D. 3258: 1261). Bu dönemin nüfus bilgileri, vergi ve asker potansiyelini tespitiye yönelik olduğu için, genellikle sadece erkek sayımlarını yansıtmaktaydı (Güneş: 2014). Bu nedenle toplam rakamları tahmin ederken kadın nüfusu da dikkate almak gerekir. Kadın nüfusu erkek nüfusla aşağı yukarı aynı miktar alırsak, toplam miktarı mevcut rakamın iki katı olarak düşünebiliriz. Bu takdirde İnegöl için toplam nüfus 14-15 bin civarında tahmin edilebilir. Aşağıdaki tablodan görülebileceği gibi, bu rakam bölgedeki yerleşim yerlerinin nüfusu açısından dikkat çekici bir seviyeyi yansıtmaktaydı. Tabloda adı geçen kazalardan sadece Mihaliç (Karacabey) sekiz bin (toplamda yaklaşık 16 bin) nüfusuyla İnegöl'den daha kalabalıktı (BOA, A.D. 3258: 1261).

Tablo 1: Hüdavendigâr eyaletinin bazı kazalarında hane ve (erkek) nüfus miktarı (1845)

Kaza ismi	Kasaba ve köy sayısı	Hane sayısı	Nüfus miktarı
İnegöl	1+44	-	7.303
İznik	1+36	2.139	4.678
Yenişehir	1+40	1.942	4.421
Gölpazarı	0+67	2.288	6.000
Domaniç	0+32	868	2.767
Yarhisar	0+15	461	1.309
Pazarcık	0+5	349	980
Kirmasti (M.K.Paşa)	1+25	1.294	3.504
Mihaliç (Karacabey)	1+74	2.044	8.000
Sincan	0+30	813	2.523
Aydıncık (Edincik)	1+22	1.058	2.345

İnegöl halkının büyük kısmı tarımla meşgul olmaktadır. Ele aldığımız yıl itibarıyla 2.134 kişi çiftçi sınıfında yer alıyordu. 254 kişinin esnaf olduğu şehirde, 633 kişinin de değişik işlerle meşgul olduklarını görüyoruz. Bu sınıfta yer alanlar kendilerine ait tarlaları olmayıp bulundukları beldelerde ya da civar yerlerde ipek üretenler ve ortaklaşa olarak böcekçilik, rençperlik, çapacılık, çobanlık gibi faaliyetlerle meşgul olanlardan oluşmaktaydı (BOA, A.D. 3258: 1261: 12).

İnegöl’de özellikle 19. yüzyılın sonlarına doğru artan göçler, önemli bir nüfus hareketliliğini beraberinde getirmiştir. Muhacirlerin bu bölgeye iskân edilmesi nüfusun artmasıyla ve yeni yerleşim yerlerinin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Örneğin İnegöl kazasındaki Muradiye Mahallesi 440 haneyi aştıktan sonra, vergi tahsili ve askeri işlemlerde zorluklar yaşanmaya başlanmış ve bunun üzerine 240 haneyle bir cami ayrılarak, yeni bir mahalle oluşturulmuştur. Burhaniye Mahallesi bu şekilde ortaya çıkmıştı (BOA, İ.DH 1324/4: 1313). Yine kazada emlak-ı hümayun statüsünde olup muhacirlerin yerleştirildiği üç farklı bölgede Şura-yı Devlet kararıyla Lütfiye, Fevziye ve Ümraniye isimli köyler oluşturulmuştu. Aslına bakılırsa *ham arazi* üzerine bina yapımı devlet iznine bağlı olmakla beraber, aşiretlerin ve kabilelerin iskânını kolaylaştırmak adına bu kesimlerin evlerinin geciktirilmeksizin inşasına müsaade edilmekte ve imam ve muhtarlarına mühür verilmekteydi. Söz konusu üç köy bu kapsamda oluşturulmuş gözükmektedir (BOA, İ.ŞD 116/6957: 1309).

İnegöl’e yerleşen muhacirlerin bir bölümü Bosna yöresinden gelmişti. Hatta muhacirlerden bir kısmının Kütahya tarafına gönderilmelerine rağmen, bundan memnun olmadıkları ve Mesudiye köyünde hükümetten arazi talep etmeksizin eski topluluklar gibi iskân edilmeleri isteği dikkat çekmektedir. Bu kapsamda 15 hane Bosna muhaciri, ekip biçecekleri arazi ve hanelerini kendileri temin edecekleri ve ayrıca tüm vergilerini ödeyecekleri taahhüdünde bulunmuştu. Böylelikle Kütahya ve Karahisar sancaklarına gönderilmesi düşünülen muhacirlerin İnegöl’e yerleştirilmesi uygun görülmüştü. Muhacirlerin bu isteğinde İnegöl ve köylerinde *hemşerilerine tesadüf etmelerinin* etkili olduğu da anlaşılmaktadır (BOA, DH.MKT. 1581/17: 1306).

1892-93 yılında resmen oluşturulan Hamidabad köyü yine göç hareketleri sonucu kurulmuştu. Belgelerden öğrendiğimiz kadarıyla, 1887-88 yılında Cumaikatik, Şumnu, Hezergrad ve Silistre muhacirlerinden 26 hanede 124 nüfus İnegöl kazasının Ahı dağı ormanında, dönemin koşullarına göre Kurşunlu köyüne 1,5 ve merkez kazaya 4,5 saat mesafede ve İnegöl kasabasının kuzey tarafındaki Tuzaklı Göl mevkiinde izinsiz olarak iskân edilmişti. Muhacirler hane ve arazilerini inşa ve tedarik etmişti ve ayrıca onların nüfusları tahrir ve vergileri de tarh edilmişti. Tüm bunların neticesinde burası Hamidabad adıyla bir köye dönüştürülmüştü (BOA, İ. DH. 1300/19: 1310).

1879-80 yılında İnegöl ve Yenişehir taraflarında Abaza ve sair muhacirlerin çok miktarda olması ve bölgede boş arazi bulunmaması nedeniyle, kendilerinin oralaradaki miri yapılarda ikamet ettirilmesi uygun bulunmuştu (BOA, İ.DH. 781/63492: 1297). İlerleyen yıllarda İnegöl yöresinde muhacir iskânı devam etmiş gözükmektedir. Örneğin 1903-04 yılında Batum’dan gelen 38 nüfus ve daha sonra iki hanede 10 nüfus, İnegöl kazasında yerleşmek istemiş ve onların istekleri uygun görülmüştür (BOA, İ.DH. 1417/44: 1321).

II. Kırsal hayat ve vergiler

İnegöl’ün, 44 köyüyle birlikte gelişmiş bir kırsal ekonomiye sahip olduğu söylenebilir. 1846-47 yılında İnegöl ve köylerinden alınan yıllık vergiden yola çıkarak beldelerin durumu hakkında bazı tespitler yapabiliriz. Söz konusu vergi, mükelleflerin hal ve tahammüllerine, diğer bir deyimle yıllık kazançlarına göre belirlenmekteydi. Dolayısıyla mükellef sayısını ve vergilerin miktarını kazançların ve dolayısıyla beldedeki iktisadi faaliyetlerin gelişmişliğinin bir göstergesi olarak düşünebiliriz. Bahsedilen yılda İnegöl merkezde üç mahalle ile 44 köy ve bir çiftliğin toplam vergisi 346.820 guruştur. İnegöl merkezde Cuma, Yenice ve Sinanbey isimli üç mahalle bulunmaktaydı ki, bunların vergileri sırasıyla 16.736, 8.364 ve 16.736 guruştur. Böylece kaza merkezine toplamda 41.836 guruş vergi yüklenmişti ki bu, toplam vergi miktarının büyük kısmının kırsal bölgeye ait olduğunu göstermektedir. Merkezde *Cuma mahallesinde* ikisi kadın 161 vergi mükellefi bulunuyordu. Mükellef başına ödenen en düşük vergi 25 en yüksek vergi 300 guruştur. Defterde, mükelleflerden bazıların meslekleri (ekmekçi, demirci vs.) belirtilmişken, çoğunun sadece isimleri ve ödeyecekleri yıllık vergi miktarları yer almıştı. 88 mükellefin olduğu *Yenice mahallesinde* en düşük vergi ödeyen 14, en yüksek ödeyen ise 315 guruş verecekti. Bu mahallede demirci, muhtâb (kıl dokuyan), debbağ (deri işleyen), nalbant, aşçı, berber ve leblebici gibi çeşitli meslekleri icra eden esnafın bulunduğu anlıyoruz. *Sinanbey mahallesinde* ise 171 vergi mükellefi varken, bunlardan 14’ünün Kıpti olduğu görülmektedir. Mükellefler 15-315 guruş arasında vergi öderken, bu rakam Kıptilerde 20-140 guruş arasında değişiyordu. Defterdeki bilgilere göre bu mahallede muhtâb, vekilharç, debbağ, çilingir, mumcu, berber ve değirmencilikle meşgul insanlar bulunmaktaydı. (BOA, KK.d 5972, 1263: 2-7). Aşağıdaki tabloda İnegöl’ün 44 köyü ve bir çiftliğinde mükelleflere yüklenen vergi miktarlarına dair bilgiler özetlenmiştir (BOA, KK.d 5972, 1263: 8-42).

Tablo 2: İnegöl köylerine yüklenen vergi miktarları (1846-7)

Köy adı	Mükellef sayısı	En düşük-en yüksek vergi miktarı (guruş)	Toplam vergi (guruş)
Doma	84	15-390	10.775
Kadimi	42	15-290	5.596
Edebey	44	20-185	3.600
Kıran	11	80-163	1.352
Kınık	5	30-155	500
Gelene (?)	28	16-220	3.352
Genci	31	60-115	2.733
Süle	26	43-155	2.643
Kirlez/Paşaören	28	25-110	2.472
İsaviran/İsaören	29	15-210	1.880
Aleyna	28	21-110	2.271
Çerkez	33	10-250	3.760
Çeltikçi	46	21-325	5.926
Hocaköy	45	30-300	6.049
Bedre/Çayyaka	68	15-140	6.251
Deydinler	91	20-400	11.455
Madenköy	56	57-210	7.016
Karagözler (?)	20	57-210	2.307
Mizal	104	5-320	14.296
Hamamlı	35	25-245	4.010
Alibey	52	60-700	10.015
Ortaköy	51	20-315	7.143
Çitli	85	50-290	11.018
Konak	21	20-155	1.996

Tablo 2: İnegöl köylerine yüklenen vergi miktarları (1846-7)

Köy adı	Mükellef sayısı	En düşük-en yüksek vergi miktarı (guruş)	Toplam vergi (guruş)
Özlüce	15	20-190	1.126
Karacakaya	11	20-165	1.152
Kurşunlu	161	10-330	18.783
Yenice-i Müslim	78	50-315	11.005
Eymir	31	20-360	3.520
Süpürtü	47	29-190	4.904
Yiğitköy	22	22-325	2.802
Bilal	27	35-255	2.947
Kulaca	74	29-370	8.919
Şipali	79	25-620	12.497
Kozluca	39	20-350	4.500
Yeniyörük	26	20-320	3.507
Edeyeni (?)	34	10-290	2.740
Hamzabey	70	40-500	11.274
Tokuş	4	30-180	335
Çavuşköy	51	50-400	7.241
Karalar	10	30-180	1.000
Akhisar	23	49-290	3.013
Akhisar çiftliği	-	-	2.250
Cerrah-ı keferi	149	45-350	18.210
Yenice-i keferi	481	35-540	54.845

Tabloda görüldüğü gibi genel olarak Müslüman nüfusun yaşadığı Deydinler, Mizal, Alibey, Çitli, Kurşunlu, Yenice-i Müslim, Şipali ve Hamzabey gibi köylere nispeten yüksek vergi yüklenmiştir. Bu durum, söz konusu köyler-

de iktisadi faaliyetlerin daha canlı olduğunun bir işaret olarak yorumlanabilir. Buralarda mükellef sayısı da daha yüksek gözükmemektedir. Öte yandan nüfusunun tamamını gayrimüslimlerin oluşturduğu Cerrah-ı kefare ve Yenice-i kefare köylerinde iktisadi hayatın daha gelişmiş ve nüfusun daha yoğun olduğunu düşünmemiz mümkündür. Gerçekten de bu iki köyün hem mükellef sayısı hem de toplam vergi miktarları diğer köylerden belirgin şekilde yüksek gözükmemektedir.

III. Tarım

Tarihsel olarak bakıldığında İnegöl ekonomisinin temelinde tarımsal faaliyetlerin olduğu söylenebilir. *Tütün* gibi bazı ürünler oldukça erken tarihlerden beri üretilmekteydi. 1692-3 tarihli bir belgede, İnegöl’de yetiştirilen tütünün yarısının sahiplerine, diğer yarısının da arazi sahiplerinin öşrü verildikten sonra devlet adına kıyyesi 12 akçeye tahsil edilmesi istenmekteydi (BOA, AE. SAMD.II.3/266: 1104). Ayrıca İnegöl’ün bazı köylerinde (Alibey, Kurşunlu, Kınık, vs.) kontrollü haşhaş üretimine izin verildiğini anlıyoruz. 1840-41 yılında söz konusu çiftçilerin sayısı on ikiydi (BOA, ML.CRD.d 1954: 1256).

İnegöl’de *pirinç* ziraatı da yapılmaktaydı. Kazada bazı yerler bu iş için elverişliydi. Bununla beraber özellikle muhacirlerin iskânıyla nüfusun yoğunlaşması, suyun ancak halkın mısır, bostan ve benzeri mahsullerini sulamaya yetecek seviyede bulunması ve nihayetinde dört tarafı dağlık ve ormanlık olan İnegöl’de pirinç ziraatının bataklıklara yol açıp yazın humma ve sıtma gibi bazı hastalıklara davetiye çıkarması nedeniyle, 1888-89 yılından itibaren pirinç ekiminin sonlandırılması uygun görülmüştü (BOA, Ş.D. 1548: 1306).

1840-41 yılı aşar vergisi rakamlarından hareketle İnegöl’ün tarımsal yapısının genel görüntüsünü ortaya koyabiliriz (BOA, ML.VRD.d. 271: 1256). Öncelikle bölgede en önde gelen iktisadi faaliyetin *ipekböcekçiliği* olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü söz konusu yıl toplam aşar vergisi hâsılatının yaklaşık 1/4’ü ipekböcekçiliğinden elde edilmişti. Rakamla ifade edilirse 420 bin guruşa yaklaşan aşar vergisi hâsılatı içinde ipekböcekçiliğinin payı 105 bin guruşu aşmaktaydı (BOA, ML.VRD. d. 271: 1256). İnegöl ekonomisiyle ilgili belgelerde ipeğin en *revaçlı* ürün olduğu ve bundan en çok faydayı ziraatla meşgul olanların elde ettiği kaydedilmekteydi (BOA, A.D. 3258: 12). 1885’li yıllarda İnegöl’de tüccarların, üreticilerin yetiştirdikleri yaş ve kuru kozaları mahallinden aldıkları ve Bursa’da koza hanında açık artırımla sattıkları an-

laşılmaktadır. Bu tarihlerde ipek kozalarından öşür yanında tellâliye resmi de alınmaktaydı (BOA, MV. 77/90: 1311).

Aşağıdaki tabloda özetle gösterildiği gibi *tahıl ürünlerinin* İnegöl ekonomisinde hatırı sayılır bir yeri bulunmaktaydı. Toplam üretim rakamları açısından buğday ve arpa özellikle öne çıkıyordu. Bu ürünlerin yüksek miktarda üretilmesinde piyasa talebinin etkili olduğunu düşünmek mümkündür. Bu iki ürün yanında mısır, burçak, çavdar ve alaf gibi ürünlerin ekildiği ve ayrıca daha düşük miktarlarda olmak üzere mercimek, nohut, fasulye, karışık buğday ve darı türü mahsuller yetiştirildiği görülmektedir. Ürünlerin vergi tahsil rakamları içindeki payını üretim miktarları yanında piyasa değerleri etkilemekteydi. İncelediğimiz yıl itibarıyla birim miktarlara esas fiyatlar açısından fasulye, buğday, mercimek, nohut, çavdar, burçak, darı ve mısır daha yüksek piyasa değerlerine sahip gözükmemektedir. Örneğin tek başına buğdaydan 180 bin guruş civarında bir verginin alınması buğdayın üretim miktarı yanında fiyatıyla da alakalıydı. İstisnai uygulamalarla karşılaşılsa bile, aşar vergisinin yaygın olarak onda bir oranında tahsil edildiğini düşünürsek, aşara esas olan miktarın on katını toplam üretim miktarı olarak kabul edebiliriz. Bu takdirde İnegöl’de yıllık buğday üretiminin 100 bin, arpa üretiminin ise 75 bin kile civarında gerçekleştiğini söyleyebiliriz.

Tablo 3: İnegöl’de yetiştirilen ürünlerin öşür vergisine dair bilgiler (1840-41)

Ürün	Fiyatı (guruş/pare)	Aşar miktarı	Aşar toplamı (guruş)
Tütün	12 guruş	140,5 kıyye	1.686
Penbe (pamuk)	6 guruş	850 dirhem	12,5
Soğan	14 pare	7.984,5 kıyye	2.794
Sarımsak	1 guruş	48 kıyye	48
Lahana	6 pare	1561 kıyye	234
Kabak	4 pare	58 kıyye	5,8
Bamya	1 guruş	11 kıyye	11
Ayva	10 pare	416 kıyye	104
Elma	4 pare	9.153 kıyye	915

Tablo 3: İnegöl’de yetiştirilen ürünlerin öşür vergisine dair bilgiler (1840-41)

Ürün	Fiyatı (guruş/pare)	Aşar miktarı	Aşar toplamı (guruş)
Armut	10 pare	11.544 kıyye	2.886
Erik	1 pare	2.458 kıyye	146
Kestane	10 pare	7.527,5 kıyye	1.882
Üzüm	5 pare	53.128,5 kıyye	6.641
Hıyar	-	-	107,5
Patlıcan	-	-	719,5
Çeltik	6 guruş	400 kile	2.400
Ceviz	5 guruş	345 kile	1.725
Karışık buğday	13 guruş	24,5 kile	318
Fasulye	20 guruş	70,5 kile	1.410
Mercimek	16 guruş	11,75 kile	188
Nohut	16 guruş	15 kile	240
Mısır	10 guruş	2.336 kile	23.360
Alaf	5 guruş	735 kile	3.664
Darı	10 guruş	5,5 kile	55
Kapluca	5 guruş	1.130 kile	5.649
Çavdar	13 guruş	515 kile	6.691,5
Burçak	12 guruş	687 kile	8.241
Arpa	7,5 guruş	7.562,5 kile	56.717
Buğday	18 guruş	9.952 kile	179.136
Bostan öşrü	-	-	6.028

Not: Bazı küsuratlı rakamlar yuvarlanmıştır. 1 kile (Bursa) = 15,395 kg; 1 kıyye= 1,283 kg.; 1 guruş= 40 pare= 120 akçe.

Tablodaki rakamlar değerlendirildiğinde İnegöl’deki tarımsal üretim içinde tütün ve çeltik üretiminin hatırı sayılır bir yeri olduğu görülmektedir. Ayrıca soğan, lahana, sarımsak, hıyar, patlıcan, bamya, kabak gibi ürünler yanında

ayva, elma, armut, üzüm, kestane, ceviz, erik gibi meyveler yetiştirilmekteydi. Toplam üretim içerisinde bu ürünlerden üzüm, armut, kestane, elma ve soğan ön plana çıkmaktaydı.

On dokuzuncu yüzyıl ortalarında İnegöl’ün ekonomik durumuyla ilgili hazırlanmış bir raporda halkın buğday, arpa, burçak, mısır buğdayı, nohut, susam, mercimek, pirinç, kavun ve karpuz tarımıyla meşgul olduğu belirtilmekteydi. İpeğin husul mevsimi Haziran, buğday, arpa ve sair hububatın Ağustos ayıydı. Ürünlerin satış dönemi ise Eylül’dü (BOA, A.D. 3258: 1261).

Rapordaki bilgilerden hareketle 19. yüzyıl ortalarında İnegöl’ün sosyo-ekonomik yapısına dair şu kayda değer bilgileri aktarabiliriz: Kaza nüfusu toprağına nispetle yeterliydi. Tarımla meşgul olanların az bir kısmı öküz ve çift edevatı az bir kısmı da tohumluk sıkıntısı yaşamaktaydı. Sadece tarlası olan çiftçiler çifti ve tohumu olanlarla iştirak yoluyla tarım yapıyordu. Bir miktar arazi ekilmeden kalabiliyordu. Halk çift hayvanlarını Bursa pazarından tohumluğu ise Gemlik iskelesinden tedarik edebilmekteydi. Yörede kök boya yetiştirilmeye uygun araziler olduğu düşüncesiyle, bu faaliyete teşvik verildiği anlaşılmaktadır. İki köyde safran kökü ekimi yapılmaktaydı (BOA, A.D. 3258: 1261).

İnegöl’ün tarımsal üretimdeki konumunu bölgedeki diğer üç ilçeye karşılaştırarak da gösterebiliriz. Söz konusu yılda aşar tahsilâtı Gemlik’te 342.097 guruş, Gönen’de 184.626 guruş ve Manyas kazasında 142.090 guruş olarak gerçekleşmişti. İnegöl’deki rakam her üç kazanın öşründen daha büyüktü. Bu da bize İnegöl’ün bu kazalardan daha büyük bir tarımsal potansiyele sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Öte yandan aşar tahsilâtı rakamları bize ipek-böcekçiliğinin Gemlik’te İnegöl’deki gibi önemli bir iktisadi faaliyet olduğunu göstermektedir. Bu ilçede ayrıca zeytin, üzüm, alaf, buğday, ayva üretimi, Gönen’de üzüm, soğan, mısır, çavdar arpa ve buğday, Manyas’ta ise Buğday, arpa, mısır, tütün ve üzüm üretimi iktisadi açıdan daha önemli faaliyetler konumundaydı (BOA, ML.VRD. d. 271: 1256).

İnegöl at, beygir ve diğer tür hayvanların yetiştirilmesi açısından uygun meralık alanlara sahip değildi (BOA, A.D. 3258, 1261: 12). Dolayısıyla kazanın hayvancılık potansiyelinin sınırlı kaldığını söyleyebiliriz.

İnegöl'de tarımsal üretim miktarlarının zamanla nasıl değiştiğini ortaya koymak daha ayrıntılı incelemeleri gerektirmektedir. Ancak belgelerde üretim miktarlarının zamanla arttığını düşündüren bilgiler bulunmaktadır. 1879-80 yılında İnegöl'de öşür ambarı ve böcekhanenin kapasite olarak yetersiz kaldığı ve civardaki boş arazide yeni bir ambar inşa edilmesi gerektiği rapor edilmişti (BOA, İ.DH. 814/65725:). Bu durum öşür tahsilâtının arttığı ve dolayısıyla üretim miktarının da büyüdüğü şeklinde yorumlanabilir.

IV. Sanayi, madencilik ve kerestecilik

Arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla İnegöl'de güçlü bir esnaf sınıfı yoktu; sanayi faaliyetlerinin kapsamı küçük esnaf faaliyetleriyle sınırlı bir görüntü veriyordu. Bu kapsamda ekmekçi, bakkal, demirci, berber, nalbant, semerci ve kıl dokumacılığı esnaf faaliyetlerinin çerçevesini oluşturmaktaydı. Ayrıca müstakil bir tüccar sınıfı da oluşmuş değildi (BOA, A.D. 3258, 1261: 12).

İnegöl'de ağaç kürekçiliğinin gelişmiş olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim kürekçi esnafı İstanbul pazarında satmak üzere İnegöl'den ağaç kürek temin etmekteydi. Kürekler Mudanya ve Gemlik iskelesi yoluyla İstanbul'a ulaştırılmaktaydı. 1820-21 yılında söz konusu esnaftan iskelelerde ihtisap resmi talep edilmesi üzerine bir anlaşmazlık yaşandığı ve esnafın bu vergiden muaf olduklarını iddia ettiği görülmektedir (BOA, C.BLD. 72/3590: 1236).

1844-45 tarihinde İnegöl'de bir kısım reayadan çeşitli miktarlarda vergi tahsil edildiği görülmektedir. Defterdeki bilgilere göre beş gayrimüslim *abacıdan* birine 700 diğer dördüne 500'er gurus; bir kısmı Kemah, Harput vs. yerlerin köylerinden gelen *amele* statüsündeki Ermenilere 300-350'er gurus; dört gayrimüslim *çeşmeciye* 250-600'ar gurus; Mizal köyü Rumlarından iki *bakkala* 350 ve 200 gurus; Kurşunlu köyünden üç gayrimüslim *bakkal* ile sekiz *dülgere* (marangoz) 200-600'ar gurus ve beş ermeni kökenli *bezzaza* (manifaturacı) biri 300 olmak üzere 500'er gurus vergi yüklenmişti. Toplamda 30 bin guruşa yaklaşan bu vergilerden hareketle İnegöl kaza merkezinin ekonomik hayatında ve özellikle imalat faaliyetlerinde gayrimüslimlerin pay sahibi olduğunu söylemek mümkündür (BOA, ML.VRD. d. 1049: 1260).

İnegöl'de batılı tarzda sanayi tesisleri kurulması yönünde çabalara da

rastlanmaktadır. 1847-48 yılında beratlı Avrupa tüccarlarından Markar oğlu Asodor'a, İnegöl'e bağlı Akhisar köyünde bulunan çiftliğinde, su değirmeni mahallinde aba ve şayak üretmek için bir fabrika inşa etme ruhsatı verildiği anlaşılmaktadır. Yerel yöneticilerden inşa ve işletme için ilgiliye yardım edilmesi istenmişti (BOA, A.DVN.MHM. 4/28: 1263).

İnegöl'de halkın ihtiyaçlarına karşılayacak kadar su değirmeni bulunuyordu.

Madencilik

İnegöl madencilikte gümüş ve kromla öne çıkmaktaydı. 1618-19 tarihinde İnegöl'de faal olan gümüş madeni için işçilik ve malzeme dâhil 80 bin akçe tamir masrafına ihtiyaç olduğu belirtilmekteydi (BOA, İE.MDN. 1/19: 1028). Bu da bize kazada erken sayılabilecek bir dönemde hatırı sayılır miktarda bir gümüş madenciliğinin varlığını gösterir. 1796-97 ve 1800-01 tarihli iki belgeden hareketle bu madenin mukataa halinde malikâne usulüyle işletildiğini söyleyebiliriz. 1796-97 tarihinde gümüş madenini Zeynelabidin ve Mir İbrahim isimli iki şahıs ortaklaşa olarak işletiyordu (BOA, C.ML. 688/28239: 1215; C.DRB. 2/90: 1211).

1845-6 senesinde Osmanlı tebaasından olup madencilikle işigal eden Kurtoğlu Ohannes, Tokatlı Ohannes, Karabet ve Patyot isimli zimmiler İnegöl civarında bulunan dağda yeni bir gümüş madeni keşfederek, bunun çıkarılması için izin talep etmişlerdi. Osmanlı hukukuna göre yeni keşfedilen bir madenin belirli bir süreliğine ve hâsılâtının beşte birinin bedelsiz kalanının ise cari fiyatla darphane-i amireye teslimi gerekiyordu. Yapılan incelemede söz konusu madenden numune olarak alınan cevher imale şayan bulunmuş ve ilgililere beş sene süreyle belirli bir alan dâhilinde gümüş çıkarma ruhsatı verilmişti (BOA, İ.MVL. 79/1548: 1262).

İnegöl'den çıkarılan diğer maden kromdu. Karlıyer adlı mahalden çıkarılan krom, 1874-45 yılından itibaren 99 yıllığına İtalyan uyruklu Espiridon isimli şahsa 10 maddelik bir sözleşme çerçevesinde verilmişti (BOA, İ.DH. 792/64338: 1296). Madenin tahlil edilen numunesi üretime değer bulunmuştu. Maden işletmecisi, hâsılattan %5 aynen ya da günün rayiciyle bedelen vergi ödeyecekti. Ayrıca tahsis edilen 185 dönüm arazinin her dönümü için beşer

pareden yıllık 13,5 guruş resmi mukarrer verilmesi gerekiyordu (BOA, Ş.D. 269/13: 1296). Öte yandan, 1910'lu yıllarda Madenköy gibi beldelerde maden araştırmaları yapıldığını anlıyoruz (BOA, MV. 221/48: 1329).

1873-74 yılında krom madeni işletmecisine ait bir dilekçeden, madenden 4-5 yıl içinde birkaç bin tonluk cevherin ihraç edildiğini anlıyoruz. İhraç edilen kromun vergisi devlete ödenmekteydi. İhracatın Avrupa'ya Gemlik iskelesi üzerinden gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır (BOA, Ş.D. 2892/19: 1295).

Maden suları

İnegöl ekonomisinde 19. yüzyıl sonlarına doğru önemi giderek artan bir faaliyet madensuyu işletmeciliği idi. İlk maden suları iki fakir şahsın elindeki tarlalarda tespit edilmişti. Osmanlı hukukuna göre bu tür sular hukuken ve nizam gereği devlete ait olmalıydı. Dolayısıyla suların çıktığı dört dönümlük tarlanın istimlak edilerek umuma tahsisi ve gerektiğinde devlet hastanelerinde kullanılması kararlaştırılmıştı (BOA, İ.MVL. 574/25775: 1284).

Maden suları Çitli, Bakmaca ve Terce'de bulunuyordu. 1868-69 tarihli imtiyaz sözleşmesi taslağından maden sularının şu şartlarla işletmeye verildiğini anlıyoruz (BOA, A.DVN.MKL 77/16: 1285).

1. Maden suları ve bunların beş kilometre çevresindeki arazi dâhilinde zuhur edecek tüm maden suları membalarını işletmek üzere mirliva Faik Paşa'ya imtiyaz verilmesi,

2. Yeni bir memba bulunduğunda, rastgele işletilmemesi; Mekteb-i Tıbbiye'den oluşturulacak bir komisyonun tahlil raporu ve diğer onay işlemlerinden sonra işletmeye geçilmesi,

3. İmtiyaz süresinin 15 sene olması ve eğer Bursa'dan İnegöl kasabasına kadar demir ya da şose yol inşa olunup da imtiyaz sahibi yedinci maddede gösterilen inşaatı icra ederse bu sürenin 45 sene daha yenilenmesi,

4. İmtiyaz sahibinin, çıkan suların her sene vuku bulacak hâsılatından devlete nakden %4 ödemesi,

5. Suların işletilmesinin, cemiyet-i tıbbiye tarafından atanan ve ticaret nezaretince tayin olunacak ve senede 5 ay orada bulunacak bilgi sahibi bir tabibin nezaretinde olması; Mayıs-Eylül ayları arasında gerçekleşecek ikamet esnasında doktorun maaşının imtiyaz sahibince verilmesi, suyun temiz olduğuna dair şişelerin üstünün mühürlenmesi ve diğer aylarda şişelere su doldurulmaması,

6. İki ayda bir tabipten ara rapor istenmesi,

7. İmtiyaz sahibinin, devletten bir şey talep etmeksizin isterse sular etrafında birer bahçe tanzim ederek içinde elli ve gerekirse daha fazla kişinin kalmasına yetecek kadar bir otel ile hamam inşa ve İnegöl kasabasından hamamların bulunacağı mahalle kadar şose yol tanzim etmesi,

8. Suların etrafında otel, hamam ve teferruatı için boş arazi varsa 60 dönüme kadar bedava verilmesi, yoksa arazi sahiplerinden imtiyaz sahibinin satın alması ve inşaatın devletin atayacağı bir mühendis nezaretinde gerçekleşmesi ve tüm işçilik ücretlerinin imtiyaz sahibine ait olması,

9. Dâr-ı Şura-i Askeri Dairesi'ne ve orada ikamet edecek askerlerden hasta olanlara bedava şişe suyu verilmesi,

10. İlgili suların civarında bulunan halkın ihtiyacı nispetinde bu sular-
dan alma hakkının olması,

11. Bu membadan çıkan maden suları ile bunlardan elde edilecek pas-
til, hap ve hamam tozu gibi şeylerin içeride ve dışarıda satışının gümrük res-
minden muaf olması,

12. İmtiyaz sahibinin, depozite ile Üsküdar, Kadıköy, Galata, Beyoğlu, Beşiktaş, Kandilli ve Rumelihisarı'nda birer ve İstanbul cihetinde üç uygun mevkide maden sularını belirlenen fiyatla satmaya mecbur olması; daha uzak bölgelere satış olması halinde nakliye ücretinin esas fiyata eklenmesi; fiyatların beş senede bir ticaret nezaretince kontrol edilip gerektiğinde düzeltilmesi,

13. İmtiyaz sahibinin, tüm mülkü inşaatlarla birlikte süre sonunda dev-

lete terk etmesi,

14. İnegöl kasabasının 4 saat yani 18 kilometre mesafesi dâhilinde Çitli ve Bakmaca ve Terce suları türünden zuhur edebilecek maden sularının imtiyaz süresi boyunca diğerlerine verilmeyip imtiyaz sahibine ihale olunması,

15. İmtiyaz sahibinin sözleşme koşullarını yerine getirmemesi halinde imtiyazın feshedilmesi.

1885-86 yılında İnegöl maden sularının işletilmesi yeniden Faik Paşa'ya verilmiştir. Çitli suyunun, vergisi Bursa Hastanesi'ne ait olmak üzere Eczacı Kırkor'a ihalesi gündeme geldiyse de (BOA, Ş.D. 1180/28: 1303), bunun yaratacağı çeşitli sakıncalar ve ayrıca Faik Paşanın tüm suların ihalesini birlikte talep etmesi nedeniyle, ikinci seçenek uygun bulunmuştur. Çeşitli hükümet birimlerinde yapılan detaylı değerlendirmelerden sonra, maden sularının, bunlardan bir sene içinde imal olunacak şişelerin her biri için, Bursa hastanesine ait olmak üzere 50 bin şişeye kadar 20 ve 50 binden 100 bine kadar diğer 50 bin için 10 ve 100 binden fazlasına her şişe için 5 pare ödemek ve imal olunacak tozdan hastane için %4 nispetinde vergi vermek ve hastanelere bedava verilecek suların terkiyle bunlara karşılık umuma mahsus bir litrelik suların eski fiyatından 10 pare noksanına satılmak ve sair şartlarla 15 seneliğine Faik paşa tarafından işletilmesi karara bağlanmıştı (BOA, İ.MMS. 84/3665: 1303).

1884-85 yılından itibaren Çitli suyundan haftada bir sandık su Eczacı Kırkor vasıtasıyla padişaha sunulmaya başlanmıştı. Kırkor Efendi'ye bu hizmeti münasebetiyle dördüncü rütbeden mecidiye nişanı takdim edilmişti (BOA, Y.A. RES.30-20: 1302).

Kerestecilik

İnegöl ekonomisinde uzun yıllar önemini sürdürmüş gözükten faaliyetlerden biri kerestecilikti. Bölgede inşaat amaçlı kereste üretiminin önem kazandığı bilinmektedir. Bunun yanında, Tersanede sarayın ya da devletin diğer birimlerinin ihtiyaç duyduğu kalyon ve diğer tür gemilerin inşasında Bursa çevresindeki kazalardan ve özellikle de İnegöl'de Ahı dağı isimli mahalden düzenli olarak kereste temin edilmekteydi. 18. yüzyıl sonlarına ait belgelerden bu amaçla bölgedeki 23 kaza halkına (Mudanya, Yenişehir, İnegöl, Doma-

niç, Pazarköy, Mihaliç, Kirmasti, Taraklı, Harmancık, Yarhisar, vs.) toplamda 1.750 parça keresteyi Ahı Dağı'ndan kesip gönderme yükümlülüğü getirilmişti. Gemi gövdesini oluşturan büyük parçalar olarak çam omurgası, büyük lata, çam kalyon vs. kereste parçalarından oluşan bu 1.750 parça kerestenin temini, kazaların hal ve tahammüllerine göre paylaştırılmaktaydı. 1808-9 yılında İnegöl'e 150, Mudanya'ya 100, Yenişehir'e 90, Pazarköy'e 100 ve Domaniç'e 40 parça kereste temin yükümlülüğü getirilmişti. 1811-2 yılında Bursa kazasının hissesi 180 parçaydı. Kereste parçaları bu amaçla atanan görevlilerin denetiminde kesilmekte ve arabalara yüklenerek iskeleye nakledilmekteydi. İskeleye indirilen kereste parçaları kayıklara yüklenerek tersane-i amireye gönderilmekteydi (BOA, C.BH. 96/4643: 1223; C.BH. 226/10491: 1225; C.BH. 203/9511: 1226).

Kereste parçaları yeni gemi inşası ya da mevcut gemilerin tamiri amacıyla da kullanılabiliyordu. 1712-13 yılında Ahı dağından temin edilen kereste içerisinde 200 adet büyük kalyon omurgası, 50 adet çam kalyon omurgası, 500 adet çam kalyon latası bulunuyordu. Bilecik Voyvodası Ali Ağa marifetiyle kestirilen kereste parçalarının naklinde Gemlik İskeleyi kullanılmıştı (BOA, C. BH. 175/8222: 1225). İlerleyen yıllarda Gemlik'te inşa edilen devlet kalyonları için yine bu bölgeden kereste tedarik edildiği anlaşılmaktadır (BOA, İ.DH. 3/129: 1255).

Ahı Dağı'nda kesilen kerestenin İnegöl'e ulaşması devrin koşullarına göre 3 saatte gerçekleşiyordu. 1777-78 tarihli bir belgeden öğrendiğimiz kadarıyla İnegöl'den araba yolu ile 6 saatte Kestel köyüne taşınan kereste, oradan 2 saatte Atçılara ve buradan da 6 saatte Gemlik'e ulaştırılmaktaydı. Toplam rakamlar alındığında kereste taşıma süresi Gemlik İskeleyi için 17 saat, Mudanya İskeleyi için ise 15 saati buluyordu. Gemlik yolu daha uzun olmasına rağmen daha fazla tercih edilmekteydi. Bu durum, söz konusu yolun daha elverişli ve kolay olması yanında Gemlik İskeleyinin yaz ve kış daha kullanışlı olmasıyla açıklanabilir (BOA, C.NF. 2349: 1191).

V. Altyapı ve Ulaşım

İnegöl'de ulaşım imkânlarının kısıtlı olduğu söylenebilir. İktisadi açıdan iki önemli mevki Gemlik İskeleyi ve Bursa pazarıydı. 19. yüzyıl ortalarında Gemlik İskeleyi İnegöl'e 12 saat, Bursa pazarı ise 8 saat mesafede bulunuyor-

du (BOA, A.D. 3258, 1261: 12). Gemlik iskelesi kereste nakli yanında halkın ürünlerinin Bursa'dan daha uzak pazarlara, özellikle de İstanbul ve Marmara havzasındaki pazarlara ulaştırılması açısından büyük önem taşıyordu. Bu yolun düzenli olarak bakıma tabi tutulması bu öneminden ileri gelmekteydi.

Bursa pazarı ise İnegöl halkının özellikle tarımsal ürünlerini daha büyük pazarlara sunmaları açısından önemliydi. Halk araba ve beygirlerden yararlanarak kendi ürünlerini Bursa pazarına ulaştırırdı.

İnegöl kuzey-güney yolu üzerinde önemli bir uğrak noktasıydı. 1887-88 yılında Mudanya'dan başlayarak Bursa ve İnegöl üzerinden İskenderun körfezine ve oradan da ileride Bağdat'a kadar uzanacak bir demiryolu inşa projesi güdeme gelmişti. Yolun bir Osmanlı şirketi vasıtasıyla inşa edilmesi planlanmıştı (BOA, İ. DH. 1104/86497: 1306; İ.MMS 96/475: 1305).

İnegöl ve çevresinde nehir ve derelerin varlığı köprülere ihtiyaç yaratıyordu. Köprülerin inşası ve bakımı ulaşım hizmetlerinin aksamaması açısından önem taşımaktaydı. Devlet birimleri zaruri hallerde kamu kaynaklarıyla köprülerin tamirini sağlıyorlardı. 1850-51 yılında İnegöl'deki dört köprü ile yolların tamiri için 14.388 guruşa ihtiyaç olduğu belirlenmişti. Bu meblağın yarısının maliye hazinesinden diğer yarısının ise tersane-i amire hazinesinden karşılanması kararlaştırılmıştı (BOA, İ.MVL. 191/5809: 1267). Benzer şekilde İnegöl'de Bursa'ya bir saat mesafede bir köprünün tamirine 1854-55 yılında 3.084 guruş harcanmıştı. Tamir işi kaza ileri gelenlerinden Hacı Hüseyin Ağa marifetiyle gerçekleştirilmişti (BOA, İ.MVL. 332/14268: 1271).

Arşiv belgeleri İnegöl'deki yol ve köprülerin mali imkânlar ölçüsünde düzenli bakıma tabi tutulduğunu göstermektedir. 1846-47 yılında Ahı Dağı'ndan taşınan kereste için Bozüyük köyü ve Pazarcık kazası sınırına kadar olan yol ve köprülerin tamiri için 40.400, İnegöl kazası sınırında olan yolların tamiri için ise 14.500 guruşa ihtiyaç olduğu belirtilmekteydi (BOA, A.MKT. 88/97: 1263). 1858-9 tarihli bir belgede ise İnegöl'e bağlı Madenköy civarında bol miktarda kerestenin bulunduğu ve bunların tersaneye nakli için yol ve köprülerin tamire muhtaç olduğu belirtilmekteydi. Yol ve köprülerin toplam onarım masrafı 86 bin guruş tahmin edilmişken, mali imkânlar nedeniyle köprü tamiri tehir edilmiş ve 20 bin guruş harcamayla sadece yol onarımına karar verilmişti.

İşgücü ve kazma ve kürek gibi edevat ihtiyacı civar köylerden sağlanacaktı (BOA, İ.DH. 418/27635: 1275). Yol ve köprü onarım masraflarının kaza vergi gelirleriyle karşılanması yoluna da gidilmekteydi (BOA, İ.MVL. 374/16411: 1273).

İnegöl halkı 19. yüzyıl ortalarına kadar iki tekerlekli arabalar kullanmaktaydı. Yöneticilerin dört tekerlekli arabaların faydalarını anlatmasının ardından, halkın artık bu tür arabalar imal edip kullanacakları belirtilmişti (BOA, A.D. 3258, 1261).

1902-03 tarihinde vilayet sıhhiye müfettişliği raporuyla İnegöl kasabesindeki suların demir boru içine alınması kararlaştırılmıştı. Konu belediye meclisinde görüşülmüş ve açıkta ve bazı köyler civarında akan suların çeşitli sebeplerle bozulup özellikle yaz döneminde bazı hastalıklara yol açtığı belirtilmiş ve bunun önüne geçmek için hayvan vergisi karşılık gösterilerek temin edilecek kaynakla işlemin gerçekleştirilmesi istenmişti. Bu çerçevede beş bin lira tutması düşünülen paranın karşılanması için kasabadaki yüklü arabalardan 40, yüklü hayvanlardan ise 20 pare duhuliye resmi alınması ve yıllık yedi sekiz yüz lira tutacak bu para karşılığında gerekli kaynağın temini kararlaştırılmıştı. Kireç ve işçilik ise halk tarafından karşılanacaktı (BOA, Ş.D. 1583/32: 1320).

VI. Kredi, finans ve kamu harcamaları

İncelediğimiz dönem itibarıyla İnegöl'de selem türü kredi uygulaması mevcut değildi. Halk kredi ihtiyacı söz konusu olduğunda birbirlerinden ya da eytam akçesinden borçlanma yoluna gitmekteydi. Bu işlemler için %10-12 arasında faiz uygulanmakta ve faiz bedeli nakden ödenmekteydi (BOA, A.D. 3258, 1261: 12).

İnegöl Kazası'nda hükümet harcamaları kapsamında genellikle maaş ve diğer tür bürokratik hizmetler için ödemeler yapılmaktaydı. 18. yüzyıl sonlarına ait belgelerde, kaza harcamaları kapsamında bürokratlara maaşlar ödendiğini, top ve sair askeri mühimmat nakli için, hükümet emirlerini getiren kişilerin ücretleri için, vergi dağıtım defterini halka okuyan kişilerin ücreti için, şehir kethüdası, mahkeme kirası, çeşitli devlet işleri için köylere giden kolcuların ücreti gibi giderler yapılmıştı (BOA, C.DH. 278/13867: 1208; C.ML. 632/25997: 1210).

1836-40 arasında çeşitli aylarda kamu adına yapılan harcamalara baktığımızda da benzer bir tabloyla karşılaşırız. Harcamalar rutin olanların yanında, günün ihtiyaçlarına göre değişik hizmetlere ya da alanlara yönelebiliyordu. Bahsedilen dönem için İnegöl’de kamu kesimi bünyesinde yapılan harcamalardan bazılarını şöylece özetlemek mümkündür: Kaptan-ı Derya’nın divan efendisine verilen buyruldu harcı, Bursa sancak masrafı, redif askerlerinin taksiti için verilen sancak masrafı hizmeti, kereste nakli için gelenlere verilen hizmet bedeli, çeşitli olayların bildirilmesi için gelen mübaşirlere verilen ücretler, kaza nüfus katibine verilen, gelen askerlere ve beygirlerine verilen, Ramazan ayında kasaba içindeki camiye alınan zeytinyağı ve saire tutarı, memleket çeşmecilerinin bir senelik ücretleri, buyruldu ile kaptan paşa tarafından 70 nefer yeni redif askeri tedarikine gelen kişiye verilen, kasaba civarındaki çarşıhane tamirâtı için mimarı marifetiyle ve şehir kethüdası marifetiyle verilen, ipek vs. maddeler hakkında bilgi getiren mübaşirlere verilen, buyruldu ile firari takibine gelenlere verilen, Bursa’ya çeşitli görevler için gönderilenlere verilen harcırah, miri mu-bayaa için gelenlere verilen, köprü tamiri mimarına verilen, sandık emini ücreti, gurushta bir pare hesabıyla hâkim efendinin imza harcı, mahkeme katibine ve memleket katibine verilen, kazanın su yollarının tanzimine harcanan para, çeşitli görevliler için verilen hizmet giderleri, ruz-ı hızır tevzi defterine ferman harcı, asker talebine mübaşir kişiye verilen hizmet, jurnal küçük Hüseyin’in altı aylık ücreti, kaza mukayyidinin altı aylık maaşı, kaza halkının altı ay zarfında gelip geçen misafirlere olan konak masrafı, konak ve mahkemenin tamircileri masrafı, tüfek tamiri için kundakçı Ali’ye verilen, altı aylık şehir kethüdalığı ücreti, şehir kethüdasına şalvar ve çizme bedeli, vilayet katibi ücreti, beygir ücreti, gelip geçen talebe, fukara, hasta askerlere verilen beygir ve atıye, kereste caddesinde yapılan yeni bir kaldırım için işçilik, taş, kum ücreti, kaza borcu ve bu borcun faizi için verilen, cihadiye bedeli, Gemlik’te inşa edilen kalyonun hissesine isabet eden kereste bedeli, Ramazan ayında iftar ve sahur vakitlerini haber vermek için alınan barut bahası, kasabaya çeşitli vesilelerle gelen askerler için yapılan harcamalar, voyvoda konağında yeniden inşa edilen samanhan ve ahır için yapılan kereste, kum, çivi vs. masrafı ve bunların inşasına görev yapanlar için harcanan gider, kasaba halkının geliş gidişlerde vuku bulan masrafları, gelip giden askerler için şehir kethüdası marifetiyle yapılan harcamalar, mahkeme kâtibinin ücreti (BOA, D.BŞM.d. 10414: 2-22).

VII. Yolsuzluklar

İncelediğimiz belgelerden, İnegöl’de yolsuzluk olaylarına rastlandığı da görülmektedir. En dikkat çekici olay 1863-64 yılında kaza müdürü Mehmet ağanın yaptığı işlerle alakalıydı. Müdür hakkında rüşvet, yolsuzluk ve hırsızlık gibi suçlardan yoğun şikâyet yaşanmış ve bunun üzerine teftiş yapmak üzere memur gönderilmişti. İncelemelere göre ağanın karıştığı olaylar şunlardı: İnegöl’den geçen muhacirin eşya nakli için temin edilen araba miktarına o zaman müdür olan müteveffa Ömer ağa 100 adet araba fazla yazarak ücreti olan 5.500 gurusu alamayıp sonra Mehmet ağanın bunu sandıktan alması ve gizlemesi, açığa çıkacağını anladığında ise yine sandığa iade etmesi; emaneten idare olunan tütün resmi hâsılâtından 1.400 gurusu kadar parayı gizlemesi; bir yaralama işine karışan kişinin kardeşinden tehditle para alması; Gemlik tersanesi için havale edilen paradan bir kısmını bazı kişilerle birlikte zimmetine geçirmesi; vefat eden Mehmet ağanın beytülmale ait eşyasıyla 2.400 küsur gurusu ve Gemlik yolu için temin edilen araba ve amele bedelinden 3 bin gurusu çalması; sandık mevcudu olması gereken paradan 25 bin gurusu zimmetine geçirmesi; tüm köy halkını, verdiği buğday ve koyun bedelinden ve tarla kirasıyla pek yüksek faizinden dolayı borç altına sokması; yüksek faizleri tahsil için kolcu adıyla ve zaptiye suretiyle kullandığı bir takım kişilerin öldürme, yaralama ve ev basma gibi işlere kalkışması; umumun menfaati için terk olunan meydanı bir şekilde kendi uhdesine geçirerek üzerine han yaptırması vs. İnceleme neticesinde Mehmet ağanın (sandık eminiyle birlikte) devlet malını çaldığı ve rüşvet aldığı belirlenmişti. Kendileri, ceza kanunu hükümlerince, aldıkları meblağın iki katını geri ödemek, zimmetleri iade etmek ve rütbe ve memurluktan müebbet olarak mahrum olmak üzere, hapis tarihlerinden itibaren beş sene müddetle kal’a-bend olunmakla tecziye edilmişti (BOA, İ.MVL. 496/22453: 1280).

VIII. Eğitim ve sosyal hayat

İnegöl’ün eğitim ve sosyal hayatında Sofi Sinan Vakfının uzun yıllar etkili bir rol üstlendiği söylenebilir. Vakfın 1764-65 senesi Mart başından 1765-66 Martına kadar bir yıllık geliri 7.440 akçeydi. Gelirler dükkân ve arazi kiralara, arazi rüsumatı gibi kalemlerden oluşuyordu. Vakfın giderleri 17.380 akçeydi. 9.940 akçe açık verilmişken, bunun sebebi, ilgili senede Yenişehir ve İnegöl kazalarında iyi mahsul olmaması gösterilmişti. İlgili sene vakfın borcu 8.940 akçe olarak açıklanmıştı. 1767-68 senesinde ise vakfın gelirleri (İnegöl kazasındaki dükkânların bir yıllık kirası: 1.080 akçe, iki kazada mukataa ve rüsumat

gelirleri 1.800 akçe ve buğday, alaf, burçak, erzen ve çavdar gibi ürünlerden sağlanan gelirle birlikte) toplamı 21.140 akçe olmuştu. Giderler ise mekteb-i şerif masrafı başta olmak üzere toplamda 13.900 akçe olarak gerçekleşmişti (TS.MA.d 5285: 1182).

İnegöl merkezinde 1845 yılı itibariyle dört adet okul bulunmaktaydı. Bunlardan birinin (Sofî Sinan Vakfî ve Tekkesi) vakfî bulunmaktaydı. Bu ve diğer üç okulun hocasına, öğrencilerin haftalık namıyla cüzi bir miktar para verdiği kaydedilmekteydi. Söz konusu hocalara tüm gün eğitim öğretim faaliyetlerine katılabilmeleri için düzenli ödenek bağlanması gerektiği belirtilmişti. Bu kapsamda her hocaya aylık 30 gurusu ödenmesi düşünülmüyordu. Ayrıca okulların ciddi bir bakım ve tamirden geçmesi gerektiği kaydedilmişti. Tamir masrafının 4.500 gurusu civarında gerçekleşeceği tahmin edilmişti. İnegöl köylerindeki okulların durumu diğer kazaların köylerindeki okullarla aynı çerçeveye sahipti (BOA, A.D. 3258, 1261).

İnegöl'de 19. yüzyıl ortalarında müstakil tabip ve cerrah bulunmuyordu. İhtiyaç olduğunda Bursa'dan doktor getirtilmekte ya da Bursa'ya gitmesi mümkün olduğunda hasta ve yaralılar oraya gönderilmekteydi (BOA, A.D. 3258, 1261).

Kazada nikâh ve evlilik törenleri için bazı aşırılıkların ve israfların olduğu belirtilmekteydi. Yereldeki yöneticiler halkı dört sınıfa ayırmış ve bu çerçevede söz konusu törenlerde birinci sınıfın 3.000, ikincinin 1.800, üçüncünün 900 ve dördüncünün 500 gurusu harcaması ve kız tarafının da buna eşdeğer harcama yapmasını uygun görmüş ve bu yönde tembihte bulunulmuştu (BOA, A.D. 3258, 1261).

İnegöl'de 19. yy. ortalarında gelir ve servet düzeyi nispeten yüksek bir sınıf bulunduğunu düşündüren işaretler vardır. 1853-54 yılında İnegöl'ün muteber sınıfı orduya *beygir bedeli* olarak 9.500 gurusu yardımda bulunmuştu (BOA, İ.DH. 297/18775: 1270).

Bölgede nadir de olsa eşkıya hareketlerine dair bazı bilgiler vardır. Örneğin İnegöl kazası halkından Leylekçioğlu Veli ve sair eşkıya çetelerinin Tanzimat'ın uygulanmasına aykırı hareket ettikleri ve bu nedenle cezalandırıl-

dıkları anlaşılmaktadır (BOA, HAT. 1353/52863: 1256).

IX. Doğal Afetler

İncelediğimiz arşiv belgelerinden İnegöl ve çevresinde kuraklık, çekirge salgını, deprem ve sel gibi doğal afetlerin yaşandığı anlaşılmaktadır.

1847 yılında yaşanan şiddetli yağmur ve dolu özellikle Yenişehir, İznik ve İnegöl'de büyük zarara yol açmıştı. Yağış Yenişehir'in 11 köyünde 381 bin gurusluk ürünün mahvolmasına, İznik'te beş köyün ürününün büyük zarar görmesine yol açmıştı. İnegöl'de ise beş köyün hasarı şu şekildeydi:

Çavuş köyü: ziraatlarının yarısı ve bağlarının tamamı, bahçelerinin yarısı ve ceviz ve sair meyvelerinin tamamı,

Hamzabey köyü: ziraatlarının üçte ikisi ve bahçelerinin tamamı ve ceviz ve sair meyvelerinin tümü,

Tokuş köyü: ziraatlarının tamamı telef olmuş, bir şeyleri kalmamış,

Yeniyörük köyü: ziraatları ve bağlarının tamamı telef olmuş, üç kişinin 5-10 dönüm miktarı ziraatlarından başka kimsenin bir şeyi kalmamış,

Kozluca köyü: ziraatlarının bazı mahalleri ve bağlarının yarısı ve bahçelerinin tamamı, telef olmuştu.

Hüdavendigâr eyaleti müşiri yaşanan felaket nedeniyle hükümetten vergilerde kolaylık tanınması ve ayrıca mağdurlara yardım edilmesi için destek istemişti (BOA, MVL. 13/27: 1263).

1854'te Yenişehir ve İnegöl civarında çekirge salgını yaşanmış ve bunun imece ve el birliğiyle imha edilmesi için eyalet memurlarına ve köy muhtarlarına yazı yazılmıştı. Aynı tarihlerde Bursa'da artçı sarsıntılar günlerce devam eden bir zelzele ve yangın meydana gelmişti. Bu felaket nedeniyle insanların dükkan ve evlerinin harap olduğu, 36 gün boyunca zelzenenin pek az vuku bulması nedeniyle halkın yavaş yavaş ev ve dükkanlarını tamire başladığı, mevcut işgücünün yetmediği ve etraftan marangoz ve duvarcı getirtilmesine çalışıldığı aktarılmaktadır (BOA, A.MKT.UM. 196/10: 1271).

Bir diğerk afet türü kuraklıktı. 1845 yılında Anadolu’da Ankara, Çankırı, Bolu ve Bursa çevresini etkileyen şiddetli bir kuraklık yaşanmış ve buna bağlı olarak hububat üretiminde ciddi bir düşüş ortaya çıkmış ve hatta Çerkeş’te ölümler bile olmuştu. Hüdavendigâr eyaleti müşiri Babıâli’ye konuyu anlatan yazı göndermiş ve halkın elinde yemeklik buğday olsa bile tohumluk olmadığını belirtmişti. Yerel birimlerden Gölpazarı halkına 250 bin guruş, İnegöl ve Pazarcık kazalarına anapara ve faizi ileride ödenmek üzere 40 bin guruş yardım ile 6’şar bin kile buğday ve arpa yardımı yapılması yönünde talepler iletilmişti (BOA, C.İKT. 397: 1261). Yerel yöneticilere göre gerekli yardımlar yapılmazsa 1845-46 yılında hem nüfus kaybı yaşanacak hem de üretim düşüşüne bağlı olarak vergi kaybı ortaya çıkacaktı (BOA, A.MKT. 36/72: 1262). Konu hükümetçe değerlendirilmiş ve ekim mevsimi geçmeden gereken yardımların ulaştırılmasının önemi vurgulanmıştı. Uzun müzakerelerden sonra hükümet Ankara ve Çankırı bölgesine 300 bin, Hüdavendigâr ve Bolu vilayetlerine 100’er bin guruş acil yardım yapılması, yardımın doğrudan doğruya ziraat halkına ve ihtiyaç sahiplerine verilmesi ve ayrıca Varna tarafından tohumluk zahire tedariki için 1,5 milyon guruş kaynak ayrılması yönünde karar almıştı. (BOA, İ.MVL. 75/1453: 1262).

Sonuç

İnegöl’ün Osmanlı döneminde kendi kaynak donanımına uygun bir ekonomik gelişme sergilediğini söyleyebiliriz. Tarım, ormancılık ve madencilik bakımından nispeten zengin bir donanıma sahip olan kazada, nüfus hareketleriyle beraber düzenli gelişme gösteren bir ekonomik yapı zemin bulmuştu. İpekböcekçiliği, tahıl başta olmak üzere çeşitli tarımsal ürünlerin yanında meyve ve sebze üretimi de bölgede önem kazanmış gözükmektedir. Keresteciliğin gelişmesinde merkezi devletin talepleri yanında, yerel ihtiyaçların da rol oynadığını söylemek mümkündür. Madenciliğin özellikle 19. yüzyılın ilerleyen dönemlerinde daha büyük önem kazandığı görülmektedir.

İnegöl Bursa kazaları içerisinde hem nüfus hem de toplam üretim itibariyle önemli bir belde olmayı başarmıştı. Bursa ve diğer yakın pazarlarla kurulan ilişkiler, kaza ekonomisi için hayati bir öneme sahipti. Gemlik ve Mudanya iskeleleri sayesinde Marmara havzasındaki pazarlarla ekonomik ilişkiler kurulabiliyordu. Bölgenin nüfus yoğunluğu ve özellikle de Bursa ve İstanbul gibi merkezlere nispeten yakınlığı, ulaşım imkânlarının oldukça sınırlı oldu-

ğu Osmanlı devletinde, İnegöl’deki ürünlere olan talebin canlı kalmasına katkı yapmış gözükmektedir.

KAYNAKLAR

Basılı Eserler:

Güneş, Mehmet, “Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili”, Gazi Akademik Bakış, Cilt: 8, Sayı: 15, s. 221-240.

Karal, E. Ziya, Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü yayınları, Ankara, 1995.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA, İstanbul).

A.D. (Sadaret Defterleri): 3258.

A.DVN.MHM. (Sadaret, Mühimme Kalemi): 4/28.

A.DVN.MKL. (Sadaret, Mühimme Kalemi, Mukavelenameler): 77/16

AE.SAMD.II. (Ali Emiri, II. Ahmet): 3/266

A. MKT. (Sadaret Evrakı): 36/72; 88/97.

A.MKT.UM. (Sadaret, Umum Vilayat Evrakı): 196/10.

C.BH. (Cevdet, Bahriye): 96/4643; 175/8222; 203/9511; 226/10491.

C.BLD. (Cevdet, Belediye): 75/3590.

C.DH. (Cevdet, Dâhiliye): 278/13867.

C.DRB. (Cevdet, Darbhane): 2/90

C.İKT. (Cevdet, İktisat): 397.

C.ML. (Cevdet, Maliye): 632/25997; 688/28239.

C.NF. (Cevdet, Nafia): 2349.

D.BŞM.d. (Bab-ı Defteri Baş muhasebe Defterleri): 10414.

DH.MKT. (Dahiliye, Mektubi). 1581/17.

İE.MDN. (İbn-ül Emin, Maadin): 1/19.

HAT. (Hatt-ı Hümayun): 1353/52863.

İ.DH. (İradeler, Dâhiliye): 3/129; 297/18775; 418/27635; 781/63492; 792/64338; 814/65725; 1104/86497; 1300/19; 1417/44.

İ.MMS. (İradeler, Meclis-i Mahsus): 84/3665.

İ.MVL. (İradeler, Meclis-i Vâlâ): 75/1453; 79/1548; 191/5809; 332/14268; 374/16411; 496/22453; 574/25775.

İ.ŞD. (İradeler, Şura-yı Devlet): 116/6957.

KK.d. (Kamil Kepeci): 5972.

ML.CRD.d. (Maliye Nezareti, Ceride Defterleri). 1954.

ML.VRD.d. (Maliye Nezareti, Varidat): 271; 1049.

MV. (Meclis-i Vâlâ). 77/90; 221/48.

Ş.D. (Şura-yı Devlet). 296/13; 1180/28; 1548; 1583/32; 2892/19.

TS.MA.d. (Topkapı Sarayı Arşivi Defterleri). 5285.

BELGELER

Belge 1: Ahu Dağından temin edilen keresteye dair (BOA, C.NF, 2349, 1191).

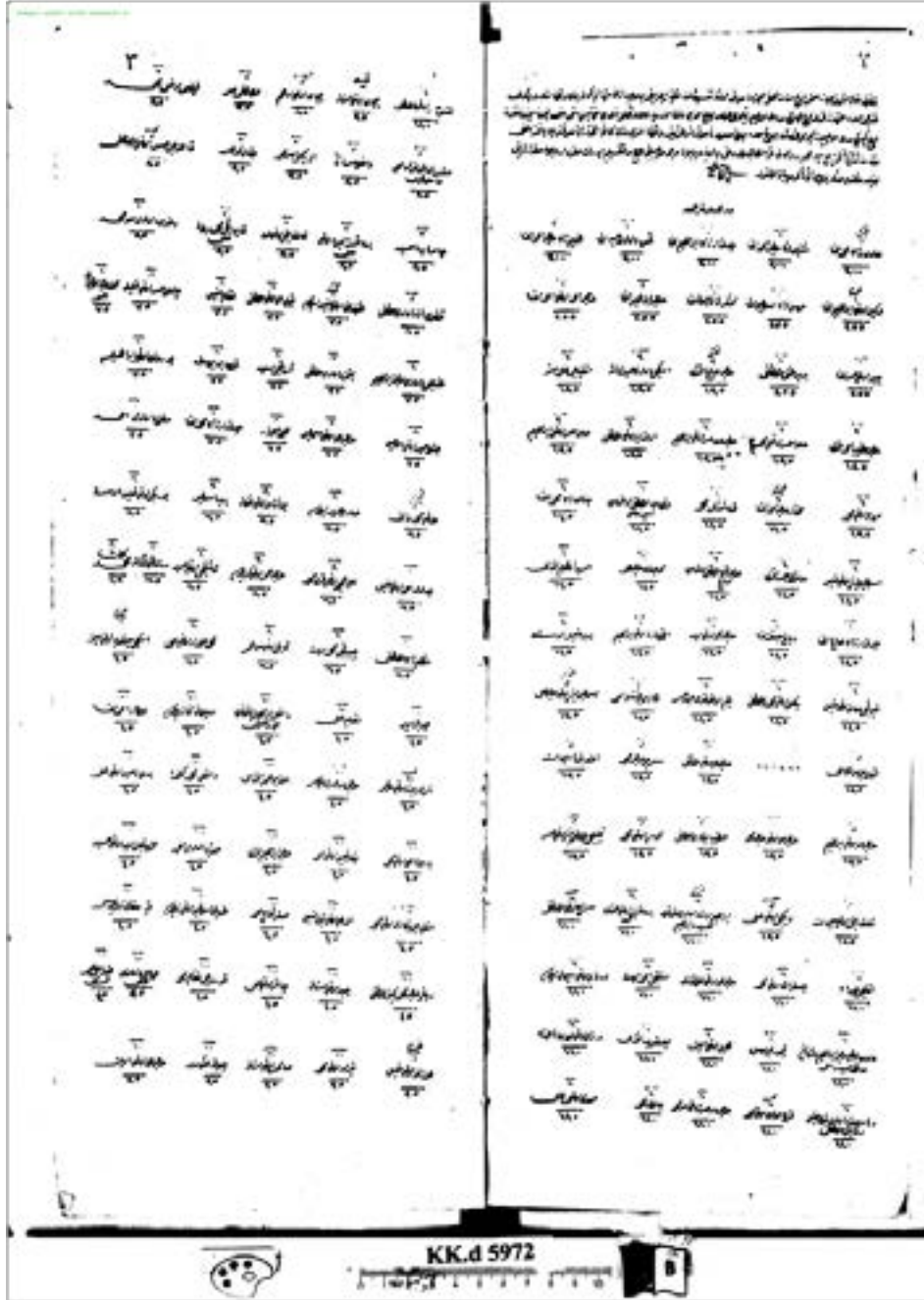
Belge 2: İnegöl kazası harcamalarını gösteren defterden bir sayfa (BOA, D. BŞM.d 10414, 1253: 4).

۱۲۷
 ۱۲۸
 ۱۲۹
 ۱۳۰
 ۱۳۱
 ۱۳۲
 ۱۳۳
 ۱۳۴
 ۱۳۵
 ۱۳۶
 ۱۳۷
 ۱۳۸
 ۱۳۹
 ۱۴۰
 ۱۴۱
 ۱۴۲
 ۱۴۳
 ۱۴۴
 ۱۴۵
 ۱۴۶
 ۱۴۷
 ۱۴۸
 ۱۴۹
 ۱۵۰
 ۱۵۱
 ۱۵۲
 ۱۵۳
 ۱۵۴
 ۱۵۵
 ۱۵۶
 ۱۵۷
 ۱۵۸
 ۱۵۹
 ۱۶۰
 ۱۶۱
 ۱۶۲
 ۱۶۳
 ۱۶۴
 ۱۶۵
 ۱۶۶
 ۱۶۷
 ۱۶۸
 ۱۶۹
 ۱۷۰
 ۱۷۱
 ۱۷۲
 ۱۷۳
 ۱۷۴
 ۱۷۵
 ۱۷۶
 ۱۷۷
 ۱۷۸
 ۱۷۹
 ۱۸۰
 ۱۸۱
 ۱۸۲
 ۱۸۳
 ۱۸۴
 ۱۸۵
 ۱۸۶
 ۱۸۷
 ۱۸۸
 ۱۸۹
 ۱۹۰
 ۱۹۱
 ۱۹۲
 ۱۹۳
 ۱۹۴
 ۱۹۵
 ۱۹۶
 ۱۹۷
 ۱۹۸
 ۱۹۹
 ۲۰۰
 ۲۰۱
 ۲۰۲
 ۲۰۳
 ۲۰۴
 ۲۰۵
 ۲۰۶
 ۲۰۷
 ۲۰۸
 ۲۰۹
 ۲۱۰
 ۲۱۱
 ۲۱۲
 ۲۱۳
 ۲۱۴
 ۲۱۵
 ۲۱۶
 ۲۱۷
 ۲۱۸
 ۲۱۹
 ۲۲۰
 ۲۲۱
 ۲۲۲
 ۲۲۳
 ۲۲۴
 ۲۲۵
 ۲۲۶
 ۲۲۷
 ۲۲۸
 ۲۲۹
 ۲۳۰
 ۲۳۱
 ۲۳۲
 ۲۳۳
 ۲۳۴
 ۲۳۵
 ۲۳۶
 ۲۳۷
 ۲۳۸
 ۲۳۹
 ۲۴۰
 ۲۴۱
 ۲۴۲
 ۲۴۳
 ۲۴۴
 ۲۴۵
 ۲۴۶
 ۲۴۷
 ۲۴۸
 ۲۴۹
 ۲۵۰
 ۲۵۱
 ۲۵۲
 ۲۵۳
 ۲۵۴
 ۲۵۵
 ۲۵۶
 ۲۵۷
 ۲۵۸
 ۲۵۹
 ۲۶۰
 ۲۶۱
 ۲۶۲
 ۲۶۳
 ۲۶۴
 ۲۶۵
 ۲۶۶
 ۲۶۷
 ۲۶۸
 ۲۶۹
 ۲۷۰
 ۲۷۱
 ۲۷۲
 ۲۷۳
 ۲۷۴
 ۲۷۵
 ۲۷۶
 ۲۷۷
 ۲۷۸
 ۲۷۹
 ۲۸۰
 ۲۸۱
 ۲۸۲
 ۲۸۳
 ۲۸۴
 ۲۸۵
 ۲۸۶
 ۲۸۷
 ۲۸۸
 ۲۸۹
 ۲۹۰
 ۲۹۱
 ۲۹۲
 ۲۹۳
 ۲۹۴
 ۲۹۵
 ۲۹۶
 ۲۹۷
 ۲۹۸
 ۲۹۹
 ۳۰۰
 ۳۰۱
 ۳۰۲
 ۳۰۳
 ۳۰۴
 ۳۰۵
 ۳۰۶
 ۳۰۷
 ۳۰۸
 ۳۰۹
 ۳۱۰
 ۳۱۱
 ۳۱۲
 ۳۱۳
 ۳۱۴
 ۳۱۵
 ۳۱۶
 ۳۱۷
 ۳۱۸
 ۳۱۹
 ۳۲۰
 ۳۲۱
 ۳۲۲
 ۳۲۳
 ۳۲۴
 ۳۲۵
 ۳۲۶
 ۳۲۷
 ۳۲۸
 ۳۲۹
 ۳۳۰
 ۳۳۱
 ۳۳۲
 ۳۳۳
 ۳۳۴
 ۳۳۵
 ۳۳۶
 ۳۳۷
 ۳۳۸
 ۳۳۹
 ۳۴۰
 ۳۴۱
 ۳۴۲
 ۳۴۳
 ۳۴۴
 ۳۴۵
 ۳۴۶
 ۳۴۷
 ۳۴۸
 ۳۴۹
 ۳۵۰
 ۳۵۱
 ۳۵۲
 ۳۵۳
 ۳۵۴
 ۳۵۵
 ۳۵۶
 ۳۵۷
 ۳۵۸
 ۳۵۹
 ۳۶۰
 ۳۶۱
 ۳۶۲
 ۳۶۳
 ۳۶۴
 ۳۶۵
 ۳۶۶
 ۳۶۷
 ۳۶۸
 ۳۶۹
 ۳۷۰
 ۳۷۱
 ۳۷۲
 ۳۷۳
 ۳۷۴
 ۳۷۵
 ۳۷۶
 ۳۷۷
 ۳۷۸
 ۳۷۹
 ۳۸۰
 ۳۸۱
 ۳۸۲
 ۳۸۳
 ۳۸۴
 ۳۸۵
 ۳۸۶
 ۳۸۷
 ۳۸۸
 ۳۸۹
 ۳۹۰
 ۳۹۱
 ۳۹۲
 ۳۹۳
 ۳۹۴
 ۳۹۵
 ۳۹۶
 ۳۹۷
 ۳۹۸
 ۳۹۹
 ۴۰۰
 ۴۰۱
 ۴۰۲
 ۴۰۳
 ۴۰۴
 ۴۰۵
 ۴۰۶
 ۴۰۷
 ۴۰۸
 ۴۰۹
 ۴۱۰
 ۴۱۱
 ۴۱۲
 ۴۱۳
 ۴۱۴
 ۴۱۵
 ۴۱۶
 ۴۱۷
 ۴۱۸
 ۴۱۹
 ۴۲۰
 ۴۲۱
 ۴۲۲
 ۴۲۳
 ۴۲۴
 ۴۲۵
 ۴۲۶
 ۴۲۷
 ۴۲۸
 ۴۲۹
 ۴۳۰
 ۴۳۱
 ۴۳۲
 ۴۳۳
 ۴۳۴
 ۴۳۵
 ۴۳۶
 ۴۳۷
 ۴۳۸
 ۴۳۹
 ۴۴۰
 ۴۴۱
 ۴۴۲
 ۴۴۳
 ۴۴۴
 ۴۴۵
 ۴۴۶
 ۴۴۷
 ۴۴۸
 ۴۴۹
 ۴۵۰
 ۴۵۱
 ۴۵۲
 ۴۵۳
 ۴۵۴
 ۴۵۵
 ۴۵۶
 ۴۵۷
 ۴۵۸
 ۴۵۹
 ۴۶۰
 ۴۶۱
 ۴۶۲
 ۴۶۳
 ۴۶۴
 ۴۶۵
 ۴۶۶
 ۴۶۷
 ۴۶۸
 ۴۶۹
 ۴۷۰
 ۴۷۱
 ۴۷۲
 ۴۷۳
 ۴۷۴
 ۴۷۵
 ۴۷۶
 ۴۷۷
 ۴۷۸
 ۴۷۹
 ۴۸۰
 ۴۸۱
 ۴۸۲
 ۴۸۳
 ۴۸۴
 ۴۸۵
 ۴۸۶
 ۴۸۷
 ۴۸۸
 ۴۸۹
 ۴۹۰
 ۴۹۱
 ۴۹۲
 ۴۹۳
 ۴۹۴
 ۴۹۵
 ۴۹۶
 ۴۹۷
 ۴۹۸

Belge 3: Sofi Sinan tekkesi muhasebe defterinden bir sayfa (BOA, D. 5285, 1179).

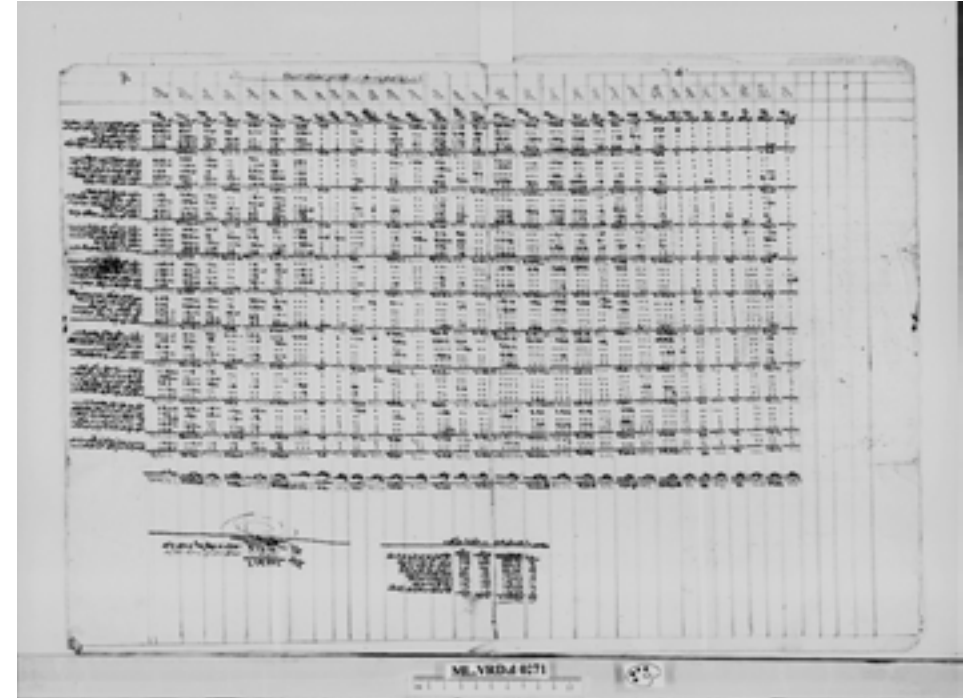
موسوی صوفی سنان در کول
موسوی صوفی سنان در کول
موسوی صوفی سنان در کول

Belge 4: İnegöl halkının ödediği vergiyi gösteren defterin ilk sayfası (KK.d 5972: 1263)

KK.d 5972

Belge 5: İnegöl kazası aşar vergisini gösteren icmal (ML.VRD.d. 271: 1256)

ML.VRD.d. 271

Belge 6: İnegöl kazası müdürünün yolsuzluklarına dair belge (BOA, İ.MVL 22453: 1279)

OSMANLI DEVLETİ'NİN KURULUŞU'NDA İNEGÖL ve ÇEVRESİNİN ÖNEMİ

(The Importance of İnegöl and its Neighbors in the Foundation of Ottoman State)

Yrd. Doç.Dr. Refik ARIKAN*

Özet:

İnegöl ve İnegöl Teküru Aya Nikola, Söğüt-Domaniç arasında yaşayan küçük aşiretin, beylik haline gelmesinde son derece etkili oldu. Ertuğrul Gazi ve aşireti, 1230'lu yıllarda Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubat tarafından kendilerine Söğüt ve Domaniç'in yurtluk olarak verilmesi ile bu bölgeye yerleşti. Aşiret Ertuğrul Gazi'nin ölümüne kadar burada kaldı ve Çavdar Tatarları dışında çevresindekilerle mücadele etmediği gibi fütuhat hareketine de girişmedi.

İnegöl teküru ile Söğüt-Domaniç arasında göç eden Türkmenler arasında yaşanan problemler, babasının ölümü ile beyliğin başına gelen Osman Bey'in İnegöl başta olmak üzere bölgedeki tekürlarla mücadeleye başlamasına sebep oldu. Bu durum bir taraftan mücadeleyi tetiklerken diğer taraftan ise Bilecik teküru ile dostane ilişkilerin de gelişmesini sağladı.

1284 yılında İnegöl teküru ile Osman Bey arasında Ermeni Beli civarında meydana gelen ilk mücadelede, Saru Yatı'nın oğlu Bay Hoca şehit oldu ve İnegöl'e vurulan ilk Osmanlı mührü olarak na'sı bu topraklarda kaldı. İnegöl teküru ile başlayan bu mücadele 1285 yılında Kulacahisar ile devam etti ve bu sefer Osman Bey'in İnegöl ve Karacahisar tekürlarının birleşik ordusu ile mücadele etmesi ile sürdü. İkizce Savaşı'nda tekürların ortak ordusunu yenen Osman Bey, Saru Yatı'yı kaybetti. Tüm bu mücadeleler Osmanlıları devletleşme sürecine götürürken, İnegöl de Turguteli olarak Osmanlı egemenliğine girdi.

Sonuç olarak Söğüt-Domaniç arasında yaşayıp giden küçük bir teşekkül, İnegöl merkezli gelişmeler ile bir cihan devleti olma yolunda ilk adımlarını attı.

*Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.refikarikan@gmail.com

Anahtar Kelimeler: İnegöl, Osman Bey, Ermenibeli, Kulaca, Osmanlı Beyliği, Tekür Aya Nikola

Abstract:

İnegöl and Tekvour (a local seigneur) of İnegöl had much effect that such a small tribe turned out to be a principality (beylik) residing between Söğüt-Domaniç. Ertuğrul Gazi and his tribe had settled in this region, consigned as a fief (yurtluk) by Alâeddin Keykûbad, Seljuq Sultan of Rûm in 1230's. This tribe remained here till the death of Ertuğrul Gazi and did not wage any war on those around, save the Çavdar Tatars, nor did it enterprise any conquest.

Troubles between Turkmen, shuttling from Söğüt to Domaniç, and Tekvour of İnegöl, led Osman Gazi, who happened to be leader of the beylik owing to his father's death, to struggle against others tekvour, especially that of İnegöl, in this region. While this ominous struggle continuing, however, friendly relationships were happening with Tekvour of Bilecik.

In the first fought between Osman Bey and Tekvour of İnegöl around Ermeni Beli in 1284, Bay Hoca, a son of Saru Yatı, was martyried and his body remained at Hamzabey Village as an Ottoman seal affixed in İnegöl lands. This fought against tekvour of İnegöl continued in Kulacahisar in 1285 and, after, also against the united armies of tekvours of İnegöl and Karacahisar. In the war of İkizce, where Osman Bey defeated these tekvours, Saru Yatı lost his life. While these fought were going on, not only were the Ottomans entering into the processing of being a state, but also did İnegöl come under the domination of Ottoman as Turguteli.

As a result, a principality, residing between Söğüt and Domaniç, took its first steps in being a world state thanks to the events based on İnegöl.

Key Words: İnegöl, Osman Bey, Ermenibeli, Kulaca, Pre-Ottomans, Feudal Landlord Aya Nikola

1.Giriş:

İnegöl toprakları Osmanlı Beyliği'nin teşekkülünde ve sonrasında devlete evrilmesinde son derece önemli yer işgal eder. Çünkü tekürlarla ilk savaş

burada başladı. Böylece ilk fetih, ilk şehid kavramları bu topraklarda karşılık buldu. Bölgedeki Bizans idaresi açısından değerlendirdiğimizde de Osmanlıların tehlikeli bir şekilde güçlendiğini ilk olarak İnegöl teküru farkettiler ve bu gelişmenin önünü alabilmek için Karacahisar Teküru ile ittifak yapmak suretiyle Osmanlılar üzerine yürüdü. Diğer taraftan Osman Bey'in İnegöl üzerinden tekürlarla başlattığı mücadele ona İznik ve Bursa'yı kuşatabilmesi için güç ve cesaret verdi.

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemine ait en önemli problem kaynak sorunudur. Bilindiği gibi Osmanlı Kronikleri 14. yüzyılda yazılmaya başlanmıştır. Bu durum erken dönemdeki olayları anlamamızı zorlaştırmaktadır. Söğüt-Domaniç bölgesine yerleşme ve sonrasında tekürlarla mücadele gibi konularda detaylı bilgiye ulaşmak mümkün olmamaktadır. Bizans kaynakları ise 1302 Bafeus Savaşı ile birlikte Osman Bey'den bahseder. Bu çalışma literatür destekli bir saha araştırması olup coğrafya üzerinden bir takım çıkarımlar yapılmıştır.

2. Osmanlıların Söğüt-Domaniç'e Yerleşmeleri ve Bizans'ın Durumu:

Osmanlılar Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubâd devrinde Söğüt "Uc"una yerleştiler. Karacahisar ve Bilecik Tekürlükleri arası Ertuğrul Bey'e yurtluk olarak tahsis edildi. Söğüt kışlık için, Domaniç Dağı ve Ermeni Beli Dağı da yaylak için verildi¹. Osmanlıların ortaya çıktığı topraklarda otorite boşluğu vardı ve bu topraklar Bizans ile Germiyan Beyliği arasında "No man's land" olarak adlandırılıyordu².

Söğüt merkezli olarak bölgeye yerleşen Osmanlıların, Ertuğrul Gazi döneminde "Gaza" yaptıklarına dair bilgi yoktur. Aşıkpaşazade'de "Ertuğrul Gazi devrinde ceng ü cidal olmadı. Yaylaların yayladılar, Kışlaların kışladılar" şeklindeki ifade de bunu desteklemektedir. Aynı bölümde, Osmanlıların bölgeye gelişinden sonra Çavdar Tatarlarının Bilecik ve Karacahisar üzerine yaptıkları akınların sona erip, kâfirlerin Tatarlardan emin olduklarına dair bilgi³

¹Âşıkpaşazâde Tarihi, Yay. Haz. Nejdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2013, s. 8, 19; Oruç Beğ Tarihi, Yay. Haz. Nejdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2014, s.7.

² Divitçioğlu, Sencer, Osmanlı Beyliği'nin Kuruluşu, Eren Yayınevi, İstanbul, 2008, s.13.

³ Âşıkpaşazâde Tarihi (2013), s.8, 19.

Tatar akınlarına karşı mücadele edildiği kanaati oluşturmaktadır. Osmanlıların yerleştikleri topraklara en yakın ve Batı Anadolu'nun güçlü beyliklerinden Germiyanogulları ile bir rekabet içinde oldukları da aşikârdır. Nitekim Eskişehir pazarında geçen hadisede; pazara bardak getiren Bilecik kâfirlerinin birinden bardak alan Germiyanlı birisi parasını ödemeyince Osman Bey olaya müdahale etmiş ve Bilecik kâfirlerine dokunulmamasını söylemiştir. Aşıkpaşazade'nin rivayetine göre Bilecikli kadınlar bile pazara rahatça gelip gider olmuşlardır⁴. Buradan Osman Bey'in adâletle hükmetmesinin yanında; Germiyanlı'nın haksızlığına yapılan vurgu, iki beylik arasındaki rekabeti de ortaya çıkarmaktadır. Diğer taraftan Osman Bey'in Bilecik tekürü ile ilişkileri hakkında da yorum yapmamıza imkân tanımaktadır.

Osman Gazi'nin adaletli tavrı ve bölge halkına karşı davranışı Osmanlıların gayr-ı Müslimlerce de kabulünü sağlamıştır. Nitekim Osman Bey, bölgedeki fetihlerde köylüleri incitmemiş, hatta akınlar başladığında, topraklarından ayrılanlar geri döndüğü gibi bu köylülerin rahatını işiten bir takım gayr-ı müslimler sair vilayetlerden göç etmişlerdir. Bu durumun temel sebeplerinden bir tanesi akınlarda ganimet alınmasına rağmen esir alınmamasıdır⁵.

Osmanlıların "Uc" a yerleşmeleri ve bölgedeki hâkimiyetlerini zamanla genişletmeleri izledikleri politika kadar Bizans'ın durumu ile de ilgilidir. Bizans ordusunun fazla bir direnişle karşılaşmadan 15 Temmuz 1261'de İstanbul'u Latinlerden geri almasıyla imparator VIII. Mikhael İznik'teki merkezi tekrar İstanbul'a taşıdı ve Ayasofya'da ikinci kez taç giyerek yeni hanedanlık başlamış oldu. Ancak Laskarislerle imparatorluk mücadelesi devam ettiği gibi, bir taraftan da Batıda kendisine karşı kurulan ittifaklarla savaşmıştır. Bu dönemde imparatorluk kendini toparlasa da, Balkanlarda Sırbistan ve Anadolu'da Osmanlılar gibi iki gelişen gücün arasında ezilmeye başlamıştır⁶.

⁴ Aşıkpaşazâde Tarihi, 19-20.

⁵ Divitçioğlu, Sencer, s.47; Mudurnu taraflarına HarmankayaTekürünün de katılımıyla yapılan akınlarda çok mal-ganimet aldıkları için esir almamışlardır. Aşıkpaşazade halkı kendilerine tabi etmek için böyle yaptıklarını ifade eder; Aşıkpaşazâde Tarihi, s. 22; Aşıkpaşazade de bu konuyla ilgili olarak Karacahisar'ın fethi sonrası Germiyan ülkesinden ve başka yerlerden pek çok adam gelip Osman Gazi'den evler istediler, o da bu kişilere boş evlerden verdi. Sonra kiliseler, mescit e cami yapıldı şeklinde ifadeler vardır. Aşıkpaşazade (2003), s.71.

⁶ Timothy E. Gregory, Bizans Tarihi, YKY Yayınları, İstanbul, 2008, s.281-285; İstanbul'un ele geçiriliş hikayesi için bk. Charles Diehl, Bizans İmparatorluğu Tarihi, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1939, s.159, Auguste Bailly, Bizans Tarihi, c.2, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, s.404; George Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, TTK Yayınları, Ankara, 2006, s.415.

Bizans Devleti, iyileşmez türden olan iç hastalıkları ve gittikçe artan dış siyasi baskılar ile XIII. yüzyıl sonundan itibaren felakete doğru sürüklenirken, buna ilaveten yükseliş içerisinde olan Osmanlılar ile Sırların fetihleri ile oluşan çifte baskı arasında askeri ve mali yönden aciz kalmıştır⁷.

Bizans'ın durumu bölgedeki iktidar değişimini belirleyen bir faktör olarak dikkati çekmektedir. Bizans'a tabi halk, kendilerini müdafaa edemeyen ancak yüksek vergi alan bu devlete tabi olmaksızın daha az vergi alıp malcan ehemmiyetlerini temin eden Türk Beyliklerinin idaresini tercih ediyorlardı. Böylece uc beylikleri yavaş yavaş, çapullarla yaşayan bir aşiret halinden çıkarak tebaasının menfaatlerini koruyan muntazam siyasi teşekküllere inkişaf etmişlerdir. Çapul yapan zihniyetten muntazam yapıya geçişte İran, Mısır ve Kırım Müslüman merkezlerinden gelen medreselilerle Orta ve Şarkî Anadolu'dan gelen Selçuk ve İlhani Bürokrasisi memurları bu uc beyliklerinde yavaş yavaş bir idari mekanizma ile kültür müesseseleri vücuda getirmişlerdir⁸.

Osmanlıların başarısında ve Bizans'ın gerilemesinde, yukarıda değindiğimiz iki saik dışında özellikle Köseadağ Savaşı'ndan sonra bölgeye başlayan Türkmen akını da son derece önemi haizdir. Moğol istilası ile büyük bir göç dalgası Bizans sınırlarına ilerlerken, İznik devrinde kurulmuş olan sınır savunma sisteminin bozulmuş olması Bizans topraklarını istilaya açık hale getirmiştir. Bu savunma sisteminin çökmesinde sınırda bulunan ücretli askerlerin paralarını alamama sebebiyle yerlerini terk etmeleri; bu birliklerin bir kısmının Balkanlar'da zuhur eden olaylarda kullanılmak üzere taşınması ve artan feodalleşme etkili olmuştur. Bu şartlar altında Türk fütuhâtı ilerlerken İznik, İzmit, Bursa, Manisa gibi birkaç müstahkem mevki dışında Tüm Anadolu Türk egemenliğine girerken Eski Bithynia'da ise bölgedeki Türk aşiretlerini bayrağı altında toplayan Osman Bey topraklara sahip olmaktaydı⁹. Osman Gazi'nin gazalarda yanında ona sadakatle bağlı yarenlerinin olması onun güçlü liderliğine işaret ettiği gibi burada üzerinde durulması gereken bir başka faktör de onun yarenlerini hoş tutan, kazanılan toprakları dirlik olarak dağıtmasıdır¹⁰.

⁷ George Ostrogorsky, s.442.

⁸ Fuat Köprülü, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Akçağ Yayınları, İstanbul, 2000, s.78.

⁹ George Ostrogorsky, s.453-454.

¹⁰ Aşıkpaşazade (2003), Osmanogullarının Tarihi, Haz. Kemal Yavuz, Yekta Saraç, K. Kitaplığı, İstanbul, 2013, s.75.

Moğol istilas1 ilk planda merkezi İznik’te bulunan Bizans Devleti’ni Selçuklu baskısından kurtardığı için rahatlat1sa da, Anadolu’ya başlayan yoğun akın durumu tersine çevirdi. 1261 sonrası daha çok Balkanlar’daki gelişmelerin ön planda tutulması Anadolu’ya gereken önemin verilmemesine neden oldu. Bunun sonucu olarak da kırsal kesimde yayılan Türklere karşı fazla bir direniş gösteremedi¹¹.

Diğer taraftan Osmanlı Devleti’nin inkişafa başladığı uc sahası, muhtelif bakımlardan Anadolu’nun türlü yerlerinden bir takım muhacir kabilelerini, hatta yalnız göçebeleri değil şehirli1eri de cez1 edecek kadar cazipti¹². Osmanlı 400 çadırdan mürekkep bir aşiret tarafından kurulmadı. Burada yaşayan insanlar da Selçuklu Anadolusunun Türkmenlerinden ayrı bir unsur değildi. İçtimai şekil itibari ile bunların diğer Anadolu Türklerinden farkı yoktu. Osmanlı Tarihi umumi Türk tarihinin çerçevesi içinde, yani sair Anadolu Beylikleri ile beraber Anadolu Selçuklu Tarihinin bir devamı gibi telakki ve tetkik olunursa ancak o zaman karanlık noktaların anlaşılması mümkün olabilir¹³. Sultan Baybars’ın 1277’de Müslüman Anadolu’yu putperest Moğollardan kurtarmak için Anadolu’ya girmesi ve destek görmediğı için ayrılmasından sonra Abaka Han Anadolu’ya büyük bir ordu göndererek binlerce Türk’ü öldürttü. Bu olay sonrası Anadolu’nun vaziyeti büsbütün karışık bir hal aldı¹⁴. Anadolu’ya Moğollar tarafından binlerce kişilik Moğol-Türk grupları getirildi. Eskişehir-Kütahya çevrelerine yerleştirilen Çavdarlar bunlardandır. İlhanlı idaresinin şarki ve orta Anadolu’ya yerleştirdiğı bu yeni göçebe aşiretler, o sahalarda yaşamakta olan Türk aşiretlerini garbi Anadolu’nun uclarına doğru çekilmeğe mecbur etmiş ve bu suretle henüz Bizans’a tabi sahil mntıkalarına doğru yeni bir Türkmen ilerlemesi başlamıştır¹⁵. Nihayetinde bu yoğun Türkmen nüfusu, Osman Bey’e fütühatı için insan kaynağı sağladığı gibi fethedilen yerlerin kısa sürede Türkleşmesinde de etkili olmuştur.

3.İnegöl Teküru İle Mücadele ve Fetihler

“Gaza” Osman Bey ile mi başladı? Sorusu da net olarak belirleyeme-

¹¹ Timothy E. Gregory, s.289

¹² Fuat Köprülü, Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu, s.12

¹³ Fuat Köprülü, s.22-23.

¹⁴ Fuat Köprülü, s.33; Halil İnalıcık, “ Osmanlı Devleti’nin Doğuşu Meselesi”, Söğüt’ten İstanbul’a, Der. Oktay Özel, Mehmet Öz, İmge Kitapevi, Ankara, 2005, s.227-229.

¹⁵ Fuat Köprülü, s.43-44; Halil İnalıcık (2005), s. 229.

diğimiz bir durumdur. Nitekim Aşıkpaşazade “Ertuğrul zamanında cenk cidal olmadı. Yaylalarında yayladılar, kışlarında kışladılar” derken; Ruhi ve Şükullah ise Ertuğrul’un Germiyan topraklarından sızan Tatar ile mücadele içinde olduğunu ifade ederler¹⁶. Daha önce de belirttiğimiz gibi Ertuğrul Bey’in Karacahisar-Bilecik arasına yerleşmesi ile beraber, buralarda yaşayan gayr-ı Müslimlerin Tatar baskınlarından emin olması bunlarla mücadele olduğunun ya da Tatarların Osmanlılardan çekinmesinin bir göstergesidir.

Ertuğrul Bey’in 1281 yılında vefatı ile birlikte yerine Osman Bey geçmiştir. Osman Bey’in başa gelmesinden birkaç yıl sonra “Gaza”nın önemli bir faaliyet haline geldiğı görülür. Nitekim Ertuğrul ve Dündar’ın barışçılığına rağmen Osman’ın serkeşliği sakin göçebeleri saldırganlaştırmıştır. Akınlara giderken yerine Dündar (Tündar) Bey’i bırakması ve Dündar Bey’in ölümü ile ilgili rivayet bu durumu desteklemektedir¹⁷.

Bilecik’in fethi hadisesinden kısa süre önce Köprühisar teküru ile Bilecik teküru arasındaki anlaşmazlıkta, Bilecik teküru Osman Bey’in yardımını istemiş ve nihayetinde Osman Bey’in yardımı ile Bilecik teküru bu tehlikeyi bertaraf edebilmiştir. Diğer taraftan tekürün elini öptürmesinden rahatsız olan Osman Bey’in Bilecik’e saldırma isteğine muhalefet eden ve barışın devamından yana olan Dündar Bey, bu tartışma esnasında yeğeni Osman Bey tarafından öldürülmüştür¹⁸.

Osman Bey’in bağımsızlaştıktan sonraki etkinliklerinde ilk önemli aşama, aynı yıl içinde Bilecik, Yarhisar, İnegöl ve Yenişehir’in ele geçirilmesidir.

¹⁶ J.WilhelmZinkeisen, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, c.I, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2011, s.51; Divitçioğlu, Sencer, s.30.

¹⁷ Divitçioğlu, Sencer, s.43;

¹⁸ Dündar bey’in ölümü ile ilgili olarak bu hadisenin farklı zamanlarda olduğuna dair çeşitli bilgiler de mevcuttur. Aşıkpaşazade, Dündar Bey’in mezarının Köprühisar ile Çakırpınarı arasında yol kenarında olduğunu ifade ediyor. Yine alan araştırmalarımız sırasında Bilecik merkeze bağlı Karaağaç köyünüm hemen kuzey çıkışında yolun sol tarafında iki tane mezar tespit ettik. Mezarlardan batı istikametinde olanın eski bir mezartaşı var ancak üzerinde isim yok. Bilecikli yerel araştırmacılar Yusuf Gülşen ve İsmail Yılmaz halkın bunları eskiden beri Dündar Bey ile ilişkilendirmesinden, mezarların konumlarından ve mezar taşlarından yola çıkarak Dündar Bey ile Hasan Alp’e ait olduklarını tespit edip yeni mezar taşları da yaptırmışlar. Bu mezarların bulunduğu alanda çok yaşlı iki çınar ağacı vardır ve bu mezarlar yüksekçe bir yere konuşturılmışlar ve mezarların çevresi de özellikle batı tarafından bir ihata duvarı ile desteklenmiştir. Burada gördüğümüz mezar taşının aynısı bu köyün yakınında bulunan Alpagut Köyü’nde Aykut Alp’e ait olduğu ifade edilen mezarda da bulunmaktadır.

Osmanlıların ilk yurdu olan Söğüt'ün kuzey ve kuzeybatıya açık olması bu fetihleri anlamlı kılmaktadır. Karasu'nun üst kısmındaki Bilecik, Bursa ve İznik istikametine geçmek için kilit noktada olduğu gibi Sakarya boyunca ilerlemek için de önemliydi¹⁹.

Bizans İmparatorluğu uçlardaki Türkmenlere karşı Anadolu topraklarını savunmada aciz kalsa da özellikle İstanbul ve İznik'e giden yolu kapalı tutabilmek için önlemler almaya çalışmış ve bu tedbirler özellikle "Sakarya Yayı"nda yoğunlaşmıştır. Mihail Paleologos, Sakarya'daki savunma hattının güneybatıdaki Bursa'ya kadar bozulduğuna ilişkin haberler alınca, 1280 yılının Ağustos ve Eylül aylarında Sakarya boyunca sıralanan istihkâmları denetlemiş ve bir yıl sonra ordusuyla bölgeye gelmiştir. Bu seferde, yeni tahkimatlar yapılmış, eski kaleler onarılmış ve geçişin kolay olduğu yerlere yeni kaleler inşa edilmiştir. Kaleler arasında boş kalan alanlara ise at sırtındaki göçerlerin yaklaşmasını önlemek için, ırmağın batı kıyısındaki yüz ayak genişliğinde bir alana, kesilen ağaçlar, dalları ile birlikte "yılanların bile zor geçeceği" bir sıklıkla istiflenerek nehirden karşıya geçişler engellenmeye çalışılmıştır. Yapılan bu tahkimat muhtemelen 1308 büyük baskınına kadar faal kalmıştır²⁰. Bu savunma hattı Osman Bey'in neden Karasu'yu geçip Bilecik'in arka tarafına sarktıklarını da açıklayan bir durumdur. Çünkü daha kuzeyden nehri geçip İznik tarafına geçmek mümkün olmayınca bölgedeki tekürlükler Osmanlı kuvvetlerinin ilk hedefi haline gelmişlerdir. Osman Bey'in Bizans topraklarına ilk akınları şehirlerden ziyade küçük yerleşimler üzerine yoğunlaşmıştır. Kentlerin surlarla çevrili yapıları ve güçlü askeri varlığı, Osman Bey'i daha fazla ve kolaylıkla ganimet alabileceği kırsala yönlendirmiştir²¹.

Fetihlere geçmeden önce üzerinde durulması gereken önemli bir konu da İznik'tir. Çünkü İznik'e ulaşabilme avantajı, Osmanlı Beyliği'ni diğer Batı Anadolu Beyliklerinden ayıran jeopolitik bir üstünlüktür. İznik jeopolitik olduğu kadar, ideolojik bir noktadır. Hem Selçuklu, hem de Bizans'a başkentlik etmiştir. İznik, çevresindeki güçlü beyliklere nazaran Osmanlı'nın şanslıydı ve Osmanlılar bu bölgenin doğal mirasçısıydı. Diğer taraftan İznik kaybedildikten

sonra da hep darü'l-islam olarak görülmüş ve kaybının hep geçici olduğu düşünülmüştür²².

Osmanlı Beyliği'nin kuruluş hikayesinde sıklıkla tekrarlanan savaşçı Türkmenler, Gaziler, Dervişler, Ahiler Selçuklu bürokratları, çöken Bizans, iktisadi daralma yaşayan Bizans köylüsü, Türkmen ve Rumlar arasında var olan siyasi erk boşluğu gibi etkenler Batı ucunda bulunan diğer beyliklerde de kısmen ya da tamamen mevcuttur. Buradan hareketle Osmanlı'yı diğerlerinden ayıran İznik'tir. Başarının sırrının anlayan Osman Gazi ilk fırsatta İznik üzerine yönelmiştir²³. İznik'in bu önemine binaen Bursa'nın fethi de burayı ele geçirmek için atılmış bir adım sayılabilir.

İnegöl'ün önemi bu dönemde artmış, Osmanlı kuvvetlerinin Bursa ve İznik üzerine yürüyüşleri için mutlaka ele geçirilmesi gereken yer haline gelmiştir. Diğer taraftan Bursa ve İstanbul'a giden ticaret yollarının da İnegöl ve çevresinden geçmesi bu topraklara hâkim olmanın önemini arttırmıştır. Köprühisar, Yarhisar, Yenişehir ve Bilecik de İznik'in fethi için stratejik öneme sahip merkezlerdi. Beş hisarın fethi, İznik'i almak isteyen Osman Gazi'yi kamçılamış, ancak İznik'in çevresinin su kanalları ile çevrili olması ve bataklıkları geçme zorluğu İznik'in fethini mümkün kılmamıştır²⁴.

Resim 1: Ermeni Beli'nden İnegöl Ovası ve Pazaryeri- İnegöl Karayolu.

¹⁹ R.PaulLinder, Osmanlı Tarih Öncesi, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008, s.95.

²⁰ R.PaulLinder, s.117.

²¹ Caroline Finkel, Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı, Çev. Zülal Kılıç, TİMAŞ Yayınları, İstanbul, 2007, s.7.

²² Divitçioğlu, Sencer, s.35.

²³ Divitçioğlu, Sencer, s.35-36.

²⁴ Divitçioğlu, Sencer, s.38.

Osman Bey'in tekürlerle mücadelesi İnegöl ile başlamıştır. İnegöl bu açıdan devlete giden süreçteki ilk adımdır. Bu adımın atılmasına ise yayla yolculuğuna çıkan göçerler neden olmuştur. Göçebeler ayrı ayrı yayla ve kışlaklarda yaşayan unsurdu. Kendi ihtiyaçları kadar ziraat ile meşgul olmakla birlikte bilhassa hayvan sürüleri yetiştirerek geçimlerini temin ediyorlardı. Orta Asya'dan getirdikleri halıcılık sanatı ve nakliyecilik de onlar için mütemmin bir istihsal vasıtasıydı. O zamanlar Anadolu'nun meşhur atlarını yetiştiren ve halılarını dokuyanlar bunlardı. İrsi reislerinin idaresi altında yaşayan bu aşiretlerin yaylak ve kışlakları muayyendi. Göç zamanlarında yol üstündeki köylere zarar vermekten ve tahribattan geri kalmıyorlardı²⁵.

Yaylak ve kışlak arasındaki yolculuklar sırasında yukarıda belirttiğimiz problemler sürekli yaşanmaktaydı. Osmanlıların bölgeye 1230'lu yıllarda yerleşmelerinden ilk savaşın yaşandığı 1284 yılına kadar İnegöl üzerinden Domaniç'e giden konargöçerler muhtemelen benzer sorunları yaşamışlardı. Ancak Ertuğrul Bey devrinde çatışmaya dönüşmeyen bu süreç, Osman Bey'in başa gelmesinden çok kısa süre sonra savaşlar dönemini başlatmıştır. Bu savaşlar ve fetihler ise Osmanlıları Bursa ve İznik önlerine taşımıştır. Bu bakımdan, daha önce de değinildiği gibi, Osman Bey'in babasından farklı bir siyaset yürüttüğü görülmektedir. Bu siyaset değişikliğinde Osman Bey'in kişiliği kadar, bölgeye yaşanan Türkmen akımının da etkisi vardır. Bölgedeki tek Türk unsur Osman ve kabilesi değildir. Osmanlı Beyliği'nin ilk ortaya çıktığı topraklarda bulunan halkın çoktan Türkleştiği ve bölgedeki yerleşik Türk unsurların Bitinya Rumlarına karşı savaşta Osman Bey'e katıldıkları kuvvetle muhtemeldir²⁶.

Alp gaziler tarafından örgütlenen gazalar ucun en önemli faaliyeti idi. Kendisi de bir alp gazi olan Osman Bey gaza faaliyetlerine başladığı 1284 yılındaki Kulaca Hisarı fethettiği dönemde uctaki durum şöyleydi: Bizans ile sınır Bilecik'te başlıyordu. Sultanöyüğü ve Bilecik arasında kalan bölgede yerli tekürler Selçuklu Sultanını tanıyor ve bölgedeki Türkmenlerle iyi geçiniyorlardı²⁷.

²⁵ Fuat Köprülü, s.46.

²⁶ FriedrichGiese, " Osmanlı imparatorluğu'nun Kuruluşu Meselesi", Söğüt'ten İstanbul'a, Der. Oktay Özel, Mehmet Öz, İmge Kitapevi, Ankara, 2005, s.156-157.

²⁷ Halil İnalçık, Osman I, DİA, c.33, İSAM Yayınları, İstanbul, 2007, s.444.

Osman Bey'in İnegöl Tekürü ile mücadelesi diğer tekürlerle de ilişkilerini belirlemiştir. Bilecik Tekürü bölgedeki diğer yerli tekürler arasında en güçlü olanıydı. Selçuklu-İlhanlı egemenliğini tanıyan bu tekürü karşı Osman Bey'de ilk zamanlarda "mudârâ"²⁸ göstermiştir. Bunun en önemli sebebi Osman Bey'in göç yolunda sorunlar yaşadığı İnegöl Tekürü'na karşı Bilecik Tekürünün desteğine muhtaç olmasıdır²⁹. Aşıkpaşazade de İnegöl Kafirlerinin Osman Bey'den ihtiraz ettiklerini (sakınıp çekindiklerini), Osmanlıların da aynı şekilde onlardan çekindikleri ifade edilir. Yaylaya gidip gelirken İnegöl Tekürü Aya Nikola'nın saldırıları karşısında Osman Bey Bilecik Tekürü'ne şikâyet etmiş ve ağırlıklarını ona emanet etmeye başlamıştır. Bu yükleri kadınların götürmesi de iki taraf arasında tam bir güven olmadığını göstermektedir. Diğer taraftan Osmanlılar bu hizmet karşılığı Bilecik Tekürü'ne yayla dönüşü peynir, halı, kilim ve kuzular hediye ederlerdi³⁰.

Resim: 2. Baykoca Türbesi, Hamza Bey Köyü.

Osman Gazi ile İnegöl Tekürü arasında ilk mücadele 1284 yılında vuku buldu. 70 adamı ile İnegöl'e baskın yapmak istemiş ve bu durumu haber alan İnegöl Tekürü'nün adamları belin tükendiği yerde pusu kurmuşlardır. Bir casu-

²⁸ Mudârâ: Altan alma, yaranma anlamına gelir.

²⁹ Halil İnalçık (2007), s.446.

³⁰ Aşıkpaşazâde Tarihi (2013), s.10.

su sayesinde durumu haber alan Osman Bey, hepsi yaya oldukları halde pusu üzerine yürümüş ve bu mücadelede Osman Bey'in kardeşi Saru Yatı'nın oğlu Bay Hoca şehid olmuştur. Mezarı Ermenibeli'nin tükendiği yerde Hamza Bey Köyü'nün nevâhisindedir. Ziyaretinin yanında harabca bir kervansaray vardır³¹.

Bu bilgilerden hareketle Bay Hoca'nın mezarı ve savaşın yeri ile ilgili saha araştırmalarından elde ettiğimiz sonuçlara baktığımızda; Ermeni Beli: Pazaryeri'nden İnegöl'e geçiş noktası olup, "Belin Bittiği Yer" tabiri günümüz Kurşunlu Köyü havalisini akla getirmektedir. Buradan hareketle savaşın bu alanda meydana gelmiş olması kuvvetle muhtemeldir. 1284 yılında Bay Hoca'nın şehadeti ile sonuçlanan bu savaş sonunda Osman Bey'in yeğeni ni toprağa verdiği yer konusu da tartışmaya açıktır. Mezar günümüz Hamza Bey Köyü'nde hemen girişteki tarihi caminin yanında yol üstündedir. Ancak Hamza Bey Köyü'nün bulunduğu yer ile savaşın olduğunu düşündüğümüz yer arasında tutarsızlık söz konusudur. Nitekim Ermenibeli'nin aşıldığı yer olan Kurşunlu'dan sonra Süpürtü ve Kulaca arazileri bulunur. Kulaca'nın İnegöl'ü koruyan bir dış garnizon olduğu dikkate alındığında, Bay Hoca'nın naaşının günümüzde bulunduğu iddia edilen yere götürülmesi hem anlamsız hem de güvenlik açısından mümkün gözükmemektedir. Diğer yandan Aşıkpaşazade'nin tarifinde mezarın yakınında bir kervansaraydan bahsedilmektedir. Hamza Bey Köyü, Bursa'ya uzanan ipek yolu güzergâhında yer almadığı gibi bu havalide bir kervansaray olduğuna dair bilgi de yoktur. Diğer taraftan Hamza Bey Köyü günümüzde Göksu Nehrinin kuzey yakasında yer almaktadır. Ancak köylülerle yaptığımız görüşmelerde³², köyün daha önce nehrin güney yakasında olduğu ve sonradan buraya taşındığına dair bilgiler paylaşılmıştır. Hatta 1900'lü yıllarda Hıdrellez kutlamaları da nehrin karşı tarafında eski köy yeri yakınında yapılmıştır. Burada üzerinde durulması gereken bir başka nokta da köylülerin mezar hakkındaki söyledikleridir. Mezar'ın Bay Hoca adıyla kesinlikle bilinmediği, buranın anonim bir yatır olduğu ifade edilmiştir. Görüşmelerimizde bu mezera gençlerin adak adakları, mum yaktıkları ve "Dede" olarak bilindiği ve sonradan asılan tabela ve yönlendirmelerle Bay Hoca Mezarı haline geldiği, bunun 20-30 yıllık bir geçmişi olduğu vurgulanmıştır. Bu konu ile ilgili son tahlilde şunlar söylenebilir: 1284 yılında vuku bulan bu savaş ya Ermenibeli'ni aşan noktada olmamıştır ya da mezarın bulunduğu yer yanlıştır. Çünkü hamza Bey

Köyü İnegöl'ü Pazaryeri hattına değil, Yenişehir tarafına bağlayan güzergâh üzerinde bulunmaktadır. Kulaca Köyü yakınlarında bulunan "Türbe Mevkii" ve yine Kulaca Köyü'nün güneyinde ve köy yolunun Bursa-Ankara asfaltına bağlandığı noktada varlığı bilinen bir han³³, mezarın bu havalide olabileceğine dair şüpheleri kuvvetlendirmektedir.

Hamza Bey Köyü'nde edindiğimiz bazı bilgiler de yerel unsurların geçmişe dair söylediklerinin iyi tahlil edilmesi gerektiğini göstermiştir. Bu duruma örnek olarak, görüşmeler sırasında, köyün adının Yunan Harbi'nde şehit düşen Hamza isminde bir subaydan geldiği ifade edilmiştir³⁴. Ancak aşağıda ayrıntıları görüleceği üzere bu köyünde dâhil olduğu bazı köyler Bursa'daki Hamzabey Külliyesinin vakfıdır. Bursa Muradiye'de bulunan bu imaretin banisi Sultan Çelebi Mehmed ve II. Murad'ın veziriâzamı Bayezid Paşa'nın kardeşi olduğu sanılan İzmir Fatihî lakaplı Hamza Bey'dir. Fatih Sultan Mehmed tarafından 866 (1462) yılında Eflak'a gönderilen heyetle yer alan Hamza Bey, Drakula lakabı ile tanınan Voyvoda Vlad Tepeş (Kazıklı Voyvoda) tarafından heyetin diğer üyeleriyle birlikte şehid edilmiştir³⁵.

Osman Gazi, İnegöl'deki ilk savaş sonrası Edebalı'nın koynundan bir ay doğup kendi koynuna girmesi ve göbeğinden biten ağacın gölgesinin tüm âlemi kapladığı rüyayı gördü. Bu rüyayı Edebalı'ya tevil ettirdi ve bunun üzerine Edebalı, kendisine ve nesline padişahlık verildiğini müjdeledi ve kızını Osman Bey'e nikâhladı³⁶. Bu olay aynı zamanda Ahi şeyhi olan Edebalı vasisi ile ahilerin Osman Bey'i desteklemesine vesile oldu. Uzun süre adalet içinde yaşayan Ahilerin, devlet adamı istidatına sahip ve onları ateşleyebilecek bir liderle karşılaştıklarında, yeni bir devlet kurabilecek savaşçılara dönüştükleri vakidir. Nitekim Osman Bey'in çevresinde de Ahi Şemseddin ve Ahi Hasan gibi isimler bulunmaktadır ki her ikisi de Edebalı'nın yakınlarıdır³⁷.

Osman Bey daha sonra İnegöl üzerine yürüyüp Kulaca Hisarını yağmaladı ve kâfirleri kırdı. Bunun üzerine Karacahisar ve İnegöl kâfirleri ittifak

³¹ Âşıkpaşazâde Tarihi (2013), s.10-11.

³² Mehmet Çalık, Hamza Bey Köyü, 1934 Doğumlu: 7 Ekim 2016 tarihli mülakat.

³³ Ali Aydın, Kulaca Köyü, 1936 Doğumlu: 7 Ekim 2016 tarihli mülakat.

³⁴ Mehmet Çalık, Hamza Bey Köyü, 1934 Doğumlu: 7 Ekim 2016 tarihli mülakat.

³⁵ Enis Karakaya, "Hamza Bey Külliyesi", DİA, c.5, İstanbul, 1997.

³⁶ Âşıkpaşazâde Tarihi (2013), s.12.

³⁷ Friedrich Giese, s. 157-161.

edip Osmanlılara saldırdılar. Savaş Domaniç Belini aştıkları yerde oldu. Saru Yatı burada şehid oldu ve Söğüt'te Ertuğrul Gazi'nin yanına defnedildi. Bu savaşta Karacahisar Tekürünün kardeşi Kalonoz öldürüldü ve karnı eşilerek gömüldü ki bu yere "İt Eşeni" denilmiştir³⁸.

Osman Bey, Ermenibeli'nde İnegöl teküru ile mücadelesi sonrası aktif gazaya başlamış ve 1285 yılında Kulaca Hisarını yağmalayıp ateşe vermiştir. Bunun intikamını almak isteyen İnegöl teküru, Karacahisar teküru ile ittifak yapmış ve 1286 yılında İkizce'deki savaşta Osman Gazi'nin kardeşi Saru Yatı şehit olmuş ve Karacahisar Teküru ile de savaş başlamıştır. Anadolu'dan İstanbul ve İznik istikametine giden yolları kontrol eden stratejik önemi haiz ve çıkılması bu güç kale 1287 yılında fethedilmiş ve bu fetihle Osman Bey bölgeye tamamen hakim olmuştur. Nitekim Aktimur'un Konya'dan getirdiği beylik alametleri doğru kabul edilirse Osman Bey bu bölgeye Selçuklu Sultanı adına hakim olmuştur. Artık merkez Karacahisardır³⁹.

Resim 3: Kulaca Köyü Yakını, Taş Döşemeli Yol Kalıntıları.

³⁸ Âşıkpaşazâde Tarihi (2013), s.14.

³⁹ Halil İnalçık (2007), s. 447.

Yukarıda da görüldüğü gibi İnegöl topraklarında Osman Bey'in ikinci faaliyeti yeğeni Bay Hoca'nın intikamını almak ve İnegöl Tekürüne ders vermek amacıyla 1284 yılında Kulaca Hisarını yakmasıdır. Osman Bey'in bu saldırısı, onun bölgedeki tehlikesine ve gücüne dikkat çekmekle beraber; tekürler arasında da ittifadın kurulmasına neden olmuştur. Saha çalışmalarımız sırasında Kulaca Köyü ve çevresinde de çalışma yaptık. Kulaca Köyü'nün günümüzdeki yerine 2 km kadar kuzeydoğu tarafındaki yamaçlardan taşındığını tespit ettik. Ancak köyde 16. Yüzyıl kökenli cami ve yine inşa tekniği olarak Erken Osmanlı Dönemi yapılarına benzeyen beşik tonoz girişli hamam, köyün bulunduğu yerin de eski olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan çevredeki köylere benzemeyen bir camiiye sahip olmaları, cami avlusunda 18. Yüzyıldan kalan su kuyusu mermerleri, Kulaca Köyü'nün Osmanlı Devrinde de önemini koruduğuna işaret etmektedir. Köyün ileri gelen yaşlılarından Halil Aydın'ın yardımcıları ile köyün eski yerini ve Yunan işgali sırasında tahrip edilen köyün eski mezarlığını da görme imkanına sahip olduk⁴⁰. Kulaca Köyü'nü eski yerleşime bağlayan taş döşeme kalıntıları da bu bölgenin ulaşım ağı içerisindeki yerini göstermektedir. Yine Pazaryeri tarafından gelen tarihi ticaret yolu: "İpek Yolu eski köy yerleşimini içinden geçmekteydi. Bu ayrıntı Osman Bey'in bu bölge ile ilgilenmesinin sebeplerindendir ve tarihi yola hakim olmak, gücün de göstergesidir.

Bölgede Türk akınlarına karşı Rumların da varlıklarını devam ettirme çabalarına örnek olarak Karacahisar verilebilir. Karacahisar Türklerin elindeyken tekrar Rumların eline geçmiş ve Karacahisar Teküru ile İnegöl Teküru Kulacahisar'ın intikamını almak için beraber Osman Bey'in üzerine yürümüşlerdir⁴¹. 1288 yılında İkizce (Domaniç) zaferi sonrası Karacahisar önlerine gelen Osman Bey, 50 yıl kadar önce babası tarafından işgal edilmiş olan kaleyi Rumlardan aldı ve beyliğinin merkezi yaptı⁴².

1299 yılında Osman Bey'in fetih politikasında değişiklik oldu ve o güne kadar Eskişehir Bilecik arasındaki haraçgüzâr Rumlarla ve Bilecik teküru ile arasını iyi tutan ve hem bölgede tutunmak hem de Germiyan saldırılarını önlemek için bunu gerekli sayan Osman Bey gözünü bu bölgeye dikti. Bu po-

⁴⁰ Ali Aydın, Kulaca Köyü, 1936 Doğumlu: 7 Ekim 2016 tarihli mülakat.

⁴¹ J.Wilhelm Zinkeisen, s.55.

⁴² J.Wilhelm Zinkeisen, s.55.

litika değişikliği muhtemelen Eskişehir tarafında güçlenmesi ile ilgili olduğu gibi Köprühisar Tekürünü itaat altına aldıkları olayda bölge tekürlerinin zayıflığını anlamış olması ile de ilgilidir. Osman Bey bu sırada, Bilecik tekürü ve rum halkı ile iyi geçinilmesi politikasının devamında ısrar eden amcası Dündar Bey ile görüş ayrılığına düştü ve bu durumu savaş ve egemenlik haklarına karşı gelme olarak görüp onu öldürdü. 1299 yılına doğru savaş alanını batıya yani Bilecik-Yenişehir hattına taşıdı. Bilecik'in fethi sonrası beylik merkezini Bilecik'e ve uç merkezini Yenişehir'e taşıması daha sonraki hedefleri gösterme adına önemlidir⁴³.

Osman Bey'in ilerleyişinde kendisinin ve ordusunun kahramanlıklarının yanında tekürlerin aralarındaki bağın gevşekliği de etkili olmuştur. Nitekim Harmankaya tekürü Mihail (Köse Mihal ya da Mihal Gazi) ile Osman Bey arasındaki ilişki buna örnek gösterilebilir. Osman Bey, Mudurlu taraflarına kadar uzanan seferini Harmankaya tekürü ile yaparken; Bilecik'in fethi hadisesinde de kendisine kurulan tuzağı Mihail sayesinde öğrenmiştir. Diğer yandan Uluabat Bizans beyinin, Kite komutanını Osman Bey'e teslim etmesi ve karşılığında Osmanlı askerlerinin Uluabad köprüsüne adım atmayacaklarına dair antlaşmada⁴⁴ tekürlerin kendi çıkar ve güvenliklerini ön planda tuttuklarının ve birlikte hareket etmediklerinin göstergesidir.

5. Osmanlı İdaresinde İnegöl:

1530 tarihli muhasebe defterine göre Hüdâvendigâr'a bağlı İnegöl Kazasında 55 köy 17 çiftlik bulunmaktadır. Toplamda 667 hane bulunmaktadır. 223 mücerred ve 376 da muaf görülmektedir. Kazanın toplam hasılatı 327.995 kuruş olup; Beypazarı, Sivrihisar ve Yenişehir gibi kazalara göre geliri az olmakla birlikte orta sıralarda görülmektedir. Çeltik ekiminin olduğu dikkati çeker. İnegöl'ün köylerine baktığımızda Murad Hüdâvendigâr'ın has arazisi olan 4 köy, Selâtin Evkafından 9 köy, Amme Evkafından 17 köy, Eşkinici Evkafından 3 köy ve tımar 18 köy bulunmaktadır⁴⁵.

Amme Evkafı köylerden olan köylerin ekserisi Hamza Bey ve Bayezid Paşa'ya ait köylerdir ve Bursa'daki eserlerine vakfedilmişlerdir. Bunların ilki

Alâmüddin Karyesi olup, Ömer Lütfi Barkan tarafından günümüzdeki Hamza Bey Köyü olabilir şeklindenot düşülmüştür. Sultan Murad Hüdâvendigar tarafından Hamza Bey'e temlik edilen bu köy, Bursa'da bulunan Hamza Bey İmaretine vakfedilmiştir. Tahrir defterinde yer alan ve günümüz Bilal Köyü olan Bilaloğlu Karyesi, Ahi⁴⁶ ve Kuzca-Yaylağı Karyesi karyesi de aynı şekilde temlik edilip Bursa'daki imarete vakfedilmiştir⁴⁷.

Günümüz Halhalca Köyü deftere Helalca şeklinde kayıtlı olup Bayezid Paşa'nın mülküdür. Köy Bursa'da yaptırılan medresesine vakfedilmiştir. Karalar Karyesi de aynı medreseye Bayezid Paşa tarafından vakfedilmiştir. Her iki köy de Savcı oğlu Selim Bey tarafından satılmışlardır. İl-Arslan Karyesi de Bursa'daki medresesine vakfedilen köylerdendir. Alici ve Dömez karyeleri ise Bayezid Paşa'nın oğlu İsa Bey mülkü olup Bursa'daki imaret ve medresesine vakfedilmişlerdir⁴⁸.

Son olarak Kulaca Karyesi, Savcı oğlu Süleyman Bey mülkü olup kızı Hadice Hatun tasarruf etmiştir. Hadice Hatun burayı hergün 6 cüz Kuran okumak kaydı ile vakfetmiştir. Öncelikli olarak babası ve annesinin Bursa Kükürtlü mevkiisindeki türbelerinde okunmasını ve yine biri kendi, diğeri kocası Mehmed Bey ile kızları Fatma ve İl-aldı Hatun için okunmasını şart koşmuştur⁴⁹.

6. SONUÇ

Osmanlılar Söğüt-Domaniç'in kendilerine verilmesi ile birlikte "Batı" "Ucu"na yerleşmişler ve Ertuğrul Bey'in ölümüne kadar çevredeki Bizans idarecileri ile iyi geçinirken fütühat hareketlerine de girişmemişlerdir. Osman Bey'in beyliğin başına geçmesi ile birlikte takip edilen siyasette değişiklik olur ve tekürlerle mücadele başlar. Osman Bey'in, genç ve kudretli bir savaşçı lider olarak temeyyüz ederek bir güç merkezi haline gelmesi "Gaza"nın başlamasında etkili olmuştur. Diğer taraftan Moğol baskısı ile "Uc" a sığınan binlerce Türkmen, Osman Bey ve benzerleri için savaşçı insan kaynağı anlamına geldiğinden; Osman Bey ile başlayan fütühatı da anlamlandırmaktadır. Nitekim

⁴³ Halil İncalcık (2007), s.448.

⁴⁴ J.WilhelmZinkeisen, s.67.

⁴⁵ 166 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s.15-16.

⁴⁶ Günümüz Yenice Kasabası olabilir.

⁴⁷ Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defterleri I, Yay. Haz. Ömer Lütfi Barkan, Enver Meriçli, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s.112-113.

⁴⁸ Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defterleri I, s.114-117.

⁴⁹ Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defterleri I, s. 119.

Osman Bey'in yanında yer alan, Samsa Çavuş, Aykut Alp, Şemsettin Alp, Turgut Alp gibi isimler bu durumu anlamamızı kolaylaştırmaktadır. Diğer taraftan, merkezini 1261 yılında tekrar İstanbul'a taşıyan Bizans'ın arkasında bıraktığı otorite boşluğu da Osman Bey'in fetihlere başlamasında etkili olmuştur.

Tekürlerle mücadele İnegöl üzerinden başlar. Bu açıdan İnegöl, Osmanlı fütühatının da başlangıcını teşkil eder. Domaniç Göç Yolu üzerinde, konar-göçerler ve İnegöl Tekürü Aya Nikola arasında yaşanan sıkıntılar, Osman Bey'i yörenin lideri olarak duruma müdahale etmeye zorlamış ve nihayetinde 1284 yılında Ermeni Beli Savaşı ile başlayan mücadele İnegöl'ün fethine kadar devam etmiştir. Böylece ilk savaş, ilk şehid gibi kavramlar İnegöl topraklarında karşılığını bulmuştur.

Fetihten sonra "Turguteli" olan İnegöl, aynı zamanda erken Osmanlı yerleşmelerinin de örneklerini barındırmaktadır. Sultan Murad Hüdavendigâr'ın "Has" arazilerinden olan bu topraklarda görülen "Bey" yerleşmeleri ve hala hafızalarda canlı olan döneme dair hatıralar İnegöl'ün önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Aydın, Ali, Kulaca Köyü, 1936 Doğumlu: 7 Ekim 2016 tarihli mülakat.

Âşıkpaşazâde Tarihi, Yay. Haz. Nejdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2013.

Aşıkpaşazade (2003), **Osmanoğullarının Tarihi**, Haz. Kemal Yavuz, Yekta Saraç, K Kitaplığı, İstanbul, 2013.

Bailly, Auguste, **Bizans Tarihi**, c.2, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.

Çalık, Mehmet, Hamza Bey Köyü, 1934 Doğumlu: 7 Ekim 2016 tarihli mülakat.

Diehl. Charles, **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1939.

Divitçioğlu, Sencer, **Osmanlı Beyliği'nin Kuruluşu**, Eren Yayınevi, İstanbul,

2008.

E. Gregory, Timothy, **Bizans Tarihi**, YKY Yayınları, İstanbul, 2008.

Finkel, Caroline, **Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı**, Çev. Zülal Kılıç, TİMAŞ Yayınları, İstanbul, 2007.

Friedrich Giese, " **Osmanlı imparatorluğu'nun Kuruluşu Meselesi**", Söğüt'ten İstanbul'a, Der. Oktay Özel, Mehmet Öz, İmge Kitapevi, Ankara, 2005.

Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I, Yay. Haz. Ömer Lütfi Barkan, Enver Meriçli, TTK Yayınları, Ankara, 1988.

İnalcık, Halil, "Osman I", **DİA**, c.33, İSAM Yayınları, İstanbul, 2007.

İnalcık, Halil " Osmanlı Devleti'nin Doğuşu Meselesi", **Söğüt'ten İstanbul'a**, Der. Oktay Özel, Mehmet Öz, İmge Kitapevi, Ankara, 2005.

Karakaya, Enis, "Hamza Bey Külliyesi", **DİA**, c.5, İstanbul, 1997.

Köprülü, Fuat, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, Akçağ Yayınları, İstanbul, 2000.

Linder, R.Paul, **Osmanlı Tarih Öncesi**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008.

Oruç Beğ Tarihi, Yay. Haz. Nejdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2014.

Ostrogorsky, George, **Bizans Devleti Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara, 2006.

Zinkeisen, J.Wilhelm, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, c.I, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2011.

166 Numaralı **Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri**, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995.

**ALMAN SEYYAH ve ARAŞTIRMACILARA GÖRE
İNEGÖL ve ÇEVRESİ**
(İnegöl and its Environment According to the German Travellers and Researchers)

Prof. Dr. İbrahim Hakan MERT*

Özet:

İnegöl ve çevresini ziyaret eden iki önemli Alman araştırmacı vardır. Birincisi Alman Arkeolog Carl Humann'dır. Humann, 1882 yılı yazında Berlin Kraliyet Bilimler Akademisinin görevlendirmesiyle İstanbul'dan Ankara'ya yolculuk ederken 20-25 Haziran 1882 tarihinde ziyaret ettiği İnegöl ve köylerini 1890 yılında yayınlanan eserinde detaylı bir şekilde anlatmaktadır.

İnegöl ve çevresi hakkında bilgi veren ikinci Alman araştırmacı ise coğrafyacı Alfred Philippson'dur. 28 Haziran 1902 yılında İnegöl'den Domaniç'e Domaniç Dağı üzerinden seyahat eden Philippson, İnegöl ve çevresinin topografya ve coğrafyası hakkında 1913 yılında yayınladığı kitabında bilgi sunmaktadır.

Bildiride bu iki araştırmacının İnegöl ve çevresi hakkındaki izlenimleri aktarılacaktır.

Anahtar kelimeler: Arkeolog, Coğrafyacı, Alman, Araştırma ve İnceleme Gezisi.

Abstract:

There are two important German researchers who visited İnegöl and its environment. The first is the German archaeologist, Carl Humann. In the-

*Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü 16059/BURSA.

E-Posta: ihmert@uludag.edu.tr

Humann - Puchstein 1890	C. Humann – O. Puchstein, Reisen in Kleinasien und Nordsyrien (Berlin 1890).
Kiepert 1854	H. Kiepert, Memoir über die Construction der Karte von Kleinasien und türkisch Armenien (Berlin 1854).
Kiepert 1867	H. Kiepert, P. v. Tschihatscheff's Reisen in Kleinasien und Armenien 1847-1863 (Gotha 1867).
Philippson 1913	A. Philippson, Reisen und Forschungen im westlichen Kleinasien. III. Heft: Das östliche Mysien und die benachbarten Teile von Phrygien und Bithynien (Gotha 1913).

summer of 1882, while he was travelling from İstanbul to Ankara with the assignment of Royal Academy, he described his visitto İnegöl and its villages in 20-25 June 1882 with details in his work, which was published in 1890.

The second German researcher who gave information about İnegöl and its surroundings is the geographer, Alfred Philippson. Hetravelled in 28 June 1902 from İnegöl to Domaniç through the mountain of Domaniç. In his book, which was published in 1913, he provided information about the topography and theen vironment.

In this paper, them pressions of these two researchers about İnegöl and its periphery will be presented.

Keywords: *Archaeologist, Geographer, German, Research and Inspection Trip.*

Bildirinin konusunu, 19. yüzyılda İnegöl, köylerini ve yakın çevresini ziyaret eden Alman seyyahlar ve bunların bölge hakkında verdikleri bilgiler oluşturmaktadır.

Konu kronolojik olarak ele alınırsa, İnegöl ve çevresi hakkındaki erken bilgiler Rus coğrafyacı Peter von Tschihatscheff tarafından 1849 yılında derlenmiştir. Bu bilgiler 1867 yılında Alman coğrafyacı ve kartograf Heinrich-Kiepert tarafından kitap halinde yayınlanmıştır¹. Bu kitaba göre, Tschihatscheff 22-23 Mayıs 1849 tarihlerinde Hamamlı Çayı vadisi, Mursal, Hamamlı, Çitli ve Kurşunlu köylerini ve İnegöl'ü (yayındaki yazılış şekli Ainegöl) ziyaret etmiştir². Buradaki tabloda seyyah Tschihatcheff'in hangi gün, saat kaçta, nereye ulaştığını ve ziyaret ettiği yerin denizden yüksekliği verilmiştir (Resim 1).

Heinrich Kiepert'in diğer bir çalışması ise 1854 yılında yayınlanan "Memoirüberdie Construction der Kartevon Kleinasien" isimli kitaptır³. Bu kitapta, daha önce Anadolu'yu dolaşan İngiliz ve Fransız seyyahların verdikleri

bilgilere göre şehirlerin hane sayıları ve nüfuslar tabela şeklinde yayınlamıştır. Bu tabelalardan birisinde İnegöl'ün (yayındaki yazılış şekli Ajnehgöl) hane sayısı ve nüfusu, şehri 1830 yılında ziyaret eden Keppel'e göre 300 hane ve 1500 nüfus; 1835 yılında ziyaret eden Wrotschenko'ya göre ise 600 hane ve 3000 nüfus olarak verilmektedir (Resim 2)⁴.

Arkeolog Carl Humann ve Otto Puchstein,1882 yılı yazında Berlin Kraliyet Bilimler Akademisinin görevlendirmesiyle İstanbul'dan Ankara'ya yolculuk ederler. Humann ve Puchsteinbu seyahat esnasında 20-25 Haziran 1882 tarihlerinde İnegöl ve bazı köylerini de ziyaret etmişlerdir. Bu seyahatin sonuçları 1890 yılında Alman coğrafyacı Heinrich Kiepert'in haritalarıyla beraber "Reisen in Kleinasien und Nordsyrien" isimli eserde yayınlanmıştır (Resim 3)⁵.

Humann ve Puchstein öncelikle İnegöl isminin kökeni üzerinde durarak şu olasılıkları saymaktadırlar: Bu ad "İğnegöl" (Almanca: Nadelsee)'den ziyade "İnek-göl" şeklinden (bu yazılışta "k" ve "g" harfleri birbirine geçmiş) gelmiş olmalıdır. Humann, İnegöl civarındaki Çamurlu kanallarda çok sayıda inek görür ve bu ihtimal üzerinde durur. Humann'a göre daha önceki yayınlar ve haritalarda görülen "Aine-göl" veya "Ajneh-göl" (Aynagöl) şekli ise yanlıştır⁶.

Humann, İnegöl'ün yaklaşık 500 ev ve 2500 Türk nüfustan oluşan bir ilçe merkezi olduğunu ifade eder. Pazarcık (Humann'da Bazardjik), Domaniç (Humann'da Dümanitsch) ve Yenice Köy (Humann'da Yenidje-köi) belediyeleri, 48 köyle beraber ilçeyi oluşturmaktadır. Bu ilçenin en büyük köyleri olan Yenice Köy (Humann'da "Yenidje-köi") 5000ve Cerrah (Humann'da "Dje-rakh") ise 2000 Ermeni nüfusa sahiptirler⁷. Humann bu bölgede Rum olmadığını belirten ve Rumlara daha iç bölgelerde Hancı ve Bakkal olarak rastlanabileceğini ifade eder.

⁴ Kiepert 1854, 127 No: 53.

⁵ Humann – Puchstein 1890.

⁶ Humann – Puchstein 1890, 11 Dipnot 1.

⁷ Kiepert'in haritasında Yenice "Gaur Yenice" (Gavur Yenice) ve Cerrah ise "Djirah" şeklinde yazılmıştır.

¹ Kiepert 1867.

² Kiepert 1867, 28.

³ Kiepert 1854.

Humann ve arkadaşları daha sonra İnegöl'den bir saat mesafedeki Kulaca'ya (Humann'da "Kuladja") ulaşırlar. Humann, Kulaca'ya giderken ismini öğrenemedikleri bir Çayın üzerindeki güzel bir ahşap köprüden geçtiklerinden bahsetmektedir⁸.

Humann ve ekibi Kulaca'dan sonra ise bir saatten az süren bir yolculukla 5 km. mesafedeki Süpürtü (Humann'da "Süpürlü") köyüne ulaşır. Humann eserinin bu bölümünde Kulaca'dan Süpürtü'ye ulaşmaya kadar aşırı yağmur ve selden dolayı geçmek zorunda oldukları dere yataklarında yaşadıkları zorlukları uzun uzun anlatır. Ekibin bölgedeki yolculuğu hava şartlarından dolayı oldukça meşakkatli geçer.

Bu güçlü yolculuktan sonra da Yenice-Müslim (Humann'da "Yenidje-müslim"; günümüzde: Küçükyenice) köyüne ulaşırlar. Bu köyün içinde Ahı dağından gelen su, geçmeleri gereken yolu ırmak haline çevirmiş ve aşamaz hale getirmiştir. Humann burada yerli halkla ilgili şu gözlemini anlatır: "Aslında iki-üç kişi yarım saatlik bir çalışmayla burada küçük bir set örebilir ve suyu esas yatağına çevirebilirdi, ancak burada yaşayanlar böyle bir girişim için çok tasasız ve üşengeç olduklarından tüm yolun tahrip olmasını tercih etmektedirler"⁹.

Ekip Yenice-Müslüm köyünde kalmak istemez ve buradan yine mace-ralı bir yolculukla Kurşunlu'ya (Humann'da "Kurschunlu") ulaşırlar. Oradaki handa sürekli yağın kuvvetli yağmurdan şemsiyesiz olarak kurulanabilecek ve uyunabilecek sadece bir oda vardır. Humann, Kurşunlu'da da İnegöl'de olduğu gibi taştan eski bir Kervansaray'ın yıkılmış enkazını gördüğünü ifade etmektedir. Ayrıca Kurşunlu'da güzel bir camiden bahseder, ancak mermer bloklardan inşa edilmiş minaresi çökmüştür¹⁰.

Humann daha sonra Kurşunlu ve civarının topoğrafik özellikleri ve doğası hakkında şu bilgileri vermektedir: "Kurşunlu köyü denizden 310 m yüksekliktedir. Daha güneyde ise Domaniç dağlarının güney yamaçları başlamaktadır. Bu tepelerin alt yamaçlarında çalılık bodur fundalıklar yer alırken,

⁸ Humann – Puchstein 1890, 11.

⁹ Humann – Puchstein 1890, 12.

¹⁰ Humann – Puchstein 1890, 12.

yükseldikçe çok görkemli ağaçlar bulunmaktadır, bu ağaç türleri arasında özellikle meşe ve kayın çok yoğundur (ayrıca Karaçam da sık rastlanan türdür)"¹¹.

Kurşunlu'nun yarım saat güney batısında ise Çitli Köyü bulunmaktadır. Bu köy maden suyu kaynaklarıyla tanınmıştır. Humann Çitli'deki bu suyun Fransa'daki Vichy maden suyuyla aynı içerikte olduğunu yazmaktadır¹².

Çitli köyünden sonra Humann ve ekibi İnegöl ve civarındaki seyahatini tamamlayarak, Bilecik sınırları içerisindeki Pazarcık (Humann'da "Bazardjik", eskiden Ermeni-Pazarcık; günümüzde Pazaryeri) istikametine yönelir¹³.

Humann'ın verdiği bilgiye göre, o tarihte (1882 yılı) Kurşunlu 2000, Yenice Müslim 250, Süpürtü 200 ve Kulaca 600 Türk nüfusa sahiptir¹⁴.

26-27 Haziran 1902 tarihinde İnönü'den gelerek Tekkedere üzerinden İnegöl'e seyahat eden Alman coğrafyacı Alfred Philippson, İnegöl ve çevresiyle ilgili gözlemlerini 1913 yılında kitap şeklinde yayınlamıştır (Resim 4)¹⁵.

Philippson 760 m rakımda bir yörük köyü olan Tekkedere civarında tabiatın nasıl değiştiğini şu şekilde anlatır: "Bu coğrafyada su zengini dereler akmakta ve değirmenleri döndürmektedir, yeşermiş tarla ve çimenliklerden oluşan yoğun bir bitki örtüsüyle gündüz vakti dağlarda asılı duran bulutlar çok hoş bir manzara sunarlar. Sayılan bu özellikleriyle karşımızdaki bu coğrafya kurak ve güneşin kavurduğu İç Anadolu steplerinden tamamen farklı özellikler gösterir"¹⁶.

Alfred Philippson gezdiği yerlerin özellikle jeolojik özelliklerinden de bahsetmektedir: yazarın ifadesine göre, Tekkedere civarındaki sıradağlar klorit veşistik kayadan oluşur. Bu dağlar çam, kayın tek tük köknar ağaçlarından oluşan ormanlarla kaplıdır. Bodur çalılık kısımlarda ise gürgen ağaçları ve diğer yapraklı türler bulunmaktadır¹⁷. Philippson Tekkedere'den sonra Alagün

¹¹ Humann – Puchstein 1890, 11-12.

¹² Humann – Puchstein 1890, 12.

¹³ Humann – Puchstein 1890, 13.

¹⁴ Humann – Puchstein 1890, 12.

¹⁵ Philippson 1913.

¹⁶ Philippson 1913, 94.

¹⁷ Philippson 1913, 94.

Yaylasına (Philippson'da "Alagünjailassi") ve oradan da 966 m rakımlı sırttan geçerek Mescid (Philippson'da "Mesdjid") köyüne ulaşır.

Philippson bu civarda çok sayıda Çerkez köyü ve tarım yapılan teraslar gördüğünden bahsetmektedir. Mescid köyünden itibaren meşe ormanlarından ve klorit ve mor şistik kayaçlı tepelerden geçerek bir çerkez köyü olan 440 m. rakımlı Osmanlı'ya gelir. Daha sonra batıya doğru Türkler ve Arnavutların yaşadığı Karacakaya köyü (Philippson'da "Karadjakaja") vardır; bu köyün yakınından güneydeki Domaniç dağından gelen büyükçe bir dere akmaktadır. Daha sonra çerkez köyü Rüştüye (Philippson'da "Ruschedje") ve, Türkler, Çerkezler ve diğer muhacirlerin yaşadığı 356 m. rakımlı Yeniköy (Philippson'da "Jeniköi") vardır. Bu bölgedeki vadinin İnegöl düzlüğüne açıldığı yerde yeşil şistik yapıdaki yamaçtan Çitli (Philippson'da "Tschitli") maden suyu çıkmaktadır. Burada Avrupa standartlarında yapılmış bir dolmuş tesisi bulunmaktadır ve bu tesissayesinde Bursa ve İstanbul'da çok tüketilen kaliteli bir suyun ihracatı geliştirilebilmiştir¹⁸.

Alfred Philippson ve ekibi Çitli köyü yakınında ovaya iner ve Mursal-Su üzerindeki bir köprüden geçerek Eskişehir – Pazarcık – Bursa şosesine ulaşırlar ve sonrasında bu şoseyi İnegöl'e kadar takip ederler. Bu bölgedeki ovada hububat, mısır ve meyve ağaçları ekilidir. Bu bölgenin güneyinden ise yüksek Domaniç sıra Dağı geçmektedir. Bu sıra dağı batıda sınırlayan Olympos dağına (Uludağ) kadar uzanır. Olympos dağına kuzey taraftan alçak bir boğaz bağlanmaktadır ve bu boğaz İnegöl ve Bursa ovalarını birbirinden ayırır. Philippson'un verdiği bilgiye göre, 262 m. rakımlı İnegöl şehri büyük ve gösterişli bir Nahiye merkezidir. Şehir ovanın ortasında höyük olması muhtemel alçak bir tepenin üzerinde kurulmuştur¹⁹.

Alfred Philippson, İnegöl'de kaldığı sürece o zamana kadar topoğrafik ve jeolojik bakımdan hiç araştırılmamış olan Domaniç dağına uzaktan inceler. İnegöl ovasından bakarak sıradağın dış hatlarını çizerek, zirvesinin ve geçitlerinin konumunu tespit eder. Daha sonra da bu dağa yapacağı yolculuk gününü büyük bir heyecan ve merakla bekler.

Alfred Philippson, 28 Haziran 1902 günü İnegöl'den ayrılarak güne-

ye, Domaniç'e doğru seyahat eder. Bu esnada geçtiği yerler ve izlenimlerini şu şekilde özetleyebiliriz: Ortaköy'de Uluabat gölü kenarındaki Issız Hana benzeren ancak daha küçük bir Selçuklu Hanı bulunmaktadır. Bu han tuğla ve taş karışımı kötü bir duvar işçiliğine sahip olup dış tarafı çok tahrip olmuştur. Tuğladan yapılmış bir bezemeye sahip olan girişi güney taraftadır. Yapının iç kısmı üç neflidir. Üst yapı ise hantal yapılı alçak payelere oturmuştur.

Ortaköy'ün güney doğusundaki Hamamlı köyü (Philippson'da "Hamamlı") dut bahçeleri ve üzüm bağları ile çevrelenmiştir. Bu bölgede, Mursal Suyu vadisinde eski bir katır yolunun üzerine Domaniç'e kadar ulaşan bir şose inşa edilmektedir. Alfred Philippson bu yolu takip ederek Çerkezler ve muhacir Bektaşilerin yaşadığı Hacıkara (Philippson'da "Hadjikara") köyüne ulaşır. Hacıkara'nın batısında ise bir dağ yamacından Oylat Çeşme (Philippson'da "Oinat-Tscheschme") mineral kaynağı çıkmaktadır²⁰.

Buradan doğuya devam edilince Mursal Suyu ve Rüştüye arasındaki sırt üzerindeki 554 m. rakımlı muhacir köyü Tahtaköprü'ye (Philippson'da "Tachtaköprü") ulaşılır. Tahtaköprü'den sonra güneyde oldukça dik yamaçlar başlar ve bu dağ etekleri harika bir kayın (gürgen) ormanı ile kaplıdır. A. Philippson bu bölümde Domaniç dağlarının kuzey yamaçlarının jeolojik özelliklerini detaylı bir şekilde anlatmaktadır (iri kristalli mermer yapısı, granit, hava şartlarından bozulmuş kayaçlar v.s.)²¹.

Tahtaköprü'den daha güneydeki Arapoturağı Yaylası'nda (Philippson'da "Arabulurak-Jaila") güzel mermer bloklardan bir Bizans kilisesi kalıntısı bulunmaktadır. Belki bir manastıra ait olabilecek başka duvarlarda vardır. Kayın ormanı burada da devam etmektedir. Philippson buradaki büyük bir vadi başlangıcını güneye doğru takip ederek sis içerisine saklanmış 1444 m. rakımlı geçide ulaşır. Buradaki orman o kadar sıktır ki gök yüzü görülemez. Güneye doğru inişte dağa karşı esen kuzey rüzgarıyla sis hemen çözülür. Bu bölgede kayın ağaçlarına çam ağaçları da eklenir ve orman seyrekleşir. 1000 m. rakımdan itibaren yüksek dallı kayınlar sona erer ve onların yerine çamla beraber meşe ortaya çıkar. Alfred Philippson'un İnegöl ve çevresiyle ilgili verdiği bilgiler Safaköy'e (Philippson'da "Tsefaköi") ulaşmasıyla sona erer.

¹⁸ Philippson 1913, 95.

¹⁹ Philippson 1913, 95.

²⁰ Philippson 1913, 96.

²¹ Philippson 1913, 96.

Tebliğimizi şöyle bir özetle sonlandırabiliriz: İnegöl ve çevresi 19. yüz- yılın ortalarından itibaren Avrupalı seyyah ve araştırmacıların yoğun ilgisini çekmiştir. Bu seyyahların anlatımlarından İnegöl bölgesinin sosyolojik – de- mografik yapısı, coğrafyası, topoğrafyası ve jeolojik özellikleri hakkında de- taylı bilgiler alabilmekteyiz. Seyyahların anlatımlarına göre İnegöl’ün güney bölgelerinin en dikkat çekici özelliği ise zengin ormanlara sahip olmasıdır.

RESİMLER

Resim 1: Peter von Tschihatscheff’in günlüğünden İnegöl ve köyleriyle ilgili bölüm (Kiepert 1867, 28).

	—	50000	—	90000 (?) Arm.	Fischer 1828, Kiepert 1867.
33. Aizunghü	300	1500	—	—	Colclach 1828,
34. Jeneische	600	3000	—	—	Kiepert 1867,
	600	3000	—	—	Wronschinski 1828.
	600	3000	—	—	Prokisch,
35. Gendik (Ghis)	400	2000	40 arm. H.	—	Wronschinski,
	875	5000	800 gr. H.	—	Östner 1793,
	—	8000	meist Griechen	—	Turner 1816,
36. Baskili	1200	6000	—	—	Griechisch 1828,
	900	1000	—	—	Kiepert 1867,
	700	3500	—	—	Sestini 1778,
37. Isak (Duchensik)	7-800	4000	—	—	Turner 1816,
	225	1300	65 gr. H.	—	Östner 1793,
	185	1000	5 gr. H. (?)	—	Gardane 1807,
	330	1300	20 gr. H.	—	Dupré 1808,
	110	600	40 gr. H.	—	Bühner 1858,
	150	800	30 gr. H.	—	Ancher 1824,
38. Akhiser **)	150	750	—	—	Wronschinski 1824,
39. Leflik	300	1500	—	—	Ainsworth 1828,
	450	3000	30 gr. H.	—	Wronschinski,
	—	4000	50 gr. H.	—	Wronschinski,
40. Werdichan	400	2000	100 gr. H.	—	Ancher 1824,
	150	800	100 gr. H.	—	Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1827,
					Ainsworth 1828,
					Wronschinski,
					Ancher 1824,
					Fischer 1

Resim 4: A. Philippson'un İnegöl ve çevresini gösterir haritası (Philippson 1913).

XX. YÜZYIL BAŞLARINDA İNEGÖL'ÜN SOSYAL ve EKONOMİK DURUMU (1900-1922)

Social and Economic Situation of Inegöl in the Beginning of 20th Century
(1900-1922)

Doç. Dr. Mehmet KAYA*

Özet

İnegöl tarihi süreç içinde Bursa kazaları içinde önemli bir yere sahip olmuştur. Bunun nedenleri arasında Bursa'dan Anadolu'ya açılan kavşak noktasında olması, sahip olduğu ekonomik potansiyel sayılabilir.

Osmanlı döneminde Bursa'nın fethiyle birlikte bu önem anlaşıldığından gelişimi devam etmiştir. XX. yüzyılın başları Osmanlı tarihi açısından önemli bir yere sahiptir. Yenileşme hareketleri çerçevesinde devletin çeşitli kurumlarında yaşanan değişimler taşra teşkilatını da derinden etkilemiştir. Yeniliklerin baş döndürücü bir hızla meydana gelmesi hızlı değişimde en önemli yere sahip unsurlarından biri olarak görülebilir.

İnegöl'de bu süreçten olumlu etkilenmiştir. Sahip olduğu ekonomik avantajlar ve sosyal yapısı bu değişimin hızlanmasında etkili faktörlerden görülebilir. Bu bildiride Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında yaşanan sosyal ve ekonomik değişimlerin İnegöl'ü ne ölçüde etkilediği üzerinde durulacaktır. Arşiv belgeleri ışığında bu değişimler vurgulanacak, mevcut değişimlerin etkileri irdelenmeye çalışılacaktır.

Abstract

Inegöl has been important throughout the years among the other counties of Bursa. It is because of the fact that Inegöl is such a door which opens to Anatolia from Bursa and has economic potential.

Improvement of Inegöl went on in the era of Ottoman Empire due to its importance. 20th century has its most importance in the history of Ottoman Empire. The changes occurred in different institutions of the state in the framework of innovation movement deeply affected to provincial organizations.

*Doç. Dr. Niğde Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, dr.kaya40@hotmail.com

Innovations gave its effects and results in a short time because of its quickness.

İnegöl was affected by this situation in a good way. Its social and economic advantages made the innovation in İnegöl quicker. In this paper, it will be stressed upon that how much İnegöl was affected by the innovation occurred in Ottoman Empire. These changes will be examined under the light of archive documents.

Giriş

İnegöl'ün tarihi süreci M.Ö. 3000'li yıllara kadar uzanmaktadır. İlk bulguların bu döneme ait olması bölgedeki yerleşimin varoluşuna işaret etmektedir. Bölge, M.Ö. 2000-1900'lü yıllarda Hititlerin egemenliğinde kalmıştır. Tarihi süreçte Lidyalıların, Perslerin, Bithinyalıların hâkimiyeti söz konusudur. Roma İmparatorluğu'nun M.S.395 yılında Bizans'ın egemenlik sahasında kalmıştır¹.

Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad'ın Ertuğrul Gazi'ye Söğüt'ü kışlak, Domaniç ve çevresini yaylak olarak vermesi beyliğin genişlemesine zemin hazırlamıştır. Ertuğrul Gazi'nin Rum beylerine karşı uyguladığı siyaset bölgedeki gücünü sağlamlaştırmıştır. Ölümünden sonra yerine geçen Osman Bey bu siyaseti devam ettirmekle birlikte Angelacoma baskınında yegeni Baykoca şehit olduğunda üç yüz kişilik kuvvetle Koca (Kulaca) kalesinin fethi gerçekleşmiştir. Fetih hareketlerinin devam etmesiyle Karacahisar (İnönü), Bilecik ve Yarhisar kaleleri alınmıştır. Turgut Alp Angelacoma'nın fethini gerçekleştirmiştir. Osman Bey İnegöl ve çevresini Turgut Alp'e bırakmıştır. Otuz altı yıl süreyle Turgut Alp bölgeyi yönetmiştir².

1-İnegöl'ün İdari Taksimatı

Osmanlı Devleti'nde 1831 nüfus sayımına kadar nüfusun tespitini esas bir çalışmadan söz etmek zordur. Vergi mükelleflerini ve tarımsal ürünlerin belirlenmesini amaçlayan tahrir yazımları bir fikir verebilmesi bakımından ele alınabilir. Bu tahrirlerin 40-50 yıllık dönemler halinde tekrarlandığı, böylece devletin mükellef nüfusu ve gelir getiren emlak ve ürünlerin kaydettiği anlaşılmaktadır.

¹1324 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, Def'a 34, Bursa 1324, s.119; Sedat, Bursa Vilayeti Tarihçesi, Bursa 1934, s.3; Musa Ataş, Bursa Kılavuzu, İstanbul 1944, s.13.

² Abdülkadir, Bursa Tarihi Kılavuzu, Bursa 1911, s.145; Ali Asaf, Hüdavendigar Vilayeti Coğrafya ve Ahval-i Umumiyesi, Bursa 1892, s.5.

XIX. yüzyıla gelindiğinde yenileşme hareketleri çerçevesinde, devlet sadece erkekleri ele alan 1831 yılında bir sayım gerçekleştirmiştir. Bazı aksaklıkların da var olmasına karşın ilk sayımı olması bakımından önemlidir. Bu sayıma göre henüz daha idari taksimat alanında değişimler var olmadan Anadolu eyaleti içerisinde, geniş bir yer tutan Hüdavendigar sancağı dahilinde İnegöl de yer almaktaydı. Bu sayıma göre Müslümanlar 5319, reaya 1498 toplamda 6817 erkek nüfusun varlığı görülmektedir. Buradaki reaya kavramının gayrimüslimleri ifade ettiği düşünülebilir. Aile anlamında bir tahmin yapılacak olursa İnegöl kazasının 30000 kişi içerdiği söylenebilir³.

Demografik ve idari taksimat bakımından önemli bilgi veren birinci elden kaynaklar arasında salnameleri saymak gerekir. XIX. yüzyılın ortalarına doğru yayımlanmaya başlanan devlet salnameleri yanında H.1287(1870-71) yılında ilk defa yayınlanan Hüdavendigar Vilayeti salnamesinde İnegöl Bursa sancağı kazaları içinde yer almaktadır. 76 köyün kayıtlı olan bu bilgide kazaya bağlı 4578 hane gösterilmektedir. Müslüman ve gayrimüslim erkek nüfus ifade edilmiş olup 9277 erkek Müslüman, 3170 gayrimüslim kaydı belirtilmiştir. Anlaşılacağı üzere erkek nüfusun kaydı ifade edilmiş olup, kadın nüfusun bu bilgide yer almadığı anlaşılmaktadır. Bu kayda göre vilayet Bursa, Kocaeli, Kütahya, Karesi, Karahisar-ı Sahip sancaklarından oluşmaktaydı⁴. İlerleyen bazı yıllarda aynı bilgilerin verildiği görülmektedir. İnegöl'de bir mektep olup, bu mektebin iki muallimi vardı. Kazada rüştiye mektebinin varlığı konusunda bir bilgi söz konusu değildir. İdari taksimat bakımından bir değişiklik görülmemektedir. Bursa sancağına bağlı olan kaza için 76 köyün bağlı olduğu belirtilmiştir. Bu dönemde bir fikir edinmek üzere Bursa sancağına bağlı kazaların fazlalığı dikkat çekmektedir. Bursa, Atranos (cebel-i cedit nahiyesi), Mudanya (Tirilye nahiyesi), İnegöl, Yenişehir, Pazarcık, Harmancık, Mihaliç, Kirmastı, Gökçedağ, Gölpazarı, İznik, Pazarköy, Bilecik, Lefke, Söğüt, Karacaşehir sancağa bağlı kazalar olarak gösterilmiştir. Yine salnamelerde Bursa sancağı içerisinde gösterilmiş olsa da bazı yerlerde Söğüt, Gölpazarı ve Karacaşehir ile Bilecik'e bağlıdır. Bu bilgi 1867 Vilayet nizamnamesi sonrasında eyaletlerin yeniden bazı değişikliklerle vilayet sürecine geçmeleriyle birlikte, Bursa sancağının kapsamı daraltılarak, Ertuğrul Sancağı'nın oluşturulması aşamasında olduğuna dair

³ Kemal Karpat, Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri, İstanbul Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, s.150.

⁴ 1287 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, Def'a 1, Bursa 1287, s.150.

bir işaret sayılabilir. Burada dikkat çeken bir nokta da Kocaeli Sancağı'nın Hüdavendigar vilayetinden ayrılmış olmasıdır. Bu anlamda Bursa, Kütahya, Karahisar-ı sahip sancakları Hüdavendigar vilayetini oluşturmaktaydılar. İlerleyen yıllarda bu taksimatın geçerliliğini sürdürdüğü görülmektedir⁵.

Halkın görüşme yeri durumunda olan pazar yerlerinin de sosyal yapı bakımından önemi büyüktür. Bu anlamda İnegöl kasabasında Perşembe günleri kurulan pazarda kasaba ve köy halkı ticari faaliyetlerde bulunmanın yanında, sosyal hayatta birbirleriyle iletişim halinde olmakta, gerek kazanın gerekse ülkenin sorunları hakkında birbirleriyle doğrudan iletişim kurabilmekteydiler⁶. Yüzyılın son çeyreğinde (1874-75) İnegöl Domaniç nahiyesi ile kayıtlarda belirtilmektedir. 93 köy ve 3 mahalle kaydından başka, 4405 hane 8113 Müslüman ve 2628 gayrimüslim nüfusun bu bilgide yer aldığı anlaşılmaktadır. İlk Hüdavendigar vilayeti salnamesindeki bilgilerin beş yıl öncesine ait olmasına rağmen, daha fazla gösterilmesi nüfusun kaydında bazı eksikliklerin ve hataların olduğunu düşündürmektedir⁷. Salname kayıtlarında kazanın nüfus yanında, dükkân, değirmen, kahve gibi ticari ve sosyal hayata dair bazı istatistik bilgileri de yer almaktadır. 1875 yılına ait bu bilgilerde kazanın durumu ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. 1875 tarihli kayıta kazada 7730 Müslüman erkek, 2372 gayrimüslim nüfus ifade edilmiş, 47 camii, 2 mescit, 42 mektep, 3775 hane, 6 mahalle, 46 köy, 5 çiftlik, 5 hamam, 35 değirmen, 1 meyhane, 18 kahvehane, 224 dükkân kaydı gösterilmiştir⁸. Bu salnamedeki bilgilerin bazı yıllarda da tekrarlanarak verildiği görülmektedir⁹.

Osmanlı Rus savaşının hemen sonrasında H. 1296 (1878-79) yılında Bursa Sancağı'na bağlı kazalar arasında yer alan İnegöl'de 3254 hanede 9500 Müslüman erkek, 2653 Ermeni erkek nüfus bulunmaktadır¹⁰. Yine bu yıllarda kazaya 44 köy bağlıydı¹¹. XIX. yüzyılın son yirmi yılı içerisinde (1884) İnegöl

kazası idari taksimat bakımından Pazarcık, Domaniç ve Yenice nahiyeleri ile bağlı köylerden meydana geliyordu¹². Yine aynı tarihli bilgide İnegöl kasabasına 48, Pazarcık'a 9, Domaniç'e 28, Yenice'ye 3 köy bağlı görünmektedir. Kazada 50941 hane, 297 dükkân, 9 han, 29 hamam, 2 kilise, 90 mektep kaydı yanında, nahiyelerin kasabaya ve vilayete uzaklıkları da saat olarak belirtilmiştir¹³.

2-İnegöl'ün Demografik Yapısı

Demografik yapıyı ele alırken nüfus hareketleri üzerinde de durmak gerekir. Bu anlamda Kırım savaşından itibaren artan Balkanlar ve Kafkasya'dan göçler Anadolu'nun çeşitli şehirlerine olduğu gibi İnegöl'e de gerçekleşmiştir. 1886 yılında İnegöl kazasına iskân edilen göçmenler ve bunların geldikleri yerlere göre dağılımını belirlemek mümkündür. İnegöl kasabasının mahalleleri incelendiğinde Hamidiye (Rumeli ve Batum), Muradiye (Rumeli), Orhaniye'ye gerçekleştiği görülmektedir. Hamidiye'ye 167 hane 603 kişi, Muradiye'ye 110 hane 525 kişi, Orhaniye'ye 28 hane 115 kişi toplam mahallelerde 395 hane 1243 göçmenin iskân edildiği anlaşılmaktadır. İskânın sadece kasaba ile sınırlı kalmadığı kazaya bağlı bazı köylerde de bu iskânın gerçekleştiği görülmektedir. Köylere gerçekleşen iskânla ilgili bilgiler tabloda yer almaktadır.

İskan Yeri	Hane sayısı	Nüfus	Geldikleri yer
Dipsiz-göl	59	214	Rumeli
Soğuk-dere	15	72	Rumeli
Ulukan	41	185	Rumeli
Kızanlık	15	75	Rumeli
Hasan Paşa	63	224	Batum
Murat Bey	41	173	Batum
Hayriye	88	425	Batum
Kadı	18	87	Batum
Fındıkçık	36	121	Çerkes
Kestane Alanı	73	232	Çerkes
Mezit	121	488	Çerkes
Günü Kestane	37	163	Çerkes
Gök-pınar	28	104	Çerkes
Tüfekçi Konağı	14	53	Çerkes
Kanlı Konak	30	145	Çerkes
Hacı Kara	125	429	Çerkes

⁵ 1288 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, Def'a 2, Bursa 1872, s.107,117;1289 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, Def'a 3, Bursa 1873, s.112.

⁶ 1290 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, Def'a 4, Bursa 1874, s.116.

⁷ 1290 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, Def'a 4, Bursa 1874, s.119.

⁸ 1292 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, Def'a 6, Bursa 1876, s.148-149.

⁹ 1293 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, Def'a 7, Bursa 1877,s.139-140; 1294 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, Def'a 8, Bursa 1878, s.137-138; 1295 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, Def'a 9, Bursa 1879, s.135-136.

¹⁰ 1296 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, Def'a 10, Bursa 1296, s.139.

¹¹ 1297 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, Def'a 11, Bursa 1297, s.173.

¹² 1301 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, Def'a 12, Bursa 1301, s.159.

¹³ 1301 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, Def'a 12, Bursa 1301, s.353-354.

Bundan başka daha eskiden ayrı gelenler de belirtilmiştir. 95 hane 467 kişi de bu şekilde iskân edilmiş olup, bunların iskân alanları gösterilmemiştir. İnegöl köylerinde toplam 913 hane 3712 göçmen iskân edilmiştir. Kazaya bağlı Pazarcık nahiyesi içinde bilgiler de vardır.

İskan Yeri	Hane sayısı	Nüfus	Geldikleri yer
Borçalık	21	106	Rumeli
Kara-dede	22	78	Rumeli
Dülger-oluğu	17	108	Rumeli
Sar-dai	50	222	Rumeli
Bozca-armut	71	303	Rumeli
Kınık	18	81	Rumeli
Gümüş-dere	70	229	Rumeli
Sarıç	47	186	Çerkes
Büyük Elmalı	56	243	Çerkes
Alıca	31	102	Çerkes
Arap-dede	51	204	

Nahiyedeki bu bilgiler yanında eskiden gelip yerleşenler de 69 hanede 430 kişi de ayrıca verilmiştir. Nahiyeye iskân edilen 523 hane 2292 göçmenin bilgisi kayıtlarda yer almaktadır¹⁴. Aynı bilgide erkek nüfusun dağılımı da söz konusudur. Buna göre 11006 Müslüman, 13 Rum, 2275 Ermeni, 11 Yahudi, 62 Protestan olmak üzere erkek nüfusun toplamı 16367'dir. Bunun yanında ayrıca erkek ve kadın ayrımı belirtilerek toplam nüfus kaydedilmiştir¹⁵. 1888 yılına ait bir başka kayıta Ertuğrul sancağına bağlı olan İnegöl'ün idari taksimatta Domaniç ve Yenice nahiyeleriyle bağlı köylerden oluştuğu belirtilmektedir¹⁶. XIX yüzyılın son on yılına girilirken (1889) Hüdavendigar vilayetine dair kapsamlı demografik bilgilere ulaşmak mümkündür. Bu anlamda Ertuğrul sancağına bağlı kazalar (Bilecik, Söğüt, İnegöl, Yenişehir) içinde alan İnegöl'e dair daha somut veriler bulunmaktadır. İnegöl kazasında 17712 erkek, 16725 kadın nüfus bulunmakta idi. Nüfusun toplamı 34437 idi. Bunun yanında kazaya dair diğer bilgilerde 4 mahalle, 7337 hane, 90 camii, 4 kilise, 3 medrese, 8 han, 341 dükkân, 146 oda, 90 mektep, 4 hamam, 155 bahçe ve arsa, 7 çeşitli bina kaydı yer almaktadır¹⁷.

¹⁴ 1303 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, Def'a 13, Bursa 1303, s.84-85.

¹⁵ 1303 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, Def'a 13, Bursa 1303, s.272, 275.

¹⁶ 1305 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, Def'a 15, Bursa 1305, s.68.

¹⁷ 1306 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, Def'a 16, Bursa 1306, s.92-93.

1831 nüfus sayımından sonra mezhep ve milliyet yanında, erkek-kadın ayrımı bakımından 1882-93 sayımı dikkate değer bir nitelik taşımaktadır. Bu sayımda Bursa vilayetinin Ertuğrul sancağına bağlı kaza durumundadır¹⁸.

Müslümanlar		Ermeniler		Katolikler		Protestanlar		Toplam	
Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
18892	19451	2816	2688	47	47	85	89	22840	22275

Görüldüğü üzere kazada bu sayıma göre Rum nüfus bulunmamaktadır. Müslümanlardan sonra 5500'e yakın bir Ermeni nüfus yer almaktadır. Yine bu yıla idari taksimatta İnegöl kazası Domaniç ve Yenice nahiyelerinden meydana geliyordu¹⁹. Eğitim alanında da bazı bilgiler edinebilmektedir. Erkek öğrencilere eğitim veren mektep varken, kız öğrencilere ait mektep sayısı verilmemiştir. Bir kısım mekteplerde kız ve erkek öğrencilerin birlikte öğrenim gördüğü unutulmamalıdır. Bu mekteplerde 2884 erkek, 2809 kız öğrencinin çeşitli düzeylerde öğrenim gördüğü anlaşılmaktadır²⁰. Yine bu sayımda İnegöl kazasına ait bilgiler kapsamlı bir şekilde salname kayıtlarında bulunmaktadır. Buna göre İnegöl kasabası ve köyleri ile ilgiler tabloda sunulmuştur.

	Müslüman		Rum		Ermeni		Yahudi		Toplam	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
İnegöl ka	15575	15236	35	13	86	11	27	11	15718	15281
Domaniç	4298	4762	-	-	-	-	-	-	4298	4762
Yenice	354	329	-	-	2816	2688	-	-	3302	3153
Toplam	20222	20237	35	13	2902	2699	27	11	23318	23196

Yukarıda tabloda Yenice nahiyesinde var olan 47'er Katolik erkek ve kadın, 85 Protestan erkek ve 89 Protestan kadın nüfusu gösterilmemiş olup toplama bu sayılar da dâhildir²¹. Sonraki yıla ait bilgilerde kaza nüfus toplamı verilmiş olup, belirgin bir artma ya da azalma görülmemektedir²². Nüfusun mezheplere göre dağılımı da yapılmıştır²³. 1882-83/92 sayımı sonrasına (1896) ait verilere göre İnegöl kazasında:

¹⁸ Karpat, a.g.e, s.172-173.

¹⁹ 1311 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, Def'a 20, Bursa 1311, s.216.

²⁰ 1311 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, Def'a 20, Bursa 1311, s.310.

²¹ 1311 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, Def'a 20, Bursa 1311, s.318-319.

²² 1312 Hüdavendigar Vilayeti salnamesi, Def'a 21, Bursa 1312, s.270-271.

²³ 1313 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, Def'a 22, Bursa 1313, s.276.

Müslümanlar		Ermeniler		Katolikler		Protestanlar		Toplam	
Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
21705	21836	2952	2817	85	88	89	84	24822	24825

Tabloda yer alan sayılar incelendiğinde nüfusun artış ve azalmasında belirgin bir fark görülmemektedir. Nüfusun tabii seyrinde bir artış gösterdiği anlaşılmaktadır²⁴. Kazanın idari taksimatında bir değişme olmadığı, görevliler bakımından da kaza statüsünün gerektirdiği şartları sürdürdüğü görülmektedir²⁵. Bu yıla ait (1897) yıla ait nüfus verilerinde belirgin bir farklılık görülmemektedir²⁶.

Salname kayıtlarında daha kapsamlı bilgilere H.1316 (1897) yılında rastlanmaktadır. Buradaki bilgilerde İnegöl kasabası ve nahiyeler için ayrıntılı nüfus verileri yer almaktadır. Bu anlamda İnegöl kasabasında 2111 hanede 4085 erkek, 4034 nüfus yaşamaktaydı. Kasabada 10 camii, 1 medrese, 1 kütüphane, 1 tekke, 3 hamam, 9 han, 8 kahvehane, 11 mağaza, 501 dükkân, 3 değirmen, 2 yağhane, 15 debbağhane, 10 böcekthane, 13 fırın, 1 hükümet konağı, 1 rüştiye, 2 iptidai mektep yer almaktadır. Kasabaya bağlı köylerin hane ve nüfusları da belirtilmiştir.

Yerleşim adı	Hane sayısı	Nüfus
Karalar	33	142
Zuma	158	922
Murat Bey	58	290
Tokuş	56	210
Kozluca	57	224
Fındıkçık	38	157
Ak-başlar	23	127
Kulaca	130	653
Yiğit	32	167
Süpürdü	70	343
Yenice-yi Müslim	114	564
Kınık	25	123

²⁴ 1314 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, Def'a 23, Bursa 1314, s.420-421.

²⁵ 1315 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, Def'a 24, Bursa 1315, s.268-272.

²⁶ 1315 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, Def'a 24, Bursa 1315, s.314-315.

Yerleşim adı	Hane sayısı	Nüfus
Arzlıca	28	100
Hayriye	96	598
Ata-yeni	115	486
Hamza Bey	148	703
Yeniyörük	58	321
Alanya	51	221
Kuran	30	142
Pedre	81	313
Kelte	46	248
Geris (?)	38	213
Süle	46	215
İçer	63	346
Soğukdere	75	353
Maden	85	441
Orta	110	499
Çeltikçi	140	535
Tekkedere	10	31
Genci	40	207
Sernaz	54	264
Karacakaya	26	116
Eski	44	210
Aksutekkke	30	225
Kestanealanı	21	221
Kadı	43	223
Dipsizgöl	108	467
Hacıkara	149	584
Gedikpınar	42	190
Çavuş	105	546
Hoca	123	573
Didenler	114	577
Feyziye	43	205
Hamidabad	44	203
Mecidiye (Halhalca)	42	196
Rüştiye	42	193

Yerleşim adı	Hane sayısı	Nüfus
İhsaniye	39	193
Lütfiye	23	115
Sultaniye	31	155
Ümraniye	33	200
Yahşıyar (Mecidiye)	31	94
Mamuriye	41	312
Mesuriye	24	101
İclaliye	36	223
Bahariye	30	146
Mezit	141	603
Tüfekçikonak	23	124
Güntü-Kaşane	45	314
Hamidiye	32	192
Gülbahçe	23	119
Hilmiye	37	173
Olukhan	79	354
Tahtaköprü	61	336
Mesudiye	41	157
Osmaniye	34	64
Sülüklüdere	220	213
Kurşunlu	246	1144
Şebli	109	112
Çitli	112	622
Bilal	50	261
Alibey	131	582
Hasanpaşa	83	325
Hamamlı	80	318
Metral	177	875
Konurlar	64	440
Akhisar	123	461
Saadet	23	93

İnegöl kasabasına bağlı bu köyler yanında Domaniç ve Yenice nahiyelerine bağlı köyler hakkında bilgiler de mevcuttur. Domaniç nahiyesinde 22

camii, 11 mescit, 1 medrese, 23 dükkân, 528 erkek, 599 kadın kaydı vardır. Nahiyenin merkezi Hisar köyüdür. Domaniç nahiyesi köyleri aşağıda yer almaktadır.

Yerleşim adı	Hane sayısı	Nüfus
Küçük (Köçek)	23	143
Kara	67	356
Berçin	25	152
Tıraz	13	114
Derebey	55	299
Dumur	53	269
Çakıl	14	92
Çiftlik	15	111
Kozcığaz	30	187
Günay	24	120
Sarı Hasanlar	74	503
Bucan	15	88
Ömerler	44	270
Bige	14	69
Bozılan	44	298
Çukurca	152	947
Yörgüç	36	244
Burhan	23	111
Sobucak	9	44
Karamanlar	11	70
Yeşimit	53	298
Çok	70	452
Pulamut	35	252
Dombayçayırı	36	175
Seyyidkozu	8	54
Edikli	14	103
Kırık	15	108
Kıranlar	23	132
Aygırlar	45	277
Sarıot	102	537

Yerleşim adı	Hane sayısı	Nüfus
Karakaya	11	73
Çarşamba	31	185
Kozluca	15	84
Ortaca	11	72
Fındıkçık	22	153
Ruşen	23	93
Göçebe	48	229
İlcaksu	68	152
Safa	7	31

Domaniç nahiyesinden başka Yenice'ye bağlı köylerin hane sayıları ve nüfusları da verilmiştir. Nahiyeğe bağlı üç köy (Kadimi, Ede Bey, Haraç) vardır. Toplam 1200 hane olup, 704 Müslüman hanedir. 267 Müslüman erkek, 338 Müslüman kadın, 3048 Ermeni erkek, 2923 Ermeni kadın vardı. Nahiyeğe 2 camii, 3 kilise, 3 han, 3 hamam, 40 dükkân, 8 ipek fabrikası, 10 su değirmeni, 48'er erkek ve kız talebenin öğrenim gördüğü 2 sıbyan mektebi, 467 erkek, 222 kız öğrenci olmak üzere 689 mevcutlu 4 Ermeni mektebi yer almaktaydı. Nahiye merkezi olan Yenice köyünde 3 Ermeni 1 Müslüman olmak üzere 4 mahalle vardı. Köyde 703 hanede 4452 nüfus yaşamaktaydı²⁷. Aynı yıl (1898) itibariyle kazadaki iki Ermeni mekteplerinin ruhsatları, aynı zamanda kurucusu diyebileceğimiz Partogomyos, diğeri de Artin Efendiler adına alınmıştı. İnegöl'de bir rüştiye mevcut olup 61 öğrencisi vardı. Rüştiyede 3 muallim görev yapıyordu²⁸.

Kasabadaki iptidai mekteplerin (Numune-i Terakki, Burhan) ikişer muallimi vardı. Kazaya bağlı iki (Domaniç ve Yenice) nahiye mevcuttu. Kazada Ticaret ve Sanayi Odasının varlığı da dikkate değerdir²⁹. XX. yüzyılın başında (1900) milliyet ve mezhep esasına göre kadın-erkek ayrımı yapılmayan nüfus istatistikleri yer almaktadır. Buna göre kazada 32884 Müslüman, 2029 Rum, 19057 Ermeni, 18 Protestan olup, toplam nüfus 36888'dir. Burada daha önce belirtilmeyen Rum nüfus söz konusudur. Bu sayıda bir nüfusun yer alması dikkat çekici olup, bir karşılaştırma yapılarak daha sonraki yıllarda bu sayıda bir nüfus mevcut olmadığından bunun yazım hatası olduğu düşünülebilir³⁰. Bele-

diyenin yüzyılın son yılı itibariyle de gelişmiş bir teşkilat olarak kayıtlarda yer aldığı anlaşılmaktadır. Bunun dışında idari taksimat anlamında bir değişiklik kayıtlara yansımamıştır³¹. Bu yılda (1900) 46136 Müslüman, 6167 Ermeni, 175 Protestan nüfus yer almaktadır. Bir önceki yıla Müslüman nüfusta belirgin bir artış görülmektedir. Yaklaşık 14000 kişilik bu artışın kazaya gelen göçmenlerin iskân edilmesiyle gerçekleştiği, bunun bir doğum artışıyla meydana gele-meyeceği anlaşılmaktadır³².

Yüzyılın ilk yıllarında rüştiye mektebinin öğretmen sayısı yazı mualliminin ilavesiyle dörde çıkarılmıştır. İptidai mekteplerin muallim sayılarında bir değişikliğe gidilmemiş, ikişer muallimle öğretime devam etmişlerdir. İki Ermeni mektebi faaliyetlerini sürdürmektedirler³³. Bu yıla ait bilgilerde nüfus konusunda bazı değişik veriler görülmektedir. Müslüman nüfusun 45231 olması, Ermeni nüfusun yazım hatasıyla Rum olarak 6142 gösterilmesi, Katoliklerin 98, Protestanların 201 yazılması bu defterde yer alan bazı değişiklikler anlamında söylenebilir³⁴. 1901 yılının bilgilerinde idari taksimat bakımından bir değişiklik görülmemektedir. Nüfus bilgileri de önceki yılın bilgilerinin tekrarıdır. Kazanın hane sayısı 11268 olup, Ermenilerin Rum nüfus şeklindeki yanlışlığı bu yıla ait salnamede de yer almıştır³⁵. 1903 yılında Numune Mektebinin öğretmen kadrosu tekrar dörde çıkarılmış, Burhan Mektebi ise iki öğretmenle öğrenime devam etmiştir³⁶. Portogomyos Efendi adına ruhsat alınan rüştiye mektebinde 250 erkek öğrenci, Artin Efendi mektebinde 45 erkek, 15 kız öğrenci öğrenim görüyordu. Her iki mektebin ruhsatı 31 Mart 1313 (12 Nisan 1897) tarihlidir. Birinci mektep 1301 (1883-1884), ikincisi de 1303 (1885-1886)'de öğretime başlamıştı. Her iki okul da ruhsat tarihinden çok önce eğitim-öğretim faaliyeti ile ilgilenmeye başlamıştır³⁷. Bu yıla ait nüfus dağılımında belirgin bir değişiklik görülme-yip kazanın toplam nüfusu 51645'tir³⁸. 1904 yılına ait bilgide Kaymakam Mehmet Ali Efendi olup, idari taksimatında bir değişiklik yoktur. Ancak Yenice nahiyesinde nüfusun çoğunluğu gayrimüslim olduğundan nahi-

³¹ 1318 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, Def'a 27, Bursa 1318, s.160-163.

³² 1318 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, Def'a 27, Bursa 1318, s.340-341.

³³ 1319 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, Def'a 28, Bursa 1319, s.162, 344

³⁴ 1319 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, Def'a 28, Bursa 1319, s.352-353.

³⁵ 1320 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, Def'a 29, Bursa 1320, s.176-183,370-371.

³⁶ 1321 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, Def'a 30, Bursa 1321, s.185-189.

³⁷ 1321 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, Def'a 30, Bursa 1321, s.360-361.

³⁸ 1321 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, Def'a 30, Bursa 1321, s.370-371.

²⁷ 1316 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, Def'a 25, Bursa 1316, s.327-329.

²⁸ 1316 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, Def'a 25, Bursa 1316, s.435,438.

²⁹ 1317 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, Def'a 26, Bursa 1317, s.158-160.

³⁰ 1317 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, Def'a 26, Bursa 1317, s.348-349.

ye bu şekilde adlandırılmıştır. Gayrimüslimlerin mektepleri ile Türklerin rüştiye mektebindeki öğrenci sayılarında (79) bir değişiklik görülmemektedir³⁹. 1324 (1905) yılında da Mehmet Ali Bey kaymakamlığını görevini sürdürmekteydi. Kazaya bağlı diğer komisyon ve müdüriyetler geçmiş yıllarda da olduğu gibi devam etmekteydiler. Rüştiye ile diğer iki sıbyan mektebinde aynı sayıda muallim görevini sürdürmekteydi. Nüfusa dair bir bilgi bu yıllıkta da yer almamaktadır⁴⁰. 1906 yıllığında kaymakamlık görevini Murat Hamdi Bey yürütmekteydi. Bunun dışında idari taksimat anlamında bir değişiklik yer almamaktadır⁴¹. Kazada 11268 hane olan bu yıla ait bilgilerde herhangi bir nüfus artış ya da azalmasına rastlanmamaktadır. Ermeni okullarındaki öğrenci sayılarında bir değişme görülmemektedir. Rüştiye Mektebi'nin mevcudu 115 öğrenci idi⁴².

Diğerlerine göre içerdiği bilgiler bakımından daha ayrıntılı olan 1325 (1907) yılı salnamesinde kaza kaymakamı muhtemelen daha önce de görev yapmış olan Mehmet Ali Bey idi. İdari taksimat bakımından yine Ertuğrul sancağına bağlı kazalar arasındaydı. Nüfus hakkındaki bilgilerin 1906/7 yılına ait olması kuvvetle muhtemeldir. Bu yıla ait bilgilerde kaza toplam nüfusu 60383 olup, bunun 53152'si Müslüman, 34'ü Rum, 6868'i Ermeni, 226'sı Protestan, 101'i Katolik idi. Kazada 12842 hane, 2 nahiye, 134 köy kayıtlıydı⁴³.

Osmanlı Devletinde son nüfus sayımı 1914 yılında yapılmıştır. Bu sayımda erkek-kadın belirtilmeden milliyet ve din ayrımı verilmiştir⁴⁴.

Müslümanlar	Rumlar	Ermeniler	Yahudiler	Protestanlar	Toplam
56238	34	7101	106	225	63704

Ele aldığımız dönem bakımından bir katkı anlamında Cumhuriyet'in ilk yıllarında (1927) hazırlanan Bursa Vilayeti Salnamesi demografik yapı anlamında bilgiler sunmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında idari taksimat bakımından bazı değişikliklerin uygulandığı görülmektedir. Bunlardan birincisi Köy Kanunun çıkarılarak bu kanuna göre yeni bir yönetim anlayışının getirilmesidir. İdari taksimata göre kazaya bağlı Domaniç ve Yenice nahiyelerin-

³⁹ 1322 Hüdavendigar Vilayet Salnamesi, Def'a 31, Bursa 1322, s.178, 337.

⁴⁰ 1323 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, Def'a 32, Bursa 1323, s.180-183.

⁴¹ 1324 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, Def'a 33, Bursa 1324, s.176.

⁴² 1324 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, Def'a 33, Bursa 1324, s.354,359-360,370-371.

⁴³ 1325 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, Def'a 34, Bursa 1325, s.606-607.

⁴⁴ Kemal Karpat, a.g.e, s.214-215.

den Yenice yerine Tahta Köprü adıyla oluşturulan yeni nahiye varlığı dikkat çekmektedir⁴⁵. Eski taksimata göre Ertuğrul sancağı kazaları arasında yer alan yeni düzenleme ile Bursa vilayetine bağlı kaza durumuna getirilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında kazaya bağlı köyler ve nüfusları hakkında bilgi mevcuttur.

Köy Adı	Yerli		Yabancı		Hane	Toplam
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın		
Akhisar	293	299	-	-	136	562
Orta	308	241	-	-	122	449
Akbaşlar	108	92	-	-	22	200
Adabini	211	223	-	-	102	434
Alayna	99	115	-	-	62	214
Edebey	105	181	-	33	119	329
Elmaçayırı	164	193	4	-	54	361
Eymir	171	188	14	11	82	384
Olukan	202	212	-	-	77	414
Aşağıballık	145	146	21	16	60	328
İclaliye	232	133		3	51	268
Esengi	79	94	-	-	42	173
Bayramşah	335	358	18	15	261	726
Babaoğlu Çeşmesi	105	109	1	1	38	226
Bilal	84	90	-	-	46	184
Bahariye	158	177	5	2	55	342
Cerrah	528	425	5	2	146	957
Çeltikçi	243	286	12	8	143	549
Çavuş	155	155	5	-	72	275
Çerkes Fındıklı	104	92	-	-	38	196
Çiftlik	37	53	-	-	19	90
Çitli	304	308	5	5	142	622
Hamzabey	422	459	6	5	207	892
Hamidabad	120	108	-	-	35	228
Hamamlı	166	166	11	7	72	350
Hamidiye	154	170	2	-	65	336
Hayriye	363	383	-	-	123	569

⁴⁵ Bursa Vilayeti Salnamesi, Bursa 1927, s.77.

Köy Adı	Yerli		Yabancı		Hane	Toplam
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın		
Halilhoca	127	150	-	-	56	277
Didinler	246	323	-	--	123	569
Dömez	88	82	-	-	23	170
Dipsizgöl	212	229	-	-	48	441
Çukurfındık	33	28	1	13	13	75
Ruşen tahta köprüsü	96	102	5	3	52	206
Seyirnaz	140	179	5	4	77	329
Süle	118	147	12	9	58	286
Süpürdü	182	212	7	4	90	405
Sülüklügöl	182	212	7	4	108	405
Şibli	262	249	-	-	115	511
Soğukdere	145	154	-	-	63	299
Soma	264	282	4	2	165	552
Tokuş	96	84	-2	48	48	182
Issıvıran	310	313	8	5	142	632
Ali bey	260	287	19	18	137	574
İnayet	194	185	1	1	69	381
Karalar	73	93	5	2	39	173
Kolaca	254	281	-	-	116	535
Kozluca	151	170	17	3	69	321
Kadimi	140	166	-	1	77	307
Kıran	71	106	5	3	35	185
Kurşunlu	672	654	30	26	267	1382
Kınık	72	58	1	2	25	133
Özlüce	39	47	5	5	20	96
Konurlar	227	228	--	-	89	455
Gülbağçe	130	119	9	-	39	258
Gülene	101	144	9	7	50	261
Gence	140	151	5	3	48	299
Girles	113	104	3	4	41	224
Kestanealanı	92	115	12	8	65	227
Lütfiye	104	73	-	-	47	177
Mesudiye	113	114	-	-	51	227

Köy Adı	Yerli		Yabancı		Hane	Toplam
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın		
Mesariye	85	70	-	-	31	155
Merzukiye	42	50	-	-	30	92
Mecidiye	37	22	-	-	18	59
Mamure	119	187	2	-	54	308
Muratbey	291	195	-	-	78	486
Mezal	375	412	-	-	183	787
Maden	266	322	-	-	89	588
Karakadı	131	122	1	-	43	254
Yeniyörük	143	147	-	-	63	290
Yenice	245	244	103	130	244	722
Yenice-i Müslim	311	371	-	-	113	682
Yiğit	126	116	1	-	46	233
Yukarıballık	76	81	1	2	32	160
Pelitçiayırı	43	42	-	9	22	94
Tahtaköprü	361	381	9	9	126	760
Hilmiye	205	195	5	1	68	406
Saadet	70	70	-	-	24	140
Mezit	293	243	4	4	118	514
Mesruriye	123	129	1	-	43	253
Göğecik	111	95	3	3	35	212
Güneykestane	67	65	5	2	33	139
Karacakaya yeni	147	157	12	11	69	327
Kocakonak	93	89	2	1	28	185
Osmaniye	55	58	2	4	28	119
Sulhiye	162	174	11	16	65	363
Sultaniye	140	136	-	-	-	276
Rüştiye	112	96	-	-	42	208
Hacıkara	235	259	4	3	129	501
Çeşmesar	140	123	15	7	51	285
Tüfekçikonak	194	214	11	5	78	424
Tekkedere	14	14	-	-	2	28
İhsaniye	162	187	-	-	50	349
Aksutekke	157	139	-	2	46	298

Köy Adı	Yerli		Yabancı		Hane	Toplam
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın		
Karacakaya iskan	70	79	2	1	32	152
Hisar	433	430	-	-	184	863
Ilıcaksu	343	279	-	-	84	522
Ortaca	39	47	-	-	8	86
Aygırlar	132	153	-	-	55	285
Erikli	85	109	-	-	25	194
Bükerler	82	94	-	-	15	176
Perçin	45	63	-	-	19	108
Bekye	71	87	-	-	20	158
Bulamur	162	164	-	-	50	326
Bozbelen	184	227	-	-	67	411
Burhan	77	106	-	-	27	183
Purçin	89	92	-	-	33	181
Çiftlik	75	61	-	-	16	118
Çukurca	380	457	-	-	155	837
Çakıl	51	53	1	-	17	105
Çok	231	242	-	-	73	473
Çarşamba	135	161	-	-	43	296
Derebey	142	137	-	-	53	279
Dumur	132	150	-	-	51	273
Dombayçıyırı	72	72	-	-	22	144
Ruşen	76	74	-	-	26	150
Seydi Fevzi	43	44	-	-	8	87
Safa	30	36	-	-	9	66
Sarhanlar	261	289	-	-	95	550
Sarot	317	317	-	-	111	634
Soğucak	33	32	-	-	13	65
Traz	62	71	-	-	18	133
Ömerler	206	200	-	-	64	406
Fındıkçık	87	99	-	-	30	186
Kıranlar	93	100	-	-	36	193
Kozluca	43	55	-	-	17	98
Kara-köy	205	238	-	-	78	443

Köy Adı	Yerli		Yabancı		Hane	Toplam
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın		
Kozcuğar	108	104	-	2	35	214
Kırık	121	132	-	-	33	253
Karamanlar	37	51	-	-	16	88
Karakaya	63	72	-	-	13	135
Göçebe	190	216	-	-	57	406
Küçük	115	110	-	-	37	225
Güney	86	80	-	-	25	166
Müzeyyen	119	126	-	-	29	245
Yörgüç	151	178	5	-	52	334

Cumhuriyetin ilk yıllarında İnegöl kazasına bağlı köyleri ayrıntılı bir şekilde belirten tabloda köy adları Fransızca yazılmıştır. Bundan başka ayrıca kaza nüfusunu belirten bir bilgi yoktur⁴⁶.

Sonuç

İnegöl Osmanlı Devletinden günümüze kadar gelişmesini sürdürmektedir. Bu gelişme ekonomi ağırlıklı bir yapının öne çıktığı görülmektedir. Bu anlamda önemli bir şehir olma konumundadır.

Sosyal ve ekonomik yapının ilçenin gelişimine katkıda bulunduğu da göz ardı edilemez. Yerel yönetimin de bu gelişmeye sağladığı katkılarla birlikte ilçenin daha iyi bir konumda olması beklenen bir durum olacaktır.

⁴⁶ Bursa Vilayeti Salnamesi, Bursa 1927, s.141-147.

KAYNAKÇA

A-Salnameler

- 1287 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Def'a 1, Bursa 1871.
1288 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Def'a 2, Bursa 1872.
1289 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Def'a 3, Bursa 1873.
1290 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Def'a 4, Bursa 1874.
1292 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Def'a 6, Bursa 1876.
1293 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Def'a 7, Bursa 1877.
1294 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Def'a 8, Bursa 1878.
1295 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Def'a 9, Bursa 1879.
1296 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Def'a 10, Bursa 1296.
1297 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Defa 11, Bursa 1297.
1301 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Def'a 12, Bursa 1301
1303 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Def'a 13, Bursa 1303.
1305 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Def'a 15, Bursa 1305.
1306 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Def'a 16, Bursa 1306.
1311 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Def'a 20, Bursa 1311.
1312 Hüdavendigâr Vilayeti salnamesi, Def'a 21, Bursa 1312.
1313 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Def'a 22, Bursa 1313.
1314 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Def'a 23, Bursa 1314.
1315 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Def'a 24, Bursa 1315.
1316 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Def'a 25, Bursa 1316.
1317 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Def'a 26, Bursa 1317.
1318 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Def'a 27, Bursa 1318.
1319 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Def'a 28, Bursa 1319.
1320 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Def'a 29, Bursa 1320
1321 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Def'a 30, Bursa 1321.
1322 Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi, Def'a 31, Bursa 1322.
1323 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Def'a 32, Bursa 1323.
1324 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Def'a 33, Bursa 1324
1325 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Def'a 34, Bursa 1325.
Bursa Vilayeti Salnamesi, Bursa 1927.

b. Telif Eserler

Abdülkadir, *Bursa Tarihi Kılavuzu*, Bursa 1911.

Ali Asaf, *Hüdavendigâr Vilayeti Coğrafya ve Ahval-i Umumiyesi*, Bursa 1892.
Ataş, Musa, *Bursa Kılavuzu*, İstanbul 1944.

Karpat, Kemal, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, İstanbul Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.

Sedat, *Bursa Vilayeti Tarihçesi*, Bursa 1934.

**OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİNDE
AHISKA TÜRKLERİNİN İNEGÖL'E YERLEŞTİRİLMESİ
ile İLGİLİ ARŞİV ÖRNEKLERİ (1878- 1904)**
(Documents About the Movement of Ahiska Turks into İnegöl)

Durmuş BAVLI*

Özet:

İnegöl geçmişten günümüze sürekli büyüyen ve gelişen bir şehirdir. Özellikle sanayileşmenin artmasıyla nüfus daha da kalabalıklaşmıştır. Bu sebeple İnegöl farklı kültürlerin bir arada yaşadığı ve yaşamaya devam ettiği bir şehir olagelmıştır. Fakat İnegöl sadece sanayileşmenin artmasıyla değil Osmanlı imparatorluğu zamanında da göç almış merkezlerden biridir. Özellikle tarihimizde 93 harbi olarak nitelendirdiğimiz 1877-1878 Osmanlı – Rus savaşında Balkanlar'dan ve Kafkasya'dan gelen göçler şehirdeki kültür atmosferini daha da canlandırmıştır. Ayrıca Ahıska Türkleri'nin İnegöl'den tekrar iskanları söz konusu olmuş fakat bu karardan daha sonra vazgeçilmiştir.

Anahtar kelimeler : Göç , Ahıska , İnegöl , Kafkas

Abstract:

İnegöl is continuously growing and developing city from past to present. Inparticular, the population has increased due to the increasing industrialization. Therefore Inegol a city where a combination of different cultures lived and continues to live. Not only cause of increasing industrialization, but also Inegol one of the centers of migration in the time of the Ottoman Empire. Especially the citys cultural atmosphere was evenmore enrichment afterimmigration from the Balkan sand the Caucasus when (in our history as we call the 93 war) the Ottoman-Russian war in 1877-1878

Keywords : Migration, Maskhetian,İnegöl, Caucasus

GİRİŞ:

İnegöl geçmişten günümüze sürekli büyüyen ve gelişen bir şehirdir. Özellikle sanayileşmenin artmasıyla nüfus daha da artmıştır. Bu sebeple İnegöl

*Karabük Üniversitesi Tarih Bölümü öğrencisi. drmsbvl@gmail.com

farklı kültürlerin bir arada yaşadığı ve yaşamaya devam ettiği bir şehir olagelmıştır. Fakat İnegöl sadece sanayileşmenin artmasıyla değil Osmanlı imparatorluğu zamanında da göç almış merkezlerden birisidir. Özellikle tarihimizde 93 harbi olarak nitelendirdiğimiz 1877-1878 Osmanlı – Rus savaşında Balkanlar’dan ve Kafkasya’dan gelen göçler şehirde ki kültür atmosferini daha da canlandırmıştır. İnegöl M.Ö Frigyalılar’dan günümüzde Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ne kadar bir çok kavme ev sahipliği yapmış bir coğrafya üzerinde kurulmuştur.

İnegöl’e göç eden halklardan biride Kafkasya bölgesinden gelen Ahıska Türkleridir. Ahıska Türkleriyle birlikte bölgeden Çerkez, Gürcü, Abaza halkları da İnegöl’e hicret etmişlerdir.

19. yüzyılda Rusya’nın Kafkasya da ekili olmaya başlaması ve bu yüz yılın ortalarında bölgeyi ele geçirmesi ile birlikte bölge halkları için çok zor durumlar ve şartlar ortaya çıkmıştır. Rusya’nın baskı politikasıyla halklara zulüm edilmiş ve özellikle Müslüman halklar ve Türk kavimler göçe zorlanmıştır. Onlardan kalan boş yerlere Rus ve Ermeni nüfus yerleştirilerek bölgenin asimilasyonu tamamlanmaya çalışılmıştır.¹

Biz de bu çalışmamızda güney Kafkasya bölgesindeki Ahıska Türklerinin İnegöl’e göçlerini ve İnegöl’deki durumlarını arşiv belgelerine dayanarak açıklayacağız.

BÖLGEDEN İLK GÖÇLER

Ahıska, Türkiye’nin kuzey doğusunda yer alır. Bugün bu bölge Gürcistan sınırları içerisinde. Adıgön, Ahıska, Aspinza, Ahılhelek gibi kasabaları ve 200 kadar da köyü kapsar. Osmanlı imparatorluğu 1828 Osmanlı - Rus savaşından sonra imzalanan 1829 Edirne Antlaşması’yla Ahıska bölgesi de dâhil olmak üzere birçok toprağını Rusya ya bırakmıştır. Rusya’nın bu tarihten sonra bölgede daha fazla etkili olmasıyla bir çok halkı mülteci konumuna getirdi ve ‘Halife’nin topraklarına bu bölgeden göçler başlamıştır. 1860’lı yıllarda Şeyh Şamil’de başarısız olunca bölgede ki direniş tamamen çökmüş ve halklar tamamen teslim olmuşlardır. 1855-1864 yılları arası altı yüz bin insan göçmen

¹ Jülide AKYÜZ – Göç Yollarında; Kafkaslardan Anadolu’ya Göç Hareketleri Bilgi, S.46, s.37-56, Yaz 2008

olmuştur. Rusya ile Osmanlı Devleti arasında 1878 yılında imzalanan Ayestefanos (Yeşilköy) Antlaşmasıyla Osmanlı Devleti Balkanlarda ve Kafkasya’da bulunan topraklarının büyük kısmını Rusya’ya bırakmak zorunda kaldı.

Tarihimizde 93 harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı – Rus savaşından sonra da Ahıska bölgesinden İnegöl’e göçler olmuş. Daha doğrusu bu savaşın sonunda Balkanlar’dan ve Kafkaslardan birçok halk Osmanlı Devleti’nin elinde kalan bölgelere göç etmiştir. Osmanlı topraklarına göç edenlerin çok büyük kısmının Müslüman olmasından dolayı Osmanlı hükûmeti göç ve iskânla ilgili yeni düzenlemeler yapma ihtiyacı duydu. Bu nedenle ilk olarak 22 Aralık 1905’te “Muhacirin-i İslâmiye Komisyonu” adı ile bir komisyon teşkil edilerek göç ve iskân konusunda yeni düzenlemeler yapıldı. Bu muhacirler özellikle Bursa bölgesine yerleştirilmişlerdir. Ahıska’dan İnegöl’e ilk göçler 1879 yılında yani savaşın hemen bitiminde olmuştur. Fakat İnegöl’e Kırım Savaşından sonra da göçler olmuştur. Bunlar genelde Çerkez göçmenleridir. 1856 yılına ait belgede göçmenlere ücretsiz tohum ve 10 yıl vergiden muaf tutulması kararlaştırılmıştır.²

1904 yılına ait bir belgede Batum, Dağıstan ve Ahıska’dan gelen ve İstanbul da Maltepe vapurunda toplanan ve Muhacirin-i İslamiyye Komisyonunun ifadesiyle bu göçmenler İnegöl ve Yenişehir kazalarına yerleştirilmişlerdir.³

İnegöl’e getirilen göçmenler Kozpınar, Bahçekaya ve Tuzla mevkilerine yerleştirilmişlerdir. Bugün bu köylerden Bahçekaya ve Tuzla köyleri hala İnegöl sınırları içerisinde yer alırken Kozpınar Köyü bugün İnegöl’ün komşu ilçelerinden Bozüyük sınırları dahilindedir. Mezit Boğazı denilen bölgenin Bozüyük’e bakan kısmında yer alan bu köy anlattığımız dönemde İnegöl sınırları içerisinde yer almaktadır.

Başka bir belgede belirtildiği üzere Ertuğrul Sancağı İnegöl kazası dâhilinde Bahçekaya bölgesine Ahıska Türkleri yerleştirildiği için ‘Mesuriye’ adı verilmiştir.⁴ Mesuriye köyüne daha sonra Batum yani Gürcü muhacirler tekrar iskân olunmuştur. Günümüzde Gürcü köyü olarak bilinir.

² BOA. DAH. 22622

³ BOA. İ.DH.1321 C.13/5

⁴ BOA. İ.DH 1321 CA 4/9

Ahıska göçmenlerinin İnegöl'e yerleştirilmesinden sonraya ait arşiv belgeleri de mevcuttur. Bu mevkilere yerleştirilen göçmenlerin ormanlara zarar vermesinden dolayı bu bölgeden de iskânları da söz konusu olmuştur. Göçmenler bugün Ege bölgemizde yer alan Afyonkarahisar'a sevk olunmak istemişlerdir. Fakat belgeler de Afyonkarahisar olarak değil Karahisar adıyla geçmektedir.

1894 yılında Ahıska ve Batum muhacirlerinin ormanlara zarar vermelerinden dolayı Karahisar'a sevkleri kararlaştırıldı. Fakat bölgeden götürülen göçmenlerden bir kısmı İnegöl yakınlarında ki Yakacak mevkiine dönmüşlerdir. Göçmenlerin bir kısmı Karahisar'a gitsede arkadaşlarının gelmemesi üzerine onlar da İnegöl'e dönmüşlerdir. Belgede, Karahisar'a giderken Yakacak'a dönen göçmenler için merkezden gönderilen emir gereği zorluk çıkaranların tespiti ve yargılanması istendiğini anlıyoruz. İnegöl yerel yönetimi de zorluk çıkaranların elebaşlarından Ferhat ve bir kaçını yakalayarak İnegöl de tutuklamışlardır.⁵ Bu konuyla ilgili başka bir belgede ise Yakacak mevkiine dönen grup üzerine asker gönderilerek işin suhuletle çözülmesi istenmektedir. Merkez-i Hükümet olayları öğrenir öğrenmez, önce Hüdavendigâr Vilayeti'ne durumu bildirmiş daha sonra İnegöl kazasına telgrafla işin daha fazla büyütülmeden çözülmesini emretmiştir.⁶

Osmanlı Devleti göçmenlerin de zor durumda olduğunu biliyordu. Zaten göçmenlerin çaresiz olduklarını bildikleri için kapılarını açmıştı. İnegöl'e getirilen göçmenlerin tekrar göç etmeleri söz konusu olduğunda onların durumlarının da olmadığını bildiği için göç boyunca tekrar sevk olunan muhacirlerin günlük yevmiyelerinin verilmesini ve zararlarının karşılanmasını kararlaştırmıştır. İşte Karahisar'a sevk olunmak istenen 19 hane Ahıska muhacirinin de yol boyunca nafakalarının ödeneceğini ve her türlü zararın karşılanacak olmasına rağmen muhacirler bölgeden tekrar iskan etmek istememekte ve çalı çırpıdan yapılan evlerini terk etmemektedirler. Yine bu belge ile göçmenlerin nasıl yapılarda kaldığını da öğreniyoruz. Muhacirler daha çok kulübe tarzı evlerde kalmaktadırlar. Evlerin hepsi ahşap olmak üzere çalı çırpıdan da olduğunu belgeden anlıyoruz.⁷

⁵ BOA. Y. A. RES. 72/26 Y.A HUS 316/C.105)

⁶ BOA. Y. A. RES.72.26.10

⁷ BOA. Y.A. RES. 72/26/11

1877-1878 Osmanlı – Rus harbinden sonra Balkanlar'dan da göçmen geldiğini belirtmiştik. İşte bu belgelerde Tırnova ve Prevadi muhacirlerinin de adı geçmektedir. İnegöl'e 25 hane de Tırnova muhaciri yerleştirilmiştir. Bu muhacirler de Ahıska ve Batum muhacirlerine yakın bir bölgeye yerleştirildiklerini öğreniyoruz. Hükümet de Karahisar'a gitmekte direnen göçmenleri bu sefer de Kozpınar mevkiinin 1 saat aşağısında ki alanda bulunan Prevadi muhacirlerinin yanına almak istese de muhacirler buraya da gitmek istememişlerdir.

Bulduğumuz başka bir belgede ise Ahıska ve Batum muhacirleriyle birlikte Tırnova ve Prevadi muhacirleri de Karahisar'a sevk olunmak istenmiştir. Bu göçmenlerin de buralardan gönderilme sebebi yine ormanlık alanlara zarar verilmesidir.

13 Ağustos 1894 yılına ait bir belgeye göre muhacirler bu bölgeden tekrar göç etmek istemediğini bir dilekçeyle merkeze belirtmişlerdir. Prevadi muhacirlerinden İbrahim oğlu Halil imzasıyla verilen dilekçe de belirtildiği gibi 'tekrar göç halinde halkın perişan olacağını' merkez-i hükümete bildirilmiştir.⁸

Ayrıca İnegöl'den Karahisar'a sevk olunmak istenen muhacirlerden bazıları İnegöl hükümet konağını basmış ve kararı protesto etmişlerdir.⁹ 1894 yılına ait başka bir belgede Yakacak'a dönen Ahıska Türkleri'nin üzerine ek kuvvet gönderilerek zorla da olsa çıkarılması istenmiş ve 13 hane Gürcü muhacirinin de Pazaralanı mevkiinde ki ormanlık alana zarar vermesi üzerine, merkezden vilayete gönderilen telgraf suretinden anladığımıza göre her mevkide herkesin keyfiyetine göre hane ve yurt kurmasına izin verilmemesi isteniyor. Sorunun çözülmemesi halinde sert tedbirlerinde alınmasını istemiştir.¹⁰

Görüldüğü gibi İnegöl ormanlarına zarar verildiği gerekçesiyle bir çok göçmen halk buralardan kaldırılmak isteniyor. Bunun sebebi Osmanlı Devleti'nin ormanlara önem vermesi olduğu kadar İnegöl ormanlarının da önemli ihtiyaçlarda kullanıldığıdır. Mesela Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden alınan bir

⁸ BOA. Y.A. RES72/26/1

⁹ Nejla GÜNAY, Osmanlı'nın Son Döneminde Ahıska Türklerinin Anadolu'ya Göç ve İskanı, BİLİG, S 61, s 121-142 2012

¹⁰ BOA. Y.A. RES72/26/4

belgeye göre İnegöl ormanları, Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın tekrar donanma meydana getirme ve kalyon inşasında önemli bir yere sahipti.¹¹

Göçmenlerin İnegöl'den kaldırılma isteği ve muhacirlerin bu karara muhalefeti İnegöl yerel makamlarını sıkıntıya düşürmüş ve merkezden yardım istenmiştir. Merkezi hükümet de Hasan Rıza Paşa'yı konuyu araştırmakla görevlendirmiştir.¹²

Ayrıca, Karahisar'a gitmeye muhalefet eden muhacirlerin durumlarını tam olarak anlamak ve sorunların tespiti ve çözümü için İnegöl Emlak-ı Hümayun iradesi memuru Ali Rıza Bey bölgeye gitmekle görevlendirilmiştir.¹³ Bu belgelerden de anlaşılacağı üzere 93 harbinden sonra 19 hane Ahıska muhaciri 13 hane Batum ve 25 hane Tırnova muhacirleriyle birlikte İnegöl'de Bahçekaya, Tuzla, ve Kozpınar mevkilerine yerleştirilmişlerdir. Daha sonra ormanlara zarar vermeleri üzerine, Tırnova ve Prevadi muhacirleriyle birlikte Karahisar'a sevkleri söz konusu olmuştur. Fakat muhacirlerin tekrar göç etmek istememeleri ve göçe başladığında Yakacak mevkiine dönmeleri ve bu konuda direnmeleri konuyu daha da uzatmıştır.

Yakacak mevkiine dönen göçmenlerin il nüfusundan bile sayılmadıklarını ve asker eşliğinde sevkleri için göçmenlere biraz daha süre tanınmıştır. Fakat ormanlara tekrar zarar gelmemesi için önlemler alınması kararlaştırılmıştır.¹⁴

Hasan Rıza Paşa'nın görevlendirildiği tahkikat sonucunda Hicri 26 Rebiülahir 1312, Miladi 26 eylül 1894 tarihli belgeden anlatıldığı gibi; göç ettirilmesi kararlaştırılan 19 hane Ahıska ve 13 hane Gürcü muhacirinin 3 seneden beri oralarda olduklarını ve cami, okul inşa ettiklerini, ham araziye tarla haline getirerek üretime de başladıklarını anlıyoruz. Ayrıca tekrar göç olması halinde çoluk çocuğun perişan olacağı gerekçesiyle hükümetçe alınan kararla Ahıska ve Gürcü göçmenlerinin yerlerinde kalmalarına karar verilmiştir. Fakat buraya başka göçmen alınmaması ve ormanlara tekrar zarar verilmesini önleme kararı alınmıştır. Bu kararı anlatan belge de zamanın bakanlar kurulu sayılan

¹¹ BOA. C. NF, 2349

¹² BOA. Y.MTV. 107/13

¹³ BOA. Y.A. RES72/26/7, BOA. İD. Nr. 63049)

¹⁴ BOA. Y.A RES. 72/26/5

Meclis-i Mahsus'dan çıkmış ve başta sadrazam olmak üzere tüm nazırların imzası vardır.¹⁵

Bu kararın alınmasında Korucu Osman ve İnegöl Emlak-ı Hümayun memuru Ali Rıza Bey'in de etkisi olmuştur.¹⁶

Bu göç olaylarından sonra da İnegöl'e Kafkasya'dan Ahıska Türkleri gelmiştir. 1904 yılında Rusya'dan Dimalpete ve Balor vapurlarıyla Osmanlı topraklarına gelen ve bir süre Malta vapurunda bekletilen 52 nüfuslu 13 hane Ahıska ve Batum muhaciri aile büyüklerinin İnegöl ve Eskişehir'e sevk olunduklarını söyleyerek onlarda gitmek istemişlerdir.¹⁷

Şubat 1904 tarihli belgede Abdullah Efendi ve oğullarının daha önce İnegöl'e geldiklerini ve daha sonraları akrabalarının da onların yanına gelmek istediğini yazmıştır. Bunlar İstanbul'da bir vapurda 65 gün bekletilmiş ve burada çoğu hastalanmışlardır. Burada bekleyen dört hane yirmi iki nüfus göçmenler Muhacerat-ı İslammiyye Komisyonu'nun onayıyla daha sonra İnegöl'e sevk edilmişlerdir.¹⁸

SONUÇ:

Arşiv belgelerinden de anladığımız gibi İnegöl'e 93 harbinden sonra bir çok muhacir gelmiştir. Bu göçmen halklardan biriside Ahıska Türkleri'dir.

1879-1904 arası yıllarda bulduğumuz belgelere göre 36 hane, yaklaşık olarak yüzelli altı nüfus Ahıska Türkü İnegöl'e yerleştirilmişlerdir. İlk göç eden kitle hemen savaşın bitimi ve Yeşilköy antlaşmasından bir yıl sonra, 1879 yılında gelmiştir. 1879 yılında gelen ilk grup on dokuz haneden oluşmaktadır. Daha sonra ise 1904 yılında biri on üç hane diğeri dört hane olmak üzere iki göç dalgası daha olmuştur. Ahıska Türkleri buradan tekrar göç ettirilmek istense de bu karardan daha sonra vazgeçilmiş ve göçmenler buralarda kalmışlardır. Karardan vazgeçilme sebebi ise, göçmenlerin karara direnmeleri ve ilk yerleştirildikleri bölgelerde cami, mektep türü yerler inşa etmeleridir. Ayrıca toprakları

¹⁵ BOA. Y.A. RES. 72/26/4

¹⁶ BOA. Y.MTV. 110/84

¹⁷ BOA. Y.MTV. 110/84

¹⁸ BOA. İ.DH.1321 L 13/5

sürerek üretime başlamaları da bu karar da etkili olmuştur. Göçmenlerin tekrar iskanları yüzünden çoluk çocuğunda perişan olma durumu söz konusu olduğundan bu karardan vazgeçilmiştir.

Ahıska Türkleri başta Erzurum, Bursa, Afyon, Çorum olmak üzere çeşitli vilayetlere yerleştirilmişlerdir. Fakat bu göçlerde Bursa ve çevresi önemli rol oynamaktadır. Bursa bölgesi Kafkas göçlerinin en yoğun olduğu yerdir. 93 harbinden sonra 1891 e kadar 474.638 göçmenden 162.028'i Hüdavendigar vilayetine yerleştirilmişlerdir. 1880 – 1915 arası İnegöl'e 558 Rumeli 968 Kafkas ve 51 Tatar göçmen gelmiştir. Ayrıca 1 mahalle 25 köy kurulmuştur.

1303 tarihli Hüdavendigar Vilayeti Salnamesine göre İnegöl merkezde ki Hamidiye mahallesinde 167 hanede 603 nüfus Rumeli ve Kafkas muhaciri yaşamaktadır.

İnegöl özellikle sanayileşmenin artmaya başladığı dönemden sonra yurt içinden büyük göçler almıştır. Fakat İnegöl tarihte de göç almış önemli merkezlerden birisidir. Özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra çok göç almıştır. Bu göçlerin çoğunu da Kafkasya bölgesinden yapılan göçler oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

Kitap ve makaleler :

Süleyman ERKAN- Kırım ve Kafkas Göçleri (1877-1908) KATÜ Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Araştırma Merkezi, 1996

Nedim İPEK – Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler (1887-1900) 19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi S.6 , s. 97-134

Jülide AKYÜZ – Göç Yollarında ; Kafkaslardan Anadolu'ya Göç Hareketleri Bilig , S.46, s.37-56

Necla GÜNAY- Osmanlının son döneminde Ahıska Türklerinin Anadolu'ya Göç ve İskanı , Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi Sayı:61, sayfa 121-142 Bahar 2012

Arşiv Belgeleri:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) :

Bâb-ı Âli Evrak Odası Sadaret Mektubî Mühimme Kalemi (A.MKT. MHM) :524/6/1/1 ,524/6/1/2 ,524/17/1/1 ,524/17/1/2, 524/17/03/1, 524/17/03/2, 524/17/4, 524/17/5, Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi (DH. MKT.), 248/31/1, 248/31/2, 248/31/1, 248/31/3/1,248/31/3/2,248/31/4/1,248/31/4/2,

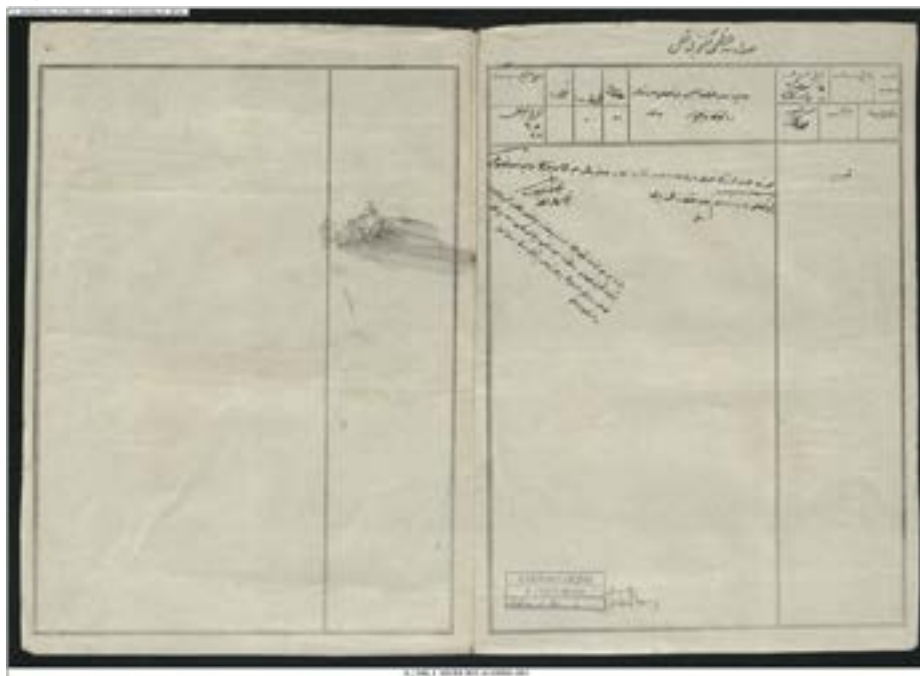
İrade Dâhiliye (İ.DH.), 1312 Ca. 4/9; 1314 M. 12/2; 1314 Ra. 13/12; 1321 L. 13/5; 1321 L. 29/35

Yıldız Arşivi Sadaret Hususî Maruzat (Y.A.HUS.), 310/105.

Yıldız Arşivi Sadaret Resmi Maruzat (Y.A.RES.), 72/26/1/1, 72/26/2/1, 72/26/3/1, 72/26/4/1, 72/26/4/2, 72/26/5/1, 72/26/6/1, 72/26/7/1, 72/26/8/1, 72/26/10/1, 72/26/10/2, 72/26/11/1

Meclis-i Vükela (MV), 203/89/1/1, 203/89/1/2

Ekler:
Ek 1

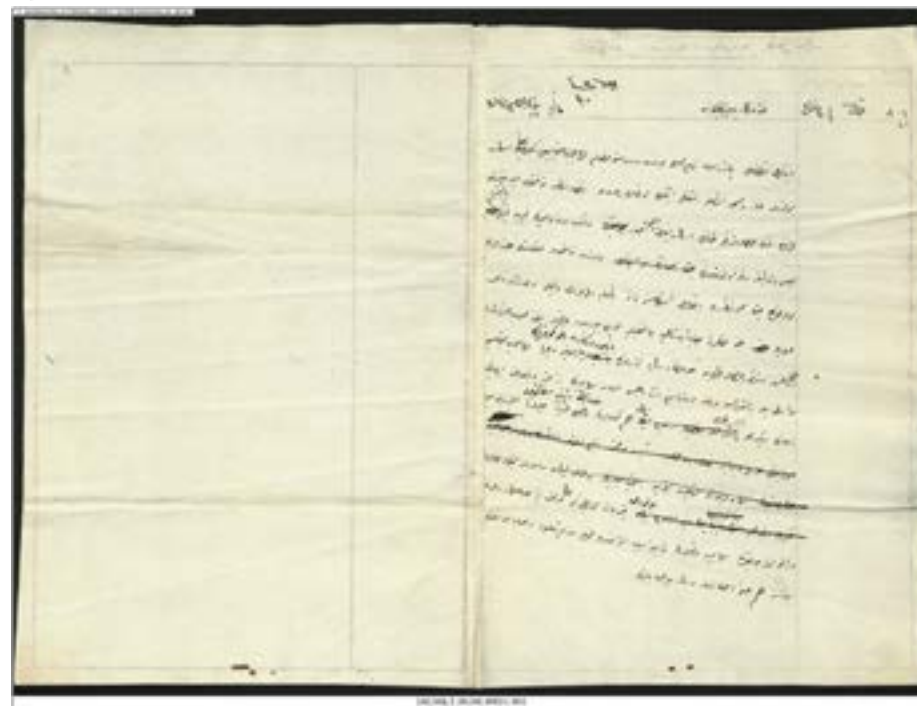
Ek 2

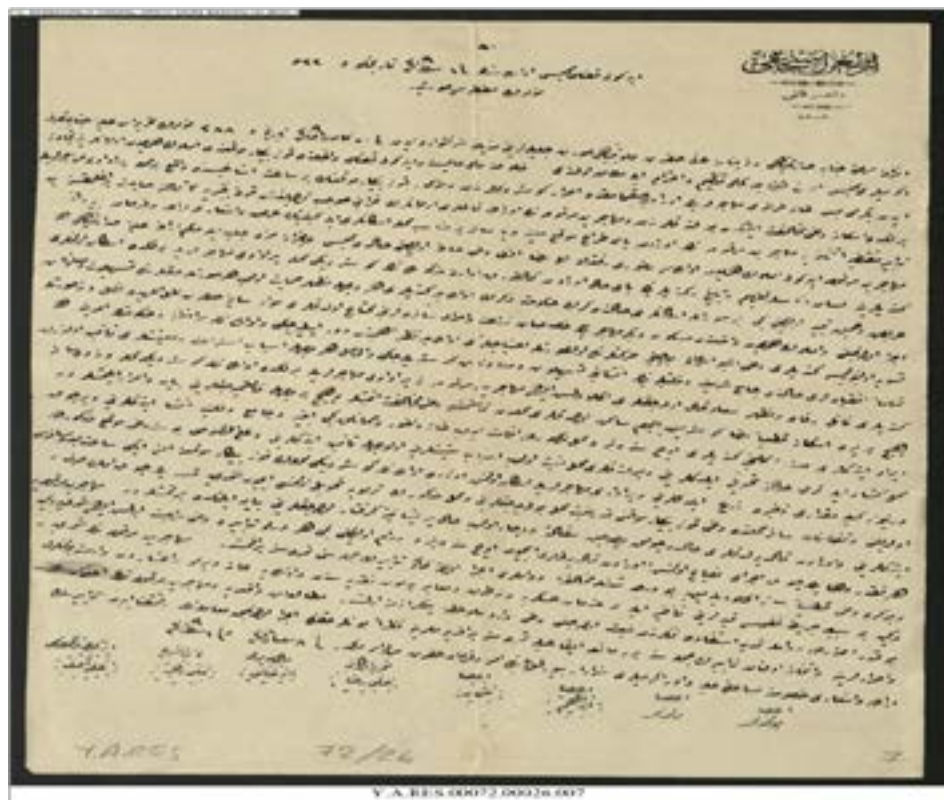
Ek 3

Ek 4

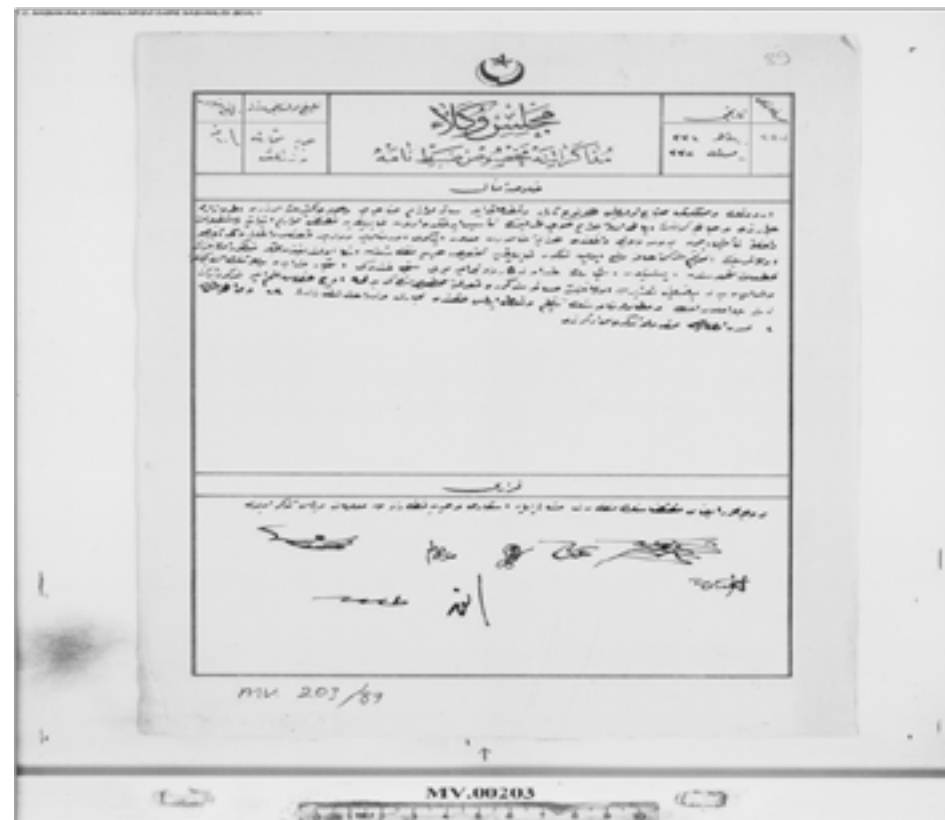
Ek 5

Ek 6

Ek 7

**NÜFUS DEFTERLERİNE GÖRE XIX. YÜZYILIN İLK YARISINDA
İNEGÖL ve KÖYLERİNİN DEMOGRAFİK YAPISI**
(Demographic Structure of İnegöl and its Villages in the Half of 19th Century)

Mustafa POLAT*

Özet:

Osmanlı devletinde ilk nüfus sayımı olan 1831 tarihli sayımda toplumu oluşturan fertlerin sayı, cinsiyet, yaş, meslek, dil, din ve öğretim durumlarının yanında eşkâlleri de ortaya konmuştur. Kentin demografik yapısını aydınlatacak kaynakların başında gelen nüfus defterleri incelenerek İnegöl'ün nüfus yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. İncelenen nüfus defterleri arasında Kod: NFS.d, Sıra nu: 01441, Yerli ehl-i İslam'ın nüfus-ı zükur defteridir. İnegöl merkezdeki üç mahalle ve 22 köyü içerir. Merkezde 396 menâzil ve 904 nüfus; köylerde 1119 menâzil ve 2678 nüfus bulunmaktadır. İkinci olarak Kod: NFS.d, Sıra nu: 01442, deftere göre toplam 20 köyde 624 menâzil ve 1726 nüfus tespit edilmiştir.

İki defterin toplamında 2229 ev bulunmaktadır. 2198 erbab-ı ziraat ve saire ile 2254 mürâhıkın ve sığârın yekûnu 4452'dir. İlâveten 867 bâ-işarât-ı müntehebât toplamı 5319. Konargöçer olanlar da kaydedilmiş, buna göre Karalar bayırında haymenişin ve yörügan tairesinden 4 ev ve 14 nüfus; Üçer bayırında haymenişin ve yörügan 5 ev ve 17 nüfus bulunmaktadır. İnegöl kazasındaki mütemekkin reaya sınıf-ı a'la ruûs 128; sınıf-ı evsât ruûs 761; sınıf-ı edna ruûs 19; sığâr ruûs 590 olmak üzere yekûn ruûs 1498'dir. İlâveten kazada misafir olarak bulunan yabancı Rum milletinin tahrir-i cedit nüfus defterinde Ermeni ve Rum'lardan duvarcı, çeşmeci ve değirmencilik mesleğiyle uğraşanlarla çiftliklerde çalışanlar da kaydedilmiştir. Diğer defterlerde ise mahalle ve köylerde bulunan şahısların eşkâllerini ortaya koyan bilgileri bulmak mümkündür.

Anahtar kelimeler: Demografi, İnegöl, Kırsal yerleşim, Nüfus sayımı

¹ Bu çalışma doktora tezinden üretilmiştir.

* Doktora öğrencisi. mustafapolat224@hotmail.com

Abstract:

During the first population census of Ottoman Empire dated 1831, the figures were laid out besides the number, sex, occupation, language, religion and educational status of citizens. As being one of the primary sources to shed light on demographic structure of the city, population registers were examined to reveal population structure of İnegöl. Among population registers examined, Code: NFS.D, Seq. No: 01441 is register of male population, native followers of Islam. İnegöl embraces 3 neighborhoods at the center and 22 villages. It was confirmed to have 904 inhabitants and 396 residences at the center and 2678 inhabitants and 1119 residence at the villages. In the second place, Code: NFS.d, Seq No: 01442, 624 residences and 1726 inhabitants at 20 villages were confirmed, based on the population register.

Two population registers include 2229 residences. Total number is 4452 with 2198 farmers and 2254 adolescents and small children. This number reaches to 5319 with 867 people, as derived from the resources. Nomads were also registered and according to this register it was confirmed that there were 4 residences and 14 inhabitants from Yuruks and Nomads in Karalar hillside while 5 residences and 17 habitants from Yuruks and Nomads were identified. Total population of ra'aya was 1498 in İnegöl township, 128 of which were upper-class people, while the number of middle-class was 761, the number of lower-class was 19 and 590 people from a small population. Besides, Armenian and Greek bricklayers, fountain builders, miller and the people working at the farms were registered in the New Census Registers of Greek foreigners who were staying at the district as guests. It is possible to find out some information laying out description of the people at the neighborhood and villages in other population registers.

Giriş:

Bursa iline bağlı olan İnegöl ilçesi, Marmara Bölgesi'nin Güney Marmara bölümünde bulunmaktadır. Bursa ilinin doğusunda kalan ilçe Anadolu'nun kuzeybatısında ve bulunduğu bölgenin ise güneydoğusunda konumlanmaktadır. Matematik konumu 400 09' kuzey enlemi ile 290 49' doğu boylamı arasındadır. Ana çizgileriyle geniş bir elipse benzeyen ilçenin toplam yüz ölçümü 1006 km²'dir.² İnegöl ilçesi doğuda Mezit boğazı ile batıda Ümitalan

² M. Murat Yüceşahin, İnegöl İlçesinin Yerleşme Coğrafyası, Ankara Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2002, s. 2; İnegöl Kent ve Tanıtım Rehberi, Haz. İnegöl Kent Konseyi, Bursa, s. 16.

arasında Kuzeybatı-Güneydoğu doğrultusunda uzanan verimli bir ova üzerinde kurulmuştur.³ Eski çağlardan beri insanların İnegöl ve havalisini tercih etmelerinde iklimi, verimli tarım arazileri ve ormanları yanında zengin su kaynaklarına sahip bulunması gelmektedir. İnegöl ovası birçok akarsu tarafından beslenen hidrografik bir saha niteliği taşımaktadır.

Bursa Kütüğü'nde "Kuzeyinde Yenişehir, doğusunda Bilecik, güneyinde Kütahya ve batısında Bursa kazalarıyla çevrilmiştir. Uzunluğu yetmiş beş ve genişliği yirmi beş kilometre imtidadındaki (uzunluğundaki) İnegöl ovası bu kazanın zirâi (tarımsal) ehemmiyetini yükseltir. Diğer arazisi dağlık ve ormanlık olmakla beraber Ahu dağı, Domaniç ve Uludağları da bu kaza çevresindedir. Bu dağlarda zengin madenler mevcuttur. Çitli Köyü yakınındaki maden suyu şöhret bulmuştur. Çayır, Akça, Bedre Suyu ve Hocaköy Suyu vesair sular Deliklikaya mevkiinde birleşerek Yenişehir ovasından Göksu adıyla Sakarya'ya varır. Bu sular üzerinde birçok değirmenler ve hızarlar vardır. Bursa'nın kullandığı kerestelerin büyük bir kısmı İnegöl'den gelir. İnegöl'ün havası güzel ve latiftir. Ahalisi çalışkandır. Umumiyetle ticaret, ziraat ve ormancılıkla meşguldür" diye yazılmıştır.⁴

İnegöl'ün yerleşim tarihinin yapılan kazı ve yüzey araştırmalarından elde edilen bulgularla MÖ 3000 yılına kadar geriye uzandığı saptanmıştır. Tarih öncesi döneme ait tespitler tarih öncesi yaşama alanları sayabileceğimiz höyük alanlarında gerçekleştirilen kazı ve yüzey çalışmalarıyla ortaya konmuştur. Anadolu'da birçok yerde bulunduğu gibi İnegöl'de de tescilli altı adet höyük yerleşimi bulunmaktadır. Bunlar Belediye binası arkasında bulunan ve üzerinde arkeolojik kazılar yapılan Cuma tepe, İnegöl 2, Şıbalı, Boğazköy, Palanga-tepe ve Kurşunlu höyükleridir.⁵ Bu yerleşimlerin yüzyıllar boyunca kazandığı

³ Ahmet Ardel, "İnegöl Ovası ve Çerçevesi", Türk Coğrafya Dergisi, sa.9-10, 1947, s. 64; Bursa yıllığında ise şöyle anlatılmıştır: "İnegöl Kazâsı, Garben Aksu ve Cebel-i Keşiş cenuben Cebel-i mezkur ile Kurşunlu şarken Pazarcık ve Bilecik şimalen Yenişehir ile muhattır. Şimalden cenuba 4 ve şarktan garba 2 saat mümtedd (uzayan) olan bir ovanın vasatında ve 4000 kilometre murabbaındadır. İşbu kasabanın suları oldukça hafif ve havası latiftir. Keşiş Dağının cenub-ı şarkiden şimal-i garbiye doğru imtidat eden bir ucunun karşısında ve etrafı cibâl ile muhat olub ağaçlı ve çemenzar-şirin (yeşil) bir kasabadır." Bkz. Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, Hicri 1302, Defa 12, s. 425.

⁴ Kamil Kepecioğlu, "İnegöl", Bursa Kütüğü, Cilt 2, 1. b., Bursa Kültür A.Ş., Bursa, 2009, s.236-237.

⁵ İnegöl Kentve Tanıtım Rehberi, s. 38; Tahsin Özgüç, Anadolu'da Arkeoloji Araştırmaları, Belleten, C. X, sa. 40, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1946, ss. 557-624; İ. Kılıç Kökten; "Kuzeybatı Anadolu'nun Tarihöncesi Hakkında Yeni Gözlemler", Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi, C. 9, S. 3, Ankara, 1951, s.201-214.

yükseklik düşman saldırılarına karşı koruma avantajı sağlamasının yanı sıra havadar ve ferah yaşam koşuluyla da sağlıklı bir ortam sunmuştur.⁶

Yaklaşık 5000 yıllık bir tarihi geçmişe sahip olan İnegöl ve çevresi ayrıca çeşitli uygarlıkların da beşiği konumundadır. Yöreyi egemenliği altında bulunduran medeniyetleri sırasıyla Frigyalılar, Lidyalılar, Persler, Makedonyalılar, Bitinyalılar, Romalılar, Bizans ve Osmanlı İmparatorluğu şeklinde sıralamak mümkündür.⁷

İnegöl'de Bizans Devleti'nin egemenliği Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasıyla (MS 395) başlamış ve uzun asırlar devam etmiştir. Roma döneminde olduğu gibi Bizans döneminde de tarım ve hayvancılığın egemen olduğu bir ekonomik yapının olduğu tahmin edilmektedir. Bitinya bölgesinde on binlerce dönümü bulan 250 – 300 civarında olduğu sanılan büyük çiftlik ve köyler imparatorluk merkezinin ihtiyaçlarına göre çeltikçi, meyveci, büyük ve küçükbaş hayvan yetiştiricisi olarak organize edilmiştir.⁸ İnegöl'ün güneyini kaplayan ormanlardan elde edilen kereste üretimi önemli bir ekonomik faaliyet türüdür.

Osmanlı idaresinden önce Bizans devletinin Anadolu'daki egemenliği zayıflayınca Hristiyan beylerin kendi feodal yapılarını oluşturduğu görülmektedir. Bu dönemde İnegöl'de de Angelokoma adında bir tekfurluk merkezinin olduğu tahmin edilmektedir.⁹ Bununla birlikte kuruluştan yaklaşık iki asır sonra kaleme alınan Osmanlı tarihlerinde Osman beye düşmanlığı anlatılan Aya Nikola "İnegöl" tekfuru olarak yazılmış, kentin önceki dönemde taşıdığı isme dair bilgi verilmemiştir.

Tahrir defterlerinden yararlanarak Bizans dönemine ait çok sayıda kır yerleşiminin ismini ve lokalizasyonunu yapmak mümkündür. Yerleşmeler, kasaba etrafında köy ve çiftlik şeklinde çevrelenirken yüksek yerlerde yolların güvenliğini ve kontrolünü sağlayan kuleler bulunmaktaydı.¹⁰ Köylerin ova ta-

⁶ Yücesahin, a.g.t., s. 25.

⁷ İnegöl Kent ve Tanıtım Rehberi, s.39.

⁸ Raif Kaplanoğlu, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Avrasya Etnografya Yayınları, İstanbul, 2000, s. 79.

⁹ Osmanlı tarihlerinde ve tahrir defterlerinde Bizans dönemi yerleşimlerinden olan birçok köyün isimleri belirtilmesine rağmen Angelokoma ismi zikredilmemiştir.

¹⁰ Yücesahin, a.g.t., s. 48.

banında değil de kasabanın batısında biraz yüksekte kurulmuş olması havzada su seviyesinin yerleşmeyi ve yaşamı engellediğini göstermektedir. Angelokoma (İnegöl kasabası) yolların düğümlendiği yerde ovanın ortasında höyük üzerinde kurulmuş bulunuyordu.¹¹

Doma/Şehitler, Bedros/Çayyaka, Agsar-Aghaassar/Akhisar, Kolca-Kronella/Kulaca, Kirlas/Paşaören, Sırnas/Sarıpınar, Lipodoma/Maden veya Çiftlik, Boğaz/Boğazköy, Ösren/İsaören, Tatavlenonkome/Gülbahçe, Lophoi/Eskikaracakaya, Bohk/Özlüce¹², Mindus¹³, Adaöğüyü/Hamzabey lokalizasyonunu tespit edilebilen Bizans yerleşimleridir. Bednos¹⁴, Hordoni, İstavros, Kirmiş'in yeri tam olarak belirlenememiştir. Bunların birçoğunun üzerinde ya da yanında Osmanlı köyleri kurulmuş, birçok kale ve yol kalıntısı yakın zamanlara kadar ulaşmıştır.¹⁵

13. yüzyılın sonlarına doğru azalan Selçuklu yönetim gücü ile Bizans'ın gücünü kaybetmesiyle uç bölgelerde yerleşen Türkmenler bağımsız beylikler oluşturdular. Çoğunluğunu göçlerle gelen Türkmenler oluşturmakla beraber Hristiyan Bizans köylü unsurları da bulunmaktaydı. Bizans'a karşı gaza, cihat ve akın yapan uç beyliklerine iç bölgelerdeki karışıklıklardan kaçan ve gazaya katılmak isteyen kişilerde katılmaktaydı. Kısa sürede gaza ve akınlarıyla Osmanlı Beyliği Türkler arasında önemli bir konuma ulaşmıştı. Osman Bey beyliğin yönetimini babasından devraldıktan kısa bir süre sonra çevreye akınlar yapmaya başlamış ve batıya doğru gelmeye devam eden Türkmenlerin desteğiyle Bizans tekfurlarının elindeki kasabaları ele geçirme kudretini yakalamış bulunuyordu.

İnegöl, Osmanlı Beyliği zamanında ilk fethedilen kasabalardandır. Osman Bey ve akıncıları Bizans birliklerini Koyunhisar / Bafeus Savaşı'nda mağ-

¹¹ Höyük etrafına göre doğal bir yükseklik kazandığı için güvenli bir konuma sahiptir. Yapılan kazı ve yüzey çalışmalarında höyüğün etrafında herhangi bir sur kalıntısına rastlanmamıştır.

¹² Yücesahin, a.g.t., s. 52

¹³ Mindus bir kale yerleşimidir. Bugün İclaliye Köyü'ne yakın bir bölgededir. İnegöl-Keles yolunu götüren bir pozisyonda olduğu için tarihte stratejik öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁴ Önceden karye olan yerleşim yerinin nüfusu boşaldığı için arazileri koyun merası olarak kullanılmaya devam etmiştir. Çeltik ekilen bir noktada olmakla birlikte tam yeri belirlenememiştir. Ömer Lütfi Barkan, Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1988, s.95.

¹⁵ Eskikaracakaya'daki kale kalıntısı, Süpürtü Köyü yakınında bulunan Asartepe'de Kronella/Kulaca kalesinin kalıntısı ve Mindos kayalıkları ve kulesi bunlardandır.

lup edince Pahimeres'in aktarımıyla bölgede hatırı sayılır bir güce ulaşmış ve İncalcık'a göre Osmanlı Devleti fiilen kurulmuştur. Fetihler esnasında Hristiyan köylülerinin bir kısmı yerlerini terk ederken önemli bir bölümünün de yerinde kaldığını sonradan yapılan tahrirlerden öğrenmekteyiz.¹⁶ Alınan kasabalar komutanlar ve beylik ailesine mensup kişilere yönetmek ve gelirini toplamak üzere verilmekteydi. Bu bağlamda Bilecik ahilerin lideri bulunan Şeyh Edebali'ya, İnegöl Turgutalp'e verilmiştir. Gaza ruhuyla Bizans kale ve kasabalarına akınlar yaparak sınırlarını genişleten Osmanlı beyliğine aynı amaç ve idealleri benimseyen uçlardaki diğer Türkler de katıldılar.

Osmanlı idarecileri halkın buraları terk etmemeleri için uğraş vermiştir. Harmancık tekfurı Köse Mihail ve Samsa Çavuş ve Evrenos Beyler gibi Rum yöneticilerin Osman Bey'le askeri ittifak kurması ve daha sonra Müslümanlığı kabul etmeleri dikkat çekicidir.¹⁷ Fetihler esnasında Hristiyan köylülerinin bir kısmı yerlerini terk ederken önemli bir bölümünün de yerinde kaldığını sonradan yapılan tahrirlerden öğrenmekteyiz.¹⁸ Baskı ve zulüm olmaması, alışageldiği eski yaşantısını devam ettirebilmesi ve uzun süredir birlikte yaşama tecrübesi bu süreci kolaylaştırmıştır.

Sayımlar:

Osmanlı İmparatorluğu'nda klasik dönemde tahrir kayıtları oluşturulmakla birlikte modern anlamda ilk nüfus sayımı 1830 yılında yapılmıştır. Vergi mükelleflerini ve askerleri tespit etmek amacıyla yapılan bu sayımda yalnızca "zükur" yani erkek nüfus sayılmıştır.¹⁹ Kentin demografik yapısını aydınlat-

¹⁶ Osmanlı kronikleri, tarihleri 15. Yüzyılın ikinci yarısında yani beyliğin tarih sahnesine çıktıktan yaklaşık 200 sene sonra yazılmıştır. Burada ortaya konan tarih 1299 olup sonraki dönemlerde bu kuruluş tarihi tekrarlanı gelmiştir. Çağdaş Bizans tarihçisi Pachymeres ise Bafeos Savaşı'nın tarihini Temmuz 1302 olarak verir. İncalcık, Bapheus Savaşı'nın Osman Bey'e hanedan kurucu bey vasfı kazandırdığını ve dolayısıyla 27 Temmuz 1302 tarihinin Osmanlı Devleti'nin kuruluş tarihi olarak kabul edilmesi gerektiğini ifade eder. Bkz. Halil İncalcık, "Osman Gazi'nin Fetihleri ve Devletin Kuruluşu", Bursa'nın fethi ve Osman Gazi'yi Anma Sempozyumu Kitabı, Haz. Yusuf Oğuzoğlu, Bursa, 2010, s.18.

¹⁷ Kaplanoğlu, a.g.e., s. 80.

¹⁸ "Hristiyan nüfusun Müslüman memleketlerinde üretim amaçlı iskân edilmesi Osmanlı öncesinde de Türk devletlerinde rastlanan bir uygulamaydı. Selçuklu Türklerinin Bizans devletiyle mücadelesi neticesinde birçok yer boşalınca üretimde bulunarak vergi vermesi için buralarda Hristiyan nüfus istihdam edilmiştir. Nitekim Gıyaseddin Keyhüsrev nüfus yönünden seyrekleşen Akşehir yöresine fethettiği Menderes havzasından yerli halkı getirerek yerleştirmiştir." Bkz. Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1996, s. 358-362.

¹⁹ Enver Ziya Karal, Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1997, s. 10-11.

cak kaynakların başında gelen nüfus defterleri, toplumu oluşturan fertlerin sayı, cinsiyet, din, yaş ve meslek, durumlarının yanı sıra eşkâllerini de ortaya koymuştur.

İnegöl Nüfus Defterlerin Tanıtımı:

Kentin demografik yapısını aydınlatacak kaynakların başında gelen nüfus defterleri, toplumu oluşturan fertlerin sayı, cinsiyet, din, yaş ve meslek, durumlarının yanı sıra eşkâllerini de ortaya koymuştur. İncelenen nüfus defterlerinin Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki kodu NFS.d. olup sıra numaraları, sayfa sayısı ile kısa tanıtımı aşağıda sunulan defterler çalışmamıza esas teşkil etmiştir.

Sıra nu: 01441, Şekli: Ciltli/Ebrulu, Ebadı:20*60, toplam sayfa sayısı: 119; Sıra nu: 01442, Şekli: Ciltsiz/Ebrusuz, Ebadı:24*57,5, toplam sayfa sayısı: 117; Sıra nu: 01443, Şekli: Ciltsiz/Ebrusuz, Ebadı:23*62,5, toplam sayfa sayısı: 51; Sıra nu: 01444, Şekli: Ciltsiz/Ebrusuz, Ebadı:22,5*61, toplam sayfa sayısı: 192; Sıra nu: 01445, Şekli: Ciltsiz/Ebrusuz, Ebadı:20*54, toplam sayfa sayısı: 140; Sıra nu: 01446, Şekli: Ciltli/Ebrulu, Ebadı:22,5*62, toplam sayfa sayısı: 7; Sıra nu: 01447, Şekli: Ciltli/Ebrulu, Ebadı:20*54, toplam sayfa sayısı: 24; Sıra nu: 01448, Şekli: Ciltsiz/Ebrusuz, Ebadı:22*60, toplam sayfa sayısı: 49; Sıra nu: 01449, Şekli: Ciltsiz/Ebrusuz, Ebadı:19,5*54,5, toplam sayfa sayısı: 44; Sıra nu: 01450, Şekli: Ciltsiz/Ebrusuz, Ebadı:19*54, toplam sayfa sayısı: 7; Sıra nu: 01451, Şekli: Ciltli/Ebrulu, Ebadı:20*55, toplam sayfa sayısı: 8; Sıra nu: 01514, Şekli: Ciltsiz/Ebrusuz, Ebadı:22*62, toplam sayfa sayısı: 144; Sıra nu: 01515, Şekli: Ciltsiz/Ebrusuz, Ebadı:20*58, toplam sayfa sayısı: 16; Sıra nu: 01516, Şekli: Ciltsiz/Ebrusuz, Ebadı:29*81, toplam sayfa sayısı: 4; Sıra nu: 01518, Şekli: Ciltsiz/Ebrusuz, Ebadı:28*79, Numaralama Usulü: Varak, toplam varak sayısı: 68; Sıra nu: 01519, Şekli: Ciltsiz/Ebrusuz, Ebadı:17*49, toplam sayfa sayısı: 2; Sıra nu: 01520, Şekli: Ciltsiz/Ebrusuz, Ebadı:26*40, toplam sayfa sayısı: 16; Sıra nu: 01521, Şekli: Ciltsiz/Ebrusuz, Ebadı:24*390, toplam varak sayısı: 1; Sıra nu: 01522, Şekli: Ciltli/Ebrulu, Ebadı:19,5*54,5 ve toplam sayfa sayısı ise 144'tür.

İnegöl'ün Nüfus Bileşenleri:

Nüfus bileşenleri Müslüman, gayrimüslim ve kıbtilerden oluşuyordu. Sayılan büyük gruplara İnegöl'e ticaret, çalışma sebebiyle ya da misafir olarak

gelen Müslüman ve zimmî nüfusu da ilave etmek gerekir. Yerli gayrimüslimlerin çoğunluğu Ermeni vatandaşlardı. Kıptiyân taifesi ise Sinanbey mahallesinde ikamet eden Romanlardır. Romanlar defterde “kıptiyân-ı Müslim” başlığı altında ayrı bir grup olarak anılmakla beraber Müslüman nüfus içinde değerlendirilmiş ve büyükleri için “kebir”, küçükleri için “sağır” tabiri kullanılmıştır. İnegöl’de büyük aşiretler bulunmayıp Karalar bayırında birkaç çadırdan ibaret haymenişin denilen Yörükler bulunmaktaydı.

Müslimler askerliğe uygunsa “muvafilek”, değilse “gayri muvafilek” olarak kaydedilirdi. Yaşlarına göre sınıflandırıldığında ise 1-12 veya 1-14, 12-40 ve 40 üstü şeklinde olurdu. Kullanılan tabirlerden “sabi” veya “siğar” çocukları, “tüvana” yetişkin, çalışabilir veya vergi ödeyebilecek nüfusu, “amelmande” çalışamaz, vergi veremez durumda olanları, “müsinn” ise yaşlı nüfusu ifade etmekteydi. Bunun yanında redif, nizamiye, topçu, süvari ve bahriye gibi askeri görevlilerde defterlere kaydedilmekteydi. Hristiyan reaya verdikleri cizye miktarına göre “a’lâ” zengin, “evsat” orta halli ve “edna” ise düşük gelir grubunu ifade etmekteydi.

Müslümanlarda olduğu gibi çocuklar “sağır” ve vergi ödeyemez durumda olanlar “mürahik” olarak belirtilmiştir. Vergilerde sırasıyla 48, 24 ve 12 kuruş olarak belirlenmişti. 1834 yılında yapılan düzenlemeyle birlikte miktarlar arttırılarak 60, 30 ve 15 kuruşa yükseltilmişti. Reaya başlığı altında “yerli”, “yabancı”, “diyâr-ı aherde” kategorileri bulunmaktadır.

Tahrir Defterlerinde Nüfus:

Osmanlı devletine katılan her toprak parçasında gerçekleştirilen öncelikli işlemlerden biri tahrir defterlerinin oluşturulmasıdır. Tahrir, arazinin ve vergi mükelleflerinin kayıt altına alındığı bugünkü anlamıyla bir kadastro çalışması niteliği taşımaktadır. Doğrudan nüfus sayımı olmayan bu tür kayıtlar yine de nüfusa dair bir takım bilgilere ulaşmamıza olanak sağlamaktadır. Bizans dönemi yerleşim birimlerine ait isim bazında bilgiler olmakla beraber nüfusları hakkında bilgi bulunmamaktadır.

Nüfus defterlerinde İnegöl’e bağlı Sinanbey, Cuma ve Yenice mahallelerinin bulunduğu görülmektedir. 1530 tarihli 166 nolu tahrir defterine göre dört mahalle bulunmaktadır. Bunlar Cami-i Şerif, Sinanbey, Yenice Mescit ve

İshakpaşa İmaret mahalleleridir. Ancak zamanla Cami-i Şerif Mahallesi Cuma’ya, Yenice Mescit sadece Yenice’ye dönüşmüştür. İshakpaşa imaret mahallesinin ismi ise sonraki yıllarda kayıtlarda geçmemektedir.

Ömer Lütfü Barkan ve Enver Meriçli’nin hazırladığı “Hüdavendigar Livası Tahrir Defterleri” isimli kitapta üç sayım görülmektedir. A sayımı 1487, B sayımı 1530 ve C sayımı yüzyılın ikinci yarısında 1573’te yapılmıştır.

Barkan’a²⁰ göre mahallelerin nüfusu şöyledir:

	Hane			Mücerred			Muhtemel nüfus		
	A	B	C	A	B	C	A	B	C
Mahalle ismi²¹	1487	1530	1570	1487	1530	1570	1487	1530	1570
Cuma	43	25	44	4	21	43	219	146	263
Yenice	31	23	36	10	8	22	165	123	202
Sinanbey		29	41		21	50		166	255
İmaret-i İshak Paşa		?	16		?	11		?	91
Cemaat-i hilâfi’l-mille		3						15	
	74+4	80	137	14	50	126	404	450	811

Tabloda görüldüğü gibi İnegöl kaza merkezi 1487 sayımında 78 hane, 1530 sayımında 80 ve 1573 sayımında 137 hanedir. Mücerredler (bekar) ise sırayla 14, 50 ve 126’dır. Tahmini nüfusu hesaplarken her hanede 5 kişinin olduğu varsayımıyla hareket ettiğimizde ilk sayımda yaklaşık 400 nüfusun olduğu sonucuna ulaşabiliriz. 1530 yılında 450 ve 1573’e gelindiğinde ise 137 haneye ulaşan kasabada nüfusun 800’ü aştığı söylenebilir.

1487 sayımında eksik sayfalar sebebiyle köylerle birlikte toplam nüfusun tespiti mümkün olmamaktadır. 1530 sayımında 881 Müslüman hane 348 mücerred ve 46 gebran (gayrimüslim) hane ile 2 gebran mücerred kayıtlıdır.

Kasaba ve köyler birlikte değerlendirildiğinde 1530 yılında nüfusun 4753 Müslüman, 232 gayrimüslim olmak üzere toplam 4985 kişi olduğu görülmür. Müslümanlar toplam nüfusun %95,3’ünü oluşturmaktadır. Nüfusun %9’u

²⁰ Barkan, a.g.e., s. 84.

²¹ Başlarda Cuma ve Yenice dışında mahalle bulunmamaktadır. Sinanbey ve İmaret-i İshak paşa mahalleleri 1530 sayımında görünmektedir.

(450) kazada ve %91'i de (4535) köylerde yaşamaktadır. 16. yüzyılın sonunda yapılan sayımda ise 1698 hane, 1694 bekar Müslüman ile 12 hane, 5 bekar gayrimüslim mevcuttur. Tahmini nüfus ise 10180 Müslüman ile 65 zimmî olmak üzere toplam 10250'dir. Kaza merkezinde 811 (%8) ve köylerde ise 9438 (%92) nüfus mevcuttur.

Burada dikkat çeken husus, nüfusun 50 yılda yaklaşık iki kat artmasıdır. Bir diğer konuda önceki sayımda gayrimüslimler nüfusun % 5'ini oluştururken şimdi bu rakam %1'i bile bulmamaktadır.²² Hristiyan nüfusun en yoğun olduğu köy Bedre/Çayyaka'dır. Köyde 1530 yılında 26 hane mevcutken son sayımda 10 gayrimüslim hanenin bulunduğu görülmektedir. Hristiyanlar ayrıca Aşağı Diyedinler, Susıgırlık, Akhisar, Helalca ve Ulu Çeltikçi köylerinde sakin olup Müslümanlarla birlikte yaşamakta idiler.

İnegöl'de Bulunan Müslüman Nüfusun Durumu:

Konu dört ana kısımdan oluşmaktadır. Bunlardan ilki mahalle ve köylerin adları tespit edilerek buradaki Müslim hane ve nüfus durumunun incelenmesi; ikincisi nüfusun morfolojik özelliklerinin (boy, saç, sakal, bıyık) ortaya konmasıdır. Sonra yaş aralığına göre nüfus sayısı ve yoğunluğu incelenecektir. Kasaba merkezi esas alınarak kişilerin kullandığı isimler, lakaplar ve sülale adları ortaya konulacaktır. Son olarak ekonomik hayatı anlayabilmek ve yorumlayabilmek için meslekler irdelenecektir.

A) Yerli Müslüman Nüfus:

Nüfus defterlerinde İnegöl'e bağlı Sinanbey, Cuma ve Yenice mahallelerinin bulunduğu görülmektedir. 1530 tarihli 166 nolu tahrir defterine göre dört mahalle bulunmaktadır.²³ Bunlar Cami-i Şerif, Sinanbey, Yenice Mescit ve İshakpaşa İmaret mahalleleridir.²⁴ Ancak zamanla Cami-i Şerif Mahallesi Cuma'ya, Yenice Mescit sadece Yenice'ye dönüşmüştür. İshakpaşa İmaret ma-

²² Gayrimüslim nüfusun 16. Yüzyılın sonuna doğru %1'e kadar gerilemişken 1830'a gelindiğinde yaklaşık olarak nüfusun ¼'üne ulaşması doğal bir artıştan ziyade göçle gelmiş olabileceklerini akla getirmektedir. Celali isyanlarıyla birlikte 17. Yüzyılda İç Anadolu'dan batıya gelmiş olmaları muhtemeldir.

²³ 166 Nolu Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (H. 937/1530), Hüdavendigar, Biga, Karesi, Saruhan, Aydın, Menteşe, Teke ve Alaiye Livaları), Dizin Tıpkıbasım, Ankara-1995. s. 15-16. Yine bu tahrir göre 55 köy, 1 çiftlik, 14 mezra, 8 yayla bulunmaktadır. Cami, hamam, 17 dükkân ve bir zaviye de yer almaktadır. 667 hanede 1266 nefer, 223 mücerred (bekar) ve 376 vergiden muaf kişi vardır.

²⁴ Barkan, a.g.e., s. 84; Zekeriyâ Bülbül, "XVI. Yüzyıl Ortalarında İnegöl'ün Sosyo-Ekonomik Yapısı, Selçuk Üniversitesi, SBE Dergisi, sa.16, s. 190.

hallesinin ismi ise sonraki yıllarda kayıtlarda geçmemektedir.

Tablo: 1830 Yılında Kasaba Merkezindeki Yerli Ehl-i İslam Erkek Nüfusu ²⁵				
Sıra	Mahalle	Toplam Hane Sayısı (Yekûn Menâzil)	Toplam Nüfus (Yekûn Nüfus)	Hanede Ortalama Kişi Sayısı
1	Cuma	152	358	2,36
2	Sinanbey	166	382	2,3
3	Yenice	78	164	2,1
Yekûn		396	904	2,28

Kasaba merkezi 1830'lu yıllarda yaklaşık olarak 400 hane ve 900 erkek nüfustan müteşekkildir. Kadın sayısının da erkekler kadar olduğu varsayıldığında tahmini olarak 1800 nüfusun bulunduğu anlaşılabacaktır. Hane sayısı ve nüfus bakımından Sinanbey ve Cuma mahallelerinin benzer olduğu, Yenice Mahallesi'nin ise daha küçük olduğu görülmektedir.

İnegöl mahallelerinin hane sayısının Bursa merkez mahalleleriyle kıyaslandığında oldukça yüksek olduğu görülür. Her bir mahalleye düşen ortalama hane sayısı İnegöl'de 132 iken Bursa merkezde sadece 33'tür. Bursa merkezde ise 1830 sayımında 149 mahallede 4961 hane ve 10185 Müslüman erkek bulunmaktadır. Hane sayısı 100'ü geçen mahallelerin Yeşil, Çekirge, Emirsultan ve Hamzabey olduğu görülmektedir.²⁶ İnegöl'de ise Sinanbey 166, Cuma 152 ve Yenice Mahallesi 78 hanedir. İnegöl kazasında hanedeki ortalama erkek nüfus da 2,28, Bursa'da ise 2,05'tir.

Tablo: 1830 Yılında Köylerdeki Yerli Ehl-i İslam Erkek Nüfusu ²⁷					
Sıra	1830 Nüfus Defterinde Köy Adı	Günümüzdeki Adı	Toplam Hane Sayısı (Yekûn Menâzil)	Toplam Nüfus (Yekûn Nüfus)	Hanede Ortalama Kişi Sayısı
1	Edebey	Aynı	41	84	2,05
2	Çeltikçi	Aynı	39	93	2,38
3	Karalar	Aynı	13	30	2,31

²⁵ NFS.,d., 1441. Defterin tarihi yazılmamış olmakla birlikte içindeki rakamların benzeştiği 1514 numaralı defterin tarihi olan 1830 yılı olmalıdır.

²⁶ Raif Kaplanoğlu, 1830-1843 Yılları Nüfus Defterlerine Göre Bursanın Ekonomik ve Sosyal Yapısı, Bursa, 2013, s.22-27; Hane sayısı yüzü geçen mahalleler sırasıyla 132 ev Yeşil/Çelebisultanmehmethan, 131 ev Çekirge, 111 ev Emirsultan ve 108 ev Hamzabey mahalleleridir.

²⁷ NFS.,d. 1441; Genci Köyü'nden itibaren NFS.,D., 1442.

Tablo: 1830 Yılında Köylerdeki Yerli Ehl-i İslam Erkek Nüfusu ²⁷					
Sıra	1830 Nüfus Defterinde Köy Adı	Günümüzdeki Adı	Toplam Hane Sayısı (Yekûn Menâzil)	Toplam Nüfus (Yekûn Nüfus)	Hanede Ortalama Kişi Sayısı
4	Adıbini	Alanyurt	39	85	2,18
5	Hoca	Aynı	39	89	2,28
6	Akhisar	Aynı	29	56	1,93
7	Kadimi	Akıncılar	35	88	2,51
8	Sırmaz	Sarıpınar	38	97	2,55
9	İsaviran	İsaören	17	44	2,59
10	Orta	Aynı	50	113	2,26
11	Alibey	Aynı	63	148	2,35
12	Deydinler	Aynı	83	201	2,42
13	Bedre	Çayyaka	69	161	2,33
14	Maden	Aynı	55	143	2,6
15	Hamamlı	Aynı	33	68	2,06
16	Çitli	Aynı	68	182	2,68
17	Mizal	Gündüzlü	128	291	2,27
18	Konurlar	Aynı	16	43	2,69
19	Karacakaya	Aynı	11	28	2,55
20	Kurşunlu	Aynı	156	372	2,38
21	Eymir	Aynı	32	72	2,25
22	Doma	Şehitler	65	190	2,92
23	Genci	Turgutalp	29	78	2,69
24	Gelene	Kayapınar	26	66	2,54
25	Kızık	Mezra	7	15	2,14
26	Kıran	Aynı	5	16	3,2
27	Sulu	Süle	25	63	2,52
28	Kırles	Paşapınar	29	70	2,41
29	Alayna	Doğanyurdu	32	74	2,31
30	Kınık	Aynı	21	44	2,1
31	Özlüce	Aynı	9	22	2,44
32	Müslim Yenicesi	Yenicemüslim	72	159	2,21
33	Kulaca	Aynı	92	197	2,14

²⁷NFS.,d. 1441; Genci Köyü'nden itibaren NFS.,D., 1442.

Tablo: 1830 Yılında Köylerdeki Yerli Ehl-i İslam Erkek Nüfusu ²⁷					
Sıra	1830 Nüfus Defterinde Köy Adı	Günümüzdeki Adı	Toplam Hane Sayısı (Yekûn Menâzil)	Toplam Nüfus (Yekûn Nüfus)	Hanede Ortalama Kişi Sayısı
34	Bilal	Aynı	23	48	2,09
35	Şibali	Aynı	75	194	2,59
36	Yiğit	Aynı	21	51	2,43
37	Süpürtü	Aynı	48	103	2,15
38	Hamzabey	Aynı	70	179	2,56
39	Çavuş	Aynı	49	135	2,76
40	Tokuş	Aynı	5	16	3,2
41	Kozluca	Aynı	49	115	2,35
42	Yörük Yenicesi	Yeniyörtük	27	81	3
YEKÛN			1833	4404	2,4

İnegöl idari olarak 3 mahalle ve 42 köyden oluşan bir kaza merkezidir. 42 köyden 14'ünün isminin değiştiğini, büyük bir kısmının (%64) ise aynen devam ettiğini görmekteyiz. Kızık köyü ise zamanla nüfusu azalarak yerleşimin olmadığı bir konuma gerilemiştir. Mahallelerde olduğu gibi köylerde de yoğun nüfuslu olanlar vardır. Sırasıyla Kurşunlu, Mizal ve Kulaca köylerinin hane sayısı oldukça fazladır. Buna karşın Kıran, Tokuş, Kızık, Özlüce, Karacakaya ve Karalar köylerin hane sayısı oldukça azdır. Hane başına düşen erkek kişi ortalaması 2,4'tür. Bunun üzerine çıkan ve altında kalan köy sayısı eşittir. Hane sayısı az olan Tokuş ve Kıran köylerinin ortalaması 3,2'dir. Yörük Yenice ve Doma ise diğer yüksek ortalama sahip köylerdir. Buna mukabil Akhisar 1,93 kişiyle en düşük hane ortalamasına sahiptir. Diğerleri de sırayla Hamamlı, Bilal, Kınık ve Süpürtü köyleridir.

Yukarıdaki tablolar değerlendirildiğinde kasaba ve köyler dâhil toplam hane sayısının 2229 olduğu görülmektedir. Nüfusun %42,5'ini çocuklar ve vergi vermeyenlerden oluştururken %41,4'ünü tarımsal nüfus yani "erbab-ı ziraat vesaire" oluşturmaktadır. Kasaba ile köyler mukayese edildiğinde nüfusun %17'sinin kent merkezinde ve %83'ünün ise kırsal kesimde yaşadığı anlaşılmaktadır. Çocuk nüfus oranı belirgin bir farkla köylerde şehirden daha yüksek-

²⁷NFS.,d. 1441; Genci Köyü'nden itibaren NFS.,D., 1442.

tir. Buna karşın yaşlı nüfusta ise tam tersi bir durum söz konusudur. Toplamda kasaba merkezi ve köylerin 5308 kişi olduğu görülür. Kadın nüfusun erkekler kadar olduğu varsayımıyla hareket edildiğinde yaklaşık 11 bin nüfusun olduğunu söylemek mümkündür.

	Mahalle Karye (Köy) Adı ²⁸	Tüvana (Genç)	Sabi (Çocuk)	Müsinn (Yaşlı)	Menzil (Hane)	Toplam Nüfus
1	Mahalle-i Cuma	105	122	128	152	355
2	Mahalle-i Sinanbey	127	114	137	166	378
3	Mahalle-i Yenice	44	59	60	78	163
	Kaza Yekûnu	276	295	325	396	896
1	Karye-i Edebey	17	41	26	41	84
2	Karye-i Çeltikçi	25	39	26	39	90
3	Karye-i Karalar	10	12	7	13	29
4	Karye-i Adabini	32	31	21	39	84
5	Karye-i Hoca	26	33	30	39	89
6	Karye-i Akhisar	18	23	14	29	55
7	Karye-i Kadimi	24	30	34	35	88
8	Karye-i Sırnaz	20	50	27	38	97
9	Karye-i İsaviran	18	14	12	17	44
10	Karye-i Orta	26	47	39	50	112
11	Karye-i Alibey	45	50	49	63	144
12	Karye-i Deydinler	65	66	69	83	200
13	Karye-i Bedre	26	68	67	69	161
14	Karye-i Maden	39	62	42	55	143
15	Karye-i Hamamlı	21	24	21	33	66
16	Karye-i Çitli	57	72	48	68	177
17	Karye-i Mizal	104	86	99	128	289
18	Karye-i Konurlar	13	17	13	16	43
19	Karye-i Karacakaya	10	8	10	11	28
20	Karye-i Doma	75	68	45	65	188
21	Karye-i Kurşunlu	120	150	98	156	368

²⁸ NFS. d. 01514, (s. 30-32). Defterin başlangıç kısmında 15 Ca 1246 hicri tarihi yer almaktadır ki miladi olarak 1 Kasım 1830 tarihine karşılık gelmektedir. Hane sayısı 1441 nolu defterle aynı. 1830 tarihli defterlerden.

	Mahalle Karye (Köy) Adı ²⁸	Tüvana (Genç)	Sabi (Çocuk)	Müsinn (Yaşlı)	Menzil (Hane)	Toplam Nüfus
22	Karye-i Eymirler	13	27	30	32	70
23	Karye-i Genci	19	27	31	29	77
24	Karye-i Gelene	17	26	22	26	65
25	Karye-i Kızık	5	6	4	7	15
26	Karye-i Kıran	7	4	5	5	16
27	Karye-i Süle	14	31	18	25	63
28	Karye-i Kirles	20	27	23	29	70
29	Karye-i Alayna	12	37	35	32	84
30	Karye-i Kınık	10	19	14	21	43
31	Karye-i Özlüce	9	8	5	9	22
32	Karye-i Müslim Yenicesi	50	57	50	72	157
33	Karye-i Kulaca	66	59	69	92	194
34	Karye-i Bilal	14	18	16	23	48
35	Karye-i Şibali	63	68	61	75	192
36	Karye-i Yiğit	13	21	16	21	50
37	Karye-i Süpürtü	24	43	34	48	101
38	Karye-i Hamzabey	41	73	63	70	177
39	Karye-i Çavuş	43	51	41	49	135
40	Karye-i Tokuş	6	3	6	5	15
41	Karye-i Kozluca	24	46	42	49	112
42	Karye-i Yörük yenice	19	38	24	27	81
	Yekûn	1280	1680	1406	1833	4366

Nüfus memurlarınca nüfus sayımı sonucu deftere işlenirken çeşitli tabirler kullanılmaktaydı. Bunlardan “sabi” veya “siğar” çocukları, “tüvana” yetişkin, çalışabilir veya vergi ödeyebilecek nüfusu, “amelmande” çalışamaz, vergi veremeyecek durumda olanları, “müsinn” ise yaşlı nüfusu ifade etmekteydi.

Kasaba merkezinde 276 tüvana (%30,8), 295 sabi (%32,9) ve 325 müsinn (36,3) olduğu görülmektedir. Tüvana (yetişkin) nüfus Sinanbey Mahalle-

²⁸ NFS. d. 01514, (s. 30-32). Defterin başlangıç kısmında 15 Ca 1246 hicri tarihi yer almaktadır ki miladi olarak 1 Kasım 1830 tarihine karşılık gelmektedir. Hane sayısı 1441 nolu defterle aynı. 1830 tarihli defterlerden.

si'nde ortalamanın üzerinde (%33,6) iken Yenice Mahallesi'nde ise en düşük (%27) seviyededir. Sabi (çocuk) nüfus oranı ortalamanın altında olan tek mahalle Sinanbey Mahallesi'dir (%30,2). En fazla çocuk ortalaması ise %36,2 ile Yenice Mahallesi'ndedir. Müsinn (yaşlı) nüfus çok az farkla Yenice Mahallesi'nde (%36,8) daha yüksektir. Kasaba merkezinde 8 asker ve 47 yabancı nüfus bulunduğu kaydedilmiştir.²⁹

Köyler toplamında 1280 tüvana (%29,3), 1680 sabi (%38,5) ve 1406 müsinn (%32,2) kişi bulunmaktadır. Kent ve kır karşılaştırıldığında yetişkin nüfusun kasaba merkezinde fazla olmakla birlikte birbirine oldukça yakındır. Çocuk nüfus oranı belirgin bir farkla köyde daha yüksektir. Buna karşın yaşlı nüfusta ise tam tersi bir durum söz konusudur.

Resmi Görevliler³⁰: Müslümanlar içinde müftü, imam, hatip, müezzin, muhtar-ı evvel, muhtar-ı sani, mektep hocası, voyvoda gibi görevliler bulunmaktadır.

Cuma Mahallesi'nde;

1 Numaralı Hane: Kasabada müftü olarak görev yapan Bilecikli İbrahim Efendi ibn-i Ahmet, pirifâni olarak kaydedilmiştir.

2 Numaralı Hane: Mahalle imamı olarak görev yapan Sadrettin Molla bin Hayrullah Efendi kumral sakallıdır ve 30 yaşındadır.

3 Numaralı Hane: Mahalle muhtarı olarak görevlendirilen ve aynı zamanda Cami-i şerif hatibi olan Hafız Salih Efendi ibn-i Mustafa. 40

²⁹ Kaza merkezinde yabancı sayısı 47, köylerde 136 olmak üzere toplam 183 nefer bulunmaktadır. Bkz. s.32. kaza merkezinde 8 ve köylerde 46 adet olarak toplamda 54 asker vardır. Yörügan taifesinden 12 çocuk ve 18 yetişkin birey bulunmaktadır.

³⁰ NFS, d., 1441 nolu deftere göre hazırlanmıştır. **NFS, d., 1445 nolu defterde ise; Sinanbey Mahallesi:** 1 nolu hanede İshakpaşa Cami imamı El-hac Hüseyin Efendi bin Mustafa bulunmaktadır. 50 yaşında, orta boylu ve kır sakallıdır. 90. hanede muhtar-ı evvel Abdullatifoglu Hacı İbrahim bin Mehmet sakindir. Uzun boylu, kır sakallı ve 55 yaşındadır. **Cuma Mahallesi:** 12 nolu hanede kayıtlı muhtar-ı sani El-hac Ahmet Ağa 53 yaşındadır. Orta boylu ve kumral sakallıdır. 24. hanede muhtar-ı evvel Kara Hacı İbrahim Ağa sakindir. 48 yaşındaki muhtar orta boylu ve kumral kır sakallıdır. 96. hanede kayıtlı orta boylu, kumral sakallı İbrahim Efendi hocadır. 97. hanedeki Es-seyyid Ömer Efendi bin Mehmet sıbyan muallimidir. Yaşı elli, orta boylu ve kır sakallıdır. 200. hanede kayıtlı orta boylu kumral sakallı 30 yaşındaki Hacı İbrahim Efendi hocadır. **Yenice mahallesi:** 70. hane muallim-i sıbyan Hasan Efendi bin Hacı Ali 30 yaşında, orta boylu ve kumral sakallıdır

yaşında ve kır sakallıdır.

4 Numaralı Hane: Muhtar-ı sani nasp olunan Es-seyyit Ahmet aynı zamanda mahalle tahsildarlığı görevini de yürütmektedir. 50 yaşında ve kır sakallıdır.

6 Numaralı Hane: Sinanbey Mahallesi imam ve hatibi Es-seyyit Ömer Efendi bin Mehmet oturmaktadır. Uzun boylu, kır sakallı ve 40 yaşındadır.

33 Numaralı Hane: Mahalle müezzini bulunan Lütfullah bin Mustafa 40 yaşında, orta boylu ve kır sakallıdır.

50 Numaralı Hane: Cami hatibi Es-seyyit Molla Ahmet bin Mehmet 50 yaşında ve kır sakallıdır.

97 Numaralı Hane: sakın olan pir-i fâni Ali Efendi bin Abidin mescit imamıdır.

106. hanede kır sakallı ve 60 yaşında olan Ali Efendi ibn-i Ahmet hocadır.

111. hanede Karahisar Başçeşme mahallesinden olan Hüseyin Efendi ibn-i Ahmed kara sakallı, uzun boylu ve 38 yaşındadır. Hocadır.

131 Numaralı Hane: mahkeme muhızı Molla İsmail bin Ömer kır sakallı ve orta boyludur.

Sinanbey Mahallesi'nde ise;

1 nolu hanede mahalle muhtarı Hüseyin Efendi bin Hasan kayıtlıdır. Kır sakallı ve 50 yaşındadır.

2 nolu hanede muhtar-ı sani olarak görev yapan El-hac Halil Ağa ibn-i Abidin kara sakallı, uzun boyludur. 40 yaşındadır.

3. hanede orta boylu, kır sakallı ve 50 yaşında olan Hafız Mustafa Efendi ibn-i İbrahim imam vekili olarak görevlidir.

160. hanede mektep hocası Mehmet Efendi ibn-i Süleyman vardır. 38 yaşında, kır sakallı ve orta boyludur.

166. hanede kaza voyvodası silahşorân-ı hassadan Osman Bey ibn-i Mustafa Bey bulunmaktadır. 18 yaşında, delikanlı ve buyu ise “kısaca”dır. Yine aynı numaralı hanede kethüdası Bursa Orhangazi mahallesinden Mustafa Ağa ibn-i Ömer vardır. 40 yaşında, orta boylu ve kır sakallıdır.

Yenice Mahallesi’nde;

1. hanede mahalle imamı Hafız Ahmet Efendi bulunmaktadır. Kumral sakallı ve 38 yaşındadır.

2. hanede muhtar-ı evvel görevini yürüten dikici Usta Mehmet uzun boylu ve kır sakallıdır.

4 numarada oturan Emir Mustafa oğlu Es-seyyid Molla Mustafa muhtar-ı sanidir. 60 yaşında ve aksakallıdır.

63. hanede sakin şehir kethüdası Ali bin Ahmet 48 yaşındadır. Kır sakallı ve uzun boyludur.

İnegöl’de Yaşayan Gayri Müslimler:

Müslüman olmayanlar ehl-i zimmet, zimmî ya da reaya diye nitele-nirdi. İnegöl’de zimmîler Yenice-i kefare yani Yenice kasabasında ve Cerrah köylerinde yaşamaktaydı. Tabloya bakıldığında Yenice’de Dere, Orta ve Güney mahallelerinin bulunduğu toplam 476 hane ve 1146 erkek nüfusun olduğu görülmektedir. Dikkat çeken bir husus da Yenice karyesinin İnegöl’den daha fazla nüfusa sahip olduğudur.

Ek 3: Gayrimüslimlerin Hane ve Nüfus Durumu -1830-			
	Köy ve Mahalle Adı	Hane Sayısı (Menâzil)	Nüfus (Erkek)
1	Yenice-i Kefere (Dere Mahallesi)	172	434
2	Yenice-i Kefere Mahalle-i Orta	137	316
3	Yenice-i Kefere Mahalle-i Güney	167	396
Yenice Toplam		476	1146
4	Karye-i Cerrah	150	352
Yenice ve Cerrah Köylerinin Toplamı		627	1498

Gayrimüslimlerin yaşadığı diğer köy Cerrah’tır. Aşağı ve yukarı mahalleden oluşan köyde 150 hane ve 352 nüfus bulunmaktadır. Toplamda iki köyde 627 hane ve 1498 erkek nüfus mevcuttur. Cerrah 150 hanelik hacmiyle Kurşunlu’dan sonra en kalabalık köy konumundadır.

Ödedikleri Cizye Vergilerine Göre Nüfusun Dağılımı: ³¹								
Karye-i Yenice-i Zimmet								
Mahalle	A’la	Evsat	Edna	Mürahık	Sabi	Mande	Mahall-i aherde	Yekun
Mahalle-i Dere	32	231	39	10	175	8	1	496
Mahalle-i Orta	21	163	22	4	122	6	4	342
Mahalle-i Güney	34	247	12	13	179	8	2	495
Yekun	87	641	73	27	476	22	7	1333

Karye-i Cerrah								
Mahalle	A’la	Evsat	Edna	Mürahık	Sabi	Mande	Mahall-i aherde	Yekun
Mahalle-i Yukarı	13	99	13	7	74	2	1	209
Mahalle-i Aşağı	7	79	12	4	46	1	0	149
Yekun	20	178	25	11	120	3	1	358

Yenice ve Cerrah Köylerinin Toplamı								
Köy	A’la	Evsat	Edna	Mürahık	Sabi	Mande	Mahall-i aherde	Yekun
Yenice-i Zimmet	87	641	73	27	476	22	7	1333
Cerrah	20	178	25	11	120	3	1	358
Yekun	107	819	98	38	596	25	8	1691

Yenice’de vergi mükellefinden 87’si yüksek, 641’i orta ve 73’ü düşük derecede vergi ödemekteydi. Rakamlardan hareketle vergi verenlerin %80’inin orta düzey bir gelire sahip olduğu anlaşılmaktadır. Cerrah’ta da nüfusun %80’i orta düzey gelire sahiptir. Yorumlayacağımız bir diğer konu kişilerin fiziki özelliklerini içeren kayıtlardır.

Resmî Görevliler: Yenice ve Cerrah köylerinde Ermeni milletini temsil eden ve sözbaşı denilen temsilciler bulunmaktaydı.

Yenice Köyü’nde;³²

1. hanede Sözbaşı-ı evvel olarak görevlendirilen ziraat ile uğraşan

³¹ NFS.d, 01518, s. 41.

³² NFS, d., 1443 nolu defter, 13 B 1246/ 28 Aralık 1830, s. 1.

Çilingiroğlu Ovit! Veled-i Melkon kayıtlıdır. Ödediği vergi itibariyle a'la statüsündedir ve 50 yaşındadır.

2. hanede sözbaşı olarak görevli aynı zamanda karye yazıcısı bulunan rençber Avakim veled-i Haçador a'la seviyesinde cizye ödemektedir. Yaşı belirtilmemiştir.

3 numarada üçüncü sözbaşı ziraatçi boyacı hacı İgnadiyos veled-i Makroç vardır. 40 yaşında ve a'la derecede cizye ödemektedir.

4. hanede yine ziraat yapan a'la derecede vergi ödeyen sözbaşı Hacı Karabet veled-i Manas mütemekkindir.

Son olarak 5. Hanede ziraatçılıkla geçimini temin eden sözbaşı Hacı Kasbar veled-i Ohannes verdir. A'la derecede cizye ödemektedir.

Cerrah Köyü'nde ise;³³

1. hane sözbaşı-ı evvel olarak görevli bağ ve bahçe ashabından! Sava oğlu Mardirus. A'la derecede cizye öder ve 50 yaşındadır.

2. hanede ikinci sözbaşı bulunan rençper Hacı Sülebe! Velled-i Andon kayıtlıdır. A'la, 50 yaşında.

3. hanede üçüncü sözbaşı Tekor veled-i Sahak! Sakindir. A'la sınıfındadır ve 60 yaşındadır.

5. hanede sözbaşı olarak görevli Dolmacıoğlu Serkez oturmaktadır. A'la, 40 yaşındadır.

6. hanede a'la cizye veren 35 yaşındaki sözbaşı ve yazıcı Agop sakindir.

Bütün sözbaşılardan a'la derecede cizye ödemesi dikkat çekicidir. İdari olarak görevlendirilen sözbaşılar, ekonomik açıdan zengin kişilerden seçilmişlerdir. Genelde 50 yaş civarındadırlar. Din görevlileri kayıta belirtilmemiştir.

³³ NFS, d., 1443 nolu defter, s. 23.

B) İnegöl Halkının Tipolojik Özellikleri:

Günümüzde kimlik tespiti için fotoğraflama yapıldığı gibi benzer şekilde nüfus defterlerinde de ayrıntılı şekilde eşkâller yazılmıştır. Yetişkinlerin boy, saç, sakal, bıyık gibi fiziki özellikleri ortaya konulmuştur. Bu bilgilerden yola çıkarak İnegöl'de yaşayan insanların genel olarak tipolojisi hakkında çıkarımlarda bulunmak mümkün olacaktır. Çocukların (325 kişi) ve şabı emredlerin (17 kişi) eşkâli defterlere kaydedilmemiştir. Boy uzunluğu bakımından kişilerin kısa, orta ve uzun olarak üç gruba ayrıldığını görmekteyiz.

Ek 4: Boy Durumuna Göre Ahali Sayısı ve Yüzdelik Oranları						
	Kısa		Orta		Uzun	
Mahalle İsmi	Kişi Sayısı	Yüzde (%)	Kişi Sayısı	Yüzde (%)	Kişi Sayısı	Yüzde (%)
Sinanbey	0	0	153	86,9	23	13,1
Cuma	0	0	162	100	0	0
Yenice	0	0	80	97,6	2	2,44
Toplam/ortalama	0	0	395	94,04	25	5,95

Buna göre nüfusun büyük çoğunluğunun (%94) orta boylu, diğer kısmının ise (%6) uzun boylu olduğu görülmektedir. Dikkat çeken husus ise –eğer görevliler işlerini ciddi yaptılarsa kasaba merkezinde kısa boylu hiçbir kimse'nin bulunmayışıdır. Uzun boylu olanların oranı ise Sinanbey mahallesinde diğerlerine kıyasla daha yüksektir. Tablodaki değerlere bakıldığında sonuç olarak İnegöl insanının kesinlikle kısa boylu olmadığını, bir miktar uzun boylu kişi bulunsun bile nüfusun ezici çoğunluğunun orta boylu olduğunu söylemek mümkündür. Sakal ve bıyık da insanların dış görünüşünü tarifte kullanılan diğer bir araçtır.

Ek 5: Sakal ve Bıyık Durumuna Göre Ahali Sayısı ve Yüzdelik Oranları				
Mahalle ismi	Sakallı	Toplam nüfusa Oranı %	Bıyıklı	Toplam nüfusa Oranı %
Sinanbey	128	38,49	46	12,42
Cuma	126		36	
Yenice	62		20	
Toplam/ortalama	316		102	

İncelenen sahada eşkâli kaydedilmeyen çocuk ve gençler çıkarıldığına da geriye kalan 418 yetişkin erkek içinde sakalı veya bıyığı olmayan kişiye rastlanmamıştır. İleri yaş gruplarında sadece bıyığı olanlara daha az rastlanırken sakalda böyle bir yaş sınırı bulunmayıp, genç yaştan itibaren bütün yaş gruplarında yaygın olduğu görülmektedir.

Sakal insanların tarifinde kullanılan diğer bir fiziki özellik olup sayım memurları sakallı olanları kara, ak, kır, kumral, sarı, köse ve zülüflü gibi kısımlara ayırarak kaydetmiştir. İnceleme neticesinde sakal bırakanların çoğunun kumral olduğu görülmektedir. Daha sonra sırasıyla kır ve kara sakallılar gelmektedir.

Ek 6: Sakal Durumuna Göre Ahali Sayısı ve Yüzdelik Oranları														
	Kara		Ak		Kır		Kumral		Sarı		Köse		Müzeller	
Mahalle İsmi	Kişi	(%)	Kişi	(%)	Kişi	(%)	Kişi	(%)	Kişi	(%)	Kişi	(%)	Kişi	(%)
Sinanbey	19	14,8	12	9,4	13	10,2	63	49,2	8	6,3	9	7	4	3,1
Cuma	8	6,3	2	1,6	13	10,3	89	70,6	5	4	0	0	6	4,8
Yenice	2	3,2	2	3,2	8	12,9	49	79	0	0	0	0	1	1,6
Toplam	29	9,18	16	5,06	34	10,8	201	63,6	13	4,11	9	2,9	11	3,48

Kaydedilen bir başka fiziki özellik ise bıyıklar olup o da ter, kara, sarı, kumral gibi kısımlara ayrılırdı. Henüz bıyığı çıkmamış gençleri nüfus memurları şâb-ı emred tabiriyle kaydederlerdi. Üç mahallede toplam 102 bıyıklı kişi kaydedilmiş olup yekûnu ve yüzdelik oranı aşağıdadır.

Ek 7: Bıyık Durumuna Göre Ahali Sayısı ve Yüzdelik Oranları								
	Ter		Kara		Sarı		Kumral	
Mahalle İsmi	Kişi Sayısı	Yüzde(%)	Kişi Sayısı	Yüzde(%)	Kişi Sayısı	Yüzde(%)	Kişi Sayısı	Yüzde(%)
Sinanbey	20	43,5	1	2,2	1	2,2	24	52,2
Cuma	10	27,8	0	0	0	0	26	72,2
Yenice	0	0	0	0	2	10	18	90
Toplam/Ortalama	30	29,4	1	0,9	3	2,9	68	66,7

Bıyıklıların büyük kısmını kumral ve ter bıyıklılar oluşturmaktadır. Bütün mahallelerde sakal da olduğu gibi bıyıkta da kumral diğerlerine oranla daha yaygındır. Sakal ve bıyık birlikte değerlendirildiğinde kasaba nüfusunun yaklaşık 2/3'ünün kumral olduğu sonucuna varılabilir.

Yaş Grupları

Nüfus defterlerinde kişiler çocuk, genç ve yaşlı şeklinde gruplandırılmıştır. Verilerden hareketle hangi yaş aralığında ne kadar nüfusun bulunduğu ve bunun genel nüfusa oranını tespit etmek mümkündür. Aşağıdaki tabloda kasaba merkezinde yaşayan ahalinin yaş aralıklarına göre toplam nüfusu ve oranları görülmektedir.

Mahallelerde Yaş Durumuna Göre Nüfus ve Yüzdeleri ³⁴								
Yaş Grupları	Sinanbey Mahallesi	Yüzde %	Cuma Mahallesi	Yüzde %	Yenice Mahallesi	Yüzde %	Toplam	Yüzde %
1-10	117	35,67	117	35,77	61	36,96	295	35,97
11-20	58	17,68	63	19,26	27	16,36	148	18,04
21-30	51	15,54	54	16,51	21	12,72	126	15,36
31-40	44	13,41	45	13,76	23	13,93	112	13,65
41-50	36	10,97	33	10,09	23	13,93	92	11,21
51-60	19	5,79	14	4,28	8	4,84	41	5
61-70	2	0,6	1	0,3	2	1,21	5	0,6
71-+	1	0,3	0	0	0	0	1	0,12

Sinanbey Mahallesi'nde 328, Cuma Mahallesi'nde 327 ve Yenice Mahallesi'nde 165 kişinin yaşları tespit edilerek değerlendirilmeye alınmıştır. Nüfusun yüzde 36'sı 10 yaşın altındadır. Bu oran bütün mahalleler için geçerlidir. 11-20 yaş grubunda (%19,3) ve 21-30 yaş grubunda (%16,5) Cuma Mahalle'si ortalamasının üzerinde bir yüzdeye sahip bulunmaktadır. Ancak 41-50 yaş aralığında (10,1), 51-60 yaş aralığında (4,3) ve 61-70 yaş grubunda yaş aralığında (0,3) ise en düşük yüzdeli mahalledir.

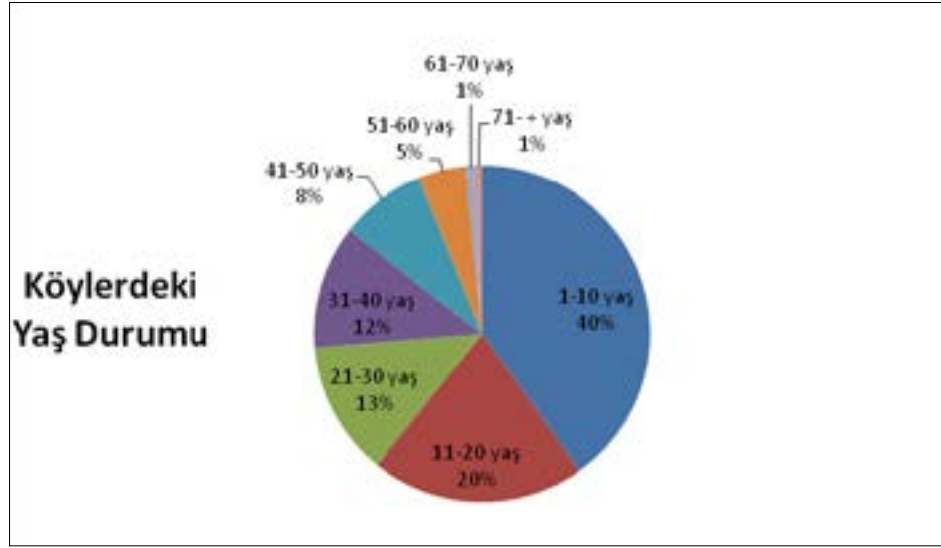
1-10 yaş aralığında (35,7) ve 31-40 yaş aralığında (13,4) yoğunluğu en az olan mahalle Sinanbey'dir. Buna karşın 51-60 yaş grubunda (5,8) ve 70 üzeri yaş grubunda (0,3) en yoğun mahalledir. Yenice mahallesi 1-10 (37), 21-30 (13,9), 41-50 (13,9) ve 61-70 yaş aralıklarında ortalamasının üzerinde yüzdeye sahiptir. Fakat 11-20 (16,4) ve 21-30 (12,7) yaş gruplarında ise genel ortalamasının altında kalmaktadır.

Tablodan nüfusun yarısından fazlasının (%54) 0-20 yaş aralığında, önemli bir miktarının 20-50 yaş aralığında ve yalnızca az bir kısmının (%5,7) 50 yaşın

³⁴ Bilgiler 1445 nolu defter esas alınarak hazırlanmıştır.

üzerinde olduğu dikkat çekmektedir. 11-40 yaş aralığında büyük bir kitle göze çarpmaktadır. 11-20 (18), 21-30 (15,4) ve 31-40 yaş aralığında (13,7) olmak üzere toplam yüzdesi 47,05'i bulmaktadır.

İnegöl kazasına idari bakımdan bağlı 42 köy bulunmaktadır. Kırsalda yaşları belirlenebilen toplam nüfus 4404 kişiden ibarettir. Çocuk nüfus oranı kırsalda biraz yüksek olsa da diğer oranlar kasabayla benzeşmektedir.

Buna göre 1-10 yaş arası 1770 kişi (% 40,2), 11-20 yaş arası 906 kişi (% 20,6), 21-30 yaş arası 570 kişi (%12,9), 31-40 yaş arası 522 kişi (%11,9), 41-50 yaş arası 366 kişi (% 8,31), 51-60 yaş arası 202 kişi (% 4,59), 61-70 yaş arası 34 kişi (%0,8) ve 71 yaş üzeri de 34 kişinin (%0,8) bulunduğu anlaşılmaktadır.

50 ve üzeri yaşlardaki nüfus oranının günümüze kıyasla oldukça düşüktür. Ancak bazı köylerde bu oranın genel ortalamanın üzerinde olduğu görülmektedir. Sırasıyla Karalar Köyü (% 16,7), Kızık Köyü (%15,4), Tokuş köyü (%12,5), Süle (%11,9), Karacakaya (%11,8), Kozluca (%10,9) ve Çavuş Köy (%10,1) bunlardandır. Yaşlı nüfus oranı en düşük olanlar ise Yiğit Lala (%2,12), Çeltikçi (%2,15), Bilal (%2,17), İsaören (%3,33) ve Kıran (%4) köyleridir.

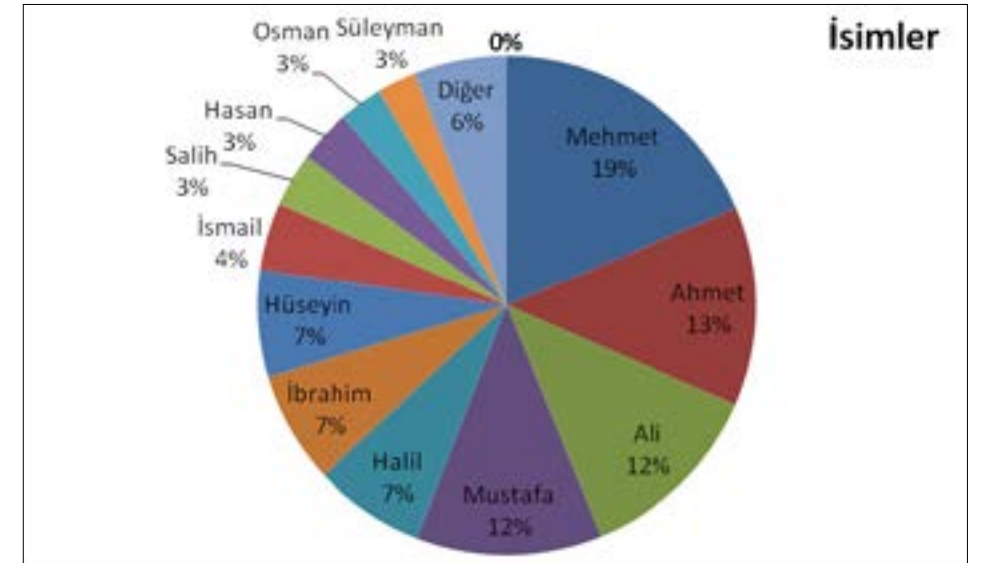
Mizal Köyü'nde 80 yaşın üzerinde bir kişi, Karacakaya Köyü'nde 90 yaşında iki kişi, yine Özlüce Köyü'nde 90 yaşında bir kişi vardır. İnegöl ve köyleri içinde en yaşlı şahıs ise 110 yaşındadır ve Süle Köyü'nde yaşamaktadır. Diğer bir inceleme alanı kentimizde kullanılan isimler ve lakaplar konusudur.

D) İsimler ve Lakaplar:³⁵

İnegöl'de insanlar çocuklarına en çok hangi isimleri vermişlerdir? Sinanbey mahallesi ölçü alınarak yapılan inceleme neticesinde şu sonuçlara ulaşılmıştır.³⁶ Sırasıyla en çok Mehmet, Ahmet, Ali, Mustafa, Halil, İbrahim, Hüseyin, İsmail, Salih, Hasan, Osman ve Süleyman tekrarlanmıştır.

Mehmet, Ahmet ve Mustafa isminin çok yoğun olarak takılması İnegöl halkının Hz. peygambere olan sevgisiyle açıklanabilir. Yine Ali, Hüseyin ve Hasan isimlerinin çokça konulması da ehli beyt sevgisini göstermesi açısından önemlidir. Bunların dışında az da olsa Abdullah, Ömer, Emin, Yakup, Raşit, Ethem, Ali Osman, Arif, Abdülkadir, Mahmut, Tahir, Şerif, Emrullah, Ali Rıza, Durmuş, Abdurrahman, Abdülaziz, Ebubekir ve Abdülhamit ismi de bulunmaktadır.

Grafik: İsimlerin Kullanılma Sıklığı

³⁵ NFS.,d., 1441.

³⁶ NFS.,d., 1445. Sinanbey Mahallesi esas alınarak hazırlanmıştır.

İnsanların lakap ve sülale adlarıyla tanıtıldığı, bu amaçla birçok lakabın kullanıldığı görülmektedir. Örneğin Parmaksızoğlu, Katipzade, Çukadarzade, Sadıkoğlu, Müezzinoğlu, Lazoğlu, Namazkılmazoğlu, Kerimdedeoğlu, Mazlumağazade, Damsarsanoğlu, Kurşuncuoğlu, Sepetoğlu, Kabakoğlu, Otuzbiroğlu, Çiloğlu, Akbıyıkoglu, Külahoğlu, Abdaloğlu, Fettahoğlu, Musaoğlu, Abdüllatifoglu, İshakağaoğlu, Hasanoğlu, Akağaoğlu, Suhteoglu, Delialioğlu, Kaşıkçioğlu, Oruçoglu, Eminefendizade, Kethüdaoğlu, Abidinoğlu, Saburoğlu bunlardan bazılarıdır.

Bunların yanı sıra fiziksel özelliklerin öne çıktığı sağır, kör, kabasakal, topal ve çakır lakapları görülmektedir. Bazı lakaplarda ise kişinin göç ederek geldiği ya da doğduğu yer kullanılmıştır. Örneğin Hamzabeyli, Adabinnioğlu, Karalarlı, Bursalı, İçellioğlu, Asitaneli, Dağlı, Akhisarlı gibi. Bunların dışında dini unvanlar olarak hafız, hacı, seyyit, molla; meslek ismi geçen lakaplara örnek olarak ise Mumcuoğlu, Değirmenci, Tellak, Çörekçioğlu, Keçecioğlu, Tabancacı, Bakkaloğlu, Hancioğlu, Kaymakçioğlu, Mercimek, Serracoglu, Yapıcı, Börekçioğlu sayılabilir.

Cerrah köyünde yaşayan gayrimüslimler yoğun olarak Kiremitçioğlu, Aslanoğlu, Papasoğlu, Zümrütoğlu, Keçioğlu, Dolmacioğlu, Dombayoğlu, Sabancioğlu, Çavdaroglu, Terzioğlu, Yağcıoğlu, Eskicioğlu gibi lakap ve aile adları kullanmaktaydı. Yenice Karyesinde ise; Şeytanoğlu, Topçuoğlu, Çilingiroğlu, Kürkçüoğlu, Dalbastıranoglu, Papasoğlu, Otluoğlu, Zeneoğlu, Köpekçioğlu, Yağlıoğlu, Altınoğlu, Karagözoğlu, Kurnazoğlu, Çasıtoğlu, Nazaroğlu, Yüncüoğlu, Karaoğlanoğlu, Kuyucuoğlu, Çalıkoğlu, Çobanoğlu, Terzioğlu kullanılan aile adlarının bir kısmıdır. Son olarak Müslümanların ve gayrimüslimlerin meslekleri hakkında kısaca bilgi vermeye çalışacağım.

E) Mesleki Yapılanma:

Kasaba Merkezindeki Müslümanların Meslekleri ³⁷					
	Cuma Mahallesi	Sinanbey Mahallesi	Yenice Mahallesi	Yekûn	Yüzde %
Amele	7	21	8	36	9,1
Attar	2	1	1	4	1
Berber	7	3	2	12	3

³⁷NFS.,d., 1441.

Kasaba Merkezindeki Müslümanların Meslekleri ³⁷					
	Cuma Mahallesi	Sinanbey Mahallesi	Yenice Mahallesi	Yekûn	Yüzde %
Binbaşı	1	0	0	1	0,3
Çeşmeci	0	1	0	1	0,3
Çilingir	0	0	1	1	0,3
Debbağ	6	11	4	21	5,3
Değirmenci	0	2	1	3	0,8
Demirci	0	2	5	7	1,8
Dikici	12	9	9	30	7,6
Duhancı	2	3	2	7	1,8
Dülger	0	1	0	1	0,3
Ekmekçi	1	0	0	1	0,3
Enfiyeci	1	0	0	1	0,3
Eskici	2	4	1	7	1,8
Gulam	0	2	0	2	0,5
Hamamcı	0	1	0	1	0,3
Helvacı	2	4	2	8	2
Hizmetkar	2	6	0	8	2
Hoca-mektep-	2	1	0	3	0,8
İmam	3	1	1	5	1,3
Kahveci	0	3	2	5	1,3
Kalaycı	2	1	0	3	0,8
Kasap	2	2	0	4	1
Kaşıkcı	1	0	0	1	0,3
Katip	0	1	0	1	0,3
Keçeci	0	0	1	1	0,3
Kethüda	0	3	1	4	1
Kiracı	6	7	0	13	3,3
Korucu	0	2	0	2	0,5
Muhtar	2	2	2	6	1,5
Mumcu	1	1	0	2	0,5
Muytab	1	1	6	8	2
Müezzin	1	0	0	1	0,3

³⁷NFS.,d., 1441.

Kasaba Merkezindeki Müslümanların Meslekleri ³⁷					
	Cuma Mahallesi	Sinanbey Mahallesi	Yenice Mahallesi	Yekûn	Yüzde %
Müftü	1	0	0	1	0,3
Nalbant	3	1	7	11	2,8
Pabuççu	0	3	0	3	0,8
Rençber	9	6	0	15	3,8
Sahib-i Ziraat	56	60	15	131	33,1
Semerci	1	0	1	2	0,5
Sığırtaç	2	0	0	2	0,5
Sürücü	2	2	1	5	1,3
Tellak	0	2	0	2	0,5
Voyvoda	0	1	0	1	0,3
Yekûn	147	174	75	396	

Tablo incelendiğinde tarım ekonomisinin hâkim olduğu yıllarda doğal olarak ziraatla uğraşanların %33,1 ile en büyük meslek grubunu oluşturduğu görülmektedir. Sonra sırasıyla ameleler, dikici, debbağ, rençber, berber ve nalbant diğer önemli meslek gruplarını oluşturmaktadır. Nalbant, muytab ve demircilerin çoğu Yenice mahallesinde, berberlerin önemli bir kısmı Cuma mahallesinde, debbağların çoğunun ve pabuççuların tamamının Sinanbey mahallesinde bulunduğu görülmektedir.

Gayrimüslimlerde ise;

Cerrah ve Yenice'deki Gayrimüslimlerin Meslekleri				
	Cerrah Karyesi	Yenice-i Kefere	Yekûn sayı	Yüzde %
Amele	39	5	44	19,3
Arabacı	1	0	1	0,4
Berber	1	7	8	3,5
Çerçi	2	0	2	0,9
Çilingir	0	1	1	0,4
Danacı	1	0	1	0,4
Değirmenci	1	0	1	0,4
Demirci	0	7	7	3,1
Dikici	2	0	2	0,9
Duhancı	1	0	1	0,4
Dülger ¹	0	4	4	1,8
Eskici	2	0	2	0,9
Hamamcı	1	0	1	0,4
Kahya	1	0	1	0,4
Kalaycı	3	1	4	1,8
Kaldırımcı	0	1	1	0,4
Kasap	1	1	2	0,9
Muytab	1	0	1	0,4
Nalbant	0	1	1	0,4
Rençber	53	10	63	27,6
Sahib-i Ziraat	22	41	63	27,6
Sığırtaç	1	0	1	0,4
Sözbaşı	4	5	9	3,9
Terzi	4	1	5	2,2
Tulumcu	1	0	1	0,4
Yağcı	1	0	1	0,4
Yekûn	143	85	228	

Tablodan anlaşılmaktadır ki nüfusun 2/3'si ziraatçı, rençber ve amelelerdir. Debbağ, dikici, helvacı, nalbant, muytab, pabuççu gibi mesleklerin olmaması gayrimüslimlerin bazı iş kollarında kasabaya bağımlı olduğunu göstermektedir. Berberlik ve demirciliğin Yenice'de, kalaycı ve terziliğin ise Cerrah Karyesi'nde yoğunluğu dikkat çekmektedir.

³⁷NFS.,d., 1441.

**İNEGÖL/CUMATEPE HÖYÜK ve TUNÇ ÇAĞI
ULAŞIMINDAKİ YERİ**
(İnegöl/Cumatepe Mound And Its Location In The Bronze Age Transportation)

Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN*

Özet:

İnegöl, kendi adıyla anılan bir höyüğün üzerinde kurulu olan bir yerleşim yeridir. Yaklaşık 450 m çap ve 12 m yüksekliğe sahip höyük, boyutu ile Güney Marmara Bölgesi'nin en büyük höyüklerinden birisidir. 1999 yılında Bursa Müze Müdürlüğü tarafından höyükte yapılan kurtarma kazıları sonucu Geç Kalkolitik Çağ'dan başlayarak Osmanlı Dönemi'ne kadar kesintisiz yerleşildiği anlaşılmıştır.

Batı Anadolu Bölgesi'nin en önemli yerleşimlerinden birisi Troya'dır. Geç Kalkolitik Çağ'da Mezopotamya'da seramik üretiminde kullanılan çarkın, Erken Tunç Çağ'da Troya'ya karayolu ile de getirilmiş olabileceği düşünülmektedir. Eski Çağ'ın önemli kültür merkezleri Mezopotamya veya Kuzey Suriye ile Troya'nın karayolundan irtibatını sağlamada İnegöl/Cumatepe Höyük'ün rolü nedir? Bildiride bu konu irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *İnegöl/Cumatepe Höyük, Tunç Çağı, Ulaşım, Büyük Kervan Yolu, Şar tamhari Metinleri*

Abstract:

İnegöl is a residential area which is established on and around a mound called by its name. It is approximately 450 m wide and 12 m high, which is one of the largest mound in the South Marmara Region. As result of the rescue excavations on the mound done by the Museum Directorate of Bursa in 1999, it has proved to be a continuous residential starting from Early Bronze Age to the Ottoman Period.

One of the most important settlements of Western Anatolia called Troy. The wheel which was used to produce ceramics in late chalcolithic age at Mesopotamia, might actually have been brought from Early bronze age's highways

* Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü. mustafasahin@uludag.edu.tr

to Troy. What is the role of communication from Troy's highway of Inegöl\ Cumatepe mound between the old ancient era's important cultural centrals which are Mesopotamia and North Syria? In this statement those would be discussed.

Keywords: İnegöl/Cumatepe Mound, Bronze Age, Transportation, Great Caravan Route, Şar tamhari Texts.

GİRİŞ:

İlk olarak 20. yüzyılın başlarında keşfedilen İnegöl Höyük, Bursa-Eskişehir karayolunun 1 km. güneyinde, Cuma Mahallesi'nde yer almaktadır (**Resim 1**). “İnegöl Höyüğü” veya “Cumatepe Höyük” olarak da literatüre giren yerleşim, İnegöllüler tarafından “Yokuş” olarak da adlandırılmaktadır (**Resim 2**). Günümüzde etrafını bir ana caddenin çevrelediği İnegöl Höyük, yaklaşık 450 m. çapında ve 12 m. yüksekliğindedir. Bu ölçüleri ile bölgenin en büyük höyüklerinden birisidir.

Cumatepe Höyük'ü ilk ziyaret edenlerden birisi A. Philippon¹. 1902 yılındaki bu ilk ziyareti 1928 yılında R. Hartmann² ve 1939 yılında K. Bittel – H. Otto³ takip etmiştir. 1948 yılında K. Kökten⁴, 1950'lerin başında ise J. Mellaart İnegöl'dedir⁵. İnegöl Höyük, 20. yüzyılında başlarından bu yana biliniyor olmasına rağmen⁶, ancak 1993 yılında 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak tescil edilebilmiştir⁷. Bundan dolayı günümüzde antik yerleşimin üzerinde yoğun bir yapılaşma söz konusudur.

Höyük üzerine ilk ciddi araştırma yapanlardan birisi olan K. Kökten, Cumatepe Höyük'ün bölgenin en zengin ve araştırılmaya değer hazinesi olduğunu ileri sürmektedir⁸. Ayrıca, Cumatepe Höyük'de bulunan kapların batıda

Troya II malzemeleri ile çok yakın benzerlik gösterdiğini, bu kapların kuzeyde Yukarı Sakarya Bölgesi, güneyde ise Isparta çevresinde karşılaştırma örneklerinin bulunduğunu belirlemiştir.

İnegöl Höyük ile ilgili önemli çalışmalardan bir diğeri J. Mellaart'a aittir⁹. Tunç Çağı Anadolu'sunda Balkanlar ile kurulan bağlantıda üç yerleşimin çok önemli olduğundan bahsetmektedir: Fikirtepe (Kadıköy), Troya ve Demirci Höyük (Eskişehir). Bağlantının belirlenmesinde seramik örneklerin karşılaştırılması büyük önem taşımaktadır. İnegöl'de bulunan çanak çömlek parçalarının benzerleri Fikirtepe, Troya, Demirci Höyük, Bozöyük¹⁰, Yenişehir¹¹ ve İznik¹² gibi diğer yerleşimlerde de tespit edilmiştir. Böylece, özellikle Erken ve Orta Tunç Çağlardan başlayarak kültürlerin birbirleri ile bağlantılı olduğu sonucuna ulaşmıştır¹³.

D. French, İnegöl Höyük'de yaptığı incelemelerde, burada bulunan gri malların (Grey Minyan Pottery), Troya 1 ve 5 evrelerindeki ile benzerlik gösterdiğini tespit etmiştir¹⁴. İnegöl'ün gri malları ayrıca Bursa Ovası'nın yanı sıra Bozüyük, Altıntaş ve Köprüören platolarına kadar yayılmıştır¹⁵. Erken Tunç Çağ'ında Troya II ile Beycelsultan XVI-XIII katmanlarında görülen seramiklerin de Yenişehir ve İznik civarında bulunan höyüklerdeki ile benzerlik gösterdiği bilinmektedir¹⁶. Böylece, Merkez Kıta Yunanistan için karakteristik olan gri malların, Kütahya'da Tavşanlı ve Köprüören, Afyon yakınlarında Eğret ve Denizli'de Beycesultan gibi geniş bir coğrafyaya yayıldığı anlaşılmaktadır¹⁷. Bu ilişkide yine İnegöl önemli geçiş noktalarından birisi olmalıdır.

İnegöl Höyük hakkında bugüne kadar elde edilen en kapsamlı bilgiler 1999 yılında Bursa Müzeleri Müdürlüğü tarafından yapılan sondaj kazılarında

¹ Philippon 1914: 95.

² Hartmann 1928: 41

³ Bittel - Otto 1939: 3

⁴ Kökten 1951: 209 vd.

⁵ Kuzey-batı Anadolu'daki prehistorik yerleşimleri inceleyen makale K. Bittel'in taktimi ile başlamaktadır. Mellaart 1955: 56 figs. 21, 25, 42, 84 map. pl. XI (site no. 18) ve XII.

⁶ Ayrıca bkz. Bittel 1942: 160 vd. Pl. 32. – Özgüç 1946: 13 vd. – Kökten 1949: map. pl. XCI. – Burney 1956: 181, 190. – Mellaart 1958: map. 2. – Lloyd-Mellaart 1962: 138 map. IV, 251, 256 map. IX. – Cullberg 1964-65: 144 vd. fig 8 (Tell 5). – Lloyd-Mellaart 1965: 77 map I. – French 1967: 52 fig. 10 nos. 11-14.

⁷ Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 01.08.1993 tarih ve 3328 sayılı kararı.

⁸ Kökten 1951: 211 Lev. 15

⁹ Mellaart 1955: 56 vd.

¹⁰ K. Kökten, Bozhöyük Höyüğü tanımlarken, ilçenin merkezindeki tepenin doğal olduğunu, höyüğün ilçenin güneydoğusunda 5 m yüksekliğinde olduğundan bahsetmektedir. Ayrıca bkz. Kökten 1951: 209

¹¹ Menteşe ve Barçın Höyük: bkz. Kökten 1951: 209. – Mellaart 1955: 54.

¹² Karadin Höyük, Üyücek Tepe ve Çakırca Höyük: bkz. Kökten 1951: 209. – Mellaart 1955: 54. – Burney 1956: 181

¹³ Mellaart 1955: 83, bkz. özellikle kronolojik tablo.

¹⁴ French 1967: 55.

¹⁵ French 1967: 62.

¹⁶ French 1967: 68.

¹⁷ Mellaart 1958: 17.

bulunmuştur¹⁸. Kazılardan birisi TEDAŞ'ın talebi üzerine höyüğün batı eteklerinde¹⁹, diğeri ise bir vatandaşın başvurusu ile doğusunda²⁰ yapılmıştır (**Resim 3-4**). Sondaj kazılarına göre, Geç Kalkolitik Dönemden başlayarak (yaklaşık İ.Ö. 4.000) günümüze kadar devam eden sürekli bir yerleşim söz konusudur²¹.

Günümüze kadar yapılan araştırmaların ışığında, en azından Erken Tunç Çağın'dan başlayarak Eskişehir-Kütahya-Denizli'den İnegöl Höyük üzerinden Troya'ya doğru bir yol bağlantısının olduğu anlaşılmaktadır. Diğer bir ifade ile İnegöl Höyük, İç Anadolu'dan gelip Boğazlar üzerinden Balkanlara giden yolun tam kavşak noktası üzerindedir²²: Çanakkale Boğazı'nın kontrolünü sağladığı düşünülen Troya'ya²³ Bursa, Karacabey; İstanbul Boğazı'nda bulunan Fikirtepe Höyük'e ise Yenişehir, İznik üzerinden ulaşılmaktadır.

İnegöl, günümüzde de karayolu bağlantısında stratejik önemini korumaktadır. Bu güzergahın oluşmasında Uludağ önemli rol oynamıştır (**Resim 5**). İç Anadolu'nun Marmara Denizi ile bağlantısını kesecek şekilde kuzey-güney doğrultusunda bir duvar gibi uzanan Uludağ, ancak ortasında dereler akan derin vadilerden oluşan bir kaç noktadan geçişe izin vermektedir. Bunlardan birisi de Bozhöyük – İnegöl arasında uzanan Mezit Geçitleri'dir. Mezitlerin batı ucunda yer alan İnegöl, Anadolu'nun içlerini Marmara Denizi ile buluşturan ve sonrasında Troya'ya bağlayan karayolu üzerindedir²⁴.

Biz bu çalışmada bir geçiş noktası olarak önemini her dönem korumuş olan İnegöl'ün özellikle Tunç Çağı ulaşımındaki yerini ele almak istedik. Tunç Çağı Anadolu'su yerel kent devletlerinin hüküm sürdüğü bir görüntü arz etmektedir. Ancak bugüne kadar bunların birbirleri arasındaki karayolu bağlantısı pek fazla irdelenmemiştir.

Çarkta üretilen seramiklerin Çanakkale Boğazı'nın Anadolu yakasın-

da yer alan Troya'da da kullanılmaya başlaması, Erken Tunç Çağında Kuzey Suriye ile Mezopotamya arasında ilişkilerin başladığına işaret etmektedir. Çarkın, doğuda Geç Kalkolitik Dönemden itibaren ortaya çıkması, Erken Tunç Çağı Troyasına (IIb katı) çarkın Doğu'dan geldiğinin en güzel kanıtıdır. En açık şekilde çanak çömlekte izlenebilen bu ilişkinin, Kilikya üzerinden Akdeniz ve Ege kıyıları boyunca olmak üzere, deniz yolundan olduğu düşünülmektedir. Ancak 1980'li yıllarda T. Efe söz konusu ticaretin denizden ziyade, İç Batı Anadolu üzerinden geçen karayolundan da olabileceği hipotezini ortaya attı ve bu önerisini kanıtlamak üzere Seyitgazi yakınlarında bulunan Küllüoba Höyük'de kazılara başladı. Kazı ve araştırmalar neticesinde Troya – Kilikya arasında gerçekten de bir kara yolu bağlantısının olabileceği sonucuna ulaştı (**Resim 6**)²⁵. Bu keşfin bizi ilgilendiren en önemli sonucu ise Kilikya'dan gelip Troya'ya giden insanlık tarihinin bu en eski ve büyük kervan yolunun İnegöl Höyük'den geçiyor olmasıdır.

Efe'nin yapmış olduğu bu önemli tespit son yıllarda bölgede yapılan kazı ve araştırmalar ile de belgelenmeye devam etmektedir. Bu keşiflerden en önemlisi Kütahya yakınlarında Seyitömer Höyük'te yapılan kurtarma kazılarıdır. A.N. Bilgen tarafından sürdürülen kazılarında, Saray yapısı olarak adlandırılan sektörde 10 adet Akkadlar'a ait fayans mühür bulunmuştur²⁶. Bilgen, mühürleri getiren Akkadlar'ın buraya savaş niyetiyle değil de ticaret için geldiklerini düşünse de, mühürler, Akkadlar'ın Orta Mezopotamya'dan Kütahya'ya kadar gelebildiklerini göstermektedir. Bu bağlantı kesinlikle karayolundan olmalıdır. Mezopotamya'dan Kütahya'ya kadar karayolu ile gelinebiliyorsa, oradan Troya'ya neden karayolu ile ulaşılabilmesin?

İnsanlık tarihinin bu ilk büyük kervan yolu üzerinde bulunan İnegöl Höyük, stratejik konum ve heybeti ile diğer höyüklere göre daha özellikli gibi durmaktadır. Anadolu kültürleri açısından Tunç Çağı'nın en önemli yazılı belgeleri arasında yer alan “Şar tamhari (Savaşın Kralı)” metinlerinde o çağlarda Anadolu'da hüküm sürmüş çok sayıda kent devletinden bahsedilmektedir. Anadolu ile ilgilenen ve bu ilgilerini yazılı belgelerine de aktaran Akad kralı Sargon ve onun torunu Naram-Sin, Anadolu'nun Protohistorik devirlerini anlama konusunda önemli bilgiler sunmaktadırlar²⁷. Anadolu'ya ilişkin en eski

¹⁸ Özeren vd. 2011: 93 vd.

¹⁹ Özeren vd. 2011: 93 vd.

²⁰ Özeren vd. 2011: 96 vd.

²¹ Özeren vd. 2011: 97.

²² French 1967: 68.

²³ Çanakkale Boğazı'nın Ege girişinde yer alan Hisarlık Tepe veya Troia'nın özellikle II.c-g evreleri Eski Bronz III dönemine tarihlenmektedir. Ayrıca bkz. Yiğit 2000: 16 dipnot 20.

²⁴ Burney 1956: 179

²⁵ Efe 2007: 47 vd.

²⁶ Bilgen 2011:

²⁷ Yiğit 2000: 20.

yazılı kayıtlar arasında yer alan bu metinlere ait nüshalar, ayrıca Mısır Tel el Amarna ve Boğazköy arşivlerinde de ele geçmiştir²⁸.

Sargon'un krallığının üçüncü yılında Anadolu'ya yapmış olduğu seferden bahseden Şar tamhari Metinlerinde, seferin nedeni olarak Anadolu'da Puruşhanda = (Purušhattum) şehrindeki Akkadlı tüccarların baş temsilcisi Nur-daggal'ın "Biz muharip değiliz" diyerek Sargon'u yardıma çağırması gösterilmektedir²⁹. Sargon, Puruşhanda'ya değin yolları sormuş ve ona bu yolun güçlükleri anlatılmıştır³⁰.

Hattuşas'da bulunmuş olan ve Akkadlı Naram-Sin'e ait olduğu tespit edilen yarı mitolojik bir belgede ise Purušhattum, Kaniş, Hatti ve Kuşşara şehirlerinin de dâhil edildiği 17 Anadolu şehir kralının, Hatti Kralı Pampa'nın önderliğinde Naram-Sin'e karşı ittifak kurduklarından³¹ ve Naram-Sin'in bunlarla yaptığı savaşlar anlatılmaktadır³². Naram-Sin, Anadolu'nun yeraltı ve yerüstü zenginliklerini tanımak amacıyla yaptığı bu sefer sonunda büyük ganimetler elde etmiş ve olasılıkla bundan dolayı "Şar kibratım arbaim = Evrenin Dört Köşesinin kralı, Dört Bölge, Dört İklim Kralı" unvanı ile onurlandırılmıştır.³³ Böylece insanlık tarihinde ilk defa dünya fatihi unvanı kullanılmıştır. Maden konusunda ön plana çıkan gümüş olmuştur. Bunda gümüş madenlerinde bolca bulunan kalayın da etkisi olmuş olmalıdır.

Puruşhanda (Bursahanda), her iki metinde de ön plana çıkan bir kent devletidir. Puruşhanda adı Hititçe çivi yazılı belgelerde Puruşhanda ya da Parshand/ta³⁴, Eski Asur kaynaklarında ise Burushattum³⁵ olarak geçmektedir. Puruşhanda kenti genellikle Orta Anadolu'da, Tuz Gölü'nün güneyinde aranır ve Acemhöyük'e lokalize edilmek istenir³⁶. Ancak Acemhöyük'de bugüne ka-

dar sürdürülen kazılarda, Puruşhanda'nın orada olabileceğine dair herhangi bir belgeye rastlanmamıştır.

Eğer Akadlar Seyitömer'e kadar geldiklerine dair belge varsa, Puruşhanda kenti neden Batı Anadolu'da bir yerlerde olmasın? Bununla birlikte Naram Sin'in Anadolu'ya yapmış olduğu seferin ana amaçlarından birisi gümüş madenleridir. Gümüşün Puruşhanda ile birlikte zikredilmesi, madenin kentin yakınlarında bir yerlerde aranması gerektiğini göstermektedir. Orta Anadolu'da gümüş madeninin olmadığı bilinmektedir. Buna karşın Kütahya Merkez Gümüşköy sınırları dahilinde Eti Gümüş A.Ş.'ye ait tesislerde gümüş elde edilmektedir. Madenin Eski Çağlarda da kullanılıp kullanılmadığı henüz, bu konuda bir araştırma yapılmadığı için, bilinmese de, Kütahya'da gümüş madeninin olması Naram Sin'in en azından Kütahya'ya kadar gelmiş olabileceğini akla getirmektedir (**Resim 7**). Seyitömer Höyük kazılarında tüccarlara ait olduğu söylenen fayans mühürler, bu yolculuğun yapılabileceğinin en açık delilidir.

Bu durumda, Puruşhanda kenti Batı Anadolu'da neresi olabilir sorusunu sormanın zamanı geldi demektir. Bursa isminin Prusa kelimesinden geldiği ve bu adı kentin kurucusu olan Prusias'dan aldığı öne sürülmektedir. Bu öneriyi ortaya atan Strabon, Mysia Olympos'u eteklerinde bulunan Prusa kentinin Kroisos'a karşı savaşan Prusias tarafından kurulduğundan bahsetmektedir³⁷. Bu kralın I. Prusias olduğu öne sürülse de, yaşadığı yılların İ.Ö. 243-182 olduğu düşünülürse, Lydia Kralı Kroisos ile aralarında bir savaşın olamayacağı belli olmaktadır. Diğer bir ifade ile Prusa, Bithynia Kralı I. Prusias'dan çok, dip tarihten gelen bir isim olmalıdır. Bundan dolayı Prusa ile Puruşhanda (Bursahanda) arasındaki benzerliğin tesadüf ile izah edilemeyecek kadar yakın olduğunu düşünüyoruz.

Kent ya da bölge isimlerinde dip tarihten gelen devamlılıkları göstermek amacıyla yakın çevreden bir kaç karşılaştırma daha yapmak istiyoruz. Örneğin, Mysia ile Maşa arasındaki yakınlık. Maşa, Hitit çivi yazılarında geçen bir ülke ve ismini bu ülkeden alan bir kentin adıdır³⁸. Son olarak 1977 yılında M. Forlanini tarafından Mysia Bölgesi olarak lokalize edilmiştir³⁹. Maşa ülke-

²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yiğit 2000: 21 dipnot 49.

²⁹ Bülbül 2014: 218 vd. dipnot 19. Ayrıca bkz. Yiğit 2000: 21.

³⁰ Sultantepe Tabletleri'nde de Puruşhanda seferi ve yol üzerindeki tüm şehirlerin talan edildiği yazılıdır. Ayrıca bkz. Gurney 1955: 100 vd.

³¹ Demek ki, Tunç Çağında ortak tehlike karşısında askeri güçlerini bir araya getirebilen şehir devletleri bulunmaktadır. Ayrıca bkz. Yiğit 2000: 23.

³² Bülbül 2014: 219 dipnot 25.

³³ Bülbül 2014: 220 dipnot 28.

³⁴ Ertem 1973: 113. - Monte - Tischler 1978: 322-323. - Yiğit 2000: 21 dipnot 50.

³⁵ Yiğit 2000: 21 dipnot 50.

³⁶ Yiğit 2000: 21 dipnot 50.

³⁷ Strabon XII, 4, 3 (C 564).

³⁸ Maşa, çekirge, çekirge sürüsü, kargaşa, karışıklık, ayaklanma gibi anlamlara gelmektedir. Ayrıca bkz. Taş 2007: 15 diğer kaynakça ile birlikte.

³⁹ Forlanini 1977, 215 vd. - Taş 2007:31.

si aynı zamanda, daha sonra Lydia Kralı Kroisos'un oğlu veya Hadrian'ın da yapacakları gibi, kralların ava çıktıkları yerler arasındadır⁴⁰. Bir diğer örnek ise Erdek ile Arduka arasındaki benzerliktir. İ. Taş, Erdek adının Arteke'den, Arteke'nin ise Arduka'dan geldiğini düşünmektedir⁴¹.

Sonuç olarak, İnegöl Höyük doğu-batı arasında Uludağ'ın izin verdiği geçiş noktalarından birisinin üzerindedir. Kuruluş gerekçesi ve stratejik önemi binlerce yıldır hiç değişmemiştir. İnsanlık tarihi ve İnegöl'ün turizme kazandırılması için çok önemli olan höyük, yerleşimin merkezinde olması nedeniyle İnegöl sakinleri tarafından yapılaşmanın önünde bir engel olarak görülmekte ve hak ettiği değeri bulamamaktadır. İnegöl değerlerine tarihi ve kültürel zenginliklerini de katabilirse daha da gelişecek ve önemi artacaktır.

RESİM LİSTESİ

- Resim 1, 5, 7 : Google-Earth.
 Resim 2 : http://2.bp.blogspot.com/-X4qL2Hnmm3k/VPITlgn9BZI/AAAAAAAAADzc/FJBbYCDkKUA/s1600/inegol_hoyuk_plan%2Bayrıntı.jpg.
 Resim 6 : Efe 2007: 61 Fig. 17a.
 Resim 3, 4, 8 : Yazar.

KAYNAKLAR

Metinde kullanılan kısaltmalarda Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün kullandığı format göz önünde bulundurulmuştur.

- Albright 1950 W.F. Albright, "Some Oriental Glosses on the Homeric Problem", AJA 54, 162-176.
 Barnett 1975 R.D. Barnett, "The Sea Peoples", The Cambridge Ancient History, Vol. II, Part II, Chapter XXVIII, 359-378.
 Bilgen 2011 A. N. Bilgen, Seyitömer Kazısı Ön Raporu (Kütahya).
 Bittel 1942 K. Bittel, "Kleinasiatische Studien", IstMitt 5, 1 vd.
 Bittel - Otto 1939 K. Bittel – H. Otto, Demirci Hüyük. Eine vorgeschichtliche Siedlung an der phrygisch-

⁴⁰ Otten 1961: 219. Taş 2007: 27 vd. Burada ava çıkmadan önce bir (tabak) et yemeği (ve) (tuhu)rai (ekmeği tanrılara sun)arlar.

⁴¹ Taş 2007: 18.

- Blasweiler 2016 J. Blasweiler, The Kingdom of Puruṣhanda in the Land Luwiya (Arnhem).
 Burney 1956 C.A. Burney, "Northern Anatolia before Classical Times", Anatolian Studies 6, Special Number in Honour and in Memory of Prof. J. Garstang, 179-203.
 Bülbül 2014 C. Bülbül, "Eskiçağ Medeniyetlerinde Dinya Hakimiyeti Düşüncesi", Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/7 Summer 2014, 215-232,
 Cullberg 1964-65 C. Cullberg, "10 tells aux environs de Bursa", Meddelanden från Lunds Universitets Historiska Museum, 132 vd.
 del Monte-Tischler 1978 G.F. del Monte – J. Tischler, Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes VI. Die Orts und Gewässernamen der hethitischen Texte, Wiesbaden.
 Efe 2007 T. Efe, "The Theories of the 'Great Caravan Route' between Cilicia and Troj: The Early Bronze Age III Period in Inland Western Anatolia", AnSt 57, Transanatolia: Bridging the Gap between East and West in the Archaeology of Ancient Anatolia, 47-64.
 Ertem 1973 H. Ertem, Boğazköy Metinlerinde Geçen Coğrafya Adları Dizini (Ankara).
 Forlanini 1977 M. Forlanini, "L'Anatolia Nordoccidentale Nell'Impero Eteo", Studi Micenei ed Egeo-Anatolici XVIII, 197-224.
 French 1967 D.H. French, "Prehistoric Sites in Northwest Anatolia I. The İznik Area", AnSt 17, 49-100.
 Friedrich 1926 J. Friedrich, Staatsverträge des Hattireiches in hethitischer Sprache I, Mitteilungen der Vorderasiatisch-Ägyptischen Gesellschaft 31.
 Friedrich 1930 J. Friedrich, Staatsverträge des Hattireiches in hethitischer Sprache II, Mitteilungen der Vorderasiatisch-Ägyptischen Gesellschaft 34/1.
 Goetze 1933 A. Goetze, Die Annalen des Mursilis, Mitteilungen der

Gurney 1955 Vorderasiatisch- Aegyptischen Gesellschaft 38.
O.R. Gurney, "The Sultantepe Tablets," AnSt 5, 93-113

Gurney 1962 O.R.Gurney, "H.G. Güterbock und H. Otten, Keilschrifttexte aus Boghazköi X", JCS 16.

Güterbock 1956 H.G. Güterbock, "The deeds of Suppiluliuma as told by his son Mursili II", JCS 10, 41-108.

Hartmann 1928 R. Hartmann, Im neuen Anatolien.

Houwink ten Cate 1979 Ph. H.J. Houwink ten Cate, "The Mashuiluwas affair: A Join (KBo XIX 46) and a Duplicate (KBo IX 77) to Mursilis's comprehensive annals (12 the year of his reign)", Studia Mediterranea I, Festschrift Meriggi, Pavia, 267-292.

Kökten 1949 K. Kökten, "1949 Tarihöncesi Araştırmaları Hakkında Kısa Rapor", Belleten 13, 811 vd., 830 vd.

Kökten 1951 K. Kökten, "Kuzeybatı Anadolu'nun Tarih Öncesi Hakkında Yeni Gözlemler", Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 9, 201-214.

Lloyd-Mellaart 1962 S. Lloyd – J. Mellaart, Beycesultan I (London).

Lloyd-Mellaart 1965 S. Lloyd – J. Mellaart, Beycesultan II (London).

Mellaart 1955 J. Mellaart, "Some Prehistoric Sites in North-Western Anatolia", IstMitt 6, 53-88 vd.

Mellaart 1958 J. Mellaart, "The End of the Early Bronze Age in Anatolia and the Aegean", AJA 62, 9-33.

Monte - Tischler 1978 G. F. del Monte - J. Tischler, Die Orts- und Gewässernamen der hethitischen Texte (RGTC VI) (Wiesbaden)

Nashef 1991 K. Nashef, Die Orts- und Gewässernamen der altassyrischen Zeit (RGTC IV) (Wiesbaden)

Otten 1957 H. Otten, "Zusätzliche Lesungen zum Alaksandu-Vertrag", MIO 5, 26-30.

Otten 1961 H. Otten, "Zur Lokalisierung von Arzawa und Lukka", JCS 15, 112-113.

Özeren vd. 2001 Ö. Özeren – K. Hançer – A. Artar, "İnegöl Höyük Kurtarma Kazısı", 11. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu (Ankara). 93-104.

Özgüç 1946 T. Özgüç, "VI. Troia'nın Anadolu Arkeolojisindeki Yeri", Belleten X, 13-28.

Philippson 1914 A. Philippson, Reisen und Forschungen im westlichen Kleinasien III. Das östliche Mysien und die benachbarten Teile von Phrygien und Bithynien.

Taş 2007 İ. Taş, "Hitit Metinlerinde Maşa Ülkesi", Arkeoloji ve Sanat Dergisi 125, 15-34.

Yiğit 2000 T. Yiğit, "Akkadlar Devrinde Anadolu'nun Siyasal Yapısı", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 40, 3-4, 13-28

Resim 1. İlçe merkezinde Cuma Mahallesi

Resim 2.Halk arasındaYokuş mahallesi diye bilinen Cuma Mahallesi

Resim 3. İnegöl Höyük'te yapılan kazı

Resim 4. İnegöl Höyük'te yapılan kazı.

Resim 5. İnegöl ve çevresi.

Resim 7. Kütahya'da gümüş maden yatakları.

Resim 6. Troya ile Kilikya arasındaki yol bağlantısı.

BURSA - İNEGÖL SON KALKOLİTİK ve BRONZ ÇAĞLARINDA (Bursa - İnegöl the Late Chalcolithic and Bronze Age)

Prof. Dr. Aziz NOVRUZLU*

Özet:

Bursa ve Batı Anadolu'nun eski çağ tarihinin en kıymetli kaynaklarından bir grubu da İnegöl buluntularıdır. Bu sırada İnegöl'ün eski çağ yerleşimleri önemli yer tutmaktadır. Bu yerleşimler topografi açısından farklı rölyefli sahalarda (düzlük ve tepeliklerde), yakın mesafelerde ve aynı yolların üzerinde, aynı hidro kaynaklar ve iklim bölgesinde yer almaktadır. Yerleşimler İnegöl I (Cuma Tepe), İnegöl II, Boğazköy Höyük, Palanga tepe Höyük, Kulaca, Çitli, Kurşunlu, Şipalı yerleşimlerinden ibarettir. Bu yerleşimler ya aynı adlı köylerin sınırları içinde ya da bugünkü köylerin yakınlarında yer almaktadır. Eski çağ yerleşimlerinin büyük bir kısmı uzun süre ekin – tarım amacı ile kullanıldığından höyükler küçük tepeciklere ve ya düzlüklere çevrilmiştir.

İnegöl'ün kalkolitik ve bronz çağ tarihine ışık tutacak çok sayıda ve değerli arkeolojik materyaller ve malzemelerin bir kısmı Bursa Arkeoloji Müzesi'nde, diğer kısmı ise İnegöl Kent Müzesi'nde korunmaktadır. İnegöl'de tesadüfi olarak bulunmuş çok sayıda arkeolojik malzeme ve eşyalar ilçe tarihi ve arkeolojisinin araştırılması bakımından son derece değerli kaynaklardır.

İnegöl de kurtarma kazılarında ve tesadüfen bulunmuş seramikler, çanak çömlek, kâse, testi, tabak ve diğer tip kaplara aittirler. Bu seramikler kırmızı, kahverengi, siyah ve gri hamurludur. Koyu siyah hamurlu el yapımı monokrom boya ile örtülerek perdahlanmış seramik örneklerin Trans Kafkas arkeoloji kültürüne benzer olduğunu düşünmekteyiz. İnegöl'den boyalı seramikler de bulunmuştur. Bu seramiklerin Doğu Anadolu-Nahçıvan-Urmiye kökenli olduğunu düşünmek olasıdır. Bu tip seramiklerin bronz çağlarında Bursa'da da üretildiği fikrindeyiz.

Anahtar kelimeler: İdol, İnegöl Höyük, Cuma Tepe, Palağantepe, Tanrıça

* Prof. Dr. Aziz Novruzlu, Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü. azizarheoloq@mail.ru aziznovruzlu@uludag.edu.tr

Abstract:

Bursa and the ancient history of Western Anatolia are the most valuable source is a group İnegöl finds. Mean while, an important ancient settlements İnegöl. These placements are topographic relief coins require different areas in terms of (plains and escarpments), on the routes, distances and close the same hydro resources and climate. Placements İnegöl I (Friday), İnegöl II, Boğazköy hoyuk, Palangatepe hoyuk, Kulaca, Chopra, leded, consists of Şipali settlement. These placements are with in the boundaries of the village of the same name or today's villages are located near. A large part of the ancient settlement of long crop – agricultural was used with the aim of mounds they translated into either small stigmas and flatness.

İnegöl chalcolithic and bronze age will shed a light on the history of archaeological materials and supplies numerous and valuable part of the Bursa in the archaeological museum, the Museum of the city of İnegöl. A great number of archaeological material found to be accidental in İnegöl and district historical and archaeological resources are extremely valuable in terms of the investigation.

He was found by chance provided recovery excavation sand ceramics, pottery, bowls, jugs, plates and other types of containers they belong. These ceramics are red, Brown, black and gray deformations. Red earthen ware with a pottery in the late chalcolithic pottery is also often Aktopraklılık.

Dark black earthen ware with a hand made monochrome paint covered with burnished ceramic specimens of Trans Caucasian similar archaeological culture. Painted ceramics from İnegöl. These ceramics are Eastern Anatolia-Nakhchivan-it is possible to think that the origin of Urmia. This type of ceramic in Bursa in the bronze age of produced precursor.

Keywords: İdol, İnegöl Hoyuk, Cuma Tepe, Goddess, Palağantepe

Giriş

İnegöl, Bursa'nın Doğu kesiminde eski dönemlerden tarımcılık ve hayvancılığa nazaran çok elverişli ve büyük bir alanda yer alır. İnegöl'de canlı hayatın başlangıcı eski jeolojik çağlara tarihlendirilir. Tahtakörpü'de fosil yatağının bulunması İlçenin eski jeolojik çağlardan fauna ve flora kalıntıları ile

zengin olduğunu kanıtlar. Buradan çok sayıda bulunmuş çeşitli hayvan kemikleri - dış kalıntıları (Resim 1) 15 milyon yıl ve daha önceki jeolojik devirlere tarihlendirilir (Güler Taner ve Kaya Uysal,1994).

Resim 1

İnegöl'de bizim günlerdek ne sistemli arkeoloji kazılar, ne de düzenli yüzey araştırmaları yürütülmemiştir. Tekçe İnegöl I de (Cuma Tepe) kurtarma kazılarında – dökme toprak temizlenmiş buradan duvar kalıntıları ve farklı dönemlere ait seramik parçaları bulunmuştur (Öcal Özeren, Goncagül Hançer ve Aynur Artar, 2000). Bu kazıdan uzun zaman geçmiş ve tesadüfen çok sayıda İnegöl eski tarihine ışık saçabilecek arkeoloji eşya ve malzemeler bulunmuştur. İnegöl arazilerine bakış zamanı çok sayıda höyük ve yerleşimlerin olduğu tespit edilmiştir.

Bu makalenin yazmakta bizim amacımız arkeoloji araştırmalar sonucunda ve tesadüfen bulunmuş arkeolojik materyallere karşılaştırmalar yönteminde gözatmak, *tesadüfen* bulunmuş Bursa ve İnegöl müzelerinde korunup saklanan ve yüzey araştırmaları zamanı rastlanmış örnekleri tarihlendirmek ve tarihsel dizisini sistemleştirmekten, arkeoloji kazılardan bulunmuş örneklerle bu buluntuları iç ve dış benzerleri ile karşılaştırmaktan ibarettir. Dış bölgelerle karşılaştırmalar kalkolitik ve Bronz Çağ İnegöl arkeoloji kültürünü ve bu

kültürün etki ve ilişkilerini aydınlatmağa fırsat verecektir.

Yerleşimler

Genel Bursa ve Batı Anadolu'nun eskiçağ tarihinin en kıymetli kaynaklarından bir grubu da İnegöl de yer almaktadır. İnegöl de eski ve farklı çağlara ait yerleşimler bunlardır: İnegöl I (Cuma Tepe) İnegöl ün merkezinde, İnegöl II İnegöl ün Doğusunda Ankara yolunun 2 km liginde, Palanga tepe Höyük Akhisar köyünde yer alır. Kulaca, **Boğazköy Höyük**, Çitli, Kurşunlu, Şipali yerleşimleri ise aynı adlı köylerin içeriğinde ve yakınlığında yer almaktadır (Resim 2).

Resim 2

Akhisar köyünde yer alan ***Palanga Tepe Höyüğü***n yüksekliği 10-12 metredir. Sahası 90-100 metredir. Höyük asimetrik yuvarlak planlı tepe üzerinde yerleşir (Resim 3). Yerleşimin ölçülerinin daha büyük olduğunu düşünürüz. Tepenin bir kısmı inşa zamanı, değer kısmı ise ekin sahalarının kazılması zamanı tahrip edilmiştir. Höyüğün yüzeyinde orta çağlara ait seramik parçalarına da rastlanır. Nadiren bronz çağına ait küçük seramik parçaları da bulunur. Buluntulardan aydın olur ki, yerleşim farklı dönemlere ait birkaç kültür katından oluşur.

Resim 3. Palanga tepe

Kurşunlu Höyük (sahası 80X 100 metredir). Kurşunlu kasabasının 2-3 km batısında yer alır. Tarım amacı ile kullanıldığından yerleşimin yüzeyi gözüküyor (Resim4).

Resim 4

Şipali Höyük (yüksekliği 1,5 metre, sahası 140 X 150 metre olan höyük yuvarlak planlı tepecik üzerinde yerleşir) aynı adlı köyün yakınında yer almaktadır. **Kursunlu Höyük** 1960 yıllarda C. Mellart tarafından kayda olunmuştur. Höyükte araştırılma yürütülmemiştir. Bu Höyükler İnegöl tarihinin farklı çağlarının araştırılması açısından çok değerlidir.

İnegöl Höyük I (Cuma Tepe) de Öcal Özeren, Goncagül Hançer ve Aynur Artar 1999 yılda kurtarma kazıları yürütmüşler. Kazıda arkeolog Recep Okçu da bulunmuştur (Öcal Özeren, Goncagül Hançer ve Aynur Artar, 2000).

İnegöl II İnegöl ün Doğusunda Ankara yolunun 2 km liginde yerleşir. Ölçülerini müayyan etmek mümkün olmadı.

Boğazköy Höyük İnegöl Yenişehir yolunun batısında, Göksu çayının sahilinde, kireç kayalıklarında yer alır. Sahası 80X 170 metre civarındadır. Oval planlı tepenin yüksekliği 4-6 metre arasında değişir. Çok sayıda yüzeyde görünen seramik parçaları orta çağlar için karakteristiktir. Höyük şu an tarım amacı ile kullanılır (Resim 5).

İnegöl de yüzey araştırmaları yeterince yürütülmediğinden burada olan eski çağ yerleşimlerinin çok az bir kimsini kayda etmek mümkün olmuştur.

Resim 5. Boğazköy Höyük

Kulaca Höyük aynı adlı köyde yer alır. Yüzeyinde gelişmiş orta çağlara ait seramik parçaları ve son orta çağlara ait hamam kalıntısı rastlanmıştır.

Çitli Höyük aynı adlı köyün yakınında tahrip olmuş tepede yer alır (Resim 6).

Resim 6. Çitli Höyük

Höyüklerin esas hissesinin tepelik gibi olmaları onlarda kültür katmanlarının olmasına işaradır. Arkeoloji kazılar yürütülmediğinden Höyüklerde yaşıyışın ne zamandan başladığını tespit etmek mümkünsüzdür. Lakin bezi höyüklerde eski çağlara ait seramik örneklerin bulunması gelecekte arkeoloji kazılar sonucunda bu yerleşimlerde eski çağ kalıntılarının araştırmasına yol açar.

İnegöl Höyük I de (Cuma Tepe) Arkeoloji Kazılar 1999 yılında Arkeoloji Müze Müdürü Öcal Özeren başkanlığında kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Kazı zamanı Osmanlıdan son Kalkolitik çağa dek karışık malzemeler bulunmuştur. Arkeoloji kazılar sonucunda üzeri kiremitle örtülmüş mezar ve kremasyon bir gömü bulunmuştur. Mezarlardan Roma ve Helenistik çağlara ait seramikler aşk arlanmıştır Kazı sahasından Orta Tunç Çağına ait duvar kalın-

tıları ve Trioya VI (M.Ö.1800-1200) çağlarına tarihlendirilen seramik örnekler de ortaya çıkmıştır (Öcal Özeren, Goncagül Hançer ve Aynur Artar, 2000: c. 93-104).

Resim 7

İnegöl taş emek aletleri ve silahları

İnegöl'den bulunmuş taş emek aletleri vesilahlar çakmaktaşıları, çakıl taşları ve obsidiyenlerden hazırlanmışlar. Çakıl taşlarından hazırlanmış taş baltaların profilleri oval forumludur. Bu tip baltaları hazırlamak için çakıl taşları önce levha haline salınmış ve lövhenin birtarafında ona sap geçirilmesi için yuvarlak oyuk açılmıştır (Resim 8). Taş baltanın sap geçirilen hissesi ezmek amacı ile kullanılmıştır. Baltanın diğer ucu bir geder yığılarak iti uçlukla sonlanır. Lakin iti ucu da tam sivri olmadığından balta kesmek için yararlı değil. Bu tip baltaların her iki tarafından ezmek amacı ile kullanılmıştır.

Resim 8

Taş baltaların **ikinci grubu** birinciden forumuna göre farklıdır. İkinci gruba dahil olan baltaları hazırlamak için önce çakıl taşları levha haline salınmış ve birinci tipten farklı olarak profilinin bir tarafında ona sap geçirilmesi amacı ile yuvarlak oyuk açılmıştır. İkinci gruba dâhil olan taş baltaların hazırlanma yöntemi baltaların iti uçlu olması ile sonuçlanmıştır (Resim 9). Bu tip baltaların sap geçirilen hissesi ezmek amacı ile akstarafı ise kesmek amacı ile kullanılmıştır. Her iki tip baltalar neolitik çağın esas emek aletlerinden idi. Geleneksel olarak kullanılan taş baltaların üretimi kalkolitik ve bronz çağlarında da devam ettirilmiştir. İkinci tip baltalar Güney Azerbaycan dan - Urmiya etrafından da bulunmuştur. Buluntu arkeoloji kazının stratigrafisine uygun olarak MÖ. III bin yılların sonlarına tarihlendirilir (Resim 10).

Resim 9. İnegöl

Resim 10. Barney, Urmiya

İnegöl taş silahları içeriğinde çakmaktaşılarından hazırlanmış ok uçları sayca daha fazladır. Çakmaktaşılarından hazırlanmış ok uçları üçken ve yaprak forumludurlar. Yaprak forumlu ok uçları kalın duvarlıdırlar. Ok uçlarının tümü iti uçludurlar.

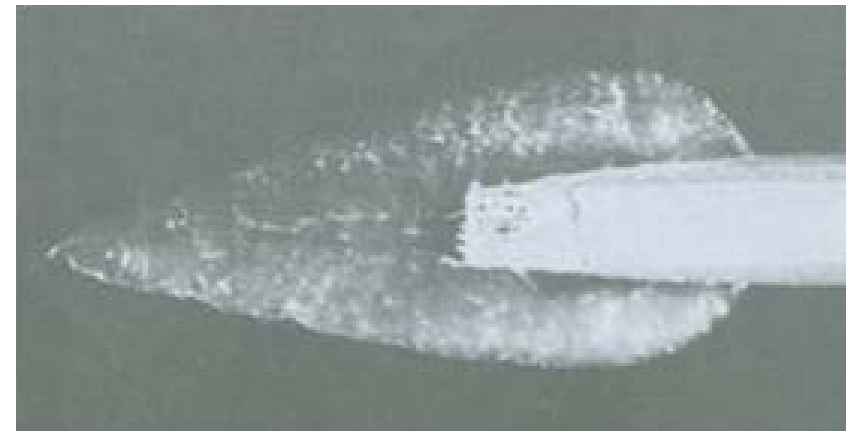

Resim 11

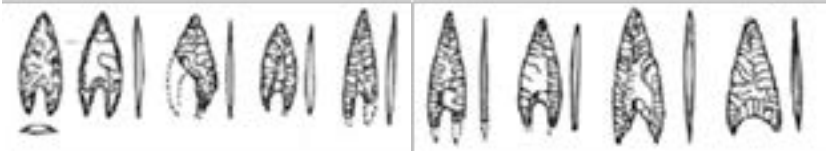
Ok uçlarının bazılarının iki tarafı de pullama rötuş tekniği ile hazırlanmıştır ve simetrik forumludurlar. Rötuş tekniği bir başka ustalıklı verilmiştir. Uçuşu nizamlamak için kanatlar da hazırlanmıştır (Resim 11, 2). Bu tip ok uçlarının sivri uçları ince, kanatların başlangıcı ise bir kader kalın duvarlıdır. Kanatlı ok uçları obsidiyen, sileksve bazen çakmak taşlarından üretilirdi. Bakırın keşif edilmesine rağmen taş emek aletleri ve silahların üretimi kalkolitik, bronz, tamir, hatta orta çağlarda da devam etmekte idi. Geleneksel olduğundan rötuş tekniği ile güzel, daha simetrik forumlu kanatlı ok uçları üreten ustalar öz senetlerini devam ettirmekten sonralar da vaz geçmemişlerdir. İnegöl'den bulunmuş kanatlı ok uçlarının benzerleri Anadolu dan (Muş ilçesinden) da bulunmuştur (Resim 12). Anadolu kanatlı ok uçları obsidiyen ve sileksten üretilmiştir (Vahap Kaya, 1992:Levha I). Kanatlı ok uçlarına Anadolu'nundeğer bölgelerinde olduğu gibi İnegöl'dede bataklık kamışından ok çubuğu (Resim 13) takarlardı (Vahap Kaya, 1992:Levha III).

Resim 12. Vahap Kaya, 1992: Levha I

Resim 13. Vahap Kaya, 1992: Levha III

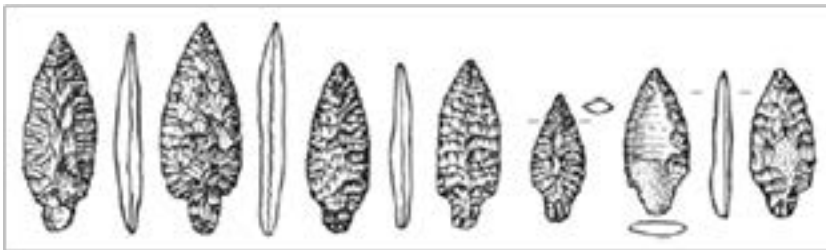

Resim 14. L.İlyukov,C. 231, 2012: Resim 1, A

Kanatlı ok uçları Tuna ırmağı yakınından Livençov-Karatayev den de 11 adet bulunmuştur (Resim 14). Tek bir örnek istisna, tüm kanatlı ok uçları kalanın içinden, sur duvarlarının yakınından bulunmuştur. Buradan bulunmuş kanatlı ok uçlarının uzunluğu 21-33 mm, eni 10-15 mm dir (L.İlyukov,C. 231, 2012:Resim1 A).

İneğölden bulunmuş ok uçlarının değer gurupunu yaprak forumlu ok uçları teşkil edir (Rsim 11,1). Bu tip ok uçlarının benzerlerine Tuna ırmağı yakınında - Livençov-Karatayevde de rastlanmıştır (Resim 15). Buradan 15 adet yaprak forumlu ok uçları bulunmuştur. Yaprak forumlu ok uçları sivri sonlukla biter. Onların uzunlukları 30-50 mm, enleri 10-15 mm dir. Bu tip ok uçlarının hazırlanmasında çakmak taşları önemli yer tutur. Az hallarda obsidiyenler de kullanmıştır (L.İlyukov,C. 231, 2012: Resim.1 A).

İneğölden bulunmuş yaprak forumlu ok uçlarının saplakları kırıldığından onun forumunu restevre etmek mümkün olmadı. Lakin bir adet saplak kırığına (Resim 11,5) istinaden onların bir grupunun saplaklı olduğunu düşünürüz. Saplaklı yaprak forumlu ok uçları Aşağı Tuna ırmağının sağ sahilinden da bulunmuştur (L.İlyukov,C. 231, 2012:Resim 1 B. C. 19).

Resim 15.L.İlyukov,C. 231, 2012: Resim. 1 B

Ok ve orak uçlarının bazıları obsidiyenlerden ve çekirdeklerden hazırlanmışlar. İneğöl ok uçlarının özelliği ise onların çakmak taşlarından hazırlan-

masındadır.

Orak uçları (Resim 11,3) kemik (Resim 11,4) ve yaağaç hisselere birleştirilirdi. Bu tip orak uçları tarafımızdan Bursa'nın Nilüfer ilçesinde Gökçe Höyük ve Tepecik Höyük den de bulunmuştur (A. Novruzlu 2016: Resim 36). İneğöl'den çok sayıda çekirdekler bulunmuştur. Onların bir kısmının emek aleti ve silah hazırlanmasında kullanıldığı kesindir. Değer kısmının ise üretim çıkarı olduğunu düşünürüz (Resim 16).

Resim 16

Resim 17

İneğölden bulunmuş taş emek aletlerinden bazilerinin ip eyirmek amacıyla kullanıldığını düşünürüz (Resim 17).

Tesadüfî buluntular içeriğinde bir adede idol buluntusu dikkat çekicidir. İdol ayakta duran çıplak kadın figürüdür. Figür küçük ölçülüdür (Uzunluğu 68 mm, genişliği 28 mm, kalınlığı 16 mm –dir). Kilden bir taş ve ya bir tahta üzerinde yapıldığından arka hissesi düzdür. Figürün el yapımıdır. Çıplak kadın figürünün yuvarlak sifeti, gür saçları var. Heykelciğin kısa boyunu, çekik gözleri, küçük ağzı, uzun ve büyük burnu var. Alın hissede saçların üzerinde diademe benzer takı görünür. Saçları kulakları ve omzunun üzerine dökülmüştür. Büyük ve kabarık göğüsleri var. Elleri ile göğüslerinin üzerini kapatmıştır (Resim 18). Pişmiş topraktan hazırlanmıştır.

Resim 18. İdol. İnegöl Kent Müzesi.Env. 32.

Resim 19. Ekiz, Halil Hamdi, 1997; 1998; 2001

Hitit döneminde farklı forumlu tanrıcalar içeriğinde en geniş yayılmış örnekler sade tanrıca figürleridir (Halil Hamdi Ekiz, 2001).

Eski Hitit Dönemi'ne tarihlenen tanrı ve tanrıca heykelcikleri 9,1 cm ile 4,2 cm. arasında değişen boyutlarda olup gövdenin alt kısmı adak çivisi şeklinde uzun ve incedir (Resim 19). İnegöl idolünün ölçüleri - uzunluğu 68 mm, genişliği 28 mm, kalınlığı 16 mm -dır. Bu idol Eski Hitit idollerinden çok da ince olmaması ile farklıdır. Eski Hitit Dönemi'ne tarihlenen tek gövdeli adak çivisi şeklindeki tanrıca heykelciklerinin alt kısmı ince uzun ve silindirik şekilli olup gövdenin üst kısmı kaim, üçgen vücutludur. Kollar gövdeden yanlara doğru açılmış ve dirsekten bükük durumda öne doğru uzanmıştır (Ekiz, Halil

Hamdi, 1997; 1998; 2001).

Bursa İnegöl idolunun benzeri Asurdan da bulunmuştur. Seramikden hazırlanmış Asur çıplak kadın figuru İnegöl idolu gibi ayakta olan bir kadın figürüdür. Bu figürde de kadının iki eli göğüslerini tutmaktadır. Yüzü karşıya dönüktür. Burnunu işaret eden çizgiler belirgindir. Gözlerinin içi standart yapılmıştır. Ağız kapalıdır. Saçları İnegöl figüründen farklıdır. Boynunda kole- boyunbağı var. Çıplak betimlenmiş kadının kasık çizgileri üçgen olarak betimlenmiştir.

Seramika

İnegöl'de kurtarma kazılarında ve tesadüfi bulunmuş seramikler çanak çömlek, kase, testi, tabak ve diğer tip kaplara aittirler. Bu seramikler kırmızı, kahverengi, siyah ve gri renklidirler.

Gövdesi keskin profilli, aşağıdan yuvarlak planlı, gri renkli kabın aşağı hissesinin bir kısmı siyah his tabakası ile örtülmüştür. Bu his katı kabın ağzının kenarlarına doğru inceler (Resim 20).

Resim 20

Aynı forumlu seramiklerin bir kısmı siyah (Resim 22), diğer jismi gri (Resim 23,24) renklidirler. Siyah renkli bu tip seramikler B.A. Kuftin tarafından 1940 yılında Trialetiden, O. Heibullayev (Hebubullayev, 1982). tarafından ise I Kültepeden bulunmuştur. İ. Nerimanov, O.M.Çaparidze Kür-Araz arkeoloji kültürünün ilk merhalesini e.ö. IV binyılın ortalarına ve sonuna, son merhalesi-

ni ise MÖ. III binyılın ortalarına ait etmiştir. D.L.Koridze Kür-Araz kültürünü MÖ. III binyılın birinci yarısına ait etmiştir. Son yıllar arkeologlar Kür-Araz kültürünü MÖ. IV binyılın sonu ve üçüncü binyılın ortalarına tarihlendirmişler. Azerbaycanın Nahçıvan bölgesinde yerleşen Kür-Araz kültürü yerleşimleri ve mezarlıklarının araştırılması bu kültürün tarihlendirilmesi için yeni deliller ortaya çıkarmıştır. Bu deliller Kür-Araz kültürünü Azerbaycan'da daha eski tarihe malik olduğunu gösterir. Kür-Araz kültürünün Azerbaycan'da eski tarihe malik olması fikri, O.H.Hebibullayev tarafından söylenmiştir (Hebibullayev, 1982).

Resim 22

Resim 23

Resim 24

Resim 25

Seramik kapların fırınlanması zamanı kullanılmış üçgenlerin (Resim 25) buluntusu İnegöl'de Seramikanın bir grubunun eski zamanlardan yerel üretime ait olduğunu tespit eden çok değerli delillerdendir. Fırına kapların ağız hissesi aşağı olarak düzülürdü. Bu isinin kabın içeriğine iyi dahil olmasını nizamlamak amacı ile yapıldı. Kaplar üçgenlerin üzerine, üçgenler ise özel dayaklar üzerine koyulurdu.

Sonuç

Kısa süreli bakış sonucunda İnegöl'de birkaç eski çağ yerleşimleri ni kaydı etmek ve onların topografyası berede ön söz söylemek mümkün oldu. İnegöl'de bulunmuş yerleşimlerin yüzde %80 tepecik forumundadırlar. Fikrimizce tepecikler doğal değil. Onlar binyıllar boyunca kültür kalıntılarının üst üste yığılması sonucunda yaranmıştır. Bazı yerleşimlerin düzeyde yerleşmesi ise bu arazilerin tarımla bağlı düzlenmesi ile ilgilidir. Eski çağ yerleşimleri bir birlerine çok yakın mesafede yerleşmişler. Bu bronz çağında Bursa- İnegöl de insanların bir birlerine kolay ulaşımını sağlamak, ekonomik, ticari, kültür ilişkilerini asanlaştırmak, su, yol ve değer ortamları barabar kullanmak amaçları ile yapılmıştır. Bu cehit aynı zamanda yerleşimlerin beraber savunmasını da asanlaştırdı.

İnegöl'den seramik kapların fırınlanması zamanı kullanılmış üçgenlerin bulunması burada eski zamanlardan yerel seramik üretiminin olduğunu tespit ediyor. Gri, kırmızı renkli seramik örneklerin yerel üretime ait olduğunu düşünüyoruz.

Kesin formu kaplar kalkolitik çağın sonları ve bronz çağının evvellerinde büyük alanlarda yayılmıştır.

Koyu siyah hamurlu el yapımı monokrom boya ile örtülerek perdahlanmış seramik örneklerin Trans Kafkas arkeoloji kültürüne benzer olduğunu düşünüyoruz. İnegöl'den boyalı seramikler de bulunmuştur. Bu seramikler Doğu Anadolu-Nahçıvan-Urmiye kökenli olduğunu düşünmek olar. Bu tip boyalı kapların bronz çağlarında Bursa'da da üretildiği fikrindeyiz.

Yerel üretimle beraber, MÖ. IV binyıllardan başlayarak Kür Aras arkeoloji kültürüne ait seramik örneklerin Kafkaslardan Batı Anadolu'ya Bursa-İnegöl'e getirildiğini düşünüyoruz.

İnegöl'den bulunmuş idole geldikte bu tip İdollerin el yapımı ve Anadolu kökenli olduğunu ve daha eski çağlara tarihlendirilebileceğini düşünüyoruz.

Tesadüfî bulunmuş kanatlı ok uçlarının tarihlendirilmesi ne geldikte Muş ilçesinden bulunmuş örnekleri Vahap Kaya Fırat çevresi benzerleri ile

karşılaştırarak buluntuları Eski tunç III çağına ait eder (Vahap Kaya, 1992). Problem burasındadır ki, arkeolog tarihlendirme zamanı Transkafkas arkeoloji kültürünün de adını çeker. Transkafkas arkeoloji kültürü ise en geçi 3 bin yılların başlarına tarihlendirilir.

İneğölde bulunmuş kanatlı ok uçlarının benzerlerine Tuna ırmağı yakınlığında - Livençov-Karataev de rastlanması bronz çağında İneğöl Tuna ırmağı vadisi bölgeleri arasında ticari ilişkilerin olduğunu tesbit ediyor.

KAYNAKLAR

Güler Taner ve Kaya Uysal. 1994. Paleoekoloji İlkeleri. Ankara. 1994.

Öcal Özeren, Goncagül Hançer ve Aynur Artar, 2000: c. 200: 93-104. İneğöl Höyüğü kurtarma kazısı. 11 Müze çalışmaları ve kurtarma kazıları sempozyumu. 24-26 nisan 2000. Denizli.

Vahap Kaya, 1992. Kanatlı ok uçlarına yeni ilaveler. Anadolu Medeniyetleri müzesi 1991 yılı, 1992. Ankara.

Bilgi Önder, 1975. Kültepe Kazılarında Bulunmuş olan insan figürünleri. Belleten XXXIX. 154 (1965). c.201-208.

Ekiz Halil Hamdi, 1997. Ankara Anadolu Medeniyetleri, Çorum, Karaman ve Konya Müzeleri'nde Bulunan Bazı Tanrı Heykelcikleri. Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1996 Yılı, Ankara, c.161-172.

Ekiz Halil Hamdi, 1998. İstanbul Arkeoloji Müzesinde bulunan üç Tanrı Heykelciği. Arkeoloji dergisi V. Ege Üniversitesi. İzmir. c. 15-18.

Ekiz Halil Hamdi, 2001. Anadolu Medeniyetleri Müzesinde bulunan eski tunç çağına ait bir grup idol. Anadolu Medeniyetleri Müzesi yayınları. 2001.

Charles Burney, 1972. Excavations at Haftavan Tepe 1969. Second Preliminary Report Author c. 127-142.

Абибуллаев О.А., 1982. Энеолит и бронза на территории Нахичеванской

АССР. Баку.Элм.1982.

Ильюков Л.С., С.231, 2012. Кто осождал Ливенцовско-Каратаевскую крепость в низовьях Дона? Краткие сообщения Института Археологии. вып.231.Москва. 2012.

Куфтин Б,1941. Археологические раскопки в Триалети. Т. 1941.

**ROMA ve BİZANS DEVİRLERİNDE
İNEGÖL ARKEOLOJİSİ ve TARİHİ**
(Archaeology and History of İnegöl in the Roman and Byzantine Period)

Yrd. Doç. Dr. Gülseren Kan ŞAHİN*
Arkeolog Nihal KARDORUK**

Özet:

İnegöl İlçesi'nde 1847, 1942 ve 1999 yıllarında küçük çaplı arkeolojik kazılar yapılmıştır. İlçe merkezinde bulunan ve kısıtlı olarak araştırılabilen Cumatepe Höyüğü bölgenin Bronz Çağları'ndaki durumu ile ilgili bazı veriler aktarmıştır. İnegöl'ün Hellenistik ve Roma Dönemleri çok iyi bilinmese de Bithynia Bölgesi sınırları içine dahil olan bölgede büyük antik kentlerin olmadığı aşıkardır. İlçenin Hacıkara, Huzur ve Çitli Mahalleleri'nde bu devirlere ilişkin özellikle mezar ağırlıklı bazı arkeolojik varlıkların olduğu bilinmektedir. Burada ele geçen eserlerin bazıları Bursa Müzesi'ndedir. İnegöl'ün Bizans dönemindeki adı "Angelokoma"dır (Ἀγγελόκομα). Bu isim Türkçe'de "melek köy" anlamına gelir. İlçede Bizans Dönemi'ne ait çok sayıda isimlendirmeler mevcuttur. Örneğin İnegöl'e 12 km uzaklıktaki Süpürtü Köyü'nün ismi Yunanca'daki "siporti" kelimesinden gelmektedir. İnegöl'de görülen yerüstü arkeolojik kalıntıların çoğu Bizans Dönemi'ne aittir. İlçe 1078 yılında Selçuklu hakimiyeti altına girmiştir. Ancak Haçlıların İznik'i geri almak için yaptıkları Haçlı Seferi sonucunda 1097 yılında tekrar Bizans egemenliğine bırakılmıştır. Bu tarihten sonra birkaç kez daha Türkler ve Bizans İmparatorluğu arasında el değiştiren İnegöl, Osmanlı Beyliği'nin kuruluşuna kadar Bizans hakimiyeti altında kalmaya devam etti. Osmanlı Beyliği'nin kuruluş yıllarına denk gelen dönemde (1299-1300) Osman Bey'in yakın dostu ve komutanlarından biri olan Turgut Alp, İnegöl'ün fethini gerçekleştirmiştir. İnegöl'deki Kolcahisar Kalesi Osmanlılar'ın ilk zaptettiği Bizans kalesidir.

Anahtar Kelimeler: Bithynia, arkeoloji, epigrafi, tarihi coğrafya, İnegöl, kırsal yerleşimler.

* Sinop Üniversitesi.gulserenkan@hotmail.com

** Dokuz Eylül Üniversitesi.nihal.kardoruk@gmail.com

Abstract:

Small-scale archaeological excavations were made in 1847, 1942 and 1999 in İnegöl township. Located in center of the township and investigated as the constrained Cumatepe Hoyuk has been transferred some data about the state of the Bronze Age of the region. It is obvious that with in the borders of Bithynia be incorporated into there are any large ancient cities, Hellenistic and Roman periods of İnegöl has not known very well. It is known that some of the archaeological particularly grave as sets relating to this period in Hacıkara, Huzur and Çitli districts of the township. Some of the artifact sunearthed here are in the Museum of Bursa. The name of the Inegol in the Byzantine Period was “Angelokoma” (Ἀγγελόκομα). This name in Turkish means “melekköy”. In the district there are many naming in the Byzantine Period. For example, Süpürtü village 12 km away from İnegöl, name of the village comes from the word “siporti” in Greek. Most of the surface archaeological ruins in Inegol belonged to the Byzantine Period. Township came under the domination of the Seljuk in 1078. However Crusaders in 1097 as a result of the ırcrusade to take back İznik was left to Byzantinerule again. Inegol, after this date, it changed hands several times between the Turks and the Byzantine Empire, remained under Byzantinerule until the establishment of the Ottoman Empire. Corresponding to the period of the Ottoman dynasty foundation year (1299-1300), one of Osman Bey’s close friend and commander Turgut Alp has realized the conquest of İnegöl. Kolcahisar Fortress in İnegol is the first Byzantine for tress conquered by the Ottomans.

Keywords: Bithynia, archaeology, epigraphy, historical geography, İnegöl, rural settlement.

GİRİŞ

Tarihin her döneminde yerleşim görmüş, coğrafi yapısından dolayı Trakya ile Anadolu arasında geçiş yollarının kavşağında yer alan İnegöl ve çevresi bazı yerleşimleri barındırmaktadır. Tarih öncesi dönemlerin yanı sıra Roma ve Bizans devirlerinde de önemli olaylara sahne olan İnegöl, Roma Dönemi’nde Bithynia-Pontus eyaleti sınırlarında yer alır. Eyaletin adı ve sınırları tarihsel süreç içinde çok kez değişikliğe uğramıştır. Bithynia-Pontus eyaleti genel itibarı ile Marmara kıyılarının doğusunu, İstanbul Boğazı’nın doğu kıyılarını ve Karadeniz kıyılarının bir bölümünü, Uluabat Gölü ile Uludağ’ın güneyinden Dorylaion kentinin kuzeyindeki geniş vadiye uzanan, doğuda Sakarya Nehri’nin

orta kısımlarının sınırladığı bölgeye verilen isimdir (res. 1). Bölgenin sınırlarını kesin olarak belirtmek zor olsa da batısı Hellespontus ve Rhyndakos (Orhaneli Çayı) nehrine kadar olan Propontis kıyıları¹, güneyinde Phrygia ve Galatia bölgeleriyle sınırlanmıştır². Bu bölge, İ.S. 5. yüzyılın başında II. Theodosios (İ.S. 408-450) reformlarına göre yapılan düzenlemeyle Pontus bölgesindeki Bithynia eyaleti sınırlarında yer almaktadır³. Roma imparatorluk kayıtları ile ilgili günümüze ulaşabilmiş eserlerden biri olan Notitia Dignitatum ise bölge hakkında bazı bilgiler sunar⁴.

Bölge, Bithynia Kralı IV. Nikomedes’in vasiyeti üzerine İ.Ö. 74 yılında Roma İmparatorluğu’na miras bırakılmıştır. Strabon, eyaletin valisi olarak görevlendirilen Pompeius’un İ.Ö. 63 yılında Pontus Krallığı’nın batı kesimlerini Bithynia eyaleti ile birleştirerek bir prokonsül tarafından yönetilen Bithynia-Pontus eyaletini oluşturduğundan ve bölge sınırlarının yeniden düzenlendiğinden bahseder. Augustus döneminde Bithynia-Pontus eyaletinde düzenlemeler yapılmış, senato eyaleti olarak yönetilmeye başlamıştır⁵. Zamanla senato eyaletleri içinde rütbe bakımından ikinci sırada yer almıştır⁶ ve bir “kent” kültürü oluşmaya başlamıştır. Roma Dönemi’nde bölgedeki kentler, birden fazla köye sahip olarak çevresindeki alanı etkisi altına almış, çevresindeki tabii kaynakların da desteğiyle giderek büyümüştür. Bölge, Anadolu’daki konumu nedeniyle antik dönem ekonomisinde dikkate değer bir öneme sahip idi. Bu dönemde İnegöl ve çevresinde olduğu gibi siyasi ve ekonomik hayatta daha az role sahip olmalarından dolayı, antik dönem kaynaklarında polislere oranla çok daha az sayıda “komai” olarak nitelendirilen yerleşim adı geçmektedir. İlçe çevresinde günümüze kadar yürütülen arkeolojik çalışmalardan yola çıkarak yerleşimin kentsel yapılanmasını gerçekleştirmekle birlikte bir Roma

¹ Strabon, *Geographika*, (çev.H.L. Jones), Londra, 1957, XII 4.

² S.J. Storey, *Bithynia: History and Administration to the Time of Pliny the Younger* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Alberta Üniversitesi), Edmonton, 1998, s. 23.

³ Bithynia-Pontus tarihi için: M.F. Lewis, *A History of Bithynia under Roman Rule, 74 B.C.-14 A.D.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Minnesota Üniversitesi), Minnesota, 1973; C. Marek, *Stadt, Aaround Territorium in Pontus-Bithynia und Nord-Galatia, Istanbul Forschungen* 39, Tübingen, 1993 ve C. Marek, *Pontus et Bithynia. Dierömischen Provinzen im Norden Kleinasien*, Mainz, 2003.

⁴ O. Seeck (yaa.), *Notitia Dignitatum Omnium tam Civilium Quam Militarium (AD 395-425)*, Berlin, 1876, XXV, ss. 54-55. Bölümlerin detaylı analizi için: A.H.M. Jones, *The Later Roman Empire, A Social, Economic and Administrative Survey*, Oxford, 1964, ss. 417-450.

⁵ Eyaletin yönetimi hakkında detaylı bilgi için: Marek, a.g.e., 2003, ss. 47-48.

⁶ Marek, a.g.e., 2003, s. 47.

kentine özgü merkez etrafında yoğunlaşan yapılaşma faaliyetlerine dair bulgular elde edilememiştir. İmparator Traianus'un döneminde (İ.S. 98-117) bozulan ekonomiyi düzeltmek amacıyla Bithynia'yı etkileyen önemli birtakım yönetsel tedbirler alınmıştır. Bu süreçte Bithynia'ya vali olarak atanan Plinius, Traianus'a yazdığı mektuplarda bölgedeki bazı konularda önemli bilgiler vermektedir⁷. İmparator Hadrianus İ.S. 122-123 yılında Bithynia'ya gelmiş ve bazı kentlere önemli yardımlarda bulunmuştur⁸. İ.S. 2. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Parth tehlikesinin artması neticesinde İ.S. 165'den itibaren Bithynia eyaleti kalıcı olarak imparator eyaleti yapılmıştır. Diokletianus, yeni bir anlayışla tetrarşi sistemini uygulamış ve İ.S. 286'da Nikomedia Roma İmparatorluğu'nun doğudaki başkenti konumuna yükselmiştir⁹. Konstantinus, Hristiyanların arasındaki anlaşmazlıkları çözmek amacı ile İ.S. 325 yılında bölgenin önemli bir kenti olan Nikaia'da, Hristiyan Konsil'i toplanmış¹⁰ ve Byzantion İ.S. 330 yılında başkent olarak ilan edilmiştir. II. Theodosios (İ.S. 408-450) döneminde, İnegöl ve çevresi Pontika bölgesi içinde oluşturulan Bithynia eyaleti sınırlarındadır. Hierokles, Synekdemus isimli eserinde bölgede başkentin Nikomedia olduğu toplam onbeş şehirden bahsetmektedir¹¹. Herakleios (İ.S. 610-641) döneminde ise Bizans İmparatorluğu'nun yeniden düzenlenen thema sistemi içinde Opsikiontheması adını almıştır¹². Yaklaşık 8.-9. yüzyıllar boyunca devam eden Arap akınları, bölgede topografik, demografik ve ekonomik açıdan birçok değişikliğe neden olmuştur. Nüfus çok iyi tahkim edilmiş kentlerde ve kalelerin yakınındaki kırsal kesimlerde yoğunlaşır. İlçe 1078 yılında Selçuklu hakimiyeti altına girmiştir. Ancak Haçlıların İznik'i geri almak için yaptıkları Haçlı Seferi sonucunda 1097 yılında tekrar Bizans egemenliğine bırakılmıştır. Bu tarihten sonra birkaç kez daha Türkler ve Bizans İmparatorluğu arasında el değiştiren İnegöl, Osmanlı Beyliği'nin kuruluşuna kadar Bizans hakimiyeti altında kalmaya devam etmiştir.

Kentin bulunduğu alanda arkeolojik buluntular tarih öncesi dönemlere

⁷ J. Bennet, *Trajan, Optimus Princeps*, Bloomington: Indiana University Press, 1997, s. 118.

⁸ S. Mitchell, "Imperial Building in the Eastern Roman Provinces", *Harvard Studies in Classical Philology*, Sayı 91, 1987, ss. 333-365.

⁹ Diokletianus ve Konstantin'in askeri reformları hakkındaki ilk çalışmalardan biri: E.C. Nischer, "The Army Reforms of Diocletian and Constantine and Their Modifications up to the Time of the Notitia Dignitatum", *The Journal of Roman Studies* 13, 1923, ss. 1-55.

¹⁰ C.M. Odahl, *Constantine and the Christian Empire*, Routledge, 2004, ss. 143-177.

¹¹ Hierocles, *Synekdemos*, (Ed. A. Burckhardt), Leipzig, 1893, ss. 31-32, 691-692.

¹² R. Janin, "La Bithyniesous l'empire byzantin", *Échos d'Orient*, sayı 20, 1921, s. 178.

dayanmaktadır. Fakat ilçe çevresinin tarihçesi diğer komşu kentlere nazaran daha az belirgindir. İnegöl ilçe merkezinde yer alan Cumatepe Höyük'te Kurt Bittel tarafından 1942 yıllarında yapılan arkeolojik çalışmalar önem taşır¹³. Aynı höyükte 1999 yılında yapılan kurtarma kazısı ovadaki tespit çalışmalarını destekler niteliktedir¹⁴. Ayrıca İnegöl'ün doğusundaki Kurşunlu Höyük, D. French tarafından ziyaret edilmiş ve İlk Tunç Çağı, 2. ve 1. bin yıllara ait çeşitli malzeme grupları ele geçmiştir¹⁵. Bunların dışında İnegöl'de Palanga Höyük (Akhisar Mahallesi), Şibali Höyük, Boğazköy Höyük tespit edilen diğer yerleşimler arasındadır. Yoğun tarımsal faaliyetler sonucunda bahsi geçen höyüklerin büyük bir bölümü yok olmuştur. Günümüzde büyük çoğunluğu kurtarma kazıları ile ele geçen az sayıdasütun parçası, bazı mezar buluntuları ve adak levhaları dışında İnegöl ve çevresinde Roma ve Bizans Devirleri'nden hemen hemen hiçbir kalıntı yoktur. Bununla birlikte bölge, 19. yüzyıldan itibaren arkeolojik ve epigrafik buluntularından dolayı C. Texier, Th. Corsten, Dörner ve S. Şahin gibi araştırmacılar tarafından incelenmiş ve bölge arkeolojisine ilişkin çok değerli bilgiler toplanmıştır¹⁶. Antik dönem İnegöl'ü için kullanılan en önemli kaynaklar, bölgede ele geçen epigrafik belgeler ve mimari kalıntılardır. Bölgedeki çok sayıda adak yazıtının varlığından söz eden Corsten, İnegöl'de ele geçen bazı epigrafik buluntulara yayınlarında yer vermiştir¹⁷. Miletopolis kökenli mezar stellerinin ve adak levhalarının tipolojik gelişimin incelendiği M. Şahin tarafından hazırlanan eserde, bölgede yoğun bir şekilde karşılaşılan Apollon'a adanmış olan adak levhaları arasında bir eser müze kayıtların-

¹³ Kazılarda elde edilen bulgular sayesinde höyüğün İ.Ö. 3000 yılına ve daha öncesinde yerleşim gördüğü öne sürülebilir. K. Bittel, *Kleinasiatische Studien, İstanbuler Mitteilungen* 5, 1942, ss. 154-163.

¹⁴ Ö. Özeren, K. Hançer ve A. Aynur, "İnegöl Höyüğü Kurtarma Kazısı", *11. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu, 24-26 Nisan 2000, Denizli*, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 2001, ss. 93-104.

¹⁵ D.H. French, "Prehistoric Sites in Northwest Anatolia 1. The İznik Area", *Anatolian Studies* 17, 1967, s. 49 vd.

¹⁶ C. Texier, *Küçük Asya* (çev. Ali Suat), Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, 77 vd.; T. Corsten, *Die Inschriften von Kios*, *Inschriftengriechischer Städte aus Kleinasien* 29, Bonn, 1985; T. Corsten, *Die Inschriften von Prusa ad Olympum*, I-II, Bonn, 1991-1993; F.K. Dörner, *Inschriften und Denkmäler aus Bithynien, İstanbuler Forschungen* 14, Berlin, 1941; S. Şahin, *Bithynische Studien (Bithynia İncelemeleri)*, *Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien* 7, Rudolf Habelt Verlag, Bonn, 1978, ss. 61-62, no. 13; S. Şahin, *Katalog der antiken Inschriften des Museums İznik (Nikaia)*, *Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien*, Band 9-10, Bonn, 1979-1987 ve M. Cremer, *Hellenistisch-römische Grabstelen im nordwestlichen Kleinasien 1-2: Bithynien, Asia Minor Studien* 4, Bonn, 1991-1992.

¹⁷ Corsten, a.g.e., 1991-1993.

da İnegöl kökenli olarak geçmektedir¹⁸. Ş.Şahin, Bursa çevresinde yürüttüğü araştırmalarında, antik kaynaklarda zikredilen Daphnousis gölünün topografi için en uygun alanın İnegöl'ün doğusundaki arazinin uygun olduğunu işaret etmektedir¹⁹. Ayrıca Şahin İnegöl'ün Gülbahçe Köyü yakınlarından ele geçen bir yazıtta "TatavlenonKome" ismine rastladığını ifade eder²⁰. Kuzeybatı Phrygia ve Bithynia Bölgesi'nde Zeus Bronton için çok sayıda altar sunulmuştur. Kuzeybatı Phrygia Bölgesi'ndeki atarlardan tip bakımından bazı farklılıklar göstermekte birlikte Bilecik ve teritoryumunda ele geçmiş adaklar arasında İnegöl'den gelen tekil bir örnek de dahil edilmiştir²¹. Ayrıca İnegöl'e bağlı Çavuş Köyü'nde ele geçmiş İ.S. 2. yüzyıla tarihlendirilen üçgen alınlıklı mermer stel, ilçedeki Roma yerleşimleri hakkında fikir vermektedir²². Roma Dönemi'nde çevrede büyük ölçekli kentsel bir yerleşim olmamakla birlikte en azından antik dönemde İnegöl'den Kütahya yönüne uzanan yol güzargahını işaret eder niteliktedir²³. Barrington Atlas isimli eserde büyük ölçüde bilinmeyen Sarkotyle yerleşimi İnegöl yakınlarına lokalize edilmektedir²⁴. Bölge arkeolojisi hakkında antik döneme ait edebi metinlerin az sayıda olmasına rağmen sınırlı ölçüde tarihsel gelişime katkı sağlayacak mimari ve küçük buluntulara rastlanmıştır.

¹⁸ M. Şahin, İ.Ö. 2.-1. yüzyıllara tarihlendirilen bir tek adak levhasında geçen Libetenos sıfatı başka hiçbir yerde görünmediği belirtmekte ve kült merkezinin İnegöl civarında aranması gerektiğini ileri sürmektedir. M. Şahin, "Miletupolis Adak Levhaları Üzerinde Apollon Kitharodos", *Anadolu Araştırmaları* 15, İstanbul, 1999, ss. 392-397 ve 399. Bölgede Apollon'a ait kült merkezi ile ilgili somut delil bulunmamakla birlikte Apollon bölgede kullanılan sıfatları için bakınız: L. Robert, "Apollons de Mysie. ApollonKrateanos", *Hellenica* 10, 1955, s. 135.

¹⁹ S. Şahin, "Bithynia'da Epigrafik ve Tarihi Coğrafya Araştırmaları", *1. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 23-26 Mayıs 1983, İstanbul, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, ss. 84. Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde İnegöl ve çevresinden "Ezine Göl" olarak bahsedilmektedir. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, İstanbul, 1935, s. 11.

²⁰ Bursa Arkeoloji Müzesi'nde bulunan bahsi geçen köyden nakledilen bir heykelin kaidesinde adağın "Tatavla" ya sunulduğundan bahsedilmektedir. Şahin, a.g.m., 1983, s. 84. Konu hakkında bazı bilgiler için: N.D. Ünsal, "İnegöl'den Ele Geçmiş Bir Kadın Heykelciği", *Uluslararası İnegöl Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, 14-16 Ekim 2016 (baskıda).

²¹ N.E. Akyürek Şahin, "Bithynia'dan Yeni Zeus Bronton Adakları", *Olba* 20, 2012, s. 368 ve *Phrygia'da Çiftçi Tanrısı: DiiBrontontiEukhen* (Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Antalya, 2002.

²² Şahin, a.g.e., 1978, ss. 132-133. Hermogenes oğlu Mokaporis ve Kanas kızı Lala'nın mezarına ait bu stel, 1967 yılından beri Bursa Arkeoloji Müzesi'nde korunmakta olup, 2574 no.lu envanter numarasına sahiptir. Benzer bir yazıt İnegöl'ün Aksu Köyü'nden ele geçtiği ifade edilmektedir. Dörner, a.g.e., 1941, nr. 142.

²³ D.H. French, *Roman Roads and Milestones of Asia Minor*, British Archaeological Reports, 1980/81, s. 51. Bazı modern yol güzargahı için: Bittel, a.g.m., ss. 154-163.

²⁴ R.J.A. Talbert (y.a.), *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*, Map 52, 1997, Princeton/Oxford, s. 791 (F4 Sarkotyle R near İnegöl IK 39.49).

Son yıllarda İnegöl ve civarında yapılan alt yapı çalışmaları ve izinsiz kazılar sırasında ele geçen bazı mezar steli, sütun ve sütun başlığı gibi taş eserler Roma ve Geç Roma Dönemleri hakkındaki önemli arkeolojik kanıtlardır. Yapılan kurtarma kazılarında çıkarılan eserler ise, bugün Bursa Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir. Bu tekil buluntular farklı dönemlere ait kültürlerin izlerini yansıtır. İnegöl Kent Müzesi'nde sergilenen ve çevreden ele geçen Roma-Bizans Devirlerine tarihlendirilen seramik buluntuların tespit edilmesi bu düşüncüyü destekler niteliktedir. Ayrıca İnegöl Süpürtü Köyü'nde Roma yolu kalıntısının varlığı köy halkı tarafından dile getirilmiş olup İnegöl'e 12 km. uzaklıktaki bu köyün ismi Yunanca'daki "siporti" kelimesinden gelmektedir.

Bizans İmparatorluğu'nun dini ve siyasi tarihinde çok önemli bir yeri olan Bithynia'daki yapılar hakkındaki monografik çalışmalar son derece azdır. Kaynaklar İnegöl adının Bizanslılar döneminde Angelokoma olduğundan bahseder. Kaynaklarda İnegöl isminin değişik şekillerde yazımına rastlanmaktadır. Nitekim W. M. Ramsay'a göre Aine Göl "Ayna göl" olarak adlandırmak pek doğru bir tanımlama değildir ki dağlar arasında bulunmasından dolayı doğal ve şiirsel olarak adlandırılmış ve popüler etimolojide Bizans ismi Angelokome'den almış olmalıdır²⁵. İnegöl ovasının kuzeyinde Kocasu'ya karışan dereler tarafından derince parçalanmış olması ovanın belirli dönemlerde sular altında kalmış olduğunu düşündürmektedir. Fakat bu yerleşim bir müddet Türklerin hakimiyeti altında yaşamış ve Türkçe ismi ile adlandırılmıştır²⁶. Bizanslı tarihçi ve yazar G. Pachymeres eserinde Angelokome'nin de içinde olduğu bölgedeki birçok yerleşmeden bahsetmektedir²⁷. Kent, Nikaia (İznik), Belokomis (Bilecik), Melangeia (Yenişehir) gibi kalelerle çevrilidir²⁸. Seyrek bir yerleşim dokusuna sahiptir. Bölge, İ.S. 1. yüzyıldan itibaren Hristiyanlaşmaya başlamış, İznik (Nikaia), İzmit (Nikomedia), Mudanya (Apameia) ve Bursa (Prousa) gibi dini ve siyasi açıdan önemli merkezlerin bölgede yer almasının da etkisiyle Bizans dini yaşamının önemli bölgelerinden biri haline gelmiştir²⁹. I. ve VII. Ekümenik Konsillerinin (İ.S. 325 ve 787) İznik'te toplanmasının da etkisiyle bölgenin büyük oranda İ.S. 8. ve 9. yüzyıllarda kurulan manastırlar Bizans ya-

²⁵ W.M. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*, Newyork, 2010, s. 207.

²⁶ Ramsay, a.g.e., 2010, s. 207.

²⁷ J.A. Cramer, *A Geographical and Historical Description of Asia Minor*, Oxford, 1832, Cilt 1, s. 182.

²⁸ G. Pachymeres, *Relations Historiques* (çev. A. Failler), 1999, Paris, IV, s. 454.

²⁹ F.W. Hasluck, *Cyzicus*, Cambridge University Press, Cambridge, 1910, ss. 207-209 ve Janin, a.g.m., 1921, ss. 180-182.

şamının da önemli merkezleri haline gelmiştir³⁰. Demetrius Kiminas, bölgedeki şehirlerden bahsederken Angelokoma'nın (Grk. Ἀγγελόκωμα, Trk. İnegöl) başpiskoposluk merkezi Nikaia'nın 45 km. güneyinde olduğu belirtilmektedir³¹. İ.S. 5. yüzyıldan itibaren bölgede ipek üretimi ön plana çıkmıştır. Ancak bölgedeki Bizans dönemi yapılarının pek çoğu günümüze gelememiştir. Nilüfer Vadisi'ndeki 19. yüzyıl kiliselerini araştırma projesi kapsamında İnegöl'ün kuzeyinde bazı köyler ziyaret edilmiş ve yüzeyde çok az Bizans kalıntısının varlığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte Y. Ötüken tarafından tespit edilen 19. yüzyıl kiliseleri harap halde olduğu görülmüştür³². Osmanlı Beyliği faaliyetleri sırasında Prusa (Bursa)'ya ulaşan yol üzerinde olmasından dolayı Angelokoma (İnegöl)'nin önemi artmıştır. Osman Bey Bilecik'e ulaşmış, ertesi sabah Osman Bey'in yakın dostu ve komutanlarından biri olan Turgut Alp, Yarhisarve İnegöl'ün fethini gerçekleştirmiştir³³. İnegöl'ün biraz doğusundaki Kolcahisar (Kulacahisar) Kalesi Osmanlılar'ın ilk zaptettiği Bizans kalesi olmuş ve zamanla bölgeissızlaşmıştır³⁴. Kolcahisar,İnegöl ve Bilecik ya da Bozüyük yönündeki yol güzargahını kontrol altında tutuyor olmalıdır³⁵. İnegöl ve çevresi İpek yolu olarak kullanılan ticaret yolunun batı ucundaki stratejik konumu nedeniyle Ortaçağ dönemi boyunca önemli merkezlerden biri olmaya devam etmiştir. Verimli toprakları tarım ürünleri çeşitliliğine katkı sağlamış, kereste gibi doğal kaynakları ile her dönemde ön planda olmasına destek sağlamıştır.

Teşekkür

Sempozyum sırasında gösterdikleri evsahipliği için başta İnegöl Belediye Başkanı Sayın Alınur AKTAŞ'a, yardımcısı Alper TABAN'a, Sempozyumun düzenlenmesinde emeği geçen Uludağ Üniversitesi'nin kıymetli üyeleri Yrd. Doç. Dr. Doğan YAVAŞ ve Yrd. Doç. Dr. Sezai SEVİM'e, Uludağ Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Başkanı Sayın Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN'e, İnegöl

Kent Müzesi yetkilisi Sayın Önder KILIÇ ve çok kıymetli çalışanlarına içten teşekkürlerimizi sunarız.

³⁰ H.G. Beck, *Kirche und Theologische Literatur im Byzantinischen Reich*, Münih, 1959, ss. 209-211.

³¹ D. Kiminas, *Orthodox Christianity, The Ecumenical Patriarchate, A History of its Metropolitanates with Annotated Hierarchy Catalogs*, Cilt I, 2009, s. 78.

³² M.Fr. Auzépy, "Survey of the Byzantine Monasteries of the South Coast of the Sea of Marmara, 2004", 23. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 20 Mayıs-3 Haziran 2005, Antalya, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2006, ss. 23-34 ve Y. Ötüken v.d., *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler IV*, Ankara, 1986.

³³ R.P. Lindner, *Explorations in Ottoman Prehistory*, Ann Arbor, 2007, s. 87.

³⁴ S.Jr. Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley-Los Angeles-London, 1971, s. 301.

³⁵ Lindner, a.g.e., 2007, s. 86

İNEGÖL KENT MÜZESİ'NDE SERGİLENEN SİKKELER (The Coins Collection of İnegöl City Museum)

Doç. Dr. Derya ŞAHİN*

Özet

Ocak 2009 tarihinde kapılarını ilk kez halka açan İnegöl Kent Müzesi, orjinal arkeolojik eserlerin sergilenmesi açısından diğer kent müzelerinden oldukça farklı bir konumdadır. Çoğu bağış yoluyla müzeye gelen ve sergilenen eserler kronolojik açıdan oldukça geniş bir tarih dilimini temsil eder. Çalışmada amacımız; Klasik Dönemden Bizans Dönemine kadar çeşitlilik gösteren bu koleksiyonu detaylı inceleyecek yorumlamak olacaktır.

Anahtar Kelimeler

Sikke, İnegöl, Klasik Dönem, Hellenistik Dönem, Roma Dönemi.

Abstract

In January 2009 when İnegöl City Museum open edits door to the public for the first time, it has been in a quite different position from the other City Museums in terms of the exhibition of the original archaeological tefacts. The artefacts, most of which are received through he donations and which are exhibited, represents chronologically a very large slice of history. Our purpose in this study will be interpreting this collection which is ranging from Classical to Byzantine Period bye xamining it in detail.

Keywords

Coin, İnegöl, Classical Period, Hellenistic Period, Roman Period.

İnegöl Kent Müzesi Türkiye’de, seksiyonlarında orijinal arkeolojik malzeme bulunduran ender müzeler arasında yer almaktadır. Amacımız sergide bulunan bu sikkeleri inceleyerek kategorize etmek ve mümkün olduğu ölçüde anlamlandırmaya çalışmaktır. Ancak uzmanlık alanımız olmadığı için İslami sikkeler ve Bizans sikkeleri çalışma dışı bırakılmıştır¹.

* Derya Şahin, Uludağ Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, 16059, Görükle-Bursa. E-Mail: dsahin@uludag.edu.tr

¹ İnegöl Kent Müzesinde sergilenen sikkelerin çalışılmasına izin veren ve bize her konuda çok yardımları olan müze yetkililerine çok teşekkür ediyoruz. İnegöl Kent Müzesi arkeoloğu Ceyhun Bayram’a yardımlarından dolayı minnettarlığımızı sunuyoruz.

İnegöl Kent Müzesi'nde bulunan Arkaik, Klasik, Hellenistik ve Roma dönemlerine ait olan 12 adet sikke incelenmiştir. Bu sikkelerin envanter bilgilerine baktığımızda tamamının müzeye geliş şekillerinin bağış yoluyla olduğunu görüyoruz. Müzeye geliş yolları nedeniyle sikkelerin maalesef İnegöl'de bulunup bulunmadıklarını şüphelidir. Bu sebepten sikkelerle direkt kent tarihi, kültürü ve kültleri gibi bazı çıkarımların yapılması konusunda dikkatli olunması gerektiği düşünülmektedir. Sikkeler kronolojik olarak en erkenden en geç gruplara ayrılarak tanıtılmaya çalışılacaktır.

DEĞERLENDİRME

Arkaik sikkelerden ilki (Kat. No. 1) Lydia Kralı Kroisos zamanında darp edilen ve Efes Artemis tapınağı cellasında bulunan sikkeler nedeniyle de oldukça iyi bilinen erken sikke örneklerindendir. Arkaik Lydia sikkeleri üzerinde aslan protomu sıklıkla kullanılan betimler içinde yer alır. Burada aslan protomu kükrer bir şekilde, karşısında boğa protomu ile gösterilmiştir. Kimi araştırmacılar bu betimde aslanı Lydia, boğayı ise Frigia olarak tanımlar ve aslanın yani Lydia'nın Phrygia üzerindeki hegemonyasından bahseder². Erken dönem sikkelerinde ön yüzde yer alan işaret ve betimler çoğunlukla klan, kral, hanedan armalarıyla ilişkili olmalıdır, aslan resmi ya da aslan protomu Lydia krallığına özgüdür³. İkinci arkaik örnek ise Kyzikos darpıdır (Kat.No. 2). Kyzikos İ.Ö. 6. ve 5. yüzyıllarda az sayıda gümüş sikke basmıştır⁴. Ön yüzde kore arka yüzde aslan ve tuna balığı bulunan küçük gümüş tipler oldukça yaygındır⁵.

Klasik Döneme tarihlenen iki sikkeden ilki Sicilya Naksos'a ait bir sikkedir (Kat.No.3), Naksos Sicilya adasında yer alan Hellenistik yerleşimdir. Bağcılık, üzüm yetiştiriciliği açısından oldukça verimlidir, dolayısıyla bu durumla bağlantılı Dionysos tapınımı oldukça önemli bir yer tutmuştur. Naksos sikkeleri üzerinde arkaik dönemden itibaren sarmaşık çelenkli taç, arka yüzde ise yine Dionysos'un tebasından figürler ve üzüm salkımı tasvirleri yer alır⁶. Bu

tip sikkeler üzerinde ön yüzde oldukça hassas ve dikkatli işlenen Dionysos başının aksine, arka yüzde kasları abartılmış ve cürretkar bir uslupta gösterilen Silenos tasviri arkaik dönem sikke tiplerinden etkilenilerek yaratılmış olmalıdır⁷. İkinci Klasik Dönem sikkesi ise Lampsakos basımıdır. Çanakkale Boğazı'nın Anadolu bölümünde kalan kent bir Phokai kolonisidir, gümüş didrahmillerde ön yüzde bitişik iki kadın başı, arka yüzde ise Athena başı yer alır⁸. Gümüş Lampsakos sikkelerinin büyük bir bölümünde ön yüzde çift başlı kadın, arka yüzde korint miğferi giymiş bir Athena başı bulunmaktadır⁹. İki yüzlü baş iki devletin birliğine işaret etmek için özellikle seçilmiştir. Bu durum Atina kentinin Lampsakos kenti ile olan ittifakına gönderme yapar¹⁰.

Dört Hellenistik sikkeden ilki Güney İtalya Metapontum'a ait (Kat. No.7), diğer üç sikkeden ikisi (Kat. No. 5-6) II. Prusias, ve biri I. Prusias zamanına verilmekte olup Bythinia Krallığına aittir. 2005 yılında Bursa Arkeoloji Müzesi uzmanlarından sayın Recep Okçu'nun sikke teşhir kataloğunda da paralel örnekleri görmek mümkündür¹¹. Kat. No.7'de bir Metapontum darpı yer alır. Metapontum Tarentum körfezinde yer alan antik bir Yunan Kolonisidir. Sikkeler üzerinde çok farklı betimler olmakla birlikte bizim örneğimizde olduğu gibi en yaygın tip üzerinde tanrıça Demeter ve buğday başağının betimlendiği tiptir¹². Bu tasarım kentin tarım alanında oldukça verimli olduğunu da işaret eder. Antik kaynaklar Metapontum kenti ile ilgili çok az bilgi verir, örneğin Strabon, kentin tarım konusunda oldukça zengin olduğundan bahseder¹³. Metapontum sikkelerinde İ.Ö 343 yıllarından itibaren sikkelerinin arka yüzünde büyük bir şekilde başak motifleri işlenmeye başlamıştır¹⁴.

Katalog No.8'de gösterilen II. Prusias sikkesinin arka yüzünde ayakta duran figür tanrı Zeus olmalıdır. Sol eliyle kraliyet asası tutan figür, sikke üzerinde açık bir şekilde görülmesede benzer sikkelerden hareketle yukarı kaldır-

⁷ Benzer sikkeler için bkz. Benson 1905: 33 (örnek 171).

⁸ Tekin 1992: 89, res. 71.

⁹ "SomeUndescribedGreekCoins", Amerikan Jorنال of Numismatics, andBulletin of AmericanNumismaticandArchaeologicalSociety, Vol. 30, No.3 (1896) (72-75), 72.

¹⁰ "SomeUndescribedGreekCoins", Amerikan Jorنال of Numismatics, andBulletin of AmericanNumismaticandArchaeologicalSociety, Vol. 30, No.3 (1896) (72-75), 73; Okçu 2005: 55.

¹¹ Okçu 2005: 36,

¹² Sydney 1927: 1-134.

¹³ Sydney 1927: 8.

¹⁴ Sydney 1927: 39-40.

² Eski Lydia derebeylik sistemini tümüyle değiştiren Kroisos, yerel aristokratik hükümetlerin yerlerini demokratik yöntemlere bırakmalarını kolaylaştırmıştır. Buna bağlı olarak kent armaları sikkeler üzerine darp edilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Karwiese 1995: 32. Kimmer saldırısı sırasında ortadan kalkan Phrigia krallığı daha sonra Lydia'nın egemenliği altına girmiştir ve iki klan birleşmiştir.

³ Karwiese 1995: 23-24.

⁴ Tekin 1992: 89; Okçu 2005: 54; Chaill-Kroll 2005: 589-617. (Benzer örnek için bkz.590)

⁵ Hasluck 1906: 26-27.

⁶ Benson 1905: 31-34.

dığı sol eliyle bir çelenk tutmaktadır¹⁵.

Roma Dönemine verilen sikkeler: Antoninus Pius, Gordianus III, Iulia Domna ve Etruscilla sikkesidir. Roma Dönemine tarihlenen sikkelerde ön yüzde imparator ve ailesi yer alırken, sikkelerin arka yüzlerinde propaganda amaçlı farklı betimler kullanılmıştır. Kat. No. 9’da yer alan Antoninus Pius sikkesinin arkasında yer alan Annona betimi tahıl ve hasat ile ilişkili bir kişileştirme¹⁶. Annona Roma sikkelerinin arka yüzünde genellikle yanında modius ve gemi pruvası ile gösterilmiştir. Bu betimleme buğday tedarigi ve bunun gemilerle Roma’ya getirilişine gönderme yapar¹⁷.

Katalog 10’da gösterilen Ankyra darplı sikkenin ön yüzünde imparator Septimius Severus’un eşi Iulia Domna portresi yer alırken arka yüzde ise tanrıça Artemis’in kült heykeli betimi bulunur. Kondüsyonu çok iyi olmayan bu sikke üzerinde Artemis’in, aslında benzer örneklerinde iki geyik tarafından çekilen bir biga üzerinde yer aldığı açıkça belirtilirken¹⁸, elimizdeki örnekte biganın ön kısmı alçak bir platform şeklindedir ve her iki elinden aşağı doğru inen dikey çizgiler çok anlamlandırılmamaktadır. Katalog No. 11’de ön yüzde Gordianus portresi, arka yüzde ise yine benzer örneklerden hareketle tanımlayabileceğimiz, tanrı Sol betimi bulunmaktadır.

Son sikke örneğimiz (Kat. No.12), Traianus Decius’un eşi Herennia Etruscilla’ya aittir. Arka yüzde betimlenen Fecunditas, doğurganlık ve bereketi sembolize eden bir kişileştirme olarak kullanılmıştır. Bu sikke üzerinde Fecunditas bereketle alakalı sol elinde görkemli bir bereket boynuzu tutarken, doğurganlığa işaret eden sağ yanında ise bir çocuk figürü ile birlikte betimlenmiştir¹⁹.

Sonuç olarak; grupta yer alan sikkeler oldukça çeşitli bölge/ kentlerin darbidir ve geniş bir tarihi sürece yayılır. Ancak farklı dönemlerden ve özelliklerden örnek olmaları mahiyeti açısından Kent Müzesi gibi eğitim açısından da önemli bir müzede sergileniyor olmaları müzeye önemli bir değer katmaktadır.

¹⁵ Benzer örnekler için bkznz. Williams 2009: 134-135, kat.128-129.

¹⁶ Roma Dönemi sikkelerinin arka yüz betimleri için bakınız; Sear 1974: 22-23; Okçu 2005: 138 bkznz. AntoninusPius.

¹⁷ Noe 1927: 1-134.

¹⁸ Detaylı bilgi için bkznz. Filges 2015: 156-157, Abb. 140.

¹⁹ Sear 1974:22-23.

KAYNAKÇA

- Benson 1905 F.S. Benson., “Ancient Greek Coins XVI. Sicily, 6. (Motya, Naxos), American Journal of Numismatics (1897-1924), Vol. 40, No. 2 1905, 29-34.
- Chaill-Kroll 2005 N.Cahill-J.H. Kroll., “New Archaic Coin Finds at Sardes”, AJA 109, 2005, 589-617.
- Filges 2015 A.Filges., Münzbildund Gemeinschaft, Die Praegungen der römischen Kolonien in Kleinasien, Bonn-2015.
- Hasluck 1906 F.W. Hasluck., “Notes on Coin-Collecting in Mysia”, The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society, Fourth Series, Vol. 6 , 1906, 26-36.
- Karwiese1995 S.Karwiese, Antik Nümizmatige Giriş, İstanbul -1995.
- Noe 1927 S.P.No., “The Coinage of Metapontum”, Numismatic Notes and Monographs, No.32, 1927-Newyork, 1-134.
- Okçu 2005 R.Okçu., Bursa Arkeoloji Müzesi Sikke Teşhir Kataloğu, Bursa-2005.
- Sear 1974 D.R.Sear., Roman CoinsandTheirValues, London-1974.
- “Some Undescribed Greek Coins”, Amerikan Jorنال of Numismatics, and Bulletin of American Numismatic and Archaeological Society, Vol. 30, No.3, 1896, 72-75.
- Sydney 1927 S. P. Sydney., “The Coinage of Metapontum”, Numismatic Notes and Monographs, No.32, The Coinage of Metapontum (PartOne) (1927), 1-134

Tekin 1992

O. Tekin, Antik Numizmatik ve Anadolu, İstanbul-1992.

Williams 2009

D.Williams., "The Coins of Pontos, Paphlagonia and Bithynia in the Collection of the Archaeological Museum in Florence", The Numismatic Chronicle (1966-), Vol.169 (2009), 105-136.

KATALOG

Arkaik Sikke 1: Kroisos Dönemi Lydia sikkesi.

Müze Envanter No: 23

Tarih: İ.Ö 560-540

Madeni: Gümüş

Çap: 17 mm

Ağırlık: 4,49 gr

Ön yüz: Karşılıklı betimlenmiş boğa ve aslan protomu, aslan ağzı açık ve kük-rer şekilde.

Arka yüz: İki bölümlü quadratum incusum mevcut.

Arkaik Dönem 2: Kyzikos sikkesi, obol.

Müze Envanter No: 24

Envanter No: 24

Tarih: İ.Ö 525/475

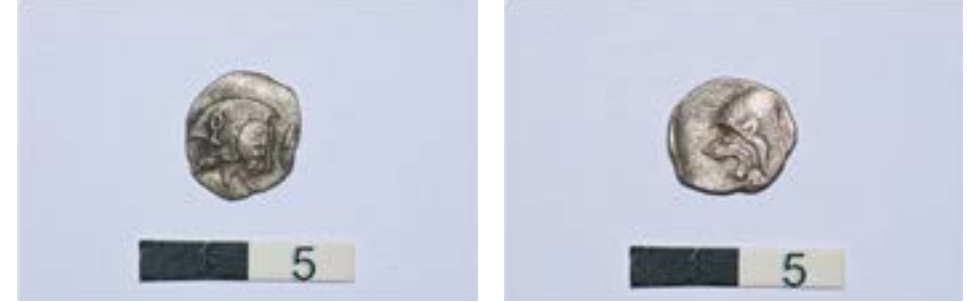
Madeni: Gümüş

Çap: 12 mm

Ağırlık: 0,86 gr

Ön yüz: Yaban domuzu protomu ve ton balığı.

Arka yüz: Quadratum incusum içinde aslan protomu.

Klasik Dönem 3: Naksos sikkesi (Sicilya)

Müze Envanter No: 26

Tarih: İ.Ö 460

Madeni: Gümüş

Çap: 30 mm

Ağırlık: 14.69

Ön yüz: Sakallı Dionysos başı sağa, başında sarmaşık çelengi ve saçının arka-sında topuz.

Arka yüz: Çıplak Silenos sağ elinde bir kantharos tutuyor ve ithyphallic.

Klasik Dönem 4: Lampsakos Sikkesi, Diabol.

Müze Envanter No: 21

Tarih: İ.Ö 4.yüzyıl.

Madeni: Gümüş

Çap: 12 mm

Ağırlık: 1,07 gr

Ön yüz: İanus formlu çift kadın başı betimi.

Arka yüz: Korint miğferli Athena başı. Başın üzerinde Λ harfi Lampsakos'urefere eder

Hellenistik Dönem 5: Bythinia Krallığı Prusias I sikkesi

Müze Envanter No: 17

Tarih: İ.Ö 230 -182

Madeni: Bronz

Çap: 17mm

Ağırlık: 5,78 gr

Ön yüz: defne çelenkli tanrı Apollon başı sağa.

Arka yüz: Dikey yerleştirilmiş yay ve sadak, yukardan aşağı ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΠΙΡΟΥΣΙΑΣ yazısı.

Hellenistik Dönem 6: Bythinia Krallığı Prusias II sikkesi

Tarih: İ.Ö 182-149

Madeni: Bronz

Çap: 21 mm

Ağırlık: 4,53 gr

Ön yüz: Sarmaşık dalı çelenkli Dionysos başı sağa.

Arka yüz: Sağ eli ile lyra çalan ve sağ ayak altında bir monogram bulunan, Kentaur Kheiron ve ΒΑΣΙΛΕΩΣ / ΠΙΡΟΥΣΙΟΥ yazısı.

Hellenistik Dönem 7: Metapontum sikkesi (Güney İtalya)

Müze Envanter No:27

Tarih: İ.Ö 330-280

Madeni: Gümüş

Çap: 21 mm

Ağırlık: 4,35 gr

Ön yüz: Başak Çelenkli Demeter başı

Arka yüz: Buğday başağı. Solda aşağıdan yukarı META yazısı.

Hellenistik Dönem 8: Bythinia Krallığı Prusias II sikkesi

Müze Envanter No:25

Tarih: İ.Ö 182-149

Madeni: Bronz

Çap: 21 mm

Ağırlık: 4,53 gr

Ön yüz:Kralın kanatlı diademli başı sağa. Sağdan sola lejant “KOMMOA. ... AYIHAI”

Arka yüz:Ayakta çıplak erkek, cepheden hafif sola dönük. Sol koluyla mızrağa dayalı, sağ eli havada. Soldan sağa lejant “TIPOYC A.ΩN”

Roma Dönemi 9: Antoninus Pius sikkesi

Müze Envanter No:28

Tarih:156-158

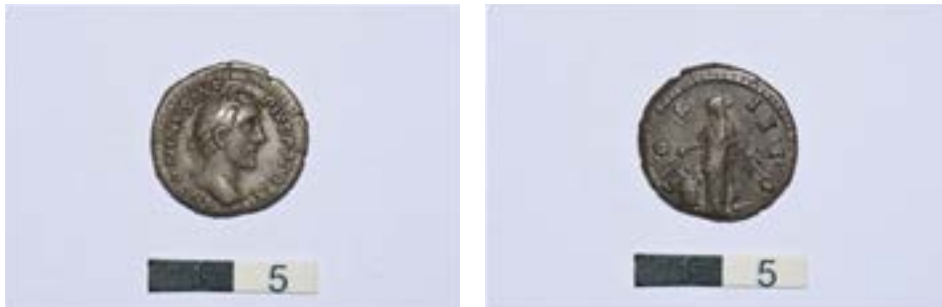
Madeni: Gümüş

Çap: 22 mm

Ağırlık: 3.09 gr

Ön yüz:Defne çelenkli İmparator başı sağa. Soldan sağa lejant “ANTONINUS AVG PIVS PP TRP XII”.

Arka yüz: Ayakta Annona sağa, sol elinde çapa, sağ elinin altında modius üzerinde iki adet mısır koçanı ve çapa. Soldan sağa lejant; “COS III I”

Roma Dönemi 10: Phrygia/Ankyra-Iulia Domna sikkesi

Müze Envanter No:31

Tarih: Septimius Severus193-217

Madeni: Bronz

Çap: 18 mm

Ağırlık: 1,79 gr

Ön yüz: Iulia Domna'nın büstü sağa.DOMNA.

Arka yüz: Artemis Ephesia. ANK PANΩN (Ankyra darplı)

Roma Dönemi 11: Gordianus III. sikkesi

Müze Envanter No:2

Tarih: 238-244

Madeni: Gümüş

Çap: 21 mm

Ağırlık: 2,21

Ön yüz:IMP. GORDIANVS PIVS FEL. AVG. Şua formulu taçla Gordianus.

Arka yüz:AETER-NITATI AVG. Başı şua taçlı, pelerin giymiş, sağ elinde globus, sol el havada

Roma Dönemi 12: Herennia Etruscilla (Traianus Decius'uneşi)

Müze Envanter No: 1

Tarih: 249-251

Madeni: Gümüş

Çap: 21 mm

Ağırlık: 2,78 gr

Ön yüz: HER. ETRVSCILLA AVG hilal içerisindeki Etruscilla'nın diademli büstü sağa.

Arka yüz: FECVNDITAS AVG Ayakta sola duran fecunditas, sol elinde bereket boynuzu tutmaktadır. Sağ tarafında bir çocuk yer almaktadır.

İNEGÖL OMURGALI FOSİL YATAKLARI

(Vertebrate Fossil Beds at İnegöl)

Doç. Dr. Nurfeddin KAHRAMAN*

Özet:

İnegöl Havzası'nı güneyden Domaniç Dağları sınırlandırır. Bu dağların İnegöl Havzası'na inen kuzey yamaçlarının orta kesimleri, Neojen yaşlı karasal dolgularla kaplıdır. Çoğunlukla killi seviyelerden oluşan bu dolgular arasında kalker, marn, kum ve konglomera seviyelerinin varlığı dikkat çeker. Bütün bu formasyonların meydana getirdiği Neojen karasal dolgulardan oluşan yamaç yüzeyleri, Domaniç Dağları'ndan inen akarsularla derin şekilde yarılmıştır. Yarılmaya zaman içinde meydana gelen kütle hareketleri de önemli ölçüde katkı yapmıştır.

İnegöl Havzası'nın güneydoğusundaki yamaçların bazı kesimlerinde oluşan sel yarıntılarında, heyelan yaralarının yüzeylendiği Neojen karasal dolgular içinde, cepler halinde omurgalı fosilleri açığa çıkmıştır. Söz konusu fosiller, Tahtaköprü çevresinde olduğu gibi karayolu yarmalarında da görülmektedir. Bu fosil yataklarının Tahtaköprü dışında, İnegöl'e bağlı Çitli, Kestanealanı ve Hacıkara köyleri çevresinde de bulunduğu bilinmektedir. Yaptığımız saha gözlemlerinde elde ettiğimiz bulgulara göre, adı geçen yerleşmeler çevresindeki fosil yataklarında özellikle hortumlular sınıfı yanında, yırtıcılara ait parçalar ve bazı sürtünge türlerinin de bulunduğu anlaşılmıştır.

İnegöl omurgalı fosil yatakları, başta Tahtaköprü çevresi olmak üzere; tespit edildikleri yamaçlarda erozyon tehdidi altındadır. Erozyon yanında kütle hareketleri ve beşeri faaliyetlerden kaynaklanan baskılar, söz konusu buluntuların tahribine sebep olmaktadır. Bu bakımdan İnegöl fosil yataklarının korunması gereği vardır.

Neojen karasal dolgular içinde geçmiş jeolojik dönemlerde yaşamış canlı kalıntılarının bulunması, her yerde rastlanılmayan bir jeolojik zenginliktir. Bu bakımdan adı geçen fosil yataklarının bulunduğu alanların koruma al-

* Şeyh Edebalı Üniversitesi, Fen Ed. Fakültesi, Coğrafya Bölümü Bilecik. nurfeddin.kahraman@bilecik.edu.tr

tına alınması, buralarda yapılacak kazılarla elde edilecek buluntuların İnegöl merkezinde kurulacak bir doğa tarihi müzesinde sergilenmesi, jeolojik mirasımızın gelecek nesillere aktarılması bakımından büyük önem arz etmektedir.

Anahtar kelimeler: İnegöl Havzası, Neojen karasal dolgular, omurgalı fosil yatakları, Tahtaköprü, Doğa tarihi Müzesi.

Abstract:

Domaniç Mountains generate southern border of İnegöl Basin. The central part of the northern slopes of the mountains across to the İnegöl Basin covered with terrestrial filling material belong to Neogene period. Existence of different levels draws attention that comprise limestone, marl, sand and conglomerate, between these filling materials that in general consist of clayey material. These slope surface that consist of Neogene terrestrial material created by all these formation was split up deeply by the streams which is coming from Domaniç Mountains. Mass movements occurred over time have also significantly contributed to the split-up.

Neogene vertebrate fossils are found at ravines that created by floods at the southeast slope of the İnegöl Basin and at Neogene terrestrial material that exposed because of wounds occurred at land slides like pockets. These fossils are also can be seen across Tahtaköprü and certain road cuts. Except Tahtaköprü it is known that there are fossil beds at around Çitli, Kestanealan and Hacıkara settlements that villages of İnegöl. According to the results we have achieved in our field observations, beside proboscidea, fragments of preys and different kind of reptiles were found at fossil beds located at surroundings of these settlements.

İnegöl vertebrate fossil beds located at these slopes are under threat of erosion. Beside erosion, mass movements and pressures resulting from human activities cause destruction of such findings. In this regard, there is a need to protect the İnegöl fossil beds.

Finding the ruins of living creatures lived at geological history in Neogene terrestrial material is a geological richness that could not be seen everywhere. In this regard protection of this fossil beds, exhibition of findings would

be achieved by excavations around the location in a museum of natural history that established at İnegöl have a great importance in terms of passing on our geological heritage to the next generations.

Keywords: İnegöl Basin, Neogene terrestrial deposits, Vertebrate fossil beds, Tahtaköprü, Museum of natural history.

GİRİŞ

İnegöl Havzası, Marmara Bölgesi'nin güneydoğusunda yer alır. Üst Miyosen öncesine kadar inen ve günümüze kadar aralıklarla meydana gelen tektonik çökmelerle biçimlenen bu havza, doğudan Ahı Dağı ve Pazaryeri düzlüklerinin batı uzantıları, batıdan İnegöl ve Bursa depresyonları arasındaki sırtlar arasında, kabaca doğu – batı doğrultusunda uzanır. Havzayı güneyden Uludağ masifinin doğu yönde uzantıları olan Domaniç Dağları, kuzeyden ise İnegöl ve Yenişehir havzalarını ayıran, 500 – 650 metre arasında değişen yükseltilerdeki sırtlar kuşatmaktadır.

Bölgede yapılan jeomorfolojik çalışmalar, İnegöl Havzası'nın Üst Miyosen ve Pliyosen'de peneplanasyona uğradığını işaret etmektedir¹. Belirtilen evrelerden sonra karasal dolgulardan oluşan yüzeyler, dolgulanmayı takiben daha genç tektonik hareketlerle kuzey yönde eğimlenmiştir. Böylece İnegöl havzasının sularını drene eden Kocaçay'ın yatağı havzanın kuzey kenarına doğru ötelenmiştir.

Saha çalışmalarımız sırasında yapmış olduğumuz tespitlere göre; belirtilen karasal dolguların üst seviyelerinde cepler halinde omurgalı fosil yatakları bulunmaktadır. Karasal dolgular üzerinde gelişen aşınım yüzeyleri, Domaniç Dağları'ndan inen dereler, sel yatakları ve kütle hareketleri ile aşırı şekilde yarılmıştır. Yarıma derecesinin yüksek olduğu yamaçlarda, fosil buluntuları içeren tabakalar açığa çıkmaktadır.

İNEGÖL NEOJEN KARASAL DOLGULARI

İnegöl Havzası'nın Kuvaterner yaşlı alüvyonlarla kaplı en alçak kesimi, kuzey kenara daha yakın şekilde gelişmiştir. Göksu Çayı'nın yukarı çıkışını

¹ Hoşgören, M., Y. 1975 İnegöl Havzası'nın Jeomorfolojisi. İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları, No.81

oluşturan Kocaçay’ da, bu taban kesimini takip ederek Hamzabey’in kuzeybatısındaki Hamzabey Boğazı’ndan geçer ve Yenişehir depresyonuna açılır.

Havza’nın tabanını oluşturan Kuvaterner yaşlı karasal dolgular, akarsu kökenli alüvyonlardan oluşmuştur. Kulaca Köyü çevresinde gözlemlendiği gibi, bu alüvyal dolgular Kuvaterner içinde de değişen kaide seviyesine bağlı olarak boşalmaya uğramıştır.

İnegöl Havzası’nın tabanından itibaren güneydeki Domaniç Dağları’na doğru yükseldikçe Hamamlı, Ortaköy, Hocaköy ve Cerrah köylerini doğu – batı doğrultusunda birleştiren hat boyunca Neojen karasal dolgulardan oluşan yamaçlara geçilir (Harita 1). Bu yamaçlar üzerinde eğim değerleri, dağlık sahaya doğru giderek artar. Belirtilen hat, genç bir fay hattıdır. Daha güneyde, yaklaşık 700 – 750 m. yükseltilerden itibaren de Paleozoik yaşlı metamorfikler ve intrüzif kayalardan oluşan serilere geçilir. Bu geçiş hattı da bir faya isabet etmektedir.

Genellikle kil, kalker, kumtaşı ve gevşek konglomera seviyelerinden oluşan Neojen karasal dolguların farklı seviyelerinde, fosil yatakları bulunur. Bölgede yapmış olduğumuz gözlemlere göre bu fosil yatakları, karasal dolguların üst seviyelerinde poşetler halinde bulunmaktadır. Fosil buluntular, makro türler aittir.

Bölgede toplanarak İnegöl Kent Müzesi’nde sergilenen veya saha çalışmalarımızda ortaya çıkan buluntulara göre; İnegöl omurgalı fosil yataklarında en yaygın türler arasında hortumlu sınıfına ait (*Mastodon sp.*) yanında sığır türleri (*Equus sp.*), sürüngenlerden kaplumbağa (*Testudo sp.*) bulunmaktadır. Saha gözlemlerimiz sırasında yapmış olduğumuz tespitler, bu yatakların tür sayısı bakımından daha zengin olduğuna da işaret etmektedir.

İnegöl Havzası’nı kuşatan dağlık sahalarda da; özellikle Mesozoik (II. Zaman) ve Tersiyer (III. Zaman) arazilerinde de, denizel fosil yatakları bulunmaktadır.

İNEGÖL OMURGALI FOSİL YATAKLARI VE KORUMA ÖNERİLERİ

İnegöl Havzası’nın Üst Miyosen yaşlı karasal dolguları içinde cepler halinde rastlanan omurgalı fosil yatakları, bölgede yaptığımız gözlemlere göre,

ortaya çıkarılan yatak sayısına göre daha fazla sayıda olmalıdır.

Tahtaköprü beldesi, Çitli, Hacıkara ve Kestanealanı gibi köyler çevresinde, bu fosillere ait örnekler İnegöl Kent Müzesi yetkilileri tarafından toplanmış ve adı geçen müzede sergilenmiştir. Biz saha çalışmalarımız sırasında Aşağı ve Yukarıballık köyleri ve Çepel Dere’nin üst çıkırını teşkil eden kesimlerde de benzer fosil yatakları tespit ettik. Bu yatakların fosil zenginliği, ileride yapılacak saha çalışmaları ile daha da netlik kazanacaktır.

Bu yataklardan olan Çitli omurgalı fosil yatağı, beşeri aktivitelerle büyük ölçüde tahrip edilmiştir. İnegöl’ü Kütahya’nın Domaniç ilçesine bağlayan karayolunun Hacıkara Köyü ile Tahtaköprü Kasabası arasında geçtiği sırtlarda da, aynı yaşta omurgalı fosil lokaliteleri bulunmaktadır (**Foto 1**). Bu sırtların, özellikle Tahtaköprü doğusundaki yol yarmalarında açığa çıkan buluntular, yol yapım çalışmaları ile büyük ölçüde tahrip edilmiştir. 2012 yılı yaz aylarında yaptığımız saha çalışmaları sırasında Tahtaköprü Kasabası’nın güneybatısındaki sırt ve tepe yamaçlarında, daha çok hortumlu sınıftan türler aittir savunma dışı örneklerine rastlanmıştır (**Foto 2**). Bu yamaçlarda oluşan heyelanlar yüzünden sözü edilen fosiller de tahrip olmaktadır.

Kestanealanı bölgesinde herhangi bir saha çalışması elimizde olmayan nedenlerle henüz yapılamamıştır.

Jeolojik mirasımızın en önemli unsurlarından olan omurgalı fosil yatakları, nadir bulunan doğal oluşumlardır. İnegöl’de bulunmuş olmaları kelinin tam anlamıyla bir şanstır. Korunmaları, bulundukları yerden alınarak bakım, onarım ve konservasyon yapılarak kamu yararına sergilenmeleri gereği vardır. Böyle bir paleontolojik sergi, İnegöl’ün tanıtımı, bir kültür kenti olma yönündeki izlenimi için iyi bir fırsattır. İnegöl omurgalı fosil yatakları zaman içinde yok olma tehdidi ile karşı karşıya bulunmaktadır. Bu tehditler;

a . İnegöl Havzası’nın güney kesiminde nispeten geniş bir yayılış gösteren ve omurgalı fosil yatakları içeren Neojen yaşlı karasal dolgular, kütle hareketleri, ve bunların sebep olduğu erozyonel gelişmeler nedeniyle aşırı şekilde tahrip olmaktadır (**Foto 3**).

b . Omurgalı fosil yataklarını içeren jeolojik formasyonlar, erozyondan da aşırı şekilde etkilenmektedir. Özellikle yüzeysel akışlar (sheetflood) ve sel suları ile meydana gelen yarıntı erozyonu, fosil buluntu alanlarını da tahrip etmekte, ortaya çıkan fosiller yok olmaktadır.

c . Yörede yapılan tarımsal faaliyetler, belirtilen fosil buluntu alanları için tehdit oluşturmaktadır.

d . Yerleşme, değişik amaçlarla konut, yol ve diğer beşeri faaliyetlerle de fosil yatakları büyük zarar görmekte, ortadan kaldırılmaktadır.

e . Değişik amaçlarla araziden malzeme alımları da, bu omurgalı fosil yataklarını tahrip etmektedir.

İnegöl omurgalı fosil yatakları üzerinde son beş yıldır yaptığımız gözlemler sırasında da, bu fosil yataklarının yukarıda belirttiğimiz sebeplerle önemli oranda tahrip olduğu gözlenmiştir. Örneğin, Tahtaköprü Kasabası güneyindeki tepenin yamaçlarında geçmişte meydana gelen bir heyelan sonucu açığa çıkmış olan bir *Mastodon sp.* savunma dişi, son iki yıl içinde oluşan bir heyelan neticesinde yeni heyelan kütleleri altında kalmıştır.

İNEGÖL DOĞA TARİHİ MÜZESİ

Doğa tarihi müzeleri, yaşanan coğrafyanın temel doğal niteliklerinin, sahip olduğu yeraltı ve yerüstü zenginliklerinin tanınması, değerlendirilmesi bakımından büyük öneme sahiptir. Yetişen nesillerin sağlıklı, sürdürülebilir bir çevre bilincine sahip olmaları konusunda da, doğa tarihi müzelerinin eğitim açısından yeri doldurulamaz bir değeri vardır. Günümüz dünyasında, bir kentin kültür merkezi olarak markalaşma çabalarına bu müzeler büyük katkı sağlamaktadır. İnegöl, ekonomik açıdan son yıllarda hızlı bir gelişme göstermektedir. Türkiye'deki birçok il merkezinden daha yüksek bir nüfusa hitap etmektedir. Böyle bir kentin kültürel açıdan da markalaşması bir zaruret olarak görülmelidir. İnegöl'e bir kültür merkezi kimliğinin kazandırılması, imaj ve tanıtım açısından büyük öneme arz etmektedir. İnegöl'de kurulacak bir doğa tarihi müzesi;

a . Kentin bir kültür merkezi olarak öne çıkmasına, tanıtımına önemli katkılar sağlayacaktır.

b . İnegöl omurgalı fosil yataklarının ve fosillerinin doğal veya beşeri sebeplerle tahribinin önüne geçilecektir.

c . Bulunduğumuz yörenin jeolojik geçmişine dair daha ayrıntılı bilimsel çalışmalar yapılacaktır.

d . İnegöl sahip olacağı böyle bir doğa tarihi müzesi ile başta Marmara Bölgesi olmak üzere, diğer il ve ilçelere de model oluşturacaktır.

e . Kurulacak doğa tarihi müzesi, başlangıçta sınırlı da olsa yeni bir istihdam alanı yaratacaktır.

SONUÇ

İnegöl omurgalı fosil yatakları, Anadolu ve yakın çevresinin paleocoğrafik geçmişine ışık tutabilecek bir tür zenginliğine sahiptir. Bu yataklar, bulundukları formasyonların kolay aşınan, gevşek dolgulardan oluşmaları nedeni ile erozyon tehdidi altındadır. Ayrıca bulundukları sahanın giderek nüfuslanması-na bağlı olarak beşeri tehditler de her geçen gün artmaktadır.

Bu fosil yataklarında kalıntıları bulunan türlerin nesli tükenmiştir. Bu fosil yatakları üzerinde gerekli çalışmalar yapılarak, elde edilen fosillerin İnegöl'de kurulacak bir doğa tarihi müzesinde sergilenmesi, İnegöl için yurtiçi ve yurtdışında iyi bir tanıtım alanı yaratacaktır. İnegöl, ekonomik bakımdan böyle bir müzeyi ayağa kaldıracak güce sahiptir. Kentin kültürel kimliği, kurulacak bir doğa tarihi müzesi ile önemli bir değer kazanmış olacaktır.

KAYNAKÇA

- Altınlı, E. 1978 Niçin “açık hava müzesi?”. Yeryuvarı ve İnsan. S. 3/3. s. 29 – 30.
- Ardel, A. 1947 İnegöl Ovası ve Çerçevesi. Türk Coğrafya Dergisi. S. 9–10. s. 64-95.
- Chaput, E. 1976 Türkiye’de Jeolojik ve Jeomorfojenetik Tetkik Seyahatleri (Çev. Ali Tanoğlu). İst. Üniv. Yay. No: 324. İstanbul.
- Dilli, R. 2014 Doğa Tarihi Müzelerinin Eğitimdeki Rolü. Dumlupınar Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi. S. 40. s. 81 – 96.
- Hoşgören, M., Y. 1975 İnegöl Havzası’nın Jeomorfolojisi. İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları, No.81, İstanbul .
- Kahraman, N. 2015 Eskişehir (Gebze) fosil yataklarında yeni bulgular. Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu bildiri kitapları. C. 1. s. 73.
- Kahraman, N. 2016 General properties of Elmacık fossil beds and its importance in view of Anatolian paleogeography. Global Journal on Humanites & Social Sciences. Selected Paper of 4rd World Congress of Administrative Political Sciences, (APDOL-2015). 26-28 November 2015, Rome, Italy.
- Karataş, A. 2011 Çevre bilincinin geliştirilmesinde doğa tarihi müzeleri’nin rolü. Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. S. 27. s.1 – 15.
- Yalçınlar, İ. 1983 Türkiye’de Neojen ve Kuaterner omurgalı araziler ve jeomorfolojik karakterleri. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Yay. No: 2741. İstanbul.

HARİTALAR

Harita 1: İnegöl Havzası.

FOTOGRAFLAR

Foto 1: Tahtaköprü kasabasının doğusundan geçen karayolu yarmalarında ortaya çıkan omurgalı fosil örnekleri.

Foto 2: Tahtaköprü kasabasının güneyindeki tepenin yamaçlarında heyelan sonucu açığa çıkmış bir Mastodon sp. ait savunma dişi. Dişin uç kısmı kırılmış şekilde bulunmuştur. Bu fosil yatağı, heyelan kütleleri altında kalmıştır.

Foto 3: Çitli Köyü güneyindeki omurgalı fosil yataklarının bulunduğu kesimde oluşan heyelanlardan bir örnek.

TEMEL BESLENME İHTİYACINDAN KUTSALA; İNEGÖL TERRİTORYUMU'NA AİT BİR EKMEK MÜHRÜ (From the Basis Nutrition to Holy; A Bread Seal Belonged to İnegöl Territory)

Yrd. Doç. Dr. Güven GÜMGÜM*

Özet:

Bugün olduğu gibi Antik dönemde de önemli temel beslenme yiyeceği olan ekme, temel gereksinimlerin ötesine geçerek kutsala ait olmaya başlamıştır. Roma döneminde pagan inancı içinde, ihtiyacın ötesinde karşımıza çıkan ekme, Hristiyan inancı ile birlikte dinin önemli öğeleri içine girmiştir. Arkeoloji’de material kültür, temel gereksinim ve kutsal ilişkisini ortaya koyabilecek donelere sahiptir. Arkeolojik material kültür, değişik coğrafyalara ait aynı amaç için kullanılmış objelere sahiptir. İnegöl Kent Müzesi içinde yer alan ekme mührü, İnegöl coğrafyasının geç Roma ve Bizans kültürü hakkında bilgiler vermektedir. Bu çalışma ile İnegöl ekme mührünün dönemi içinde sosyal ve dini kontekslerinin açıklanması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: İnegöl, Roma, Bizans, Ekme, Mühür.

Abstract:

Holy bread has been an important nutrition since antique periods. In pagan belief the bread is not only a food but also it is holy thing in Rome period and it retains its holiness with the Christian religion. Archaeology has evident datas about that bread both as a food material and a holy thing. Archaeological culture materials emerge from in various lands for the same target. The bread seal takes place in İnegöl Museum. And it gives information that İnegöl area dates back late Rome and Byzantine. This search targets to reveal the religious and social scopes.

Key words: İnegöl, Seal, Bread, Rome ,Byzantine.

GİRİŞ:

Günümüzde Bursa’nın ilçesi olan İnegöl oldukça geniş ve zengin bir territoryuma sahiptir (**Resim 1**). Bursa’nın batısına açılan Nilüfer vadisi doğu-

* Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü. guvengungum@gmail.com

da daralarak yeni tepelerle sona erer. Bursa'nın güneyinde yer alan dağlar silsilesi güney doğuya doğru inerek İnegöl'ü de içine alır. İnegöl, kendi havzasına sahiptir. İnegöl'ü çevreleyen dağlar silsilesi özellikle güneyini, ince hatlarla batısını ve doğusunu kapatmış kuzeyde ise Yenişehir ve İznik bağlantısını daha açık halde tutmuştur. Bu coğrafik durum İnegöl ün tarihini de etkilemiştir.

Bugün olduğu gibi antik dönemde de İnegöl bulunduğu ovanın verimli olmasının yanında stratejik bir konuma sahiptir. Tarihte önemli bir yere sahip olan İznik (Nicea) 'in güneyden girişi, batıya bağlanan yolun vazgeçilmez noktası Lopadion (Uluabat) yolunun doğu yönü İnegöl ile buluşmaktadır.

Antik kaynaklarda tarih boyunca bir çok uygarlığa ev sahipliği yapmış olan İnegöl'ün ismi *Angelokome* olarak geçmektedir.

İnegöl Kent Müzesi, arkeolojik ve etnografik olarak bir çok eser barındırmaktadır. Bu çalışma İnegöl Kent Müzesi içinde yer alan bir ekmek mührünü konu almaktadır.

Bu ekmek mührü *Eucaristia* ve kutsal ekmek ile ilgilidir. Eucaristia, Hristiyan dini içinde yapılan bir liturjiyi, işaret etmektedir. Bu liturji içinde şarap kadar ekmek de önemlidir¹. Tarih boyunca insanın en temel beslenme ihtiyacını karşılayan ekmek, tarihin belli dönemlerinde insanın vazgeçilmez beslenme unsurlarından biri olduğundan önemli görülüp kutsanmaya başlanmıştır. Hristiyan âlemi ekmeği Hz. İsa'nın bedeni olarak görmüş ve kanını ise şarap olarak tanımlamıştır. Bu tanımlama üzerinden bir dinsel ayin şekli oluşturmuş ve anlamlandırmıştır (**Resim 2**).

İnegöl terrioryumundan geldiği düşünülen bu kutsal ekmek mührü; sert bir kilden yapılmış oldukça homojen bir yapıya sahiptir, yüzeyde kırmızımsı bir renk, kesitte sarımsı bir renge dönüşmektedir. Ön yüzünde, bir kuşak içinde üçgen motifler yer alır, orta göbekteki daire ise karelere bölünmüştür. Dairenin köşeleri içinde dört adet üçgen oluşmuştur. Mühürde yer alan bu motifler pişirme öncesi hamur yaşken verilmiştir.

Mühür iyi korunarak günümüze gelmiştir. Sadece ön yüzde ve arkada

¹ Eroğlu 1999, 439-453.

bulunan kulpta küçük bir kırık vardır. Ön yüzün çapı 8,6 cm dir. Bir kuşak içinde yer alan üçgenler 1 cm. yüksekliğe sahiptirler (**Resim 3**).

Arka yüzde; 3,6 cm. genişliğinde ve 5,1 cm. uzunluğunda bir kulp bulunur. Kulp üzerinde dikey çizgiler bulunur. bu çizgiler kulbu enlemesine geçer ve çizgiler 2 mm. lik bir derinliğe sahiptirler.

Kulbun gövdeye oturduğu yerde üç adet delik bulunur ortadaki delik yandakilere göre daha büyük olarak açılmıştır. Gövdenin arka tarafında, kil fırına verilmeden önce çizilmiş motifler bulunur. Bu motifler geç dönem chrismon 'larını çağrıştırmaktadır.

İtalya'nın Soletto² kentindeki arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan ekmek mührü, Yunanistan'ın Aegina ve Korint kentindeki ekmek mührü, İnegöl ekmek mührü ile benzerlikler göstermektedir. Aynı zamanda İstanbul Saraçhane'de ortaya çıkarılan ekmek mührü de aynı kategoride değerlendirilebilir.

Son yıllardaki araştırmalarda Ayasuluk Tepesi St. Jean Anıtı kazılarında bulunan ekmek mührü de yaklaşık döneme ait olmasından dolayı bahsetmeye değerdir³.

İnegöl ekmek mührü, konteks özellikleri göstermeyen tam olarak nereden geldiği belli olmayan bir eserdir. Arkeolojik kazılardan gelmemiş olması onun geçmişini sorgulamamızı engellemektedir. Başka yerlerde çıkan örnekler üzerinden hareket ettiğimizde, bu tip mühürlerin IX. yüzyıldan XII. yüzyıla kadar bir kronoloji içinde olduklarını görebilmekteyiz.

Bazı önemli arkeolojik araştırmalarda kilise içinde bulunan ekmek mührü ile birlikte kutsal (*prosphora*) ekmeği kesmek için kullanılan demir falçatılar, kaşıklar ele geçirilmiştir⁴. Tüm Bursa çevresi için söyleyebileceğimiz şey, aynı zamanda İnegöl için geçerlidir, yani ortaçağ kazılarının olmaması bu dönem ile ilgili detaylı bilgilerin ortaya çıkmasının önünde büyük bir engeldir.

² Arthur 1997, 525-530.

³ Fındık 2015, 299-308

⁴ Arthur 1997, 526 .(İtalya'nın güneyinde bulunan Quattro Macine kazıları).

Üzerindeki motifler ve hamur rengi düşünüldüğünde İnegöl kutsal ekmeğe mührü en çok Soletto kutsal ekmeğe mührüne benzemektedir. IX-X. yüzyıla tarihlendirilen Soletto mührü, İnegöl ekmeğe mührünü de o tarihe yanaştırmaktadır.

Ayasuluk tepesinde bulunan mührü Soletto ve İnegöl mührüne göre daha kaba olarak işlenmiş olduğundan biraz daha erkene tarihlendirilebilir.

İnegöl tüm çağlarda önemli olduğu gibi Ortaçağda da önemli bir yere sahip olup Eucaristik dinsel törenlere ev sahipliği yapmış bir yerleşim yeridir.

KAYNAKLAR

A.H. Eroğlu, “Ekmek Şarap Ayini (Evharistiya) Konusunda Katolikler ve Protestanlar Arasındaki Anlayış Farklılıkları”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C 39, Ankara, 1999, 439-453.

P. Arthur, “Uno Stampo Eucaristico Bizantino da Soletto”, Archeologia Medievale XXVI, 1997, 525-530.

Davidson G.R., 1952 Corinth. Results of Excavation conducted by the American School of classical Studies at Athens, vol. XII. The minor objects, Princeton.

Fatma Ebru Fındık, 2015, Mustafa Büyükoğlanlıya Armağan Kitabı ‘Eukharistia ve Prosphora’, Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı Kazılarında Kutsal Ekmek Mührü 2015, 299-308.

G. Galavaris, Bread and the Liturgy. The Symbolism of Early Christian and Byzantine Bread Stamps, Madison, 1970.

R.M. Harrison, Excavations at Saraçhane in Istanbul, Volume 1, Princeton University Press and Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1986.

1-Genel Harita

Resim 2. Ekmek mührünün ön yüzü.

Resim 2. İnegöl Ekmek Mührü Arka yüz

İNEGÖL'DEN BİR FİĞÜRİN (A Figurine from İnegöl)

Arş. Gör. Nur Deniz ÜNSAL*

Özet:

Anadolu'da Neolitik Çağ'dan itibaren pişmiş toprak, mermer, ahşap gibi malzemelerden yapılmış olan insan figürinleri ve idoller, başta Çatalhöyük olmak üzere Hacılar, Köşk Höyük, Kuruçay gibi yerleşimlerden bulunmuştur. Bu heykelcikler çeşitli biçimlerde karşımıza çıkmaktadırlar.

Oturur ya da ayakta durur şekilde betimlenen bu heykelciklerin çok büyük bir bölümü kadın olarak yapılmıştır. Erkek figürin örnekleri oldukça azdır. Kalkolitik Çağ ile birlikte bu heykelciklerin giderek şematikleştiği izlenmektedir. Kalkolitik Çağ örneklerine ise Can Hasan, Hacılar, Kuruçay gibi merkezlerde rastlamaktayız.

Erken Tunç Çağında da Anadolu'da, hem doğal görünümlü hem de şematize olarak işlenmiş pişmiş topraktan ve diğer malzemelerden yapılmış figürin ve idollerin merkezlere göre yayılımı ve yoğunluğu farklılık göstermektedir.

İnegöl'de bulunmuş ve bu bildiri kapsamında incelenecek olan kadın figürini ise ayakta durur bir şekilde işlenmiştir. Bu örnek elleriyle göğüs kısmını kapatmış olarak betimlenmiştir. Söz konusu İnegöl kadın figürini, Orta Tunç Çağı ve Geç Tunç Çağı örnekleri ile de karşılaştırılabilmektedir. Bu tip figürinlerin benzerleri, Anadolu'nun batısındaki Kiklad Adaları, Kıta Yunanistan, Kıbrıs ve Mezopotamya'da ele geçmiş maden ve pişmiş toprak eserler ile paralellik göstermektedir. Ayrıca söz konusu kültürlere ait idol ve figürinlerin de birbirlerinden etkilendikleri tespit edilmiştir.

* Araş. Gör. Nur Deniz Ünsal, Fen – Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü. ndunsal@uludag.edu.tr
Bu ilginç konuyu çalışmamda beni teşvik eden çok değerli hocam Prof. Dr. Mustafa Şahin'e, İnegöl Kent Müzesi'nin değerli çalışanları Sayın Önder Kılıç ve Ceyhun Bayram'a işbirlikleri ve yardımsever davranışları nedeniyle en derin teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca figürinin çizimi ve fotoğraflanması konusunda yardımlarını esirgemeyen Arkeolog Asya Karacadağlı ve Arkeolog Gurbet Kılınc'a teşekkürü bir borç bilirim.

Anahtar kelimeler: Anadolu, İnegöl, Tunç Çağı, Kadın, Figürin, İdol

Abstract:

The human figurines and idols which were made from the materials of terra cotta, marble and wood from Neolithic Age in Anatolia were found particularly in the settlements of Çatalhöyük, Hacilar, Köşk Höyük and Kuruçay. These small statuette are encountered in a variety of forms.

These figurines, most of which were depicted as sitting or standing positions were made as a woman. Male figurine examples are scarce. It is seen that these statuettes increasingly schematicized with Chalcolithic Age. We find the examples of the Chalcolithic Age in the settlements of Can Hasan, Hacilar and Kuruçay.

In Early Bronze Age, in Anatolia, the dispersion and the density of the figurines and idols made from terracotta and other materials which are both natural looking and schematicized on the center vary.

The female figurine found in İnegöl which will be examined in this article is depicted in a standing position. This piece has been depicted as closing her chest with her hands. This İnegöl woman figurine can be compared with the samples of Middle Bronze Age and Late Bronze Age. These type of figurines shows parallelism with the metal and terracotta figurines which are found from Western Anatolia, Cyclades Islands, Mainland Greece, Cyprus and Mesopotamia. Also, it is understood that the idols and figurines belonging to these cultures influenced each other.

Keywords: Anatolia, İnegöl, Bronze Age, Woman, Figurine, Idol

GİRİŞ

Figürinler, insanların, hayvanların ve nesnelerin küçük ölçekli temsilleridir ve çok uzun bir zaman diliminde kullanılmış olan kaybolmamış bir geleneğin ürünleridir. Ana materyal, dönemden döneme ve bölgeler arasında değişiklik gösterir. Taş, metal dışında, özellikle kil ana materyal olarak kullanılmıştır. İnegöl figürini de kilden yapılmıştır. Kil objeler, genellikle değerli maden, taş ve fayans gibi objelerin yerini tutmakta olup daha ekonomik olma

özellikleriyle genellikle tercih edilmektedir.

Kilden yapılmış çıplak kadın figürinleri, Yakındoğu’da tarih öncesi ve sonrası çağlarda görülmektedir. Taş ya da kil kalıptan basılarak yapılmış ya da elde şekillendirilmiş çıplak kadın figürinlerinin duruşları farklı olsa da, figürinler çoğu bakımdan benzerdir ve muhtemelen toplu üretilmiştir. Doğurganlık ve bereketi gösterme amacıyla olsalar da, onların evrensel bir ana tanrıçayı temsil ettiği kesin olarak söylenemez. M.Ö. erken 2. binyıl mühürlerindeki bazı tasvirler ve kil figürinler, tam cepheden verilmiş çıplak kadınları göstermektedir. Genellikle bir kült heykelini tasvir ediyormuş gibi bir kaide üzerinde gösterilirler. Bu figürler çoğu zaman ilahilik sembolü boynuzlu başlık takmazlar fakat zaman zaman saygı duyulacak ve tapılacak bir nesne olarak görülürler. Yeni Asur ve Yeni Babil sanatında, cepheden tasvir edilmiş boynuzlu başlıklı ve sıklıkla kanatlı olan çıplak kadın şüphesiz İştâr’dır¹.

Annelik ya da kadınlık özelliklerine sahip güçlerin üst paleolitik çağlardan beri betimlendikleri ortadadır. Bu tür sanat eserlerinin dini ve bereketi işaret eden görevleri olduğu genellikle kabul görmektedir. Cinsiyet organları, göğüsleri, belirgin kalçaları ve özellikle çocuklarıyla bir arada gösterilen figürinlerin, çoğalma, üreme ve bereket kavramlarıyla ilgili oldukları kabul edilmektedir. Ayrıca kadının göğüslerini tutuşu, beslemeyi ve süt vermeyi yani anneliğin esas fonksiyonunu yansıtmaktadır. Bu açıdan bakıldığında bu tipte gösterilen kadın figürinlerin doğurma, besleme ve büyütmeyi yani anneliğin ana görevlerini ortaya koydukları açıkça görülmektedir².

Üst paleolitik örnekleri arasında en bilineni “Willendorf Kadını” ya da “Willendorf Venüsü” olarak adlandırılan eserdir. Yaklaşık 11 santim yüksekliğindeki bu heykelciğin tarihinin M.Ö. 28 bin – 25 bin olduğu varsayılmaktadır. Muhtemelen bölgede avcılıkla geçinen insanlar, kendi nesillerini devam ettirmek saikiyle, bir tılsım niteliğinde, kadının dişiliğinin ve doğurganlığının ön plana çıkarıldığı bu objeyi kendileriyle birlikte taşıyor olmalıydılar. Söz konusu bu objenin bulunduğu Willendorf merkezinin, avcı kabilelerin geçici süreye iskan ettiği bir yer olduğu ileri sürülmektedir³.

¹ Black – Green 2008: 144

² Özgüç 1943: 69

³ Erden 2014: 11

Ege tarih öncesi figürinleri ile ilgili olarak bilim adamı Colin Renfrew, 2003 yılında yayınlanmış olan kitabında şu düşünceleri kaleme almıştır⁴:

“Figürinlerin ne için yapıldıklarını tam olarak bilemiyoruz ve muhtemelen de asla bilemeyeceğiz. Onlar sadece ve bakılması iyi olduğu için basit bir şekilde oluşturulmuş olmamalıdır. Onlar da ritüelle ilgili bir takım işlevlere sahip olabilirler. Ya da oyuncak olabilirler. Ya da eğitime yardımcı olarak kullanılmış olabilirler. Ancak figürini yapanların niyetlerinden en az birinin, ortaya göze hitap edecek iyi bir iş çıkarmak olduğunu hayal etmek zor değildir.”

Anadolu Figürinlerine Kısa Bir Bakış ve İnegöl Figürini’nin Genel Özellikleri

Anadolu’da Neolitik Çağ’dan başlayarak pişmiş toprak, mermer, ahşap gibi malzemelerden yapılmış olan insan figürinleri ve idoller, başta Çatalhöyük olmak üzere Hacılar, Köşk Höyük, Kuruçay gibi yerleşimlerden ele geçmiştir. Bu heykelcikler çeşitli biçimlerde karşımıza çıkmaktadırlar. Ana tanrıça olduğu düşünülen figürinlerin özellikle Orta ve Batı Anadolu’da, seramikli neolitiğin geç evrelerinde yaygınlaştığı anlaşılmıştır. Çatalhöyük ve Hacılar Geç Neolitik Çağ ile Erken Kalkolitik Çağ (M.Ö. yaklaşık 8000 – 5500) yerleşmelerinde bulunan tam plastik insan figürinleri, etkileyici ve çarpıcı küçük buluntuların başında gelmektedir. Bu tasvirlerde kadın vücutlarının dişilik özelliklerinin vurgulanması genel bir ortak özellik gibidir⁵. Hacılar’da figürin yapımcılığının yaygın olduğu Geç Neolitik Çağ’da, figürinler çok küçük ölçülerdedir ve çoğunlukla özenli pişirilmemişlerdir. Kalkolitik Çağ’a tarihlenen Trakya’daki Aşağıpınar yerleşiminden bulunmuş olan kadın figürini de İnegöl figürinine benzer bir anlayışla göğüslerini tutar vaziyette gösterilmiştir⁶.

İnegöl’de bulunmuş ve bu bildiri kapsamında incelenen kadın figürini, ayakta durur bir şekilde ve çıplak olarak tam cepheden tasvir edilmiştir (Resim 1). Parçanın, İnegöl Kent Müzesi’ne geliş şekli bağış yoluyla olmuştur. Figürinin saçları omuzlarına düşmüş olarak gösterilmiştir. Saçları üzerinde herhangi bir şapka, başlık ve boynuz yoktur. Alını geniş olarak işlenmiştir. Yüzü biraz

dolgun, yuvarlak, boynu kısa ve kalındır. Figürinin yüzü üzerinde yer alan organlardan kaş, göz ve burun belirgin değildir. Başın gövdeyle birlikte yapıldığı anlaşılmaktadır. Göğüsler ve cinsel organ kabaca belirtilmiştir. Bunlar dişilik sembolleridir. Dişilik organlarının belirtilmesi konusu, üreme ve beslenme yani çocuğun beslenmesi fonksiyonuna işaret etmektedir. Bir bütün olarak figürin dolgun ve yuvarlak hatlıdır. Omuz ve kalçaları aynı hizadadır. Kollarıyla gövde arasında açıklık veya boşluk yoktur. Bacakları neredeyse tamamen bitişiktir. Arada çok az bir boşluk dikkati çekmektedir. Dirsek kemikleri sivri değil yuvarlatılmış olarak gösterilmiştir. Kollarını göğsüne kadar yukarı çekmiş ve elleriyle göğüslerini tutar pozisyonda gösterilmiştir. Göğüslerini tutan ellerinin parmakları belirgin değildir. Beli kalındır. Pubik kesim çizgisel olarak belirtilmiştir. Bacaklar nispeten kalın olup ayaklar korunmamıştır. Dizler belirgin gösterilmemiştir. Figürinin arkası düz plaka ya da panel şeklindedir. Figürinin üzerinde baş kısmına yakın herhangi bir delik yoktur. Bundan yola çıkarak bu parçanın amulet olarak kullanıldığını düşünemeyiz. Genel itibarıyla figürinin vücudu dış hatlar (konturlar) yumuşatılarak verilmiştir ve vücut çok abartılmamıştır. Genel olarak gövde biçimi doğaldır. Baş, boyun, gövde ve bacaklar üzerinde herhangi bir bezeme yoktur. Ancak figürinin üzerinde yer aldığı plakanın bir kenarında çizi bezeme izleri görülmektedir. Figürinin, baş, boyun, üst gövde ve alt gövdede yer alan bacaklar ve ayaklar hariç korunmuştur. Figürin neredeyse tama yakın bir şekilde korunmuştur.

Bir figürin yapıldığı malzeme yüzeyinden oldukça kabarık olmasına yüksek kabartma denir. Bu kabartmalarda figürin kenar çizgileri (konturları) oldukça derin oyulmuştur. Bunların dışında yapılan alçak kabartmalarda, figürlerin kenarları çizgisel iz şeklinde oyulmuştur. Bu nedenle kabartma duvar/levha yüzeyinden daha ileri çıkmamaktadır. İnegöl figürini yüksek kabartmaya yakın bir anlayışta yapılmıştır.

Çalışma yöntemi olarak, öncelikle İnegöl Kent Müzesi vitrininde korunan eserin envanter bilgileri, ölçüleri alınmış ve fotoğraflama ile çizim işlemleri tamamlanmıştır. Çizimde figürinin ön, arka ve yan kesitleri verilmeye çalışılmıştır. Figürin birebir ölçülerde teknik çizime aktarılmıştır. Arka cephe düz levha şeklindedir ve herhangi bir detay bulunmamaktadır (**Çizim 1**).

İnegöl figürininin stratigrafisi ve arkeolojik konteksti belli ve sağlam

⁴ Renfrew 2003: 77

⁵ Duru 2010: 43

⁶ Aydıngün 2005: 25 res. 21

değildir. Kazı buluntusu olmayan bu figürinin buluntu yerinin İnegöl 1/Cumatepe Höyüğü olduğu düşünülmektedir. Bursa-Eskişehir karayolunun güneyinde kent merkezinin içinde kalan İnegöl 1/Cumatepe Höyüğü, her geçen gün yoğun bir tahribata maruz kalmaktadır. 1993 yılında III. derece arkeolojik sit alanı olan höyükte, 1999 yılında Bursa Müze Müdürlüğü tarafından iki ayrı kazı çalışması yapılmıştır. 1999 yılında, Müze Başkanlığında yürütülen kazılar neticesinde açık-devetüyu çanak çömlek yanında, gri seramik parçaları da bulunmuştur. Bu seramiklerin geldiği tabakanın Troia VI (M.Ö. 1.800-1.200) ile çağdaş olduğu söylenmiştir. Orta Tunç Çağı malzemesi veren taş sırasının, yine aynı dönemden bir duvar olduğunun anlaşıldığı, bu duvar taşlarının altında ve yanlarında kemik buluntuların geldiğinden bahsedilmiş olup bunların Orta Tunç Çağı'nda sık görülen ev tabanları altına yapılmış olan intramural gömüler olduğundan bahsedilmiştir. Bu duvar ile aynı doğrultuda açığa çıkan diğer taş duvar temelinin de, çıkan ağırşak ve çanak çömlek parçalarından hareketle, Erken Tunç Çağı III'e ait olduğu tahmin edilmiştir⁷.

İnegöl figürini eğer bu höyüğe ait ise yukarıda anılan tabakalarla ilişkili olabilir. Ancak bu bir varsayımdan ibarettir. Höyük ile ilgili arkeolojik literatüre ana hatları ile bakıldığında; 1948 yılında Kılıç Kökten, Kuzeybatı Anadolu tarih öncesi çalışmaları kapsamında İnegöl'ü ziyaret etmiştir⁸. Mellaart 1955 yılındaki yayınında, kuzeybatı Anadolu'daki prehistorik yerleşimleri incelemiştir⁹. 1967 yılındaki makalesinde David French, İnegöl Höyük'te bulunan gri minyas seramiğinden ve diğer seramik gruplarından bahsetmiştir¹⁰.

Figürinler, çanak çömlek parçaları gibi tarihlemeye ve bölgeler arası ilişkilerin saptanmasında önemli bir role sahiptir. Ancak İnegöl figürini, bilimsel bir kazı çalışması neticesinde bulunmadığından bu fonksiyonun yerine getirilmesi zordur. Dolayısıyla bu figürinin arkeolojik konteksti olmadığından figürinin sahibi veya onu yapan kişi için anlamını ortaya çıkaracak herhangi bir arkeolojik kanıt maalesef bulunmamaktadır. Bir arkeolojik konteks olmadan yorum yapmak zordur.

Figürinlerin çeşitliliği ve bulunduğu konteksler her zaman din ile izah

⁷ Özeren vd. 2001: 94-96 çiz. 1, res. 2,4,7

⁸ Kökten 1951: 209 vd.

⁹ Mellaart 1955: 53 vd.

¹⁰ French 1967: 49 vd.

edilemez. Alternatif yorumlar ve işlevler aranmalıdır. Bunu yapabilmek için bulunan figürinlerin yerini ve sayısını kaydetmek gerekir. Figürinlerin birlikte bulundukları nesneleri, biriktirme geçmişlerini, nasıl yapıldıklarını ve neden kırıldıklarını, var olma tarihçelerini, şekillendirildikleri andan itibaren bir çok kişi tarafından kullanışlarını anladıktan sonra, figürin sahiplerinin yaşam tarzı hakkında çıkarım yapabiliriz. Ayrıca arkeologlar kendi algı ve ilgi alanlarına göre anlamlar üretebilir. Kaçınılmaz olarak, arkeolojik yorumlama gerçeklerden oluşur. Ama aynı zamanda hayal gücü ve arkeologların yorumuna da bağlıdır¹¹.

İnegöl Figürininin Çevre Kültür Bölgeleriyle ve Komşu Bölge Örnekleriyle Karşılaştırılması

Kayseri'de bulunan Kültepe Höyüğü, Karum'da Ib katı evlerinin tabanları altındaki mezarlarda, mezar hediyesi olarak bulunan tunçtan döküm olarak yapılmış çıplak tanrıçanın yüksek kabartması, İnegöl figüriniyle fizyolojik açıdan bir benzerlik göstermektedir. Ancak Karum'daki buluntunun serpuşu ve bunun üzerinde de iki boynuz sırası bulunmaktadır. Kaniş tanrıçası, boynuzlu, serpuşlu Eski Babil üslubunda yapılmıştır. Bu Kaniş tanrıçasının Eski Suriye üslubu ile bağlantılı Eski Babil üslubunun çok kuvvetli etkisinde kaldığı ifade edilmiştir. Bu etkiler, çok kuvvetli bir ihtimalle Kuzey Mezopotamya ve Kuzey Suriye şehirlerinden gelmiştir¹². Yine Ib katında bir evin tabanı altındaki küp mezarda bulunan fildişi çıplak tanrıça heykelciği, bu çağda yerli halkın baş tanrıçası olan Kubaba'nın özelliklerine, yani bereket sembolüne ve üretken karakterine uymaktadır¹³.

¹¹ Tzonou-Herbst 2010: 220

¹² Özgüç 2005: 205 res. 241

¹³ Özgüç 2005: 207 res. 242

Katalog**Müze Eserin Geliş Şekli:** Bağış yolu ile**Malzeme:** Pişmiş Toprak**Korunduğu Yer:** İnegöl Kent Müzesi / Höyükler Odası**Müze Envanter Numarası:** 32**Bulunduğu Yer/Tabakası:** İnegöl Cumatepe Höyüğü ?**Dönemi:** Tunç Çağı**Mevcut Ölçüler:****Yükseklik:** 6,70 cm**Genişlik:** 2,90 cm**Kabartma Yüksekliği:** 0,80 cm**Kalınlık:** 0,60 cm**Hamur Rengi:** 7.5 YR 5/3 brown (kahverengi)**Astar:** 7.5 YR 4/3 brown (kahverengi)**Malzemenin Durumu:** Tama yakın korunmuş**Pişme şekli:** İyi/Orta Derecede

İnegöl figürini ayrıca Kültepe’de hem aşağı şehir Karum’da, hem de Sitadel’de *in situ* durumda açığa çıkarılan tanrıçanın altın yaldızlı fayans heykelcikleriyle¹⁴ benzerlik göstermektedir. Bu figürinler, göğüslerini elleriyle alttan tutarlar ve malzemesi fayansdır. Ancak İnegöl figürini göğüslerini tamamen kapatmaktadır. Bu figürinlerin de arkaları İnegöl figürinin de olduğu gibi düz plaka-panel şeklindedir.

M.Ö. 3. binyılın sonuna tarihlendirilen alabasterden yapılmış ve oturur şekilde betimlenmiş Kültepe’den bulunmuş bir diğer örnekte¹⁵ İnegöl kadın figüriniyle aynı anlayışla yapılmıştır.

¹⁴ Özgüç 2005: 207-208 res. 243-244

¹⁵ Kulaçoğlu 1992: 108 res. 126

Ayrıca, M.Ö. 2. binyılın başına tarihlendirilen kurşundan yapılmış ve göğüslerini tutan Kültepe’den bulunmuş bir başka örnekte¹⁶ İnegöl kadın figüriniyle benzerlik göstermektedir.

Yine Kültepe’den bulunmuş, M.Ö. 18. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen fayanstan yapılmış ve ayakta betimlenmiş bir diğer heykelcikte¹⁷ İnegöl kadın figüriniyle benzerlik arz etmektedir.

Kültepe’den gelen bir diğer örnek kadın biçiminde pişmiş toprak vazo şeklindedir ve M.Ö. 18. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmektedir. Bu örnekte göğüslerini tutar şekilde betimlenmiştir¹⁸.

Orta Tunç Çağı’nda tüccarların Kaniş’e Kuzey Suriye şehirlerinden çok miktarda obje getirdiği kanıtlanmıştır. İnegöl figürini de Kaniş ile ve dolayısıyla Mezopotamya ve Suriye arasındaki ticari ilişkilerin yerel bir sonucu olabilir.

Kültepe dışında Çorum - Alacahöyük’te bulunmuş olan gümüş ve bronzdan yapılmış, stilize kadın figürinleri, M.Ö. 3. binyılın ikinci yarısına tarihlendirilmektedir¹⁹. Bu iki örnekte göğüslerini tutar şekilde tasvir edilmişlerdir.

Irak-Tell Harmal’dan bulunmuş, Eski Babil dönemine tarihlenen ve kalıp yapımı olduğu düşünülen çıplak kadın figürini, İnegöl figürini gibi çıplak olarak ve göğüslerini tutar vaziyette gösterilmiştir²⁰.

Bir diğer örnek Mari Sarayı’ndan gelmektedir. Bir fırının yakınında bulunan ve yaklaşık M.Ö. 1800 civarına tarihlenen bu kil obje (pişmiş toprak, yükseklik 23,4 cm, genişlik 12,6 cm, derinlik 6,7 cm, Halep Milli Müzesi), oturan bir kadın figürinini tasvir etmektedir. Muhtemelen bu parça Mari Sarayı çalışanlarının küçük sarayı için onları koruyan ve adakta bulunan tanrılarla günlük bir teması sağlayan tanrıçanın ekonomik bir görüntüsü olarak düşünü-

¹⁶ Kulaçoğlu 1992: 102 res. 120

¹⁷ Kulaçoğlu 1992: 110 res. 128

¹⁸ Kulaçoğlu 1992: 114 res. 132; Özgüç 2005: 210 res. 247

¹⁹ Kulaçoğlu 1992: 84, 85 res. 98-99

²⁰ Dales 1963: 33 res. 19

müştür²¹.

Ugarit'ten bulunmuş kilden çıplak kadın figürini, Geç Tunç Çağı'na tarihlendirilmektedir²². Bu figürin de İnegöl figüriniyle benzer anlayışta yapılmış olup göğüslerini tutar vaziyette betimlenmiştir. Ancak baş kısmı korunmamıştır.

Orta Elam döneminde de (M.Ö. 14. - 13. yüzyıl) pişmiş toprak figürinlerin üretimi söz konusu olmuştur. İlginç bir grup İran-Susa'da arkeolog W. K. Loftus tarafından bulunmuştur. Loftus, yaklaşık 200 parçadan oluşan bir koleksiyondan bahsetmektedir. Bunlardan yaklaşık 40 tanesi British Museum'dadır ve büyük bir bölümü çıplak tanrıça temsilleridir. Bu örneklerle yakından karşılaştırılabilecek diğer bir örnek Haft Tepe'de bulunmuştur (Khuzistan'da, önce Negahban daha sonra Tahran Üniversitesi tarafından kazılmıştır). 1852 yılında Loftus tarafından Susa'da bulunan figürinler, çıplak bir kadını göstermektedir. Bu muhtemelen bir tanrıçadır. Elleriyle göğüslerini tutmaktadır. Kalça ve kasık üçgeni belirgin bir şekilde tasvir edilmiştir. Kolye, bilezik ve küpe takmaktadır. Ayrıntılı bir saç tuvaleti vardır. Boynundan sarkan kolye göğüslerinin arasında yer almaktadır²³.

İran-Susa'dan bulunmuş ve abartılı vücut hatlarıyla gösterilmiş bir diğer çıplak kadın figürini, yine göğüslerini tutar vaziyettedir ve figürinin üzeri bantlarla detaylı olarak süslenmiştir. Figürin, Yeni Babil dönemine tarihlenmiştir ve kalıpta yapılmış olduğu düşünülmektedir²⁴.

1984 yılında Samos Adası'ndaki Hera kutsal alanında yapılan kazılarda, Kuzey Suriye stilinde kabartmalı bronzdan bir at alınlığı bulunmuştur. Piramidal forma sahip buluntunun üst kısmında kanatlı güneş kursu altında sıra halinde üç çıplak kadın figürü göğüslerini tutar şekilde betimlenmişlerdir. Aşağıda ise benzer kadın figürü bir aslan başı üzerinde yükselmekte ve iki yana açtığı elleriyle iki aslan kafası tutmaktadır. Bu figür tanrıça İştâr'ı (İnanna) çağrıştırmaktadır. İnanna'nın kutsal hayvanının aslan olduğu bilinmektedir. Bu

²¹ Marquis 2000: 32-33

²² Benzel 2013: 262-263 res. 10

²³ Curtis 2008: 16-17 res. 13

²⁴ Dales 1963, 35-36 res. 30

obje, M.Ö. 9. - 8. yüzyıl'a tarihlenmektedir ve Samos Vathy Müzesi'nde sergilenmektedir²⁵.

Amuq Ovası-Tell Tainat'ta bulunan bronz bir plakada da alt bölümde yer alan iki çıplak kadın figürü, Samos'takine benzer bir üslupta betimlenmiştir²⁶.

Kuzey Suriye/İrak stilinde yapılmış, Tel Masad ve Tel Zeror'dan bulunan kil figürin plakalar İnegöl figüriniyle benzerdir²⁷. Söz konusu bu kil figürin plakaların İnegöl figüriniyle ortak noktaları frontalite, çıplaklık ve göğüslerin tutulması noktasındadır.

İrak-Bağdat Müzesi'nde olduğu belirtilen, Suriye stilinde yapılmış fil-dişi figürin, M.Ö. 8. yüzyıl'a tarihlenmekte olup yine göğüslerini tutar vaziyette İnegöl figürini gibi frontal olarak tasvir edilmiştir²⁸.

Fenike sanatında da benzer örnekler bulunmaktadır. Oxford Ashmolean Müzesi'nde sergilenen Halep'te bulunmuş tunç kadın heykelciği göğüslerini tutar şekilde betimlenmiştir. Bu örnek, üç volanlı bir etek giymiş ve kuramsal olarak M.Ö. 9. yüzyıla tarihlenen bir örnektir²⁹.

Ayrıca Sardunya Adası-Nora yakınlarında bulunmuş, Museo Nazionale Cagliari'de sergilenen bir pişmiş toprak heykelciğin, Pön Sardunyası'nın zengin çeşitli ve Fenike-Pön dünyasının diğer yerleriyle bağlantısı nedeniyle özellikle ilgi çekici bir üretim sunduğu görülmektedir. Kimi kadın heykelcikleri Filistin – Kıbrıs tipolojisini anımsatır: ayakta durmuş, göğüslerini tutan çıplak tanrıça modelindedir ve M.Ö. 6. yüzyıla ait olduğu düşünülmektedir³⁰.

Değerlendirme ve Sonuç

İnegöl figürini kilden dolayısıyla topraktan yapılmıştır. Toprak, kadın, üreme ve doğurganlık ile bereket arasında çağlar boyunca hep bir bağlantı ku-

²⁵ Gunter 2009: 124-125 res. 42

²⁶ Kantor 1962: 93, 117 lev. XI, XII, XIII

²⁷ Tadmor 1982: 139-173, res. 6,6a,9.

²⁸ Bahrani 1996: 8 res. 4

²⁹ Moscati 2004: 90 res. 42

³⁰ Moscati 2004: 294 res. 67

rulmuştur. Ekili tarlanın verimiyle kadının üretkenliği ve doğurganlığı arasındaki karşılıklı dayanışma, tarım toplumlarının belli başlı niteliklerinden biri haline gelmiştir. Kadınla ekilen toprağın, ekinle doğumun özdeşleştirilmesi, oldukça eski ve yaygın bir inanış şeklini almıştır³¹. Dişilik organlarının belirtilmesi konusu ise, üreme ve beslenme yani çocuğun beslenmesi fonksiyonuna işaret etmektedir.

İnegöl figürinin de tanrıça alametleri olan serpuş ve boynuzlar bulunmamaktadır. İnegöl figürinin tarihlendirilmesi açısından figürinin, Kanis fildişi tanrıça heykelciliğiyle benzerliği bir çıkış noktası olabilir. İnegöl Höyüğü 1999 yılı kazılarında açığa çıkartılan Orta Tunç Çağı mimari kalıntıları ve buluntuları, çok az bir ipucu verebilir.

Kadın, verimlilik, bereket, üretkenlik, çıplaklık, eski toplumlarda birbiri ile doğrudan bağlantılı kavramlar olarak algılanmıştır. Kil heykelcikler, dini ve sosyal inançların sanatsal bir şekilde gösterilen kanıtlarıdır. Bu heykelciklerin bazıları mezar ve tapınaklarda, bazıları da dini olmayan yerlerde, farklı koşullarda bulunmuştur. Tapınakta bulunanlar, tarım ürünlerinin artışı, toprağın verimliliğini, nesillerin hayatta kalmasını ve sağlıklı bir yaşamın devamı için sunulmuş olmalıdır.

RESİM LİSTESİ

Resim 1: İnegöl Figürini (Ön Yüz)

Resim 2: İnegöl Figürini (Arka Yüz)

Çizim 1: İnegöl Figürini

Kaynaklar

- Aydın Gün 2005 Şengül G. Aydın Gün, “Yerleşik Hayat Öncesi: Yaratan Beden, Pre Settlement: The Creative Body”, Tunç Çağının Gizemli Kadınları, Mysterious Women of the Bronze Age, Yapı ve Kredi Yayınları.
- Bahrani 1996 Zainab Bahrani, “The Hellenization of Ishtar: Nudity, Fetishism, and the Production of Cultural Differentiation in Ancient Art”, Oxford Art Journal, Vol. 19, No. 2 (1996), s. 3- 16, Oxford University Press.

³¹ Eliade 2014: 257-258

- Benzel 2013 Kim Benzel, “Ornaments of Interaction: Jewelry in the Late Bronze Age”, Joan Aruz, Sarah B. Graff, and Yelena Rakic, (eds.), Cultures in Contact: From Mesopotamia to the Mediterranean in the Second Millennium B.C. s. 258-267, New York: Metropolitan Museum of Art Symposia.
- Black – Green 2008 Jeremy Black – Anthony Green, Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia: An Illustrated Dictionary, The British Museum Press.
- Curtis 2008 John Curtis, Ancient Persia, The British Museum Press.
- Dales 1963 George F. Dales, Necklaces, “Bands And Belts On Mesopotamian Figurines”, Revue d’Assyriologie et d’archéologie orientale, Vol. 57, No. 1, s. 21-40.
- Duru 2010 Refik Duru, Elli Yıllık bir Arkeoloji Öyküsü: Hacılar, Suna – İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü.
- Eliade 2014 Mircea Eliade, Dinler Tarihine Giriş, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Erden 2014 Osman Erden, Tempo Heykel, Tarih Öncesi Dönemlerden 20’inci Yüzyıl’a, Doğan Burda Dergi Yayıncılık ve Pazarlama A.Ş.
- French 1967 D.H. French, “Prehistoric Sites in Northwest Anatolia I. The İznik Area”, Anatolian Studies 17, 49-100.
- Gunter 2009 Ann. C. Gunter, Greek Art and the Orient, Cambridge University Press.
- Kantor 1962 Helene J. Kantor, “A Bronze Plaque with Relief Decoration from Tell Tainat”, Journal of Near Eastern Studies, Vol. 21, No. 2, s. 93-117.

- Kökten 1951 Kılıç Kökten, “Kuzeybatı Anadolu’nun Tarih Öncesi Hakkında Yeni Gözlemler”, DTCFD IX, 201-214.
- Kulaçoğlu 1992 Belma Kulaçoğlu, Museum of Anatolian Civilizations Gods and Goddesses, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü.
- Marquis 2000 Philippe Marquis, The Bronze Age, The Birth of a Civilization 3100 - 1200 BC, The Levant, History and Archaeology in Eastern Mediterranean, ed. Olivier Binst, Könnemann Verlagsgesellschaft mbH.
- Mellaart 1955 James Mellaart, “Some Prehistoric Sites in North-Western Anatolia”, IstMitt 6, 53-88 vd.
- Moscatti 2004 Sabatino Moscati, Fenikeliler, Ankara: Dost Kitabevi.
- Özeren vd. 2001 Ö. Özeren – K. Haçer – A. Artar, “İnegöl Höyük Kurtarma Kazısı”, 11. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu (Ankara). 93-104.
- Özgüç 1943 Tahsin Özgüç, “Öntarihte Anadolu İdollerinin Anlamı” DTCF Dergisi II/I, s.65-72.
- Özgüç 2005 Tahsin Özgüç, Kültepe, Kanis/Nesa, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Renfrew 2003 Colin Renfrew, Figuring It Out: What Are We? Where Do We Come From? The Parallel Visions of Artists and Archaeologist. London: Thames and Hudson.
- Tadmor 1982 Miriam Tadmor, “Female Cult Figurines Late Canaan and Early Israel - Archaeological Evidence” T. Ishida (ed.), Studies in the Period of David and Solomon and Other Essays, s. 139-173, Tokyo.

- Tzonou-Herbst 2010 Ioulia Tzonou-Herbst, “Figurines”, The Oxford Handbook of the Bronze Age Aegean ed. Eric H. Cline, Oxford University Press.

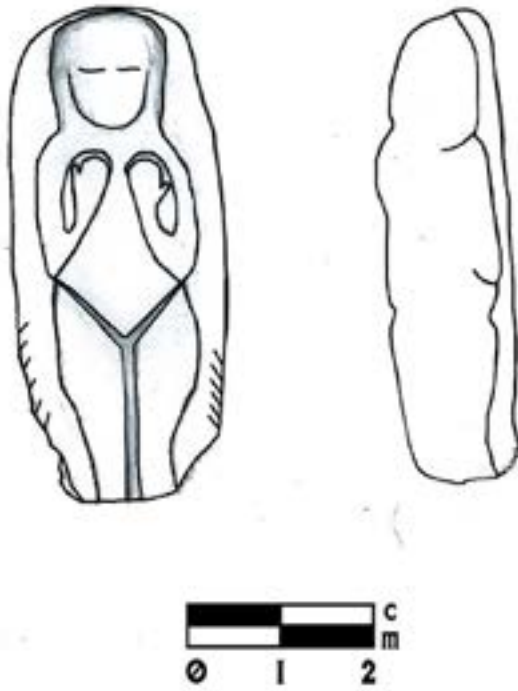
RESİMLER

İnegöl Figürini (Ön Yüz)

İnegöl Figürini (Arka Yüz)

İnegöl Figürini Ön Yüz ve Arka Yüz Çizimi

İNEGÖL KENT MÜZESİ'NDE SERGİLENEN HELLENİSTİK, ROMA ve BİZANS DÖNEMİ SERAMİKLERİ

(Hellenistic, Roman and Byzantine Pottery Finds Exhibited
at the İnegöl City Museum)

Arş. Gör. Hazal ÇITAKOĞLU*

Arş. Gör. Gonca GÜLSEFA*

Özet:

Bu çalışmada İnegöl ve çevresinde yapılan araştırmalar sonucunda tespit edilmiş olan ve İnegöl Kent Müzesi'nde sergilenen seramikler tasnif edilerek değerlendirilecektir.

Seramik buluntular arasında Hellenistik Dönem'e tarihlenen kırmızı/siyah astarlı tabak, kase vb. günlük kullanıma ait parçalar; Roma Dönemi astarlı kaplarına ait parçalar; kandiller ve unguentarium, Bizans Dönemi sırlı kap parçaları yer almaktadır. Bizans seramikleri "Zeuxippus Ailesi" olarak tanınan grup içerisinde tasnifleyebileceğimiz örneklerdir. Tespit edilen bu seramik buluntuların çizimleri yapıldıktan sonra detaylı teknik bilgilerini içeren katalog çalışmaları tamamlanacaktır. Seramikler dönemlerine göre sınıflandırılarak, istatistiksel veriler sunulacaktır.

Büyük ölçüde ince seramiklerden oluşan bu buluntuların İnegöl ilçesindeki Hellenistik, Roma ve Bizans Dönemleri yerleşimleri ile ilgili veriler sağlanması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: İnegöl, Hellenistik / Roma / Bizans Seramiği, kandil, unguentarium

Abstract:

In this article the pottery finds was evaluated by classifying detected in

* Arş. Gör., Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü.hazalc@uludag.edu.tr

* Arş. Gör., Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü.goncagulsefa@uludag.edu.tr

Bu konuyu önererek bizi yönlendiren hocamız sayın Prof. Dr. Mustafa Şahin'e, müzede çalışmamıza imkan sağlayan sayın Önder Kılıç ve Ceyhan Bayram'a ilgi, alaka ve yardımsever tutumlarından dolayı en içten teşekkürlerimizi sunmak istiyoruz. Ayrıca seramiklerin belgelenmesi konusunda desteklerini esirgemeyen Asya Karacadağlı ve Gurbet Kılınç'a teşekkürü borç biliriz.

İnegöl neighborhood and exhibited in the İnegöl City Museum.

The pottery finds include Hellenistic periods red/black glaze plate, bowl etc., common wares herds, belonging to the Roman period are lamp sand unguentarium. Wares from the Byzantine period consist of glaze. The first is the group known as the “Zeuxippus Type”. After the drawings that detail edtechnical information for the catalog that contains the work has been completed. According to the period classified statistical data on pottery.

The material of largely fine and coarse ware are expected to provide data about the settlements of Classical, Hellenistic and Roman period in İnegöl district.

Keywords: *İnegöl, Hellenistic, Roman, Byzantine Period Pottery, lamp, unguentarium*

GİRİŞ

Bu makalede Bursa ili, İnegöl ilçesinde çeşitli zamanlarda, herhangi bir arkeolojik kazı yapılmaksızın yüzeyden toplanan veya bağış yoluyla ele geçen ve günümüzde İnegöl Kent Müzesi’nde sergilenen Hellenistik, Roma ve Bizans Dönemlerine ait seramik buluntular irdelenecektir. Bu amaçla seramik parçaların çizimleri yapılacak ve detaylı teknik bilgilerini içeren katalog çalışmaları tamamlanacaktır. Seramikler, dönemlerine göre sınıflandırılarak, istatistiksel veriler sunulacaktır. Bu çalışma kapsamına alınan seramiklerden 2 kandil ve 2 sürahi / kavanoz formlu kap dışında hepsi tam olarak korunamamış ağız ya da kaide parçalarıdır. Büyük ölçüde ince seramiklerden oluşan bu buluntuların sistemli bir kazı sonucu bulunmamış olması ve hatta tam olarak hangi mevkilerden ele geçtiklerinin dahi bilinmiyor olması İnegöl ilçesindeki Hellenistik, Roma ve Bizans Dönemleri yerleşimleri konusunda bir çıkarım yapmayı imkansız hale getirmektedir. Bu nedenle bu çalışmada şu an için yalnızca seramiklerin tasnifleri ve kataloglama işlemleri tamamlanmış olup tipolojik özellikleri dikkate alınarak benzer örnekler ile karşılaştırılarak tarihllemeleri yapılmıştır.

Antik ismi Angelokome olan kentin İnegöl olduğu Texier ve Hammer tarafından tespit edilmiştir. Anna Commena’nın yani, Angelokome’nın da dağdan çıkan nehirlerden birinin kenarında olduğu anlaşılmaktadır¹.

¹ Ramsay 1960: 227.

Çalışmanın konusunu oluşturan seramikler hamur niteliklerine ve form özelliklerine göre irdelenerek dönemlerine ayrılmış ve 3 ana başlık altında incelenmiştir:

1. Hellenistik Dönem Seramikleri (Resim 1)

1.1. İçe Dönük Ağızlı Kaseler

Klasik Dönem’den itibaren kullanım görmeye başlayan ve çok geniş bir alana ihraç edilen bu kase tipleri Hellenistik Dönem seramiğinde, özellikle de İ.Ö. 4. yüzyıl içerisinde, en çok üretilen formlardan olmuştur². Hemen hemen bütün Hellenistik yerleşimlerde ele geçmişlerdir³. İçe dönük ağızlı kaseler Attika’da İ.Ö. 5.yüzyılın sonlarında ortaya çıkmış, İ.Ö. 4. yüzyıl boyunca devam etmiş ve Hellenistik Dönem boyunca varlığını sürdürmüştür⁴. Bu kaseler form olarak Dor sütun başlığını anımsattığı için “ekhinus kase” olarak da adlandırılmıştır⁵.

İnegöl Kent Müzesi’nde sergilenen seramiklerden bir tanesi echinus kase olarak da adlandırılan bu forma aittir (No: 1). Bu kaseinin yalnızca ağız kısmına ait küçük bir parçası korunmuş olsa da profil özelliklerine bakıldığında yuvarlatılmış dudak kenarlı ve içedönük ağızlı olduğu anlaşılmaktadır. Kabın iç ve dış yüzeyi kırmızımsı kahverengi renk ile astarlanmıştır. Ancak bu astar üzerinde yer yer aşınmalar mevcuttur ve parka üzerinde çark izleri bir şekilde belli olmaktadır. Müzede sergilenen bu parça, net bir tarihlleme yapabilmek için çok küçük ve aşınmış olsa da profil yönünden bakıldığında M.Ö. 4. yüzyıl sonları – M.Ö. 3. yüzyılın ilk çeyreği arasına tarihlenebilir⁶.

1.2. Dik Dudak Kenarlı Tabaklar

Literatürde dik dudak kenarlı olarak geçen bu tabaklar geniş bir formda olup ağızdan gövdeye keskin bir dönüş yapar ve eğimli bir gövdeye sahiptir. Geniş tondolarında genellikle kazıma tekniğinde uygulanmış daireler veya ince rulet bezemeler görülür. Waage, çok çeşitli varyasyonlardan oluşan bu tabakların ancak tipolojik olarak sınıflanabildiğini, bunlar için kronolojik bir tablo ortaya koyulamadığını söylemiştir⁷.

² Rotroff 1997: 161.

³ Crowfoot vd. 1957: 248-250.

⁴ Sparkes – Talcott 1970: 131-132.

⁵ Edwards 1975: 29.

⁶ Rotroff 1997: 340, fig. 63, no. 998.

⁷ Waage 1948: 23, Pl. III, no. 120.

İnegöl’de bu formun ağız ve gövde parçası korunmuş örnekleri ele geçmiştir. Dik ağız kenarı ile kısmen korunmuş dik gövde yapısı derin tabaklar olduğuna işaret eder. Fakat sadece ağız ve gövde profili korunmuş örneklerinin var olması nedeniyle bu kapların kaide profilleri üzerine ise bir şey söylemek mümkün değildir. Müzede sergilenen dik dudak kenarlı tabaklardan ilkinin içi ve dışta ağız kenarı koyu parlak kırmızı astarlıdır (No: 2). Dışta geri kalan kısmı ise perdahlı gibi görünen koyu kırmızımsı kahverengi astara sahiptir. Ancak astarda yer yer aşınmalar mevcuttur. Dik dudak kenarlı tabağa ait diğer örnek ise ilkine göre daha derin bir gövdeye sahiptir (No: 3). Astar açısından ise hemen hemen benzer renk ve özellikleri göstermektedirler. Bu parça üzerinde de içte ve dışta kırmızımsı kahverengi astar kullanılmıştır. Çark izleri ise iki parçada da net bir şekilde izlenebilmektedir.

Bu tip tabaklar Hayes’e göre Form 2A ile paraleldir. Hayes, Form 2’nin, Form 3 ve 4’ten önce ortaya çıkan formlar olduğunu söylemiştir. Form 2A’nın M.Ö. 2. yüzyılın 2. yarısından başlayarak, M.Ö. 100’lere kadar kullanım görüldüğünü belirtmiştir⁸.

İnegöl Kent Müzesi’nde sergilenen bu tabakların küçük parçaları bulunduğu için tarihlleme yapabilmek zor olsa da benzer örnekler dikkate alındığında M.Ö. 2. yüzyıl ortası ile M.Ö. 1. yüzyıl arası tarihlere ait olduklarını söylemek mümkün olacaktır.

1.3. Küresel Gövdeli Kaseler

Küresel gövdeli kaseler olarak adlandırılan bu grubun ilk örnekleri olarak Atina Agorası’nda M.Ö. 2. yüzyıl ortalarına tarihlenen kaseler ve sonrasında M.Ö. 2. yüzyıl sonu ve 1. yüzyılın ilk yıllarına tarihlenen kâseler gösterilmektedir⁹. Bu kaselerin dış yüzeyine astar uygulanmazken, iç kısımda da düzensiz uygulandığı görülür. Yerel kil kullanılarak üretilen örneklerde uygulanan firnis ateş kırmızısı, siyah ve kahverengidir¹⁰. İnegöl’de ele geçen küresel gövdeli bir kaseye ait olması muhtemel dip parçasının da dış yüzeyi astarsız olup iç kısımda düzensiz kahverengi – siyah astar görülmektedir (No: 4). Bu parça, küresel gövdeli ve basit halka kaidelidir. Kabın iç yüzeyinde çark izleri belirgin olup

⁸ Hayes 1985: 14, Tav. I, 3–4.

⁹ Crowfoot vd. 1957: 259; Rotroff, 1997: 164.

¹⁰ Miller 1974: 236, fig.5, pl. 32.

astar üzerinde yer yer kireçlenme görülmektedir. Kabın yalnızca kaide kısmı korunmuş olduğu için ağız kısmı ile ilgili yorum yapabilmek mümkün değildir. Ayrıca kabın cidarı gövdede daha kalınken kaideye doğru incelmektedir.

İnegöl Kent Müzesi’nde sergilenen diğer küresel gövdeli kaseye ait olabilecek kaide parçası ise diğerine göre daha küçük bir forma aittir (No: 5). Bu parça da basit halka kaidelidir ve kaide tabanı profillidir. Diğer örnekten farklı olarak ise kabın iç ve dış yüzeyi parlak kırmızı astarlıdır. Özellikle kaide tabanında çark izleri net bir şekilde belirgindir. İç yüzey ise pürüzsüzdür. Cidar gövdenin üst kısmında kalın, alt kısmında kaideye doğru incedir. Dışta gövde üzerinde ince yivler mevcuttur.

Müzede sergilenen bu iki kaide parçasının, basit halka kaideli oluşları, gövdelerinin yukarıya doğru devam ederek genişlemesi, cidarlarının gövdenin üst kısmında kalınken, kaideye doğru incelişmesi, astar özellikleri ve benzer örnekler dikkate alındığında bu parçaların M.Ö. geç 2. yüzyıl - M.S. 1. yüzyıla ait olduğu önerilebilir.

2. Roma Dönemi Seramikleri (Resim 2)

2.1. Sürahi / Testi

İnegöl Kent Müzesi’nde sergilenen tama yakın durumda korunmuş kaplardan birisi sürahi veya testi benzeri kapalı bir kap formudur (No: 6). Kabın yalnızca kulp kısmı eksiktir bunun dışında tüm kısımları eksiksiz korunmuştur. Boyun ve gövde kısmında yer alan kulp bağlanma izlerinden bu kabın tek kulplu bir sürahiye ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu kap, dışa çekik dudak kenarlı, dar boyunlu, karın kısmında genişleyip aşağıya doğru daralan bir forma sahiptir. Basit halka kaideli ve ince cidarlıdır. Karın kısmının hemen altında yaklaşık 5 sıra yiv mevcuttur. Çok açık kırmızı hamur rengine sahiptir ancak yüzeyi tamamen kireç kaplı olduğu için astar olup olmadığı net olarak anlaşılamamaktadır.

Tek kulplu günlük kullanım kaplarından olan sürahi yada testi benzeri bu kap, form itibarı ile bakıldığında Klasik Çağ’dan itibaren hemen hemen tüm dönemlerde kullanım görmüştür. Ancak kil yapısı, sertliği ve diğer teknik detayları dikkate alındığında bu kabın Roma Dönemi’ne tarihlenmesi olasıdır. Hayes benzer kap formları için M.Ö. 1. yüzyıl ile M.S. 1. yüzyıl aralığını ver-

mehtedir¹¹.

2.2. Kavanoz

Bu tip kapların M.Ö. 1. yüzyıl sonları ile M.Ö. 5. yüzyıl arasında yaygın olarak kullanıldıkları bilinmektedir¹². Ağız kısmında ve kaidesinde küçük eksikler dışında tam olarak korunmuş olan bu vazo; torba gövdeli ve dışa dönük ağız kenarlıdır (No: 7). Kabın yüzeyinde çark izleri mevcut olup içte ve dışta yoğun kalker tabakası vardır. İç ve dış yüzey kırmızı astarlıdır. Hamur özelliği olarak bakıldığında ince nitelikte ve temiz hamurlu olduğu görülmektedir. İnegöl Kent Müzesi'nde sergilenen bu kavanoz form özelliklerinden dolayı M.Ö.1.yüzyıl- M.S.1.yüzyıl arasına tarihlenmektedir.

2.3. Kandil

Kandiller çok eski çağlardan beri çeşitli amaçlarla kullanılmıştır. Kandilin içine fitil konan ağzına mukter (Latince rostrum), fitile ise ellukion denir; üstünde motif bulunan üst kısım ise diskus'tur¹³. Kandiller evleri ve resmi binaları aydınlatmakta, ayinlerde ya da kutlamalarda; tapınağa adak sunmada kullanılmaktaydı¹⁴.

İnegöl Kent Müzesi'nde ise küçük eksikler dışında tama yakın halde korunmuş iki adet kandil sergilenmektedir. Bunlardan ilki Roma Dönemi stil özelliklerini gösterir. Tam olarak korunmuş bu kandil kırmızı astarlıdır. Kandilin diskus ve gövde bölümlerinde dairesel formda iki sıra çentik bezeme yer almaktadır. Basit halka kulpludur, yüzeyde ise yer yer yanık izleri görülmektedir. Benzer örnekler ile karşılaştırıldığında bu kandilin Roma Dönemi'ne ait olduğu anlaşılmaktadır.

3. Bizans Dönemi Seramikleri (Resim 3)

3.1. Üçayak

Seramiklerin pişirilmesinde yardımcı eleman olarak kullanılan 2 adet üçayak, müzede tespit edilen buluntular arasındadır (No. 9, 10). Ayrıca iç yüzeyi koyu yeşil sırlı bir kaide parçası üzerinde de, parçanın tondo kısmına bitişik

üçayak buluntusu da yer almaktadır (No.11). Üçayağın kenarlarında ve ayak bölümünde koyu yeşil sır akmış durumdadır.

Benzer örnekler Milet¹⁵ ve Pergamon kazılarında bulunmuştur. Bu tip üç ayaklar, seramik üretiminde kapların fırın içinde istiflenmesi sırasında kullanılan başlıca elemanlardır. Üçayak parçalarının olması, o yerde mutlaka bir seramik atölyesinin varlığına işaret eder. İnegöl'de de seramik fırınlarında kullanılan üç ayakların ele geçmesi İnegöl'de ve Bithynia bölgesinde seramik üretimiyle ilgili önemli veriler sunmaktadır¹⁶.

3.2. Kırmızı Hamurlu Seramikler

3.2.1. Zeuksippus Ailesi I. Tip Seramikler

"Zeuksippus Ailesi" olarak bilinen seramik grubu Anadolu'nun ve dönemin en önemli seramik gruplarının başında gelmektedir. 12.yüzyıl sonu ile 13. yüzyıla tarihlendirilen Zeuksippus Ailesi seramik buluntularına ait parçalar, sadece tek renk sarı sırlı kaide ve amorf gövde parçaları ile sınırlı kalmıştır¹⁷.

Bu gruba ait karakteristik Zeuksippus seramiklerinde, merkezde boş daire ya da içinde palmet, rumi, çiçek ve helezonlar yer almaktadır¹⁸. Benzer örnekler İnegöl'e yakın bölge olan, Bursa ili, Nilüfer ilçesi yüzey araştırmalarında tespit edilmiştir¹⁹. İnegöl Kent Müzesi'nde sergilenen bu gruba ait olabilecek ilk seramik örneği kase formlu bir kaba ait olan ağız parçasıdır. Yuvarlatılmış dudak kenarlı ve sığ formlu olan bukasenin içinde ve dışında sır mevcuttur. İç ve dış dudak kenarı koyu kahverengi sırlı, iç yüzeyde ise dudağın alt tarafında tek sıra kahverengi sırlı çizgi bezeme yer almaktadır (No. 12).

Bu gruba ait olduğu düşünülen diğer tabak yada kase formuna ait kaide parçasının tondosunda hardal sarısı sırlı, krem astarlı, yedi yapraklı olarak çizgi şeklinde verilmiş çiçek deseni yer almaktadır (No. 13). Benzer örnekler, İznik Roma Tiyatrosu kazı çalışmalarında tespit edilmiştir²⁰.

¹⁵ Böhlendorf Arslan 2008: 388.

¹⁶ Çakmakçı-İnanan 2009: 67; Res. 1-2; Özkan-Ünal 2009: 79; Waksman 2014: Fig. 8.

¹⁷ İnanan 2014: 1.

¹⁸ Özkul Fındık 2014: 77.

¹⁹ İnanan 2016: tablo 1-kat no. 2,3,4,5,6,7, tablo 2-kat. no. 18,19, tablo 3-kat. no. 25,36.

²⁰ Özkul Fındık, 2014: 8.

¹¹ Hayes 2008: 28, fig. 5: 124.

¹² Güneş 2008: 62.

¹³ Walters 1914: xii.

¹⁴ Er 2006: 203.

Müzede sergilenen ve bu gruba dahil edilebilecek diğer bir örnek ise yine tabak ya da kase formu bir kaba ait kaide parçasıdır (No.14). Kabin ton-dosu hardal sarısı sır ile kaplanmıştır. Merkezde koyu kahverengi sır ile verilmiş daire şeklinde kazıma desen, kenarlarında ise dalga desenli çizgi sıraları mevcuttur. Kabin üzerinde üç ayak izleri net bir şekilde görülebilmektedir. Bu durum, kabin hatalı üretim olduğunu ve burada bir atölyenin varlığını düşündürmektedir. Ayrıca bu kabin çok benzerinin Bursa ili, Nilüfer ilçesi yüzey araştırmaları kapsamında Büyükşehirlik Mahallesi'nde tespit edilmiş olması yakın çevre ile ilişkilerin olabileceğini ve benzer repertuarın kullanıldığını göstermesi açısından önemlidir²¹.

3.3. Kandil

İnegöl Kent Müzesi'nde sergilenen diğer bir kandil ise Bizans Dönemi özelliklerine sahiptir. Kandilin kulbu ve burnunun uç kısmı eksiktir. Her ne kadar aşınmış olsa da yüzeyde yer yer kırmızı astar izleri takip edilebilmekte olup özellikle burun kısmında yanık izleri yoğunudur. Diskus ve omuz kısmında, tek sıra çentik bezemeler yer almaktadır. Bu kandil, müzede sergilenen diğer kandile kıyasla daha kaba ve sert bir hamur yapısına sahiptir.

Form ve bezeme özellikleri, hamur yapısı gibi nitelikleri dikkate alındığında bu kandilin Bizans Dönemi'ne ait olduğu anlaşılmaktadır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bursa'nın en büyük dış ilçelerinden olan İnegöl, Prehistorik dönemden itibaren yerleşim görmüş kentlerden birisidir. İlçe içerisinde yerleşim gören höyüklerde ele geçen buluntular en erken M.Ö. 4. bine tarihlenmektedir.

İnegöl, antik çağda askeri ve ticari anayolların güzergâhında bulunmasından dolayı istilalara uğramıştır. Sırasıyla Pers, Büyük İskender, Bithynia Krallığı, Roma ve Bizans egemenliklerine girmiştir. Bithynia Krallığı döneminde Prusia sınırları içerisinde bir köy yerleşimi olarak yer almıştır. Bizans döneminde ise Angelekoma ismini almıştır.

İnegöl civarında tespit edilmiş, M.S. 2. ve 3. yüzyıllara ait mezar stel-

²¹ İnalan 2016: 362, kat. no. 3.

leri, yazıtlar ve mimari parçaların varlığı burada yoğun bir yapılaşmaya işaret etmektedir. Yüzeyde bulunan bu arkeolojik malzemeler günümüzde Bursa Arkeoloji Müzesi'nde korunmaktadır.

İnegöl Kent Müzesi'ne çeşitli yollarla getirilen ve burada sergilenen büyük ölçüde ince seramiklerden oluşan bu buluntuların ise İnegöl ilçesindeki Hellenistik, Roma ve Bizans Dönemleri yerleşimleri ile ilgili veriler sağlaması beklenmektedir. Ancak şu an için burada kapsamlı kazı ve araştırmaların olmaması ve buluntuların nereden geldiğinin tam olarak bilinmemesi nedeniyle bu seramikler için kesin ifadeler kullanmak doğru olmayacaktır. Yine de özellikle Bizans Dönemi'ne ait üç ayakların ve üretim hatası olan bir kaideye birleşik üçayak buluntusunun var olması İnegöl veya yakın çevresinde bir seramik atölyesinin varlığına işaret etmektedir. Müzede sergilenen ve bu çalışma kapsamına alınan seramiklerin genel olarak iyi kaliteli ve geniş bir form çeşitliliğine sahip olduğu söylenebilir. Gelecekte İnegöl ve civarında sistemli yüzey araştırmaları ve arkeolojik kazıların yapılması daha net bilgilere ulaşılmasını ve yörenin tarihine ışık tutulmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Anderson-Stojanović 1992	V.R. Anderson-Stojanović, Stobi, The Hellenistic and Roman Pottery.
Böhlendorf Arslan 2008	B. Böhlendorf Arslan, "Keramik produktion im Byzantinischen und Türkischen Milet", ISTMITT 58, 371-407.
Civelek 2001	A. Civelek, "Tralleis Nekropolisi Buluntuları Işığında Helenistik ve Roma Dönemi Seramiği", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
Crowfoot vd. 1957	J.W. Crowfoot- G. M. Crowfoot- K. M. Kenyon, The Objects from Samaria, London, Palastine Exploration Fund.
Çakmakçı – İnalan 2009	Z. Çakmakçı - F. İnalan, "Ortaçağ Bizans Günlük Yaşamı ve Üretim Faaliyetleri Açısından Kuşadası Kadıkalesi Buluntuları". Ege Üniversitesi Sanat Tarihi Dergisi, Sayı XVIII/1, Nisan 2009, İzmir.

Dağlı 2008	G. Dağlı, Hadrianoupolis Surları Kurtarm Kazısında Bulunan Roma veBizans Dönemi Kandilleri, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.	Miller 1974	Hellenistik ve Roma Dönemi Seramikleri, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mersin.
Edwards 1975	G. R. Edwards, Corinthian Hellenistic Pottery, Corinth, Vol. VII. Part III, Princeton, New Jersey.	Özkan-Ünal 2009	S. G. Miller, Menon's Cistern, Hesperia 43: 194-245.
Er 2006	Y. Er, Klasik Arkeoloji Sözlüğü, Ankara, Phoenix Yayınevi.	Özkul Fındık 2014	E. Özkan –F. Ünal, Hisararkeoloji, Rekmat Yayınları, Bursa.
Güneş 2008	F. Güneş, Kyzikos Antik Kenti 2006–2007 Kazı Dönemi Seramik Buluntuları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.	Ramsay 1960	N. Özkul Fındık, İznik Sırlı Seramikleri Roma Tiyatrosu Kazısı (1980-1995), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara.
Hayes 1985	J. W. Hayes, Sigillate Orientali. Atlante delle forme ceramiche II. Ceramiche Fine Romana nel Bacino Mediterraneo (Tardo Ellenismo e Primo İmpero) Enciclopedia dell'Arte Antica Classica e Orientale, (Suppl. 2, 1–96), Roma.	Rotroff 1997	W. M. Ramsay, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, çev. Mihri Pektaş, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
Hayes 1991	J. W. Hayes, The Hellenistic and Roman Pottery, Paphos, Vol. III, Nicosia.	Sparkes – Talcott 1970	S. I. Rotroff, Hellenistic Pottery Athenian and Imported Wheelmade Table Ware and Related Material, The Athenian Agora XXIX, Princeton, New Jersey.
Hayes 2008	J. W. Hayes, Roman Pottery Fine-Ware Imports, The Athenian Agora XXXII, Princeton, New Jersey.	Waage 1948	B. A. Sparkes– L. Talcott, Black and Plain Pottery of the 6th, 5th, and 4th Centuries B. C., The Athenian Agora XXII, Princeton, New Jersey.
İnanan 2014	F. İnanan, “Zeuxippos Tipi Seramiklerin Anadolu'daki Dağılımları”, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Dergisi Vol. 15 Issue 1, 149-166.	Waksman 2014	F. O. Waage, Hellenistic and Roman table ware of North Syria. Frederick, O. Waage (Ed.), Ceramics and Islamic Coins, 1–60, Antioch IV. I, Princeton.
İnanan 2016	F. İnanan, “Nilüfer ve Mahalleleri Yüzey Araştırmalarında Ele Geçen Bizans ve Osmanlı Dönemi Seramik Buluntuları”, Odysses'ten Nilüfer'e Uluslararası Nilüfer Sempozyumu 13-15 Kasım, Bursa (Baskıda).	Walters 1914	S. Y. Waksman, Archaeometric Approach to Ceramics Production And Imports in Medieval Cyprus, Cypriot Medieval Ceramics, Nicosia, 257-277.
Körsulu 2011	H. Körsulu, Kappadokia- Komana'sı		H. B. Walters, Catalogue of the Greek and Roman Lamps in the British Museum, London, British Museum.

KATALOG

1. Hellenistik Dönem Seramikleri

No. 1

İçe dönük ağızlı kase, ağız parçası

Buluntu Yeri: İnegöl

Korunduğu Yer: İnegöl Kent Müzesi, Eski Çağda İnegöl Salonu

Ölçüler: R: 12 cm, h: 2.6 cm

Hamur Rengi: 2.5YR-6/6 (LightRed)

Yüzey Rengi: Astar: İ.Y: 2.5YR-5/6 (Red)

D.Y: 2.5YR-4/4 (Reddish Brown) (Aşındığı için hamur rengi görünüyor)

Katkı Maddesi: Az miktarda mika ve kum.

Karşılaştırma: Sparkes – Talcott 1970: 131, fig. 8, no. 830, 832; Hayes 1991:26-27, fig.14:17; Rotroff 1997: 340, fig. 63, no. 998.

No. 2

Dik dudak kenarlı tabak, ağız parçası

Buluntu Yeri: İnegöl

Korunduğu Yer: İnegöl Kent Müzesi, Eski Çağda İnegöl Salonu

Ölçüler: R:18.2 cm, h: 2.7 cm, g: 5 cm

Hamur Rengi: 2.5YR-6/6 (LightRed)

Yüzey Rengi: Astar: 2.5YR-5/6 (Red) - 2.5YR-4/3 (Reddish Brown) (Yer yer)

Katkı Maddesi: Az miktarda mika ve kalker. Orta nitelikte bir hamur yapısına sahip. Yer yer gözenekler izlenebiliyor.

Karşılaştırma: Hayes 1985: 14, Tav. I, 3–4; Rotroff 1997: 402, fig. 97, no. 160; Körsulu 2011: 178, levha XXXVIII, kat. no.140.

No. 3

Dik dudak kenarlı tabak, ağız parçası

Buluntu Yeri: İnegöl

Korunduğu Yer: İnegöl Kent Müzesi, Eski Çağda İnegöl Salonu

Ölçüler: R: 18.4 cm, h: 4.5 cm, g: 6.5 cm

Hamur Rengi: 2.5YR-6/6 (LightRed)

Yüzey Rengi: Astar: İ.Y: 2.5YR-5/6 (Red)

D.Y: 5YR-4/3 (Reddish Brown)

Katkı Maddesi: Orta miktarda mika, kalker ve taşçık.

Karşılaştırma: Edwards 1975: 35, plt. 3, 95; Hayes 1985: 14, Tav. I, 3–4; Rotroff 1997: 402, fig. 97, no. 1605; Körsulu 2011: 194, levha XL, kat. no.146.

No. 4

Küresel gövdeli kase, kaide parçası

Buluntu Yeri: İnegöl

Korunduğu Yer: İnegöl Kent Müzesi, Eski Çağda İnegöl Salonu

Ölçüler: R: 4.6 cm, h: 1.9 cm

Hamur Rengi: 7.5YR-5/2 (Brown)

Yüzey Rengi: Astar: İ.Y: 7.5YR-3/3 (Dark Brown)

D.Y: 7.5YR-5/4 (Brown)– 7.5YR-4/2 (Brown)

Katkı Maddesi: Az miktarda mika. İnce, temiz hamurlu.

Karşılaştırma: Miller 1974: 236, fig.5, pl. 32; Rotroff 1997: 164, fig. 64, 1043; Körsulu 2011: 96 vd., levha XX, kat. no. 51.

No. 5

Küresel gövdeli kase, kaide parçası

Buluntu Yeri: İnegöl

Korunduğu Yer: İnegöl Kent Müzesi, Eski Çağda İnegöl Salonu

Ölçüler: R: 3.5 cm, h: 2 cm

Hamur Rengi: 2.5YR-5/8 (Red)

Yüzey Rengi: İ.Y: 2.5YR-5/6 (Red)

D.Y: 2.5YR-5/6 (Red)

Katkı Maddesi: Az miktarda kalker.

Karşılaştırma: Miller 1974: 236, fig.5, pl. 32; Rotroff 1997: 164, fig. 64, 1041; Körsulu 2011: 96 vd., levha XXV, kat. no. 70-71.

2. Roma Dönemi Seramikleri

No. 6

Sürahi / Testi

Buluntu Yeri: İnegöl

Korunduğu Yer: İnegöl Kent Müzesi, Eski Çağda İnegöl Salonu

Ölçüler: R: 3.6 cm, h: 15.2 cm

Hamur Rengi: 2.5YR-6/6 (LightRed)
Yüzey Rengi: Yüzey çok kireçli olduğundan yüzey rengi / astar özelliği tespit edilemiyor.
Katkı Maddesi:Orta miktarda mika ve kalker.
Karşılaştırma:Hayes 2008: 28, fig. 5: 124.

No. 7

Kavanoz

Buluntu Yeri: İnegöl
Korunduğu Yer: İnegöl Kent Müzesi, Eski Çağda İnegöl Salonu
Ölçüler: Ağız Çapı: 6 cm, Kaide Çapı: 4.6 cm, h: 9.5 cm
Hamur Rengi: 2.5YR-6/6 (LightRed)
Yüzey Rengi: D.Y: 10R-5/8 (Red)
Katkı Maddesi: Orta miktarda mika ve kalker.
Karşılaştırma: Anderson - Stojanović 1992: pl. 21,165; Civelek 2001: 166.

No. 8

Kandil

Buluntu Yeri: İnegöl
Korunduğu Yer: İnegöl Kent Müzesi, Eski Çağda İnegöl Salonu
Ölçüler: R: 3 cm, h: 3.2 cm, Diskus Çapı: 12 cm, Burun Çapı: 1.6 cm
Hamur Rengi: 5YR-6/6 (ReddishYellow)
Yüzey Rengi: Astar: D.Y: 2.5YR-5/6 (Red) - 5YR-5/6 (Yellowish Red)
Katkı Maddesi: Az miktarda kalker.

3. Bizans Dönemi Seramikleri

No. 9-10

Üçayak

Buluntu Yeri: İnegöl
Korunduğu Yer: İnegöl Kent Müzesi, Eski Çağda İnegöl Salonu
Ölçüler: h: 1.5 cm, g: 8 cm
Hamur Rengi: 5YR-6/6 (Reddish Yellow)
Yüzey Rengi: Üç ayağın kenarlarında; 5Y-3/2 (Dark Olive Gray)
Katkı Maddesi: Orta miktarda kalker, az miktarda taşçık.

Karşılaştırma: Böhlendorf Arslan: 2008: 388; Çakmakçı-İnanan: 2009: 67, res. 1-2; Özkan-Ünal: 2009: 79; Waksman: 2014: fig. 8.

No. 11

Buluntu Yeri: İnegöl
Korunduğu Yer: İnegöl Kent Müzesi, Eski Çağda İnegöl Salonu
Ölçüler: R: 8.2 cm, h: 3.4 cm
Hamur Rengi: 2.5YR-5/6 (Red)
Yüzey Rengi: Sır: İ.Y: 10Y-5GY-3/4 (Dark Olive Green)
D.Y:2.5Y-6/4 (LightYellowish Brown)
Üç ayak dış yüzey rengi ile aynı renkte.
Katkı Maddesi: Az miktarda mika, kalker ve kum.
Karşılaştırma: Özkul Fındık 2014: 66, tab. 16.

No. 12

Kase, ağız parçası

Buluntu Yeri: İnegöl
Korunduğu Yer: İnegöl Kent Müzesi, Eski Çağda İnegöl Salonu
Ölçüler: R: 12.6 cm h: 2.4 cm g: 3.6 cm
Hamur Rengi: 25YR-5/6 (Red)
Yüzey Rengi: Sır: 10YR-5/8 (Yellowish Brown)
Katkı Maddesi: Orta miktarda mika, taşçık ve kalker.
Karşılaştırma: Özkul Fındık 2014: 77; İnanan 2016: tablo 1- kat no. 2,3,4,5,6,7, tablo 2-kat. no.18,19, tablo 3-kat. no. 25, 36.

No. 13

Tabak, kaide parçası

Buluntu Yeri: İnegöl
Korunduğu Yer: İnegöl Kent Müzesi, Eski Çağda İnegöl Salonu
Ölçüler: R: 8 cm h: 2.5 cm
Hamur Rengi: 2.5YR-5/8 (Red)
Yüzey Rengi: D.Y: 7.5YR-6/4 (Light Brown)
İ.Y: 10YR-5/8 (Yellowish Brown)(Sır rengi)
10YR-3/3 (Dark Brown)(Sır üzerindeki kahverengi çizgiler)
Katkı Maddesi: Yoğun miktarda kalker ve kum.

Karşılaştırma: Özkul Fındık, 2014: 114, tablo 39, 154-155.

No. 14

Tabak, kaide parçası

Buluntu Yeri: İnegöl

Korunduğu Yer: İnegöl Kent Müzesi, Eski Çağda İnegöl Salonu

Ölçüler: R: 6.5 cm (Yaklaşık), h: 2.5 cm

Hamur Rengi: 2.5YR-5/8 (Red)

Yüzey Rengi Sır: İ.Y: 10YR-5/8 (Yellowish Brown)

D.Y: 7.5YR-6/4 (Light Brown)

10YR-3/1 (Very Dark Gray)

Katkı Maddesi: Orta miktarda mika ve kalker.

Karşılaştırma: Özkul Fındık 2014: 165, fotoğraf 5.17-20; İnanan 2016: 362, kat. no. 3.

No. 15

Kandil

Buluntu Yeri: İnegöl

Korunduğu Yer: İnegöl Kent Müzesi, Eski Çağda İnegöl Salonu

Ölçüler: Diskus deliği çapı: 1.3 cm Burun deliği çapı: 2.7 cm

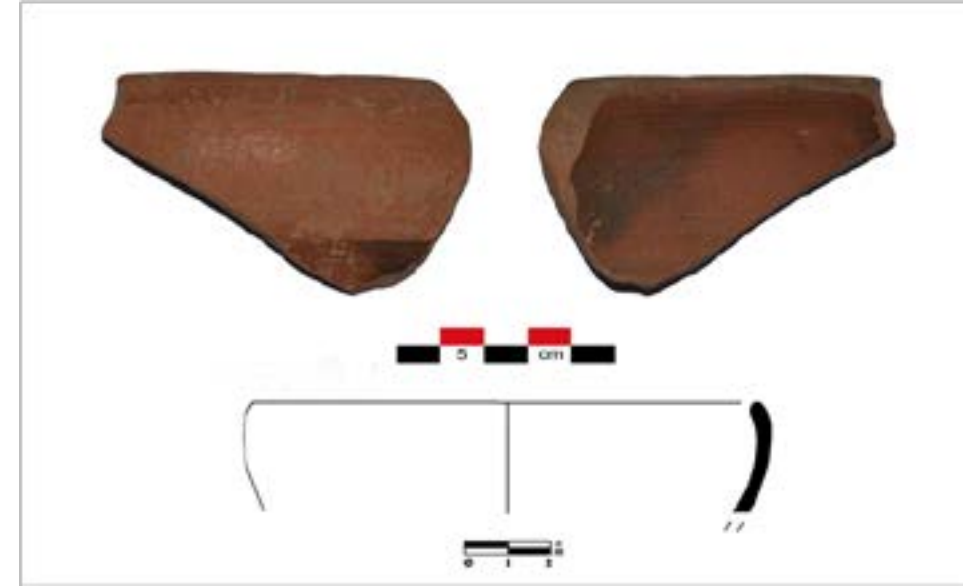
Hamur Rengi: 2.5YR-6/6 (Light Red)

Yüzey Rengi: 5YR-6/6 (Reddish Yellow)

Katkı Maddesi: Az miktarda kalker.

Karşılaştırma: Dağlı 2008: 142, kat. no. 198, lev. 51, şek. 210a, 210b; BAILEY, 1988, Plate 115, Q3225 – 27. BERNHARD, 1955, Tabl. XCVI, Nr. 340. GEORGES, 2003, s. 509/40 – 41. HAYES, 1992, Plate 22, 71 – 78; Plate 24, 107, 108. M.S. 550 – 650.

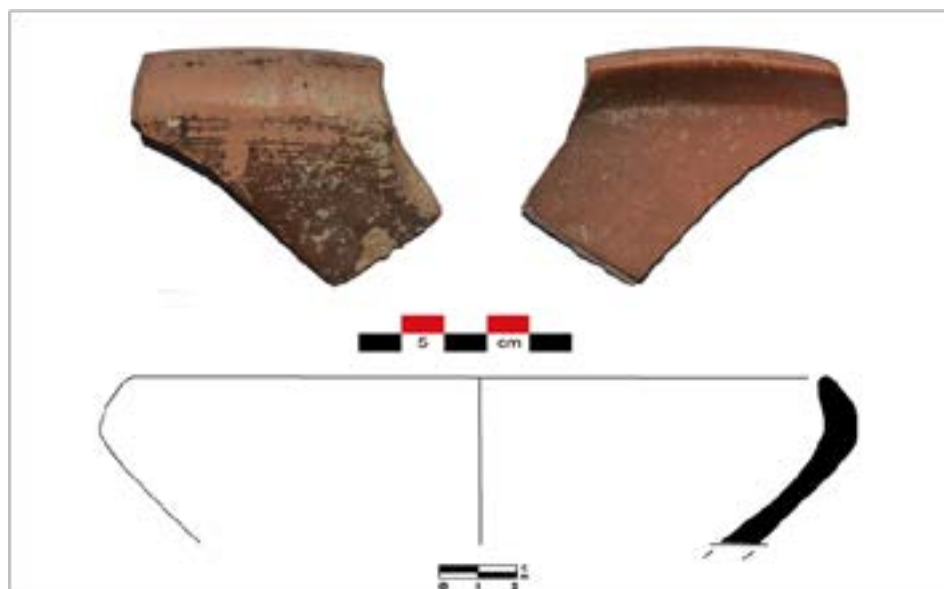
RESİMLER

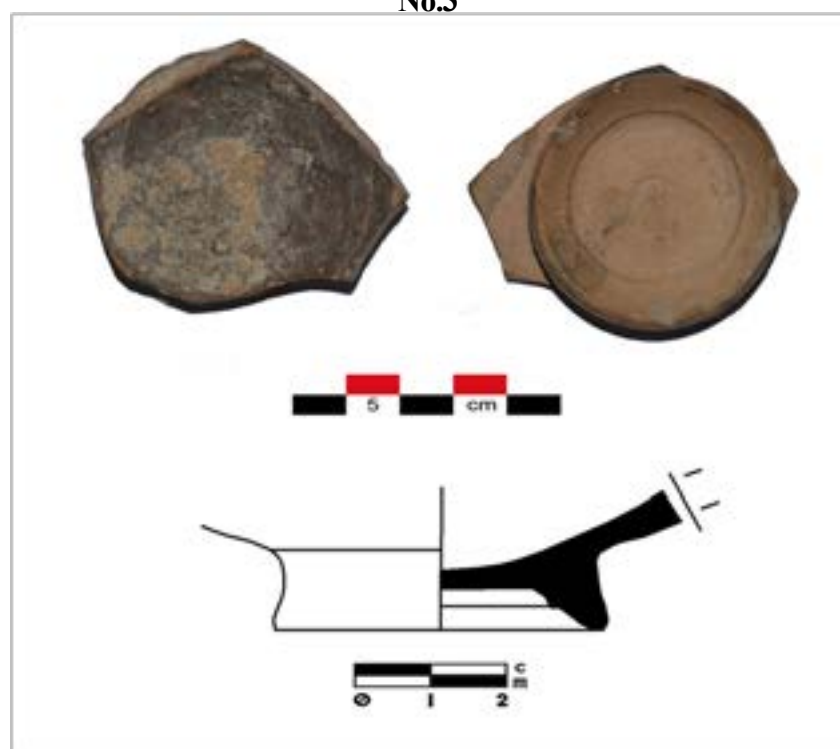
No.1

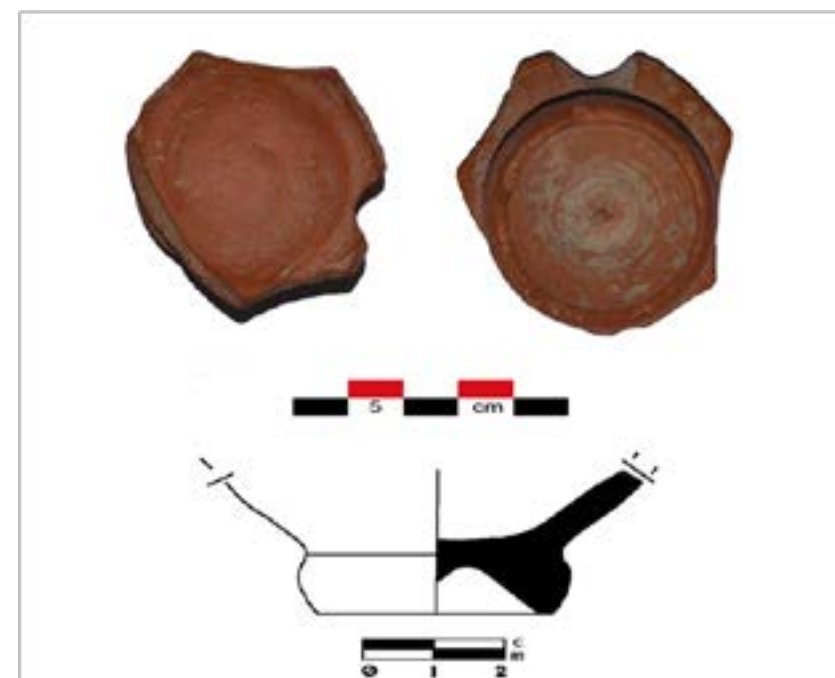
No.2

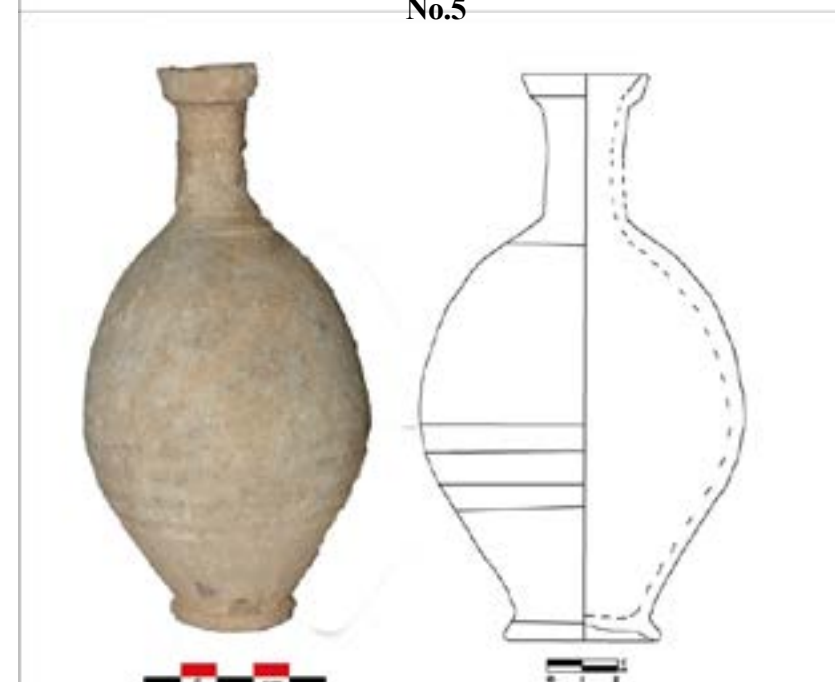
No.3

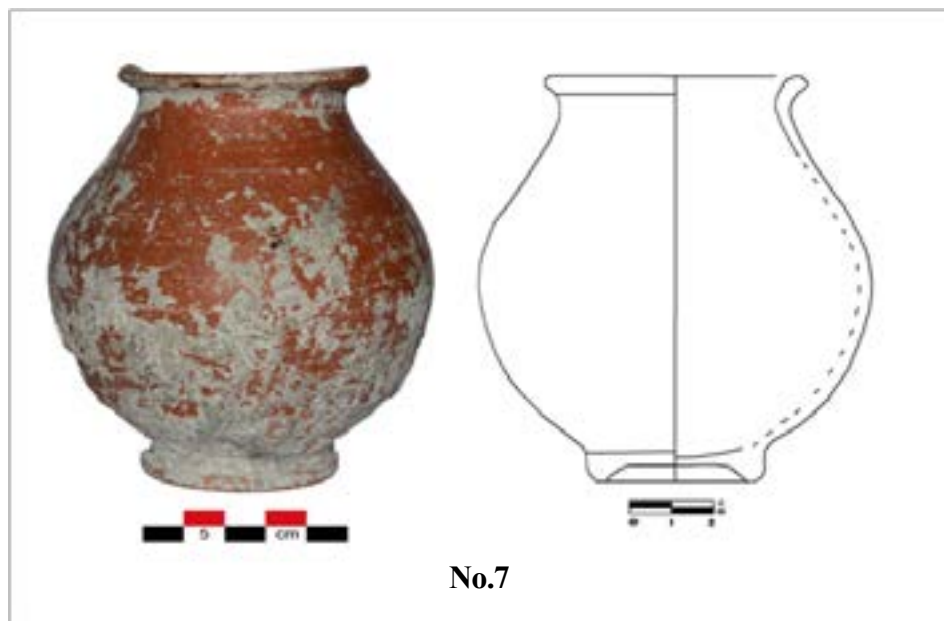
No.4

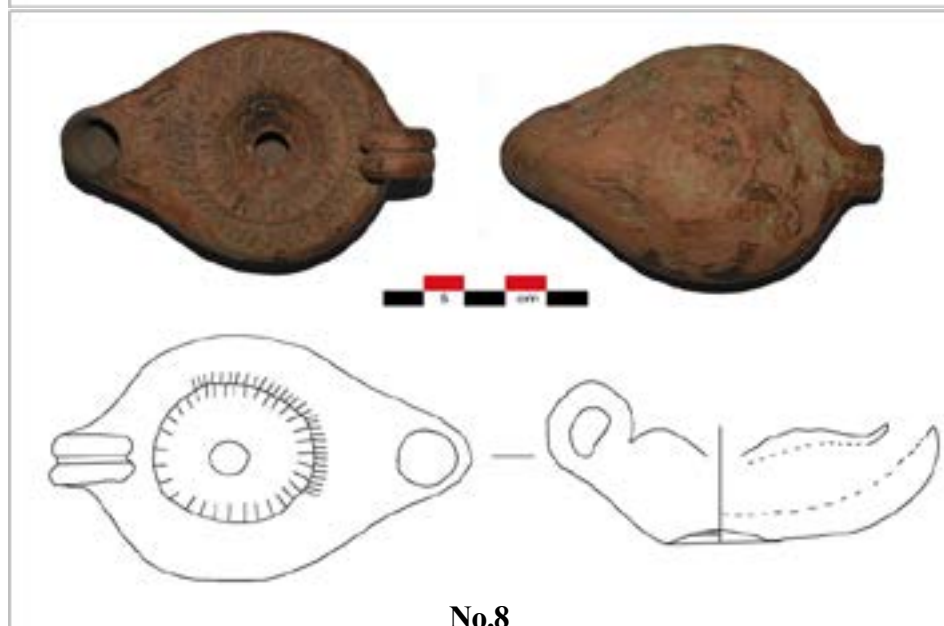
No.5

No.6

No.7

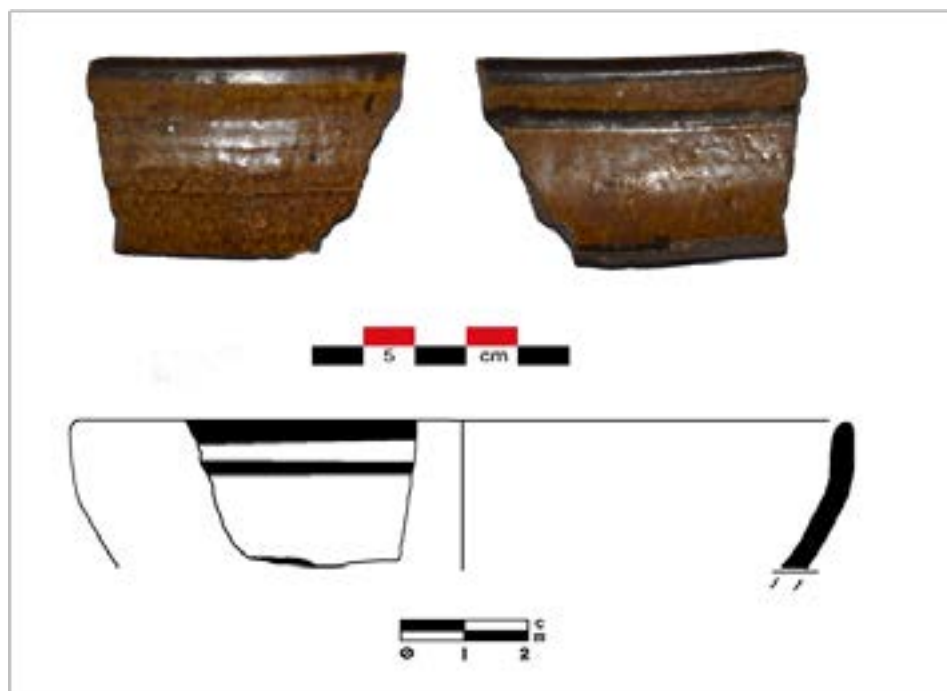
No.8

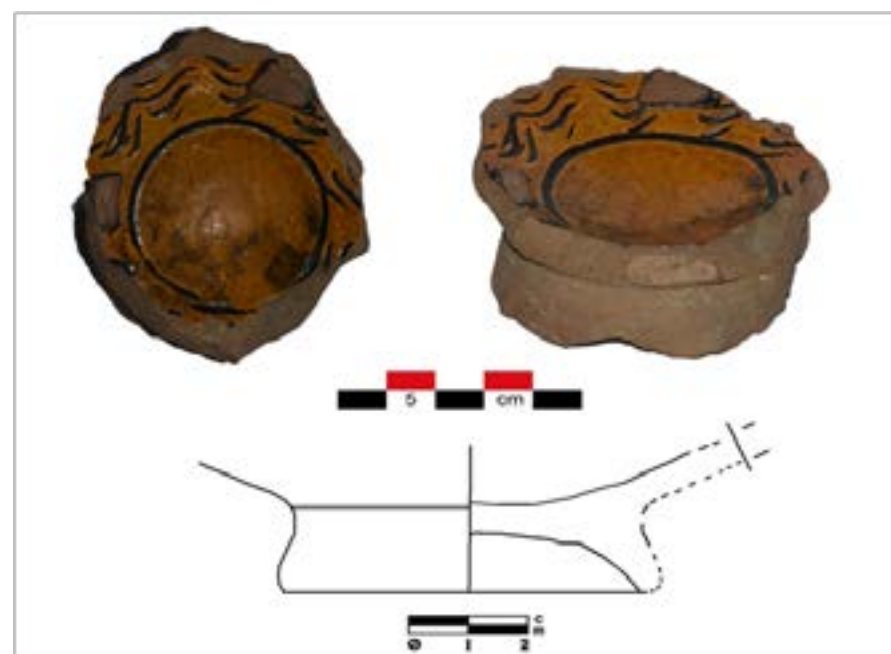
No.9-10

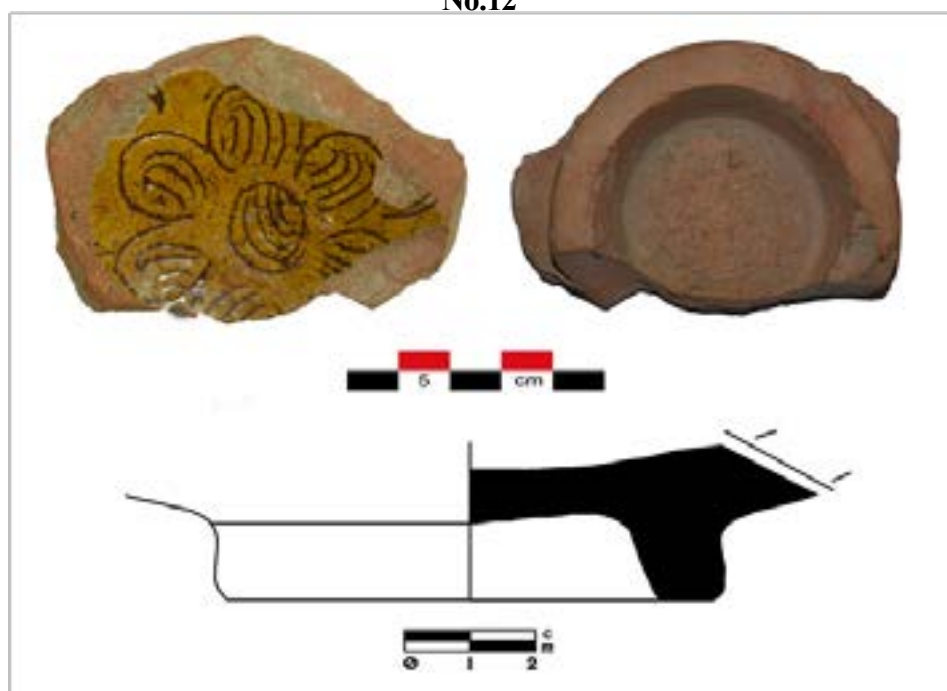
No.11

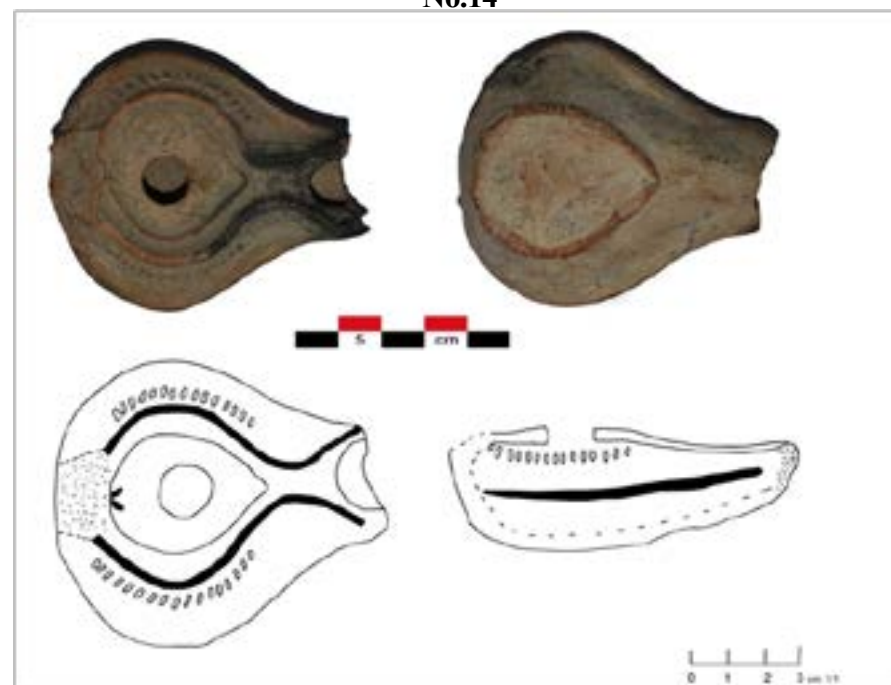
No.12

No.14

No.13

No.15

Hellenistik Dönem Seramikleri

Resim 1

Resim 2

Bizans Dönemi Seramikleri

Resim 3

İNEGÖL ADININ KÖKENİ ve ZAMAN-MEKAN BOYUTUNDA ÇEVRE ARKEOLOJİK YERLEŞİMLER ETKİ ALANINDA ANTİK İNEGÖL YERLEŞİMİ (Ethymology of İnegöl Name)

Barış ŞENOL*

Özet:

İnegöl adının etimolojik kökeninin araştırılması ana başlığı altında, Antik çağda ki İnegöl için yer adı olarak Angelacoma'nın bugünkü İnegöl merkezine lokalize edilmiş olmasının irdelenmesi, İnegöl'ün (Cumatepe Höyüğü baz alınarak) Prehistorik çağ dan Osmanlı fethine kadarki arkeolojik yerleşimini, çevre arkeolojik yerleşimler ile zaman boyutunda, üç safhada (Prehistorik çağ, Arkaik-Klasik -Helenistik çağlar, Roma-Bizans Çağı) eldeki veriler ışığında nitelik ve nicelik yönüyle harita üzerinde karşılaştırmak suretiyle antik dönem deki İnegöl ile bugünün İnegöl'ünün kent olarak yorumlanmasına çalışmak. Bu amaçla:

İnegöl Türkçe adına, etki ettiğini düşündüğümüz, 'göl' teriminin bölgenin jeolojik ve coğrafi oluşumlarının bilimsel kaynaklar ve mukayeseli gözlemler ile değerlendirilmesi.

İnegöl adının efsane ve rivayetlere yer vermeden, Türk hakimiyetiyle başlayan döneminden bu güne, kaynağının Türkçe ile ele alınması, Anadolu yer adlarından benzer örneklerle konunun açıklanması, Türk filologlarının son dönem yapmış oldukları çalışmalar ile Anadolu'nun Türkleşme sürecine denk düşen eski-orta Türkçe dediğimiz döneme ait oluşturulmuş ve basılmış yeni etimolojik sözlüklerin kullanılması. Türkiye toponomik örneklerinden faydalanaarak çıkarsamalar yapmak.

Antik çağda Angelacoma olduğu iddia edilen adının Cumatepe Höyüğü orijinin de İnegöl'e lokalize edilmesi ve burasının olup olmadığı, muhtemel diğer yer adlarının arkeolojik, epigrafik, nüvizmatik bulgular ile Grek-Latin filolojisi sahalarında yüzeysel verileri de göz önünde bulundurarak sorgulamak. Antik İnegöl'e isnad edilen Angelacoma adının geçtiği en eski yazılı kaynakla-

* Koleksiyoner. baristuz@hotmail.com

rın irdelenmesi, araştırmaların bunu doğrulamadığını ve belgelerin bu ismin Ortaçağda Türkçe'den bozma yönünde olduğunu düşünülmesi ile Antik dönemde İnegöl yerleşiminin muhtemel adının Linoe olduğu yönünde birtakım belgelerin sunulması.

Bugüne kadar tespit edebildiğimiz kadarıyla İnegöl Cumatepe Höyük merkezli 50 km.lik bir etki alanı çapında, harita üzerinde, dönemselsel olarak arkeolojik yerleşimlerin işaretlenmesi ve bunların ortaya çıkarılmış büyüklüklerinin incelenmesi. Bunlardan nitelik ve nicelik yönüyle önemli olanlarının sunulması ve coğrafi havzasında bu yerleşimlerin bulunduğu, Antik İnegöl kavramının bunları teşmil edecek şekliyle değerlendirilmesi.

Sonuç olarak İnegöl, Türkçe kökenli bir yer adı olmakla beraber bir takım ortaçağ belgelerinde Linoe adının tam da İnegöl civarıyla örtüşmesi bu adın Türkçeye değişimini doğruluyor. Arkeolojik zaman dilimleri incelendiğinde, Prehistorik çağ yerleşimini hariç tutar isek; coğrafi şartların, savunma, barınma, temel ihtiyaçlara ulaşma gibi unsurlarında göz önüne alındığında İnegöl'ü çevreleyen özellikle Uludağ yamaçlarının ve korunaklı hakim bölgelerin insan toplulukları tarafından yerleşim olarak İnegöl merkezi hilafına tercih edildiğini ve İnegöl'ün ancak Osmanlı devrinin sonlarında (19.yy) kentçiğe dönüştüğünü görmekteyiz. Bugün bir sanayi kenti olan, bir çok alanda katma değer yaratan nüfusu ve etki alanı Türkiye ölçeğinde önemli düzeyde olan İnegöl, Bithynia Bölgesi'ni ele geçirmiş çeşitli uygarlıklar döneminde ve Türk hakimiyetine geçmeden son Bizans çağında bugünün ölçeğinde küçük bir köy yerleşimi idi. İnegöl için merkezde kurulmuş önemli bir antik kentten söz edemeyiz.

Anahtar kelimeler: İnegöl, Cumatepe, höyük, ene, göl, ine, Angelocoma, Modra, Linoe, Texier, Ramsay, Pachymeres, Turgutalp, Bithynia, Prusa ad Olymp, Kızlar Sarayı, Keşiş Dağı.

Abstract:

Under the title of etymology of İnegöl name, we will try to study localization of Angelacoma in the Archaic Age as a name of a place for İnegöl in the present day, archeological settlement of İnegöl from pre-historic age to conquest of Ottoman Empire (based on Cumatepe Mound) and compare it

on the map in terms of quantity and quality in the light of information and in archeological settlement and time dimension in three phase (Prehistoric Age, Hellenistic Period, Roman-Byzantium Period) and ultimately interpret İnegöl in Archaic Age and İnegöl in the present day as a city. For that purpose;

Evaluation of “göl” term which is considered to effect Turkish name of İnegöl through comparative surveys and scientific resources relating to geological and geographical formation

Without any regard to myths and rumors, discussing the origins through Turkish language from Turkish sovereignty to present day, explaining the issue with similar examples of place names in Anatolia, using new issued etymological dictionaries relating to Old and Middle Turkish which coincide with Turkization process of Anatolia along with the studies conducted by Turkish philologists recently. Making deductions from toponymic examples in Turkey.

Localize its name as claimed to be Angelacoma in Ancient Times for İnegöl where Cumatepe Mound is located, identify whether Angelacoma is located aforementioned area and investigate other probable names of it through archeological, epigraphical and numismatic findings by taking into consideration superficial data in the field of Greek-Latin philology.

Investigation on the oldest written sources where Angelacoma name is addressed and referred to ancient İnegöl, submission of some documents showing that the name of İnegöl district was highly-likely called as Linoe in ancient times, considering that the researches don't verify this claim and this name is connected with Turkish language in the Medieval Age.

As far as we discovered up till today, marking archeological settlements periodically on the map within 50 km of influence area based on İnegöl Cumatepe Mound and examination of unearthed extent of it. Submission of the ones which have importance in quality and quantity aspects and pointing out that its geographical area includes these settlements. Evaluation of statement of İnegöl in a way that it embraces these points.

In conclusion, İnegöl is a name of a place, having Turkic origin and its

coincidence with Linoe name in some documents of Medieval Age verifies that this name inflowed into Turkish language. When archeological time frames are examined, excluding the settlement in Prehistoric Age, we observe that slopes of Uludağ and sheltered dominant places were preferred against İnegöl considering geographic conditions, defense, sheltering and access to basic needs. Thus, it is understood that İnegöl transformed into small town in the last periods of Ottoman Empire (19th century). Being an industrial city and providing added value in various fields with its population by having an utmost sphere of influence across Turkey, İnegöl was a small village in the last period of Byzantine Empire before Turkish sovereignty and in the period of various civilizations taking control of Bithynia region. So, it is hard to say that İnegöl was an ancient city established at the center.

Giriş

Bu çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İnegöl'ün fiziki coğrafyasına yönelik jeolojik bilgiler ile Osmanlı paleografyasından verilerin de sunulduğu filolojik incelemeler ve bunları tümleyen kısmında zamanın tarihi perspektifi sunulmaktadır. İkinci bölümde ise Antik dönem İnegöl ve lokalizasyonlar ele alınacaktır.

Bir toplumun tarih bilinci bilgisizlik ve efsaneye dayanıyorsa, bu toplumda saygıya değer bir siyasi düşünce de oluşamaz. Tutarlı tarih eğitiminin iki unsura ihtiyacı vardır; coğrafya ve dil bilgisi.¹ Bu sözler çağımızın popüler tarihçisi, Prof. Dr. İlber Ortaylı'ya ait. Biz de ana temamız tarih olduğu için bu yoldan giderek coğrafya ve dil bilgisinden işe başlıyoruz.

Marmara Bölgesi'nin güneyinde, ana hatlarıyla kuzeybatı-güneydoğu istikametinde uzanan İnegöl havzası kabaca bir elipse benzer. Bu elipsin büyük eksen 55-60 km., havzanın genişliği ise 33-35 km arasındadır.² İnegöl Ovası bu havza içerisinde 22 km. uzunluk, 6 km. genişlik ile yine elipsoit olarak yer alır.

Bölgeyle ilgili yapılan ilk jeolojik çalışmalara göre Oligosen başlangıcına doğru sona eren Alp kıvrılmalarından sonra bölge şiddetli bir aşınmaya

¹ İlber ORTAYLI, Dünya Tarihi Atlası, DB Yay., Önsöz, İstanbul, 2007.

² M. Yıldız HOŞGÖREN, İnegöl Havzasının Jeomorfolojisi, İstanbul Üniv. Yay., İstanbul, 1975, s.4

uğramıştır. Marmara Bölgesinin Güneydoğusu Neojen başlangıcında göllerle örtülüydü. İnegöl'ün de içinde bulunduğu bir kısmı Oligosen sonuna doğru belirmiş olması gerekir.³

Marmara Denizi'nin güneyinde, Manyas-Karacabey-Apolyont-Bursa-Yenişehir havzaları boyunca batı-doğu istikametinde uzanan tektonik hatlar, İnegöl havzasında kuzey-batı-güneydoğu istikametini almakta⁴ ve ilkin batı-doğu istikametinde uzanan nispeten çukur saha İnegöl-Bozüyük-Eskişehir ovaları boyunca devam etmektedir. Bu özellik tarihin en eski zamanlarından beri bu hattı, dolayısıyla Marmara Bölgesi'ni Anadolu'ya bağlayan tabii yollar-dan biri yapmıştır. Deniz yüzeyinden yüksekliği ortalama 300 m. olan İnegöl Ovası, jeolojik kırıkların oluşturduğu yaklaşık 60 m. çöküntünün Holosen çağında kuvvetli jeolojik sellerin getirdiği kum ve çakıllarla dolarak bu alüvyal ovanın ortaya çıkmasıyla oluşmuştur. Ovanın en alçak yeri 250 metre ile İnegöl-Yenişehir birleştirme Boğazının vadi tabanıdır. Ova taşkından güneybatıdan, kuzeydoğuya % 5 - 6 hafif eğimlidir.⁵ Bu eğimin kuzey-doğudan gelen jeolojik selden kaynaklandığı bellidir. Çitli 'de ki Kirazlıdere ile paralelinde ki Ballık ve Tahtaköprü fosil yatakları incelendiğinde, Miyosen ve sonrası dönemlerde oluşan fosil parçaları görülür. Bu fosillerin bütün değil de parçalar halinde kilometrelerce alana ufalanarak yayıldığı, Son buzul çağının bitimiyle başlayan bu sellerin toprağı taşıyarak getirdiğinin kanıtıdır.

Holosen çağı sellerinin İnegöl çanağını doldurarak taşmasıyla, Yenişehir'e açılan vadi boğazı kanalıyla Yenişehir Ovasında da bir göl oluşmuş olmalıdır. Bu gün hala bu gölün son halkası olan Mesenez Gölü mevkii adı ile yaşamaktadır. Ancak Yenişehir Gölünün İnegöl'deki göle nispetle daha erken dönemlerde kurduğunu anlıyoruz. İnegöl Ovasını besleyen Uludağ ve Domaniç vadilerinden gelen akarsular bu gölün ömrünü uzatmıştır. Yenişehir'deki Prehistorik yerleşimlerin bazılarının Neolitik Çağdan (M.Ö. 9.000-7.000) başlamaları bunu kanıtlar görünüyor. Oysaki İnegöl düzlüğündeki höyükler daha geç, Kalkolitik Çağ (M.Ö. 3.000)'da başlamaktadır.

³ A.H.ARDEL, Marmara Bölgesinin Güneydoğu Havzalarının Morfolojik Karakterleri, Türk Coğrafya Dergisi, Sayı 2, Ankara, 1943, s.1-14.

⁴ M.Yıldız HOŞGÖREN, a.g.e., s.5.

⁵ Kenan KAHRAMAN, Geçmişten Günümüze İnegöl, İstanbul, 1992, s.56.

Fotoğraf 1. Cumatepe kazılarında bulunan odun parçaları

İnegöl havzası içindeki alüvyal ovada; Akhisar'daki Palangatepe Höyüğü'nden başlamak üzere doğuya doğru Cumatepe, Şıbalı, Doğutepe, Kurşunlu, ve Yenişehir Boğazı'ndaki Boğazköy höyükleri tespit edilmiştir. Hemen hemen çağdaş olan bu höyükler İnegöl'ün en eski prehistorik yerleşim alanlarıdır. Bilimsel çalışmalar, ova merkezindeki Cumatepe Höyüğü'nün yaşını yaklaşık 5000 olarak tespit etmiştir. Cumatepe'nin 1970'lerin başında yapılan hafriyat kazılarında, anakara dediğimiz zemine çakılmış barınmaya yönelik kazık odun parçaları bulunmuş, (**Fotoğraf 1**) halen kent müzesinde sergilenmektedir.

Bunlar kot farkından da anlaşılacağı gibi höyüğün sığ sularla kaplı ovadaki yükseltisi adalara çakılarak kurulmasıyla başladığını, zamanla çağ katmanlarının yükseldiğini göstermektedir. Yine höyük üzerindeki inşaat kurtarma kazılarında bazı katmanlarda oldukça yoğun midye ve istiridye kabuklarının çıkması höyük için besin kaynağı olduğunu ve suyun etrafta yer yer derin göller oluşturduğunu göstermektedir. İnegöl Havzası'nın taban kısmını oluşturan ova, Uludağ ve Domaniç dağlarının İnegöl'e bakan yamaçlarından inen irili ufaklı birçok akarsuyun bulunduğu bir noktadır. Günümüzde de bu durum dönem dönem, ilkbahar mevsimlerinde yağışlarla eriyen kar sularıyla beraber taşkın-

lar oluşturur. Yarım asır öncesine kadar İnegöl içinde bugün birçok mahallenin kurulmuş olduğu alanın sulak bataklık olduğunu bilen büyüklerimiz halen aramızdadır. Yakın zamanlarda da İnegöl içinde 1 metre kazılan zeminden suyun çıktığını hepimiz bilmekteyiz. Dolayısıyla son yıllarda hızla kuruyan bu düzlükler bugünün fiziki coğrafyası ile bizleri yanıltmamalıdır. Bin yıl öncesi çeşitli kaynaklarla beslenen gölcüklerle sığ suların oluşturduğu yer yer ağaçlık, bataklık görünümünde olan bu çanak ova, daha erken bin yıllarda muhtemelen sığ bir göldü.

Evliya Çelebi'de Seyahatnamesi'nde⁶ İnegöl'ü zaman zaman kuruyan bir göl yanında yüksek bir yere kurulmuş olarak anar. Bahsettiği yüksek dediği yer Cumatepe Höyük'tür. Göl olarak tanımladığı yer ise, bize göre yağışlı dönemlerde suları artan kurak dönemde suları çekilen bataklık havzasıdır. Zamanımızda tamamen kurumuştur.

Konumuzla ilgili temel coğrafi verilerin tarihsel boyutunu sunduktan sonra İnegöl adının kaynağının araştırılmasında izlenecek yol Türk Dili etimolojisidir. Türkçemizin en önemli özelliği türetme gücüdür. Yer isimlerini de söz varlığı içinden türeten bir dile sahibiz.

İnegöl adının içinde geçen "göl" sözcüğünün anlam bağını detaylı açıklamamıza gerek göstermeksizin, coğrafi verilerle sunmuş olduk. Türkçemizin bin yıl önce yazılmış sözlüğü Divan-ı Lügat it Türk'te⁷ de "köl" şekliyle, bugünkü anlamında su birikintisi olarak geçmektedir. Asıl zor olan kısım Anadolu Oğuz Türkçesinde "İnegöl" şeklini alan sözcüğün başına getirilen "ine" hecesinin kökeninin incelenmesidir. Bununla ilgili fonetik değişimin olduğu "ine" hecesinin anlamı veya hangi anlamda olan sözcüğün değişmiş halidir, bu değerlendirilmelidir. Bunun için de bilimsel etimolojik ve toponomik çalışmalar gereklidir.

Sözün kökenine varmak, sözün gerçek anlamına varmaktır diyenlere göre, kökenbilim hakikati bulma yoludur. Eski Yunanlılar adları açıklamak için sözleri parçalara ayırırlar ya da onlar hakkında hikayeler, menkıbeler uydururlar. En başta, tarihçiler ve coğrafyacılar bir ulusun ya da şehrin tarihine bir

⁶ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Anadolu-Suriye-Hicaz (1671-1672), 9.Cilt, İstanbul, 1935, s.11-12.

⁷ Kaşgarlı Mahmut, Divan-ı Lügat'it Türk, Kabalcı Yay., Çev. Seçkin Erdi, S.T.Yurtsever,...

başlangıç vermek istediklerinde aynı adı taşıyan bir kahraman tasarlarlar ve o kahramanın serüvenlerini anlatırlardı.⁸

Uydurma etimolojilerden kurtulup, bilim yöntemlerinden yararlanarak gerçek kökenlerin aranmasını tarihsel fonetik sağlamıştır. Seslerin gelişi güzel değişmediği, ekleme ya da eksilmelerin belli kurallara uyduğu anlaşılınca kelimelerin daha eski biçimlerine sağlam yollardan varılabildi. Ancak üzerinde çok çalışılmış dillerin bile kökenleri tam aydınlanmış, kesin sonuçlara varılmıştır denemez. Tarihsel ses bilgisi, bugün tam oluşmuş görünmektedir. Bu nedenle ona yeni bir bilgi katmıyoruz. Ama kökenbilim açık bir alandır, yeni incelemelere her zaman yer vardır.⁹ Ülkemizde maalesef tarih yazımında önemli yardımcı kollardan toponimi ile de bilimsel anlamda ilgilenilmeye 1920'lerde Fuat Köprülü ile başlanmıştır. Daha sonra tarihçilerimiz, Anadolu'daki yer adlarını tarih bakımından değerlendirmişlerdir.

Yer adlarımız köken bakımından iki büyük gruba ayrılır. Türkçe kökenli yer adları, Yabancı dillerden alınmış olan yer adları.

Türkçe kökenli yer adlarını incelediğimizde yurdumuzun birçok yerinde yaygın olarak kullanılan bir takım yer adları vardır. Bunlar Türkmen-Oğuz boylarının, budunlarının, oymaklarının isimlerinden; kişi adlarından; kent, şehir, semt, köy, mahalle, oba, yayla, kışla, çiftlik gibi yerleşim adlarından; ağaç, çiçek gibi bitki adlarından olduğu gibi, dağ, tepe, höyük, bel, belen, sırt, etek, yamaç, seki, boğaz, gedik, geçit, ırmak, dere, çay, pınar, arık, düden, gölet ve İnegöl adında geçen göl gibi tabii yer adlarından türemişlerdir.

İnegöl adında bulunan ‘‘göl’’ hecesinin İnegöl’ün jeolojik tarihçesi ile anlamı açısından Türkçe bir sözcük olduğunu biliyoruz. Ancak İnegöl adının bütün olarak anlamını çözmek gerekir. Yurdumuzda yalnız bir veya bir kaç yerde kalmış Türkçe adlar geçer.”Dumlupınar, Edincik, Keçiözü, Uluborlu, Söğü, Gemlik, Yalova, İnegöl gibi. Bu adların etimolojik kökeni kolay kolay anlaşılmayacak kadar karışıktır. Bu bakımdan bu adlar köken ve anlam bakımından özel olarak tartışılmaya muhtaçtır.”¹⁰ Yakın zamana kadar kökeni bi-

linmeyen Dumlupınar adında eski Türkçe’deki Tumluğ sözcüğünün saklanmış olduğu görüldü. Tumluğ eski Türkçede soğuk anlamında olduğundan Dumlupınar - Soğukpınar olarak çözülmüş oldu.

İnegöl adındaki ‘‘İne’’ hecesinin de Türk söz varlığında ‘‘İne’’ olarak veya değişime uğrayabilecek halini aradığımızda aslında anlamlı kök sözcükle karşılaşıyoruz.

Araştırmalarımıza ‘‘İne’’ şeklinde başlarsak, görürüz ki yurdumuzun birçok yerinde ‘‘İne’’ ön hecesi ile kurulmuş yer adları vardır; Ankara’da İne, Samsun’da İnebel, Bursa, İstanbul ve Kastamonu’da İnebey, Ankara ve Kocaeli’de İnebeyli, Aydın ve Kastamonu’da İnebolu, Giresun’da İnece, Ordu’da İneci, Bursa’da İnekollar, Aydın’da İneabad, Amasya’da İnepazar, Bursa, Samsun ve Kütahya’da İnegazi, Çorum’da İnegazili, Bursa’da İnesi, Sinop’ta İnesöğü, Tekirdağ’da İneçik, Bursa, Aydın ve Konya’da İnegöl.

Bu yer adları ile bir tek İnebolu adı arasında bağ kurulamaz. Biliyoruz ki İnebolu yabancı bir kökenden gelmektedir. Aslı İonopolistir.¹¹ Bu antik şehrin adına basılmış sikkeler mevcuttur.¹² **(Fotoğraf 2)**

Fotoğraf 2 - Antik İonopolis Sikkesi

Fethinden sonra söz varlığımızda ki ‘‘ine’’ telaffuzuyla baştaki İonlular anlamındaki sözcük ile şehir anlamı taşıyan Grekçe ‘‘polis’’ sözcüğünün diğer örneklerinde olduğu gibi bolu olarak değişmesiyle yeni adı İnebolu’ya çevrilmiştir. Fakat diğer yer isimleri, Türkçe köken, kök, ek ve anlamı taşımaktadır.

⁸ Pierre GUİRAUD, Etymologie, P.U.F., s. 13.

⁹ Süheyla BAYRAV, Filolojinin Oluşumu, Multilingual Yay., İstanbul, 1998, s. 99-100.

¹⁰ Hasan EREN, Yer Adlarımızın Dili, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2010, s.23.

¹¹ Kamil Tunçoğlu, İnebolu, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 24.

¹² <http://www.wildwinds.com/coins/greece/paphlagonia/abonoteichos-ionopolis/t.html>

Araştırmalarımızda “ine” Sözcüğünün Oğuz Türkmenlerince kullanılan Türk şahıs ismi, yine bu kökenden olmak üzere Selçuklu boy beylerinin bağlı bulunduğu bir aşiret ismi olduğunu görmekteyiz. İnebey, İnebeyli, İnegazi, İnegazili yer adlarında olduğu gibi. Dolayısıyla özel addır. Anadolu’da ki diğer “ine” ile başlayan yer adlarının büyük bir kısmının da kişi adı veya Türkmen boy adlarından gelmiş olduğu ortadadır.

İne sözcüğünün İnegöl adında kullanıldığı şekli ile bir takım Türkçe yer adımızda olduğu gibi şahıs veya boy ismi olmadığı da açık.

İnegöl adında son halini almış olan “ine” hecesinin, birçok yazılı kaynakta kullanıldığı şekilleriyle değişime uğramış halini değerlendirecek olur isek, çeşitli varyantların araştırılıp, incelenmesinden sonra bir öz Türkçe sözcük karşımıza çıkıyor. “Ene” Sözcüğü.

Anlamı, türemiş İnegöl adı ile bütünlük sağlayan “Ene” sözcüğünün, türemiş adla beraber “eyne” ve “ine” fonetiğine dönmüş hali İnegöl adını oluşturuyor. Gerek kök olarak yalnız kullanıldığında büyük ses uyumunun varlığı, gerekse bileşik olarak yeni türetilen Türkçe bir kelimede anlam bütünlüğü sağlaması, yakın zamana kadar bazı belgelerde değişmemiş şekliyle “ene” olarak, ya da Oğuz Türkmen ağızlarındaki fonem eklemeleriyle “eyne” olarak da yer alması bu sözcüğün dilbilimsel olarak İnegöl adında gizlenmiş kök olduğunu gösteriyor. İnegöl adındaki “İne” hecesinin “ene” kökünden geldiği muhtemeldir.

Etimolojik araştırmalarda Eski ana ve Altay Türkçesinde “Ene”, iki yamaç arasındaki düz ve verimli toprak parçası demektir. Yine “ene” sözcüğünün diğer yan anlamlarından biri eski ve orta Türkçe dönemindeki anlamıyla “iki alan arasındaki sınır” dır. Anadolu ağızlarında ki tarla sınırı “an” sözcüğü de bu kökten gelmedir.¹³ Fiziki coğrafyasıyla İnegöl Ovası çanağının iki yükselti arasındaki göl ve verimli toprakları, isminin kökenini doğrular niteliktedir.

Anadolu Coğrafyasındaki konumuzla ilgili toponimlerden biri olan

¹³ Tuncer GÜLENSOY, Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözlüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2011, c.I, s.333.

İnegöl dağları Orta Karadeniz’in iç bölgesinde Amasya - Çorum ve Samsun illeri dahilinde bulunmaktadır. İnegöl dağ kütlesi üzerinde hem daimi hem geçici kır yerleşimlerinin olması,¹⁴ dağ üzerindeki düzlüklerde özellikle daimi yerleşimlerin olması bu adı almasında coğrafi nitelikleri açısından, ene kökünden gelme bir ad ile anlam bağı taşıdığını düşündürüyor. İnegöl Dağları fiziki coğrafyasının detaylı incelenmesi, Türk Dili etimolojisine katkı sağlayacaktır. Yüzyıllar önce bu adı almış olan İnegöl dağları içindeki düzlüklere istinaden bu ismi almış olmalıdır.

Bu etimolojik değerlendirmeyi yaptıktan sonra, tarihsel açıdan bölgemizin o çağdaki durumunu tetkik ederek konuyu yorumlamak ve İnegöl adının Türkler tarafından bu coğrafyaya verilmiş olduğunu söylemek daha uygun olacaktır.

Miladi birinci binin ilk yüzyılının sonlarında başlayan Anadolu’ya hızla giriş ve fütühat ile Anadolu içleri, hatta batı uçlarına kadar her yer yoğun bir Türk göçüne sahne oluyordu. Daha sonra, 1176 Miryakefalon Zaferinden 1300 yılına kadar Akdeniz, Karadeniz ve Ege kıyıları dahil Anadolu’nun hemen her yeri Türkmenlerin yaylak ve kışlakları oldu. Moğolların Orta Asya istilasından sonra büyük göçebe kitleleri Anadolu’ya sığmıyor böylece ilk Selçuklu istilasından derecesinde bir Türkmen göçü daha uçlardaki kesafeti artırıyordu¹⁵ Anadolu Selçuklu Devleti Moğol etkisiyle sarsılmadan önce bölgemizdeki Bizans tekfurları sindirilmiş, Selçuklu’ya haraç veriyorlardı. XIII. asrın ikinci yarısında Türkmen aşiretleri ile dolan Anadolu’nun Bizans’a komşu sınırındaki Domanıç dağının da bulunduğu Kütahya dağlarından, Sultan Öyüğü’ne (Eskişehir) 30.000 hane çadır halkı göçebe Türkmenin yaşamakta olduğunu belirtmek genel bir bilgi vermeye yeterlidir.¹⁶ Latin istilasından sonra, Bizanslıların henüz İznik’ten İstanbul’a taşınmadığı zamanda, yani 1261 yılından önceki bu Türk nüfus yoğunluğu mühim bir rakamdır.¹⁷

İlhani Hükümdarı Olcaytu Han, Türkmenleri itaat altına almak mak-

¹⁴ Asım Çoban - Faruk Aylar, İnegöl Dağı’nın Fiziki Coğrafya Özellikleri, Marmara Coğrafya Dergisi, Sayı 14, (2006).

¹⁵ Nesevi, Siretu Celeleddin Mengübir, nşr. G. Houdas, s.159, 223, 225, 226, 229; Z.Kazvini, Asar, nşr. Wüstenfeld, Leipzig 1848, s. 379

¹⁶ İbn Sa’id el-Mağribi, Kitab Bast ul-arz, Tetuan, 1958, s.118,128.

¹⁷ Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, Turan Neşriyat, İstanbul, 1971, s.507.

sadıyla, bir ordu gönderince Türkmenler bir takım yerleri terk ederek Olympe Dağını (Uludağ) kendilerine sığınak edinmiş¹⁸ olmaları bölgemiz için dönemle ilgili önemli bir ayrıntıdır. Anadolu Selçuklu Devleti'nin zayıflayıp yıkılmasından sonra bile Bizans imparatorları, Asya'da yalnız İstanbul ufkunda kâin araziye, yani Keşiş dağında nihayet bulan mahallere malik idiler.¹⁹ Ömrü kısa da sürmüş olsa 1075'te İznik'te kurulmuş bir Türk devleti, Anadolu'nun bu bölgesine olan Türk ilerlemesinin boyutunu gösterir. Batılı oryantalistlerden Gibbons da şu ilginç ifadeyi kullanır: Selçuk orduları tarafından Türklerin göçmelerine uygun şekilde açılmış olan her yerde, sürekli bir şekilde yerleşmiş oldukları için, burada da çabucak yerleştiler. Oğuz Türkmenleri Bithynia Bölgesinde, Haçlıların gelişi ve daha sonra İznik'in Bizanslıların eline geçtiği zaman bile yerlerinden kımıldamayı akıllarından geçirmediler. Osmanlılar, Bursa ve İznik'i aldıkları zaman, burada üç kuşaktan beri iskan etmekte olan Türkleri bulmuşlardı.²⁰ Daha Selçukiler zamanındaki Anadolu fütühatı da askeri bir istila olmaktan ziyade, devamlı ve sistemli bir iskan ve kolonizasyon hareketi olmuştur. XII. ve XIII. asırlarda yapılan büyük çaptaki iskan işlerine ait tarihi kaynaklarda açık kayıtlar olduğu gibi toponomi tetkikleriyle Selçukilerin iskan siyasetlerinin bazı esaslarını tespit etmek de mümkündür.²¹ Türk oymaklarının Anadolu'da yerleşik bir Türk topluluğu teşekkül etmezden önce taşıdıkları önem üzerinde söz söylemek şüphesiz fazladır: Anadolu'yu onlar fethettiler, buradaki yerleşik Türk halkını onlar meydana getirdiler.²² Dolayısıyla coğrafyayı onlar isimlendirdiler. İşte bu dönemlerde Osmanlı'dan önce buralara gelmiş İnegöl gibi verimli topraklarda, Keşiş Dağı (Uludağ) vadilerinde yerleşik hayata başlamış Türkmen boyları vardı. Özellikle Marmara Bölgesinde Yörük kültürünü sürdüren boylar kendi içlerinden ayrılarak yerleşik hayata geçmişti. Orta dönem eski Türkçemizde geçen ve iki yamaç arasındaki verimli toprak parçası anlamına gelen "Ene" sözcüğü ile dönem dönem artan mevsimlik yağışlarla göl özelliğini de koruyan o günün İnegöl Ovası'na bu ilk yerleşen Türkmen boylarınca verilmiş, tamamen Türkçe sözcüklerden oluşmuş ad, "Ene" kökünden gelmiş İnegöl olmalıdır. Buralara ilk gelen ve yerleşen

Türklerce verilmiştir.

Öte yandan, Anadolu'da ki diğer İne hecesiyle başlayan yer adlarının, sadece Anadolu-Türkmen ağızlarında ene sözcüğünün İnegöl adına evrilmesine telaffuz açısından, son dönemde (ene-ine) kolaylık sağlamış olabileceği düşüncesindeyim.

İnegöl adının, Osmanlı yazılı tarih kaynaklarında yapılan araştırmalarda Eynegöl, Eneğöl şeklindeki yazımlarını 19. yüzyıla kadar görmekteyiz. Osmanlı arşivlerinde 19. yüzyıl Osmanlı idari teşkilatı birimlerini listeleyen belgelerde İnegöl, Hüdavendigâr (Bursa) Livası'ndaki kentimiz Eynegöl-i Brusa diye anılmaktadır.²³ İzmir'i de kapsayan o zamanki Aydın vilayetinde bir İnegöl (şimdi Manisa'ya bağlı Sarıgöl), bu konudaki görüşümüzü doğrulayarak yine aynı şekilde Eynegöl-i Aydın diye anılıyor.²⁴ Hatta, İnegöl isminin Türkçe kökenli olduğunu kavramış, araştırmalar yapan on dokuzuncu yüzyılın tarihçi gezginleri öğrenebildikleri kadar Türkçe ile İne-inek-eyne-ayna ön ekleri ile Türkçe anlamlar vermeye kalkıp kimi Aynagöl, kimi de İnekgöl gibi alakasız anlamlar çıkarmışlardır. Tabi öte yandan Alman şarkiyatçılardan Humann ve Puchstein eserlerinde İnegöl'ün bu yerin doğru ismi olduğunu söyledikleri gibi Aynagöl olmadığını da belirtiyorlar.²⁵ Yine Ramsay da antik dönemde Philadelpia olarak bilinen Alaşehir'in dört saat güneydoğusundaki köyün isminin de Aynagöl olmayıp İnekgöl veya İnegöl olduğuna dikkat çekiyor.²⁶ 15. yüzyıl Osmanlı tarihçilerinden Aşıkpaşazade'nin bilinen ilk Osmanlı tarihi kabul edilen eseri Tevarih-i Al-i Osman veya Aşıkpaşazade Tarihi diye anılan eserde İnegöl tekfurı Aya Nikola'dan bahseder.²⁷ Bu isimdeki fonemler bileşik okununca Ayanikola-Aynagöl-Eynegöl-İnegöl çağrışımı ister istemez dikkatimizi çekiyor. Atalarımızın bu kişi adını bölgenin özelliklerinin de farkında olarak kendi söz dağarcıklarına tevcih ettikleri düşünülebilir. Tabi böyle bir şahıs ismini 15. yüzyıl gibi konuyla zaman bağlantısı uzak sayılabilecek, Türk kaynakları dışında göremiyoruz.

¹⁸ Osman Turan, Türk Cihan Hakimiyeti Meftüresi Tarihi, Ötüken Yay., İstanbul, 2014, s.235.

¹⁹ V.Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, C.I., çev. Mümin Çevik, MMP Yay., İstanbul, 2010, s. 37.

²⁰ H.A.Gibbons, Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, Çev. Bülent Arı, 21.Yüz Yıl Yay., Ankara, 1998, s.13.

²¹ Ömer Lütfü Barkan, Osmanlı İmparatorluğunun Teşekkülü Meselesi, Yeni Zamanlar Yay. İstanbul, 2014, s.13.

²² Faruk Sümer, Oğuzlar, Türk Dünyası Araş. Vakfı, İstanbul, 1999, s.217.

²³ Tuncer BAYKARA, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. Ankara, 1988, s.232.

²⁴ Tuncer BAYKARA, age, s.236.

²⁵ Karl Humann und Otto Puchstein, Reisen in Kleinasien, Berlin, 1890, s.11.

²⁶ W.M.RAMSAY Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, Milli Eğitim Basımevi, çev.Mihri Pektaş, İstanbul, 1960, s.15.

²⁷ Aşıkpaşazade - Osmanoğullarının Tarihi, Haz.K.Yavuz - M.A.Y.Saraç, K Kitaplığı, 2003, s. 56.

Eski Osmanlı belgelerindeki Türk dilinin imlasından kaynaklanan sorunlardan biri de Eski Türkçe dediğimiz Arap harfli Osmanlı alfabesindeki vokallerin, birçok sözcüğün yazım ve okunuşundaki karışıklığıdır. İnegöl olarak okuduğumuz sözcüğün transkripsiyonunda da böyle bir karışıklık vardır (لوك) ibaresindeki “y” (ي) harfinin, “elif” (ل) harfinin önünde kullanıldığında “İ” olarak okunması ile elif harfinden sonra “y” (ي) olarak da okunması söz konusu olduğundan, İnegöl ile Eynegöl ayrımı paleografik imla açısından zordur. Kaynaklarda, en eski diyebileceğimiz 14. yüzyıl belgelerinde başlayan bu yazımın okunuşu konusunda ancak, yakın zamana kadar büyüklerimizden de duyduğumuz şekliyle, halk dilinde “Eynegöl” olarak kullanıldığını bilmek fikir yürütmemize yarar sağlar.

Görüşümüzü doğrulayan bir örnek Osmanlı Devleti’nin son yıllarında, Yıldız Sarayı’nda görevli Charles Henry adlı bir Fransız’ın, 1907-1908 yıllarında bölgemize yaptığı gezi notlarında geçen İnegöl yazımıdır.²⁸ Halkın “Eynegöl” söyleyişini imlada “ğ” ile algılayarak metnin tamamında “İğnegöl”²⁹ olarak aynı şekliyle kullanmaları arşivimizdeki Osmanlı devrine ait en yakın belgelerdendir. Bu da göstermektedir ki, İnegöl sözcüğündeki “İne” diğer yer adlarımızdaki anlamından farklı olarak “ene” kökünden geldiğine dair tezimizi kuvvetlendirmektedir.

1299’da uçbeylerinden Turgut Alp’in fethinden sonra İnegöl yöresi ilk dönem Osmanlı tarihçileri tarafından bir müddet Turgut Alp’e istinaden Turguteli olarak da kullanılmıştır.

16. yüzyıl anonim Osmanlı tarih kaynaklarından Tevarih-i Ali Osman adlı bir eserde³⁰ İnegöl, Osman Gazi’nin kuruluş dönemindeki kentlerin taksimatını anlattığı bir bölümde “İnegöl’i Turud Alp’e virdi. Şimdi ol azizlerin adı anılır. Ol vilayetlerde köyleri vardır. Ana Turud ili dirler.” şeklinde geçer.

Ek bir bilgi olarak söylemeliyiz ki, bir takım eski Osmanlı kaynaklarında Uludağ’ın Domaniç Dağı ile birleştiği İnegöl’e bakan yamaçlarındaki

köyler dahil olmak üzere, Cerrah’tan başlayarak, eski ve yeni adlarıyla Alayna (Doğanyurdu), Sırnas (Sarıpınar), Kirles (Paşaören), Süle (Sulu), Genci (Turgutalp), Kıran, Fındıklı (Esenköy), Kozören (Kozluören) ve Geyikli Baba (Babasultan)’a kadar ki bölgeye Turgutuli denmektedir. Hatta yakın zamana kadar bu köylüler kendilerini Turgutlu olarak ifade etmişlerdir.

Buraya kadarki sunduğum araştırmalarım Türk dönemi ve Türkçe ile ilgili idi.

İnegöl adının kökeniyle ilgili Seyahatname’de geçen “Ezinegöl” de dahil bir çok rivayet biliyoruz. Bilimsel manada incelediğimizde bunların bahsine gerek duymuyorum.

Konunun ikinci kısmında İnegöl’ün antik dönemdeki adı olduğu söylenegelen, Angelakoma’nın bu günkü İnegöl yerleşimi olduğu iddiası ve İnegöl adının Angelakoma kökenli olup olmadığı üzerine olan değerlendirmeleri yapmak ve belgelerle, antik dönemde İnegöl’ün adı olduğunu düşündüğüm Linoe üzerinde durmak istiyorum.

Angel sözcüğünün etimolojik olarak kökü Aramice “engila”dan gelir. Arapçaya da aynı anlamda kutsal kitap, ahit kitabı manasına dilimizde de kullanıldığı şekilde İncil olarak geçmiştir. Anlamı habercidir. Eski Yunanca müjdeci, haberci anlamında kullanılan Angelus, eski Yunanca’dan, Latince yoluyla Fransızca ve İngilizce gibi günümüz modern dillerine “haber getiren” anlamında, sonradan kazandığı Melek anlamı ile Angel olarak gelmiştir. Yani, Eski Hellen dilinde angelophoros (αγγελιαφόρος) haberci³¹ manasına geliyor, Hristiyanlık süreciyle bu sözcük İncil³² ve devam eden süreçte, anlam genişlemesiyle Tanrı’dan haber getiren anlamlarına melek (ἄγγελος) olarak kullanılmaya başlanıyor. Eski Hellen dilinde komis(κομης)- Latince, (koma) köy yerleşimi olduğundan Latince yazılış ve okunuşuyla Angelakoma, “melek köyü” anlamındadır.

Filolojik olarak değerlendirdiğimizde bu sözcüğün bir yerleşim alanında yer adı olarak melek anlamında kullanılması halinde bize bazı ipuçları

²⁸ http://sinanculuk.blogspot.com/2012/06/bahcivanbasi-charles-henrynin-bursa_24.html Erişim: 28-Ağustos-2016

²⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, (BOA) Y.PRK.SGE. 11/22

³⁰ Tarih-i Al-i Osman, Anonim, Çevriyazı-Tıpkıbasım-Sözlük, Haz. Ömer s. Kurmuş, Bursa, 2012, s. 27.

³¹ Sema Sandalcı, Eski Yunanca Dilbilgisi, Ceren Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 416.

³² Sevan NİŞANYAN, Sözlerin Soyağacı, Adam Yayınları, İstanbul, 2007, s. 218, 707.

vermesi gerekiyor. Dişil bir sözcük olan angela kökünden gelen ve son aşamasında melek kavramını oluşturan bu sözcük, kavram değişiminin yaşandığı Bizans çağında kurulmuş bir yerleşim olmalıdır. Böyle kutsal manalar taşıyan bir yer adı, yerleşimi içinde bu isme adanmış bir kilise veya benzeri dini yapının bulunmasını gerektirir.³³ İkincisi Roma döneminin Bizans çağına sarkan inanç yapısı, Hristiyanlıkla yoğurduğu eski kültler, izlerini bu kült merkezlerinde gösterir. Mitoslarda geçen Tanrı Zeus'un kızının adıdır Angela. Bölgemiz için burası bir dönem Zeus kültürünün yaşadığı bugünün Uludağ'dır. Bizans dönemi kurulan bir kente verilen adda, zamanın dini sembolü melek kavramıyla beraber içinde coğrafyanın önemli bir kült şahsı Zeus'un kızının adını da içermesi bir isnat göstergesi olabilir. Eski kentlerin ilahların, önemli kişilerin onuruna adlandırıldıklarını veya kurulduklarını biliyoruz. Özellikle 1143'de İmparator olan Manuel, Bithynia sınırlarının Türklerce giriş noktaları olması nasıl önlenibilir diye araştırmalar yapıyordu. Daha önceki yıllarda sızmaları önleyecek olan bu bölgedeki kalelerin bakımı ihmal edilmiş olduğundan buraları Türkler için kolay giriş yerleri olmuştu. Sonraki yıllarda bu durum imparator tarafından özenle düzeltilti. İznik'in güneyine denk gelen bu bölgede bir çok şehir kuruldu. Dorylaion'a giden askeri yol üzerindeki ilk Bizans karargahı Melangeia dahi bu dönemde kuruldu.³⁴

İnegöl bölgesindeki Bizans kale ve kentlerinin de birçoğunun bu dönemde kurulduğunu Kinnamos'un eserinden öğreniyoruz. 1185-1204 yıllarında Bizans iktidarını ellerinde bulunduran hanedanın Angelus Hanedanı adıyla anılması ve İstanbul'da imparatorluğu ele geçirmeden önce hanedan üyelerinin bulunduğu yerlerin İznik ve Bursa oluşları yönüyle de dikkat çekicidir. Eğer böyle bir yer adı muhtemel ise Nicea (İznik), Otrae (Antik Yenişehir) ve İnegöl havzası içinde aranacak ise burası İnegöl Ovası hilafına, vadilerinde ve hakim tepelerinde antik yerleşim ve manastırların, kiliselerin bulunduğu Uludağ'ın İnegöl'e bakan doğu eteklerinde olmalıdır. Ancak Bithynia regionunda kilise kayıtları ve konsüllerin hiçbirinde Angelacoma ismini göremiyoruz.

Roma İmparatorluğu'nun çöktüğü ve yeni devletlerin kurulduğu zaman dilimi, antik dünya ile yakın zamanlar arasında devamı sağladığından

³³ Raif Kaplanoğlu, Bursa Yer Adları Ansiklopedisi -I-, Avrasya Etnografya Vakfı Yay., İstanbul, 2001, s.23

³⁴ Işın Demirkent, Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176), Türk Tarih K., Ankara, 2001, s. 33.

önemle incelenmelidir. M.S. V-VI. yüzyıllara tekabül eden bu dönem mistik inançlarından taviz vermeyen Romalılar'ın Hristiyanlığa geçiş sürecini de kapsar.

Hristiyanlığın devletin tek resmi dini ilan edildiği 386 yılından sonra Romalılar eski dinleri olan Paganizmi ve Greko-Latin mistisizmini hemen terk etmedi. Mitolojinin konumuzu ilgilendiren kısmı, Tanrı Zeus'un kızının adının Angela olmasıdır. Neredeyse tamamen Yunan mitolojisi olan Roma mitolojisine göre Olympos Dağı'nın en üst tanrısı Zeus'tur. Antik Bursa'nın Olympos'unun da ilahı Zeus idi. Bu kültürün etkisi yeni dinin yayılmasından sonra bile yerli Grek halkında yüzyıllarca sürdü. Bunu antik Bursa'nın Roma-şehir sikkelerinin son dönemlerine dek, bir yüzdeki Zeus betimlemeleriyle görmekteyiz. Mitolojiye göre Zeus'un Hera ile evliliğinden olan kızının adı Angela'dır. Olimpos gibi bölgenin önemli dağının Zeus kültürüne hakim olması ve üzerinde çalıştığımız konunun mitolojik boyutunu aydınlatması açısından bunun bilinmesi ayrı bir önemli nokta.

Foto 3 - 1939 yılında Süle köyünde bulunup Bursa Arkeoloji Müzesi'ne teslim edilmiş iki phallus taş örneği solda, Süle köy meydanında yeni bulunmuş phallus örneği sağda.

Cumhuriyet döneminde İnegöl adına yapılan kitap çalışmalarının ilki olan araştırmacı Turgut Can Mamas'ın 1942 yılında hazırladığı "İnegöl"³⁵ adlı kitapçıkta kaynak gösterilmeden İnegöl'ün antik dönemdeki adı Ankelokoma olarak anılmaya başlanmıştır. Son dönem İnegöl tarihini araştıran çalışmalarda da yer alan fakat bilimsel anlamda hiç bir dayanağı olmayan ve antik İnegöl'e

³⁵ Turgut Can MAMAŞ, İnegöl, Aysan Basımevi, Bursa, 1947

atfedilen bu ad bugün entellektüel ve akademik çevrelerce dahi kullanılıyor. Genel anlamda Geç Roma devrinden, Ortaçağ'ın bir kısmını da kapsayan zaman diliminde bugünkü İnegöl merkezine lokalize edilen Angelacoma adının bilimsel olmaması ve bilimsel verilerle uyuşmaması bu yanlış lokalizasyonun uzmanlarca değerlendirilip düzeltilmesini gerektiriyor.

Kökleri İ.Ö.2000' lere uzanan eski yerel halklardan Luvilere ait yer adları, bölgenin birçok yer adında hala yaşamaktadır. İnegöl merkezli coğrafi bölgede buluntu ve kaynaklara göre, bir kısmının yerleri de saptanamamış bir takım antik kent adları geçmektedir. Linoe, Lophoi, Modra, Daphneos, Bedros, Mindos, Gallos, Tatavlacome, Melangeia , Hemit, Bohka, Lopodima, Kirlas, Dömes, Lümbe v.s.

Öncelikle bilinmesi gereken, lokalize edilen İnegöl merkezini bırakın, bölgemizde, Angelacoma adının geçtiği arkeolojik hiçbir buluntu, yazıt, kitabe, stel, sikke ve diğer belgelere rastlanmamıştır. Halbuki İnegöl civar yerleşimlerinden çıkan bazı buluntularda antik kent adları geçmektedir.

Yazılı kaynaklarda, Angelacoma adının geçtiği, ilki 12. yüzyılın başlarında, diğeri 13. yüzyılın sonlarına doğru yazılmış iki eski Bizans tarihi ile günümüze yakın sayılabilecek 19. yüzyılda yazılmış Osmanlı tarihini konu alan bir eser ve konumuzu irdelemiş yine aynı yüzyıla ait iki gezgin araştırması olmak üzere toplam beş kaynağa rastlıyoruz.

Bunlardan ilki Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos'un 1083-1153 yılları arasında yaşamış kızı Anna Comnena'ya ait Aleksiad adlı eserdir. Babasının dönemini anlatan eserinde, Angelacome'nin İda dağından çıkan nehirlerden birinin kenarında olduğunu yazar. (Cilt II sayfa 280). İda Dağı (Kaz Dağları) Mysia Bölgesi'nde olduğundan bu Angelocome farklı bir şehirdir.

Eski kaynaklardan ikincisi ve konumuzla ilgili esas baz aldığımız eser Pachymeres'in kroniğidir. 1242-1310 yıllarında yaşamış Bizanslı tarihçi Georgios Pachymeres 1260-1307 yıllarını kapsayan 13 ciltlik Syngrafikai Historia adlı Bizans tarihini konu alan eserinde, İznik kuşatması sırasında Angelacomis adlı yerleşim yerinin de zarar gördüğünden bahseder. Bir diğer ifadesinde, "İznik şehri de etraftan çevrilmiş, dışarıyla ilişkisi kesilmiş, kıtlık içinde bulun-

yordu. Belekomis, Angelocomis, Anagourdy, Palatenea, Melangeia ve dolaylarının halkı kaçmış, memleket ıssızlaşmıştı. Kroulla ve Katoikia'nın durumu daha kötü idi. Bu kalelerin Türklerin eline geçmesiyle Bizans'tan İznik'e giden yol kapanmıştır." ³⁶ der. Burada geçen kentler arasında Angelocomis de var. Yukarıda bahsi geçen yer adlarının bir kısmının yerlerini biliyoruz. Bizanslı tarihçi burada Bapheus Savaşı (Koyunhisar) sonrası 1304-1305 yıllarını anlatmaktadır. Bu ifadelerinden anlaşılan buranın Nikaia'a yakın bir yerleşim olduğudur. Ancak, sadece adını verdiği yer hakkında eserinde başkaca bir bilgi bulamıyoruz. Ancak ileride de bahsedeceğimiz gibi Pachymeres, Bizanslıların Türklerce çok önceden İnegöl olarak adlandırdıkları yeri karıştırmış veya fonetik telaffuzu kendi lisanlarınca değiştirerek Angel köyü demiş olabilir. Bundan sonraki tüm araştırmacı ve tarihçiler Pachymeres'in bu metinleriyle tespit yapmaktadırlar. Texier ve Von Hammer tarafından isimlerdeki benzerlikten dolayı İnegöl olarak değerlendirilmiştir. Tabi, en eski kaynak diyebileceğimiz Pachymeres ifadelerinde Angelocomis dediği kenti lokalize edecek net bir bilgi vermemektedir.

Antik dönemdeki İnegöl yerleşiminin bugün ova merkezinde bulunan höyük üzerindeki yerleşim olduğu da şüphelidir. Pachymeres'in kastettiği antik kentler hiç değilse birbirlerine kıyaslanabilecek orta büyüklükte kentler olmalıdır. Oysaki konuyla bağlı olan ikinci kısımda ele alacağımız antik dönem İnegöl Höyük üzerindeki yerleşim baz alındığından buna uymamaktadır. Küçük bir Bizans yerleşimidir. Eğer böyle bir antik kent yine bu bölgede ise daha önce de belirttiğimiz gibi Uludağ'ın doğu yamaçlarında aranmalıdır. Yukarıda Osmanlı tarih kaynaklarında Turguteli olarak geçen köyleri söylemiştik. Turgut Alp'in fethettiği İnegöl denilen yer bugünkü yerleşim yerimiz olan ve merkezdeki höyükten başlayarak ovayı ve o günün şartlarında bulunan gölden dolayı Uludağ'ın yamaçlarındaki yerleşimleri de kapsayan bir bölgenin genel adı olabileceği gibi, bu yamaçlardaki bir yerleşimi de ifade edebilir. Hammer'in Osmanlı kaynaklarından alıntılarla aktardığına göre Turgut Alp'in İnegöl'ü fethinden sonra Osman Gazi, Keşiş Dağı civarındaki arazi de istiklale kavuşunca bölgenin taksimatını yaptı. Turgut Alp bizzat ele geçirdiği İnegöl kumandanlığına nail oldu. Hatta Osman'ın Mal Hatun'la olan nikahını Edebalı'nın müritlerinden Turgut namında bir derviş akdetti. Osman onun hizmetine mükafaten cami ve nehir kenarında bir ikametgah vaad etti. Müstakil padişah olunca bir

³⁶ Halil İNALCIK, TDV İslam Ansiklopedisi, Osman I. Md., c.33, s.450. -Pachymeres (Cilt II. s.413)

tekke inşa, mamur köyler ve arazi tahsis ederek vaadini yerine getirdi. Bu Turgut'un ailesi iki asır sonra dahi o evkafa mutasarrıf idiler.³⁷ Bahsi geçen kişi muhtemelen Turgut Alp'tir ki, o dönemin derviş ruhlu savaşçıları alperenler olarak adlandırılmışlardır. Fetihten sonra ismine isnat edilen köylerden birinde ikamet etmiştir. Mezarı da bugün adını alan Turgutalp köyü üzerinde hakim bir tepededir. Aslında şunu sormalıyız, konuya bahis olan tekfurluk merkezi neresi idi, İnegöl Tekfuru sarayı neredeydi. Cumatepe Höyüğü mü, Yoksa bugünkü İnegöl civarında yakın yamaçlarda bir yer mi? Eski devirlerde kentlerin genellikle yükselti tepelerde kurulma geleneğini biliyoruz. Özellikle, Cerrah üzerindeki Süle Köy'deki Hemit ve köy içindeki yerleşim (**Fotoğraf 4-a, 4-b**), Paşaören'deki Avlugüme, Deydinler'deki Karatepe, Deydinler Ortaköy arası mevkii (**Fotoğraf 5a, 5b**), Mezit Boğazı'ndaki Karacakaya, Çiftlikköy yakınlarındaki Mesariye Mevkii (**Fotoğraf 6**), Turgutalp köyü Koçmar Mevkii'ndeki (**Fotoğraf 7**) yoğun antik buluntular ve kilise kalıntıları dikkat çekmektedir.

Foto 4- a- Süle Köy, Roma dönemi antik taş. **Foto 5a-** Deydinlerde bulunmuş Yazıtlı Stel

Fotoğraf 4-b- 1975 Yılında Süle Köy'de çekilmiş antik taş fotoğrafları.

Foto 5b- Ortaköy Kervansarayı devşirme taşlardan bazıları

Fotoğraf 6 - Esenköy'de Kızlar Sarayı mevkiinde bulunmuş yazıtlı kaide

³⁷ J.Von Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, C.I., çev. Mümin Çevik, MMP Yay., İstanbul, 2010,s.41, 46, (İdris varak 30, 61, Neşri varak 57, Sadüddin varak 12, Solakzade varak 4)

Fotoğraf 7 - Turgutalp Köyünde bulunan antik mimari taşlar

1774-1856 yıllarında yaşamış Joseph von Hammer, Avusturyalı doğu-bilimci, diplomat ve tarihçidir. 1835’de yazdığı Osmanlı Tarihi adlı eserinde Pachymeres’de geçen Angelocomitis ve Belocoma isimlerini benzerliğinden dolayı İnegöl ve Bilecik olarak kullanır. İnegöl’e Aynagöl manasını verirken Bilecik’i de Belakurfia olarak kullanır. (cilt 1 s.43)

Önemli kaynaklardan biri de 1802-1871 yılları arasında yaşamış Charles Texier’e ait Asie Mineure (Küçük Asya) eseridir. Antik kaynaklar rehberliğinde Anadolu’yu gezen Texier İnegöl yöresine gelip, görmüş biri değildir. Gözlemler yaparak ve sorarak yol almaktadır. Osmaneli civarından geçerken Lefke Çayı’nın kaynağı olan Olimpos Dağı’nın doğu yamaçlarından bahsetmiş, orada Bizanslıların Angelocome şehrinin yerinde olan İnegöl adını alan küçük şehir vardır. Bunun yakınlarından akan Bedre Çayı doğuya doğru yönelerek Sakarya’ya akar³⁸ ifadesini kullanmıştır. Bugün Angelacoma isminin araştırmacılarca İnegöl’e lokalize edilmesine sebep olan ifade de budur.

Texier’in burada kullandığı cümle aslında antik coğrafya kaynaklarından Strabon’un kitabında geçen bir pasajdan esinlenmedir. Strabon, XII. Kitabın III. bölüm VII. sütununda Homeros’un bahsettiği Sangarios (Sakarya) Nehri’nin bir kısmının Bithynia’da bulunduğunu³⁹ alıntı yapmış, aradaki mesafeyi anlatırken de Hellespontus Phrygia’sında bulunan Modra’da başlayan Gallos

İrmağı ile birleştiği yerden başladığını yazmıştır.⁴⁰ Texier gibi doğru olarak düşündüğümüz burada geçen Modra, antik Bedre-İsaören yerleşimi, Gallos da Kocasu dediğimiz ırmaktır.

Ancak Texier, eski kaynaklara göre öğrendiği bölgelerde bulunan belli yer adlarını, yöre halkından da sorarak yerlerini tespiti çalışıyor. Şöyle bir ad var burası olmalı diye yorumluyor. Texier’in tahminlerince yapılan lokalizasyonların bir çoğunun yanlışlığı bu gün ortaya çıkmıştır. O gün için güzel bir iş yapmıştır, ancak, bizim için bu gün karşılaştırılması, doğrulanması gerekir bilgiler içermektedir. Metodunda yanlışlar vardır. Bursa’yı gezerken Ulu Cami’nin direklerini sayma gereğini duymamış, on iki payeli Ulu Cami’yi bazı kitaplara göre yirmi beş direkli vermiştir. Türbelerde yatanların isimlerinden tutun, konuları ve padişahları karıştırması, cami sayıları gibi rasyonel bilgileri tevatürler yoluyla kitabına eklemesi bunu göstermektedir. Kitabında özellikle Türk tarihine ait yanlış ve eksik bilgiler vermiştir. Anadolu üzerine gözlemlerini anlattığı güzel bir tarih gezisi yapan Texier’in, elindeki ilk çağ kaynaklarına dayanarak eklemeler yaptığı eserinde duyduğu ve kendi yorumlarıyla oluşturduğu bilgilerin bir kısmı hatalı bir kısmı da belgesi olmayan tezlerdir.

Konuyla ilgili aksi yönde değerlendirme yapan bir kaynak da, 1851-1939 yılları arasında yaşamış Anadolu üzerine geniş arkeolojik ve tarih çalışmaları yapan İskoç Arkeolog William Mitchell Ramsay’ın Küçük Asya Tarihi Coğrafyası adlı eseridir. Ramsay, eserinde zikrettiği eski yazarlara ait sözlerin yüzde doksan beşini bizzat tetkik ederek bulduğunu, dönemin yazarlarının bunların büyük bir kısmını iktibas ettiği halde, kendisinin delillerin silsilesini tamamlayan ibare ve kayıtları da ilave ettiğini belirtmektedir. Yararlandığı kaynakların başında Bizans müellifleri kaynakları, kilise kayıtları, çeşitli sikke koleksiyonları ile seyahatinde karşılaştığı mil taşları ile epigrafik belgeler gelmektedir. 1890’da basılan eserde Ramsay, Texier’e muhalif görüşüyle, Angelokome adının aslında Rumcadan gelmediğini, Türkçe İnegöl adının Rum ağzınca çarpıtılmış biçimi olduğunu söyler.⁴¹ Ve açıklar: Ramsay’a göre Angelakome, Texier ve Hammer tarafından adlarındaki benzerlikten dolayı İnegöl’e atfedilmiştir. Fakat bu görüş Anna Comnena’nın; Angelacome İda Dağı’ndan

³⁸ Charles TEXIER, Asie Minaure (Küçük Asya), çev. Ali SUAT, Enformasyon ve Dök. Hizmetleri Vakfı, Ankara, 2002, Cilt I., s.149.

³⁹ Homeros, Iliada, Çev. Azra Erhat, Can yayınları, III. 187, XVI. 719.

⁴⁰ Strabon, Geographika, Kitap XII-XIII-XIV, Çev. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2015, s.18.

⁴¹ Bilge UMAR, Bithynia, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2004, s.278.

çıkan nehirlerden birinin kenarındadır (Anna Cilt.II s.280) ifadesine muhaliftir. Angelokomites deresi İbis Dağı'nda idi. Angelokomites deresinin bu adı, son Bizans devrinde sık sık bahsine tesadüf ederek öğrendiğimiz Angelokome şehrinden geçtiği için aldığında şüphe yoktur. Ramsay'a göre; "Nikaia civarında Türklerin zapt ettikleri şehirlerin Pachymeres tarafından sayılması meseleyi halleder gibi görünüyor. Angelocome, İnegöl; Anagourdes ile Platenea'da Melangeia taraflarında meçhul köylerdi. Bizans Angelacoması'nın halk tarafından değiştirilmiş bir şekli olduğunu iddia etmek doğru değildir. Asıl hakikat Angelocome'nin İnegöl'ün (O zaman ki telaffuzuyla Eynegöl) Rumcalastırılmış şekli olduğu ve bu şehrin uzun zamandır Türklerin elinde bulunduğu için Türkçe isimleri ile anıldığıdır. Halbuki Melangeia hala Rumca ismini muhafaza ediyor, İdrisi bile bu ismi kullanıyordu. O zaman dereye ismini veren Angelokome'nin sonraki Angelokome'den başka bir yer olduğunu ve Anna'nın İda (İbiş) Dağı'ndan kaynaklandığı derenin tarifinin de hakikate uygun olduğunu kabul etmek lazım gelir" diyerek görüşünü belirtir.⁴² Aslında Pachymeres'in kroniklerini yazdığı dönem Türklerin bölgeye girmelerinden çok sonradır. Dolayısıyla Ramsay bu konuda haklıdır. Bir de 19. yüzyıldaki antik yerleşimleri eski kaynaklara göre tespiti çalışan müstefriklerce, İnegöl fonetiğine yatkınlığından bu isimle özdeşleştirildiği düşünülebilir. Kanımca da İnegöl ile Angel sözcüklerinin fonetik yapıları tesadüf olamaz biri diğerinden doğma olduğu ortada. Mantıklı olanı İnegöl adının öncül olmasıdır. Tarihi süreç ve belgeler bunu gösteriyor.⁴³ Bu isim, İnegöl'e atfedilerek, Ne Geç Roma ile Bizans kaynaklarında, ne piskoposluk listelerinde Angelacomis veya Angelocoma adıyla görülmemektedir. Türk kaynaklarından Aşıkpaşazade, Neşri, Tevarih-i Osman, Ahmedi, Şükrullah, Enveri, Oruç, Bitlisi, Kemalpaşazade gibi ilk Osmanlı kroniklerinde ise İnegöl veya Eynegöl olarak geçmektedir.⁴⁴ Ramsay ve onun gibi araştırmacıların İnegöl adının Türkçedeki anlamını çözmek için sözcüğün yapısal değişimini kök ve ekiyle incelediklerinde varabildikleri yerin onlara göre en yakın anlamın aynagöl olduğunu düşünmek olmuştur. Dolay-

⁴² W.M.Ramsay, Küçük Asya'nın Tarihi Coğrafyası, çev.Mihri Pektaş, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1960, s. 227-228.

⁴³ Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri adlı eserinin 199.sayfasında, benzer terimler üzerine bir dip notta açıklama yapan Fuat Köprülü, J.Deny'nin makalesinde geçen "Timar teriminin, Ancak 16.asır Rum metinlerinde tesadüf edilen timarion sözcüğünden gelmeyeceğini ve tersine bu Rumca kelimenin Osmanlılardan alınmış olacağını tekrar etmiş olmasını bahsettiği ve onayladığı notunda, bu gibi terimlerde "evolution semantique" hemen hemen aynı olmuştur görüşünü vurgulamıştır.

⁴⁴ Raif Kaplanoğlu, Osmanlı Devletinin Kuruluşu, Avrasya Etnografya Vakfı Yay., İstanbul, 2000, s. 167.

ısıyla, XIV. yüzyıl Bizans kaynağında geçen meçhul Angelacoma adının Türkçe bir addan doğmuş olabileceği ihtimali büyüktür.

Ramsay'ın eserinin konumuzla ilgili metninden, farklı yorumlar, bir takım tezler ortaya çıkaranlarda olmuştur. Tabii ki, Angelocoma gibi tarih araştırmacılarının bilincine Modra gibi bir adın daha İnegöl'ün eski adıymış gibi yerleşmesine sebep olmuşlardır. Son yıllarda İnegöl temalı basılan kitap ve yayınlarda İnegöl'e atfedilen antik adlardan biri de Modra'dır. Gerçeklerin yanında maalesef efsanelerin tekrar edildiği bir yayın furyası karşısında toplumumuzda da yanlış bir bilinç oluşmaktadır.

Modra'nın bölgemizdeki antik yerleşimlerden birinin adı olduğu doğrudur, ancak; Ramsay, Charles Texier'in İnegöl Çayı'na Bedre Çayı dendiğinden söz ettiğine bakarak, bu adın Modra'dan bozma olduğunu düşünür. Bithynia adlı araştırmasında Bilge Umar da Luvi/Pelasgos dilinde Madra/Modra adı, ana tanrıçanın erkeğidir, der ve Bedre-Modra fonetiğinden yola çıkarak Bedre'nin İnegöl'e yakınlığı dolayısıyla, Ramsay'ın eserinin 194-195. sayfa arasındaki Bithynia haritasında Modra'yı İnegöl'e işaretlediğini yazar.⁴⁵ Oysa ki Ramsay; "Melangeia bahsinde piskoposluk listelerinde Melangeia ile Modra'nın bir piskoposluk teşkil edebilecek kadar yakın olduklarını, Modra'nın Gallus Deresi'nin yukarılarında olduğunu ve Strabon'dan yaptığı alıntı ile İnegöl'den başlayarak Leukai'den geçen derenin Gallus olduğunu ispat ederek, varacağımız en tabii netice Modra'nın İnegöl köyü civarında, Melangeia'nın da büyük yolun Gallos deresi ile birleştiği noktada olduğudur" der. Aslında Modra'yı Bedre'ye lokalize eder. Bilge Umar bunu yanlış yorumlar ve İnegöl olarak aktarır.

Bugün İnegöl adını alan kentimizin nüvesini teşkil eden höyük üzerindeki yerleşkesi antik dönemde küçük bir köy yerleşimiydi. İnegöl havzasındaki asıl büyük antik yerleşimler veya coğrafi toplamaları, "Antik dönem İnegöl" tabirini temsil edecek gerçek antik yerleşimlerdir. Bu yerleşimlerin, toponomik tespiti yapılırken, adın filolojik olarak anlamı yanında coğrafyanın tarihsel şartları iyi değerlendirilmelidir. Havzamızda bulunan Prehistorik yerleşimler haricinde toplamda yüzlerce, Helenistik, Roma, Bizans yerleşimi mevcuttur. Bunların bazıları dikkat çekici büyüklüktedir. Bölgemizde yerleşimlerin asıl

⁴⁵ Bilge UMAR, a.g.e. s.149.

yoğunlaşması Hristiyanlığın yayılmasıyla olmuştur. (Ek 1)

Hristiyanlığın Roma İmparatorluğu'nun baskılarına karşın hızla ilerlediği bu dönemlerde. İmparator Diocletianus (284-305) zamanlarındaki sıkı takiplere rağmen, çok sayıda çeşitli mezheplere ait kiliselerin yapılmasını engelleyemedi. Özellikle bu tür kiliseler dağlarda yoğunlaştı. O günün Bursa Olimposu (Uludağ) ile tüm Olimpos vadileri ve yakın çevresi ateşli öğrenci örgütleriyle, Anchoret'lerin sığınağı olmuştur. (Anchoretler: kendilerini tamamen dine adanmış mezheptir, mezhep üyeleri imparatorların zulmünden dağlara ve bataklıklara kaçıp gizlenmişlerdir.)⁴⁶ İnegöl'ün o dönemdeki bataklık, ağaçlık yapısı ile Olimpos Dağı'nın İnegöl'ün doğu yamaçlarına düşen gizli vadileri, bir dönem sonra Hristiyan din adamlarının bolluğuna istinaden Keşiş Dağı adını alacak olan Olimpos'un, doğu tarafının da kilise ve manastırlarla dolmasına sebep olmuştur. Hristiyanlığın resmîyet kazanmasından sonra da Constantino- polis'in önemli saray bürokratlarının görevlerinden alındıklarında, keşiş olarak inzivaya çekildikleri bir yerdir Olimpos manastırları.⁴⁷ Bu gün yetersiz arkeolojik verilerle bile olsa bir takım kalıntıların yoğun olduğu, kilise kalıntılarının bulunduğu bu yamaçlar, Roma ve Bizans çağındaki bu günkü İnegöl'e teşmil edilen bu antik yerleşimin ancak buralarda olabileceğini düşündürüyor. Örneğin, Çiftlik köyü yakınlarındaki Kızlar Sarayı Manastırı adını Bizans devrin- den bugüne mevkiiyle yaşatmış, somut materyallerin çıktığı bir yerdir. Buluntu örneklerinin bir kısmı Bursa Arkeoloji Müzesi envanterindedir.⁴⁸ Osmanlı döneminde ve şu an Mesariye olarak da anılan mevkî aynı zamanda Kızıl Saray olarak da isimlendirilmektedir. Paşaören-Gülbahçe sınırındaki bir mevkide bulunan Tatavlakoma antik kentini 70'li yıllarda bulunan heykel ve kaidesindeki yazıt ortaya çıkarmıştır.⁴⁹ Buradaki Tatavlakome adı bugün biz Türklerce Av- lugüme'ye dönüştürülmüş adında izlerini görebildiğimiz örnektir. Mezit boğazındaki Eskikaracakaya köyü üzerindeki Roma Lophoi yerleşimi, sonrasında Bizans çağında Melangeia olduğunu düşündüğümüz zengin yerleşimlerdir. Yine örneklerine Lidya tümölüslerinde rastladığımız⁵⁰ M.Ö I. binde rastlanan

⁴⁶ Raif KAPLANOĞLU, Bithynia, Avrasya Etnografya Vakfı Yay., İstanbul, 1997, s. 58.

⁴⁷ Mikhail Psellos'un Kronographia'sı, Işın Demirkent, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s. 180.

⁴⁸ Gustav MENDEL, Catalogue des Sculptures Grecques, Romaines et Byzantines du Musée de Brousse, Paris, 1908, s. 363-364.

⁴⁹ 1982 Yılında Bithynia-Pamphylia ve Lykia'da Epigrafi ve Tarihi-Topografik Araştırmaları I. Araştır- ma Sonuçları Toplantısı, İstanbul, 1983, s.83-86.

⁵⁰ Necmi Karul (Editör), Anadolu'nun Arkeoloji Atlası -Son Tunç Çağından Helenistik Döneme, DB Yay., İst.2012, s.125

phallus sembolü mezar taşları Uludağ yamaçlarında ki Süle yakınında Hemit adlı mevkide ölü gömütlerini yoğun olarak bu şekil taşlarla yapmaları, phallus idollerinin çıkması bir kült merkezi olabileceğini düşündürüyor. Eski Yunan mitolojisindeki verimlilik tanrısı Priapus da Olympos Dağı'nın bir ögesi idi. Phallus sembolü bu tanrı da bu bölge için bir donedir. Ayrıca, Süle'deki bu yerleşimin devam eden dönemlerine ait yoğun Roma ve Bizans materyalleri önemini gözler önüne serer. Diğer yandan yaptığımız gözlemler ve bir araştır- ma neticesinde, İnegöl'ün batısındaki Babasultan köyünün karşı yamaçlarında Çavuşköy civarındaki materyaller önemli bir antik kentin işaretlerini vermek- tedir.

Yazılı kaynaklarda ve piskoposluk kayıtlarında adına rastladığımız böl- gemizde olan ve hatta Antik İnegöl gölünün adı Daphneosis (Olympos'un ya- nında aranan göl)⁵¹ ve mitolojide su perisinin adı olan Daphne adına kurulmuş yerleşim ve daha sonra piskoposluğa yükseltilmiş bir şehirden haberimiz vardı. Çavuşköy'deki bu antik yerleşim de buluntu ve materyallerin uzmanlarca ya- pılacak çalışma ile bu yönde olan düşüncelerimizi ve Dapneon adlı antik kenti doğrulaması muhtemeldir. Zaten Çavuşköyün bu günkü yerleşim alanında çok sayıdaki diagonal büyük taşlar, burada bir tapınağı işaret etmektedir (Fotoğraf 8).

⁵¹ Sencer Şahin, Bithynia'da 1982 Yılında Sürdürülen Epigrafi ve Tarihi Coğrafya Araştırmaları, Araştır- ma Sonuçları Toplantısı, Bildiri özetleri, İstanbul, 1983, s.29.

Fotoğraf 8- Çavuşköy meydanında ki muhtelif antik mimari ve anıt taşlarından bazıları.

Yine bölgemizde ender Hellenistik sikke çıkan iki önemli yerleşimden biridir Çavuşköy. Diğeri de karşısındaki Uludağ yamacına kurulmuş Babasulttan köyüdür. Her dönem kesintisiz yerleşim görmüş bu yerler ve bunun gibi adlarını daha önce verdiğim Turgutlu diye anılan köyler ile mevkilerindeki antik yerleşim ve kilise kalıntıları bunu güçlendirecek niteliktedir. İnegöl ovasında yer alan Prehistorik çağdan bu yana kesintisiz yerleşim görmüş höyükler haricinde ova düzlüğünde tek bir antik yerleşim ve buluntu yoktur. Her ne kadar kazısı tamamlanmamış olsa da, Cumatepe denilen merkezdeki höyüğün yapılan kurtarma kazılarında ise, Prehistorik dönem sonrasına ait önemli bir antik yapı izi ve mimari parça buluntusu yoktur.⁵²

Antik kaynaklarda Bithynia Bölgesi'nde geçen bir yer adı da Linoe'dir. Antik kaynaklara göre Linoe'yı tespit etmeye çalışan Ramsay, eserinde Bithynia'nın şehir ve piskoposlukları başlığı altındaki bölümünde Linoe'nin İznik'ten Kütahya ve Eskişehir'e giden iki mühim yol üzerinde olabileceğinden bahseder. Bizans askeri yollarından biri olan Nikaia (İznik), Linoe, Kotaion

(Kütahya), Akreonas (AfyonKarahisar), İkonion (Konya)'ya giden bu yolu Cinnamus eserinde sayfa 40'da Manuel Comnenus'un seferi sebebiyle tarif etmiştir.⁵³ Bu yol Konya'nın Selçukluların başkenti olduktan sonra Constantinople ile İkonion arasında bir ikinci yol olarak önem kazanmıştı.⁵⁴ Kanımca Linoe, İne hecesinin kökü olabilecek ihtimallerden biridir. Çünkü Türkler fethettikleri şehirlerin yabancı adlarını kendi fonetik yapılarıyla değiştirmişlerdir. Nikaea'nın başına "İz" ekleyip İznik, Nikomedia'nın başına "İz" ekleyip İznikmid daha sonra İzmit olarak değiştirmişlerdir. Linoegöl yakıştırması buna uymaktadır. Birçok yabancı araştırmacı gibi Ramsay'ın de İnegöl'ün Türkçe bir isim olup İnegöl ile özdeşleştirmelerine bakarak, Linoegöl-İnegöl okunuşundan yola çıktıkları düşünülebilir. Bu günkü İnegöl adının antik yer adları içinde kaynaklarda geçen güzergahlarla uyumu ve İnegöl adının fonetik yapısına en çok uyanı Linoe'dir. Değerlendirmelerim sonucu en muhtemel gerçeğin, önceki ismi Linoe olan yerleşimin, Türklerce göl olgusuyla birleştirip önce Linoegöl-Enegöl-İnegöl söylenişine, bunun Türk hakimiyetiyle uzun müddet kullanımıyla da Ramsay'ın dediği gibi Bizans'ın son döneminde Rum ağzınca İnegöl-Angel söylenişine döndüğüdür. Linoe adının eski piskoposluk kayıtlarında, coğrafi yol güzergahlarını içeren çeşitli paleografik kaynaklarda geçmesi ve tam da bu bölgede aranması gerektiği bunu doğrular gözüküyor.

Fransız tarihçi ve ilahiyatçı Michaelis le Quien (1661-1733)'in ölümünden sonra kapsamlı çalışmasından çıkarılarak basılmış doğu Hristiyanlık tarihini konu alan eserinde⁵⁵ bölgemizle ilgili önemli bilgiler vermektedir. Le Quien'den edindiğimiz bilgiye göre, Linoe, Gordoserba, Mela, Modra piskoposlukları Justinyen tarafından ihdas edilmiştir. Justinyen Nikaia'nın güneyinde olup, siyaseten onun arazisine dahil bulunan havalinin önemini bildiği için Melangeia'yı (Justinianopolis) tesis etmiş ve Linoe ile Gordoserba'nın şehir ve piskoposluk derecesini yükseltmiştir. Tataion, Noumerika, Daphnusia ve Maximiana'nın piskoposluğa yükseltilmeleri daha sonraki zamana, belki IX. asırda Basil devrine aittir. Mela'nın piskoposundan bahsedilen en eski tarih 553, Gordeseba'nın 680, Linoe'nin ki 692, ötekilerinki de 869 yıllarıdır.⁵⁶ (Ek 2)

⁵³ W.M.RAMSAY, a.g.e.s.217.

⁵⁴ W.M.RAMSAY, a.g.e. s. 218

⁵⁵ M.Le Quien, Oriens Christianus, Paris, 1740.

⁵⁶ W.M.RAMSAY, a.g.e. s. 14,198, 221.

⁵² Koncagül Hançer, Öcal Özeren, Aynur Artar, İnegöl Höyüğü Kurtarma Kazısı, 11 Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu, Denizli, 2000.

İstanbul ve Ankara gibi üniversite merkezlerine yakın olmasına karşın Türk üniversitelerince Bithynia üzerinde ciddi bir araştırma yapılmamıştır. Üniversitelerimizin Bithynia üzerine araştırma yapmamalarının yanı sıra Bithynia üzerine kaynaklar da çok azdır. İlkçağda birçok tarihçi Bithynia hakkında kitap yazmıştır. Ancak bu yazarların yapıtlarının tümü kaybolup gitmiştir. Sadece bazı tarihçilerin adları ve yapıtlarından bazı parçalar günümüze gelebilmiştir.⁵⁷ Ülkemizde İnegöl'ün de içinde bulunduğu tarihi ismiyle Bithynia Bölgesi üzerine yapılmış kapsamlı bir araştırmanın olmaması, eldeki güncel verilerle, geçmiş kaynakların mukayesesini zorlaştırıyor. Yakın zamana kadar F.K. Dörner, Th.B. Corstan ve Sencer Şahin'in bölgedeki yazıtlar üzerine yaptıkları çalışmalar haricinde, bölgeye ait akademik çalışma yok denecek kadar az iken, yeni yeni araştırmalar başlamıştır.

Dolayısıyla, İnegöl coğrafyasından epigrafik deliller çıkmadıkça, eski topografiden çıkaracağımız netice ancak bu kadar olur.

Konuya nümizmatik açıdan bakarak sonlandıracak olursak, paranın kullanılmaya başlandığı en eski dönemde, antik Yunan şehir devletlerinin özellikle Batı Anadolu'da kendi adlarına para darblarını biliyoruz. İnegöl civarında bu dönemde bu vasıfta bir şehre rastlamıyoruz. Hellenistik dönem ve Bithynia ile devam eden süreçte bölgenin para darb etmiş şehirleri de malumumuz. Roma İmparatorluğu'nun bir müddet para basma yetkisi verdiği bağlı şehirler var, ancak, Roma-Kent sikkeleri dediğimiz bu yerel Grek sikkelerinde bölgemiz adına darb edilmiş bir sikkeye rastlamadığımız gibi adına sikke basacak büyüklükte bir yerleşim de arkeolojik olarak söz konusu değildir. İnegöl bölgesi kırsalında bulunmuş Roma-şehir sikkeleri örneklerinde genellikle arka yüz lejantlarında⁵⁸ Olimpos Prussası'na (ΙΙΡΟΥΚΑΕΩΝ), yer yer de Nikaia'ya (ΝΙΚΑΙΕΩΝ) ait olanlardır. Batı Roma'nın hayatıyetini kaybetmesinden sonra, mutlak imparatorluğun kendisine geçtiği Bizans muhtar vilayetlerin özerkliklerine son verince bu dönemde belli darphaneler dışında zaten sikke basılmadı. Bu Bizans darphanelerinin de tamamını biliyoruz. Aslında nümizmatik Antik İnegöl üzerine böyle bir araştırmaya Osmanlı öncesi için zemin bile vermiyor. Tabii ki Osmanlı döneminde kentleşme ile az sayıda da olsa örnekleri İnegöl Kent Müzesi'nde olan Osmanlı akçesi darb edilene kadar.

⁵⁷ Raif KAPLANOĞLU, Bithynia, Avrasya Etnografya Vakfı Yay., İstanbul, 1997, s.25.

⁵⁸ Recep Okçu, Bursa Arkeoloji Müzesi Sikke Teşhir Kataloğu, Uludağ Üniversitesi Yay., 2004, s.29

Fotoğraf 10- İnegöl Ortaköy'de bir tarlada bulunmuş bronz Grek- Roma Sikkesi.

AE, Roma Şehir, 6.29 gr., 22,5 mm, Prusa ad Olympum, Commodus 172-192. Ön yüz: AKM AAVPHAIOK KOMOΔOC, arka yüz: [IIP] OY CAEΩN Diadimli Commodus büstü sağa Zeus cepheden ayakta, sola, yılanlı asa ile⁵⁹

Roma dönemine ait İnegöl kırsalından çıkan Roma şehir sikkeleri genel itibariyle Olympos Prusası'na (fotoğraf 10) ait olmakla yine yakın coğrafyadan Nikaia sikkeleridir (Fotoğraf 11).

Fotoğraf 11- İnegöl Boğazköy civarında bulunmuş, bronz Grek-Roma sikkesi. AE, Roma Şehir, 6.67gr., 25 mm, Maximus (Caesar) 235-238. Ön yüz: TIOV.OV.....OC K, arka yüz: NIKAIIE [ΩN] Maximus'un zırlı büstü sağa, Patera ve Mızrak tutan Athena ayakta, önde yerde kalkan, sağ altta İçinde Victoria olan kontrmark⁶⁰

⁵⁹ Barış Şenol Sikke Koleksiyonu, Envanter N. 1151, (Koleksiyon Bursa Arkeoloji Müzesi Denetimindedir)

⁶⁰ Barış Şenol Sikke Koleksiyonu, Envanter N.62

Bizans döneminde yapılmış konsüllerde ve tutulmuş piskoposluk kayıtlarında da İznik güneyinde kalan İnegöl Bölgesi'nin de içinde bulunduğu region İznik'e bağlı görünmektedir. Bu da göstermektedir ki, İnegöl coğrafyası antik dönemin kendisine en yakın metropoller Bursa ve İznik şehirlerinin etki alanındadır.

İnegöl Kenti'nin antik dönemdeki adını belirlemek için yapacağımız şey; Bursa Arkeoloji Müzesi envanterindeki İnegöl buluntularından başlayarak, yöreden çıkmış tüm epigrafik yazıtları, paleografik kaynakları, nümizmatik bulguları akademik rehberler önderliğinde incelemek, gelecek dönemlerde yapılacak bölgesel arkeolojik kazılar ile araştırmaların aydınlatılmasına çalışmak, böylelikle ortaya çıkan bilimsel sonuca ulaşmak olmalıdır.

Sonuç olarak, yaptığımız çalışma ve bu gün için elimizde olan veriler, İnegöl adının Türkçe kökenli bir yer adı olduğunu göstermektedir. Türklerin yurtlaştırdıkları yerlerin eski isimlerini kendi söz varlıklarından fonetik yapıya uyanlarla değiştirdiklerini biliyoruz. Ancak İnegöl için bunu bilimsel olarak, bugün için söyleyemeyiz. Tarih ve yardımcı kolları yeterli veri ve kanıt sunmuyor. Arkeolojik zaman dilimleri incelendiğinde, Prehistorik çağ yerleşimini haric tutar isek; coğrafi şartların, savunma, barınma, temel ihtiyaçlara ulaşma gibi bazı unsurların da göz önüne alındığında İnegöl'ü çevreleyen özellikle Uludağ yamaçlarının ve korunaklı hakim bölgelerin insan toplulukları tarafından yerleşim olarak İnegöl merkezi hilafına tercih edildiğini ve kentleşme süreci 16. yüzyılda başlasa da İnegöl'ün ancak Osmanlı devrinin sonlarında, henüz 93 harbi göçlerinin olmadığı dönemde (19.yy)⁶¹ yaklaşık beş bin nüfuslu kentçiğe dönüştüğünü görmekteyiz. Bugün bir sanayi kenti olan, bir çok alanda katma değer yaratan, nüfusu ve etki alanı Türkiye ölçeğinde önemli düzeyde olan İnegöl, Bithynia Bölgesini ele geçirmiş çeşitli uygarlıklar döneminde ve Türk hakimiyetine geçmeden son Bizans çağında bugünün küçük köy ölçeğinde bir yerleşim yeri idi. Antik devirde İnegöl için merkezde kurulmuş önemli bir antik kentten söz edemeyiz. Tarihte bugünün İnegöl'ü Cumatepe Höyüğü'nü merkez olarak baz aldığımızda, üzerinde köy niteliğinde ki küçük Bizans yerleşimi ile değil, Türk hakimiyetiyle yoğun yerleşim görerek kent niteliği kazanmıştır. Adı: Yamaçların çevrelediği verimli toprak parçası üzerinde ki göl anlamında, ilk gelen Türklerce türetilmiş, küçük fonetik değişikliğe uğramış, Türkçe bir ad olan İnegöl'dür.

⁶¹ M. Murat Yücesahin, Şehirleşme Süreci Bakımından İnegöl İlçesi Şehrsel Yerleşmeleri, Coğrafi Bilimler Dergisi, Ankara, 2003, 1 (I). 75-95, s.83.

KAYNAKÇA

ARDEL A.H. , Marmara Bölgesinin Güneydoğu Havzalarının Morfolojik Karakterleri, Türk Coğrafya Dergisi, Sayı 2, Ankara, 1943.

AŞIKPAŞAZADE - Osmanoğullarının Tarihi, Haz.K.Yavuz - M.A.Y.Saraç, K Kitaplığı, 2003.

BARKAN Ömer Lütfü, Osmanlı İmparatorluğunun Teşekkülü Meselesi, Yeni Zamanlar Yay. İstanbul,2014.

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ ,(BOA) Y.PRK.SGE. 11/22
BAYKARA Tuncer , Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. Ankara, 1988.

BAYRAV Süheyla, Filolojinin Oluşumu, Multilingual Yay., İstanbul, 1998.

ÇOBAN Asım - AYLAR Faruk , İnegöl Dağı'nın Fiziki Coğrafya Özellikleri, Marmara Coğrafya Dergisi, Sayı 14,-(2006).

ÇULUK Sinan, [http:// sinanculuk.blogspot.com/2012/06/bahcivanbasi-charles-henrynin-bursa_24.html](http://sinanculuk.blogspot.com/2012/06/bahcivanbasi-charles-henrynin-bursa_24.html) Erişim Tarihi: 28-Ağustos-2016

DEMİRKENT Işın , Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176), Türk Tarih K., Ankara, 2001.

DEMİRKENT Işın, Mikhail Psellos'un Kronographia'sı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014

EREN Hasan , Yer Adlarımızın Dili, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2010.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Anadolu-Suriye-Hicaz (1671-1672), 9.Cilt, İstanbul, 1935,

GİBONS H.A., Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, Çev. Bülent Arı, 21.Yüz Yıl Yay., Ankara, 1998.

GUİRAUD Pierre, Etymologie, P.U.F.

GÜLENSOY Tuncer, Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözlüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2011, c.I-II

HAMMER V., Büyük Osmanlı Tarihi, C.I., çev. Mümin Çevik, MMP Yay., İstanbul, 2010.

HANÇER Koncagül, ÖZEREN Öcal, ARTAR Aynur, İnegöl Höyüğü Kurtarma Kazısı, 11. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu, Denizli, 2000.

HERODOTOS, Historiai, çev. Furkan Akderin, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007.
HOMEROS, Iliada, Çev. Azra Erhat, Can yayınları, III. 187, XVI. 719.

HOŞGÖREN M. Yıldız, İnegöl Havzasının Jeomorfolojisi, İstanbul Üniv.Yay., İstanbul, 1975

HUMMAN Karl und Otto PUCHSTEIN, Reisen in Kleinasien, Berlin ,1890.

İBN SA'İD EL-MAĞRİBİ, Kitab Bast ul-arz, Tetuan ,1958.

İNALCIK Halil, TDV İslam Ansiklopedisi, Osman I. Md., c.33.

KAHRAMAN Kenan, Geçmişten Günümüze İnegöl, İstanbul, 1992.

KAŞGARLI MAHMUT, Divan-ı Lügat'it Türk, Kabalcı Yay., Çev. Seçkin Erdi, S.T.Yurtsever,

KAZVİNİ, Z., Asar, nşr. Wüstenfeld, Leipzig 1848.

KAPLANOĞLU Raif, Bursa Yer Adları Ansiklopedisi -I-, Avrasya Etnografya Vakfı Yay.,İstanbul, 2001.

KAPLANOĞLU Raif, Bithynia, Avrasya Etnografya Vakfı Yay., İstanbul, 1997.

KAPLANOĞLU Raif, Osmanlı Devletinin Kuruluşu, Avrasya Etnografya Vakfı Yay., İstanbul, 2000.

KARUL Necmi (Editör), Anadolu'nun Arkeoloji Atlası -Son Tunç Çağından Helenistik Döneme, DB Yay., İstanbul, 2012.

KÖPRÜLÜ Fuat, Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri, Kaynak Yayınları,5.Basım, İstanbul, 2009.

LE QUIEN M., Oriens Christianus, Paris, 1740.

MAMAŞ Turgut Can, İnegöl, Aysan Basımevi, Bursa, 1947.

MENDEL Gustav, Catalogue des Sculptures Grecques, Romaines et Byzantines du Musée de Brousse, Paris, 1908.

NESEVİ, Siretu Celaeddin Mengüberti, nşr. G. Houdas.

NİŞANYAN Sevan, Sözlerin Soyağacı, Adam Yayınları, İstanbul, 2007.

OKÇU Recep, Bursa Arkeoloji Müzesi Sikke Teşhir Kataloğu, Uludağ Üniversitesi Yay., 2004.

ORTAYLI İlber, Dünya Tarihi Atlası, DB Yay., Önsöz, İstanbul, 2007.

RAMSAY W.M. Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, Milli Eğitim Basımevi, çev. Mihri Pektaş, İstanbul, 1960.

SANDALCI Sema, Eski Yunanca Dilbilgisi, Ceren Yayıncılık, İstanbul,2014.

STRABON, Geographika, Kitap XII- XIII-XIV, Çev. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul,2015.

SÜMER Faruk, Oğuzlar, Türk Dünyası Araş. Vakfı, İstanbul, 1999.

ŞAHİN Mustafa, Bursa ve İlçeleri Arkeolojik Kültür Envanteri I, Bursa B.B.Kitaplığı, Bursa, 2014.

ŞAHİN Sencer, Bithynia’da 1982 Yılında Sürdürülen Epigrafi ve Tarihi Coğrafya Araştırmaları, Araştırma Sonuçları toplantısı, Bildiri özetleri, İstanbul, 1983.

ŞENOL Barış, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Bursa Arkeoloji Müzesi, Sikke Koleksiyonu Envanter Defterleri, Cilt 1, 4.

TARİH-İ AL-İ OSMAN, Anonim, Çevriyazı-Tıpkıbasım-Sözlük, Haz. Ömer s. Kurmuş, Bursa, 2012.

TEXİER Charles, Asie Mınaure (Küçük Asya), çev. Ali SUAT, Enformasyon ve Dök. Hizmetleri Vakfı, Ankara, 2002, Cilt I.

TUNOĞLU Kamil, İnebolu, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 2002.

TURAN Osman, Selçuklular Zamanında Türkiye, Turan Neşriyat, İstanbul, 1971.

TURAN Osman, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi, Ötüken Yay., İstanbul, 2014.

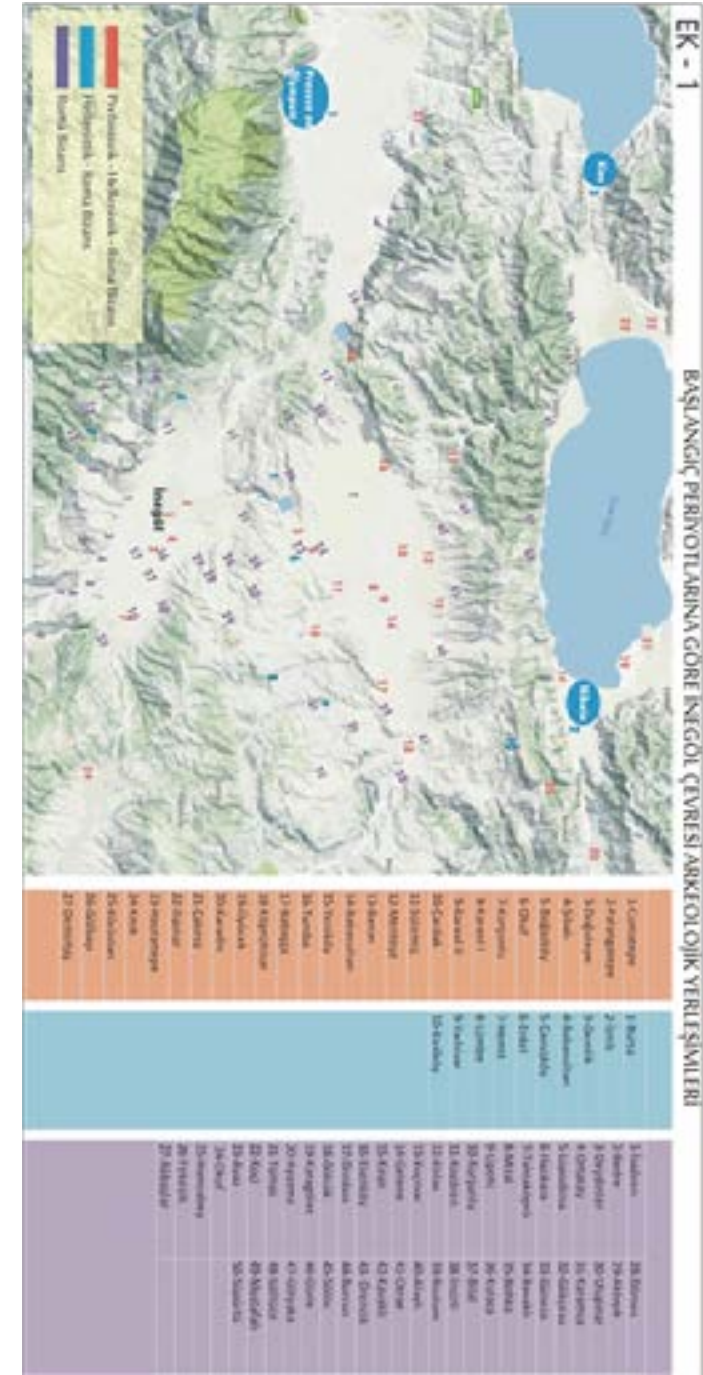
ULUDAĞ Osman Şevki, Uludağ Tapınakları, Keşişleri, Dervişleri, 1936.

UMAR Bilge, Bithynia, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2004.

YÜCEŞAHİN M.Murat, Şehirleşme Süreci Bakımından İnegöl İlçesi Şehrsel Yerleşmeleri, Coğrafi Bilimler Dergisi, Ankara, 2003, 1

1982 Yılında Bithynia-Pamphylia ve Lykia’da Epigrafik ve Tarihi-Topografik Araştırmaları I. Araştırma Sonuçları Toplantısı, İstanbul, 1983.

Ek 1- 2 Grafik Tasarım - Can DEMİRCİOĞLU

BİR MEKÂN HÜMANİZMASI MODELİ OLARAK İNEGÖL İSHAKPAŞA KÜLLİYESİ

(Aidiyet, Hizmet ve Biz Duygusunun Mekâna Nakışı Bağlamında Yitik Marka
İnegöl İshak Paşa Külliyesine dair Felsefi Mülâhazalar)

İNEGÖL İSHAK PASHA KULLIYE (COMPLEX) AS A MODEL OF SPACE HUMANISM

(Philosophical Thoughts over the Feelings of Belonging, Serving and Togetherness Seen on Space Called as Lost Brand İnegöl İshak Pasha Külliye)

Doç. Dr. Hacı Mustafa AÇIKÖZ*

Özet:

İnsanoğlu bütün kültür ve uygarlık eserlerini zamana koşturarak bir mekânda ortaya koyup, kendi varoluşunu hem ferdi hem de toplumsal alanlarda eserleri vasıtasıyla gerçekleştirmiştir. Ama müessir olan insanın mekân ile ünsiyeti iki taraflıdır; bazen mekân insanı şekillendirir ki, bu bağlamda ilkin akla coğrafi şartlar gelir. Eğer bugün disiplinler arası bağlamda “çevre psikolojisi” diye bir bilim alanı varsa bu temelde bu çift taraflı ilişkiden kaynaklanır. Evet mekânı tıpkı külliye modelinde olduğu gibi mücessem ve hatta müşahhaslaştırıp adeta ona can ve ruh verip dile getiren insandır, ama mekân işleviyle şekillendiricisi de dahil insanları etkiler. Çünkü insan mekânı eserleri vasıtasıyla şekillendirip inşa ederken aslında bir anlamda kendini ve çevresini de şekillendirip inşa ederek, onu kendine benzetir. Ona müessiri olarak kendi “ai-diyet kimliği”ni biz formunda nakşederken hizmeti esas alır. “Hizmet” de çift taraflıdır. İşte bu nakş alanlarından biri de adeta müşahhaslaşıp bir sosyal hizmet merkezi olan “külliye”lerdir. Bu nedenledir ki külliyeler; merkezinde cami olmak üzere eğitim, sağlık, dini ve ticari yapılardan meydana gelirler. Nitekim İslam toplumunun oluşumunda şehirlerde mahalle hayatı, külliyeler çevresindeki mimari yapılarda yoğunlaşmaktaydı. Külliye, İslam toplumunun “vakıf” hukuku sistemi ve “hayrat” kavramını geliştirmesiyle ortaya çıktı. Vakfetme ve hayrat anlayışı, ruhu ve uygulaması bir beldenin sosyal çevresinde ve insani dokusunda çok yönlü kazanımlara sebep olup o beldenin fertlerini hangi kökenden olursa olsun “birliğe”, “bizliğe” ve “diriliğe” yönlendirir. Mekânı ve mekâna anlam kazandıran eserleri sahiplenip adeta biz birlikte varız mesajını

* Milli Eğitim Bakanlığı, Bakanlık Müşaviri. acikoz.hm@hotmail.com

[illegible]

* WAM Insurance's "Wicki Aard'n Turb! Cobydus!" all insurance claims. Eubonia Media. Hasler credibility.

verir: Eser müessirinden koparılıp ondan bağımsız olarak değerlendirilirse, o zaman büyü bozulup eser can verir ruhu uçar gider. Eskiden marka olup hizmet merkezli ayırım yapmaksızın bütün ahaliye kucak açan eser, artık yitik bir değer olup inşa ve ihyasını bekler, tıpkı İnegöl ilçesi İshak Paşa Külliyesi kompleksi gibi. İşte bu bildiride bu farkındalık ve anlayış ile İnegöl'ün bu yitik markasına dair bazı felsefi mülahazalarda bulunacağız. Bunu da: Giriş; 1. Eser-Müessir Bağlamında Mekân-İnsan İlişkisinin Kısa Felsefi Çerçevesi; 2. İnegöl Tarihi ve Sosyal Hayat; 3. Külliye ve İshak Paşa Külliyesi'nin İnegöl'ün Sosyal Hayatındaki Yeri, Önemi ve İşlevi; 4. Genel Felsefi Bir Mülahaza (Bir Hümanizma Modeli Olarak Yitik Marka İnegöl-İshakpaşa Külliyesine Dair); ve Sonuç bölümleri aşamalarından geçirerek yapacağız.

Anahtar kelimeler: Mekân, insan, İnegöl, Külliye, İnegöl İshak Paşa Külliyesi, mekân hümanizması modeli, hizmet, aidiyet ve biz duygusu, felsefi mülahaza.

Abstract:

Human beings present their achievements of cultures and civilizations on a space in the period of time, and similarly their existence by means of these achievements in their individual and social fields. However, as an active agent, human affection with space has two-sided connection, wherein he is sometimes shaped by space, primarily remind geographical conditions in this context. Accordingly if we today have an “environmental psychology” as a scientific branch as to an interdisciplinary frame, this branch based upon this two-sided link. As seen at the model of “kulliye” (complex) man makes it concrete and gives body and spirit to it like a living being in some sense but man himself also influenced by the impacts of it. While a man building his environment by his achievements and thus himself also shaped and thus makes it similitude of himself. As a subject of it gives its belonging identity in the form of “we” and “serving”. Serving also is two-sided. One of these concrete making or masterpieces is a “kulliye” which functions as a serving center in its very nature and purpose. For this reason, kulliye has been a mosque centered serving complex which is surrounded by the educational, health, religious, and trade buildings or institutions. Therefore in Islamic societies, city life shaped around a neighborhood in where kulliye and its architectural surroundings were at the center. Kulliye is the original masterpiece of the applications of institutions of “en-

dowment” (“vaqıf”) and “charity” (“hayrat”) based upon special “endowment law”. The spirit and application of endowing and charity lead its social environment and humanistic frame, and provide multiple gaining for “unity”, “weness” and “solidarity” of the individuals of that environment whatever their origins. By giving the message of the unity and the togetherness, the masterpieces which make space what it is and meaningful. If a cause is separated and independently evaluated from its effect, the magic abolishes and the cause dies so that its soul flies away. In the old days, “having been a serving center and a brand” kulliyes were in services without any discrimination among the people, like “İnegöl İshak Pasha Külliyesi” (complex), however they nowadays expect rebuilding of their lost value and function by embarrassing the people. Accordingly by means of this paper, with this awareness and understanding some philosophical appraisal over the lost brand “İnegöl İshak Pasha Kulliye as a model of humanism”. This paper will be shaped by passing through the following stages: Introduction; 1. Philosophical Frame of Space-Man Relation (Cause-Effect Relation); 2. İnegöl History and Social life; 3. Kulliyes and the Place, the Importance and the Function of İshak Pasha kulliye in the Social life of İnegöl; 4. A General Philosophical Appraisal (over Lost Brand İnegöl İshak Pasha Kulliye as a Model of Humanism); and Conclusion.

Key words: Space, human, İnegöl, Kulliye (complex), İnegöl İshak Pasha Külliyesi, a model of space humanism, the feeling of serving, belonging, togetherness, and philosophical thoughts.

Giriş

“Külliye, bizim medeniyet birikimimizin (Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı) çok boyutlu ve bütünleşik, dini, sosyal ve kültürel hizmet ortamlarıdır. Günümüz ifadesiyle külliye, model bir sosyal hizmetler yumağı ve merkezidir. Hem kentsel tasarım açısından hem de mimarileriyle kentsel kültür varlıkları olarak kabul edilmeleri medeniyetimizin geleceğini kurgulama açısından çok önemlidir.. Külliye, Batılıların 1960’larda öne çıkardığı kentsel “megastrüktür” arayışlarının insana duyarlı alternatiflerdir. Batı mimarisinin özellikle Hollandalılar tarafından yine aynı tarihlerde geliştirilmiş olan “yapısalcı” yaklaşımın temelleridir.” (Pamir, 2016a: 1-9)

Yukarıdaki özetle genel çerçevede adı konulmadan önce belirtilen bildirinin neliği (içerik), niçinliği (amaç) ve nasıllığına (metod ve lojistiğine) dair takdimi, konumuza giriş mahiyetinde ve diğer bölümlerimize ilkesel bağlamda zemin teşkil edecek bir şekilde biraz açacak olursak karşılaşacağımız ilk ilkesel ifade: “İnsan anlam, önem ve işlevini bir mekânda bulur” olacaktır. Çünkü insan varlıktalığını bir mekânda sergiler. Bu serginin aktif öznesi kendi olup sergi nesneleri de onun eserleridir. Bu yönüyle insan eserleriyle bir mekânda var olmaktadır. Bunun için diğer varlıkların aksine insan ölünce geriye sadece onun eseri kalır ve bu eserlerle anılır. Bu yüzdendir ki, dünyada özellikle İslam dünyasında “vakıf” ve “hayrat” anlayış ve müesseseleri vardır. Yani insan için dünyada ölümsüzlüğün yolu geride kalan insanlara vakıf ve hayrat eserleri bırakmaktan geçmektedir. Bu da ancak bireysel ve kurumsal olarak yapılabilir. Bu eserleri ortaya koymanın amacı insana ve insanlığa hizmettir. Bu da ancak bir sorumluluk, ödev, empati, diğer-gâmlık, hoşgörü, saygı vb. anlayış ve hümanizmasına sahip olup bunların gereğini yerine getirmekle mümkündür. Çünkü eser müessirinin zihnini, ruhunu ve duygularını ve bunların düşünsel bileşkesi olan dünya görüşü ve felsefesini yansıtır.

Diğer taraftan doğanın, dünyanın ve evrenin kendisi ve başta insan olmak üzere yaratılmış (canlı veya cansız) bütün varlıklar bir varlık ve kendi bireysel zaman ve mekânlarının yaşayan varlıktalık şaheserleridir. Bu yönüyle bütün mevcudat evren galerisinde kendini yine kendi fitrî doğasal nitelikleri gereği sergilemektedir. Yaratılmış mevcudatlar alanında durum böyleyken Yaratan cephesinde de durum farklı değildir. Şöyle ki, eğer tasavvufi anlayış ve bakış açısıyla ifade edecek olursak; mevcudatın bânisi Allah (c.c.), varlıktalık tecellisini 99 ismi-i celili ile ortaya koymaktadır. Bu yüzden tasavvufta “ken-zü’l- mâfî” anlayışı esas alınır: “Ben, gizli bir hazine idim bilinmek ve tanınmak istedim onun için evreni ve insanı yarattım”. Bu nedenle insandan kendini, diğer insanları, doğayı, dünyayı, evreni ve bütün mevcudatı “kendini bilen Rabbini bilir; Rabbini bilen kendini bilir” ilkesi gereği bu 99 İlahi ismin açılımı çerçevesinde okuyup yaşaması; yaşayarak diğerlerine anlatması beklenir. Kaldı ki insan, Yaratıcı tarafından homo sapiensler arasından seçilmiş kendisine ilahi ruh (akıl, irade ve vicdan) üflenmesi sonucu emanetçi akıl hamalı müstakbel “homo Muslimus”luk adayıdır. (Detaylı bilgi için bakınız İslamoğlu, 2016 ve Açıkoğlu, 2006)

Bu anlatım da Mevlâ’nın eserleri olup 99 ismin tecellisi sonucu meydana gelen insanın kendisinin, doğanın, dünyanın, evrenin ve bütün mahlukatın yani eserlerin üzerinden okuma yapmak esastır. Bu da ancak insanı kendinin, doğanın, evrenin ve yaratıcısının bilgisine ulaştıracak hikmetle ve onun zorunlu bileşenleri olan ilim, ilahiyat, sanat ve felsefe yapmakla mümkün olur. Bu hikmetli birikim ve donanımla insanın düşünmesi, söylemesi ve eylemesi beklenir. Böylece, düşünce süzgecinden geçirilen “ka’al” (söylem veya anlatım), “hâl” (eylem veya modelleme) ile örtüşmelidir. Yani insan genelde eylemleri ile konuşmalı; özelde ise eserleri ile konuşmalıdır; hatta ileri aşamada müessir insanın konuşmasına gerek kalmaz çünkü onun adına hayatında ve ölümünde eserleri konuşur. Çünkü o, bütün mevcudat içersinde seçilmiş bir homo Muslimus olduğunun bilincindedir. Öyleyse asıl olan geriye gök kubbede hoş bir sada bırakmanın yanı sıra bir de bu şekilde konuşan eserler bırakmaktır.

Nitekim bırakılan eserler zemininde bu ilkenin toplumsal seviyede belli bir mekân(lar)a ve zaman(lar)a koşut işlevselleştirilmesinin bir adı da uygarlıklardır. IV. Bölümümüzde değişik bakış açılarından hareketle ele alıp göreceğimiz gibi, genelde uygarlık: İnsanın doğuştan beraberinde getirmeyip sonradan doğaya kattığı maddi ve manevi eserler (ürünler) dir. Bu eserlerin maddi türünden oluşan kısmına maddi uygarlık manevi türünden olan kısmına da manevi kültür veya uygarlık denir. (Küyel, 1978: 97-180) Bu kültürlerin veya uygarlıkların düşünsel dokusu belli bir zaman ve mekâna koşut ferdin bireysel, toplumsal, kültürel hayatları zeminlerinde onların yapısal, anlamsal ve işlevsel rengini de belirler. Bu durumda bildiri oluşum sürecinde gözlemleneceği gibi, bizim bildiri örneğimizde eserin adı genelde “külliye” ve özelde “İshak Paşa Külliyesi” olup, bir mekân hümanizması modeli olarak nitelenip, bizim kendi felsefi kameramızdan veya objektifimizden onun yansıması “aidiyet”, “hizmet” ve “biz” duygularının mekâna (İnegöl özel mekânına) nakşı bağlamında yitlik marka İnegöl-İshakpaşa külliyesine olarak görülür ve gösterilir.

Şimdi bu bağlamda bildirimizin neliğini ve niçinliğini açıkladıktan sonra nasıllığından söz ederek giriş kısmımızı kapatalım. Bu görme ve gösterilme bir lojistiğe ilişkin yapılabilir ve bu lojistiği ana öğelerinden biri de hiç şüphesiz kaynakçadır. Kaynakçamızda gerek başvurulana gerek önerilen diğer eserler dikkate alındığında genelde özellikle “külliye”ler, özelde “İshak Paşa Külliyesi”ne dair çalışmalara rastlamak mümkün. Fakat biz bu bildiri de sanat,

mimari ve bunların tarihlerine özel vurgu yapıp bu çerçevede kalmadan ziyade bu verilerden hareketle felsefi zeminde dışsal felsefi bir göz olarak, hem bildiri içeriği hem de bildiri amacımız gereği konumuzun bizce genel bir takdim, açıklama ve değerlendirmesini yapacağız.

Öte yandan bu takdim, açıklama ve değerlendirmede, objektifin veya kameranın zumlama yapıp odaklandığı nesne, olgu, yapı, eser, (içsel ve dışsal tahriş ve tahrip olmalar hariç tutularak) en azında genelde sabit ve hep aynı olduğu için verdiği görüntü veya yansı da hemen hemen aynı olacaktır. Hatta objektifler, kameralar ve arkalarından bakan gözler, öznel, bilim adamları, belgeselciler değişse bile. İşte bu yüzden malumu tekrardan ilan etme durumuna düşmeden gereğinde malumun zaman zaman hatırlatmasını şu altı kaynağa sıklıkla başvurarak yaparak ilgili yerlerde onları konuşturacağız. Nitekim bu seçilmiş kaynakların hemen hemen hepsi kaynakçamızdaki diğer eserlere gönderme yapar hatta kaçınılmaz olarak onlardan devşirilen temel bilgiler üzerine inşa edilirler. Ana seçilmiş başvuru kaynaklarımızı şöylece sıralayabiliriz: 1) Çobanoğlu, A. V. TDV İslam Ansiklopedisi, “Küllîye” maddesi; 2) Karakaya, E - Çobanoğlu, A. V. TDV İslam Ansiklopedisi, “İshak Paşa Külliyesi” maddesi; 3) Ramazanoğlu, M. G. (2008) “16. Yüzyılda Osmanlı Külliyesi”; 4) Pamir, A. H. (2016a) “Medeniyetimizin Temellerinden KÜLLİYELER”; 5) Yakut, Y. (2006) “XIX. Yüzyıl Sonlarında İnegöl”; ve 6) Ölçer, S. T. (2010) “İnegöl İshak Paşa Külliyesi”; ve 7) Küyel, M. T. (1978) “‘İleri Dil’ ve ‘Dil Transferi’ Üzerine Ön Düşünceler” makalesi olacaktır.

Sonuçta bildirimizde bu farkındalık ve anlayış ile İnegöl’ün bu yitik markasına dair bazı felsefi mülahazalarda bulunacağız. Bunu da Dört Bölüm ile Sonuç kısmımız vasıtasıyla gerçekleştireceğiz: I. Bölümde “*Mekân-İnsan İlişkisi (Eser-Müessir İlişkisi)*” başlığı altında bu ilişkinin kısaca ontolojik, epistemolojik, etik ve estetik boyutlarına değinilecektir. II. Bölümde, “*İnegöl Tarihi ve Sosyal Hayat*” ise; İnegöl’ün tarihi ve İnegöl’deki Sosyal Hayatına dair kısa bir sunum yapılacaktır. III. Bölümde, “*Külliye ve İshak Paşa Külliyesinin İnegöl’ün Sosyal Hayatındaki Yeri, Önemi ve İşlevi*” konu başlığında genel külliyelele dair bir takdim ve değerlendirmeden sonra; özelde İshak Paşa Külliyesi’nin tanıtımı yapılarak; onun İnegöl’ün Sosyal Hayatındaki Yeri, Önemi ve İşlevi hakkında kısaca bilgi verilecektir. IV. Bölüm, “*Genel Felsefi Bir Mülhaza (Bir Hümanizma Modeli Olarak Yitik Marka İnegöl-İshakpa-*

şa Külliyesine Dair)” başlığı altında diğer bölümlerden elde edilen verilerden hareketle bizce bir felsefi değerlendirme yapılacaktır. Sonuç kısmında ise kısa ilkesel ve genel bir resim çekmeye çalışacağız.

I. Eser-Müessir Bağlamında Mekân-İnsan İlişkisinin Kısa Felsefi Çerçevesi

Eser-müessir bağlamında mekân-insan ilişkisini oluşturan ontolojik öğeleri: Eser, müessir, mekân, insan, zaman, içsel ve dışsal şartlar vesair olarak sayabiliriz. “Varlık – Düşünce – Dil”, (Küyel, 1978: 97-180) veya “Nesne – Zihin – Kavram” varlıktalık sırasını dikkate alacak olursak, varlık alanında olup dille veya yazıyla ifade edilen bir eser öncelikle bir müessirin (onu meydana getiren bir sanatçının, ustanın, öznenin) zihninde bir düşünce, fikir, taslak, proje olarak var olmalıdır. Sonra hangi tür ve cinsten olursa olsun şekillendirilip ortaya konmalıdır. İşte bu ortaya koyma işleminin öncesi, şimdisi ve sonrasındaki kişi, aktif olan müessir (özne, sanatçı, mimar, usta, kalfa, çırak vb.) bir de bu yönüyle özel bir önem arz eder. Çünkü eser-müessir ilişkisindeki diğer ontolojik öğeleri veya bileşenleri çekip çeviren ve anlamlı bir proje içinde eser formunda ortaya koyan aktif, özgün, özgür ve akıllı kişidir.

Ayrıca bu aklı ve iradî donanımlarına sebep müessir aktif, etken ve belirleyici unsurken diğer ontolojik öğeler edilgen ve tamamlayıcı unsurlardır ama bir eserin kendisinin, kompozisyonunun, planının, projesinin, olmazsa olmaz yapı taşlarıdır. Evet hangi türden olursa olsun eser, işin kalitesini, derinliğini, işlevini ve önemini sergiler ama müessirden yani meydana getiricisinden müstakil düşünülüp bağımsız ele alınamaz. Malum, bütün bu nitelemeler aynı zamana müessire de aittir ama bunlar eser üzerinden okunur. İşte bu yüzden ki, Mimarbaşı Koca Sinan’ı mimari deha, müessir yapan eserlerinin ta kendisidir. Bizim külliyelele durumunda eser-müessir ilişkisini oluşturan öğelerin ontolojik statüleri simgesel, sembolik, öznel, idesel olmayıp nesnel yani maddi türdendir. Başka bir ifadeyle, işte şu (İnegöl İshak Paşa Külliyesi) külliyelele diye işaret edip ontolojik alanda gösterebileceğimiz maddi bir karşılıkları vardır.

Peki o işaret edilen yapının külliye olduğunu, yani varlıktalığını ve işlevini nereden ve nasıl bileceğiz? Bu bilmedeki ölçüt, metot ve araçlarımız nelerdir? Bu iki sorunun cevap arayışı bizi varlıktalık sırasının epistemolojik

okunması bu ontolojik öğelerin kavramsal ve bilgi zemininde ele alınmasıyla yüzleştirebilir. Çünkü bunlara ilişkin varlıklar (eserler, objeler, nesneler) özne müessirin zihnindeki birer kavrama veya kavramlar yumağına karşılık gelirler. Bu kavramlarda karşılık geldikleri varlıkları temsil ederler. Örneğin, İshak Paşa Külliyesi = Şu özel zaman diliminde (1486 yılında) ve şu özel mekânda (İnegöl’de) yer alan, “külliye” kavramıyla ifade edilen, şu kişi (İshak Paşa) tarafından şu ustaya (müessire) yaptırılan şu esere (varlığa, nesneye, yapıya veya yapılar topluluğuna) “İshak Paşa Külliyesi” denir. Bu sıralamanın tersten okunması da bizi yine külliyenin epistemolojik okuması verilerine ulaştırır. Genelde külliye kavramının özelde İshak Paşa Külliyesi ifadesinin işlevsel açıklamalarını epistemolojik sorular ve bunlara verilen cevaplar vasıtasıyla ulaşmak mümkündür. Nitekim bu bildiride bu başlık altında yapacağımız ana uğraşlardan biri de bu olacak ve böylece bildirimizin ontolojik varlık alanına taşınmasına sebep olacaktır.

Varlığını düşüncede bilip dil vasıtasıyla dışa vurduğumuz külliye değer olarak ne ifade eder? Külliyelerin işlevselleştirilmesinin etiksel veya değer boyutu nedir? Bu etiksel değer boyutunun bireysel, toplumsal ve kültürel hayata yansısı nasıl açıklanabilir? Soruları, eser-müessir ilişkisinin etiksel boyutunun ortaya çıkmasına yardımcı olurlar. Külliye hizmet, yardımlaşma, diğer-gâmlık değerlerini bireylere birimleri vasıtasıyla ulaştırarak topluma ve toplumsal ekonomik, dînî, eğitim, sağlık alanlarda katkı sağlama ahlaki misyonunu hayrat anlayışı ve vakıf uygulamasıyla yaparlar. İşte bu yüzdendir ki, Türk-İslam Dünyası’nın dünya görüşü ve ahlak anlayışı bu uygulamaya temel teşkil eden şu ilkelerde kendini gösterir: “Her Şey İnsan İçin, İnsan da Kulluk İçin”, “İnsanı Yaşat ki, Devlet Yaşasın; Devleti Yaşat ki İnsan / İnsanlık / Ümmet Yaşasın”; ve “Halka Hizmet Hakka Hizmet; Hakka Hizmet, Halka Hizmettir”. Ayrıca bu ilkeler İslam hümanizmasının da ana omurgasını oluşturur.

Eser-müessir ilişkisinin estetik boyutunu anlamamıza şu ana soru yardımcı olabilir: Şu eserin (külliyenin) herhangi bir sanatsal değeri veya estetik yönü var mıdır, yok mudur? Bizim burada özce cevabımız, Külliyelerimiz: Medeniyeti bakımından “çağlar üstü bir hümanizma ve sosyal hizmetler modelidir”; ve ayrıca mimarisi bakımından “bir medeniyet ruhu ve şehirler silueti/ikonudur” tespitimizi hatırlatmak olacaktır. Öte yandan, Pamir’e (2016b) göre, “külliyelerin eser-müessir ilişkisi bağlamında bir de özellikle çevre psikolojisi

alanı ilkeleri açısından da incelenmesi gerekir.” Nitekim yukarıda belirtilen ve ilerleyen satırlar boyunca diğer belirtilecek olan ontolojik, epistemolojik, etik, estetik ve çevresel psikolojik tespitlerin açılımları ve değerlendirilmeleri yapılacaktır.

II. İnegöl Tarihi ve Sosyal Hayat

II. 1. İnegöl Tarihi

Yakut, İnegöl’ü şöylece takdim eder: “Coğrafi konum olarak İnegöl, Anadolu’nun batı yakasında Marmara bölgesinin önemli ulaşım yolları üzerinde, Bursa’nın 45 km. doğusundadır. Kuzeyinden Kestel ve Yenişehir, batısından Keles, doğusundan Bilecik ve Kütahya ile çevrilidir. Bursa’nın zengin bir ilçesidir. Uludağ eteklerinde kurulmuş, yeşillikler içinde çok verimli bir ovadır. İnegöl’ün yüzölçümü 1.006 km²’dir. İlçe, adıyla anılan geniş bir ovada yer alır. İlçe ekonomisinde en önemli faaliyetler, tarım, ağaç işleri, mobilyacılık, orman ürünleri, tekstil, turizm, gıda ve makine sanayidir. Evliya Çelebi, bu kentin adının Cuma’nın galatından geldiğini söyler. “Bu kent Cuma günü feth olunduğu için, Cuma demek olan “Ezine” İne’ye dönüşmüştür”der.” (Yakut, 2006: 1-2)

Ayrıca bu bağlamda Ölçer, şunları yazar: “İnegöl kelimesi; eskiden annesi tarafından şehzade olan kimselere “İnal” denilirdi. İnal: Emniyet edip inandığı kimse anlamında: reis veya şef demektir. İne kelimesi de İnal kelimesinde gelmektedir. İne, Osmanlılar zamanında çok kullanılan bir kelimedir. Osmanlı döneminde bu kelime özellikle şehir isimlerin önüne getirilerek kullanılırdı. İnegöl’ün bulunduğu Bursa ilinde birçok göl bulunmaktadır. İnegöl bir göl kenarında değildir. Fakat göllerin suyunu veren ırmakların başındadır. Coğrafya haritalarında aynı isimdeki şehirlerden öncelikli olanının önüne İne sözcüğü getirilerek kullanılırdı. Kasabanın tüm suları şehrin yakınında bulunan dağlardan inip, Hamzabey Boğazında toplanır. Bu yüzden İnegöl kelimesinin manası: Subaşı veya gölbaşısıdır.” (Ölçer, 2010: 1)

Tarihi açıdan ele alındığında Yine Yakut, şu tespitleri yapar: “İnegöl üzerine yapılan kazılarda elde edilen arkeolojik bulgulardan İnegöl ovasında İ.Ö. 3000 yılından itibaren yerleşme olduğu anlaşılmaktadır. Elde edilen bilgilere göre İ.Ö. 2000 yılında bu bölgenin daha çok batısının gelişim alanı içinde kaldığını göstermektedir. Bilinebildiği kadarıyla Anadolu’ya ilk gelen (Hititler) M.Ö. 1900 yılları ile 2000 yılları arasında yaşamışlardır. Çanakkale ve İstanbul

Boğazları sınır olmak üzere İnegöl de bu sınırlar içinde Eti hâkimiyetinde kalmıştır. M.Ö 7. Yüzyılda Trakya’da yaşayan Bithyn’ler... buralara göç etmişlerdir. M.Ö. 546 yılında Lidya Kralı Kroisas, Pers ordularına yenilince, M.Ö 435 tarihine kadar Persler tüm bölgeye hâkim olur. Büyük İskender’in kurduğu Makedonya İmparatorluğu’nun zaman içinde parçalanması üzerine de İnegöl, Bergama Krallığı’nın eline geçer. M. Ö. 2. yüzyılın sonlarında Bursa ve çevresi Bergama Krallığı’yla beraber Roma hâkimiyeti altına girmiş ve Romanın bir vilâyeti olmuştur. Angelakoma, İnegöl’ün Bizanslılar dönemindeki adıdır. Gölbaşı veya küçük göl anlamlarına gelmektedir. Bazı araştırmacılara göre ise, Angelin elçilik yapan melek yani Cebrail anlamına geldiği ifade edilmektedir.” (Yakut, 2006: 22-23)

İnegöl’ün fethine gelince: “Selçuklular ve beylikler döneminde Anadolu baştanbaşa siyasi çalkantı ve otorite boşluğunun acısını hissederken, Osman Bey kendi yerleşim alanına yakın Bizans köy, kasaba ve kentlerine akınlarda bulunarak İnegöl’ün fethi yolu hazırlanmıştı. Nitekim Kulaca Hisarı’nın fethi (1287), üzerine telaşlanan İnegöl ve Karacahisar tekfuruları Osmangazi’ye karşı ittifak oluştururlar. Her iki taraf, Erice (İkizce) denilen mevkiye karşılaşırlar. Burada yapılan savaşta düşman bozulur, İnegöl tekfurunun kardeşi mütteliklerin kumandanı Phlotos öldürülmüş, harbi Osman Bey kazanmıştır. (M.1287) Ardından Osman Gazi mühimce bir kuvvet ile Angelakoma’ya doğru hareket eder. Akıllı ve ani bir baskınla İnegöl tekfuru Nikola ile birçok muhafız öldürülür. Kısa zaman sonra Karacahisar (İnönü Kalesi) fethedildi. Bilecik kolaylıkla alınırken Osman Bey sonra Yarhisar Kalesi’ni zaptetti. Turgut Alp, Angelakoma kalesini kuşattı ve yaklaşık 14 yıl süren uğraştan sonra kale alındı, böylece İnegöl fethedildi. Bundan sonra Osman Bey, İnegöl ve dolaylarının yönetimini silah arkadaşı Turgut Alp’e verdi.” (Yakut, 2006: 23-24)

II. 2. İnegöl’de Sosyal Hayat

Yakut’a göre, Osmanlı toplum anlayış ve uygulaması denilince akla şunlar gelmektedir: “Osmanlı toplumunda, bir yandan sosyal grupların oluşması, diğer yandan devletin hâkimiyet sınırlarının genişlemesi sonucunda topluma dahil olan insanlara belli statüler kazandırılarak toplum içindeki yerlerinin belirlenmesi, Osmanlı insan toplum anlayışı ve yönetim felsefesine göre gerçekleşmişti. Bu felsefeye göre; İnsan yaratıkların en şerefliisidir. O yaratılışı gereği medenidir. O halde insan geçimini temin edebilmek için diğer insanlara

muhtaçtır. İşte bu ihtiyaç toplumların ve milletlerin oluşmasına yol açmıştır... Osmanlı’da reâya, çeşitli din, mezhep ve ırklara mensup topluluklardan müteşekkildi. Ancak toplum ırk esasına göre değil, düşünce ve inanç temeline göre teşkilatlanmıştı. Devlet yönetiminde hâkim unsur Türklerden başka, Osmanlı toplumunu oluşturan unsurlar arasında Rumlar, Yahudiler, Ermeniler, Romenler, Slavlar ve Araplar da vardı. Devlet her inanç topluluğunu kendi içinde serbest bırakarak onlara belirli bir özerklik tanımış, hiçbirini asimilasyona tabi tutmamıştı.” (Yakut, 2006: 24-25)

Öte yandan İnegöl’ün Osmanlı dönemi sosyal hayatına 19. asır örneğinde kısaca değinecek olursak, yine Yakut’a göre: “Osmanlı Devleti’nin hukuk nizamı ve sosyal kültürel hayatı hakkında bizi doğru bilgiye ulaştıracak en temel kaynaklardan birinin, şer’iyye sicilleri olduğunu görürüz. Halkın sosyal, ekonomik, sanatsal, kültürel ve dini yaşamı konularında da şer’iyye sicilleri vasıtasıyla çok önemli bilgilere ulaşılabilir. Örneğin, dini hayatla ilgili olarak Müslümanların kendi hayatlarının yanı sıra, özellikle gayr-i Müslimlerle ilişkileri konusunda şer’iyye sicil defterleri önemli birer kaynaktırlar. İnegöl hakkında araştırma yapan Yakut, bu çalışmada 1892 tarihli, İnegöl’e ait C-233 numaralı şer’iyye sicili defterini esas alarak ilçenin XIX. yy sonlarındaki sosyal, ekonomik, kültürel ve dini yapısını inceler.” (Detaylı bilgi için bakınız Yakut, 2006: 1-2)

İnegöl de, Osmanlı toplum anlayışının küçük ölçekte bir yansısidir. Bölgenin günümüzdeki özellikleri Türk-İslâm kültürünün etkileriyle ortaya çıkmaya başlamıştır. İslâm, dini hayatta etkin ve başat unsurdur. Yakut şöyle devam eder: “Çoğu gelenek ve görenekler Müslümanlığın etkisiyle biçimlenmiştir. O zamanlar günlük hayat sabah namazı ile başlar, yataklar gömme dolaplara yerleştirildikten sonra kahvaltı yapıp işe koyulunurdu. Belgelerimizden anlaşıldığına göre halkın geneli tarım ve hayvancılıkla uğraşıyordu. Evlerinin yanındaki veya altındaki ahırlarında bulunan hayvanları ile ilgilenirlerdi. Samanlık da yine eve yakın olurdu. Bazen de hayvanlarını meraya çıkarırlardı. Ev halkının büyükleri genelde tarla ve bahçelerindeki işlerine giderlerdi. Akşam ise, erkekler genelde kahvehanelere gider oradaki muhabbetlere katılırlardı. İlçede haftada bir gün pazar kurulur, köylüler ve ilçe halkı hem ürünlerini satmak hem de ihtiyaçları olan şeyleri almak için bu pazarlara çıkarlardı. Pazar, ilçedeki dükkanların bulunduğu merkezde kurulurdu.” (Yakut, 2006: 37-38)

İlçede farklı din mensuplarının özgür bir şekilde dini hayatlarını yaşadıklarını görmekteyiz. Müslümanların günlük hayatı din eksenli olmuştur. Mahallelerin oluşumunda cami merkez kabul edilerek yerleşimin nüvesini oluşturmaktadır. Nitekim: “Bu camilerin isimleri daha sonra mahalleye de isim olmuştur, Cuma Mahallesi gibi. Halkın kültüründe, örf ve adetlerinde de dinin etkisini görüp hissetmekteyiz. Sünnet düşünlerinden evlilik ve nikah işlemlerine kadar her şeyin dini çerçevede cereyan ettiğini söyleyebiliriz. Yine din adamına verilen değer, şahitlik meselesinde mahalle muhtarı ile birlikte her zaman imamın isminin zikredilmesi ona olan güvenin ve din duygusunun halk katındaki yerinin bir göstergesidir. Belgelerimizde, ilçede Müslümanlarla birlikte gayr-i Müslimlerin de varlığını müşahade etmekteyiz. Rum ve Ermeni milletlerinin Osmanlı teb’ası olarak, ilçenin değişik yerlerinde ikamet ederek Müslüman halkla birlikte yaşadıklarını tespit ettik.” (Yakut, 2006: 37-39)

III. Külliye, İshak Paşa Külliyesi ve Onun İnegöl’ün Sosyal Hayatındaki Yeri, Önemi ve İşlevi

III. 1. Genel Olarak Külliye

Külliye şöylece takdim edilir: Selçuklu ve Osmanlılarda bir cami ile birlikte kurulan medrese, türbe, muvakkithane, aşhane, darüşşifa, hamam, sebîl, çeşme, çarşı vb. yapıların oluşturduğu dinsel ve toplumsal merkezler olan külliye; topluma hizmet amacıyla yapılan yapılar topluluğudur. Külliye, merkezinde cami olmak üzere eğitim, sağlık, dini ve ticari yapılardan meydana gelebilir. Öte yandan Çobanoğlu, külliye maddesi makalesinde şunları yazar: “Külliye, değişik fonksiyonlardaki birkaç yapının bir arada yer alması ile oluşan binalar topluluğu. Kısaca külliye olarak adlandırılan önemli yapı topluluklarına zaman içinde manzûme, hey’et, imâret, site, imâret sitesi, kompleks gibi isimler de verilmiştir. Genellikle bir cami etrafında gelişen külliyelerin bazen medrese, ticarî bir yapı veya türbe çevresinde şekillendiği de görülmektedir. Devlet yönetiminin en üst kademesinde olan kişilerle bunların eşleri ve çocukları, yönetimin çeşitli kademelerinde bulunan vezir, bey, paşa, sadrazam gibi devlet ricâliyle halktan hayır sahibi zenginler tarafından bu sosyal tesisler halka hizmet amacıyla yapılmıştır.” (Detaylı bilgi için bakınız Çobanoğlu, 1963: 543)

Külliye tarihçesine gelince: “Bizim medeniyetimizde İslâmiyet’in ilk devrinden başlayarak camiyle bütünleşen birçok fonksiyonu bulunan Medine’deki Mescid-i Nebvî bu anlamda bir külliye gibi çok fonksiyona sahip

ilk yapı olarak değerlendirilebilir. Emevîler ve Abbâsîler zamanında yaygın biçimde ele alınan ve kaleyi andıran korunaklı bir alan içinde bulunan saray ve saraya bağlı pek çok birimden oluşmuş yapı toplulukları mevcuttur. Karahanlı ve Gazneli ile Anadolu dışındaki Selçuklular’da görülen ve “ribât” olarak tanıyan yapılar çok fonksiyonlu düzenleriyle geniş teşkilâtlara sahiptir. Anadolu’da bu durum sultan hanları ve diğer kervansaraylarla sürmüştür. Zengî, Eyyûbî ve Memlükler’de medrese, cami, türbe birleşiminden oluşan yapılar Anadolu’da Selçuklu çağı medreselerinde bir birim mescid, bir birim de türbe şeklinde düzenlenerek devam eder.” (Çobanoğlu, 1963:543)

Öte yandan Çobanoğlu, külliye detaylı bir kronolojik dökümünü yapar: “Külliye Türki-İslam kültüründe olgusal zemine taşınmasının Anadolu’da en erken tarihli örnekleri Artuklular’da görülmektedir. XII. yüzyılın ilk çeyreğinden günümüze ulaşan Mardin Emînüddin Külliyesi, Mengüçük-lüler devrinden Divriği Ulu Camii, Dârüşşifası ve Türbesi (1288) ile ilk yapısı Danişmendli devrine kadar inen Kayseri Kök Camii, Medresesi ve Hamamı birer külliye programı içinde ele alınmış yapılardır. Cami ve medresenin birleşmesi, Selçuklu döneminde Kayseri Hacı Kılıç (1249) ve Amasya Gök Medrese Camii ile devam etmiştir. Konya Küçük Karatay Mescidi ve Medresesi (1248) dışında Akşehir Taş Medrese (1250) medrese, mescid, türbe ve Konya İnce Minareli Medrese (1260-1265) medrese-mescid birleşmesine sahip yapılar olarak görülmektedir. Kayseri Çifte Medrese ile (1205-1206) Sivas Şifâhiye Medresesi (1217) benzer türde olup tıp medresesi, şifâhâne ve mezar yapılarından meydana gelmektedir. Kayseri’de Hunad Hatun Külliyesi (1237-1238) cami, medrese, kümbet, hamam; Konya’da Sâhib Ata Külliyesi (1283) cami, türbe, hankah, sebîl, hamam gibi yapılarıyla Selçuklu devrinden büyük kapsamlı külliye olarak dikkat çekmektedir.” (Çobanoğlu, 1963: 543)

Selçuklu geleneğini devam ettirmekle birlikte yeni denemelerin de ele alındığı Beylikler devrinde külliye inşaları devam etmiştir. Osmanlı döneminde sayıları artarak devam eden külliye önceki örneklerle göre daha çok sayıda yapıyı bünyesinde barındırmaktaydı. “Bânilerin oluşturduğu zengin vakıflar sayesinde bu külliye uzun süre fonksiyonlarını aksatmadan sürdürmüş, devletin imar ve iskân siyasetiyle çeşitli yerlerin bu vakıf programları sayesinde şenlendirilmesi sağlanmıştır. Topluma faydalı hayır kurumları kazandırma düşüncesiyle ele alınan külliye inşa edildikleri yere uygun olarak birçok ihtiyacı

karşılamaktaydı. Cami, medrese, türbe, mektep, tabhâne, imaret (yemekhane, mutfak, kiler, fırın), dârüşşifâ, han, çarşı, dükkânlar, hamam, sebil, çeşme, muvakkithâne, evler, odalar, ahır vb. yapıların çoğunu veya bir kısmını bünyesine alan külliyelerle şehirler gelişmiş, menziller üzerinde inşa edilenlerin etrafında yeni yerleşimlerin oluşması sağlanmıştır. Bu dönemde XIV. yüzyıl içinde İznik'te (1334) ve Bursa'da (1339-1340) Orhan Gazi külliyesi, Bursa'da Hudâvendigâr Külliyesi (1385'ten önce), Mudurnu (1382), Bolu ve Bursa'da (1390-1395) Yıldırım Bayezid külliyesi inşa edilmiştir. Bursa Yeşil Cami Külliyesi (1414-1424), Bursa (1424-1426) ve Edirne'de (1426) Murâdiye külliyelerini örnek verebiliriz. (Çobanoğlu, 1963: 543)

Yine Ramazanoğlu, “külliyei oluşturan mimari bileşenlerin her birinin bağımsız birer kurum niteliği taşıdığı görülür ve yapılar topluluğunun odağında cami bulunur” genel tespitinden sonra bu bileşenlerin şöylece takdimini yapar: “Birinci derecede cami (veya mescit), ikinci derecede ise medrese ile bunlara bağlı olarak mektep (sıbyan mektebi), imaret, kervansaray, han, darüş-şifa, hamam, muvakkithane, çeşme, şadırvan, sebil gibi diğer yapılar yer alır. Ayrıca görevlilerin kalması için bir tür lojman sayılabilecek meşruta binaları ile dükkanlar, çeşitli kiralık konutlar, arsalar gibi gelir getirici unsurlar da geniş anlamıyla külliyein tamamlayıcı parçaları olarak kabul edilebilir. Külliyei oluşturan birimlerden cami, Müslümanların hep birlikte namaz kılmak için toplandıkları ibadet yeridir. Olanakların elverdiği oranda bütüncül bir mekândır. Abdest alınacak şadırvan, hela, bazılarında muvakkithane gibi yardımcı birimlerle birlikte bulunur. Klasik dönem camilerinde revaklı avlu, son cemaat yeri gibi yarı kapalı veya açık alanlar da mimari programın bütünleyicileri haline gelmiştir. İslamiyet’in ilk zamanlarından beri toplumsal işleri konuşmak için toplantı mahalli olarak da kullanılan camileri, namazla, hutbelerle ve vaazlarla, halk eğitimi yapan yerler olarak değerlendirmek de mümkündür. Hatta bazı medreselerin dershanesi olarak yakınındaki caminin kullanıldığı örnekler vardır.” (Ramazanoğlu, 2008: 333-344)

Külliyyelerde eğitim söz konusu olduğunda çeşitli, çok yönlü ve kademe-
meli bir yapı ve uygulama vardır. Şöyle ki: “Sıbyan mektepleri, temel eğitimin
verildiği eğitim kurumlarıdır. Genellikle bir veya iki odalıdır. Çeşme, hela gibi
temel servis birimlerini de içerir. İçinde cuma namazı kılınan büyük caminin
şehir merkezi sayılması nedeniyle, medrese, kütüphane, imaret gibi binalar

camii etrafına yapılmaktadır. Mimari bileşenleri, derslerin verildiği dersane ile öğrencilerin ve medrese görevlilerinin kaldığı hücrelerdir (odalar). Ek olarak şadırvan ve helalarla temel işlevsel öğeler tamamlanmaktadır. Genellikle merkezi avluyu çevreleyen mekânlarla oluşan plan şemasına sahiptir. İmaret, yoksullara yiyecek dağıtmak için kurulan aş evlerine verilen isimdir. Burada medrese öğrencilerine, külliye görevlilerine ve gelen bütün misafirlere günde iki öğün yemek verilir. İmaretler mutfağı, yemekhanesi, deposu, kileri, ambarı, ahır, tuvaletleri, odunluğu, fırını ile tam teşekküllü kuruluşlardır. Yönetim ve muhasebe için ayrılmış mekânların da bulunduğu kabul edilmelidir.” (Ramazanoğlu, 2008: 333-344)

Diğer taraftan külliyelerde konaklama hizmeti, temel hizmet sunum alanlarından biri olup tabhanelerde (konaklama mekânlarında) yapılmaktaydı. Genellikle imaret ile birlikte planlanan, şehir içinde yolcuların misafir edildiği yapılardır. Kervansaraylar, şehirlerarası yolların üzerindeki durak yerlerinde veya yol üzerindeki yerleşim alanlarında inşa edilen genel konaklama yerleridir. Bunlar: “Bir avlu çevresindeki dükkan, depo ve odalar ile meydana gelen plan şemasına sahiptir. Ayrıca yolcuların çeşitli ihtiyaçlarını karşılayan kuduracı, nalbant, baytar gibi görevliler için hizmet mekânlarının bulunduğu anlaşılmaktadır. Tekke ve zaviyeler ise daha çok kitlelerin eğitimi ve mensuplarının nefis terbiyesini hedef alan kuruluşlardır. Özellikle büyük külliyelerde görülen darüşşifalar, tam teşekküllü hastanelerdir. Şifahâne, mâristan, bimâristan, dârüssihha, darülâfiye, me’menül-istirahe, dârüttıb veya bimârhane olarak da adlandırılan darüşşifalar, hem hastaların tedavi edildiği hastane hem de tıp mezunlarının uygulama yaptıkları tıp fakültesi mahiyetindedir. Hasta yatakhaneleri, eczahane, hamam, tuvalet gibi birimlerin yanında bakıcıların ve tabiplerin odaları, ameliyathane gibi mekânların da bulunduğu düşünülmelidir.” (Ramazanoğlu, 2008: 333-344)

Türk-İslam medeniyetin bir diğer ilkesi de: “Temizlik imandandır” düsturudur. Bu yüzden büyük külliyelerin inşasında, öncelikli yapının hamam olduğu anlaşılmaktadır. “Temizlik ihtiyacının karşılanması için inşa edilen hamam binaları, sıcak ve soğuk su depoları, külhan adı verilen ısıtma merkezi; sıcaklık, ılıkılık, soğukluk adları verilen üç ana mekân ile halvetler, tuvalet gibi diğer mekânlarla meydana gelir. Akarsuyun binaya kadar getirilmesini ve atık suyun uzaklaştırılmasını gerektirmesi nedeniyle, yüksek maliyetli yapı türü-

dür... İmaret ile kervansarayların işleyişleri benzer. İmaretler genellikle şehir içlerinde, kervansaraylar genellikle şehirlerarası güzergahlarda yer alırlar. Sokollu Mehmet Paşa'nın Lüleburgaz ve Vişnegrad'daki külliyelerinde, kervansarayda konaklayan yolcular yemeklerini bitişikteki imarette yemektedir. Buradaki kervansaraylar, diğer imaretlerindeki tabhanelerin vazifesini görür. Yararlanmak için ücret ödenmesi nedeniyle, gelir getirici yapılar grubu arasında sayılmaktadır.” (Ramazanoğlu, 2008: 333-344)

Yine “Su hayattır” ilkesi ve hayrat anlayışı gereği külliyelerde çeşmeler, su yapılarını görmekteyiz ki, çoğunlukla suyun depolandığı bir su haznesi ile haznenin ön yüzündeki ayna taşı, musluk ve yalaktan oluşur. “Abdest almak için inşa edilen şadırvanlarda ise musluklar daha çok sayıda olup aşağı seviyede bulunur. Külliye programında yer alan hamam, çeşme gibi su yapılarının inşa edilmesindeki asıl zorluk, suyu kaynağından alarak kullanılacağı yere taşımak için su yolu inşa etmek, yani alt yapıyı oluşturmaktır. Ayrıca dükkanlar, arasta, çarşı gibi ticaret yapılarına da külliye gelir sağlayan binalar olarak programda yer verilmektedir. Kuşkusuz bir külliye burada sayılan yapıların hepsinin yer alması gibi bir koşul yoktur. Makalenin konu edindiği 16. yüzyılın büyük külliyelerinde, söz konusu birimlerin önemli kısmının mimari programda bulunduğu görülür. Dönem külliyelerinin mimari bileşenlerine bakıldığında, Osmanlı Devleti'nin yayıldığı geniş coğrafyadan kaynaklanan (jeolojik yapı, iklim ve yerel inşaat malzemesi, hatta yerel sosyal yapı gibi) değişken koşullara rağmen, benzer hizmetleri sunan mimari programların izlendiği fark edilmektedir.” (Ramazanoğlu, 2008: 333-344)

Ramazanoğlu şu sonuçsal tespitte bulunur: “Külliyelerin, dinsel olanla olmayanın, kamusal ile özelin iç içe geçtiği ve bugünün bakışıyla çelişkili gibi görülebilecek bir yapısı vardır. Kalıcı hayır yapmak sebebiyle “öldükten sonra hayır defterinin kapanmayacağı” inancının ve “hayırlı dua ile anılmak” arzusunun, külliye inşasını teşvik ettiği göz önünde tutulmalıdır. Öte yandan, yaptranın kimliğinin ve finans gücünün külliyelerin inşaat programını etkilediği dikkati çeker. Her biri birer şehir ikonu durumundaki külliye, dönemin zihniyet yapısını yansıtan ürünlerdir 13. 16. yüzyıl külliye, tıpkı III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinin kışları, Abdülaziz döneminin saat kuleleri, hükümet konakları, adliye binaları gibi, bulundukları beldelerde, hatta ıssız kervan yolları üzerinde, devletin gücünü ve merkezi otoritesini simgeleyen yapılar ola-

rak değerlendirilmelidir.” (Ramazanoğlu, 2008: 333-344)

Açılımını, bildirimizin IV. Bölümünde göreceğimiz üzere, bütün bu alıntılardan elde edilen veriler bize göstermektedir ki, külliye bölgesel özellikler arz etmesine rağmen küresel işlev ve etkilere sahiptir. Bu nedenle rahatlıkla “külliye, İslam Dünyası'nın küresel uygarlığa katkısı bir sosyal hizmet, medeniyet ve hümanizm projesi eserleridir” genellemesini yapabiliriz.

III. 2. İnegöl İshak Paşa Külliyesi

İnegöl İshak Paşa Külliyesi'nin takdimine geçmeden önce, külliye banisi İshak Paşa'nın kimliği hakkında kısaca bilgi verelim. Böylece bâniden esere geçiş yapabilelim. “Bursa Kütüğü'ne göre İshak Paşa, İnegöllü İbrahim Ağa'nın oğludur. Halil Bey, Şadi Bey, Mustafa Çelebi, Piri Çelebi ve İbrahim Bey adlarında beş oğlu ile Hafsa Hatun ve Fahrün-Nisa Hatun isimli iki kızı vardır. İsfendiyar Bey'in kızı Tacün-Nisa Sultan Hatun ile evlenmiştir. Damadı Gedik Ahmet Paşa'dır.” (Ölçer, 2010: 3) Yakut, onu şöyle anlatır: “İshak Paşa kabiliyeti ve istidadı sayesinde yükselerek Bosna Beylerbeyi olmuş, bilahare birçok valiliklerde bulunduktan sonra sadaret (Başbakan) mevkiine yükselmiştir... II. Murad'ın hazinedarbaşlığını, nezaretle Anadolu beylerbeyliğini, Rumeli beylerbeyliğini, Kubbe-nişin Vezirliği (Bakan), II. Murad'la beraber Varna ve II. Kosova muharebelerinde Fatih Sultan Mehmet (1451-1481) ile de İstanbul'un fethinde en mühim vazifelerinden birini yaparak birlikte savaşmıştır. Birçok eyalet valiliklerinde ve bilhassa Bosna beyliği döneminde kudret ve liyakatini dostuna ve düşmanına gösterdiğinden 1470 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından o zamanın en büyük devlet memuriyeti olan Vezir-i Azamlığa (Başbakan) tayin edilerek bu görevini 2 yıl sürdürmüştür. Sultan Murat tahtını II. Mehmet'e bıraktığı zaman vezir İshak Paşa'yı kendisiyle Manisa'ya götürmüştür. İstanbul'un fethinden sonra ikinci kez vezir-i azam olarak atanmış, II. Bayazid'in hükümdarlığı sırasında yine vezir-i azam olmuştur.” (Yakut, 2006: 25-26)

Öte yandan, “İshak Paşa devlet hizmetleri arasında sosyal ve kültürel sahalara yönelik Edirne, İstanbul, Selanik, Kütahya, Ankara ile Bursa'nın İnegöl ilçesinde, cami, medrese, imaret, zaviye ve çeşmeler de yaptırdı. 1483 tarihinde eceliyle vefat etmeden önce yaptığı vasiyet gereği, İnegöl'e getirilerek kendi adını taşıyan caminin ön tarafına gömüldü. Yol genişletilmesi ve çevre düzenlemeleri çalışmaları nedeniyle mezarı 1937 yılında hanımı Tacünnisa

Sultan Hatun için yapılan türbenin içine kapının karşısına taşınmıştır. Türbenin rûmîler ve kum saatleriyle süslü ayaktaşları muhteşemdir. Türbede kitabe yoktur. İshak Paşa Camii'nin güneybatısında yer alan Tâcün-nisa Türbesi'nin de bugün kitabesi bulunmamaktadır. Türbede üç kabir vardır. 1937 yılında çevre düzenlemesi nedeniyle belediye mezarlığına nakledilinceye kadar camiin avlusunda ve türbenin etrafında tarihi bir mezarlık bulunmaktaydı.” (Yakut, 2006: 26)

İshak Paşa'nın memleketi İnegöl'e yaptığı diğer hizmetlere gelince bunlar şöylece sıralanabilir: “1- 15 odalı ve büyük bir dersaneli medrese, 2- Bir imaret, 3- İshak Paşa Camii, 4- Bir hamam, 5- Şehre bol miktarda su getiren pek çok çeşme 6- Kethüdası Sinan Ağa'ya bu hizmetlerin ifasında sarf edilecek akarların düzenlenmesini, ayrıca yeni hizmetler yapılmasını, okullar açılmasını her türlü sosyal çalışmalara girilmesini öğütlemiştir. Bütün bu hizmetlerin karşılanabilmesi için ülkenin dört bir yanından gelir getirecek akarlar İshak Paşa'nın 1468 tarihli vakfiyesi ve Tacün-nisa Sultan Hatun'un vakfiyelerinde belirtilmiştir. İmaret yıkılıp kaybolmuştur. Burada örnek olması bakımından imarete pişecek yemeklerle hademe tahsisatını belirten bir bilgi vermekle yetineceğiz: “Vakıf sorumlusuna günde 15 dirhem, şeyhe 5 dirhem, imama 4 dirhem, aşçılara 4 dirhem, ekmekçilere 3 dirhem, cüz okuyacak hafızlara 1'er dirhem, kandilciye 2 dirhem, hancıya 1 dirhem, kâtibe 5 dirhem, tahsildara 5 dirhem, odun için 6 dirhem, et için 40 dirhem, ziyafet için 10 dirhem, (verilen rakamlar günlükdür) imarete pişecek aş için her gün 2 kile buğday, ekmek için her gün 6 kile undan ibarettir.” (Yakut, 2006: 26-27)

Şimdi bânînin takdiminden sonra eserinin takdimini yapabiliriz ki bu eser, İnegöl'de XV. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilip şehrin merkezini oluşturan bir külliye'dir. Karakaya – Çobanoğlu (1963) yazdıkları “İshak Paşa Külliyesi” maddesinde ona dair şu tespitlerde bulunurlar: “Külliye ile İshak Paşa'nın diğer vakıfları hakkında geniş bilgi veren vakfiye, Şubat 1486 tarihli olup buna Mayıs 1487 tarihinde bir ek yapılmıştır. Bu vakfiyede belirtilen cami, medrese, türbe, imaret, han ve ahırlardan oluşan külliye'den imaret, han ve ahırlar günümüze ulaşmamış olup mimarileri hakkında bilgi yoktur. İnşa kitâbesi bulunmayan cami vakfiyeden anlaşıldığına göre, 1468-69'tan önce tamamlanmıştır. Plan itibarıyla zâviyeli/tabhâneli gruba dahil olan camide yan mekânlar eyvanlı olarak düzenlenmiştir. Yapının taş ve tuğla kullanımı ile oluşan almalı

örgülü duvarları altta sivri hafifletme kemerleri altında dikdörtgen, üstte sivri kemerli iki sıra pencerelere sahiptir. Camide mihrap ekseninde yer alan iki birimden kuzeydeki daha geniş olup üzeri üçgenlerle geçişi sağlanmış kubbe ile örtülmüştür. Bu kubbenin tepesinde mukarnaslı aydınlık feneri, kasnağında ise güney tarafı hariç üç yönde birer sivri pencere yer almaktadır. Mihrap yönündeki birim kuzeydekine göre biraz küçük tutulmuştur ve burası da prizmatik üçgenlerle geçişi sağlanmış kubbe ile örtülüdür. Kasnağında kuzey yönü dışında üç yönde sivri pencere bulunmaktadır.” (Karakaya – Çobanoğlu, 1963: 542)

Ayrıca, “tabhâneleri oluşturan birimler orta kubbenin genişliği boyunca kuzeye uzatılmış olup dikdörtgen mekânlar olarak ele alınmıştır. Bu mekânlar güneyde üçgenlerle geçişi sağlanan kubbe, kuzeyde ise aynalı tonozla örtülmüştür. Bu birimlerdeki kubbelerin kasnağında yalnızca güney yönde birer sivri kemerli pencere mevcuttur, bu yönlerde alt sırada pencere yoktur. Kible ekseninde birer yarım yuvarlak niş yer almaktadır. Mihrap, dikdörtgen bir niş şeklinde tanzim edilmiş olup köşeleri sütunçelerle yumuşatılmıştır. Üstte yedi sıra olarak düzenlenmiş zarif mukarnaslı bir yaşmağı vardır. Nişin etrafında yer alan çerçevenin sonradan yenilendiği anlaşılmaktadır. Caminin kuzeyinde yer alan beş birimli son cemaat yeri altı kalın pâyeye oturan sivri kemerli açıklıklara sahiptir. Birimlerin üzeri kubbelerle örtülü olup kapı eksenindeki hariç diğerleri dıştan meyilli bir çatı ile gizlenmiştir. Yüksek tutulan orta kubbeyle üçgenlerle, diğerlerine ise pandantiflerle geçiş sağlanmaktadır. Son cemaat yerindeki bu revak cephesi üstte üç sıra kirpi saçak altında zikzak, üçgen ve altıgenlerden oluşan geometrik düzenlemeli tuğlalarla hareketlendirilmiştir. Eksende yer alan kapı basık kemerli bir açıklığa sahiptir. Sonradan değişikliğe uğrayan bu kapının üstünde yer alan dört satırlı Arapça kitâbe 1877 tarihli bir tamire işaret etmektedir.” (Karakaya – Çobanoğlu, 1963: 542)

Karakaya – Çobanoğlu, (1963) külliye bileşenlerini cami eksenli detaylı tanımlarına şöylece devam ederler: “Son cemaat yerinin batı köşesinde yer alan sivri kemerli açıklıklı bir kapı ile bu yönde yapıya dışarıdan bitişik olan minareye ulaşılmaktadır. Minarenin kaidesi dışa taşkın beş cepheli olup taş ve tuğla ile almalı örgülüdür. Üstte yer alan tuğla pabuç kısmı ile birlikte kaide orijinaldir. Tuğladan silindirik gövde, şerefe, petek ve külâh kısımları ise yenilenmiştir. Caminin kuzeyinde mihrap ekseninde bulunan şadırvan tamamen yeniden yapılmıştır ve altıgen planlı bir hazne ile bunun üzerinde kiremit kaplı

ahşap sundurmaya sahiptir. Caminin kuzeyinde yer alan medrese, “U” şeklinde sıralanmış revakların arkasında on iki oda ile eksende dışa taşkın bir dershaneden oluşmaktadır. Dershanenin kapısı üzerinde yer alan üç satırlık Arapça kitâbeden yapının 1482 yılında tamamlandığı anlaşılmaktadır. Taş ve tuğlanın kullanımı ile almasıık örgülü duvarlara sahip yapıda revaklar on üç birimden oluşur. Pâyelere oturan sivri kemerli açıklıklı bu revaklardan derslane eksenindeki birim yüksek tutulmuş olup prizmatik üçgenlerle geçişi sağlanmış kubbe ile diğerleri ise aynalı tonozlarla örtülmüştür. Odalarda tromplu, dershanede prizmatik üçgenlerle geçişi sağlanan kubbe bulunmaktadır. Köşe odaları dört, diğer odalar ikişer sivri kemerli alınlıklı dışa açılan pencerelere sahiptir. Odaların bazılarında revaka açılan birer pencere daha vardır. Her odada değişik yönde ocak ve dolap nişleri mevcuttur. Derslane yönündeki revak cephesi, altıgen ve yıldızlardan oluşan geometrik kompozisyonlu düzenleme ile hareketlendirilmiştir. Basık kemerli kapı açıklığına sahip derslane içte üç basamakla zeminden yükseltilmiştir. Kapının iki yanında birer alt pencere, dışa bakan yan ceplerde altı üstlü birer, kuzey cephede ise ikişer pencere mevcuttur. Prizmatik üçgenli geçiş bölümünde dört yönde birer pencere daha vardır.” (Karakaya – Çobanoğlu, 1963: 542)

Bunca bilgi verisinden sonra haklı olarak sormak durumundayız: Peki, bu kadar dini, insani ve mimari hassasiyet ile ortaya konan İshak Paşa Külliyesi eseri ve müstemilatının İnegöl halkına olan işlevsel yansımaları nelerdi?

III. 3. İshak Paşa Külliyesi’nin İnegöl’ün Sosyal Hayatındaki Yeri, Önemi ve İşlevi

İshak Paşa Külliyesi’nin İnegöl’ün sosyal hayatındaki yeri, önemi ve işlevini külliye kompleksini oluşturan eserler ile ilçedeki diğer tarihi eserlerin ekseni etrafında kısaca takdim edebiliriz. Yukarıda külliye kompleksini oluşturan bileşenlerden söz ettik. Nitekim külliye vakfiyesinden onun aslında İshak Paşa Camii’nin yanı sıra “imaret, zaviye, medrese, han, türbe ve ahırdan” oluştuğunu öğreniyoruz. İshak Paşa Camii, medresesi ve türbesinden oluşan mimari manzumenin sanat tarihimizde, “Bursa Üslubu” adıyla anılan 15. asır Osmanlı Türk Mimarisi’nin örnekleri arasında önemli bir yeri vardır. Yine Yakut’a göre: “Külliyein doğusunda, dört yol arasında hamamın da üslup bakımından aynı döneme mensubiyeti göz önünde tutulursa, bu eseri de İshak Paşa Külliyesi içinde incelemek icap eder. Ayrıca bugün “Şifa Hamamı” ismiyle faaliyetini

sürdürmektedir. Külliyein giderlerini karşılayacak vakıflar ve çalışan personel ile çalışma esaslarını belirtilen vakfiye İshak Paşa’nın ölümünden önce tamamlanmıştır. İshak Paşa imareti, zaviyesi, hanı ve ahırları bugün tamamen kaybolmuştur. Yalnız imaretin yanına latif zarif ve güzel bir medrese yaptırdığından hareketle, zaviyesi, hanı ve ahırların cami ile medresenin batı orta kısmında olması muhtemeldir.” (Yakut, 2006: 27-28)

Ayrıca Yakut’a göre: “1887 tarihinde Abdülhamit (1876-1918) zamanında bu bölgenin güney ucuna bugün belediye çarşısı adıyla anılan bedesten yaptırılması külliyein genişletilmesi amacına yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Kalıntılardan eski şehir merkezinin bu bölge etrafında yoğunlaştığı görülmektedir. Bugün hala cami avlusundaki şadırvandan akmakta olan temiz su külliyei tamamlamaktadır. İshak Paşa Külliyesi’nin ayakta kalabilen tüm yapıları 1961–1969 yılları arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü’nce onarılmıştır. İshak Paşa’nın 1486 tarihli vakfiyesinde belirttiği cami, eserlerinin en önemlilerindendir. Cami 1468 tarihinden önce yapılmış olmalıdır. Ters “T” tipi denilen sisteme göre yapılan cami Bursa Üslubu adı verilen devrin ürünüdür. Caminin ahşap kapısı ile kemer ve söveleri orijinaldir. Üstü kurşunla örtülü olan caminin daha önceleri 2 basamak yüksek olan ibadet mekânı sonraları yer kazanmak için yan duvarlarının paye haline getirilmesi ve içinin de pencere altlarına kadar dolgu malzemesi ile doldurulmasıyla diğer mekânlarla birleştirilmiştir. 2. Abdülhamit (1876-1918) zamanında esaslı bir şekilde tamir görmüştür.” (Yakut, 2006: 28)

Yine ilçede sosyal, dini ve eğitim hayatının merkezinde olup külliye kompleksi içinde yer alan İshak Paşa Medresesi’ne kısaca değinmekte yarar var: “Caminin kuzeyinde kalan medrese ise, U planlı açık avlulu bir yapıdır. Güney kısmı açık olan avlunun kuzeyi ile doğu ve batısı medrese mekânları ile çevrilidir. Doğudan ve batıdan medreseye birleşen iki kanat, altışardan 12 hücreyi oluşturur. İkişerden dörder penceresi dışa açılan köşe hücrelerinin kapıları çapraz eksenindedir. Diğer hücrelerde ise dışa açılan birer pencere ile avluyu sınırlayan birer pencere ve kapı bulunmaktadır. Köşe hücreleri üçgen kuşaklı diğerleri pandantif geçişli birer kubbe ile örtülüdür. Dershanenin doğu ve batı duvarlarında altta birer, üstteki kuzey duvarında eksene simetrik iki, güneyde de altta iki penceresi vardır. Belgelerimizde medrese ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlamadık. Medrese 1559-1560’tan önce “*otuzlu*” iken, 1585-1586

tarhinde “*ellili*” payesine yükselmiştir.” (Yakut, 2006: 28-29)

Öte yandan, İnegöl ilçesi iktisadi, sosyal, dini ve kültürel hayatının temelini teşkil eden mekânsal unsurlardan veya yapılardan İshak Paşa Külliye kompleksi eserlerinin yanı sıra Bayezid Han Camii (Cuma Camii), Belediye Çarşısı (Kapalı Çarşı) söz edebiliriz. İnegöl’de hizmet, yardım, dayanışma, saygı, hoşgörü merkezli mekân-insan ilişkisinin eser-müessir ilişkisi bağlamında sosyal hayat bunlar etrafında şekillenmiştir. “Bu eserlerden Bayezid Han Camii (Cuma Cami), İshak Paşa Medresesi’ne bitişik vaziyettedir. 1398–1402 tarihleri arasında I. Beyazıt (1389-1402) tarafından inşa ettirilmiştir. Cami dikdörtgen planlıdır, tek kubbeli olup sekizgendir. Evliya Çelebi’nin kaydına göre kiremit çatı ile örtülü bir cami idi. Tamamen yıkılan bu cami, günümüzdeki gotik yapısı ile II. Abdülhamit (1876-1918) döneminde yaptırılmıştır. Yalnızca minare ve kaidesi eski camiden kalmıştır. 1892 yılında bu caminin imamı, Emin Efendi ibn-i Emin’dir.” (Yakut, 2006: 29)

Diğer bir eser ise Belediye Çarşısı’dır. Halk arasında kısaca Kapalıçarşı olarak bilinen zamanının ve günümüzün bu değerli eserini 1887–88 tarihinde II. Abdülhamit (1876-1918) zamanında belediye reisi Sadıkhade Süleyman Ağa’nın yaptırdığı, çarşının kitabesinde yazılıdır. 1965 yılında üzeri esaslı bir şekilde tamir ettirilmiştir. Bugün halkın rağbet ettiği alışveriş merkezi durumundadır. İki kitabesi vardır. Altışar satırlık iki kitabeden doğudaki birinci kitabede yapının adının Belediye Çarşısı olduğu belirtilmiştir. Batıdaki ikinci kitabede ise, yapıyı 1887–88 tarihinde Belediye Reisi Sadıkhade Süleyman Ağa’nın yaptırdığı belirtilir. (Yakut, 2006: 29)

Osmanlı Devleti 14. yüzyılın ilk yarısından itibaren külliyeler inşa ettirmeye başlamış ve yeni yerleşim bölgelerini külliyeler etrafında geliştirmişlerdir. Külliyeler, şehirlerin gelişiminde büyük rol oynamışlardır. “Osmanlı külliyelerinin şehrin hâkim noktasında kurulduğu görülür. Osmanlı sultanlarının kentleşme çabaları kapsamında, şehir merkezlerinde cami, medrese, darüşşifa, hamam, imaret, han, türbe gibi yapılardan oluşan anıtsal külliyeler inşa edilmiştir. Saray ileri gelenleri, yüksek rütbeli devlet adamları tarafından inşa ettirilen bu yapılar onların gücünü simgelemektedir. İyi organize edilmiş, sosyal ve dini bir vakıf sistemi, külliyelerin bakımı ve düzenli bir şekilde işletilmesini sağlamaktaydı. Bu yapılar grubunda ibadetin yanı sıra eğitim yapılmakta, fakirler bedava doyurulmakta, dervişler ağırlandırmaktaydı. Suriye ve Mısır’da çok yay-

gın olan külliye inşa etme geleneği, Anadolu’da bu geleneğin yaygınlaşmasını etkilemiş olmalıdır.” (Ölçer, 2010: 6)

Ramazanoğlu, külliyelerin değişik bir yapısal özelliğine şöylece dikkat çeker: “Dinsel olanla olmayanın, kamusal ile özeline iç içe geçtiği ve bugünün bakışıyla çelişkili gibi görülebilecek bir yapısı vardır. Kalıcı hayır yapmak sebebiyle “öldükten sonra hayır defterinin kapanmayacağı” inancının ve “hayırlı dua ile anılmak” arzusunun, külliye inşasını teşvik ettiği göz önünde tutulmalıdır. Öte yandan, yaptırmanın kimliğinin ve finans gücünün külliyelerin inşaat programını etkilediği dikkati çeker. 16. yüzyıl külliyelerini, yaptırıcılara (patronlara) göre padişah ve ailesinin yaptırdığı Selatin külliyesi, beylerin yaptırdığı külliye ile devlet büyüklerinin ya da toplumun ileri gelen kişilerinin yaptırdığı külliye olarak üç farklı başlık altında toplamak mümkündür. Halktan varlıklı kişilerin yaptırdığı, mescit-medrese, mescit-çeşme gibi birimlerle meydana gelen küçük ölçekli külliye de vardır. Selatin külliyesi, padişahın ve ailesinin yaptırdığı külliyelerdir. Dönemin siyasi yapısı içinde sultan, en yüksek yetki ve güç sahibidir. Devletin gücü ve toplumun varlığı, onun kişiliğinde simgelenir. Aynı zamanda şariat esaslarına dayanan bir olgu halinde ülkenin sahibidir. Dolayısı ile her yönüyle en büyük ve en geniş programlı külliyesi onlar tarafından yaptırılmıştır. Bu külliye, her ne kadar padişahın kişisel servetiyle inşa edilmiş de olsalar, aslında devlet yapılarıdır. Vakıf sahipleri, yaptırdıkları külliye ile Allah rızası için hizmet sunmanın yanı sıra, sonsuza kadar adlarını, anılarını sürdürecek anıtlar dikmekteydiler.” (Ramazanoğlu, 2008: 333-344)

Diğer taraftan eğitim ücretsiz olup, öğrenciler medresedeki hücrelerde kalmaktadırlar. Şöyle ki: “Genellikle yemeklerini imaretlerde yemekte, ayrıca günlük 2-5 akçe arasında burs almaktadırlar. Ayrıca eğitim kurumlarının hasır, kandil, aydınlatma (lamba yağı ve fitil), ısıtma, temizlik ve binaların bakım giderleri de külliyelerin bağlı olduğu vakıflar tarafından karşılanmaktadır. Bir sosyal hizmet kuruluşu olarak külliye kavramının temelinde halka parasız hizmet ilkesi vardır. Hayır amaçlı kuruluşlar olarak külliye, ücretsiz hizmet vermekle yükümlüdür. Kervansaraylardaki konaklama, yemek ve diğer hizmetler, darüşşifalardaki (hastanelerdeki) tedavi, bakım ve ilaçlar, imaretlerde dağıtılan yemekler, hep ücretsiz halk hizmeti olarak yapılmaktadır. Türk kültüründeki külliye inşa etme geleneğinin hayli eski bir geçmişi vardır. Türklerin külliye kavramını Budizm’den ithal ettiğini öne süren görüşlere göre bu geleneğin tarihi erken dönemlere kadar indirilebilmektedir. Türklerin İslamiyet’i kabullerinin

ardından Orta Asya’da mevcut külliyele İslam’a adanırken, yeni külliyele inşasına devam edilmiştir.” (Ramazanoğlu, 2008: 333-344)

Ramazanoğlu, hayrat ve vakıfların, yine devlet tarafından desteklendiğine ve bir tür gönüllüleştirme politikası izlendiğine dikkat çekerek ilave eder: “Külliye inşasındaki sistem, devlet kaynaklarının tahsisi esasına dayanmaktadır. Savaşta yararlılık gösterenlere temlik yoluyla fazladan gelir sağlanmakta, onlar da kamu yararı için cami, mescit, medrese, han, hamam gibi binalar inşa ettirmektedirler. Fakat birkaç istisna dışında tahsisin, kamu yararı için bina yaptırmak koşuluna bağlanmaması yazılı veya sözlü olmayan bir geleneğin varlığına işaret etmektedir. Fetihlerle kaynaklarını genişleten Osmanlı, elde ettiği toprakları yeni kaynaklara dönüştürmekte ve sosyal hizmetlerde kullanmak üzere kamusal binaların inşasına yönlendirmektedir. Bu durumda, bireyler tarafından yapılsalar bile devletin sağladığı olanaklarla inşa edilen bu tür yapıların devlet adına yapıldığı kabul edilmelidir.” (Ramazanoğlu, 2008: 333-344)

Yine Ramazanoğlu’nun tespitine göre: “Devletin bir görevlisinin, ülkenin uzak kesimlerinde kapsamlı bir yapılar topluluğu inşa ettirmesi, devletin gücünü ifade ederek teb’aya güven vermiş olmalıdır. Çünkü imar, hem ekonomik güçle hem de siyasi güçle bağlantılı bir olgudur. Külliyele, devlet ideolojisini üretmekte ve yaygınlaşmasını sağlamaktadır. Bulunduğu yerde Osmanlı-Türk kültürünü yerleştirmek gibi özel bir kimliği de vardır. Bu nedenlerle Osmanlılar fethettikleri yerlere külliyele inşa etmişlerdir. Bu durum, eş zamanlı külliyelelerin, farklı özellikler taşıyan coğrafyalarda ve farklı kentsel ve sosyo-ekonomik koşullar içinde inşa edildikleri halde, ortak planlama ilkelerine sahip olmalarının rastlantı olmadığını ortaya koymaktadır. Romanya Baba-dağ’daki Gazi Ali Paşa Külliyesi’nden, Sofya’da Mahmut Paşa Külliyesi’ne ve Şam Süleymaniye Külliyesi’ne kadar uzanan coğrafyadaki külliyele, çok katmanlı kimlikleriyle, sundukları hizmetlerle, bulundukları yerlerde devletin gücünü ve büyüklüğünü temsil etmektedir.” (Ramazanoğlu, 2008: 333-344)

IV. Genel Felsefi Bir Mülâhaza (Bir Hümanizma Modeli Olarak Yitik Marka İnegöl-İshakpaşa Külliyesi’ne Dair)

Yukarıda sunulan üç bölüm içeriği vasıtasıyla külliye uygulamasını ve işlevini tarihi seyrinde genelde külliye özelde İshak Paşa Külliyesi örneklerinde kısaca gördük. Gayri, geriye sorulması gereken şu sorular kaldı: Külliye fik-

ri, projesi, modeli, yapısı ve hümanizmasının tarihi arka planı nedir? Bu tarihi arka planda özne müessir veya bânînin yeri, önemi ve işlevi nedir? Başka bir ifadeyle: Bânî, kâni, hâmî ve fânî olan insan kimdir ve tarihsel öyküsü nedir? Bu öykünün külliye ile ilişkisi nedir? Şimdi bu soruların bir felsefeci sıfatıyla homo sapiensler arasından “homo Muslimus” olması için seçilmiş akıl hamalı ve emanetçi (kendisine ruh = akıl, irade ve vicdan üflenen) insanın “akıl hamalıyeliği tarihi” adını verdiğim ta başlangıca uzanarak bizce cevabını vermeye çalışalım.

Yeryüzü ve insan kitaplarını okuması beklenen ve bilim olma çabasında olan antropoloji, paleoantropoloji, arkeoloji, primatoloji, embriyoloji, etnoloji, medeniyet ve kültürler tarihleri disiplinleri verilerine göre, bugünkü modern insanın (homo sapien sapien) beşer atası homo sapiens (zekalı beşer) yaklaşık 400.000 yıl önce yeryüzünde görülmüştür. Diğer beşer türleri içerisinde günümüze kadar gelen tek türdür. Onun günümüze kadar olan zaman yolculuğunun miladı iki şekilde izah edilmektedir: Tek lokalite ve kaynakta Afrika’da görülüp yeryüzüne evrimleşerek dağıldığı; ya da yeryüzünün değişik yerlerinde birden çoklu şekilde gözükerek evrimleşip günümüze geldikleri tezleri ileri sürülmektedir.

Öte yandan, hangi (ister tekli ister çoklu) tez dikkate alınırsa alınsın, insanın tekamülleşme esaslı ilahi bir proje olduğu gerçeği asla yadsınıp gözardı edilemez. Çünkü insan, tanrısının zar atmadığını, yani evrenin iş ve işleyişinde tesadüfe, oyun ve oyuncağa yer olmadığını artık bilmektedir. Ayrıca insan, yaratıcısını bilmenin yolunun kendini, doğayı ve evreni bilmesinden geçtiğini de bilmektedir. Bu bilme ve bildiği ile amel etme cehdi ancak bir zamana ve mekâna koşut gerçekleştirileceği gibi, yaratıcıya kulluk görevine dair bir ön farkındalığı da gerektirir. Bu da insanı bireysel ve sosyal görev ve sorumluluk olguları ve alanları ile yüzleştirir.

Bütün bunların başında bir ilahi gerçeklik vardır ki, işin meta-bilimsel formül, terkip ve tılsımı kendini orada gösterir. Beşerin yaratıcısının ilahi müdahale ile insan projesinin başlangıcına karşılık gelir. Çünkü artık, zaman ve mekân (yeryüzü) beşere, yeryüzü mekânı modelinde evrensel insanlaşma destanı yazmada lojistik destek (di-yar ve yardımcı) olmaya hatta hocalığı hazırdır. Bu müdahale ademoğlunun homo sapienlikten (beşerlikten) çıkartılıp, üflenen

ruha (ilahi terkibe) koştur akıl hamalı homo skeptikus (sorgulayan insan) edilmesi medeniyetin ve “homo Muslimus”luğun başlangıcına karşılık gelir.

Artık homo sapien beşerin yüzbin yıllar süren beden ve madde merkezli varoluşsal etkinlikine yeni bir ilahi formatla (ruhlama) ile insani cansuyu verilerek insanoğluna mana, ve maneviyat yolu açılmıştır. O, sadece ete kemiğe büründürülmüş sıradan biyolojik bir beşer can değil, artık bir “Yunusluk” yani homo Muslimus’luk yolcusudur. Çünkü o, artık akıl hamalı emanetçi bir müstakbel “homo Muslimus”tur. Kendi varlığını zamana koştur belli bir mekânda bireysel ve toplumsal seviyelerde ortaya koyarken bu fitri homo Muslimus kimliğini asla unutmayacağı gibi, bu farkındalık ile tevhibi kozmik holizm çerçevesinde yaşayacak ve yaşatacaktır. Sonuçta doğal olarak bireyi de, toplumu da, kültürü de, medeniyeti de homo Muslimus’ca olacaktır. Çünkü akıllı, iradeli, vicdanlı olup özgün ve özgür iradeye sahip bir varlık olarak yaratılış gereği ve olması gereken budur ama homo Muslimus’luğu seçerse eğer.

Bu homo Muslimus’luk yolculuğunda azığı beş duyusu ve organlarının yanı sıra bundan böyle aklı, ruhu, vicdani, duyguları, iradesi ve bunlara koştur eyleme ve söylemeleri olacaktır. İşte bu bağlamda, insanlaşma yolundaki beşer, mekân ile müstakbel medeni insan olarak yeniden tanışmış ve mekâna damgasını artık beşerce değil “insanca” ve “Yunusluk” hak edişi şuuruyla vurmaya başlamıştır. İnsanın mekânda tezahürü kendini temelde fiziksel, ruhsal ve düşünsel olarak üç alanda veya bunların kombinezonlarında gösterir. Böylece indirgemeciliğe inat bütüncülük çerçevesinde bu üç alana zorunlu olarak gönderme yapılır. Çünkü insan bütüncü ve ideal anlamlarda bu üç alanın birbirine indirgenemez toplamıdır. Bilindiği gibi, kendisinin mevlâsı olan yaratıcısının, dünya ve ahiret bütüncül özel bir projesidir.

Bu özellik gereği mevlâsının 99 isminin tecellisini yeryüzünde insan aynasında yeryüzü vekili sıfatıyla insani çerçevede yansıtmaları beklenir. İşte insanın yeryüzü vekilliğinin sırrı budur. Bu ilahi varlıktalık misyonunu insan, ancak bir mekânda kendini ve mekânı inşa ederek gerçekleştirebilir. İnsan, medeniyeti bu çerçevede üretir ve kurar. (İslamoğlu, 2016) Bu yüzden insan, eserine fiziğini (emeğini, terini), aklını ve ruhunu katmıştır. Çünkü medeniyet, insanın doğuştan kendisiyle birlikte getirmeyip doğaya sonradan fiziksel, ruhsal ve düşünsel cehd ile kattığı şeylerdir. “Bizim kendi medeniyet havzamızda medeni-

yet inşasında bugün bile Türkiye şehirlerimizin ve mimarisinin ürün bazında 120 özelliğin söz etmek mümkündür.” (Pamir, 2016b: “Külliyelerimiz Projesi” söyleşi) Bu ürünlerin türüne ve cinsine göre de medeniyet, maddi medeniyet (maddi kültür) ve manevi medeniyet (manevi kültür) diye ikiye ayrılır.

Öte yandan, her inşa faaliyetinde evvelen barınma ihtiyacının giderilmesi esas alınır. Çünkü insanın barınma ihtiyacı temel ihtiyaçlarından biridir. Böylece insan artık kendi barınırken ötekini barındırmayı; yerken yedirmeyi, içerken içirmeyi, temizlenirken temizlendirtmeyi; öğrenirken öğretmeyi, pay alırken pay vermeyi (paylaşmayı); biriktirirken biriktirtmeyi; dua ederken dua ettirmeyi; ve hizmet alırken hizmet vermeyi öğrenerek gereğini yapmaya başlayıp birey-merkezlilikten, ötekiler-merkezli toplumsallaşma ve şehirleşmeye geçmektedir. Bu adanlaşma ve sosyalleşme sürecine son kutsal elçiye kadar binlercesi değişik kültür ve uygarlık çevrelerine görevlendirilen kutsal elçiler rehberlik etmişlerdir.

Ayrıca unutulmamalıdır ki, birlikten bizliğe geçmek ancak küll’e katılıp cem olmakla mümkündür. Bu da ancak bireysel ve toplumsal ihtiyaçların “külliye” giderilebileceği bir mekânlar kompleksinde yani “külliye”de mümkün olur. Bizim Türk-İslam geleneğimizin orijinal mimarı ve sosyal hizmet uygulaması olan külliye denilince akla evvelen: “Cami merkezli sosyal, eğitim, sağlık, dini, ticari ve kültürel hizmet birimleri kompleksi” gelmesinin sebebi budur. Bu sosyal hizmetin müesseseseleşmesi, genelde maddi ve manevi destek vermesi, sevk ve idare etmesi maharetiyle devletten beklenir ama bizim vakıf ve hayrat medeniyetimizin orijinalitesi gereği devlet ricali, ulemâ, ve zengin hayır ve vakıf sahipleri kişiler ve aileleri tarafından bir sosyal ve manevi hizmet alanı olarak algılanıp gönüllük esası gereği yerine getirilmiştir. Fakat devlet dolaylı-direkt olarak her daim destekçi olmuştur.

Yine en yetkin, en orijinal ve nihai şekli Türk-İslam mimarisinin en çarpıcı, kalıcı ve işlevsel örnekleri bir sosyalleşme ve sosyal hizmet kurumları topluluğu veya külliyesi olarak İslam coğrafyasında görölse de akıl hamalı homo skeptikus’un (sorgulayan insan) uygarlık tarihinde değişik kültür çevrelerinde iptidai ve prototip olarak düşünülebilecek örneklerini bulmak mümkündür. Bu geniş tarihsel çerçeve ve külliye yapısı ve işlevi dikkate alınıp dar açıdan bakıldığında Homo sapien beşer insan Hz. Adem’in yeryüzündeki bilinen ilk

yapısı tanrı evi veya mekânı olarak meşhur mabedin (Kabe-i Şerifin) ve son elçi Hz. Muhammed'in inşa ettiği Mescid-i Nebevi bu amaca hizmet eden ilk prototipler olarak değerlendirilebilir. Kabe-i Şerif ve Mescid-i Nebevi, İslam Dünyasındaki külliyelerin esin kaynağı olarak düşünülebilir.

Nitekim sonraları Hint, Çin, Mısır, Mezopotamya, Pers ve hatta Yunan uygarlık çevrelerinde bu tür dar ve sınırlı işleve sahip iptidai örnekleri bulunabilir. Bu durum, yeryüzüne dağılan binlerce kutsal elçinin rehberliği ve insanın orijinalde ilahi formata sahip fitratının işlevselleştirilmesi gerçeği dikkate alındığında yadırganmaması gerekir. İşte bu yüzden, akıldan akıla, toplumdan topluma, kültürden kültüre ve medeniyetlerden medeniyetlere ortak bir yol vardır. Nihayetinde hepsi Adem'in çocuklarıdır. Örneğin; Sümer uygarlık çevresi verilerden biliyoruz ki, doğan her çocuk aile, devlet ve mabed üçlüsünün ortak malıdır. Bu yüzden yaklaşık M.Ö. 3000'lerde Sümerli okul çocuğunun tabletinde: "Ödevimi yapmadığım için öğretmen baba beni dövdü" notu yazar. Bu bağlamda külliyeler, asırlar ötesinden günümüze ulaşan yitik, harabe ve mahzun Türk-İslam medeniyetinin dünyaya armağan ettiği en yetkin model bir sosyal hizmetler bütüncül paket programıdır.

Biz külliyelerin tarihsel işlevleri örneğinden biliyoruz ki, "bizim kendi çok yönlü ve bütüncü Türk-İslam medeniyet geleneğimizde ülkemiz insanlarının medeniyet birikimi, tarihten gelen toplumsal duyarlılıklar ve örgütlenmeler sayesinde küresel yetkin ve etkin örnekler üretmeyi başarmıştır." (Pamir, 2016a: 1-9) Bu başarı, genelde kadim inanç sistemimiz ve tevhidi kozmik bütüncü dünya görüşümüzden kaynaklanırken aynı zamanda özelde hem Doğu hem de Batı toplumlarına göre daha kapsayıcı ve dayanışmacı bir medeniyet üretmiş olmamız nedeniyledir de. Bu yüzden tıpkı külliyeler aynasında görüldüğü gibi bizim medeniyetimiz bir sevi, hoşgörü, saygı, merhamet, vicdan, adalet ve hizmet medeniyetidir. İşte bu nedenledir ki, gerek başta mimari alan gerekse diğer medeniyet ürün alanları eserlerinde bu insani (humanistik) nitelikler gözlemlenir. Çünkü külliye uygulamasında olduğu gibi bu nezih ve zarif duygulara şu ilkesel mottolar kaynaklık etmektedir: "*Her şey insan için, insan da kulluk için*", "*İnsanı yaşat ki devlet yaşasın; devleti yaşat ki, insan yaşasın*", "*Halka hizmet Hakk'a hizmet; Hakk'a hizmet, halka hizmettir*" ve "*Allah'tan başka Galip yoktur.*"

Diğer taraftan, Pamir'e göre: "Sözü edilen toplumsal örgütlenmeler içinde mimari açıdan üç tür mekânsal düzenleme önem kazanmıştır. Bunlar: 1-) kırsal yerleşimlerimiz; 11-) şehirlerimizdeki mahallelerimiz; ve 111-) şehirlerimizin dini, sosyal ve kültürel merkezleri olan "vakıf külliyelerimiz"dir. Bu çevreler hem yaşamları hem de fizik oluşumları ile birer çevresel sanat eseridir. Bu düzenlere biçim veren yapı yapma sanatı yanı mimarimiz medeniyetimizin en etkili şekilde öne çıkan vitrin sanatı olmuştur. İşte başlanması önerilen proje çalışması, külliyelerimiz konusundaki birikimimiz üzerine daha çok anlamlı işlevsel bilgi üretmemiz, bunlar üzerinde düşünmemiz ve geleceğimiz için kuraçığımız yerleşimler ortamında örnek olacak yeni külliyeler üretme süreçlerini belirlememiz amacıyla yapılacaktır." (Pamir, 2016a: 1-9)

Yine Pamir şöylece devam eder: "Külliyeler, bizim medeniyet birikimimizin (Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı) çok boyutlu ve bütünlük, dini, sosyal ve kültürel hizmet ortamlarıdır. Günümüz ifadesiyle külliyeler, model bir sosyal hizmetler yumağı ve merkezidir. Hem kentsel tasarım açısından hem de mimarileriyle kentsel kültür varlıkları olarak kabul edilmeleri medeniyetimizin geleceğini kurgulama açısından çok önemlidir. Külliyeler bir sosyal hizmetler modeli olarak, aynı zamanda, bu anlayışın özü olan hayrat ve vakıf düşüncesiyle, hizmetleriyle ve kentsel ortamda ki varlıkları ile küresel açıdan birer toplumsal duyarlılık ve kentsel estetik örnekleridir. Bu yüzden külliyelerimiz kentlerin adeta birer silüetleridirler." (Pamir, 2016a: 1-9)

Külliyeler tarihi bize göstermektedir ki, oluşumları, onları kuran vakıfların güç ve amacına göre değişik ölçeklerde ve boyutlarda olmuştur. Ancak, onların ortak özelliği: "Hepsinin hem bulundukları mahallenin hem de şehrin toplumsal ve kültürel merkezleri olmalarıdır. İnsanların bulunduğu din, eğitim, beslenme, sağlık ve alışveriş hizmetlerini çeşitli ölçeklerde aldıkları şehrsel alanlar oluşturmuşlardır. Külliyeler, vakfiyeler aracılığı ile toplumsal var oluşlarını gerçekleştirdikleri için varlıklarını rahatça sürdürebilmişlerdir ve hala şehirlerimizdeki belleğin en önemli unsurlarıdır. Külliyeler, fiziki olarak da şehrin belleğinde güçlü izler bırakmışlardır ve çoğunlukla kentin silüetinin en önemli öğelerini oluşturmuşlardır." (Pamir, 2016b: 1-9)

Sonuç:

Külliylere dair bizim bir dış göz olarak felsefi değerlendirmemizin

yanı sıra içeriden bir uzman ve usta göz olarak yukarıdaki teknik tespit ve değerlendirmeden sonra yılların birikimiyle Pamir, bu bağlamda ileriye yönelik şu öneride bulunur: “Medeniyetimizin ve dünyanın önemli kültür varlıkları olan külliyyelerimizin anlamlı bir çerçevede bütünüyle anlaşılması, günümüzde sağlıklı kullanılması ve kentsel dokuda önemli bir alternatif olarak yeniden üretimleri aracılığı ile kültürel devamlılıklarımızın sağlanması için çok boyutlu bir çalışma yapılması gerekmektedir” (Pamir, 2016a: 1-9)

İşte bu nedenle olsa gerektir ki, şimdilerde Sn. Cumhurbaşkanımız tarafından bir kez daha içerik, önem ve işlevleri bakımlarından gündeme getirilen külliyyelerin, umulur ki, devasa bir milli proje çerçevesinde ihyası, inşası ve eski ve şimdinin sentezlemesi yapıp günümüze uyarlanarak ecdad mirasına böylece sahip çıkılır. Tıpkı Sn. Cumhurbaşkanı’nın üniversite kampüslerinin külliye şeklinde düşünülüp, anılıp işlevselleştirilmesi teklifinde olduğu gibi. Bu öneri, şehirlerimizdeki toplumsal diğer merkezi AVM, Kütüphaneler, Kültür Evleri, Gençlik Merkezleri ve sair yapılara da uyarlanabilir. Kendilerine yapay bir tarih oluşturma gayretinde olan dünyadaki kimi toplumlar dikkate alındığında, böylece hazır kültürel ve tarihi miraslarımızın kadir ve kıymetini bilmiş oluruz, olmalıyız da.

Önceden de ifade ettiğimiz gibi, İslam toplumunun oluşumunda şehirlerde mahalle hayatı külliyyeler çevresindeki mimari yapıda yoğunlaşmaktaydı. Külliye, İslam toplumunun vakıf hukuku sistemi ve hayrat kavramını geliştirilmesiyle ortaya çıktı. Vakfetme ve hayrat anlayışı, ruhu ve uygulaması bir beldenin sosyal çevresinde ve insani dokusunda çok yönlü kazanımlara sebep olup o beldenin fertlerini hangi kökenden olursa olsun birliğe, bizliğe ve diriliğe yönlendirir. Mekânı ve mekâna anlam kazandıran eserleri sahiplenip adeta “biz birlikte varız” mesajını verir.

Diğer taraftan, eğer eser müessirinden koparılıp ondan bağımsız olarak değerlendirilirse, o zaman büyü bozulup eser can verir ruhu uçar gider. Eskiden marka olup hizmet merkezli ayırım yapmaksızın bütün ahaliye kucak açan eser, artık yitik bir değer olup inşa ve ihyasını bekler, tıpkı İnegöl ilçesi İshak Paşa Külliye kompleksi gibi.

İşte bu bildiride bu farkındalık ve anlayış ile dört bölümümüz boyunca

İnegöl’ün bu yitik markasına dair bazı tarihsel, kültürel ve mimari zeminlerden hareketle bizce felsefi mülahazalarda bulunduk. Bütün bunlardan sonra geriye, genelde bütün külliyyelerimiz özelde tıpkı İnegöl İshak Paşa külliyyemiz örneğinde olduğu gibi, külliyyelerimize dair ennihayeye söylenecek kelimeleri kibar bizcesi ancak şöyle ifade edilebilir. İSLAM MEDENİYETİNDE KÜLLİYELER:

Medeniyeti bakımından “Çağlar üstü bir Hümanizma ve sosyal hizmetler modelidir”;

Mimarisi bakımından “Bir medeniyet ruhu ve şehirler silueti/ikonudur”;

Hümanizması bakımından “Her şey insan için, insan da kulluk için”, “İnsanı yaşat ki, devlet yaşasın; devleti yaşat ki insan/insanlık/ümme yaşasın”;

Felsefesi bakımından “Halka hizmet Hakk’a hizmet; Hakk’a hizmet, halka hizmettir” ve “Allah’tan başka Galip yoktur” anlayış ve uygulama eserleridir.

Kaynakça:

- Açıköz, H. M. (2016) “İletişim Felsefesine Giriş: İnsani İletişimin Felsefi Temelleri”, 3. Baskı, Elis 92, Ankara.
- Açıköz, H. M. (2010) “Philosophical Essays – II –”, Araştırma Yayınları, Ankara.
- Açıköz, H. M. (2008) “Felsefi Sadalar – I –”, Değirmen Yayınları, Sakarya.
- Açıköz, H. M. (2008), “İnsan-Mekân İlişkisi Üzerine Felsefi Düşünceler: Batman Örneği”, ‘1st International Symposium on the History and Culture of Batman and Its Vicinity - I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu’, Sempozyum Bildiriler Kitabı, Cilt 2, ss: 301-308, Batman
- Açıköz, H. M. (2006), “Tevhidi Kozmik Holizm, Şüphe ve Eski Uygarlıklar”, Elis 37, Ankara.
- Aslanapa, O. (1986), “Osmanlı Devri Mimârisi”, İstanbul. Sayfa: 89-91.
- Aslanapa, O. (1989), “İnegöl İshak Paşa Cami ve Külliyesi”, Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt:2, Sayı: 4. Sayfa: 16.
- Ayverdi, E. H. (1986), “İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi”, İstanbul. Sayfa: 87-93,
- Çobanoğlu, A. V. TDV İslam Ansiklopedisi, “Külliye” maddesi, Cilt: 26, Sayfa: 543.

İlmenöz, İ. (2015), “Külliye Nedir? Kampüsler Külliye Olur Mu?”, Radikal, 09.01.2015, blog.radikal.com.tr/turkiye-gundemi/kulliye-nedir-kampusler-kul-liye-olur-mu-85416

Dr Israr AHMAD, (2016) “21. Asırda İslam Rönesansı”, Çeviren H. M. AÇI-KÖZ, Araştırma 132, Ankara.

İnegöl Belediyesi web sayfası: <http://www.inegol.bel.tr/inegol/inegoltarihi>;

İslamoğlu, M. (2016) “Tabiat ve Kur’an Ayetleri Işığında Yaratılış ve Evrim”, 3. Baskı, Düşün Yayıncılık, İstanbul.

Karakaya, E-Çobanoğlu, A. V. TDV İslam Ansiklopedisi, “İshak Paşa Külliyesi” maddesi, Cilt: 22, Sayfa: 542.

Küyel, M. T. (1978) “‘İleri Dil’ ve ‘Dil Transferi’ Üzerine Ön Düşünceler” makalesi ‘Bilim ve Kültür Dili Olarak Türkçe’ adlı Türk Tarih Kurumu yayını derleme kitapta, TTK Basımevi, Ankara. Sayfa: 97-180.

Mamaş, T. C. (1942), “İnegöl Tarihi Coğrafi, İktisadi, İctimai, Sıhhi ve Kültür Durumları”, Bursa.

Ölçer, S. T. (2010), “İnegöl İshak Paşa Külliyesi”, Lisans Bitirme Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Pamir, A. H. (2016a), “‘Medeniyetimizin Temellerinden KÜLLİYELER’ Proje Sunum Kitapçığı”, İstanbul.

Pamir, A. H. (2016b), “‘Külliyelerimiz Projesi’ Söyleşisi”, Ankara.

Pamir, A. H. (1987), “Architectural Education in Turkey in its Social Context: Underlying Concepts and Changes” in A.Evin (Ed) Architecture Education, Singapore: Concept Media Pte. LTD, Singapore, pp. 131-151

Pamir, A. H. (2009), “Mimarlık ve Eğitimi Üzerine Notlar” (Kitap Adı: Mimarlık Fora), Gönül Pultar (Ed.), İstanbul: Heyemola Yayınları, Sayfa: 40-45

Ramazanoğlu, M. G. (2008), “16. Yüzyılda Osmanlı Külliyesi”, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 17, Sayı 3, Sayfa: 333-344.

Tamer V., (1958), “Fatih Devri Ricalinden İshak Paşa’nın Vakfiyeleri ve Vakıfları”, Vakıflar Dergisi, Sayı: 4, Sayfa 107-124.

Taykoç, K. (1972), “İnegöl ve Çevresinde Türk Mimari Eserleri”, İstanbul.

Ülgen, A. S. (1958), “İnegöl’de İshak Paşa Mimarî Manzumesi”, Vakıflar Dergisi, Cilt: 4, İstanbul. Sayfa: 192a-d.

Vikipedi, (2016), Özgür Ansiklopedi: “Külliye” maddesi

Yakut, Y. (2006), “XIX. Yüzyıl Sonlarında İnegöl”, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

KESTEL BABA SULTAN KÜLLİYESİ

(Baba Sultan Complex)

Doç. Dr. Murat ÇERKEZ*

Özet:

Bursa’nın Orhan Gazi tarafından 1326 yılında fethedilmesi ile Osmanlı Beyliği için yeni bir dönem başlamıştır. Osmanlı Beyliği, artık beylik olmaktan çıkmış, bütün kurum ve kuruluşlarıyla bir “devlet” niteliği kazanmıştır. Fetihden sonra hanedan mensuplarının ve ileri gelenlerin destekleri ile gittikçe yoğunlaşan imar hareketleri birçok ticarî ve dinî merkezin teşekkül etmesini sağlamıştır. Bursa civarında ilk zaviyeler, fetihden önce Buhara’dan göç edip gelen ve Abdal olarak bilinen dervişler veya onlar adına devletin ileri gelenleri tarafından kurulmuştur. Nitekim konumuzu teşkil eden Baba Sultan Külliyesi’nin de böyle bir ortam içerisinde inşa edildiği anlaşılmaktadır. Orhan Gazi, Bursa’nın fethine katılarak manevi destek veren Geyikli Baba’ya saygısını göstermek için bu araziye vakfetmiş ve onun adına bu külliyei inşa ettirmiştir. Günümüzde cami, türbe ve hamamdan oluşmakla birlikte, vaktiyle tekke, zaviye ve değirmenin de bulunduğu kaynaklardan belirlenebilmektedir. Kurulduğu tarihten itibaren Baba Sultan (Geyikli Baba) adını alan köy, uzun yıllar İnegöl ve Bursa merkeze bağlı iken son yıllarda Kestel’e bağlanarak mahalle haline dönüşmüştür. Çalışmamızda külliyei oluşturan yapılar plan, malzeme ve mimari özellikleri bakımından ayrıntılı bir şekilde tanıtılıp değerlendirilerek Anadolu Türk mimarisi içerisindeki yerleri belirlenecektir.

Anahtar Kelimeler: Baba Sultan, Geyikli Baba, Külliye, Mimari, Kestel, Bursa.

Abstract

A new era begins for the Ottoman Principality after the conquering of Bursa by Orhan Gazi in 1326. Ottoman Principality ceased to be a principality and became a “state” with all of its institutions and foundations. After the conquest, many commercial and religious centers were formed with the extensive construction works supported by the royal household and the dignitaries. The first zaviyas around Bursa were established by the dervishes known

* Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Ankara-Türkiye. mcerkez@gazi.edu.tr

as Abdal who came from Bukhara before the conquest or by the government dignitaries for them. Thus it is understandable that the Complex of Baba Sultan subjected to our study was built in such an environment. To show his respect, Orhan Gazi consecrated this land and built this complex in the name of Geyikli Baba, who gave moral support by joining to the conquest. Although it consists of a mosque, tomb and bath in the present day, it can be determined from the resources that there also used to be a tekke, a zaviya and a mill. The village, named as Baba Sultan (Geyikli Baba) since it's establishment, was bound to İnegöl and Bursa for years, in the recent years it has turned to a district bounded to Kestel. Within our study the structures composing the complex will be introduced and evaluated in detail by their plan, material and architectural features, it's place among the Anatolian Turkish Architecture will be determined.

Keywords: Baba Sultan, Geyikli Baba, Complex, Architecture, Kestel, Bursa.

Giriş

Külliyenin yer aldığı Baba Sultan (Geyikli Baba) Köyü, 1919 yılına kadar İnegöl'e, 1990 yılına kadar Bursa merkeze bağlı iken 3 Mayıs 1990 yılında 3644 sayılı kanunla ilçe olması üzerine Kestel'e bağlanmış¹, 2014 yılında da yine Kestel'in bir mahallesi kimliğine kavuşmuştur. Dönemin kadı sicilleri ve tapu defterlerinde Geyikli Baba Karyesi olarak geçmektedir².

Küllie, Baba Sultan Mahallesi'nde Geyikli Baba Sokağı'nın güney yanındaki kuzeye doğru eğimli bir arazi üzerine inşa edilmiştir. Bir cami, caminin doğu cephesine bitişik bir türbe ve bunlardan yaklaşık 200 m. mesafe ile batıya inşa edilmiş bir hamamdan müteşekkildir³ (**Fotoğraf 1-2**). İlk halinde bir zaviye-tekkесinin de bulunduğu⁴ ancak günümüze ulaşamadığı anlaşılmaktadır.

Küllie binalarında inşa tarihini veren herhangi bir kitabe bulunma-

¹ Bilgi için bkz., Anonim, *Geçmişten Geleceğe Köylerimiz, Tarih ve Kültürüyle Babasultan (Geyikli Baba) Köyü*, Bursa, 2008, s.87.

² E. H. Ayverdi, *İstanbul Mi'mârî Çağının Menşesi, Osmanlı Mi'mârisinin İlk Devri 630-805 (1230-1402)*, I, İstanbul, 1966, s.24, 26.

³ Küllie binalarından cami ve türbe Kestel imar planına göre, H22c.13d.3b pafta, 118 ada ve 21, 22, 24 parselde, hamam ise aynı pafta, 123 ada, 1 parselde yer almaktadır.

makla birlikte, Orhan Gazi tarafından 14. yüzyılda Geyikli Baba için inşa ettirildiğine dair bilgiler mevcuttur. Osmanlı kaynaklarında Geyikli Baba'nın, Orhan Gazi zamanında Azerbaycan'ın Hoy Kasabası'ndan gelerek müridleriyle beraber İnegöl yakınlarına yerleştiği belirtilmektedir⁵. Asıl adı Mehmed veya Ulvi Baba'dır. Orhan Gazi ile birlikte 1326 yılında Bursa'nın fethine katılmış, geyik üzerinde savaştığı için "Geyikli Baba" adıyla anılmıştır⁶. Orhan Gazi, fetihten sonra İnegöl yakınındaki bir araziye kendisine tahsis ederek onun adına bu külliye inşa ettirmiştir⁷. Ayrıca külliye'nin gelir kaynakları arasında civardaki bahçeler, kestane ve ceviz ağaçları, halen sağlam vaziyette hizmet eden hamam, günümüze ulaşamadığı anlaşılan bir değirmen yanı sıra Bursa'da üç dükkândan bahsedilmektedir⁸. Külliye'nin inşasından sonra da köy "Baba Sultan" veya "Geyikli Baba" adıyla kayıtlara geçmiştir.

Çalışmamızda külliye'yi teşkil eden yapılar plan, malzeme, teknik, mimari ve süsleme özellikleri bakımından ayrıntılı bir şekilde tanıtılıp değerlendirilerek Anadolu Türk Mimarisi içerisindeki yeri ve önemi belirlenecektir.

Cami, mimarisi bakımından aslı halini büyük ölçüde korumakla birlikte 19. yüzyılda batısına yeni bir mekân ilave edilerek genişletilmiştir⁹. 1958 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1963-64'de Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu¹⁰ ve 2013 yılında yine Vakıflar Genel Müdürlüğü¹¹ tarafından onarılan eser halen sağlam vaziyette ibadete açıktır.

⁴ Ayverdi, a.g.e., s.24; B. Tanman, "Geyikli Baba Külliyesi", TDVİA, C.14, İstanbul, 1996, s.47; A.Y. Ocak, "Geyikli Baba", TDVİA, C.14, İstanbul, 1996, s.46; S. Başol, *Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. Yüzyıl Bursa Vakıfları* (G.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2008, s.159; S. Çift, "Osmanlılar Döneminde Bursa'da Bektaşî Kültürü ve Bektaşî Tekkeleri", U.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.10, S.2, Bursa, 2001, s.231. Bursa'daki tekkeler için ayrıca bkz., M. Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler I*, Bursa, 1990; aynı yazar, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler II*, Bursa, 1993.

⁵ Ayverdi, a.g.e., s.23-24; Ocak, a.g.m., s.46; Ö.L.Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", Vakıflar Dergisi, S.II, İstanbul, 1974, s.290.

⁶ Geyikli Baba hakkında Osmanlı kaynaklarında geçen ayrıntılı bilgiler için bkz., Ayverdi, a.g.e., s.23-26; Barkan, a.g.e., s.290-291; Ocak, a.g.m., s.45-46; Anonim, a.g.e., s.16-32.

⁷ Ayverdi, a.g.e., s.23-24; Barkan, a.g.e., s.290-291; Ocak, a.g.m., s.46; E. Yenal, *Osmanlı (Baş) Kenti* Bursa, Bursa (basım tarihi belirtilmemiş), s.86, 269.

⁸ Ayverdi, a.g.e., s.26; Tanman, a.g.m., s.47.

⁹ Ayverdi, a.g.e., s.26; Tanman, a.g.m., s.48.

¹⁰ Tanman, a.g.m., s.47.

¹¹ V.G.M.A. ilgili dosya.

Cami, batısına sonradan ilave edilen mekân ile birlikte iki kütleden oluşur. Doğu cephesinin büyük bir kısmına da türbesi bitişiktir (**Fotoğraf 1**). Asıl kütle kare planlı, kübik gövdelidir ve kuzeyindeki son cemaat yeri ile beraber kuzey-güney yönünde dikdörtgen bir planla uzanır (**Çizim 1**). Minaresi esasen son cemaat yerinin kuzeydoğu köşesinde bulunmakla birlikte türbe ile kaynaşmış yüksek bir kaide üzerinde yükselmektedir. Harim kütlesi sekizgen prizmal bir kasnak üzerine oturan tek kubbe ile örtülmüştür. Son cemaat yeri, doğu-batı yönünde dikdörtgen bir plana sahiptir. Sivri kemerli üç açıklıkla kuzeye yönelen üç bölümlü revak şeklindedir ve örtü sistemi aynalı tonozlarla sağlanmıştır. Harim kapısı yapı aksı ile ortalanarak yerleştirilmiştir.

İnşa malzemesi olarak çoğunlukla kaba yonu ve moloz taş, az miktarda da tuğla kullanılmıştır. Ana kütle kuzey cephe hariç moloz ve kaba yonu taşlarla inşa edilirken kuzey cephede taş ve tuğla birlikte kullanılmıştır. Köşe bağlantılarında kısmen devşirme malzeme de dikkat çeker.

Cepheler üç kademeli bir görünüş sergiler. Birinci kademeyi kübik ana kütle, ikinci kademeyi sekizgen prizmal kasnak, üçüncü kademeyi ise kubbe örtü sistemi oluşturur. Ana kütle kaba yonu taşlarla örülmüş, düz yüzeyli kalın bir saçakla sınırlandırılmıştır. Ancak saçaklar yapıyı boydan boya aynı seviyede dolaşmayıp, kasnakların ana aksını paylaşan bölümleri alçak, ara akslara rastlayan bölümleri ise hemen bunların üzerinden başlayacak şekilde daha yüksek seviyede bölüntülü olarak yapılmış ve cephelere bir hareketlilik kazandırılmıştır. Kasnakları sınırlandıran saçaklar tuğla malzeme kullanılarak bir sıra düz bir sıra testere dişi dizisinin iki kez tekrar edilmesiyle gittikçe genişleyen bir şekilde düzenlenmiştir (**Fotoğraf 1**). Kubbe örtü kiremitlerle kaplanmıştır¹².

Yapının güney ve kuzey cepheleri (**Fotoğraf 3-4**) serbest bir görünüşe sahipken doğu ve batı cepheleri kısmen görülebilmektedir. Batı cephe, 19. yüzyıldaki müdahaleler sırasında harim mekânını genişletmek için buraya bitleştirilen ikinci kütleden dolayı sadece kasnak seviyesinden itibaren algılanmaktadır (**Fotoğraf 3**). Doğu cephe ise yaklaşık 3.5 m.lik bir mesafeden itibaren duvarın büyük bir kısmına bitişik yapılmış türbe kütlesi nedeniyle kısmen görülebilir.

¹² Tanman'ın (a.g.m., s.48) verdiği bilgilerden kubbenin 1990'lı yıllarda kurşun kaplı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca V.G.M. arşivindeki yapı ile ilgili dosyada mevcut bazı fotoğraflarda son onarımdan önceki halinde de yine kurşun kaplı olduğu görülmektedir.

mehtedir (**Fotoğraf 1**). Duvar örgüsünde kuzey cephe dışında moloz taş yanı sıra çoğunlukla kaba yonu taş kullanılmıştır. Derzler kireç harcı ile kalınca yapılmıştır ve cephe yüzeyine göre biraz içerlektir¹³.

Mevcut durum itibariyle güney cephede beş, doğu cephede ise üç pencere açıklığı vardır. Güney cephedeki pencerelerden dördü alt kütleye, biri kasnağa yerleşiktir (**Fotoğraf 3**). Alt kademedeki pencereler, doğu ve batı kenarlara yakın konumla altlı üstlü simetrik olarak yerleştirilmiştir. Alttakiler sivri kemerli birer niş içerisinde boyuna dikdörtgen, üsttekiler ise sivri kemerli ve daha küçük birer açıklık şeklindedir. Alt seviyedeki pencerelere tuğla malzeme sivri kemerli birer alınlık yapılmıştır (**Fotoğraf 5**). Bunlar yekpare kesme taş sövelere sahip olmakla birlikte, üst kenarların üzerine ayrıca ahşap birer lento daha yerleştirildiği dikkat çekmektedir. Pencereler çubuk demirlerle yapılmış basit şebekelere sahiptir. Üstteki pencerelerin kemerleri tuğla diğer kenarları kaba yonu taşlarla örülerek her birine alçı şebeke yapılmıştır. Kasnak-taki pencere cephe aksı ile ortalanarak yerleştirilmiştir ve üst pencerelerle aynı görünüşü yansıtmaktadır. Doğu cephede pencerelerden güney uçtaki iki tanesi altlı üstlüdür ve dışarıdan görülebilmektedir (**Fotoğraf 1**). Boyut ve düzenleme itibariyle güney cephedeki pencerelerle aynı görünüşü sergilerler. Alt seviyedeki ikinci pencere bitişik yapılmış türbenin içine açılmaktadır. Aslında yapının ilk halinde güney cephedeki pencere düzenlemesinin tamamen simetrik bir görünüşle doğu, batı ve kuzey cephelerde de uygulandığı mevcut izlerden anlaşılabilmektedir. Doğu cephede halen mevcut düzenleme bunu doğrulamaktadır. Batıdaki pencerelerin ikinci kütlenin eklenmesi sırasında ortadan kaldırıldığı anlaşılmaktadır. Kasnak-taki pencere açıklıklarından sadece güneydeki varlığını korumakta, diğerleri ise örülerek kapatılmış vaziyettedir.

Minare kütlesi esasen kuzey cephenin doğu ucunda yer almakla birlikte, kaidesinin cephe boyunca yükselmesi ve cami ile türbe kütlesi arasında adeta kaybolması nedeniyle çatı seviyesinden itibaren yükseliyor gibi algılanmaktadır (**Fotoğraf 1, 4**). Gövdesi ve peteği silindirik formudur. Günümüzde sıvanmış ve beyaz badana yapılmış olmakla birlikte düz tuğla sıralarıyla örül-

¹³ V.G.M. arşivinde yapı ile ilgili dosyada mevcut, Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından 2008 yılında hazırlanan rölöve-restitüsyon-restorasyon raporundaki bilgilerden yapıların tamamen elden geçirildiği, duvar örgüsünün temizlendiği, derzlerin daha önce çimento harcı ile sıvalı iken bunların kazınıp aslına uygun olarak kireç harcı ile yenilendiği anlaşılmaktadır.

düğü belirlenebilmektedir. Şerefe altı, altı sıra testere dişi ve aralarındaki birer sıra düz tuğla dizisinin alternatif yerleştirilmesi ile hareketlendirilmiş, çubuk demirlerden de basit bir şerefe korkuluğu yapılmıştır. Piramidal külah, kurşun levhalarla kaplanmış, tepesine de üç boğumlu alem oturtulmuştur¹⁴. Kapısı kuzey cephededir ve boyuna dikdörtgen bir açıklık şeklindedir. Tuğla malzemeli sivri kemerli bir alınlığa sahiptir. Kaidenin üst kısmında dar ve uzun bir aydınlatma açıklığı mevcuttur (**Fotoğraf 6**).

Son cemaat yeri kuzeyde yer alır ve esere hareketlilik kazandıran önemli düzenlemelere sahiptir (**Fotoğraf 4**). Doğu ve batı yanları kapalıdır. Bu duvarlar ile ortadaki dikdörtgen planlı iki ayak arasına örülen sivri kemerlerle üç açıklıklı bir revak şeklinde düzenlenmiştir. Revak yan duvarları binanın diğer cephelerinde uygulanan aynı tarz örgüye sahip iken kemerler tamamen tuğla malzeme ile örülerek dış kenarları yine bir sıra tuğla dizisi ile sınırlandırılmıştır. Ayaklar ve alınlık farklı bir duvar örgüsü sergiler. Ayaklarda zeminden itibaren yedi sıra kaba yonu taş örgüden sonra revak kemer üzengilerine kadar iki sıra tuğla iki sıra kaba yonu taş nöbetleşe kullanılmıştır. Kemer köşeliklerinden saçak seviyesine kadar yükselen ve bir kalkan duvar niteliğindeki üst kısımda ise iki sıra tuğla bir sıra kaba yonu taş yine alternatif sıralar halinde kullanılarak hareketlilik kazandırılmıştır. Ayrıca cephenin yukarısına tuğla malzeme ile zikzak ve zencerekli birer bordürden oluşan geometrik bir süsleme yapılmıştır. Kemer köşeliklerinin saçak seviyesine yakın kısımlarına birer çörten yerleştirilmiştir. Cepheyi sınırlandıran saçak kasnaklıklarla aynı görünüşü sergiler (**Fotoğraf 7**).

Son cemaat yeri mekânı doğu-batı yönünde asimetric dikdörtgen bir plana sahiptir. Bu asimetric görünüş, doğu ve batı duvarların güneydoğu ve güneybatı köşelerden itibaren hafif bir açı ile eksenden doğuya doğru kaymalarından meydana gelmektedir. Revak ayaklarından harim duvarına uzanan yarım daire kemerlerle örtü sistemi üç bölüme ayrılmış ve her biri aynalı tonozla örtülmüştür (**Fotoğraf 8**). Ortadaki bölüm yandakilere göre biraz daha küçüktür. Bu bölümün güney duvarında eksende harim kapısı ile iki yanında birer pencere açıklığı vardır. Pencereler, dış kütledeki gibi sivri kemerli birer niş içerisine yerleştirilmiş boyuna dikdörtgen birer açıklıktan ibarettir ve aynı tarzda yapı-

¹⁴ Yayınlanmış eski fotoğraflarda (Ayverdi, a.g.e., 23.R) 1960'lı yıllarda külahın taş malzemeli ve üç boğumlu bir kütleyle sahip olduğu, şimdiki görünüşünü 2013 onarımlarında kazandığı anlaşılmaktadır.

mış demir şebekelere sahiptir. Son cemaat yeri mekânının duvarları sıvanmış ve beyaz badana yapılmış düz yüzeyler halindedir. Harim kapısı, pencerelerle aynı görünüşü yansıtacak şekilde sivri kemerli bir niş içerisine yerleştirilmiş, boyuna dikdörtgen basit bir açıklıktan müteşekkildir (**Fotoğraf 9**). Kapı kanatları yakın tarihlerde ahşap malzemeden yapılmış basit birer unsurdur¹⁵. Kanatlar üçer panodan oluşan geometrik düzenlemelidir. Ortadaki pano boyuna, alt ve üsttekiler enine dikdörtgen süslemesiz düz yüzeylerden ibarettir.

Harim, kubbe örtülü kübik bir mekândır ve geçiş sistemi prizmatik üçgen kuşağı ile sağlanmıştır (**Fotoğraf 10**). Örtü, geçiş sistemi ve duvar yüzeyleri tamamen sıvalı ve beyaz badanalı olduğundan hiçbir süsleme unsuruna rastlanmaz¹⁶. Dış kütlede mevcudiyeti bilinen fakat kapatıldıkları için görülmeyen pencereler harim mekânında daha iyi algılanabilmektedir. Bu durumda kasnağın ana eksenlerindeki pencerelerden sadece güney kenardaki açıkken diğer üçünün örülerek aynı görünüşte birer nişe dönüştürüldüğü hemen anlaşılmaktadır (**Fotoğraf 11**). Aynı şekilde kuzeydeki üst pencerelerle doğu duvarın kuzeyindeki üst pencere de nişe dönüştürülmüştür. Doğu duvarın kuzeyindeki alt pencere ise türbeye açılmaktadır (**Fotoğraf 11**). Batı duvarda olması gereken pencereler, mekân genişletilirken duvarla birlikte yıkılmış olmalıdır (**Fotoğraf 12**). Halen mevcut pencereler ise dış kütledeki benzer şekilde alttakiler boyuna dikdörtgen, üsttekiler ve kasnaklıklar sivri kemerli birer açıklıkla mekâna yönelirler. Alttakiler, yüzeysele derinlikte sivri kemerli nişlerden müteşekkil basit birer alınlığa sahiptir. Mihrap, güney duvar ekseninden biraz batıya doğru kaydırılarak yerleştirilmiş beş kenarlı basit bir niş şeklindedir (**Fotoğraf 13**). Eski bir fotoğrafta daha önceki halinin geç dönem Kütahya çinileriyle¹⁷ kaplı olduğu, gerçekleştirilen son onarımlarda kaldırılarak yerine şimdikininki yapıldığı anlaşılmaktadır. Caminin mahfili ve minberi ilave edilen ikinci mekânda yer almaktadır.

¹⁵ V.G.M. arşivinde yer alan aynı dosyadaki restorasyon raporunda “Eski Cami harim giriş kapısı muhdes olduğundan kaldırılacak; yerine dönemine uygun tablalı ahşap kapı yapılacaktır” şeklinde bazı bilgiler yer almaktadır. Şu halde mevcut kapı kanatlarının ilgili karar doğrultusunda yenilediği belirlenebilmektedir.

¹⁶ V.G.M. arşivindeki aynı dosyada yer alan raporda “Eski ve Yeni Cami ile Türbe iç duvarlarında kubbe ve tonozlarda belirli yerlerde kalem işi olup olmadığını belirlemek amacıyla ince sıva raspa yapılacak, kalem işi bulunmazsa çimento malzeme ile yenilenmiş tüm iç sıvalar raspa edilecektir. Taş duvarlarda gereken onarımlar yapıldıktan sonra iç duvarlar kireç harcı ile tekrar sıvanacaktır” şeklinde bazı kararlar alındığı ve bunların gerçekleştirildiği yine aynı dosyada mevcut bilgilerden anlaşılmaktadır.

¹⁷ Tanman, mihrabın daha önceki halinde Kütahya çinileriyle kaplı olduğunu ancak bunun da sonradan yapıldığını belirtmektedir. Bilgi ve fotoğraf için bkz., Tanman, a.g.m., s.48.

Ek bölüm, ana kütleinin batı yanı boyunca kuzey-güney yönünde dikdörtgen planla uzanır (**Çizim 1**). Düz ahşap tavan üzerine kırma çatı ile örtülerek alaturka kiremitlerle kaplanmıştır. Kuzey yanında dört sütun üzerine oturan basık kemerli basit bir revakı vardır.

Güney ve batı duvarlarında ahşap hatıllı moloz taş, kuzey duvarında ise ahşap çatkılar içinde tuğla dolgu kullanılmıştır. Halen sıvanmış ve beyaz badana yapılmış duvar yüzeyleriyle ana kütleiden hemen ayırt edilebilmektedir (**Fotoğraf 3**).

Cepheler alt kısmı beden duvarları, üst kısmı çatı örtü sistemi olmak üzere iki kademelidir (**Fotoğraf 14**). Güney cephesinde iki, batı ve kuzeyde dört pencere açıklığı vardır. Güney ve batı cephedeki pencereler aynı seviyede ve eş boyutlarda yarım daire kemerli bir açıklıktan ibarettir. Sadece batı duvar kuzey ucundaki pencere diğerlerinden biraz daha alt seviyededir. Kuzey cephedeki pencerelerden ikisi üst seviyede eş aralıklarla yerleştirilmiş kare birer açıklıktır. Alttaki pencereler ise üsttekilerle aynı eksende yerleştirilmiştir ve diğer cephelerdeki pencerelerle aynı görünüşte yarım daire kemerli olarak yapılmışlardır. Revak, kare planla yerleştirilmiş ikisi duvara bitişik, ikisi serbest konumlu dört sütun üzerine oturan basık kemerli düz ahşap tavanlı küçük bir kuruluştur. Son müdahalelerde camekânla kapatılmıştır. Harim kapısı yarım daire kemerli basit bir açıklıktan ibarettir. Kapı kanatları ana yapıdaki ile tamamen aynıdır ve muhtemelen aynı tarihte yapılmış olmalıdır.

Harim, kuzey-güney yönünde dikdörtgen planla uzanır ve ana mekândan daha geniş bir hacme sahiptir (**Fotoğraf 15-16**). Düz ahşap tavanla örtülüdür. Tavan göbeğinde iç içe geçmiş kare panolar içerisinde baklava dilimi ve zikzaklardan oluşan geometrik bir süsleme yer alır. Pencereler dış kütledekilerle aynı görünüştedir. Duvarlar, ana mekândaki gibi herhangi bir süsleme unsuru barındırmayan sıvalı beyaz badanalı yüzeylerden ibarettir. Her iki mekân yarım daire kemerli büyük bir açıklıkla birbirine irtibatlıdır. Kemer açıklığının güney kenarına ahşap malzemeli basit bir vaiz kürsüsü yerleştirilmiştir¹⁸ (**Fotoğraf 15**). Mekânın kuzey yanında yine sonradan yapılmış ahşap mahfil yer alır. Kare

¹⁸ V.G.M. arşivindeki dosyada mevcut fotoğraflarda bu vaiz kürsüsünün yerinde daha önce yine son dönem Kütahya çinileriyle kaplı başka bir vaiz kürsüsünün yer aldığı görülebilmekte, dolayısıyla bu değişikliğin son onarımlarda yapıldığı anlaşılmaktadır.

planlı ahşap ayaklar üzerine oturtulmuş üç basık kemerle taşınan mahfile kuzeydoğu köşede yer alan merdivenle ulaşılmaktadır (**Fotoğraf 16**).

Mihrap, güney duvar eksenine yerleştirilmiş, yarım daire planlı sade görünüşlü bir nişten ibarettir (**Fotoğraf 15**).

Minber, güney batı köşede yer alan ahşap malzemeli yeni bir unsurdur (**Fotoğraf 17**). Yan aynalıklar dik açılı üçgen bir pano içerisine oyularak teşkil edilmiş geometrik motiflerle süslenmiştir. Korkuluklarda ajurlu geometrik bir şebeke görülür. Köşk kısmı C-S biçiminde kavislendirilen dekoratif kemerli açıklıklarla bunun üzerine oturtulmuş sivri bir külaha sahiptir. Kemer açıklığının alt kısımlarına yine aynalıktakilere benzer tarzda ajurlanmış korkuluklar yerleştirilmiştir. Köşk altında, boyuna dikdörtgen bir pano yüzeyine oyularak işlenmiş ve birbirinin tekrarı şeklinde yükselen on kollu yıldız motifi dikkat çeker. Ortadaki motif tam, üst ve alt yandakiler ise yarım olarak işlenmiştir. Süpürgelikler düz yüzeyli enli tahtaların yan yana sıralanmasından ibarettir ve herhangi bir süsleme unsuru mevcut değildir. Yayınlanmış bilgi ve fotoğraflardan daha önce burada yer alan ahşap malzemeli, kündekârî teknikli, geometrik süslemelere sahip olduğu belirlenen esas minberin¹⁹ yerine, tamamen onun taklidi niteliğinde şimdikinın yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Asıl minberin zaman içerisinde aşırı böceklenmesi ve çürümesi üzerine kullanılamaz duruma gelmesi nedeniyle 2013 yılındaki onarımlar sırasında bir depoya kaldırılarak muhafaza altına alındığı, yerine de mevcut minberin yapıldığı öğrenilebilmektedir²⁰.

Türbe, caminin doğu duvarına bitişik konumdadır (**Fotoğraf 1**). Esas itibarıyla cami doğu duvarının güney kenarındaki pencere açıklığından itibaren eksenden yaklaşık 30 derecelik bir açı ile kuzeydoğuya doğru verrev bir şekilde yerleştirilmiştir.

Kuzey-güney yönünde dikdörtgen plan ve prizmal bir kütle teşkiliyle

¹⁹ Daha önceki minber hakkında Ayverdi, “düz meşe kapakların aslından olması muhtemeldir” şeklinde bir ifade ile ilk yapısına ait olabileceğini belirterek bir de fotoğrafını yayınlamıştır (Ayverdi, a.g.e., s.27, 29.R.); Tanman da aynı minberden bahisle Aşıkpaşazade’den aldığı bilgilere istinaden 15. yüzyılın ikinci yarısındaki ihya çalışmaları sırasında yenilenmiş olabileceğini ifade etmektedir (Tanman, a.g.m., s.48). Başka bir çalışmada Ayverdi’den alınmış olması muhtemel bir fotoğraf ile 2007 yılına ait başka bir fotoğrafı yayımlanmıştır bkz., Anonim, a.g.e., R.14-15. Minberin 2007 yılındaki fotoğrafta yeşil yağlı boyalı hali görülmektedir.

²⁰ Verdiği bu kıymetli bilgilerden dolayı mahalle muhtarı Sayın Fahri Çelik’e teşekkürlerimi sunarım.

inşa edilerek örtü sistemi bakımından biri kubbe diğeri tonoz olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır (**Çizim 1**). Güneydeki kısım kubbe, kuzeydeki bölüm aynalı tonoz örtülüdür.

Cami ile aynı dönemlerde onarım geçirdiği anlaşılan eser halen ziyarete açıktır.

İnşa malzemesi, duvar örgüsü, cephe, şebeke, saçak düzeni, kasnak ve kubbe örtü sistemi cami ana kütle ile tamamen benzer özellikler sergilemektedir.

Cepheler kubbeli kısımda üç, tonozlu kısımda iki kademeli bir görünüşe sahiptir (**Fotoğraf 18**). Güneydeki ana kütlede alt kademe duvarlar, ikinci kademe kasnak, üçüncü kademe kubbe örtü sisteminden oluşmaktadır. Kuzeydeki kısımda ise alt kademe duvarlardan, üst kademe çatıdan ibarettir ve çatı seviyesi de kubbe kasnağının saçak hizasına kadar yükseltilmiştir. Güney ve doğu cephede üçer pencere açıklığı bulunmaktadır. Güneydeki pencerelerden ikisi alt kademede, diğeri kasnakta ve her üçü de cephe aksı ile ortalanarak yerleştirilmiştir. Doğü cephedeki pencerelerden biri alt kademede diğeri kasnakta altlı üstlü aynı eksendedir. Üçüncüsü ise her ikisinin orta hizasına gelecek şekilde kuzey kenara yakın konumla yerleştirilmiştir. Pencereler mevcut durum itibariyle düzen ve biçim bakımından cami ana kütledeki pencerelerle tamamen aynı görünüşü yansıtır. Güney cephede türbe kütlelerinin cami kütle ile birleştiği yerde bazı mimari özellikler dikkat çekmektedir. Türbe kütle, cami doğu duvarında yer alan ilk pencere açıklıklarının hemen kuzey kenarından itibaren yapıya bitleştirilmiştir (**Fotoğraf 18**). Burada cami pencere alınlıklarına ait tuğla örgülü kemerler de türbe kütlelerinin altında kalmış vaziyettedir. Öte yandan cami kütle ile türbe kütle arasındaki açı farkı, minare kaidesinin her iki kütle arasında sıkışıp kalması gibi hususlar da dikkate alındığında türbenin camiden daha sonra yapıldığı aklı gelmektedir. Ancak malzeme-teknik, cephe düzeni, saçak vb. mimari düzenlemelerin tamamen aynı görünüşü sergilemesi bu zaman diliminin çok ta fazla olmadığını göstermektedir²¹.

Kuzey cephe masif bir görünüş sergiler (**Fotoğraf 19**). Biri pencere

²¹ Ayverdi (a.g.e., s.27-28) ve Tanman da (a.g.m., s.48) benzer özelliklere dikkat çekerek türbenin sonradan yapıldığını ifade eder.

diğeri kapı olmak üzere iki açıklık vardır. Pencere kapının batı yanındadır. Her ikisi de boyuna dikdörtgen birer açıklığa ve tuğla örgülü sivri kemerli birer alınlığa sahiptir. Kapı kanatları camideki ile benzer özellikler sergilediğinden aynı zamanda yapılmış olmalıdır.

Minare kaidesine ait kütlede itibaren türbe kuzey duvarının cami cephe hizasına göre açı kaybederek kuzeydoğuya doğru yönelmesi belirgin bir şekilde görülebilmektedir. Ancak duvar örgüsünde herhangi bir dilatasyona rastlanmaması onarımlar sırasında cephelerin bir bütün halinde elden geçirildiğini göstermektedir.

Türbenin iç mekânı kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlı bir hacimden ibarettir. Örtü sistemi doğu ve batı duvarlar arasına örülen sivri kemerle iki bölüme ayrılmış, güneydeki daha büyükçe olan kare kısım kubbe (**Fotoğraf 20**), kuzeydeki bölüm aynalı tonozla örtülmüştür (**Fotoğraf 21**). Kubbe, baklava dilimi görünüşündeki prizmatik üçgenlerden oluşan bir kuşağa oturmaktadır. Örtü, geçiş sistemi ve duvarlar camide olduğu gibi sıvanmış ve beyaz badana yapılmış sade yüzeyler halindedir²². Pencereler, dış cephelerdeki ile eş boyut ve görünüşe sahip birer açıklık şeklinde mekâna yönelmektedir. Batı duvarında alt seviyede yer alan ve esasen cami kütlelerine ait olan pencere açıklığı sivri kemerli büyük bir niş içerisine yerleştirilmiştir. Cami ile benzer şekilde buradaki kubbe kasnağında da batı ve kuzey pencere açıklıkları sonradan örülme suretiyle sivri kemerli birer nişe dönüştürülmüştür.

Kubbeli bölümün zemini mermer kaplamalı bir seki şeklinde yükseltilmiş ve buraya iki adet sanduka yerleştirilmiştir. Güney kenardaki daha büyükçe olanı Geyikli Baba'ya, diğeri ise Balım Sultan lakaplı bir şahsa aittir²³.

Hamam, cami ve türbenin yaklaşık 200 m. batısında yer alan, kuzeyde Geyikli Baba Sokak, güneyde Turgut Alp Sokak, batıda da Esenköy Sokakla sınırlandırılmış kuzeye doğru hafif meyilli bir araziye inşa edilmiştir (**Fotoğraf 2**). Mülkiyeti Kestel Belediyesi'ne aittir.

²² V.G.M. arşivindeki ilgili dosyada mevcut raporlardan türbenin de cami ile birlikte 2008 yılında alınan kararlar doğrultusunda onarıldığı ve şimdiki görünüşünü bu son onarımlarda aldığı anlaşılmaktadır.

²³ Tanman, bu kişinin Osmanlı kaynaklarında Germiyanoglu hanedanından bir emir olduğunun, Geyikli Baba'ya intisap ettiğinin ve beylik üzerindeki haklarından vazgeçerek dervişâne bir hayatı tercih ettiğinin rivayet edildiğini belirtir. Bilgi için bkz., Tanman, a.g.m., s.48.

Planı bakımından asıl halini büyük ölçüde korumakla birlikte muhtemelen cami ve türbe ile aynı dönemlerde müdahaleler gördüğü anlaşılan yapıda, 2016 yılının Haziran ayında başlatıldığı belirlenen son restorasyon çalışmaları²⁴ ise halen devam etmektedir. Eserin bu onarım çalışmaları öncesinde de mevcut haliyle hizmet verdiği bilinmektedir.

İnşa malzemesi moloz ve kaba yonu taşlarla birlikte tuğladır. Örtü ve geçiş sistemlerinde tuğla, duvarlarda çoğunlukla taş, doğu cephede ise taş ve tuğla birlikte kullanılmıştır.

Hamam planında mekânlar doğu-batı yönünde uzanan bir L şeması içerisine ılık-ılık-sıcaklık-su deposu-külhan sıralamasıyla yerleştirilmiştir (**Çizim 2**). Şemanın uzun kolu, doğu-batı yönünde dikdörtgen bir kütleye sahiptir ve doğuya yerleşik su deposu-külhan ile onun batısındaki sıcaklık mekânlarından oluşur. Kısa kolu ise kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen planlıdır ve ılık-ılık ile küçük bir tıraşlık/halvetten müteşekkildir. Ayrıca bu ılık-ılık kütesinin batı yanına bitişik yapılmış betonarme bir soyunmalık ve tıraşlık kütesinin kuzey yanına bitişik bir hela ünitesi ile bina kütesinin doğusunda su deposuna bitişik, depo olarak kullanıldığı anlaşılan bir müstemilat muhdes hacimlerdir. Bu bölümlerin yapının ilk halinde de var olduğu ancak müdahaleler neticesi asli hallerini yitirerek günümüze ulaştıkları düşünülebilir. Soyunmalık kare planlı, kübik gövdeli ve düz tavan örtülüdür. Kapısı kuzey cephede doğu kenara yakın konumdadır. ılık-ılık kuzey-güney yönünde dikdörtgen planla uzanır ve sivri beşik tonoz örtülüdür. Kapısı hamam asli kütesinin batı duvarına eksenden biraz kuzeye kaydırılarak yerleştirilmiştir. ılık-ılığın kuzey yanında doğu-batı doğrultuda dikdörtgen planlı, sivri beşik tonoz örtülü küçük bir tıraşlık-halvet mekânı yer alır. Buranın kuzeyinde de hela ünitesi mevcuttur. ılık-ılığın doğu yanında yer alan sıcaklık, kare planlı, kubbe örtülü küçük bir hacimden ibarettir. Su deposu, sıcaklığın doğu kenarı boyunca dikdörtgen planla uzanır ve beşik tonoz örtü sistemine sahiptir. Su deposunun doğu yanında yer alan müstemilat, doğu-batı yönünde dikdörtgen planlı sivri beşik çatılı bir hacimdir.

²⁴ T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 25.03.2016 tarih ve 250 no'lu toplantısında aldığı, aynı tarih ve 5634 no'lu kararla yeni bir restorasyonun başlatılacağı anlaşılmaktadır. Rölöve çalışmaları ve fotoğraf çekimi için yaptığımız 18.06.2016 tarihli ziyarette ise söz konusu restorasyonun henüz başlatıldığını görme fırsatımız oldu. İncelemelerimiz sırasında değerli yardımları nedeniyle değerli meslektaşım Sayın Önder Kılıç'a teşekkürlerimi sunarım.

Hamamın genel görünüşünde her mekân, birbirine bitişik kütleler halinde algılanabilmektedir (**Fotoğraf 22**). Ayrıca sıcaklık dışında her kütle, biri beden duvarları diğeri örtü sisteminden oluşan iki kademeli bir görünüme sahiptir. Sıcaklık ise beden duvarları, kasnak ve kesik koni görünüşlü örtü sistemine ait üç kademeli bir kuruluş sergiler (**Fotoğraf 22-23**). Soyunmalık kütesinde kiremit kaplı kırma çatı onarım çalışmaları kapsamında yıkılmış vaziyette idi. Su deposu ile müstemilat kısmı bir bütün halinde Marsilya tipi kiremit kaplı bir örtü sistemine sahiptir. ılık-ılık kütesi soyunmalık çatısının devamı niteliğinde doğuya meyilli fakat çimento harcı ile sıvalı bir yüzeyden ibarettir. Sıcaklık mekânını örten kubbe dış kütlede yarım koni şeklinde biçimlendirilerek yine çimento harcı ile sıvanmıştır. Ayrıca bu konik örtünün ortasında aydınlatma açıklıklarını ihtiva eden kısmi yükseklikte silindirik bir kütle daha görülmektedir.

Bina cepheleri sıvalı ve yeşil boyalı düz yüzeylere sahip olmakla birlikte (**Fotoğraf 2**), sıvası dökülmüş kısımlardan ve su deposunun doğu cephesinden duvar örgüsü belirlenebilmektedir. Buna göre aynı zamanda külhanı da barındıran doğu cephesi yoğun bir is ve yanık tabakası ile kaplı olmakla birlikte bir sıra kaba yonu taş-iki sıra tuğlanın dönüşümlü örgüsünü yansıtırken (**Fotoğraf 24**), ılık-ılık ve sıcaklık kütlelerinde moloz-kaba yonu taşlar kullanıldığı anlaşılmaktadır. Duvarlardaki bazı farklılıklar zaman içerisinde onarımlar sonucu oluşan değişiklikleri de ortaya koymaktadır. Nitekim soyunmalık mekânı ve hela üniteleri tamamen betonarme kütleleri ile sonradan yapıldıkları hemen anlaşılmaktadır. Depo olarak kullanılan müstemilat ise güney ve doğu duvarlardaki kaba yonu-moloz taşlarla yapılmış rastgele dolgudan ibaret duvar örgüsü ile kuzey cephede görülen briket örgü geç dönemdeki müdahalelerin izlerini taşımaktadır.

Hamamın esas kütesi herhangi bir pencere açıklığının da bulunmadığı masif karakterli bir görünüş sergiler. Doğru yandaki müstemilata kuzey cephesinde yer alan ve su deposu kütesinin hemen doğu ucuna bitişik alelade bir kapıdan geçilir (**Fotoğraf 2**). Bu kısım toprak seviyesine göre oldukça aşağıda kalmaktadır ve su deposu doğu duvarının en alt kısmına cephe aksı ile ortalanarak külhan ağızı yerleştirilmiştir. Külhan ağızı tamamen tuğla örgülü sivri kemerli büyük bir nişle kuşatılmıştır ve bu bölüme altı basamaklı taş bir merdivenle inilmektedir (**Fotoğraf 24**). Külhan içerisinde yer alan kazan, yanmış ve

yanmaya hazır odun parçaları hamamın onarımlara kadar kullanılmakta olduğunu gösteren unsurlardır. Külhana ait baca ise çatı seviyesinden itibaren tuğla örgülü dikdörtgen bir gövde şeklinde yükselmektedir. Müstemilatın güney duvarında boyuna dikdörtgen basit bir pencere açıklığı yer alır.

Soyunmalık kütesinin kapısı kuzey cephede doğu kenara yakın konumla yerleştirilmiş boyuna dikdörtgen bir açıklıktan ibarettir ve kapı kanadı demir malzeme ile sade olarak yapılmıştır. Kapı açıklığının doğu yanında yukarı seviyeye aynı hizada yerleştirilmiş, hela kütesine ait enine dikdörtgen iki pencere açıklığı mevcuttur (**Fotoğraf 2**). Bunlardan başka soyunmalığın her üç cephesinde de duvarların üst kenarlarını boydan boya dolaşan, metal doğramalı pencereler uzanmaktadır. Soyunmalık, kübik ve düz tavan örtülü büyük bir mekândır (**Fotoğraf 25**). Yıkılmaya başlanan kısımlardan çubuk demirler ve çimento harcı kullanılarak yapılmış betonarme bir kuruluşa sahip olduğu hemen anlaşılmaktadır²⁵. Mekânın duvarlarına bitişik sekiler ile ortasındaki mermer malzemeli havuz da sonradan yapılmış alelade unsurlardır. Soyunmalık kapı açıklığının hemen doğu yanında hela bölümü vardır.

Ilıklık mekânının kapısı, soyunmalığın doğu duvarına cephe aksından biraz kuzeye kaydırılarak, boyuna dikdörtgen bir niş içerisine yerleştirilmiş sivri kemerli küçük bir açıklıktan ibarettir (**Fotoğraf 26**). Ilıklık, kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlı, sivri beşik tonoz örtülü küçük bir hacimdir (**Fotoğraf 27**). Tonozun ortasında, yine aynı yönde uzanan fakat kısa kenarları sivri olarak sonuçlanan küçük bir ayna teşkil edilmiş ve bunun yüzeyine de altıgen biçiminde yan yana üç adet ışık gözü sıralanmıştır (**Fotoğraf 28**). Tonoz kütesi, üzengi seviyesinden itibaren duvar yüzeyine göre hafifçe taşıntı yapmaktadır. Örtü sistemi beyaz, duvar yüzeyleri ise pembe badanalıdır, ayrıca duvarların alt kısmı ve zemin çimento harcı ile tamamen şaplanmış yüzeylere sahiptir.

Ilıklığın kuzey kenar batı ucuna yerleşik boyuna dikdörtgen basit bir açıklıktan traşlık veya halvet işlevinde kullanılan oldukça küçük bir mekâna irtibat sağlanır. Bu mekân doğu-batı yönünde dikdörtgen planlı ve sivri beşik tonoz örtülüdür. Tonoz yüzeyinde ikişer sıra halinde dört adet ışık gözü var-

²⁵ Yapıyı ziyaretimizde hamamdaki restorasyon faaliyetlerine ilk olarak bu muhdes soyunmalık kütesinin yıkılmasıyla başladığını, dönemin inşa malzemesi ve mimari özelliklerine uygun olarak yeniden yapacağını öğrendik.

dır. Bunlardan biri üçgen, biri dikdörtgen, ikisi beşgen biçiminde yapılmıştır. Mekânın zemini bir basamak kadar yükseltilmiş ve basit bir seki teşkil edilerek güneydoğu köşesine de bir adet kurna yerleştirilmiştir (**Fotoğraf 29**). Zemin, duvar ve tonoz yüzeyleri ılıklik mekânı ile aynı özellikleri sergiler. Ilıklık doğu duvarının kuzey ucunda yer alan yarım daire kemerli kapı açıklığı sıcaklık mekânına irtibat sağlar.

Sıcaklık kare planlı, kubbe örtülü, kübik gövdeli küçük bir hacimden ibarettir (**Fotoğraf 30**). Köşe geçişleri tromplarla sağlanmıştır. Kubbenin göbek kısmı dairevi bir ayna şeklinde hafifçe yükseltilerek her biri altıgen biçimli yedi adet ışık gözü yerleştirilmiştir (**Fotoğraf 31**). Işıklıklar biri merkeze diğerleri onun etrafına dairevi şekilde simetrik düzenle sıralanmıştır. Örtü, geçiş sistemi, duvar ve zemin yüzeyleri ılıklikteki ile aynı görünüşü yansıtır. Ayrıca restorasyon faaliyetleri çerçevesinde sıvalı yüzeylerin raspalanmış kısımlarından örtü ve geçiş sistemlerinin tamamen tuğla ile inşa edildiği belirlenebilmektedir. Kapı açıklığı dışında her duvar önünde mekânı kuşatan bir seki ile duvarların alt kenar eksenlerine yerleşik mermer malzemeli birer kurna mevcuttur. Kuzey, güney ve doğu kenardaki kurnalar bitkisel süslemelere sahipken batı kenardaki kurna mermerden yeni yapılmış sade bir unsurdur. Mekânın doğu duvar ekseninde su deposuna açılan boyuna dikdörtgen bir pencere yer alır.

Su deposu, sıcaklık doğu duvarına bitişik olarak kuzey-güney yönünde dikdörtgen planla uzanan beşik tonoz örtülü bir hacimdir ve örtü sistemi yine tamamen tuğla malzemelidir (**Fotoğraf 32**).

Değerlendirme

Bursa'nın Orhan Gazi tarafından 1326 yılında fethedilmesi, hem bölge hem de Osmanlı Beyliği için bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Osmanlı Beyliği, artık beylik olmaktan öte ordusuyla, siyasi teşkilatıyla, bütün kurum ve kuruluşlarıyla bir “devlet” niteliği kazanmıştır. Fetihden sonra inşa faaliyetleriyle yeni bir çehre kazanmaya başlayan şehre her taraftan ahali nakli yapılmış ve gelişmesi desteklenmiştir²⁶. Orhan Gazi'nin kale içindeki manastırı camiye

²⁶ H. İnalcık, “Bursa”, TDVİA, C.6, İstanbul, 1992, s.446; Bursa'nın tarihsel gelişimi, kentsel ve mimari dokusu hakkında ayrıca bkz., E. Yenal, Osmanlı (Baş) Kenti Bursa, Bursa (basım tarihi belirtilmemiş); aynı yazar, Osmanlı Mimarlığı Erken Döneminde Bursa'da Yapıların Oluşumu, Bursa (basım tarihi belirtilmemiş).

çevirtip, yanına Bey Sarayı adı verilen bir saray yaptırmasıyla²⁷ Bursa başkent niteliği kazanmış oldu. Bundan sonraki dönemlerde gelişmesi daha da hızlanan şehrin başka kesimlerinde padişahlar, hanedan mensupları ve diğer ileri gelenler sayesinde zengin vakıflar tahsis edilmiş, tarikat ve tasavvuf zümrelerine temlik yoluyla araziler verilmiş, zaviyeler kurulmuş ve onlara vergi muafiyeti tanınmış böylece birçok ticarî ve dinî merkezler teşekkül etmeye başlamıştır²⁸. Bursa civarında ilk zaviyeler, fetihten önce Buhara'dan göç edip gelen ve Abdal olarak bilinen dervişler veya onlar adına devletin ileri gelenleri tarafından kurulmuştur²⁹. Nitekim konumuzu teşkil eden Baba Sultan Külliyesi'nin de böyle bir ortam içerisinde inşa edildiği anlaşılmaktadır. Orhan Gazi, Bursa'nın fethine katılarak manevi destek veren Geyikli Baba'ya saygısını göstermek için bu araziye vakfetmiş ve onun adına bu külliyei inşa ettirmiştir.

Baba Sultan Külliyesi günümüzde cami, türbe ve hamamdan oluşmakla birlikte, ilk yapıldığı dönemde tekke, zaviye ve değirmenin de bulunduğu fakat günümüze ulaşamadıkları bilinmektedir. Eserlerin yer aldığı arazi, ağaçlarla dolu büyük bir alandır. Tekke, zaviye ve değirmenin mimari yapıları hakkında herhangi bir bilgi bulunmamakla beraber, yerleri ve ne zaman yıkıldıkları da şimdilik belirlenememektedir³⁰.

Baba Sultan Camii'nde harim mekânı kare planlı, kübik gövdeli, prizmatik üçgen kuşağına oturtulmuş tek kubbe ile örtülü bir kütleyle sahiptir. Kuzey duvara bitişik son cemaat yeri, doğu-batı yönünde dikdörtgen planlı, iki yanı kapalı bir revak şeklinde düzenlenmiş ve örtü sistemi bakımından yanları geniş ortası dar olmak üzere üç bölüme ayrılarak her biri aynalı tonozla örtülmüştür. Anadolu Türk mimarisinde "*tek üniteli cami*"³¹ olarak adlandırılan kare planlı tek kubbeli cami inşası esasen Selçuklulardan beri kullanılan bir geleneği devam ettirmekle birlikte, mekân boyutlarındaki büyüme, son cemaat

²⁷ İnalçık, a.g.m., s.446.

²⁸ İnalçık, a.g.m., s.446; Barkan, a.g.m., s.290.

²⁹ Başol, a.g.t., s.159.

³⁰ Tanman, a.g.m., s.49 da cami-türbe kütesinin güneyinde vaktiyle bir hazine bulunduğundan bu bölümlerin kuzeydeki avlunun çevresinde yer almış olabileceklerini ve ahşap, moloz taş, kerpiç gibi kısa ömürlü malzemelerle inşa edilmiş mütevazı yapılar olabileceklerini belirtmesinin yanı sıra; s.47 de Cumhuriyet döneminin başlarında cami ile türbenin güney yanında yer alan geniş hazirenin yok edildiğini ve tekke-lerin kapatılmasından sonra muhtemelen aynı yıllarda tekke birimlerinin de yıkılmış olabileceğini ifade etmektedir.

³¹ A. Kuran, *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami*, Ankara, 1964, s.3, 5.

yerinin yaygınlaşması bakımından da önemli gelişmelere yol açmıştır³². Bu tarz yapılar arasındaki en önemli farklılıklar ise daha çok kubbe geçiş sistemleri ile son cemaat yerinin bölüm sayıları ve örtü sistemlerinde görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında Baba Sultan Camii'nin en yakın benzerlerine yine Bursa'da rastlamaktayız. Nitekim Koca Naip C.(14.yy. ilk yarısı), Yiğit Köhne C. (15.yy. başları), Nalbantoğlu C. (15.yy. ilk yarısı), Veled-i Harir C. (15.yy. ilk yarısı), Tuz Pazarı C. (15.yy. ilk yarısı), Hoca Ali C. (1439), Bedreddin C. (1443), Kara Şeyh C. (15.yy. ortaları), Selçuk Hatun C. (1450), Azeb Bey C. (1455), Sitti Hatun (Kanberler) C. (1459), Acem Reis C. (15.yy. ikinci yarısı), Hacılar C. (1470), Ahmet Dai C. (1471), Maksem (Düstur Han) C. (1479), Arap Mehmet C. (1490), Duhter-i Şeref C. (15.yy. sonları), İsa Bey C. (15.yy. sonları), Simkeş C. (15.yy. sonları), Pir Emir C. (15.yy. sonları)³³; plan, kubbe, geçiş sistemi, son cemaat yerinin yanları kapalı ve üç bölümlü olmaları bakımından Baba Sultan Camii ile benzer özellikler sergilemektedir. Hepsinde de harim mekânı kare planlı, tek kubbelidir ve geçiş sistemleri prizmatik üçgen kuşakları ile sağlanmıştır. Son cemaat yerleri yanları kapalı tutulmuş ve örtü sistemi bakımından da üçer bölüme ayrılmıştır. Bunlar arasındaki en belirgin farklılık ise son cemaat yeri örtü sisteminde görülmektedir. Duhter-i Şeref ve Simkeş Camii'nde tonozlar da Baba Sultan Camii'ndeki ile aynı görünüşü yansıtırken; Azeb Bey, Kara Şeyh ve Maksem camilerinde üç bölüm de beşik tonoz; Koca Naip, Nalbantoğlu, Hoca Ali, Bedreddin, Selçuk Hatun, Sitti Hatun, Veled-i Harir, Acem Reis camilerinde ortası beşik, yanlar aynalı tonoz; Yiğit Köhne, Arap Mehmet ve Pir Emir camilerinde ortası kubbe, yanlar aynalı tonoz; Hacılar Camii'nde, ortası kubbe, yanlar yarım tekne tonoz; Ahmet Dai Camii'nde ortası beşik, yanlar tekne tonoz; Tuz Pazarı Camii'nde ortası kubbe, yanlar beşik tonoz örtü sistemine sahiptir. İsa Bey C. son cemaat yeri ise günümüzde düz ahşap tavanlı olmakla birlikte, üç kemerli revak sistemi bu eserin de diğerleri ile benzer bir örtü sistemine sahip olduğunu göstermektedir. Karaman Davgandos C. (14. yy. sonu), Kütahya Kurşunlu C. (1377), Afyon Ak M. (1397), Kütahya İshak

³² M. Çerkez, *Merzifon'da Türk Devri Mimari Eserleri* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabil Dalı yayınlanmamış Doktora Tezi), C.I, Ankara, 2005, s.437.

³³ Bursa'daki tek kubbeli camiler hakkında yapılmış derli toplu bir çalışma için bkz., J. Yıldırım, *Bursa'daki Tek Kubbeli Camilerin Gelişimi* (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1991; Bursa'daki eserler için ayrıca bkz., K. Baykal, *Bursa ve Anıtları*, Bursa, 1950; N.Beşbaş-H.Denizli, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, III, Ankara, 1983; Yenil, *Osmanlı (Baş) Kenti Bursa...*; A. Gabriel, (Haz: N. Er-H. Er-A.Kazancıgil), *Bir Türk Başkenti Bursa*, C.1-2, İstanbul, basım tarihi belirtilmemiş.

Fakih M. (1433), Edirne Kuşçu Doğan C. (15.yy. ortaları), Merzifon Bozacı C. (15.yy. ikinci yarısı), Merzifon Odun Pazarı C. (15.yy. ikinci yarısı), Keşan Hersekoğlu Ahmet Paşa C. (15.yy. sonları), Edirne Sitti Sultan C. (1484), İstanbul Firuz Ağa C. (1491), Akşehir Hasan Paşa C. (1510), Sakarya Taraklı Yunus Paşa C. (1516), Ankara Cenabi Ahmet Paşa C. (1565), diğer yerleşim merkezlerindeki tek kubbeli bir harim ve üç bölümlü son cemaat yerine sahip başlıca örneklerdendir³⁴, ancak kubbe geçiş sistemleri ile son cemaat yeri örtü sistemleri bakımından yine bazı farklılıkları da mevcuttur.

Baba Sultan Camii cephe düzenlemesinde alt seviye pencere açıklıkları duvar yüzeyine göre kısmi derinlikte birer niş içerisine yerleştirilmişlerdir. Benzeri pencere uygulamasına Bursa Orhan C. (1339-40), Gebze Orhan C. (14.yy. ortaları) ve Yarhisar Orhan C. (14.yy. ortaları) ile Bolayır Süleyman Paşa C. (14.yy. ortaları) ve İznik Hacı Özbek C. (1333) gibi yine Orhan Gazi dönemine ait eserlerde sıkça rastlanmıştır³⁵ ve diğer dönemlerde de devam etmiştir.

Baba Sultan Camii'nde inşa malzemesi olarak kaba yonu ve moloz taşlarla birlikte tuğlanın da kullanıldığı görülmektedir. Ana kütle duvarları çoğunlukla kaba yonu ve moloz taşlarla inşa edilirken, son cemaat yerinin kuzey cephesinde revak kemer üzengilerine kadar iki sıra tuğla iki sıra kaba yonu taş, kemer köşeliklerinden saçak seviyesine kadar yükselen üst kısımda ise iki sıra tuğla bir sıra kaba yonu taş alternatif sıralar halinde kullanılmıştır. Ayrıca kalkan duvar niteliğindeki cephe alınlığında tuğla malzemeli zikzak ve zencerekten oluşan birer bordür, dekoratif unsur olarak cepheye hareketlilik kazandırmıştır. Özellikle Erken Osmanlı dönemi mimarisinin genel karakteristiği haline dönüşmüş olan almaşık duvar örgüsü en yaygın kullanım alanını yine Bursa ve çevresinde bulmuştur. Bursa Alaeddin C. (14.yy. ilk yarısı), Orhan C., Koca Naip C., Ertuğrul C. (1395), II. Murad C. (1426-1427), Bedreddin C., Yiğit Köhne C., Duhter-i Şeref C., Sitti Hatun C., Hacılar C. ve Pir Emir C.³⁶

³⁴ M. Çerkez, a.g.t., s.439-440.

³⁵ Bu eserlerden Bursa Orhan C. için bkz., Ayverdi, a.g.e., s.77; Gebze Orhan C. için bkz., a.e., s.142; Yarhisar Orhan C. için bkz., a.e., s.204; Bolayır Süleyman Paşa C. için bkz., a.e., s.44-45; İznik Hacı Özbek C. için bkz., a.e., s.165.

³⁶ Bursa ve çevresindeki yapılarda almaşık duvar kullanımı hakkında ayrıntılı bilgi ve fotoğraflar için bkz., A. Batur, "Osmanlı Camilerinde Almaşık Duvar Üzerine", Anadolu Sanatı Araştırmaları, II, İstanbul, 1970, s.135-216; Y. S. Şener, "XIV. Yüzyıl Bursa Yapılarında Erken Osmanlı Duvar Örgüsü", Türk Etnografya Dergisi, S.XX, Ankara, 1997, s.193-249; Yenal, *Osmanlı (Baş) Kenti Bursa...*; aynı yazar,

duvar örgüleri ana hatları ile birbirine benzemekle birlikte, taş ve tuğla dizilerinin sayılarında bazı farklılıklar da görülebilmektedir. Bu şekilde taş ve tuğlanın dönüşümlü kullanılması, geç Bizans yapılarının etkisiyle Osmanlı mimarisinde bir gelenek haline gelmiş ve 14. yüzyıldan 18. yüzyıl sonlarına kadar çeşitli farklılıklarla devam etmiştir³⁷.

Baba Sultan Camii son cemaat yeri kuzey cephesinde görülen kalkan duvar düzenlemesi, erken Osmanlı dönemi Bursa yapılarında çok yoğun bir kullanım alanına sahip bu uygulamanın tipik bir temsilcisi konumundadır. Koca Naip C., Yiğit Köhne C., Nalbantoğlu C., Kara Şeyh C., Sitti Hatun C., Hacılar C., Ahmet Dai C., Tuz Pazarı C. ve Acem Reis C., benzer görünüşte kalkan duvara sahip eserlerden bazılarıdır. Ayrıca cephe alınlığında görülen zikzak ve zencereken biçimi geometrik süslemelerin benzerlerine Nalbantoğlu C., Kara Şeyh C., Çandarlı İbrahim Paşa M. (15.yy. başı), Çakır Ağa M. (1440) ve Altıparmak C. (1513) cephe süslemelerinde de rastlanmaktadır³⁸.

Baba Sultan Türbesi, kuzey-güney yönünde dikdörtgen plan ve prizmal bir kütle teşkiliyle caminin doğu duvarına bitişik olarak inşa edilmiş, örtü sistemi bakımından da güneydeki kubbe kuzeydeki aynalı tonoz olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır. Kubbe geçişlerinde cami ile aynı şekilde prizmatik üçgen kuşağı kullanılmıştır. Her iki bölüm bir sivri kemerle birbirinden ayrılmıştır. Anadolu Türk mimarisinde kare, dikdörtgen, silindirik veya poligonal gövdeli türbeler, Selçuklulardan itibaren çeşitli versiyonlarla karşımıza çıkmaktadır. Ancak Baba Sultan Türbesi'ndeki gibi birbirine bağlantılı iki bölümden müteşekkil uygulamalara nadiren rastlanmaktadır. Kemah Behramşah Kümbeti (12.yy. sonu-13.yy. başı)³⁹, Alanya Akşebe Sultan Türbesi (1240)⁴⁰, Bilecik Şeyh Edebalı Türbesi (14.yy.)⁴¹ ve İznik Halil Hayreddin Paşa Türbesi⁴² (14.

Osmanlı Mimarlığı Erken Döneminde...; E. Elpe, *Osmanlı Dönemi Bursa Yapılarında Malzeme* (Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2011.

³⁷ Batur, a.g.m., s.186-187.

³⁸ Bursa yapılarında kalkan duvar uygulaması ve tuğla süslemelerle ilgili bkz., Yenal, *Osmanlı Mimarlığı Erken Döneminde...*, s.74-85; A. Savaş, *Bursa ve İlçelerindeki 15. Yüzyıl Türk Devri Yapılarında Tuğla Süsleme* (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), C.I, İzmir, 1999, s.107-11, 128-129.

³⁹ H. Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara, 1996, s.343-347.

⁴⁰ Önkal, a.g.e., s.411-415.

⁴¹ Ayverdi, a.g.e., s.35-36.

⁴² Ayverdi, a.g.e., s.332-335.

yy. sonu) bu tarz uygulamanın nadir örneklerindendir. Behram Şah Kümbeti'nde iki bölüm de kare planlı ve kubbe örtülüdür. Köşe geçişleri ise tromplarla sağlanmıştır. Akşebe Sultan Türbesi'nde bölümler Baba Sultan Türbesi'nde olduğu gibi yine biri kare planlı kubbeli, diğeri dikdörtgen planlı sivri beşik tonoz örtülü yapılmakla birlikte, kubbe geçişleri tromplarla sağlanmıştır. Şeyh Edebalı Türbesi, dikdörtgen plan ve prizmal bir kütle tertibiyle inşa edilmiş, örtü sistemi bakımından üç bölüme ayrılarak, farklı bir şekilde ortadaki kubbe, yandaki bölümler ise enli birer sivri kemerle örtülmüştür. Hayreddin Paşa Türbesi'nde her iki bölüm de kare planlı ve kubbe örtülüdür. Köşe geçişleri birinde Türk üçgenleri, diğesinde prizmatik üçgen kuşağı ile sağlanmıştır. Ayrıca türbelerde her iki bölüm birer kemer açıklığı ile birbirine bağlanmakta iken Hayreddin Paşa Türbesinde farklı bir şekilde bir kapı ve pencere açıklığı ile irtibatlandırılmıştır.

Baba Sultan Türbesi'nde kubbe geçişleri, camideki gibi prizmatik üçgen kuşağı ile sağlanmıştır. Bu tarz geçiş sistemi yine erken Osmanlı dönemi mimarisinde hemen her yapı türünde yaygın bir kullanım alanına sahiptir. Bursa Yıldırım Beyazıt Türbesi (1406), Devlet Hatun Türbesi (15.yy. ilk çeyreği), Yeşil Türbe (1421), Cem Sultan Türbesi (1479) ve Gülşah Hatun Türbesi (1486)⁴³ plan ve kütle düzenlemesi bakımından belirgin farklılıklar sergilese de geçiş sistemleri Baba Sultan Türbesi'ndeki ile benzer görünüşte prizmatik üçgen kuşağı ile sağlanmıştır.

Baba Sultan Hamamı, ılıkılık, sıcaklık ve su deposundan ibaret mütevazı bir eserdir. Batı yandaki soyunmalık mekânı ile doğu yandaki müştemilat muhdes birer unsur olmakla birlikte yapının asli halinde de mevcudiyetleri kuvvetle muhtemeldir. Ilıklık kuzey-güney yönünde dikdörtgen plana sahiptir ve sivri beşik tonoz örtülüdür. Kuzey yanına doğu-batı doğrultuda dikdörtgen planlı, sivri beşik tonoz örtülü küçük bir tıraşlık-halvet mekânı yerleştirilmiştir. Sıcaklık kare planlı, kubbe örtülü tek bir hacimden ibarettir. Köşe geçişleri tromplarla sağlanmıştır. Su deposu, sıcaklığın doğu kenarı boyunca dikdörtgen planla uzanır ve beşik tonoz örtü sistemine sahiptir. Bu haliyle küçük bir mahalle hamamı niteliğindedir. Yenişehir Saray Hamamı (Osman Gazi dönemi)⁴⁴

⁴³ Bu türbeler için bkz., H. Önal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, Ankara, 1992, s.59 Bursa Yıldırım Beyazıt T.; s.61 Devlet Hatun T.; s.74 Yeşil T.; s.85 Cem Sultan T.; s.92 Gülşah Hatun T.

⁴⁴ Ayverdi, a.g.e., s.15.

ile Bursa Hanzade Hamamı (1524)⁴⁵, sıcaklık mekânlarının kare planlı, kubbe örtülü tek bir hacimden ibaret olmaları ve mütevazı yapıları bakımından Baba Sultan Hamamı ile benzer özellikler sergilemektedir.

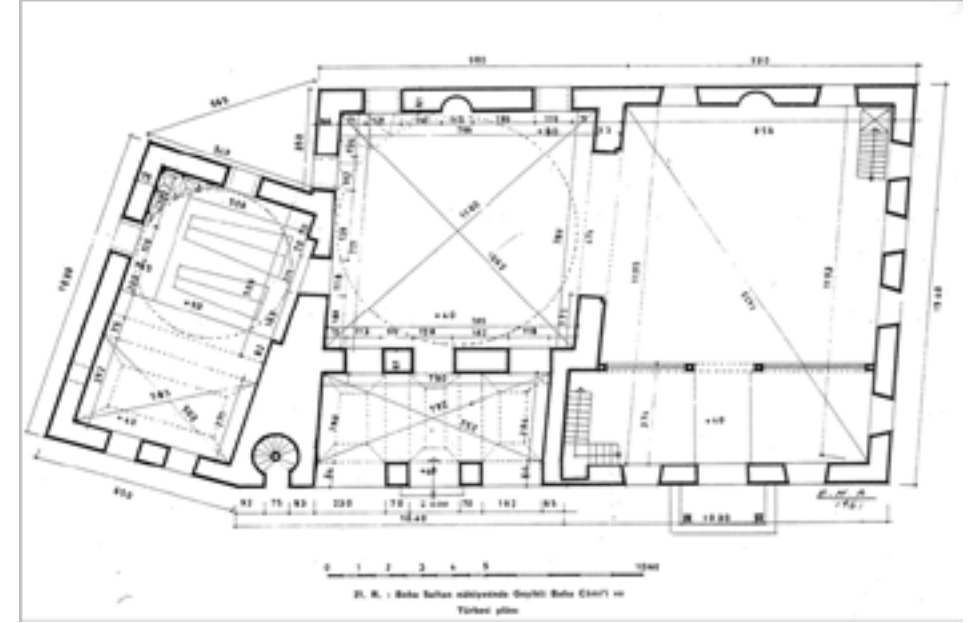
Sonuç olarak; Baba Sultan Külliyesi, Bursa'nın fethiyle birlikte başlayan süreç içerisinde dönemin iskân politikası çerçevesinde tesis edilmiş bir imar hareketi olarak dikkat çekmektedir. Külliye teşkil eden yapılar plan, malzeme özellikleri, örtü, geçiş sistemleri, cephe, pencere ve saçak düzenlemeleri bakımından erken Osmanlı mimarisinin bütün özelliklerini sergilemekte dolayısı ile dönemin tipik bir temsilcisi şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

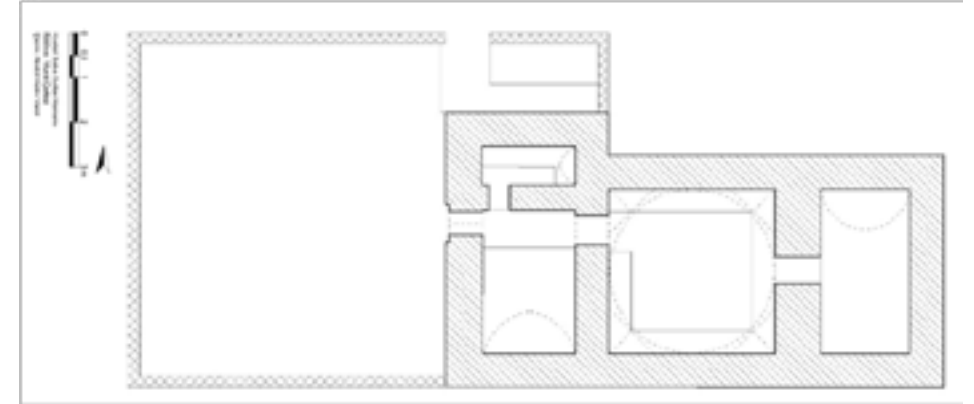
- ANONİM, *Geçmişten Geleceğe Köylerimiz, Tarih ve Kültürüyle Babasultan (Geyikli Baba) Köyü*, Bursa, 2008.
- AYVERDİ, E. H., *İstanbul Mi'mârî Çağının Menşesi, Osmanlı Mi'mârîsinin İlk Devri 630-805 (1230-1402)*, I, İstanbul, 1966.
- BARKAN, Ö. L., *"Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I İstîlâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler"*, Vakıflar Dergisi, S.II, İstanbul, 1974, s.279-387.
- BAŞOL, S., *Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. Yüzyıl Bursa Vakıfları* (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2008.
- BATUR, A., *"Osmanlı Camilerinde Almaşık Duvar Üzerine"*, Anadolu Sanatı Araştırmaları, II, İstanbul, 1970, s.135-216.
- BAYKAL, K., *Bursa ve Anıtları*, Bursa, 1950.
- BEŞBAŞ, N.-DENİZLİ, H., *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, III, Ankara, 1983.
- ÇERKEZ, M., *Merzifon'da Türk Devri Mimari Eserleri* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabil Dalı yayınlanmamış Doktora Tezi), C.I, Ankara, 2005.
- ÇİFT, S., *"Osmanlılar Döneminde Bursa'da Bektaşî Kültürü ve Bektaşî Tekkeleri"*, U.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.10, S.2, Bursa, 2001, s.225-239.

⁴⁵ Beşbaş-Denizli, a.g.e., s.365.

- ELPE, E., *Osmanlı Dönemi Bursa Yapılarında Malzeme* (Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2011.
- GABRIEL, A. (Haz: N. Er-H. Er-A.Kazancıgil), *Bir Türk Başkenti Bursa*, C.1-2, İstanbul, (basım tarihi belirtilmemiş).
- İNALCIK, H., “*Bursa*”, TDVİA, C.6, İstanbul, 1992, s.445-449.
- KARA, M., *Bursa’da Tarikatlar ve Tekkeler I*, Bursa, 1990.
- KARA, M., *Bursa’da Tarikatlar ve Tekkeler II*, Bursa, 1993.
- KURAN, A., *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami*, Ankara, 1964.
- OCAK, A.Y., “*Geyikli Baba*”, TDVİA, C.14, İstanbul, 1996, s.45-47.
- ÖNKAL, H., *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, Ankara, 1992.
- ÖNKAL, H., *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara, 1996.
- SAVAŞ, A., *Bursa ve İlçelerindeki 15. Yüzyıl Türk Devri Yapılarında Tuğla Süsleme* (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), C.I, İzmir, 1999.
- ŞENER, Y. S., “*XIV. Yüzyıl Bursa Yapılarında Erken Osmanlı Duvar Örgüsü*”, Türk Etnografya Dergisi, S.XX, Ankara, 1997, s.193-249.
- TANMAN, B., “*Geyikli Baba Külliyesi*”, TDVİA, C.14, İstanbul, 1996, s.47-49.
- YENAL, E., *Osmanlı (Baş) Kenti Bursa*, Bursa, (basım tarihi belirtilmemiş).
- YENAL, E., *Osmanlı Mimarlığı Erken Döneminde Bursa’da Yapıların Oluşumu*, Bursa, (basım tarihi belirtilmemiş).
- YILDIRIM, J., *Bursa’daki Tek Kubbeli Camilerin Gelişimi* (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1991.

Çizim:1 Baba Sultan Külliyesi, cami ve türbe planı (E.H.Ayverdi'den)

Çizim:2 Baba Sultan Külliyesi, hamam planı

Fotoğraf 1: Baba Sultan Camii ve Türbesi güneydoğudan genel görünüş

Fotoğraf 2: Baba Sultan Hamamı kuzeybatıdan genel görünüş

Fotoğraf 7: Baba Sultan Camii kuzey cephe düzenlemesi

Fotoğraf 8: Baba Sultan Camii son cemaat yeri örtü sistemi

Fotoğraf 3: Baba Sultan Camii güney cephe

Fotoğraf 4: Baba Sultan Camii kuzey cephe

Fotoğraf 9: Baba Sultan Camii harim kapısı

Fotoğraf 10: Baba Sultan Camii güneybatıdan bakışla harim mekânı

Fotoğraf 5: Baba Sultan Camii güney cephe pencere düzenlemesi

Fotoğraf 6: Baba Sultan Camii minare kütlesi

Fotoğraf 11: Baba Sultan Camii batıdan bakışla harim mekânı

Fotoğraf 12: Baba Sultan Camii harim batı duvarı ve ilave mekân

Fotoğraf 13: Baba Sultan Camii harim güney duvarı ve mihrabı

Fotoğraf 14: Baba Sultan Camii ek bölüm kuzeybatıdan genel görünüş

Fotoğraf 19: Baba Sultan Türbesi kuzey cephe

Fotoğraf 20: Baba Sultan Türbesi kuzeydoğudan bakışla kubbeli mekân

Fotoğraf 15: Baba Sultan Camii ek bölüm harim mekânına kuzeydoğudan bakış

Fotoğraf 16: Baba Sultan Camii ek bölüm harim mekânına güneydoğudan bakış

Fotoğraf 21: Baba Sultan Türbesi güneydoğudan bakışla tonozlu mekân

Fotoğraf 22: Baba Sultan Hamamı güneyden genel görünüş

Fotoğraf 17: Baba Sultan Camii minberi

Fotoğraf 18: Baba Sultan Türbesi güneydoğudan bakışla genel görünüş

Fotoğraf 23: Baba Sultan Hamamı sıcaklık kütleli kuzey cephe

Fotoğraf 24: Baba Sultan Hamamı su deposu doğu cephe ve külhan ağzı

Fotoğraf 25: Baba Sultan Hamamı
soyunmalık mekânı

Fotoğraf 26: Baba Sultan Hamamı
batıdan bakışla soyunmalık mekânı
ve ılıklik kapısı

Fotoğraf 27: Baba Sultan Hamamı
ılıklik mekânı

Fotoğraf 28: Baba Sultan Hamamı
ılıklik mekânı örtü sistemi

Fotoğraf 29: Baba Sultan Hamamı
halvet mekânı

Fotoğraf 30: Baba Sultan Hamamı
batıdan bakışla sıcaklık mekânı

Fotoğraf 31: Baba Sultan Hamamı
sıcaklık mekânı örtü ve aydınlatma
sistemi

Fotoğraf 32: Baba Sultan Hamamı
su deposu

İNEGÖL AHİ YUSUF TEKKESİ HAKKINDA BAZI TESBİTLER (Some Observations on İnegöl Ahi Yusuf Dervish Lodge)

Yrd. Doç. Dr. Serdar ÖSEN*

Özet:

İnegöl'de tesis edilmiş olan Ahî Yusuf Zâviyesi hakkında elimizde çok fazla bilgi olmamakla birlikte XVI. yüzyıl sonlarında Ahî Yusuf'un neslinden gelen Ahî Hamza ve ondan sonra da oğlu Mustafa'nın zaviyede görev yaptığını biliyoruz. Zaviyenin vakıfları arasında İnegöl merkezde bulunan Ahî Yusuf Değirmeni ile Ahî Yusuf Çiftliği yer almaktaydı. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Nakşibendi zaviyesi olarak faaliyetini sürdüren zaviye daha sonra Nakşibendî şeyhleri tarafından idare edilmeye başlanmıştır. XX. yüzyılın başlarında da faal olan Ahî Yusuf Zâviyesi, tekke ve zâviyelerin kapatılması kararına kadar faaliyetlerine devam etmiştir. Çalışmamızda Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde yer alan belgeler ağırlıklı olmak üzere zâviye hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahî Yusuf Zâviyesi, Nakşibendilik, Mustafa Efendi, İnegöl

Abstract:

Although we don't know too much about Ahi Yusuf Zawiya built in İnegöl, we know that by the end of the 18th century Ahi Hamza, who descends from Ahi Yusuf, and later his son Mustafa served in this zawiya. Ahi Yusuf Değirmeni in the centre of İnegöl and Ahi Yusuf Çiftliği were among property belonging to waqf (charitable foundation) under Ahi Yusuf Zawiya. The zawiya continued its activities as the Naqshbandi zawiya in the second half of the 18th century, and then began to be managed by Halveti sheikhs. Ahi Yusuf Dervish Dervish Lodge which was also active at the beginning of the 20th century had continued its activities until the decision of closure of lodges and zawayas. In this study it will be tried to give information about zawiya mainly according to the documents in the Ottoman Archives of the Prime Ministry and in the Archives of Directorate General of Foundations.

Key Words: Ahi Yusuf Zawiya, Nakşibendilik, Mustafa Efendi, İnegöl

* Karabük Üniv. Edebiyat Fak. Tarih Bölümü. serdarosen@karabuk.edu.tr

GİRİŞ

Ahîlik, birçok kaynakta belirtildiği gibi XIII. yüzyıldan başlayarak XX. yüzyıla kadar Anadolu'nun birçok bölgesinde dinî, sosyal ve iktisadî alanda faaliyet göstermiş bir kurumdur¹. Ahî kelimesi ile ilgili olarak iki görüş ortaya atılmıştır. Bunlardan birisi “*Ahî*” kelimesinin kardeşim anlamına gelen Arapça kökenli bir kelime olduğudur. Bir diğeri ise Kutadgu Bilig ve Divan-ı Lügati't-Türk gibi önemli Türkçe eserlerde geçen ve “*cömert, eli açık*” manalarına gelen “*Akı*” kelimesinden geldiğidir. Ahîliğin kökenlerine bakıldığında fütüvvet teşkilatının tesirleri görülmekle birlikte Türkler tarafından Anadolu'da, Anadolu Türklüğüne has bir forma dönüştüğü ifade edilmektedir². Arap toplumunda fütüvvet kavramı *feta* kelimesinden gelmektedir. Feta kelimesi anlam olarak “*genç adam*” anlamına gelmekle birlikte bu genç adamın vasıfları misafirperverlik ile cömertlik ve kahramanlık olmak üzere iki temel manayı barındırmaktadır³. Bu açıdan değerlendirildiğinde batıdaki şövalyelik ile Türklerdeki akılık ve alplik gibi kavramlara benzetilebilir. Yukarıda ifade ettiğimiz üzere ahî kelimesinin “*akı*” kelimesinden gelmesi ihtimali bu bakımdan ayrı bir önem kazanmaktadır. Ahîler, senetlerini hazreti Ali vasıtasıyla hazret-i Muhammed (s.a.v)'e kadar götürürler ve diğer mutasavvıfların hırkalarına karşılık şalvar giyerlerdi⁴. Bu çerçevede değerlendirildiğinde ahîlik, eski Türk akılık ve alp geleneğinin Arap ve İran kökenli fütüvvet idealiyle İslamî bir sentez içerisinde yoğrulup Anadolu'da ortaya çıkan kurumlaşmış bir şeklidir⁵.

Abbasi halifesi Nasır-Lidînillah devletin siyasi ve sosyal durumunun gittikçe bozulması üzerine devlet otoritesinin yeniden sağlanması ve toplum huzurunun temini hususunda fütüvvet birliklerinin önemli rol oynayacağını düşünmüştür. Fütüvvet teşekküllerinin siyasi otoriteye bağlanmasında başarı sağlanmış ve bu teşekküller yeniden teşkilatlandırılırken ilke ve esaslarının belirlenmesi için fütüvvetnâmeler kaleme alınmıştır. Halife bu süreçte diğer Müs-

lûman hükümdarlara da elçi ve fermanlar gönderip kendilerini fütüvvet teşkilatına girmeye davet etmiştir. Bu davetlerden birisi de Anadolu Selçuklu Devleti Hükümdarı I. Gıyaseddin Keyhüsrev'e yapılmıştır. Gıyaseddin Keyhüsrev, hocası Mecciddün İshak'ı Bağdat'a elçi olarak göndermiş ve dönüşünde ise beraberinde Muhyiddin İbn-i Arabî, Evhadüddîn-i Kirmânî ve Şeyh Nasirüddîn Mahmud el Hoyî gibi büyük mürid ve mutasavvıfları beraberinde getirmiştir. Bu âlimlerin Anadolu'da giriştikleri irşad faaliyetleri neticesinde Anadolu'nun her tarafında tekke ve zâviyeler açılmıştır. Daha sonraları I. İzzeddin Keykâvus ve I. Alâeddin Keykubad'ın da fütüvvet teşkilatına girmeleriyle Anadolu'da Anadolu'ya has Ahîliğin kuruluşu tamamlanmıştır⁶.

Anadolu'da ahî zâviyeleri ve teşkilatlanması hakkında en detaylı bilgileri İbn-i Batuta Seyahatnamesi'nde bulmak mümkündür. İbn-i Batuta meşhur seyahatnamesinde Antalya'yı ziyaret ettiği esnada karşılaştığı ahîler ile ilgili olarak önce kelimenin kökeni hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra ahîlerin Anadolu'ya yerleşmiş Türkmenlerin yaşadıkları her yerde bulunduklarını ifade etmektedir. İbn-i Battuta ahîleri överek şehirlerine gelen yabancıları misafir etmek, rahat konaklamalarını sağlamak ve onları seyahatleri esnasında eşkiyalardan korumak gibi hususlarda dünyada eşi benzeri bulunmaz bir örgüt olduklarını ifade etmektedir⁷. İbn Battuta Antalya'dan başlayarak Burdur, Gölhisar, Ladik, Milas, Barçın, Konya, Niğde, Aksaray, Kayseri, Sivas, Gümüş, Erzincan, Erzurum, Birgi, Tire, Manisa, Balıkesir, Bursa, Görele, Geyve, Yenice, Mudurnu, Bolu, Kastamonu, Sinop gibi çeşitli Anadolu şehirlerinde ahî zaviyelerine rastladığını ve yukarıda ifade etmiş olduğumuz fonksiyonları icra etmekte olduğundan bahseder⁸.

Anadolu Selçukluları Devleti'nde olduğu gibi beylikler döneminde ve Osmanlı Beyliği'nin kuruluşu döneminde ahîler beyliğin çeşitli kademelerinde görev almışlar ve sosyal hayatta önemli fonksiyonlar icra etmişlerdir. İlk Osmanlı kroniklerinde Osman Gazi'nin etrafında çevik, genç adamların toplandığı ve birlikte sefere çıktıkları ifadesi ilk etapta akıllara ahî teşkilatını getirmektedir. Osman Bey'in bir bölgeyi fethettikten sonra o bölgeyi nasıl örgütleyeceği hususunda ahîlere ve fakihlere danıştığını biliyoruz⁹. Yine Osman

¹ Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997, s. 1.

² Çağatay, *a.g.e.* s. 1.

³ Franz Taeschner, *İslam Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilatı)*, Çev. Fikret İşıltan, İ. Ü. İ. F. M. C. 15, Sayı 1-4, İstanbul 1953, s. 5.

⁴ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1966, s. 181.

⁵ M. Saffet Sarıkaya, “Osmanlı Devletinin İlk Asırlarında Toplumun Dini Yapısına Ahilik Açısından Bir Bakış Denemesi”, *Osmanlı*, c. 4. s. 393.

⁶ Ziya Kazıcı, “Ahilik” *TDVİA*, İstanbul 1988, c. 1. s. 540

⁷ *İbn Battuta Seyahatnamesi I*, Çev. A. Sait Aykut, YKY Yayınları İstanbul 2004, s. 404.

⁸ Köprülü, *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1966, s. 181.

⁹ Halil İnalcık, “Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu”, *Türkler*, c. 9. s. 85.

Bey'in mücadele arkadaşlarına *yoldaş*, ahî reislerine de *Yol atası*, üyelerine ise *yol gardaşı* denilmesi önemli bir benzerliktir¹⁰. Hal böyle olmakla birlikte 14. Yüzyılda Anadolu'da en yaygın ve etkili teşkilat olarak ahî zâviyelerinin varlığı söz konusudur.

Bursa'nın en önemli önemli kalesi Edrenos (Orhaneli) alındığında hisarın burcuna ilk çıkan Şeyh Ede Bali'nin akrabası olan Ahî Hasan olmuştu¹¹. Bursa'nın fethinden hemen sonra Bey Sarayı'nın yanında Ahî Hasan bir zâviye inşa etmişti. Kurulmuş olan bu zâviye devlet meselelerinin görüşüldüğü bir divan konumundadır. Osman Gazi'nin ölümü üzerine Ahî Hasan Zâviyesi'nde veraset meselesi görüşülür ve bir durum değerlendirmesi yapılır. Osman'ın iki oğlu Orhan ve Alaaddin birlikte adı geçen Ahî Hasan zâviyesine gelerek, dervişlerin huzurunda konuyu görüşmüşlerdi. Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında ve Bursa'nın fethinden sonra ahîlerin sosyal ve iktisadi hayatta önemli roller ifa ettiği görülür. II. Murad'ın tahta geçtiği sıralarda ortaya çıkan Düzmece Mustafa ve Şehzade Mustafa meselesinde ahîler istikrardan yana tavır almışlardır. II. Murad'ın kardeşi Küçük Mustafa, Karamanoğlu ve Germiyanogulları beylerinin verdiği askeri desteği de alarak isyan etmiş ve Bursa'yı kuşatmıştır. Bu durum üzerine Bursalılar bir taraftan II. Murad'dan yardım istemişler ve diğer taraftan da şehrin ileri gelenlerinden Bursa'da etkili olan iki ahî lideri, Ahî Kadem ve Ahî Yakub'u şehrin harap edilmemesi için ricacı olmak üzere Şehzade Mustafa'nın lalası İlyas Bey'e göndermişlerdi. Bu iki ahî İlyas Bey'i Bursa'yı kuşatmaktan vazgeçirmişlerdi¹². Fuad Köprülü de ahîlerin siyasi hususlarda önemli roller oynadıklarını ifade ettikten sonra Osmanlı merkezi idaresinin layıkıyla kuvvetlenmesinden sonra ahîlerin sadece esnaf teşkilatı mahiyetinde kaldığını da belirtir¹³.

Bu vermiş olduğumuz örnek bilgilerden hareketle ahîlerin ve ahî zâviyelerinin beylikler döneminde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde Bursa'da önemli fonksiyonlar icra ettikleri anlaşılmaktadır. Bursa'da ku-

rulan ahî zâviyelerine baktığımızda; Ahî Ali Zâviyesi, Ahî Şemseddin Dergâhı, Ahî Mahmud Efendi Dergâhı, Ahi Hasan Zâviyesi, Ahî Kirdeci Zâviyesi, Ahî Yakub Zâviyesi, Ahî Mehmed Zâviyesi gibi zâviyeleri görmekteyiz¹⁴. Bursa sınırları dahilinde faaliyet gösteren bir başka ahî zâviyesi de İnegöl'de bulunan Ahî Yusuf Zâviyesi'dir. Ahî Yusuf'un kim olduğu ve nereden geldiği hakkında yeterince bilgimiz olmamakla birlikte özellikle meşihat tevcihi ile ilgili bazı arşiv belgelerinde "*İnegöl kasabasında kâin Ahi Yusuf Şirvanî kuddise sirruhu'l-samedânî hazretlerinin*" ifadesinin yer alması Ahî Yusuf'un kim olduğu veya en azından İnegöl'e nereden geldiği hakkında tahmin yürütmemize imkan sağlamaktadır¹⁵. Kaynaklarda yeterince bilgi bulamadığımız Ahî Yusuf Zâviyesi ile ilgili olarak baktığımızda ilk ifade edebileceğimiz husus XVI. Yüzyıl sonlarında zâviye şeyhliğinde Ahî Yusuf'un neslinden gelen Ahî Hamza'nın görev yaptığıdır¹⁶. Ahî Hamza'dan sonra ise zâviye şeyhliğinde oğlu Mustafa görev yapmaktadır. XVII. yüzyılda da faaliyetine devam eden zâviyenin şeyhliğinde Musa oğlu Süleyman Efendi görev yapmakta iken dönemin İnegöl kazası naibi Mehmet Emin Efendi'nin arzıyla Ahmet oğlu Hüseyin Efendi'ye 9 Ca 1173/ 27 Aralık 1759 tarihinde şeyhlik beratı verilmiştir. Ancak Hüseyin Efendi'nin vefatı üzerine yerinin boş kalmaması ve zâviye hizmetlerinin aksamaması için şeyhlik vazifesinin oğlu Ahmet Efendi'ye tevcih edilmesi hususunda yine İnegöl kazası naibinin 21 R 1176/ 9 Kasım 1762 tarihli arzı söz konusudur. Bu arz üzerine Ahmet Efendi'nin zâviyedarlığı 4 Ca 1176/ 21 Kasım 1762 tarihinde onaylanmıştır¹⁷. 1762 tarihinde zâviye şeyhliği görevine getirilen Ahmet Efendi 22 yıl kadar bu vazifeyi ifa etmiştir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan 23 S 1198/ 17 Ocak 1784 tarihli bir başka belgede Ahmet Efendi'nin vefatı üzerine yerine geçecek kişinin tayini hususu söz konusudur. Ancak bu belgede öncekilerden farklı olarak "*Ashâb-ı hayrâtdan Ahî Yusuf'un bina eylediği Nakşibendiye Zâviyesi*" ifadesi kullanılmaktadır. Bu ifadede Ahî Yusuf Zâviyesi'nin zamanla dönüşüm gerçekleştirerek bir Nakşibendî zâviyesi olarak faaliyet göstermeye başladığı

¹⁰ Selahattin Döğüş, "Osmanlı Beyliği Topraklarında Ahî Zâviyeleri ve Şeyh Ede Balı Meselesi", *OTAM*, 37, Bahar 2015, s. 63.

¹¹ Hasan Basri Öcalan, "Orhan Gazi Dönemi Derviş Zâviyeleri", *Orhan Gazi ve Dönemi*, Ed. İsmail Selimoğlu, Bursa 2011, s.274.

¹² Halil İncalcık, "Murad II", *MEB İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1979, c.8, s. 601.

¹³ Franz Babinger, Fuad Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, Yay. Haz. Mehmet Kanar, İnsan Yayınları, İstanbul 1996, s. 54.

¹⁴ Hasan Basri Öcalan, "Bursa'da Ahi Zaviyeleri", Ahi Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu, 12-13 Ekim 2004, G.Ü. Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi Yayınları, *Bildiriler*, s.673-684.

¹⁵ VGMA, EV. MKT. D.N: 1349, G.N:170

¹⁶ Barış Sarıköse, "Ahi Yusuf Zaviyesi (İnegöl)" *Ahilik Ansiklopedisi*, Editörler; Yusuf Küçükdağ vd. c. 1. s. 208.

¹⁷ BOA C. EV. D.N: 235 G.N: 11741

sonucu çıkarılabilir¹⁸. Aynı belgede Ahmet Efendi'nin vefatı üzerine Musa oğlu Şeyh Mustafa'nın meşihate layık olduğu vurgulanarak 9 Ra 1198/ 1 Şubat 1784 tarihinde şeyhlik vazifesi tevcih olunmuş ve beratının hazırlanması istenmiştir¹⁹. Ancak daha sonra tarihlendirilmiş bir belgeden meşihat görevinin Şeyh Mustafa Efendi ile birlikte Şeyh Halil Efendi uhdesine tevcih edildiğini anlıyoruz²⁰. Ancak Şeyh Mustafa Efendi'nin 1794 yılı yaz aylarında vefat etmesi üzerine babasının üzerindeki vazifenin Sinan Bey Mahallesi'nde ikamet etmekte olan ve o tarihte henüz 22 yaşında olan oğlu Ali Efendi'ye tevcih edilmesi söz konusu olmuştur. Ancak belgede Ali Efendi'ye meşihat hissesinin üçte birinin tevcih edilmesi ve beratının verilmesi talebi söz konusudur²¹.

XIX. yüzyılın başlarına geldiğimizde ise Ahî Yusuf Zâviyesi şeyhliğinde üç ismin müşterek olarak vazife yaptığını görmekteyiz. Zâviye şeyhliğinde görev yapanlar Mehmet, Halil ve Mustafa isminde üç kardeşir. 18 Ca 1239/ 20 Ocak 1824 tarihlerinde bu kardeşlerden Mehmet vefat etmiş ve boşta kalan vazifesinin oğlu Ahmet'e tevcih edilmesi ve tevcih beratının düzenlenerek eline verilmesi uygun görülmüştür²².

Bu üç ismin hangi tarihlere kadar dergâhta şeyhlik görevinde bulunduklarına dair elimizde ve arşiv kaynaklarında şimdilik bilgimiz yoktur. Ancak 10 Ca 1283 / 20 Eylül 1866 tarihli bir belgede Ahî Yusuf Zâviyesi'nde üçte bir hisseyle meşihat vazifesini icra etmekte olan Şeyh Halil Efendi'nin çocuksuz olarak vefat ettiği belirtilmektedir. Mustafa Efendi'nin ise büyük oğlu Ali Efendi'yi, Şeyh Mehmet Efendi'nin ise büyük oğlu Ahmet ve küçük oğlu Mustafa'yı geride bırakarak vefat etmiş oldukları ifade edilmektedir. Bu bilgilere göre yukarıdaki isimlerden Şeyh Halil Efendi'nin ve Şeyh Mustafa Efendi'nin XIX. yüzyıl ortalarına kadar vazife yaptıkları sonucuna varılabilir. Aynı zamanda Ahî Yusuf Zâviyesi'nde şeyhlik vazifesinin babadan oğula geçtiği de görülmektedir. Yukarıda belirtmiş olduğumuz isimlerin vefatları üzerine yerlerine zâviyenin üçte bir hisseleri Şeyh Mustafa Efendi'nin oğlu Ali ile Şeyh Mehmet Efendi'nin büyük oğlu Ahmet'e intikal etmiştir²³.

1866 yılında Ahî Yusuf Zâviyesi'nin durumuna bakıldığında her ne kadar elde mevcut vakfiyesinin olmadığı vurgulanmakla birlikte zâviyenin mevcut olduğu ve içerisinde gelip giden misafirler için yemek çıkarılmakta olduğu ifade edilmiştir. Ahi Yusuf Zâviyesi'nin o dönemki gelirlerine baktığımızda Defter emini Mehmet Arifi Efendi'nin i'lamında 1274 senesi Mart ayı başlangıcından (13 Mart 1858), 1279 senesi Şubat ayı sonuna kadar olan altı yıllık muhasebesi incelendiğinde 628,5 gurus fazlası olduğu ifade edilmektedir. Bu gelirin kaynağı olarak da Ahî Yusuf Çiftliği diye bilinen 10 müd'luk yerle İnegöl'de bulunan bir adet değirmenden elde edilen gelirler olduğu belirtilmektedir.

XIX. yüzyılın son çeyreğine girerken zâviyenin şeyhliği görevi yürüten isme baktığımızda Mustafa Behçet Efendi'yi görmekteyiz. Mustafa Behçet Efendi'nin şeyhlik vazifesinin tevcih edilmesi tarihi 4 Şaban 1301/ 30 Mayıs 1884'tür²⁴. Mustafa Behçet Efendi, tekkenin tamire muhtaç olduğunu ifade ederek İnegöl'e gitmek üzere yola çıkacağını ve tamir ve inşa masraflarında kullanılmak üzere tekkenin birikmiş olan bir yıllık vazife bedelinin İnegöl mal sandığından kendisine teslim edilmesine dair bir talebini yetkili makamlara iletmiştir²⁵. Ancak bu talep üzerine merkezden Hüdavendigâr vilayetine gönderilen yazıda meşihat vazifesinin ücretinin ne olduğu, tevliyet kaydının olup olmadığı gibi hususlarda bilgi istenmiştir²⁶. Buna dair Hüdavendigâr vilayetinden Evkaf Nezareti'ne gönderilen cevabi 7 Şaban 1303/ 11 Mayıs 1886 tarihli yazıda, İnegöl kasabasında Ahî Yusuf Dergâhı'na bağlı zemin mukataalı 14 bab hâne ile 78 dönüm arazi olup bunun miri aşarıyla beraber ta'sir olunan hasılatı bedeli 979 gurusdan ibaret bulunduğu ifade edilmiştir²⁷. Kaynaklarda bu miktara yakın bir bedelin yani 710 kuruş hasılatın 1296/1880 yılına kadar vakfın mütevellileri tarafından ta'sir olunup zati harcamalarına sarf edildiği bilgisi mevcuttur²⁸. Yukarıda Mustafa Behçet Efendi'nin meşihat görevinin uhdesine tevdi edilmesi üzerine İnegöl'e gitmek için yola çıkacağı ifadesinden hareketle Mustafa Behçet Efendi'nin tekkenin meşihati vazifesi kendisine verildiğinde İnegöl'de ikamet etmediği sonucu çıkartılabilir.

¹⁸ BOAC. EV. D.N: 181 G.N: 9024

¹⁹ BOAC. EV. D.N: 181 G.N 9024

²⁰ VGMA. EV. MH. D.N: 1039 G.N: 231

²¹ VGMA. EV. MH. D.N: 1039 G.N: 231

²² BOAC. EV. D.N: 134, G.N: 6692

²³ VGMA. EV. MH. D.N: 1197, G.N: 46

²⁴ VGMA, EV. MKT. D.N: 1349, G.N:172

²⁵ VGMA, EV. MKT. D.N: 1349, G.N:171

²⁶ VGMA, EV. MKT. D.N: 1349, G.N:170

²⁷ VGMA, EV. MKT. D.N: 1349, G.N:177

²⁸ VGMA, EV. MKT. D.N: 1349, G.N:172

Mustafa Behçet Efendi'nin zâviyenin tamiri için kaynak arayışlarında olduğu bu dönemde kayıtlarda yer alan mütevellilerinden Ahmet Efendi'nin kayıp olup nerede olduğunun bilinmediği ve diğer müteveli Ali Efendi'nin de vefat etmekle birlikte Ankara taraflarında bir oğlu olduğunun rivayet edildiği ancak onun hayatta olup olmadığının bilinmediği ifade edilmektedir²⁹. Bu nedenlerden dolayı 1886 yılı ortalarına gelindiğinde tekke kapalı bir durumdadır ve gelip giden misafirlere yemek verilememesi söz konusudur³⁰.

Her ne kadar belgelerde Ahi Yusuf Zâviyesi'nin vefat eden şeyhi Ali Efendi'nin Ankara taraflarında bir oğlu olduğu ve hayatta olup olmadığının bilinmediği şeklinde bir ifade yer almış olsa da, yukarıda 1884 yılında uhdesine meşihat tevcih edilmiş olduğunu ifade etmiş olduğumuz Mustafa Behçet Efendi, Şeyh Ali Efendi'nin oğludur³¹.

Mustafa Behçet Efendi şeyhlik vazifesine atandıktan sonra dergâhı tamir ettirmek için girişimlerde bulunmuştur. Tekkenin tamir işlemleriyle ilgili olarak bir keşif raporu hazırlanmıştır. Hazırlanan tamir keşif raporunda 4970 gurusluk bir masraf gerektiği ifade edilmektedir³². Ancak tamirat masrafının nereden ve nasıl karşılanacağı noktasında sıkıntılar vardır. Ahî Yusuf vakfının tevliyeti olmadığı ve kayıtlı vakfiyesinin bulunmamasından dolayı tamiri hususundaki şartnamesinin ne olduğunun bilinmediği vurgulanmıştır. Ertuğrul Sancı Mutasarrıflığı'ndan 4970 kuruşluk tamir masrafının Ahi Yusuf Vakfı'nın vakfedilmiş tahmini aşar bedelinden karşılanması³³ doğrultusunda teklif gelmiş olsa da gelir fazlası olmayan vakıflara ait hayır eserlerinin tamir edilmesi söz konusu olamayacağı vurgulanmıştır. Bu nedenle öncelikle vakfın tahmini bedelinden başka bir geliri var mıdır? Gelirleri varsa nerelerden elde edilmektedir? Ve görevlilere ücret ödenip ödenmediği gibi hususlarda mahallince gerekli incelemenin yapılması kısaca vakfın hesabının incelenmesi talep edilmiştir.

Ahî Yusuf Zâviyesi'nin vakıf gelirlerine bakıldığında ise Ahî Yusuf Çiftliği olarak bilinen üç müdlük yerin hasılatı ve İnegöl'de yer alan bir değirmenin gelirleri de vardır. Ancak bu gelirlerin 1296 yılı sonuna kadar mutasarrıf

rıflık tarafından toplandığı ve Ahî Yusuf Zâviyesi'ne bir şey verilmediği ortaya çıkmaktadır. Bu durumun sebep olduğu sıkıntıların giderilmesi için yukarıda ifade edilen vakıf gelirlerinden ödenmesi gereken kalem harcı vesaire vergilerin ödenmesinden sonra kalan 978 kuruş olduğu ifade edilmektedir. Neticede 1300/1884-85 senesinden 1310/ 1894-95 senesi sonuna kadar verilmesi gereken 8802 gurusun da nakdi olarak usulü dairesinde dergâha verilmesine dair talepler söz konusudur³⁴. Bu talepler Şura-yı Devlet'de görüşülmüş ve belirtilen miktarlardaki vakıf gelirlerinin vakfa ödenmesi uygun görülmüştür³⁵.

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz vakıf gelirlerinin eskiden olduğu gibi dergâha teslim edilmesi kararına rağmen birazda devrin ekonomik şartlarından mütevellid ekonomik sıkıntıların devam ettiğini görmekteyiz. Hüdavendigâr vilayetine yazılan 20 Teşrin-i evvel 1315/ 1 Kasım 1899 tarihli yazıda Ahî Yusuf Zâviyesi gelirlerinin azlığından bahsedilerek çekilen sıkıntıların bertaraf edilmesi için belediye sandığından maaş tahsis edilmesine dair dergâh şeyhi Mustafa Behçet Efendi tarafından Sadaret makamına talepte bulunulduğundan bahsedilmektedir³⁶. Maaş tahsisi hususunda Sadaret'ten olumlu cevap verilip verilmediğine dair elimizde net bir bilgi yoktur.

Arşiv belgelerinden takip edebildiğimiz kadarıyla 30 Mayıs 1884 tarihinde Ahî Yusuf Zâviyesi meşihati kendisine tevcih edilmiş olan Şeyh Mustafa Behçet Efendi 1907 yılı ortalarına kadar türlü ekonomik zorluklar içerisinde şeyhlik vazifesini yürütmeye çalışmış ve dergâhın tamir edilmesi hususunda çaba göstermiştir³⁷. Ancak 1907 yılı ortalarında gelindiğinde Şeyh Mustafa Behçet Efendi vefat etmiş ve şeyhlik görevi 14 C 1325/ 25 Haziran 1907 tarihinde büyük oğlu Hüseyin Efendi'ye tevcih olunmuş ve berati tevdi olunmuştur. Hüseyin Efendi'ye vazifenin tevcih edilmesine dair Evkaf Nezareti'nden gönderilen yazıda imtihan olunduğu ve şeyhlik vazifesine layık olduğu da vurgulanmıştır³⁸.

Sonuç:

Bursa'nın İnegöl ilçesinde yer alan Ahî Yusuf Zâviyesi, Bursa'da ör-

²⁹ VGMA, EV. MKT. D.N: 1349, G.N:172

³⁰ VGMA, EV. MKT. D.N: 1349, G.N:176

³¹ VGMA, EV. MKT. CHT. D.N: 205, G.N:203

³² VGMA, EV. MKT. D.N: 1562, G.N: 79

³³ VGMA, EV. MKT. D.N: 1562, G.N: 80

³⁴ BOA. Ş. D. D.N: 360, G.N: 9

³⁵ BOA. BEO, D.N: 605, G.N: 45374

³⁶ BOA. DH. MKT, D.N: 2264, G.N: 123

³⁷ VGMA, EV. MKT. D.N: 2077, G.N: 206,

³⁸ VGMA, EV. MKT D.N: 009, G.N: 064

nekleri verilen diğer ahî zâviyeleri gibi yüzyıllar boyunca faaliyet göstermiş ve sahip olduğu vakıflarından elde edilen gelirler sayesinde ahî zâviyelerinin kuruluş dönemindeki fonksiyonlarından birisi olan seyahat eden yolcular ve kimse-sizlerin doyurulması fonksiyonunu icra etmeye gayret göstermiştir. Ahî Yusuf Zâviyesi'nde şeyhlik görevinde bulunan isimler ilk zamanlarda ahî teşekkülü içerinden gelen isimler iken daha sonra zâviyenin Nakşibendî dergâhı hüviyetine büründüğü arşiv belgelerine net bir şekilde yansımıştır. Ancak zâviyede son dönemlerde Halvetî ayinlerinin icra edildiği bilgileri de vardır. Zâviyeye ait vakıf mülklere bakıldığında 1850'lerde 10 müdlük Ahî Yusuf Çiftliği'nden bahsedilirken 1880'lerde aynı çiftliğin arazisinin üç müdlük olarak ifade edilmesi zaman içerisinde vakıf arazilerine müdahaleler olduğunu göstermektedir. Yine Mustafa Behçet Efendi'nin şeyh tayin edilmesinden önceki dönemde dergâhın kapalı bir durumda olması ve tamire muhtaç durumda olmakla birlikte bu tamiratın ekonomik imkânsızlıklar nedeniyle gerçekleştirilememesi zâviyenin vakıflarına yapılan müdahaleleri doğrulamaktadır. Mustafa Behçet Efendi'nin gayretleriyle 20. Yüzyıl başlarına kadar zar zor faaliyet gösteren Ahi Yusuf Zâviyesi gerek dönemin şartları gerekse tekke ve zâviyelerin kapatılması sürecinde faaliyetlerine son vermiştir ve günümüze intikal etmemiştir.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri

BOA C. EV. D.N: 235 G.N: 11741
BOA C. EV. D.N: 181 G.N: 9024
BOA C. EV. D.N: 134, G.N: 6692
BOA. Ş. D. D.N: 360, G.N: 9
BOA. BEO, D.N: 605, G.N: 45374
BOA. DH. MKT, D.N: 2264, G.N: 123
VGMA. EV. MH. D.N: 1197, G.N: 46
VGMA, EV. MKT. D.N: 1349, G.N:172
VGMA, EV. MKT. D.N: 1349, G.N:171
VGMA, EV. MKT. D.N: 1349, G.N:177
VGMA, EV. MKT. D.N: 1349, G.N:176
VGMA, EV. MKT. CHT. D.N: 205, G.N:203
VGMA, EV. MKT. D.N: 1562, G.N: 79
VGMA, EV. MKT. D.N: 1562, G.N: 80

VGMA, EV. MKT. D.N: 1349, G.N:170
VGMA. EV. MH. D.N: 1039 G.N: 231

B. Tedkik Eserler

Babinger, Franz- Köprülü, Fuad; *Anadolu'da İslamiyet*, Yay. Haz. Mehmet Kanar, İnsan Yayınları, İstanbul 1996

Çağatay, Neşet; *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997

Döğüş, Selahattin; "Osmanlı Beyliği Topraklarında Ahî Zâviyeleri ve Şeyh Ede Balı Meselesi", *OTAM*, 37, Bahar 2015, s. 61-86.

İbn Battuta Seyahatnamesi I, Çev. A. Sait Aykut, YKY Yayınları İstanbul 2004

İnalcık, Halil; "Murad II", *MEB İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1979, c.8, s. 598-615.

İnalcık, Halil; "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu", *Türkler*, c. 9. s. 66-88.

Kazıcı, Ziya; "Ahilik" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1988, c. 1. s. 540

Köprülü, Fuad; *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1966

Öcalan, Hasan Basri; "Orhan Gazi Dönemi Derviş Zâviyeleri", *Orhan Gazi ve Dönemi*, Ed. İsmail Selimoğlu, Bursa 2011, s.265-284.

Öcalan, Hasan Basri; "Bursa'da Ahi Zaviyeleri", Ahi Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu, 12-13 Ekim 2004, G.Ü. Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi Yayınları, *Bildiriler*, s.673-684.

Sarıkaya, M. Saffet; "Osmanlı Devletinin İlk Asırlarında Toplumun Dini Yapısına Ahilik Açısından Bir Bakış Denemesi", *Osmanlı*, c.4, s. 393-401.

Sarıköse, Barış; "Ahi Yusuf Zaviyesi (İnegöl)" *Ahilik Ansiklopedisi*, Editörler; Yusuf Küçükdağ vd. c. 1. s. 208.

Taeschner, Franz ; *İslam Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilatı)*, Çev. Fikret Işıltan, İ. Ü. İ. F. M. C.15, Sayı 1-4, İstanbul 1953.

GEYİKLİ BABA'NIN İNEGÖL'E YERLEŞMESİ, ORHAN GÂZÎ ile İLİŞKİSİ ve HETERODOKSLUĞU YÖNÜNDEKİ İDDİALARIN KESİN DELİLLER IŞIĞINDA ÇÜRÜTÜLMESİ

(Settlement of Geyikli Baba in İnegöl, His Relationship with Orhan Ghazi and Refutation of the Arguments on His Being A Heterodox in the Light of Direct Evidences)

Hakan YILMAZ*

Özet:

Osmanlı Uç Sultanlığı'nın ilk ve en önemli yerleşim merkezlerinden biri olan İnegöl ucuna yerleşerek, Bursa muhâsarası sırasında dervişleriyle birlikte Kızılkilise (Kemaliye/Keles) taraflarını fetheden Geyikli Baba ile Orhan Gâzî arasında yaşanan ilginç bir vak'a, XV. yüzyıl başlarında düzenlenmiş olan eski bir belgeye yansımıştır. Üç parça hâlinde günümüze intikâl eden bu belgenin yalnız ilk parçasında yer alan kayıtlara dayanılarak, XX. yüzyıl başlarında ilkin Geyikli Baba'nın rakı ve şarap içen heterodoks bir derviş olduğu iddiâsı ortaya atılmış; daha sonra ise farklı tarih araştırmacıları tarafından bu isâbetsiz yaklaşım, Baba'nın çağdaşı diğer Türkmen babalarının da karakteristik bir özelliği imiş noktasına taşınmıştır.

Bu bildiride, Geyikli Baba ve XIV. yüzyıl Türkmen babalarının heterodoks bir yaşam tarzını benimsedikleri iddiâsının temelini teşkil eden bu tartışmalı belgeden, bu belgede anlatılanları tekrâr eden anonim bir yazmadaki ortak bilgilerden ve dönemin diğer tarihî materyallerinden hareketle, İnegöl ucuna yerleşen Geyikli Baba'nın Bursa fethi sırasındaki ve sonrasındaki faaliyetleri, Orhan Gâzî ile yakın ilişkisi ve burada kendisine vakıflar tahsis edilmesi konuları mercek altına alınarak, Baba'nın heterodoksluğuna yönelik mesnedsiz iddiâlar kesin deliller ışığında çürütülmeye çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: *İnegöl, Geyikli Baba, Orhan Gazi, Bursa'nın fethi, heterodoksi.*

Abstract:

An interesting event experienced between Geyikli Baba who settled at

* Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi bölümü. hakanyilmaz.makale-iletisim@hotmail.com

the edge of Inegöl, one of the earliest and most significant residential areas in the Ottoman Sultanate in the Edges and conquered the area of Kızılkilise (Kemaliye/Keles) together with his dervishes during the siege of Bursa, and Orhan Gâzî, is found in an ancient document issued at the beginning of the XV century. Based on the records under the first of the three pieces of this document have lasted to today, firstly a claim that Geyikli Baba was a raki and wine drinker and a heterodox dervish was asserted; then this inappropriate approach was taken to such an interpretation by different history researchers that such was also the characteristic features of the coevals of Baba, namely the Turkmen babas.

This paper attempts to refute the baseless claims on heterodoxy of Baba in the light of the conclusive evidences by analyzing the issues with regards to the activities of Geyikli Baba who settled at the edge Inegöl during and after the conquest of Bursa, his close relationship with Orhan Gâzî and allocation of foundations to him, with references to this controversial document constituting the basis of the claim that Geyikli Baba and Turkmen babas in XIV century adopted an heterodox life style, the common information in an anonymous writing repeating those expressed in the aforementioned document and other historical materials from such period.

Key words: *Inegöl, Geyikli Baba, Orhan Gazi, conquest of Bursa, heterodoxy.*

Giriş:

XIV. yüzyılın başında Batı Anadolu'nun Bithynia havzasında kurulmuş olan Osmanlı Uç Sultanlığı'nın, 699/1300 yılı civârında Bizans sınırında fethe-dilmiş ilk ve en önemli yerleşim merkezlerinden biri olan Inegöl¹, Türkmen gâzîleri ve göçerleri ile birlikte tasavvuf önderlerinin de buraya yerleşmesiyle mistik bir merkez görünümü kazanmıştır. Bu tasavvuf önderlerinin en meşhuru, Inegöl'ün mânevî anlamda âdetâ simgesi sayılan Bâbâi/Vefâi şeyhlerinden Geyikli Baba'dır.

¹ Ertuğrul Gâzî zamanından beri, Bithynia'daki Kayı yerleşkelerinin Bizans yerel yöneticileri ile uyuşmazlık ve çatışmalarının odak noktasında bulunan Inegöl'ün Osman Gâzî tarafından fethi hakkında, bk. Âşık Paşa-zâde, *Menâkıb u Tevârîh-i Âl-i 'Osmân*, Berlin Staatsbibliothek, MS Or. Oct.: 2448, vr. 24^a-27^a.

Geyikli Baba hakkında ele geçen en eski ve en önemli bilgiler, ölümünün üzerinden fazla bir zaman geçmeden Musâ Çelebi'ye hitaben yazılmış bir belgede² karşımıza çıkmaktadır. Fetret mücadeleleri sırasında 806/1403'te Tîmûr'un verdiği beratla Bursa'da kısa bir süre Osmanlı tahtına oturan Mûsâ Çelebi'ye³, bu sırada Inegöl'deki Geyikli Baba ve Balım Sultan sandukalarının örtülerinin yenilenmesi konusunda bilgi vermek amacıyla gönderildiği anlaşılan söz konusu belge, Azerbaycan'dan gelip Batı Anadolu'ya yerleşen en önemli Türkmen babalarından biri olan Geyikli Baba'nın; Inegöl ucuna göç ve yerleşiminden, dervişleriyle Bursa'nın fethine katılıp *Kızılkilise*'yi alması ve Orhan Gâzî ile tanışıp onun "*Babasultan*" köyü vakıf alanını kendisine bağışlamasına kadarki menkabevî yaşam öyküsünü de içermektedir. Geyikli Baba'nın "*müridleriyle içki içen heterodoks bir derviş olduğu*" iddiâsına dayanak yapılan satırlar da, belgede onunla Orhan Gâzî arasında yaşanan bir vak'anın içinde yer almaktadır.

Mûsâ Çelebi'nin aynı târihte, yâni 805/1403'te muhtemelen Bursa'daki nâibi ya da subaşı tarafından düzenlenen bu belge, eşit uzunlukta üç ayrı parça hâlinde günümüze ulaşmıştır. Belgenin ilk parçasında hikâye edilen "*Orhan Gâzî'nin Geyikli Baba'ya raki ve şarap göndermesi*" hadisesinin "kerâmet"ten başka bir anlam taşımadığı, yıllar önce belgenin devâmı neşredilerek ortaya konulmasına ve aynı mânâ Paris'teki anonim bir nüshaya da benzer ifâdelerle yansımaya rağmen; bu dönem Türkmenleri'nin göçebelikleri nedeniyle İslâmî ölçülere sıkı-sıkıya bağlı olmalarının imkânsız olduğu, o zamanlar "*bir*

² BOA, Ali Emîri Tasnifi, *Mûsâ Çelebi*, nr.: 1. Babaî şeyhlerine ait vakıflara ilişkin mülk-nâme ve vakıf işlemlerine dair kayıtların biraraya toplandığı 11 sayfalık, kapaksız uzun bir defterin iç sayfaları arasına konulmuş olan bu belgenin metni üç parça halinde kayda geçirilmiş ve devamına üslûp ve yazım özelliklerinden XIV-XV. yüzyıllara ait olduğu anlaşılan bir İlâhî'nin sözleri eklenmiştir.

³ Krş. Şahin Kılıç, "Musa Çelebi 1403'te 'Sultan' Oldu mu? Bizans ve Osmanlı Kaynaklarına Göre Yeni Bir Değerlendirme", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XIII/23 (2012), sy.: 2, s. 283-296. Osmanlı kaynaklarında Musa Çelebi'nin bu tarihte Bursa'da Sultan olup olmadığı konusunda yer alan belirsiz kayıtlar arasındaki problemi çözemediği bu makalesinde Kılıç, ilk kez "*Bizans kısa kronikleri*" olarak adlandırılan Grek ve Sırp takvimlerindeki ortak bilgileri de baz alarak, Mûsâ Çelebi'nin bu sırada kısa bir süreliğine de olsa Sultan'lığını ilân ettiğini, ancak daha sonra ağabeyi Emir Süleyman tarafından saltanatına son verildiğini doğru olarak tespit etmiştir. Bu kaynakların tenkidinden çıkan sonuca göre Mûsâ Çelebi, 9 Mart-18 Mayıs 1403 aralığında çok kısa bir süre Osmanlı tahtına geçmiş ve bildirimize konu olan Geyikli Baba ile ilgili belge de kendisine bu sırada gönderilmiş olmalıdır. Nitekim birazdan neşredebileceğimiz belgede, arızayı yazan kişinin Mûsâ'ya: "*Şikâr-ı hümayûnuñuzda buyurduğunuz...*" şeklindeki hitâbı da, Kılıç'ın "*Mûsâ Çelebi'nin Sultan'lığı*" tezini destekleyen, bu süreçte düzenlenmiş unik bir Osmanlı belgesine yansımış yegâne orijinal kayıt olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkmen babasının şarap içmesinin normal karşılandığını” gösteren kıssanın, zamanla Sünnileşen halk tarafından “kerâmet”e yorulduğu iddiâsıyla hâlâ sürdürülmek istenmesi; kuruluş devri Türkmen bey ve babalarından, fakihlerine ve tebaasına varıncaya kadar, bu dönemde tüm çevrelerde gerçekte nasıl bir dinî ve tasavvufî algının hâkim bulunduğu; Geyikli Baba’nın yetiştiği Bâbâi/Vefâî çevrelerinin râfizilik karşısında aslî durumlarının ne olduğu ve buna benzer diğer iddiâların dönemin kaynak ve belgeleri ışığında mercek altına alınmasını zarurî kılmıştır. İşte bu araştırma, belge üzerinden hâlâ devam ettirilmeye çalışılan bu tartışmayı ele alarak, Osmanlı Devleti’ni kuran ilk Türkmenler’in gerçek dinî ve mistik altyapısını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Resim 1. Bir İtalyan kaynağında yer alan Geyikli Baba gravürü.
Le Navigazioni et Viaggi Ella Turchia, fol. 210.

Cengiz İstilâsı Nedeniyle Batı Anadolu’ya Doğru Yaşanan Göç Dalgası ve Mâhân’dan Yola Çıkan Uç Türkmenleri’nin Dinî Altyapısı:

Osmanlılar’ın soyu, sosyo-kültürel yapısı ve dinî ve tasavvufî meselelere bakış açısı gibi konular hakkında XIX. yy.’dan beri ortaya atılan hipotezlerin ve spekülâtif iddiâların temelinde, onların çıkış noktası olduğu rivâyet edilen Horasan-Mâhân bölgesinde göçebe olarak yaşadıkları, bu nedenle şehir kültür ve medeniyetiyle bağdaştırılamayacak çok farklı bir altyapıya sâhip oldukları algısı yatmaktadır. Osmanlılar’ı ve rivâyetlerini küçümseyici yaklaşım, onların kroniklerindeki tasvirlerden bu mânâyı çıkarmakta ve istediği yönde kullanmakta herhangi bir sakınca görmezken, bu bilgilerin çağdaş kaynaklardan kontrolü noktasında nedense tam anlamıyla bir gevşeklik ve sessizlik içindedir.

Halbuki çağdaş İlhanlı tarihçisi Alâeddîn Ata Melik Cüveynî, bu tartışmalara ışık tutacak şekilde, *Tārîh-i Cihân-güşâ*’sında Osmanlılar’ın ve Batı Anadolu beyliklerinin ilk çıkış noktası olan Horasan ve Merv/Mâhân’da yaşayan Türkmenler’in o dönemdeki dinî, sosyal, siyâsî ve askerî hayatını aydınlatacak tasvirlerle yer vermiştir⁴. Onun bu tasvirleri, şimdiye kadar Şamanizm’den Heterodoksi’ye kadar, tarihî gerçeklikle bağdaşmayan pek çok asılsız iddiâyâ hedef yapılan Osmanlılar’ın gerçek dinî ve tasavvufî alt yapısını çözmemize yarayacak önemli ipuçları içerir.

Türkistan yakınlarında, Baba İlyas’ın çıkış yeri Horasan’a bitişik bir noktada yer alan Merv/Mâhân bölgesi, Cengiz istilâsından önce Türkmenler’in yoğun olarak yaşadıkları ve biraraya toplandıkları en önemli merkezlerinden biriydi. Cüveynî, Cengiz’in oğlu Tuli Hân Horasan ve Merv/Mâhân bölgesini istilâyâ yöneldiği sırada, burada Cendliler’le birlikte tam yetmiş bin Türkmen’in mevcut olduğunu ve başlarında kendilerine öncülük eden بوقا “-Buqâ” adlı bir Türkmen’in bulunduğunu söyler⁵. Onun, istilâdan önce burasının oldukça gelişmiş bir yerleşim noktası ve içindeki Türkmenler’in şehir kültürünü özümsemiş epeyce varlıklı kimseler olduğuna, hattâ büyük bir مسجد جامع “mescid-i cāmi”nin منبر “minber” inden kendilerine vaaz edip fetvâ ve-

⁴ Alâeddîn Atâ Melik Cüveynî, *Tārîh-i Cihân-güşâ*, I, Bibliothèque Nationale, Supp. Persian, no. 205, vr. 33a-37b; Mîrzâ M. Kazvînî nşr., I, Leiden/London 1912, ss./pp. 112-132.

⁵ Krş. Cüveynî, *a.g.e.*, I, vr. 34^a/st. 24 - 34^b/st. 9; Kazvînî nşr., I, ss./pp. 120-121

ren *Şeyhü'l-İslâm Şemsü'd-dîn Hârişî*” adında bir Şeyhü'l-İslâm'ları ile, adâlet işlerini gören bir قاضی “*kāḍī*”larının dahi mevcut bulunduğuna yönelik betimlemeleri, kısa bir süre sonra kâhir ekseriyeti Batı Anadolu'ya göç edecek olan bu Türkmen kitlesinin, iddiâ edildiği gibi şehir kültür ve medeniyetini, İslâmî ritüelleri, tasavvuf geleneğini ve onun gereklerini bilmekten uzak, göçebeliliği kökten yaşam tarzı olarak benimsemiş bir taşra toplumu olmadıklarını gözler önüne sermektedir⁶.

XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Cengiz istilasıyla başlayan yıkım süreci daha sonra uzun yıllar etkisini sürdürecektir; XIV. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar uzanan süreçte İran, Horasan ve Azerbaycan bölgesinden çok sayıda Türkmen'le birlikte, onlara tasavvufî konularda rehberlik eden Türkmen şeyhleri, abdalları ve babaları da müridleri ve dervişleriyle Batı Anadolu coğrafyasına göç ederek, Tatar fitnesinden uzak ve emniyetli bir bölge olan uç taraflarına yerleşeceklerdir.

Resim 2. İlhanlı tarihçi Alâ'eddin Ata Melik Cüveynî'nin *Tārīḫ-i Cihān-gūšā*'sında, Cengiz istilâsı sırasında Merv/Mâhân bölgesinde Buka'ya tâbî yetmiş bin Türkmen'in göçten önce gelişmiş şehir kültürüne yönelik bir yaşantılarının olduğunu ve buna paralel olarak câmiide vaaz veren bir Şeyhü'l-İslâm'ları ile adâlet işlerini görecektir bir kadınlarının bulunduğunu açıkladığı çağdaş kayıtları. *Bibliothèque Nationale, Supp. Persian, nr.: 205, vr. 34b, st. 8-9.*

Geyikli Baba'nın İnegöl Ucuna Gelip Yerleşmesi:

Üzerinde duracağımız tartışmalı belgenin, daha önce birkaç kez neşredilen ilk parçasında yer alan bilgilerden; Geyikli Baba'nın Osmanlı coğrafya-

⁶ Krş. Cüveynî, *a.g.e.*, I, vr. 34^a/st. 22 - 34^b/st. 27; Kazvî'nî nşr., I, ss./pp. 120-122.

sında yerleştiği ilk bölgenin Osman Gâzî'nin 699/1300 yılı civârında ele geçirdiği İnegöl'le, uzun bir kuşatmadan sonra 722/1322 yılında fethedilen Bursa⁷ şehri arasında, fetihten önce Bizans-Osmanlı serhaddini belirleyen güneydoğu yönündeki en uç sınır noktasında, Keles yakınlarındaki “Kızılkilise” (*Kemâliye*) sınırı olduğu anlaşılmaktadır. Onun bu coğrafyaya gelişi de hemen aynı tarihlerde olmalıdır⁸. Belgedeki ifâdelerin coğrâfî analizi; onun dervişleriyle birlikte Hoy'dan geldiği zaman, ilkin Bizans ucundaki bu bölgenin İnegöl'e bakan sırtlarına ulaştığını ve burayı üs edinip, Kızılkilise hudûdundan Bursa-kuşatmasına katıldığını ortaya koymaktadır. Sınırdan taarruza geçen Geyikli Baba, bölgedeki yerleşik Rumlar'la bizzat savaşmış; gazâ yoluyla kilise ve civarını çevreleyen Rum yerleşkesini almıştır.

Orhan Gâzî'nin önde gelen kumandanlarından Turgut Alp de Geyikli Baba'nın has müridleri arasında yerini almıştı. Bir görgü şahidi olan Orhan Gâzî'nin imamı İshak Fakih'in anlatılarını tâkip eden Âşık Paşa-zâde'nin naklettiğine göre; Orhan Gâzî Bursa'yı fethedip burada bir imâret inşa ettirdikten sonra bölgedeki dervişleri teftiş ettirmeye başlamıştı. Bu sırada “*EyNEGöl yöresinde, Keşîş tağı arasında bir niçe dervîşler gelüb, anda maḳām tutmuş*” olduğunu iştmiş⁹ ve bunlar arasında, dağlarda Geyiklerle dolaşan Geyikli Baba'nın varlığını dikkatini çekmişti.

Resim 3. Geyikli Baba'nın Bursa kuşatması sırasında fethettiği Kızılkilise'nin kalıntılarının yer aldığı Kemâliye köyü. *Keles/Bursa.*

⁷ Bursa'nın bu tarihte fethedildiğini gösteren çağdaş tarihî kanıtlar için, bk. H. Yılmaz, “Bursa Fethine Yönelik Yeni Yaklaşımlar ve Bursa'nın Gerçek Fetih Tarihi”, *Şehir & Toplum*, sy.: II (Haziran 2015), s. 61-73.

⁸ Erken Osmanlı tarihî takvimleri ve Bizans kroniklerinin esasını teşkil eden Grek kronoloji listelerinde, Bursa kalesinin 722/1322 yılı baharında fethini müteâkip, çevresindeki fetihlerin iki yıl daha devam edip 724/1324'te tamamlandığını gösteren kayıtlar yer alır. Bu kayıtlar konu hakkında kaleme alacağımız yeni bir makalede yayınlanacaktır.

⁹ Âşık Paşa-zâde, *a.g.e.*, vr. 73^b, st. 1-3.

Bursa'nın fethi yıllarında ak sakallı bir pîr olan Turgut Alp, Sultan Orhan'ın Uludağ çevresindeki dervişleri teftiş ettirdiğini haber alınca: “*Benüm köylerüm yanında bir nice dervîş gelüp muķm oldu. Aralarında bir dervîş vardır; gâh gâh varur tağda geyiceklerle gezer bir nice gün ve hayli mübârek kişidir!*” diye özellikle Geyikli Baba’dan söz etti¹⁰. Turgut Alp’ten bu haberi işiten Orhan Gâzî, etrafındakilere: “*Aceb kimüñ müirdlerinden? Varun kendüden soruñ!*” deyince Baba’yı bulup kendisine sordular; “*Baba İlyâs müirdiyiken, ..Seyyid Ebû'l-Vefâ tarîkındanin!*” diye cevap verdi. Orhan Gâzî bu söz üzerine Geyikli Baba’yı yanına çağırdı, ancak gelmediği gibi: “*Sakın ol Hân dahı gelmesün!*” diye haber gönderdi. Orhan Gâzî: “*Ney’içün gelmez ve beni dahı ney’içün kıomaz?*” diye sordu; bu kez Sultân’a: “*Dervîşler göz ehilleri olurlar; [vakıt] gözedürler. Dahı vaktında varurlar kim du âları makbûl olına!*” cevâbını verdi¹¹.

Aradan uzun bir süre geçmeden, bir gün Geyikli Baba beklenmedik bir anda Bursa kalesi içindeki Beg-sarayı’na gelerek, sarayın iç avlu kapısının arka tarafına bir kavak fidanı dikmeye başladı. Orhan Gâzî durumu haber alınca derhâl saraya geldi, fidanı duvarın arkasına dikilmiş hâlde görünce, Baba ona: “*Teberrûkmüz olduķcadur; dervîşlerüñ du âsı saña ve nesliñe makbûldür!*” diyerek sebebini açıkladıktan sonra Sultan Orhan’a duâ edip oradan ayrıldı. Orhan Gâzî daha sonra Baba’yı yaşadığı yere kadar gidip bizzat kendisi ziyaret ederek: “*Bu Eynegöl nevâhisiyle senüñ olsun!*” dedi, fakat Baba: “*Bu milk ü mâl Hakk’uñdur; ehline virür; biz anuñ ehli degülüz!*” diyerek bu teklifi reddetti. Orhan: “*Ya ehli kimlerdür?*” deyince: “*Hakk Te âlâ dünyâ mülkini sizüñ gibi Hân’lara ısmarladı, mâlî dahı mu âmele ehline ısmarladı kim, kullarum bir-biriyle meşâlihin göreler. Bizlere gün yigi, naşîb olan rızık dahı yigi!..*” cevâbını verdi. Fakat Orhan Gâzî teklifinde ısrâr edip: “*Dervîş! N’ola benüm sözümi kabûl itseñ?*” deyince, bu kez ricâsını kırmayarak: “*Şu karşıda tûran depacükden berü yircügez dervîşlerüñ havlusı olsun!*” dedi. Orhan Gâzî bu sözü işitince Baba’nın duâsını alıp saraya döndü¹².

Orhan Gâzî’nin Geyikli Baba’ya İnegöl’de bağışladığı Babasultan köyü vakfına ilişkin arşiv kaydı, Hüdâvendigâr Livâsı’na ait 859/1455 tarihli

en eski vakıf defteri olan *Kirmastî Defteri*’ne, onun bir Bâbâî şeyhi olduğunu vurgulayacak şekilde: “*Ķarye’-i Bâbâyiler ki, vakfdur, Orhân Beg’den Baba’ya. Şimdi Saķa-oğlı MuĶammed taşarruf ider.*” ifâdeleriyle yansımıştır¹³.

Resim 4. Geyikli Baba’nın avlusuna kavak fidanı diktiği Bursa / Beg-sarayı’nın ana giriş kapısının 1847 yılındaki durumunu gösteren gravür.

Geyikli Baba Hakkındaki Belge ve Orhan Gâzî’nin Baba’ya Rakı & Şarap Gönderme Vak’ası:

Talebeleriyle birlikte Bursa’nın fethine bizzat katılmış olan ve Kızıl-kilise’nin fethinde büyük yararlılıklar sağlayan Geyikli Baba ile Orhan Gâzî arasında meydana gelen ilginç bir vak’a XV. yüzyılın başlarında düzenlenen bir Arşiv belgesine yansımıştır. Bu belgenin, başından Orhan Gâzî’nin Geyikli Baba’ya “*iki yük arākî (rakı)*” ve “*iki yük şarāb*” gönderdiğini anlatan cümleye kadarki kısmı 1922’de ilk kez Hilmi Ziyâ Ülken tarafından yayınlanmıştır¹⁴. Anadolu’daki dinî/ruhî altyapının oluşumunu, Râfîzî asıllı olduğunu imâ ettiği Türkmen babalarına odaklandiran Ülken, makâlesinde Barak Baba’nın İslâm inancına muhâlif gözüken birtakım söz ve icraatlarını sıraladıktan hemen sonra Geyikli Baba kıssasına geçiş yapmış ve hakkındaki belgeyi tam da Sultan Orhan’ın Baba’ya rakı-şarap gönderdiğini anlatan ilk parçasının bittiği cümlede-kesip: “*Veşîķa burada Ķarāb olmuş ve cümle nākış kalmışdır.*” diyerek yarıda bırakmıştır¹⁵.

¹³ Krş. BOA, TTD, nr. 16016, s. 18-19. Ayrıca bk. BOA, TTD, nr.: 166 (Mücmel Defter), “*Ķarye’-i Geyikli Baba*”, vr. 109; Ö. L. Barkan - E. Meriçli, *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri*, c. I, Ankara: TTK yayınları, 1988, s. 110.

¹⁴ Hilmi Ziyâ Ülken, “Anadolu’da Dînî Rûhiyât Müşâhedeleri”, *Mihrâb Mecmû’ası*, sy.: XIII-XIV (1340/1924), İstanbul, s. 447.

¹⁵ H. Ziya Ülken, *a.g.m.*, s. 447.

¹⁰ Âşık Paşa-zâde, *a.g.e.*, vr. 73^b, st. 10-12.

¹¹ Âşık Paşa-zâde, *a.g.e.*, vr. 73^b, st. 12 - 74^a, st. 12.

¹² Âşık Paşa-zâde, *a.g.e.*, vr. 74^a, st. 12 - 75^b, st. 2.

Ülken'e göre bu belge, içerdiği bu şaşırtıcı derecede ilginç ve haddinden fazla hoyrat îâmârla, yalnız Geyikli Baba'yı Râfîzî inanışa ve heterodoks anlayışa sahip bir Türkmen babası yapmakla kalmaz; okuyanları, açıkça bu tür şeyleri normal karşılayan Sultan Orhan'ın da aynı inanç üzerinde bulunduğunu kabullenmeye zorlar. Dolayısıyla ilk Osmanlılar'ın dinî ve tasavvufî kökenini incelemek amacıyla kaleme alınmış daha sonraki birkaç çalışmanın da dayanağı ve ilham kaynağı olan bu belgeyi, kuruluş tarihinin bu yönünü aydınlatmak adına dikkatle mercek altına almak gerekmektedir.

Ülken, bundan sonrasının okunamayacak durumda olduğunu belirttiği Geyikli Baba hakkındaki bu "*harâb olmuş*" belgeyi, "*nâkış kaldığını*" söylediği yere kadar aynen şu cümlelerle aktarmıştır:

"Kutbu'l-ârifîn Şeyh Geyiklü Baba Hôy'dan gelmişdür. Bir ulu geyige binüb gelmişdür, geyikler kendüye musahhar imiş, gâlib Eyneğöl'de mekân dutmuş. Merhûm Sultân Orhân pâdişâh hazretleri'nün Burûsa fethinde merhûm Orhân pâdişâh ol kal'ayı feth iderken, kutbu'l-ârifîn Şeyh Geyiklü Baba dahı ol cânibde üç yüz altmış kapulu bir kilisâ varmış, 'Kızıl kilisâ' demekle meşhûr imiş; ol kilisâ'ı kendüler feth itmişler. Ceng iderken bir kestâne ağacı varmış; cengi ider idermiş, ol kestâneye vardukda ol kestâne yarılıb Baba'yı saklar imiş, kâfirler arar bulamazlar imiş. Şabâh gine çıkub ceng iderd; erenlerle, bu nev'-ile alınmışdur. O zamânda Hazret-i Orhân pâdişâha şöyle de haber vermişler ki: '*Hôy'dan bir er gelüb, ulu geyige binüb Kızıl kilisâ'yı aldı!*' Ve bu cevâbı vermişler; virdüklerinde merhûm Orhân pâdişâh: '*Baba mey-hördur*' diyü iki yük 'arâkî ve iki yük şarâb gönderüb, Baba dahı yanındaki Bâlum Sultân ile..."¹⁶

Ülken'e göre; vesika işte tam bu cümleden sonra dağılmış ve anlatılan vak'a yarım kalmıştır. Fakat buna rağmen o, yarım kaldığını söylediği bu belgeyi, sonunu beklemeye ihtiyaç duymaksızın, Geyikli Baba'nın ve muhâtabı Sultan Orhan'ın râfîzî temelli bir din ve heterodoksi kökenli bir tasavvuf anlayışına sâhip olduğunu çağrıştıracak yönde mânâlandırmaktan da geri kalmamıştır. Ülken'in, kökenini ve bilimsel etikliğini birazdan mercek altına alacağımız belge hakkındaki bu iddiâsından yola çıkan kimi araştırmacılar da, hakkında hiçbir araştırma yapma gereği duymadan bu kayıtları; kuruluş devrindeki tüm Abdalân-ı Rûm'un, Türkmen babalarının, Osmanlı Devleti'ni kuran Türkmen

¹⁶ H. Z. Ülken, *a.g.m.*, s. 447.

halkın ve kurucu hânedânın İslâm anlayışlarının, XVI. yüzyılın dogmatik, katı ve hoşgörüsüz İslâm'ından uzak, gevşek ve esnek bir yapıya sâhip olduğu şeklinde yorumlamışlardır.

Ülken'den sonra bu görüşü akademik câmia nezdinde temellendirmeye çalışan araştırmacıların başını Irène Mélikoff çeker¹⁷. Mélikoff, bir tahminden öteye geçmeyen iddiâlarını Hilmi Ziyâ Ülken'in yarım bir şekilde naklettiği yukarıdaki arşiv belgesiyle delillendirmeye çalışarak aynen şöyle der:

"Babalar İslâm kisvesi altında eski törenlerini sürdürüyorlardı: ... Alkollü içki kullanımına gelince: İlk Osmanlı tarihlerinden öğrendiğimize göre Orhan Gazi, Geyikli Baba'yla çokiye ilişkiler içindeydi; Geyikli Baba, dervişleriyle Bursa'nın fethine katılmıştı ve Orhan Gazi 'Baba'nın içki içme alışkanlığı vardır' gerekçesiyle, kendisine şarap gönderilmesini istemişti. Bu olay, torunlarının medresesinden çok, Türkmen babalarına yakın olan ilk Osmanlı sultanlarının hoşgörü anlayışını ve tutucu olmayan tavırlarını çarpıcı biçimde göstermektedir."¹⁸

Mélikoff'un bu yorumunun tarihî gerçeklikle ne kadar bağdaştığı, birazdan Ülken'in yayınladığı belgenin devâmı ibraz edildiğinde görülecektir.

Kuruluş dönemindeki tasavvufî ekoller ve zümreler üzerindeki çalışmalarıyla tanınan Ahmet Yaşar Ocak da, Mélikoff'un ortaya attığı yukarıdaki iddiâyı daha farklı yorumlarla yeniden gündeme getirerek şöyle demiştir:

"Osmanlı beylerinin Sünnî İslamının 16. yüzyılın katı ve hoşgörüsüz İslamı olmadığını unutmamamız gerekir. Osmanlı Beyliği'nin dini ideolojisi bu dönemde, yani 14. yüzyılda, bir Türkmen uç beyliği olarak, sade, popüler, henüz medreselerin dogmatik İslamının egemenliği altına girmemiş bir İslam anlayışına dayanıyordu. Profesör Mélikoff'un araştırmalarının gösterdiği gibi, bu ideoloji, Abdalan-ı Rum'un dini anlayışına uygun düşen hoşgörülü ve esnek özelliklere sahipti. Bu hoşgörü anlayışı ilk Osmanlı beyleri döneminin belirgin bir

¹⁷ Irène Mélikoff, "Un Ordre de derviches colonisateurs: Les Bektachis", *Mémorial Ömer Lütfi Barkan*, Paris 1980, s. 156-167.

¹⁸ Krş. a.mlf., "İlk Osmanlıların Toplumsal Kökeni", "*Osmanlı Beyliği (1300-1389)*" içinde, ed.: Elizabeth A. Zachariadou, İstanbul 1997, s. 151.

özelliğidir. Bize daha kesin bir fikir verebilecek tarihsel bir kanıtımız var: Bu olay, Orhan Bey ve Geyikli Baba arasında geçmiştir ve H.Ziya Ülken tarafından 1924'te yayımlanmış bir belgede yer almıştır. Bu belgeye göre Orhan Bey, Kızılkilise'nin fethine katkıları nedeniyle Geyikli Baba'ya ödül olarak şarap ve rakı göndermiş; çünkü Geyikli Baba ve müritleri şarap içerlermiş. ...15. ve 16. yüzyıl sultanları ve ulemasının hiçbir zaman kabul etmeyeceği ve hoşgörmeyeceği bu tavır, dönemin bir Türkmen uç beyliğinin toplumsal-kültürel, toplumsal-dini durumu bilindiğinde anlaşılabilir bir tavidir.”¹⁹

Hilmi Ziya Ülken'in, peşinen Geyikli Baba'nın gevşek İslâm anlayışına, yâni “heterodoksi”sine kapı açacak şekilde yorumladığı bu belge parçası, onun “*rakı-şarap müptelâsı, heterodoks*” bir kimliğe sâhip olduğunu ispatlamak için acabâ tek başına yeterli midir? Ülken ve onun öğretisine odaklanan diğer iki araştırmacının iddiaları, geniş bir perspektiften bakıldığında XIV. yüzyıl Osmanlı hükümdarlarının ve Türkmen halkının, Sünnîlik'ten uzak bir dinî ve tasavvufî inanışa sahip oldukları, bu nedenle sonraki devirlerdeki gibi dinî hükümleri umursayan bir altyapıya sahip olmadıklarını vâzetmektedir. Bu nedenle işin aslını tarihî açıdan objektif ve doğru bir şekilde tespit edebilmek için, öncelikle bu dönemde Osmanlı coğrafyasında gerçekten “*Râfîzîlik*” veya “*gevşek Sünnî*”liğe dayalı bir dinî ve mistik anlayışın hâkim olup-olmadığı konusunu çağdaş materyaller ışığında masaya yatırmamız gerekecektir.

Orhan Gâzî ve Çevresindeki Fakihlerin “Râfîzî”liğe ve “Heterodoks” Çevrelere Bakış Açısı:

Osmanlı Devleti'nin kuruluşu meselesinde olduğu gibi; bu devirde hâkim olan dinî ve Tasavvufî anlayışın içeriği hakkında da tartışmalı görüşler öne sürmüş olan, Zeki Velidi Togan, Mehmed Fuad Köprülü, Halil İnalcık ve Umar Ö. Ofraz'ın başını çektiği bir grup araştırmacı, Osman Gâzî ve Orhan Gâzî dönemlerinde Türkmenler arasında -bilinenin aksine- Sünnî bir anlayış yerine, onların “*Türkmen*” kimliklerine -sözde- daha uygun olan “*Râfîzî*” anlayışın hâkim olduğunu öne sürmüşler ve onların mistik altyapısını da peşinen bu hipotezin içine dâhil etmişlerdir.

¹⁹ Krş. A. Yaşar Ocak, “Osmanlı Topraklarındaki Sufi Çevreler ve Abdalan-ı Rum Sorunu (1300-1389)”, *Osmanlı Beyliği*, ed.: Elizabeth A. Zachariadou, İstanbul 1997, s. 172.

Bununla birlikte Ahmet Yaşar Ocak, farklı çevreler tarafından 1990'lar-dan beri öne sürülen bu iddiâ hakkında: “*Söz konusu bu iddia sosyolojik ve tarihsel olarak tamamıyla mesnetsizdir; çünkü hem anakronik hem ahistoriktir.*” diyerek²⁰, târihî ve kronolojik açıdan tutarsızlığını isâbetle dile getirmiş ve “*Hakikatte ilk Osmanlı sultanlarının Alevi olmadığına iki örnek*” olarak; Orhan Gazi'nin 1331'de İznik'te açtığı medresenin Sünnî eğitim vermesini ve ilk müderrisinin İbn Arabî ekolünü takip eden Dâvud-ı Kayserî olmasını göstermiş; ayrıca Yıldırım'ın dâmâdının Buhara'lı bir Kübrevî şeyhi olan Emir Sultan oluşunun da onların Sünnîliğine delil teşkil ettiğini açık ve net bir ifâde ile belirtmiştir²¹.

Prof. Dr. Halil İnalcık ise, kapıkulları ile yayaları birbirinden ayırmak için Orhan Gâzî döneminde gerçekleşen “*kızıl börk*” uygulamasının ortaya çıkışını bile bu anlayışa dayandırarak²², bu konudaki görüşlerini tamamen ifrata varırmıştır. Sonuç itibâriyle, hiçbir delile dayanmayan zorlama birtakım yorumlarla “*Geyikli Baba'ya rakı ve şarap göndermeyi tuhaf karşılamayan*”, sözde sonraki asırların katı ve tutucu dinî yaklaşımlarından uzak, ulemânın etkisiyle dinî değerleri ve tasavvufî ritüelleri umursamayan, Râfîzîliğe ve Heterodoksi'ye daha meyyâl bir Orhan Gâzî portresi ortaya çıkmıştır.

Osmanlı Devleti'ni kuran Türkmenler'in Râfîzî kökenli oldukları iddiâsı, en az Gibbons'un, Giese tarafından kesin delillerle bertaraf edilen “*Şamanizm*” iddiaları kadar gülünçtür. Bu gibi iddiaları ortaya atanlar, bu dönemle ilgili yegâne bilgi kaynağının “*XV. yüzyılda yazılmış kroniklerdeki asılsız rivâyetlerden ibâret olduğu*” masalına fazlasıyla inanmış gözükmektedir. Hattâ kuruluş devri ile ilgili bu rivâyetleri asılsız ve tatminden uzak sayan, akademik câmia ile hiçbir ilgisi olmayan kimi spekülâtorler, geride başka hiçbir materyal bulunmadığı zannının verdiği rahatlıkla, bu devrin kadîm tarihini kendi ideolojileri doğrultusunda, istedikleri gibi şekillendirip “*yeniden yazabilecekleri*”ni zannetmişlerdir.

Oysa bu dönem Türkmenleri'nin hem siyâsî ve sosyal yapısını, hem

²⁰ Haşim Şahin, *Ahmet Yaşar Ocak Kitabı: Arı Kovanına Çomak Sokmak*, İstanbul: Timaş Yay., 2014, s. 395

²¹ Haşim Şahin, *a.g.e.*, s. 396.

²² Krş. Halil İnalcık, “Son Araştırmalarla Ertuğrul Gâzî'nin Gerçek Hikâyesi”, *NTV Tarih Dergisi*, sy.: XV (Nisan 2010), s. 57.

de dinî ve tasavvufî anlayışlarını çözmemize yarayacak sınırlı sayıdaki çağdaş materyaller, bu konuda kalem oynatanların asılsız iddîalarını tamamen çürütecek kesin kanıtlar içermektedir. Bunlardan biri, XIV. yüzyılın ikinci çeyreğinde Batı Anadolu’yu gezmiş ve Orhan Gâzî’nin beylik topraklarını da ziyâret etmiş olan ünlü Tanca’lı seyyah İbn Battûta’nın *Seyâhat-nâme*’sine kaydettiği bilgilerdir.

İbn Battuta, *Tuhfetü’n-Nüzzâr* adını verdiği seyâhat-nâmesinde, başta “*Türkmen hükümdarlarının en büyüğü ve en güçlüsü*” olarak nitelendirdiği Orhan Gâzî olmak üzere, Batı Anadolu ucunda ve sâhil kıyılarında hüküm süren beylik yöneticilerinden ve idâreleri altındaki Türkmenler’den hiçbirinin Râfîzî ve Sünnîlik dışı diğer mezheplere mensup olmayıp, istisnâsız hepsinin İmâm-ı A’zam Ebû Hanîfe’nin mezhebine sıkı sıkıya bağlı olduklarını açıkça dile getirerek şöyle demiştir:

و جميع أهل هذه البلاد على مذهب أبي حنيفة - رضي الله عنه - مقيم على السنة ، لا قدر فيهم ولا رافضي ولا معتزلي ولا خارجي ولا مبتدع . وتلك فضيلة خصهم الله تعالى بها ، ألا أنهم يأكلون الحشيش ولا يعيبون ذلك .

“Bu beldelerdeki halkın hepsi Ebû Hanîfe -rağıya’llâhu ‘anh-in mezhebi üzerindedir, Sünnîliğe sıkı sıkıya bağlıdır. Aralarında Kaderî, râfîzî, mu’tezilî, hâricî ve mübtedi’ bulunmaz. Allâhu Te’âlâ onunla ilgili bu fazîleti onlara tahşîş etmiştir. Yalnız onlar haşhaş çiğnerler ve bunda herhangi bir sakınca görmezler.”²³

İslâm’ın esaslarını ve Sünnîlik’le Râfîzîlik arasındaki farkı çok iyi bildiğinde şüphe olmayan İbn Battuta, bu konuda ortaya atılan muhâlif varsayımların ve spekülâtif yaklaşımların tam aksine, bir görgü şahidi olarak yaşantılarını gözleriyle gördüğü Osmanlılar’ın ve diğer Türkmen halkın *مقيم على السنة* “-Sünnîliğe sıkı sıkıya bağlı olduklarına” tanıklık etmiş ve onların bu “*Sünnet’e riâyetkâr*” yaşamlarında *يأكلون الحشيش* “haşhaş çiğnemeleri” dışında İslâm’ın hükümlerine aykırı tek bir fiillerini görememiştir. Dolayısıyla onun bu izlenimleri, aynı tarihlerde Geyikli Baba’ya atfedilip, belgede ve kronikte mâhiyeti açıkça belirtilen klasik kerâmet öğelerini “heterodoksi” ile bağdaştırmayı haklı gösterecek “*İslâmî dogmalardan uzak*” bir Türkmen inanç ve yaşantısının da, bu devir Osmanlı ve Batı Anadolu Türkmenler’i arasında hiçbir zaman vâir olmadığı açık ve net bir ifâdeyle te’yid etmektedir.

²³ İbn Battuta, *Tuhfetü’n-Nüzzâr fî Ğarâ’ibü’l-Emşâr ve’l-‘Acâ’ibü’l-Esfâr*; Beyrut, ts., s. 283-284.

Ünlü seyyah ziyâret ettiği Türkmen hükümdarları ve halklarının Sünnîliğe ve Hanefî içtihadına bağlılıklarını övgüyle dile getirirken, onlardan hiçbirini bundan istisnâ etmemiş; hattâ tam tersine, bir görgü tanığı olarak tek bir tânesinin bile bu fırkalara tâbî olmadığına özellikle şahidlik etmiştir²⁴. İbn-i Battuta’nın ziyâret ettiği beldeler arasında Osmanlı coğrafyası da yer aldığına göre, Osmanlılar’ın çekirdeğini oluşturan ilk Türkmenler’in de Sünnî oldukları ve İmâm-ı A’zam Ebû Hanîfe’nin mezhebine bağlı bulundukları şüphe götürmez bir gerçektir. Sırf ideolojik nedenlerle bunun aksi yönde ortaya atılan her türlü iddîa ise asılsız birer spekülasyon ve çarpıtmadan ibârettir.

Nitekim ilk Osmanlılar’ın, kurucu hükümdar zamânından beri Râfîzî oldukları iddîasını ortadan kaldıracak bir başka önemli belge, Osman Gâzî’nin son hastalığı sırasında, 723 Rebî’u’l-evvel’i/1323 Eylül ayında düzenlenen Asparuça Hâtûn Vakfiyesi’dir²⁵. Vakfiyede, Gemlik taraflarında bağışladığı birkaç köy hakkında Osman Gâzî’nin gelini Asparuça Hâtûn’la, torunu İbrâhîm Beg arasında çıkan bir anlaşmazlık Kite kadısı huzûrunda dâvâ edilirken, Osmanlılar’ı kuran ailenin Sünnî bir mezhep olan Hanefî mezhebine bağlı olduklarını gösterecek şekilde, Orhan’ın eşi Asparuça ile büyük oğlu İbrâhîm arasında şu konuşmaların geçtiği nakledilmiştir:

ثم ان الواقف مومى اليها - العمر الله تعالى - لما امت المذكوره على نسق المقرر المزبور والختمت احوالها على شرط المحرر المذكور سلمتها كلها الى ابنها العز المشار اليه ابراهيم بك بحملتها تسليماً وتفويضاً معتبرياً شرعاً ارادت انه ترجع عن هذه الوقف وتردده الى الملكيت كما كان اولاً تمسكة بعد من لزوم الوقف على قول الامام الفهم الاعظم - رحمة الله عليه -

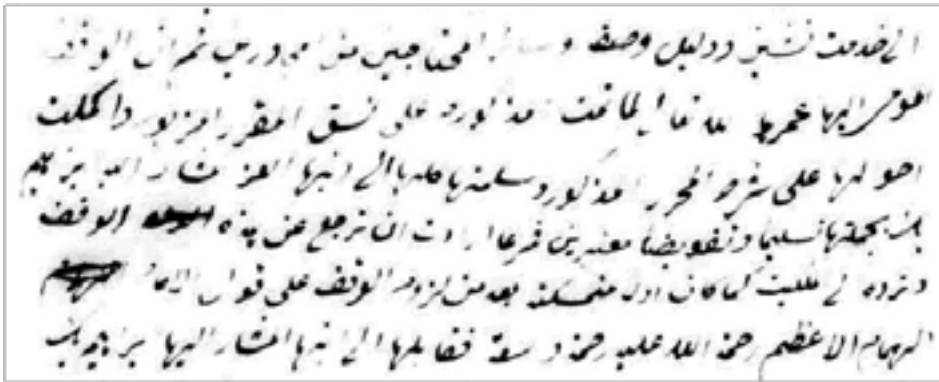
“Daha sonra -Allâh’ömrünü uzun eylesin- adı geçen vâkıfe (Asparuça Hâtûn), kaydı muqarrer olan kurallar çerçevesinde sözlerini tamamlayarak, büyük oğlu müşârun-ileyh İbrâhîm Beg’e, tahrîr olup zikri geçen şart üzerine külliyyen teslim ettiği ahvâlleri hitâma erdirip, cümlesinin Şer’an mu’teber şekilde kendisine teslim ve tefvîz edilmesini; İmâmü’l-fihâmu’l-A’zam -rahmetu’llâhi ‘aleyh-in vakfın lüzûmundan sonra tekrar tutulabileceğine dâir kavli üzere, bu vakıftan

²⁴ İbn-i Battuta Anadolu beyliklerine tahsis ettiği son bölümde bu konuyla ilgili ilginç bir de anısına yer verir. Ünlü seyyahın «*حكاية الروافض وأكل الأرنب*» (*Râfîzîler ve tavşan yeme hikâyesi*) başlığı altında anlattığı olay, yukarıda aynı mezhebe mensup olduklarına şahidlik ettiği bu coğrafyadaki Türkmen halkın, o sıralarda râfîzîliğe ve onların Sünnet’e muhâlif âdetlerine karşı duydukları antipatinin çarpıcı bir örneğini teşkil eder. Krş. İbn Battuta, *a.g.e.*, s. 320.

²⁵ Ankara Millî Ktp. *Bursa Şer’iyye Sicilleri*, nr.: 4121, vr. 82^a-83^b.

dönmeyi ve onu eskiden olduğu gibi tekrar mülkiyete dönüştürmeyi istedi.”²⁶

Orhan Gâzî'nin, hakkında çok az şey bildiğimiz ikinci eşi Asparuçâ Hâtûn'un hâl-i hazırda müslüman olduğu ve oğullarıyla birlikte Sünnî bir mezhep olan İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin yoluna bağlı oldukları bu belgelerden ve çağdaş kayıtlardan açıkça anlaşılmaktadır. Vakfiyedeki bu satırlar, Osman Gâzî ve diğer hânedan üyelerinin Ehl-i Sünnet itikâdî üzere bulunuklarını ortaya koyan en eski çağdaş belge olma niteliği taşımaktadır.

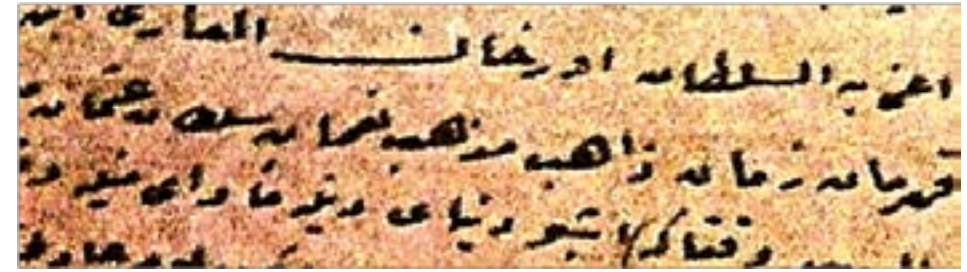

Resim 5. 723/1323 yılı Eylül ayında Osman Gâzi'nin gelini Asparuç Hatun'la torunu İbrâhîm Beg arasında yaşanan tartışmada Ebû Hanîfe'nin içtihadına başvurduklarını gösteren vakıf belgesi. *Ankara Milli Ktp. Bursa Şer'îyye Sicilleri, nr.: 4121, vr. 83, st. 11-16.*

Bu mânâyı daha da kesinleştirecek şekilde, kurucu hükümdar Osman Gâzî'nin, asıl adı “*Nu'mân*” olan Ebû Hanîfe'nin mezhebine mensup olduğunu gösteren diğer bir önemli belge, Orhan Gâzî'nin Bursa'daki vakıfları adına Cemâziye'l-evvel 761/Haziran 1360'ta düzenlenen Orhan Gâzî vakfiyesinde yer alan ifâdelerdir. Vakfiyede Orhan Gâzî, asrının klasik saltanat unvanlarıyla anıldıktan sonra, babası Osman Gâzî de devâmında yer alan satırlarda: قهرمان ذاهب مذهب نعمان سلطان عثمان “*Qahramân-ı zamân, zâhib-i Mezheb-i Nu'mân Sultân 'Osmân*” vasıflarıyla anılmıştır²⁷. Buradaki ذاهب مذهب نعمان “*zâhib-i Mezheb-i Nu'mân*” = “*Nu'mân (Ebû Hanîfe)'nin mezhebinin yolcusu*” ifâdesi; İbn Battûta'nın vafsettiği tüm Türkmen beyleri gibi, Osman Gâzî'nin de Hanefî mezhebine mensup olduğunun açık ve kesin bir kanıtıdır.

²⁶ Ankara Millî Ktp. *Bursa Şer'iyye Sicilleri*, nr.: 4121, vr. 83^a, st. 11-16.

²⁷ VGMA, *Pâdişah Vakıfları*, Defter: 574/43, s. 99, st. 13; TİEM, nr.: 2203, s. 4, st. 3-4.

Resim 6. Orhan Gâzî'nin 761/1360 tarihli vakfiyesinde babası Osman Gâzî'yi “*zâhib-i Mezheb-i Nu'mân*” = “*Ebû Hanîfe'nin mezhebinin yolcusu*” olarak vasıflandırdığı satır. *VGMA, Pâdişah Vakıfları, Defter: 574/43, s. 99, st. 13.*

Osman Gâzî'nin Sünnî bir mezhep olan Hanefî'liğe mensup olmasının doğal bir sonucu olarak oğlu Orhan'ın da bu mezhebe mensup olduğunu, Râfîzîlik ve diğer irtidat yollarından tamamen uzak durduğunu gösteren çağdaş materyaller mevcuttur. Yukarıda gösterdiğimiz üzere çağdaşı İbn Battuta, onun diğer Türkmen Sultanları ile birlikte *“Ebû Hanîfe'nin mezhebi üzere olduğu”*nu ve *“Sünnîliğe sıkı sıkıya bağlı bulunduğu”*nu açıkça dile getirdiği gibi; kendisi de 724/1324'ten beri Bursa'da bastırıldığı sikkelerin dört kenarına, Kelime-i Tevhid'in etrafını çevreleyecek şekilde, Râfîzîler'in reddettikleri ilk üç halîfe-nin adını tertip sırasına göre darp ettirmiştir²⁸.

Resim 7. Orhan Gâzî'nin ön yüzünde, Kelime-i Tevhîd'in etrafına dört halifenin adlarını darp ettirmiş olduğu 727/1327 tarihli akçası. *Yapı Kredi Bankası Nümizmatik Koll., 18 mm, 1 gr.*

²⁸ Prof. Dr. Şevki Nezihi Aykut'un türlerine göre sınıflandırıp derli toplu bir şekilde ele aldığı Orhan Gâzî sikkelerinin, dört grup ve her grubun kendi içinde ayrıldığı farklı tipleri arasında; ilk grupta yer alan üç tip sikkenin tamamının ve ikinci ve üçüncü gruplardaki iki tip sikkedden ilk ikisinin; yani toplam üç gruba ayrılan beş farklı tipteki sikkelerinin ön yüzlerinde, Kelime-i Tevhid'i saran dörtlül bir dairenin çevresinde Hazret-i Ali'nin adı, ilk üç halifenin adları ile birlikte Sünüllik'teki tertip sırasına göre darp ettirilmiş. Krş. Ş. Nezihi Aykut, "Osmanlı Sikkeleri", *Türkler*; X, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 823-824.

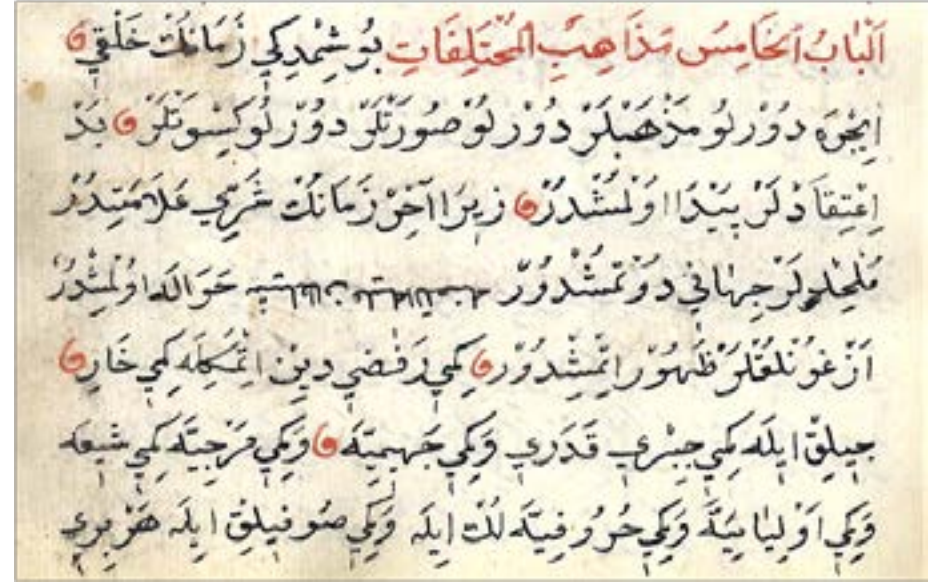
Aslen Ankara’lı olup, Osmanoğulları, Menteşeoğulları, Hamidoğulları ve İnanoğulları beylik yöneticileriyle sıkı bir ilişki içerisinde olan, uç Türkmenleri’nin dinî misyonunun en güçlü temsilcilerinden biri konumundaki Muslihuddîn Mustafâ bin Mehmed’in²⁹, yegâne nüshası şahsî kütüphanemizde bulunan *Uşûl-i Dîn* adlı akâid kitabında³⁰ vâzettği temel öğretiler de, Sultan Orhan ve ailesinin Ehl-i sünnet yolu ve Hanefî mezhebi üzerinde bulunduklarını çağdaş bir kaynak olarak ortaya koyar.

Osmanlı hânedânı ile kurucu hükümdar Osman Gâzî zamânından beri tanışan, Orhan Gâzî ile oğulları Süleyman Paşa ve Şehzâde Murâd adına tefsirler yazan müellif, Türkmen halka dinlerinin temel kâidelerini göstermek amacıyla yazdığı eserinin Beşinci Bâb’ında “*Mezâhibi’l-Muhtelifât*” başlığı altında: “Mes’ele: Şorsalar; ‘Ne mezhebden sin?’ Cevâb eyit-kim: ‘İmâm-ı A’zam Ebû Hanîfe’-i Kûfî -rahmetu’llâhi ‘aleyhi- mezhebindenem!’ Mes’ele: Şorsalar; ‘Mezheb kaçdur?’ Cevâb it-kim: ‘Dörtüdür: İmâm-ı A’zam, İmâm-ı Şâfi’î, İmâm-ı Mâlik, İmâm-ı Hanbelî -rıdvânü’llâhi ‘aleyhim-, budur’ di, ‘dahı Hakk’dur.’” diyerek³¹, onlara Hanefî mezhebinden olduklarını; Sünnî dört hak mezhepten başka bir mezhep bulunmadığını telkin ederken; bu dört hak mezhebin dışında kalan diğer mezheplerden, başta Râfızîlik olmak üzere hiçbirinin İslâm’la alâkası olmadığını açıkça ibraz eden şu ifâdelere yer vermiştir:

“Bu şimdiki zamânun halkı içre dürlü mezhebler, dürlü şüretler, dürlü kisvetler, bed’i’ tükâdlar peydâ olmuşdur. Zîrâ âhîr zamânun şerri ‘alâmetidür, mülhidler cihânı dutmuşdur, şeytân – عليه اللعنه – havâle olmuşdur, azgunluklar zühür itmişdür. Kimi Rafaza’yı dîn itmekle, kimi hâricîlik ile, kimi Cebri, Kaderi ve kimi Cahîmiyye ve kimi Mürciyye, kimi Şî’a ve kimi Evliyâ’iyye ve kimi Hürûfiyye’lük ve kimi Süfîlik ile, her biri [74^b] bir yol-ile i’tikâd bağlamışlardır, tamuya

lâyık olmuşlardır. Zâhiren müslimânuz dirler, ammâ dînleri mezheplerini yitirmişlerdür.”³²

Görüldüğü üzere müellif, “*Rafaza’yı dîn itmek*” ifâdesiyle İslâm’dan uzaklaşmış olan Râfızîliği ayrı bir “din” olarak görmekte; dört hak mezhebe tâbî olan müslümanları ise onlardan daha farklı bir kategoride değerlendirmektedir.

Resim 8. Orhan Gâzî ve babasını yakından tanıyan fakih Mustafâ b. Mehmed’in, Râfızîliği İslâm’dan ayrı bir din olarak değerlendirdiği *Uşûl-i Dîn* adlı akâid kitabındaki sözleri. *Risâle’-i Uşûl-i Dîn* (Kütüphanemizdeki nüsha), vr.: 74^a, st. 10-16.

Uç Türkmenleri’ni içinde bulundukları mevcut inançlarını muhâfaza etmeleri yönünde ihtar eden Muslihuddîn Mustafâ bin Mehmed, bu dalâlet “*tâ’ife*”leri arasında yer aldığını belirttiği Râfızîlik’ten de onları sakındırarak, haklarında son derece açık ve net olan şu bilgiyi vermiştir: “*Bir tâ’ife dahı Râfîzî’dür; anlar Ebû Bekr’e, Ömer’e, Osmân’a bugz iderler: ‘Biz âl-i evlâd-ı Alî’ye, Hasan’a, Hüseyin’e uyaruz!’ dirler, ammâ Âl-i evlâd anlardan bîzârlardur.*”³³ O asırdan kalma birer belge niteliğindeki bu satırlar, Orhan Gâzî’yi atası zamânından beri yakından tanıyan bir fakihin Râfızîliğe bakış açısının açık bir göstergesidir.

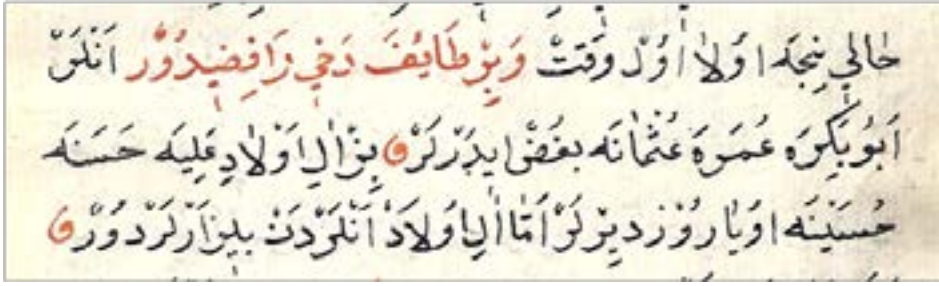
²⁹ Onun hakkında, bk. Esad Coşan, “XV. Asır Türk Yazarlarından Muslihu’d-din, Hamidoğulları ve Hızır Bey”, *Vakıflar Dergisi*, XIII/101-112, Ankara, 1981; Hakan Yılmaz, “Muslihuddîn Fakih ve Orhan Gâzî’nin Oğlu Gâzî Süleyman Paşa Adına Yazdığı ‘Tebâreke Tefsiri’”, *HAİD*, XIX/220 (Ocak/2012), s. 45-46.

³⁰ Eserin içeriğine dair ayrıntılı bilgi için, bk. Yılmaz, “Muslihuddîn Mustafâ bin Mehmed’in Akâid ve Kelâm İlimlerine Dair Yeni Bir Risâlesi”, *HAİD*, XX/235-237 (Nisan-Mayıs-Haziran/2012), s. 42-45, 45-46, 43-44.

³¹ Krş. Muslihuddîn Mustafâ bin Mehmed, *Risâle’-i Uşûl-i Dîn ve Erkânî’l-Vużû’i ve Ş-Şalâti ve Mezâhibi’l-Muhtelifâti ve Kebâyir ve Şagâyir ve Elfâz-ı Küfür*, vr. 68^b, st. 3-7.

³² Krş. Mustafâ bin Mehmed, *a.g.e.*, vr. 74^a, st. 10- vr. 74^b, st. 2.

³³ Krş. Mustafâ bin Mehmed, *a.g.e.*, vr. 75^b, st. 8-10.

Resim 9. Muslihuddîn Mustafâ bin Mehmed'in, Râfızîler'in ilk üç halifeye buğzları nedeniyle İslâm'dan çıktıklarını açıkladığı kısım. *Risâle-i Uşûl-i Dîn*, vr.: 75^b, st. 8-10.

Mustafâ bin Mehmed'in Orhan Gâzî Türkmenleri'nin de içine dâhil olduğu Batı Anadolu Türkmen halkını, Ehl-i Sünnet'in yoluna sınıksı sarılma-ya ve İslâm'dan ayrı bir “*din*” mesâbesinde gördüğü râfızîlikten sakındırmaya yönelik öğüt ve telkinleri; İbn Battuta'nın gözlemlerine paralel olarak bu bölge halkının, hâl-i hazırda Rafaza ile hiçbir ilgisi bulunmayan bir dinî ve mistik alt-yapıya sâhip olduğuna açık bir delilidir. Dolayısıyla ulemâsı ve kadıları râfızî olmak şöyle dursun, yazdıkları kitap ve risâlelerde, halkı sonradan çıkan diğer bâtil mezheplerle birlikte râfızîliğe karşı da uyarıcı bir beyliğin hükümdârının ve halkının “*râfızî olduğunu*” iddiâ etmenin tarihî gerçeklikle bağdaşır hiçbir tarafı yoktur.

Nitekim Umar Ö. Oflaz, bu ve benzeri iddiâlarını bir araya topladığı *Oğuzname: Köklere Giden Yol* adlı kitabının arka kapağında, ilk Osmanlılar'ın “*başlangıçta Sünnî olmadıkları*” iddiâsını kendince şu sözlerle akla yatkın hâle getirmeye çalışmıştır:

“Hayatta gördüğümüz hemen her şey, gerçekte bizim onları gördüğümüz gibi değildir; öyle görebildiğimiz veya öyle görmek istediğimiz için öyledirler. İnsanlar kendi alışkanlıklarıyla yaşarlar. Alışkanlıkları onların doğruları olur. Zamanın oyunları alışkanlıkları değiştirir ve doğruları da değişir. Bu durumda geçmişin gerçekleri bir hayal, bir düşünüş veya bir yalan durumuna düşer...”³⁴

Devrin resmî kaynak, belge ve materyallerine dayanan yukarıdaki deliller tam aksini gösterdiğine göre, Umar Oflaz'ın, kitabının arka kapağına özenle yer-

leştirdiği bu cümlelerin en başta kendisi için geçerli olduğunu söyleyebiliriz. XIV. yüzyılın resmî belgelerine ve görgü şahidlerinin açık ifâdelerine dayanan yukarıdaki tüm târihî deliller, tüm iddiâcılar gibi Oflaz'ın da “*geçmişin gerçekleri*”ni “*bir hayal, bir düşünüş veya bir yalan durumuna düşürme*” girişiminin başarısızlıkla sonuçlandığını açık ve net bir biçimde gözler önüne sermektedir.

Vefâîlik, Bâbâîlik, Bektâşîlik ve Ahîlik Râfızî Kökenli Birer Tasavvufî Oluşum Mudur?

Âşık Paşa-zâde'nin Orhan Gâzî'nin imamı İshak Fakih'e dayanan rivâyetinde, Sultan Orhan'ın Geyikli Baba'ya birini gönderip kim olduğunu sordurduğunda: “*Baba İlyâs müridiyiken, ..Seyyid Ebû'l-Vefâ tarîkîndenin!*” cevâbını vermiş olmasından³⁵ yola çıkan bazı araştırmacılar, “Heterodoksi” iddiâsının alanını genişletip daha da eskilere götürerek, Baba İlyâs el-Horasânî'nin şeyhi Seyyid Ebû'l-Vefâ'ya kadar indirmişler ve Bâbâîler'in ilk müridleri olan Ebû'l-Vefâ'dan beri inanç olarak Râfızîliğe yakın bir ekolü benimsediklerini savunmakta tereddüt etmemişlerdir.

Osmanlılar'ın kuruluş devrinde Şiilik'le Sünnilik arasında bir yol tuttukları yönünde ortaya atılmış en uç noktadaki iddiâ, bu dönem Türkmenlerinin dinî ve tasavvufî yapısını sepkülatif bir çizgide yorumlayan Zeki Velidi Togan'a aittir. Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*'te ilk Osmanlılar'ın Râfızî-Sünnî ayırd etmeyen, kimliği belirsiz bir mâneviyat ve heterodoks bir sûfilik anlayışına sahip olduklarını iddiâ ederek şöyle demiştir:

“İlk Osmanlılar devrinde mezheplere karşı tam müsamaha, şîliğe karşı sempati hissi hâkim iken; Fâtih devrinde artık zihniyet değişmiş, İstanbul, Suriye ve Mısır'ın taassup sünniliği yoluna girmişti. Sünnî ve şî'î farkına bakmadan bir evlâdı Nebi ve Ali sevgisi fikrini temsil eden ilk Osmanlı devrindeki Türk dervişleri, Barak, Geyikli, Abdal Musa ve Kaygusuz gibilerin devri artık tarihe karışmıştı.”³⁶

Bu dönem Türkmenleri'nin dinî ve tasavvufî açıdan “*râfızîlik*”le hiçbir bağlantısı olmadığını isabetle vurgulayan Ahmet Yaşar Ocak ise, buna rağmen Togan'ın etkisiyle, kuruluş devri sûfî zümreleri arasında önemli bir yer tutan

³⁵ Âşık Paşa-zâde, *a.g.e.*, vr. 74^a, st. 2-3.

³⁶ Zeki Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, I (III. Baskı), İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981, s. 389.

³⁴ Umar Ö. Oflaz, *Oğuzname: Köklere Giden Yol*, İstanbul: Say Yayınları, 2000.

Rum Abdalları'ndan söz ederken: “Bunların klasik Sünniliğe pek uymayan bir inanç dünyaları ve hayat tarzları olmakla beraber... Hz. Ali kültüyle o tarihlerde bir bağları yoktu.” diyerek³⁷, onları Râfîzîlik'ten farklı, ancak Sünnîlik'ten de uzak bir topluluk olarak nitelendirdiği gibi; Orhan Gâzî'nin bunların en meşhurlarından biri olan Geyikli Baba'ya “rakı-şarap gönderme” vak'asını da: “Rûm abdalları tabir olunan zümreye mensup dervişler; Osmanlı yönetimi tarafından temsil edilen Sünnî inançlara aykırı bir hayat tarzı sergiliyorlar.” şeklinde, yine tipik “heterodoksi” anlayışı çerçevesinde değerlendirmiştir³⁸.

Hâlbuki Seyyid Ebû'l-Vefâ Hazretleri'nin halifelerinden birine verdiği bir *İcâzet-nâme*³⁹, Bâbâîliğin esasını teşkil eden bu tasavvuf yolunun Râfîzîlik inancı ve “heterodoksi” ile uzaktan-yakından alâkası olmadığını ispatlayacak delillerle doludur⁴⁰. Bunlardan ilki, Seyyid Ebû'l-Vefâ'nın bu halifesinin, her şeyden önce Râfîzîliğin temel prensiplerine tamamen zıt olarak, Hazret-i Ali'den önceki üç halifeden ilkinin adı olan بو بكر [E]bû Bekr ismini taşıyor oluşudur. İkincisi; *İcâzet-nâme*'nin başında onun Hamdele ve Salât ü selâm'dan sonra: ابي بكر الصديق الثقي وعلى عمر الفاروق النقي وعثمان ذى النورين [علي..] “Güvenilir Ebâ Bekr es-Şiddîk'in, tertemiz 'Ömerü'l-Fârûk'un, arınmış 'Osmân-ı Zî'n-nüreyn'in ve Mü'minlerin emîri 'Alî'nin dahi üzerine olsun...” diyerek⁴¹, Hazret-i Ali'nin adından önce ilk üç halifenin adlarını saygı ve övgüye değer yüksek vasıflarla anmış olmasıdır.

Metnin ve içeriğinin bütünü itibâriyle Ebû'l-Vefâ'nın Şeyh Ebû Bekir'e verdiği *İcâzet-nâme*, çağdaşı diğer mutasavvıflar tarafından düzenlenen

³⁷ Haşim Şahin, a.g.e., s. 396. *Menâkıbu'l-Kudsîyye*'ye yazdığı girişte Baba İlyas el-Horasânî'yi Sünnî saymayan Ahmet Yaşar Ocak, daha önce Geyikli Baba'nın çağdaşı Elvân Çelebi'nin zâviyesinin kurulduğu bölgenin Alevi/Bektâşî ekolünün yaygın bulunduğu yerlerden biri olması nedeniyle, “Kuruluşundan itibaren tam Sünnî bir karakter taşıdığını söylenemeyeceğini” iddia ederek Bâbâîliğin kökenini Râfîzîlik'le özdeşleştirmişti. Krş. Elvan Çelebi, *Menâkıbu'l-Kudsîyye fî Menâsıbi'l-Ünsîyye*, Ahmet Yaşar Ocak-İsmail E. Erünsal, Ankara: TTK Yayınları, 1995, Giriş, s. XXIX.

³⁸ Haşim Şahin, a.g.e., s. 396.

³⁹ İBB Atatürk Kitaplığı, Ferman, nr.: 9.

⁴⁰ Ocak, Elvan Çelebi *Menâkıb*'ını yayına hazırladığı sırada özel ellerde ortaya çıkan bu tür *İcâzet-nâme*'lerin bazılarının kendisi de söz etmiş, hattâ bunlardan birinin Elazığ taraflarında bir köyde bulunduğu işaret etmiş; ancak içeriği hakkında herhangi bir malûmata sahip olmadığını belirtmiştir. Krş. a.g.e., Giriş, XLVI-XLVII, dn.: 27/3.

⁴¹ *İcâzet-nâme*, İBB Atatürk Kitaplığı, Ferman, nr.: 9, st. 6. Cümlelerin devâmına denk gelen kısmı yırtılmış olan belge, diğer üç halifenin adlarının sonundaki kâfiyeli sıfatlandırmaya paralel olarak, muhtemelen: علي المرتضى الفتى “Aliyyü'l-Murtezâ el-fetâ” ifâdesiyle devâm etmektedir.

icâzet-nâme metinleriyle tamamen aynı olan formatıyla da, Seyyid Ebû'l-Vefâ'nın yolunun klasik Sünnî İslâm çizgisinden farklı hiçbir özellik taşımadığını ortaya koymaktadır.

Resim 10. Seyyid Ebû'l-Vefâ'nın, halifelerinden Şeyh Ebû Bekir'e verdiği Sünnî öğeler içeren *İcâzet-nâme*'de, dört halifenin adlarının övgüyle anıldığı ilk satırlar. İBB Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, Ferman, nr.: 9, st. 6.

Bâbâîler'in Seyyid Ebû'l-Vefâ'dan beri hiçbir devirde “Râfîzî” inancını ve buna paralel tasavvufî bir anlayışı benimsemediklerini kanıtlayan ikinci önemli çağdaş materyal ise, bizzat Ahmet Yaşar Ocak'ın İsmail Erünsal'la birlikte neşrettiği, doğrudan Bâbâîler'e ait eski bir kaynakta, bu yolun en meşhur temsilcilerinden biri olan Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsîyye fî Menâsıbi'l-Ünsîyye* adlı manzum eserinde yer alır. Bâbâîler'in tarih sahnesine çıkışlarını, isyanlarını ve dinî/tasavvufî yaklaşımlarını doğrudan onların içinden birinin kaleminden aktaran bu eser de, onların Râfîzîlik'lerine veya heterodoks yaklaşımlarına değil, aksine Sünniliğe sıkı sıkıya bağlı olduklarına delil olan unsurlar içermektedir. Nitekim orada belirtildiğine göre, Seyyid Ebû'l-Vefâ gibi ‘Âşık Paşa’nın da بو بكر [E]bû Bekr adında bir halifesi⁴², Baba İlyas el-Horasânî'nin ise عمر پاشا “Ömer Paşa” adında bir oğlu⁴³ ve شيخ عثمان

⁴² “Bü Bekir nüm varıdı dağı bir / Kılmış anı ‘azîz Ferd ü Kebîr...” Elvân Çelebi, a.g.e., s. 164, beyit: 1930.

⁴³ “Bir ‘Ömer Paşa mahzen-i esrâr / Kim bulunmadı dâ'im aña yâr...” Elvân Çelebi, a.g.e., s. 27, beyit: 307. Ayrıca bk. s. 61, 62, 63.

“Şeyh ‘Osmân” adında bir halîfesi vardı⁴⁴ ki, bunların üçü de “rafaza”nın en temel ilkelerine aykırı şekilde ilk üç halîfenin adlarını taşımaktaydı. Râfîzîliği görüş olarak benimsemiş tasavvufî bir ekolün en önde gelen temsilcilerinin, “teberrâ” ilkesine taban-tabana zıt olan bu isimleri taşıması ihtimâl dahilinde bile değildir.

Elvân Çelebi *Menâkıb*’ında Osmanlı Devleti’nin kurucuları Ertuğrul Gâzî ve Osman Gâzî ile yakın bir ilişki kurmuş olan Şeyh Edebâlî’ye atıf yapılırken, onun Vefâîlik ve Bâbâîliğin yanısıra⁴⁵, özellikle Hacı Bektâş-ı Velî ile de bağlantılı olduğunu ortaya koyan dizeler⁴⁶; günümüzde konu ile alâkası olsun ya da olmasın, bir şekilde râfîzîliğe ivme kazandırma refleksiyle hareket eden pek çok kimse tarafından; Edebâlî’nin, Ahîler’in ve ilk Osmanlı beylerinin de bu zümreye mensup oldukları yönünde yanlış ve mesnedsiz bir iddiânın ortaya atılmasına sebebiyet vermiştir.

Bâbâîliği ve onun esâsını teşkil eden Vefâîliği, basit ve yüzseysel varsayımlardan yola çıkarak Râfîzî menşeli heterodoks zümrelerden biri olma pozisyonuna düşürmeye çalışan iddiâ sahipleri, aşağı-yukarı aynı gerekçelerle Bektâşîler’in ve Ahîler’in de öteden beri bu inanış ve anlayış üzerinde bulunduklarını öne sürmüşlerdir. Meselâ bu tezin en eski ve en bâriz savununcularından biri olan Mehmed Fuad Köprülü, bu konuda kendisinden sonra alan üzerinde çalışacak pek çok araştırmacıyı da etkisi altında bırakacak olan şu görüşü vâzetmiştir:

“Biz, Bektâşîlik ve -ondan pek az farklı olan- Kızılbaşlıkla Ahîlik arasında âyin ve erkân bakımından büyük bir benzerlik görmekteyiz; bu sebeple Ahîlerin XIV. yüzyıl sonlarında silsilelerini Hacı Bektaş Velî’ye isnad ve eriştirmeleri, bize göre uzak bir ihtimâl değildir.”⁴⁷

⁴⁴ Krş. Elvân Çelebi, *a.g.e.*, s. 17, 92, 98, 99, 103, 153. Kızını Muhlis Paşa’ya vermiş olan Şeyh Osman, bu silsile ile akrabalık bağı kuracak kadar yakınlaşmış bir kişiydi.

⁴⁵ Seyyid Ebû’l-Vefâ *Menâkıb-nâme*’sinin mütercimi, eserin giriş kısmında Edebâlî’yi: “‘Osmân Gâzî -tâbe şerâhü- Hażretleri’nün kavmi içinde Hażret-i Tâcü’l- ‘ârifîn Seyyid Ebû’l-Vefâ -kuddise sırruh- hulefâsından bir ‘azîz’ şeklinde tasvir eder. Bk. *Terceme’-i Menâkıb-ı Seyyid Ebû’l-Vefâ*, Süleymaniye Ktp. Murad Buhârî Tekkesi, nr.: 257, vr. 1^a.

⁴⁶ “Hacı Bektâş şol sebebdan hiç / Göze almadı tâc-ı Sultân’ı | Edebalı vü bundağı hüddâm / Gördiler Hâci’dan bu devrânı...” Elvân Çelebi, *a.g.e.*, s. 169, beyit: 1994-1995.

⁴⁷ M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı’nda İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976, s. 215, dn.: 43.

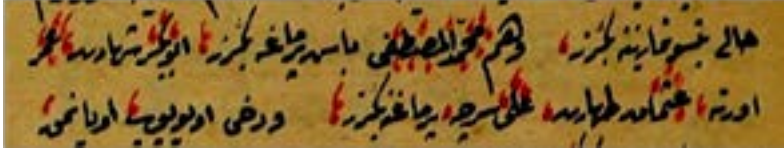
Yukarıda Seyyid Ebû’l-Vefâ ve Bâbâîler’le ilgili olarak, bu tasavvufî çevrenin zannedilen aksine Sünnîliğe tam tamına riâyetkâr bir tavır içinde olduklarına, Râfîzîliğin “teberrâ” ilkesinden tamâmen uzak bulunduklarına dâir ortaya koyduğumuz çağdaş tarihî kanıtlara paralel bir başka delil Hacı Bektâş-ı Velî’nin *Mağâlât*’ında yer almaktadır.

Resim 11. Hacı Bektâş-ı Velî’yi tasvir eden bir halk resmi.

Bektâşîliğin kurucusu olan müellif, iddiâ sâhibi çevrelerde epeyce meşhur olan bu eserinde, hakkındaki “*Rafaza*” iddiâlarına tam bir tezat teşkil edecek şekilde, Hazret-i Muhammed (s.a.v.)’in ve dört halifenin isimlerini Sünnîlik’teki tertip sırasına göre peş peşe zikredip, bunlardan birini diğerinden ayırmanın doğru olmadığını “Bir elin beş parmağı” örneğiyle açıklayarak: “*Muhammedü’l-Muştafâ baş parmağa beñzer; Ebû Bekr şehâdet, Ömer orta, Osmân tahâret, Alî serçe parmağına beñzer.*” cümlesiyle açıkça ifâde etmiştir

48

Resim 12. Hacı Bektâş-ı Velî’nin *Maḳālât*’ında Hazret-i Muhammed’le dört halifeyi, bir elin birbirinden ayrılması mümkün olmayan beş parmağına benzettiği bölüm. *Terceme’-i Maḳālât*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yz., nr.: 1266/1, vr. 15^a, st. 2-3.

Hacı Bektâş-ı Velî’nin, Hazret-i Muhammed (s.a.v.)’den sonra gelen dört halifenin isimlerini, -üstelik tertip sırasına tam bir riâyetle- Hazret-i Ali’yi (r.a.) sona getirecek şekilde sayması ancak Sünnîliğe yakışacak bir tutumdur. Dolayısıyla onun ve temsil ettiği yolun Râfîzî bir alt yapıya sahip olduğuna dair ortaya atılan iddiâların da tarihî açıdan hiçbir delil ve dayanağı yoktur⁴⁹.

Geyikli Baba Hakkındaki Arşiv Belgesinin Bilimsel Tenkidi ve Çağdaş Deliller Işığında Heterodoksi İddiâlarının Çürütülmesi:

Osmanlılar’ın, Batı Anadolu Türkmen halkı ve sûfî zümrelerinin gerçek dinî ve mistik altyapısını tespit ettikten sonra, şimdi iddiâların odağında bulunan söz konusu belgenin, daha önce ilk kez Haşim Şahin tarafından bulunmuş olan aslını neşredip yeniden ele alacağız. O zamanlar belgenin içeriğini ve mâhiye-

tini yeterince tetkik edemeyen Melikoff ve Ocak, yalnız Hilmi Ziyâ’nın makâlesinde verdiği bilgilerden yola çıkarak; Geyikli Baba’nın Sünnî İslâm tasavvuf anlayışı ile bağdaşmayacak bir tarzda, heterodoksiye dayanan mistik bir yaşantıyı benimsemiş “*mey-hôr*”; yâni “içki ve rakı düşkünü” bir kimse olduğunu iddiâ etmişlerdi.

O tarihlerde Ali Emîrî Efendi’nin Arşiv koleksiyonunda bulunan ve henüz tasnif edilmediği anlaşılan bu belge, dinî ve ideolojik tartışmalarda bazı çevrelerin istismar ettikleri bir araç hâline gelmiş; tâ ki Haşim Şahin, kayıp olduğu öne sürülen belgenin Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde tespit ettiği sonunu ve ondan kısa bir süre sonra ise biz, anonim bir kronikte rastladığımız müstakil “menkabe” versiyonunu neşredinceye kadar⁵⁰, bu belge üzerinden bilim adına ilk Osmanlılar’ın dinî ve tasavvufî ekolünün mahiyetine ilişkin spekülasyonlar türetilmeye devam etmiştir.

Uzun süre nerede olduğu bilinmeyen ve bu yüzden kayıp olduğu düşünülen tartışmalı belge, bugün hâlâ Başbakanlık Arşivi Ali Emîrî Tasnifi’nde kayıtlı olup, Ülken’in iddiâ ettiği gibi “*rakı-şarap gönderme*” kısmından sonrası Baba’nın heterodoksluğuna ilişkin en küçük bir îmâ dahi içermemektedir. Aksine, Geyikli Baba’nın “*gevşek İslâm*” anlayışına delil olduğu öne sürülen bu belgenin tamâmı, aşağıda görüleceği üzere; söz konusu iddiâların tümünü kökünden çürütecek yönde, Baba’nın bu “haram” nesneleri “kerâmet” yoluyla “helâl ve temiz” şeylere çevirdiğini gösteren tasavvufî argümanlar içermektedir.

Fetret devrinde Mûsâ Çelebi’nin, kardeşi Mehmed Çelebi’ye karşı Bursa’da hâkimiyetini ilân ettiği 805/1403 yılı içinde, birav sırasında Geyikli Baba türbesindeki Geyikli Baba ve Balım Sultan sandukalarının üzerindeki örtülerin yenilenmesi ve türbedeki yemek yedirme geleneğinin ihyâsını emretmesi ne-

⁵⁰ Tasavvuf alanındaki nitelikli çalışmalarıyla tanınan Haşim Şahin, belgenin “kayıp” olduğu söylenen devamını ilk kez 2001 yılında *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi*’nde sunduğu bir bildiri ile bilim dünyasına tanıtmış; altı yıl sonra hazırladığı doktora tezinde ise belgeyi daha geniş bir şekilde mercek altına almıştır: Haşim Şahin, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Devrinde Adı Geçen Önemli Bir Derviş: Geyikli Baba”, *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi Bildirileri*, Kültür Bakanlığı & TİKA, Ankara 2001, s. 787-800; a.mlf., *Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Dinî Zümreler (1299-1402)*, MÜ Tarihîyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 2, 96-98, 101, 219-229 vb.; Hakan Yılmaz, “Geyikli Baba Üzerine İlginç Bir Vesîka ve Hakkında Ortaya Atılmış Asılsız Bir İddiâ”, *HAİD*, XVI/192 (2009), s. 42-44; a.mlf., “Bursa Fethine Yönelik Yeni Yaklaşımlar...”, s. 70-71.

deniyle düzenlenmiş olan söz konusu belgede; Mûsâ Çelebi'nin subaşı ve yâ bölgeye tâyin ettiği yöneticilerden biri olduğu anlaşılan arzın sâhibi; Geyikli Baba'nın Orhan Gâzî ile tanışması, Orhan Gâzî'nin ona denemek amacıyla rakı ve şarap yollaması ve İnegöl'deki köylerini vakfiyyet üzere bağışlamasını uzun uzun hikâye ettikten sonra, şehzâdeye emrettiği bütün hususların yerine getirildiğini bildirmek üzere şöyle demektedir:

“Kutbu'l-‘arîfin Şeyh Geyikli Baba Hôy'dan gelmişdür. Ulu geyigâ binüb gelmişdür, geyikler kendüye musahhar imiş, gâlib Eynegöl'de mekân dutmuş. Merhûm Sultân Orhân pâdişâh hazretlerinin fethinde merhûm Orhân pâdişâh ol kıyıları feth iderken, kutbu'l-‘arîfin Şeyh Geyikli Baba dağı ol cânibde üç yüz altmış kapulu bir kilisâ va[r]mış, ‘Kızıl kilisâ’ demekle meşhûr imiş; ol kilisâ'ı kendüler feth itmişler. Ceng iderken bir kestâne ağacı varmış; cengi ider idermiş, ol kestâneye varduğda ol kestâne yarılıb Baba'yı saklar imiş, kâfirler arar bulumazlar imiş. Şabâh gine çıkub kâfirlerle ceng iderdi; erenlerle, bu nev'-ile alınmışdur. O zamânda Hazret-i Orhân pâdişâha şöyle haber virmişler ki: ‘Hôy'dan bir er gâlib, ulu geyigâ binüb Kızıl kilisâ'yı aldı!’ diyü cevâb virmişler; virdüklerinde merhûm Orhân pâdişâh: ‘Baba mey-hôrdur’ diyü iki yük ‘arâkı ve iki yük şarâb gönderüb, Baba dağı yanındaki Bâlum Sultân'a | cevâb virüp: ‘Pâdişâh bize iki yük bal ve iki yük yağ göndermişler!’ diyü bir kazân gâtürdüp, âteş yakdurub, kaynatdurub, içine pirinç koyub, a'lâ zerde olub, gâtüren âdem nazarında ve hem anuñla biraz zereden pâdişâha gönderüp ve hem altında yanan âteşden biraz kor bir panbuk içine koyub pâdişâha göndermiş. Pâdişâh anı görüb, bî-ihtiyâr nazarlarına varup, anlar dağı gâybiden ta'âm gâtürüp ziyâfet itmişler. Muşâhabetde Baba'ya pâdişâh hazreti: ‘Bizüm dağı bir eşerimiz olsun, ne dilerseñ vireyüm; gözün bakduğı yiri vireyüm!’ demiş, anlar dağı: ‘Benüm gözüm çok yire bakar ve illâ benüm feth itdücegüm yiri virün!’ deyüp, pâdişâh hazreti dağı iki pâre kendünün feth itdüğü köyi anlara vakf itmişdür. Ol vakf olan köyler mahşûlinden Baba'nuñ üzerinde Umâc şorbası bişüb, | âyende vü revende ve fukarâya bezl olunur. Baba bile cevâb idüb: ‘Her kim Baba şorbasın ister, bunda sâkin olsun vehem her kim pilâv, zerde ve nefâyis isterse Tahtalı-köy'e gitsün!’ O zamânda Bûrsa'ya ‘Tahtalı-köy’ dirler imiş. Ve dağı şikâr-î hümayûnuñuzda buyurduğunuz Geyikli Baba'nuñ ve Bâlum Sultân'ıñ örtüsü tecdîd olup, kırk kazkân keşkek, üç dâne şığır ve üç müt un yufka ve on kazkân pilâv ve on koyun, dağı kurbân ihyâ

olmuşdur gönderdügünüz ö[r]tüyile.”⁵¹

Resim 13. Geyikli Baba ile Orhan Gâzî arasındaki vak‘ayı hikâye eden tartışmalı belge. BOA, Ali Emîrî, Mûsâ Çelebi, nr.: 1.

⁵¹ BOA, Ali Emîrî Tasnifi, *Mûsâ Çelebi*, nr.: 1/9. Köşeli parantez içinde verilen harfler, istinsah sırasında unutulmuş noktalara tarafımızdan ilâve edilmiştir. Daha önce Cem Vakfı tarafından çok sayıda belge ile birlikte yayınlanan, ancak bu yayında ne içeriği, ne de mevcut tartışmalarla ilgisi tam olarak anlaşılamayan belgenin, sözkonusu çalışmada sırası karıştırılmış; pek çok yeri yanlış okunmuş ve bozuk bir biçimde transkripsiyona aktarılmıştır. Krş. Ahmet Hezarfen, “Osmanlı Arşivlerinden Yeni Belgeler”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 2001/III, s. 8-10, Belge no.: 1.

Görüldüğü üzere şimdiye kadar devâmı eksik denilerek taban tabana zıt bir mânâ çıkarılan belgenin devâmında anlatılanların; ne Hilmi Ziyâ Ülken'in, ne de ondan ilham alarak aksi yönde hipotezler orataya atan araştırmacıların çıkardıkları zorlama sonuçlarla uzaktan-yakından alâkası yoktur.

Nitekim bu belgede anlatılan olayların tamâmı, *Oruç Beg Tārīhi* ile ortak bir şablon üzerine inşa edilen Paris'teki anonim *Tārīh*'lerden birinde de⁵² aynı ifâdelerle tekrarlanmıştır. Belgedeki anlatıyı bire-bir aynı çizgide özetleyen bu rivâyet, oradaki bilgiyle tamâmen örtüşecek şekilde, söz konusu nüshanın içinde aynen şu ifâdelerle yer alır:

“Orhân Gâzî zamânında girü abdâllardan Geyiklü Baba vardı, er kişiydi, abdâl-şekl. Orhân Gâzî'ye Geyiklü Baba'yı bir dürlü dağı aňlatdılar, 'mey-perest' diyü, Orhân Gâzî dağı diñemek için Geyiklü Baba'ya bir tulum şarâb gönderdi: 'Geyiklü Baba nüş itsün!' diyü. İki tulum şarâbı getürdiler, Geyiklü Baba öñine koydılar, eyitdiler: 'Baba bunı pādīšāh gönderdi!' didiler. Geyiklü Baba hemân-dem ol iki tulum şarâbı iki kâzğana koyub, birinde zerde, birinde halvâ bişürdi, iki kutuya koydı ve andan soñra bir kutunuñ içine dağı atılmış panbuk koydı, panbuk arasına yanmış kızıl qorı qodı, ağzını mühürleyüb Orhân Gâzî'ye gönderdi. Orhân'a kutıyı getürdiler, Orhân Gâzî mühürleri bozdı; birinde halvâ, birinde zerde. Birini dağı açdı, gördi atılmış panbuk, içinde bir päre kızıl qor, hiç panbuğa aslâ eser itmemiş. Orhân Gâzî'ye didiler; iletükleri şarâbları kâzğānlara koyub zerde halvâ bişürdüğün. Orhân Gâzî hemân-dem Geyiklü Baba'ya i'tikād idüb, çok nesne in'ām idüb, bir 'ālî tek ye yapub aña vakflar qodı. Şimdiki zamānımızda 'Geyiklü Baba Tekkesi' diyü aňılır.”⁵³

Burada Geyikli Baba ile Orhan Gâzî arasında yaşanan esrârengiz vak'a belgedekine benzer ifâdelerle özetlendiği gibi; ilâveten Baba'nın Abdallar zümresine mensup olduğuna, rakı ve şarapları Sultân'ın kendisine “diñemek için” yolladığına ve daha sonra İnegöl'de ona bağışladığı vakıflara da önemli bir ay-

⁵² Paris Bibliothèque Nationale, Supp. Turc. nr.: 1047. Prof. Dr. Necdet Öztürk'ün, mukaddimesinin farklılığına ve içindeki sayısız ilâveye rağmen bu nüshayı doğrudan Oruç Beg'e atfetmesi yanlıştır. Oruç Tarihi ve nüshalarının mâhiyetinin tespit edilememesi yüzünden şimdiye kadar benzeri daha pek çok yanlışlık ve karışıklığa neden olan bu meseleye, ileride Oruç Beg ve eseri hakkında kaleme alacağımız geniş bir makalede ayrıntılı olarak değineceğiz.

⁵³ Krş. Anonim *Tevārīh-i Āl-i 'Osmān*, Paris Bibliothèque Nationale, Supp. Turc. nr.: 1047, vr. 12^b, st. 7 - vr. 13^a, st. 2.

rıntı olarak işâret edilmiştir.

Bu dönem Abdallarının İslâm şerî'atıyla tasavvufu birbirinden ayrılmaz bir bütün şeklinde telâkki ettiklerine delil olan: “*Şerî'at-tarîkat yoldur varana/ Haqîkat ma'rifet andan içerü*” dizelerinin sâhibi Yunus Emre gibi Abdallar zümresinin en önemli temsilcilerinden biri olan Geyikli Baba'nın, her şeyden önce Şerî'at'ın şiddetle reddettiği böyle haram bir işe bulaşması; yâni Şerî'at'ı ve tarîkatı çiğneyerek hakîkat ve ma'rifet dâvâsına ulaşması; yukarıdaki beyitle vurgulanan o asrın tasavvuf algısı şöyle dursun, akıl ve mantıkla bile bağdaşmamaktadır.

Resim 14. Orhan Gâzî-Geyikli Baba kıssasının Paris'teki anonim yazmada yer alan menkabe versiyonu. *Tevārīh-i Āl-i 'Osmān*, Paris Bibliothèque Nationale, Supp. Turc. nr.: 1047, vr. 12^b.

Öte yandan Hilmi Ziya Ülken, aslında Geyikli Baba-Orhan Gâzî vak‘a-sına ilişkin bu belgeyi yayınlayan ilk kişi de değildir; o belgeye referans olarak Ahmed Refik’i göstermiş ve onun bu belgeyi “*Dîvân-ı hümayûn kuyûdâtı*” arasında tespit ettiğini açıkça belirtmiştir. Şimdiye kadar Ahmed Refik’ten çok Ülken’e odaklandırılarak, Kuruluş devri Türkmen derviş ve babalarının “*dogmatik, katı Sünnî İslâm’dan uzaklığına*” delil (!) olarak sunulan bu belge, Ahmed Refik tarafından 1927’de neşredilen *Bizans Karşısında Türkler* adlı kitapta yayınlanmıştır⁵⁴. Yalnız bir farkla ki, üç yıl önce Ülken’in iddiâ ettiği gibi oradabelge yarım değil; tam aksine, tartışmalı makalesinin bilimselliğine de gölge düşürecek şekilde tamdır.

Geyikli Baba-Orhan Gâzî Kışasına Işık Tutan Önemli Bir Bilgi:

Geyikli Baba ile Orhan Gâzî arasında yaşanan hadiseyi sebep ve sonuçlarıyla birlikte aydınlatacak en önemli bilgi; Orhan Gâzî’nin tam bu yıllarda Bursa’da, özellikle Geyikli Baba’nın ilk durağı olan Keşişdağı/Uludağ eteklerine yerleşen şeyhler ve dervişler hakkında geniş bir teftiş ve sorgulama faaliyeti başlatmış olmasıdır.

Âşık Paşa-zâde’nin, Orhan Gâzî’nin imamı İshak Fakîh’in oğlu Yahşi Fakîh’ten naklettiği, Kemâl Paşa-zâde’nin de eserinde geniş bir şekilde yer verdiği bu önemli bilgiye göre; söz konusu teftiş, Orhan Gâzî’nin fethedilen yeni yerleri fakih ve dervişlere vakfetmesini fırsat bilerek Osmanlı topraklarından parsa kapmaya çalışan, İslâm’a sığmayan çirkin hareketlerine rağmen kendini derviş gibi göstererek İslâm tasavvufunu lekelemeye çalışan sahte “şeyh”ler ve “derviş”lerine karşı yapılmış; teftiş sırasında İslâm’a ve tasavvufa aykırı hareketleri tespit edilenler Osmanlı coğrafyasından kovulup uzaklaştırılmıştır⁵⁵.

⁵⁴ Ahmed Refik, “Geyikli Baba Hakkında Veşika”, *Bizans Karşısında Türkler*, İstanbul: Ma‘rifet Matba‘ası, 1927, s. 169-170. Eserin Fahmeddin Başar tarafından hazırlanan çeviri metninde, belgenin okunuşuna yönelik ciddi hatâlar mevcuttur. Krş. a.mlf., *Ahmet Refik: Bizans Karşısında Türkler*, II. Baskı, İstanbul 2010, s. 110. Meselâ bu neşirde “*Baba mey-hördür*” cümlesi: “*Baba mı hürdür*” şeklinde okunduğu gibi (s. 110, st. 9), “*umac şorbasi bişüb âyende vü revende*” kısmı da “*umac şurbasi beşub ind ve rund*” gibi belirsiz bir cümleyle aktarılmış (s. 110, st. 22); yine belgenin en son satırındaki “*gönderdügünüz öfr/tüyile*” ifâdesinden de “*kendir dökünüz örtüyile*” biçiminde (s. 110, st. 28) konu ile alakası olmayan bir mânâ çıkarılmıştır. Neşrin diğer kısımları da buna benzer okuma hatâlarıyla dolu olduğundan (ör.: I. Murâd’ın Evrenos Beg’e gönderdiği berat metni, s. 151-153), *Bizans Karşısında Türkler*’in bu neşrinin yeni baskıda tekrar gözden geçirilip tashih edilmesi gerekmektedir.

⁵⁵ Krş. Âşık Paşa-zâde, a.g.e., vr. 73^a, st. 11 - vr. 73^b, st. 1; İbn Kemâl, *Târîh-i İbn Kemâl*, II. Defter, Millet Ktp. Ali Emîrî, Tarih, nr.: 30, vr. 53^b-54^a; Ş. Turan neşri, Ankara: TTK Yayınları, 1983, s. 89-90.

Resim 15. Geyikli Baba’nın Hoy’dan geldiği sırada, Bursa kuşatmasına katılmak üzere Kemaliye/Keles tarafından gelip eteğine yerleştiği, manastırlarıyla ünlü Keşişdağı’nın (Olympos/Uludağ) bir gravürü. R. P. Bernardin MENTHON/ *L’Olympe de Bithynie- Ses Saint, Ses Couvents, Ses Sites, Cure latin de Brousse, Paris 1935.*

Kemâl Paşa-zâde’nin de tıpkı Âşık Paşa-zâde gibi bu bilgiyi Geyikli Baba kıssasından hemen önce zikretmesi, belgedeki ve anonim kronikteki atıflarla sentezlendiğinde Orhan Gâzî’nin Geyikli Baba’ya “*diñemek için*” rakı ve şarap göndermesinin ve kim olduğunu teftiş ettirmesinin sebebini açıkça izâh etmekte⁵⁶ ve bunun, Baba’nın Şer‘î ve mistik istikâmetini tespit dışında başka bir amaç taşımadığını göstermektedir.

Belgedeki Heterodoks Vurguların Halk Tarafından Kerâmete Dönüştürüldüğü İddiâsı:

Geyikli Baba adına düzenlenen ve devamı yukarıda ibrâz edilen belgenin bütünü incelendiğinde, Baba’nın heterodoksluğuna ve Sünnîlik dışında bir inancı benimsemiş olduğuna dair en küçük bir iz ve işarete rastlanmamakla birlikte; belgenin tamamı ortaya çıkmasına rağmen, anlatılan vak‘anın aslında başlangıçta heterodoksiyi yansıtırken, zamanla katı Sünnî İslâm anlayışını benimsemiş olan Anadolu halkı tarafından kerâmet havasına sokulduğu iddiâ edilerek, önceki tez -hafifletilmek sûretiyle de olsa- devâm ettirilmek istenmiştir. Togan ve Köprülü’nün tezlerinden az-çok esinlendiği aşikâr olup, Melikoff’un eski yaklaşımını sürdürmekte ısrar eden Ocak, birkaç yıl önce yayınlanan bir söyleşi kitabında bu konudaki eski iddiâsını şu ifâdelerle yinelemiştir:

⁵⁶ Nitekim Âşık Paşa-zâde’nin konuya giriş yaptığı şu satırlarında bunu imâ ettiği son derece açıktır: “*Görelüm Orhân Gâzî Bursa’da n’eyler? Devlet-ilen kim geldi, imâret yapı ve vilâyetüñ dervişlerini | teftiş imge meşgûl oldı. Eynegöl yöresinde, Keşiş tağı arasında bir nice dervişler gelüp anda mağâm tutmuşlar...*” Âşık Paşa-zâde, a.g.e., vr. 73^a, st. 11 - vr. 73^b, st. 1.

“Kuruluş dönemi uc bölgesinin bu çok tabii manzarasını anlatan bu anekdot, daha sonra tevil edilerek keramete yorulmuştur. Bugün de o döneme o gözle bakan muhafazakârlarımız hâlâ vardır. Devlet bu tip şahsiyetlerin yaşam tarzından haberdardır ve uzaktan kontrol etmekte, herhangi bir problem olmadığı sürece müsamaha göstermektedir.”⁵⁷

Burada ortaya konulan son yaklaşım, Orhan Gâzî ve dönemin elit muhafazakâr kesiminin, Geyikli Baba ve müridlerinin rakı ve şarap içme gibi fiilerinden haberdar oldukları; ancak bunları dinî anlamda bir problem olarak algılamayıp, müsamaha ile karşıladıkları yönünde ilginç bir iddiâyı belleklere taşımaktadır.

Ocak başka bir yorumunda, kuruluş dönemi Osmanlı Türkmenleri arasında “medrese çıkışlı bir İslâm anlayışının hâkim olduğu” görüşünü zikretmesine rağmen, yine de bu dönemin İslâm algısının farklı olduğu spekülâtif görüşüne odaklanarak şu sonuca ulaşmıştır:

“Onların döneminde, üstelik konargöçer hayatın henüz ağırlıklı olarak hâkim olduğu bir toplumsal yapıda henüz bunlar yoktu. Onlara bugünkü müslümanların aynısı olarak bakamayız, bugünkü İslâm anlayış ve algımızı o devirlere taşıyamayız. Taşırsak ve onları da bize benzer olarak algılasak yanlış yaparız.”⁵⁸

Yukarıda Osmanlı uç toplumunun Hazret-i Ali kültü ile bağlantısı olmadığını açıkça söylemekle birlikte, onların yine de Sünnîliğe aykırı başka bir yol tuttuklarını iddiâ eden Ocak, kuruluş devri Türkmenlerini öyle veya böyle, bir şekilde “heterodoksi”nin içine dahil etmeye çalışırken, eski yerleşik anlayışın belirgin izlerini taşıyan tipik klasik iddiâlar dışında bilimsel herhangi bir delile isnad etmemiştir.

Halbuki Sünnî Anadolu halkı içinde, dün de, bugün de hep var olan; ancak tarih boyunca hiçbir zaman bir mistisizm öncüsünü dinin hükümlerinin büsbütün dışına atacak boyutlara ulaşmayan taşra dinî yaşantısının, onları Sünnîlikten izole ettiğini iddia etmek ne kadar gülünçse, Ocak’ın iddiâsına dayanak yapmaya çalıştığı bu iddiâ da bilimsel açıdan o derece isabetsiz ve problemlidir.

Bilimsel bir delilin ortaya çıkışından sonra, herhangi bir konuyu hâlâ

yeni spekülasyonlar üzerinden tartışmaya devam etmek, bilimin temel kaideleleriyle tamamen çelişkili ve taban tabana zıt bir tutumdur. Kaldı ki, Geyikli Baba hakkındaki belgeyi XVI. yüzyıla odaklı olarak değerlendiren Ocak’ın iddiâsını kendi içinde çelişkili bir hâl sokacak şekilde, belge “ortodoksi”ye odaklandırılan bu devre değil, vak’adan seksen yıl sonrasına âittir ve bu kadar kısa bir sürede Batı Anadolu’da dinî ve mistik yapının birdenbire tersine dönmesi; yani göçebe Türkmen halkın ansızın “heterodoksi”den “ortodoksi”ye geçmesi, mantiken de ilmende aklî ve tarihî teâmüllerle çelişmektedir. Kaldı ki, Batı Anadolu’ya gelen Türkmenler ve onlara öncülük eden Merv ve Horasan çevresindeki Şeyhü’l-İslâm ve babaların İslâmî ve tasavvufî ilkeleri başından beri çok iyi bildikleri ve özümstedikleri yukarıda delilleriyle gösterilmiştir.

Birbirinden tamâmen bağımsız olan, biri Geyikli Baba’nın vefâtından kısa bir süre sonra düzenlenmiş ve neredeyse Baba’nın çağdaşı sayılabilecek bir belgede; diğeri ise ondan tamâmen farklı bir materyal olan XVI. yüzyıl başlarına ait bir kronikte, küçük farklarla, ancak ortak bir çizgide aktarılan vak’anın aslî şekli ortada iken, ısrarla hâlâ bunun aksini iddiâ etmek; iddiâ sâhibinin -şayet varsa- bilimsel bir yükümlülük olarak, bu delillerden daha keskin, net ve sağlam olanını ibrâz etmesini gerektirir.

İslâm’ın hükümlerini bilme ve Türkmenler’in durumlarını bu açıdan ölçebilme konusunda, gözleriyle gördüğü bu kişiler hakkında kuşkusuz Ocak’tan daha keskin ve ferâsetli bir bakış açısına sahip olan İbn Battuta, yukarıda gösterdiğimiz üzere onların *مُقيمین على السنة* “Sünnîliğe sıkı sıkıya bağlı olduklarını” ve *تلك فضيلة حصهم الله تعالى بها* “bu konuda Allâh tarafından verilmiş özel bir üstünlüğe sahip oldukları”nı haber vermiş; *يأكلون الحشيش* “haşhaş çiğnemeleri” dışında İslâm açısından yadırganacak hiçbir olumsuz fiillerini müşâhede etmemiştir⁵⁹. Haşhaş ve benzeri maddeler Kur’an’da açıkça zikredilen “içki”-ye oranla, ikinci plânda aklı gideren maddeler kapsamında olmasına rağmen, dinin incelikleri konusunda oldukça titiz bir yaklaşıma sahip olan İbn Battuta, aralarına girip yaşantılarını gördüğü bu Türkmenler’den, müctehidlerin uygun görmediği bu konuda bile dinin hükümlerine tam anlamıyla riâyet eder bir yaklaşım ve hassâsiyeti bekleyebilmiştir. Demek ki bu devrin Türkmenler’i arasında, Ocak’ın düşündüğü gibi Sünnîlik’ten uzak bir din algı ve yaşantısı aslâ söz konusu değildi. Günümüzde Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde halâ, baş ağrısını

⁵⁷ Haşim Şahin, *Ahmet Yaşar Ocak Kitabı: Arı Kovanına Çomak Sokmak*, s. 396.

⁵⁸ Haşim Şahin, *a.g.e.*, s. 397.

⁵⁹ İbn-i Battuta, *a.g.e.*, s. 283-284.

dindirmek maksadıyla az miktarda haşhaş çiğneme alışkanlığının devam ettiği düşünüldüğünde, onun o zamanki dinî algı ile bugünün din algısını kıyaslamasının yanlış olduğu yönündeki yaklaşımı da peşinen boşa çıkmaktadır. İlâveten İbn Battuta'nın kırsal kesimlerde bugün de var olan, Arapça bildiği için sıradan insanları safça yüceltme ve sırf Hazret-i Peygamber'e (s.a.v.) saygısından dolayı onlara saygıda kusur etmeme anlayışının o dönemde de aynen mevcut olduğuna ilişkin folklorik müşâhedeleri, XIV. yüzyıldan XVI. yüzyıla ve XVI. yüzyıldan günümüze dek, Türk halkının mevcut dinî algısında en küçük bir değişme olmadığını yeterince ortaya koymaktadır.

Kaldı ki hükmen içilmesi doğru olmayan Haşhaş'ın Türkmenler tarafından içilmesini istisnâ bir "*dine riâyetsizlik*" olarak algılayan ünlü seyyahın, onların içilmesi bizzat Kur'anda yasaklanıp alenen haram kılınan içkiyi içtiklerini fark edememesi, yahut farkedip de bunu "*müsâmaha*" ile karşılaması veya onlar adına dinî anlamda bir "*problem*" olarak algılamaması hiç de mantıklı değildir.

Nitekim Orhan Gâzî ve beylik coğrafyasının istisnâsız en nitelikli ve meşhur fakihlerinden biri olan Muslihuddîn Mustafâ bin Mehmed, *Risâle*'sinde İslâm'daki كَبَائِر "Büyük günahlar"ı sayarken, bekleneceği üzere klasik Akâ'id kitaplarındaki سَجَى اِچْمَك "Süci (içki) içmek" maddesini de bunların arasına eklemiştir⁶⁰. XIV. yüzyıldaki fakihlerinin ve onların re'yine göre hareket eden Türkmen beglerinin bakış açısını yansıtan bu çağdaş kaynağa bakılırsa, bir Türkmen babasının içki içmesi, iddiâ edilenin aksine halkın dinî ve siyâsî önderlerinin gözünde hiç de hoş karşılanacak bir durum değildi. Dolayısıyla, Orhan Gâzî ve fakihlerinin "*rakı-şarap içen*" Geyikli Baba'nın bu fiillerini "*problem*" olarak görmeyip "*müsâmaha*" ile karşıladığı iddiâsı, bu çağdaş kaynağa göre o dönemin saray ve ulemâ çevresinin bakış açısını hiçbir şekilde temsil etmemektedir.

Geyikli Baba ısrarla gösterilmek istendiği gibi, İslâm'da yasaklanan haram bir fiili keyfî biçimde irtikâb etmiş bir kimse olsaydı, bu çağdaş kanıtlara göre Orhan Gâzî tarafından kendisine vakıflar bağışlanmak ve el üstünde tutulmak şöyle dursun, halkın i'tikâdına tehdit niteliğindeki bu fiili nedeniyle, İshak Fakih rivâyetine göre bölgeden çıkarılıp derhâl uzaklaştırılanlar arasında yer alması gerekirdi.

⁶⁰ Mustafâ bin Mehmed, a.g.e., vr. 73^b, st. 8.

Resim 16. Orhan Gâzî'nin Bursa'daki sarayı, devrin Türkmen babalarının, fakih ve ulemâsının en uğrak yerlerinden biri hâlini almıştı. *Taşköprü-zâde'nin Zeyl-i Şakâ'iyk'ından ayrıntı*, TSMK, Hazine, nr.: 1263, vr. 12^b.

Ayrıca Muslihuddîn Fakih de *Risâle*'sinde tıpkı çağdaşı İbn Battuta gibi Râfîzîliği ve diğer fırkaları zemmettikten sonra: "*Anlar kim müslimânlardır; dünyâyâ tâlib, râğib olmuşlardır; içlerinden hevâ ve heves, bid'at, şöhret, tefâhîr; kibr ü 'unvân-birle muttasıf olmuşlardır. Ekser 'avratlarına tâbi' olmaklık ile âhîret unudulmuşdur.*" diyerek⁶¹, yaşadığı devrin Türkmenler'ini sadece

⁶¹ Mustafâ bin Mehmed, a.g.e., vr. 74^b, st. 3-6.

“dünyâya aşırı derecede dalmaları” ve “kadınlarının sözlerine çok uymaları” gibi klasik günahları nedeniyle eleştirmekte; onları İslâm’ın dışına çıkaracak düzeyde daha büyük bir cürümlerinden söz etmemektedir. O zamânın “avam müslümanı” tâbir dedilen Türkmen halk tabakasının durumu bu olunca, onlardan daha elit bir statüde bulunan, halkın itikat edip tâzim gösterdikleri ve kendilerinden çok üstün mertebede görüp saygıda kusur etmedikleri Geyikli Baba’nın, onların gözüne batacak düzeyde İslâm dışı şeylerle meşgul olan biri olması ve “bu durumun farkında olan” Orhan Gâzî ve fakihlerinin de, Baba’nın rakı ve şarap içmesini normal karşılamaları imkân dahilinde değildir. Ocak’ın iddiâ ettiği gibi, onun rakı ve şarap içilmesini “dinî bir problem olarak algılamayıp” müdâhalede bulunmaması bile imkân dahilinde değilken; bir de tutup “dervişleriyle içsin diye” kendisine ve müridlerine hediye olarak yollaması mantıkla tamâmen çelişmektedir.

Resim 17.Orhan Gâzî’nin ilk cülûs yıllarındaki görünümünü tasvir eden bir portresi. *Veronese çevresi, Bayerische Staatsgemäldesammlungen, Alte Pinakotek, nr.: 2236 - Münih.*

Görüldüğü üzere Muslihuddîn Fakih’in burada Türkmenler’e vâzettığı İslâm anlayışının, ne “dogmatik”leştiği öne sürülen XVI. yüzyılın İslâm algısından, ne de günümüz Türk halkının dinî yaklaşımından hiçbir farkı yoktur. Dolayısıyla bu çağdaş deliller, bu dönemde Türkmen halkın dinî inancını temsil eden bir fakihin, İslâmî hükümlere sıkı sıkıya bağlılığını ve bu tür zümrelere yönelik algı ve bakış açısını çözümlememize yetmektedir.

Geyikli Baba hakkında ortaya atılan iddiâlarda göze çarpan en büyük çelişkilerden biri de; XVI. asrın klasik Medrese çıkışlı Sünnî ulemâsının ve müverrihlerinin, hakkında rakı/şarap gönderme kıssası bulunan Geyikli Baba’nın bu fiillerini “XVI. asrın dogmatik, medrese görmüş ulemâsının hoş görmeyeceği ve kabul etmeyeceği bir tavır” olarak nitelendirenlerin iddiâsının tam aksine hiçbir şekilde yadırgamamaları, hattâ üstüne üstlük ona eserlerinde özel bir yer ayırmış olmalarıdır. İslâmî normlara yaklaşım konusunda kuşkusuz Ocak’tan daha katı ve tutucu oldukları aşikâr olan bu devrin ulemâsı; onun farkettiği kısırdaki bu “örtbas etme” durumunu nasıl olmuş da hiç farkedememiş; veya dogmatik/tutucu bir yaklaşımla “câhil” halka izah etme ihtiyacı hissetmemişlerdir?

Kısacası sonraki medrese ulemâsının Geyikli Baba’da bu anlamda bir problem görmeyip, aksine eserlerinde ona tereddütsüz yer vermeleri de, Ocak’ın bu zorlama iddiâsına taban tabana zıt bir durum teşkil etmektedir.

Resim 18. Geyikli Baba’nın Babasultan köyündeki türbesinin içten görünüşü. *Kestel / Bursa.*

XVI. Yüzyılın “Dogmatik Medrese Anlayışı”nı Temsil Eden Sûfi Bir Müderrise de Menkabesinde “Şarap Hediye Edildiği” Gerçeği:

Orhan Gâzî'nin Geyikli Baba'ya “denemek için” şarap göndermesi vak'asının, XVI. yüzyılın dinî dogmalara sıkı sıkıya bağlı “ortodoks”(!) ulemâ-sı nezdinde nasıl karşılandığı konusunda, söz konusu iddiacıların spekülâtif görüşlerini tamamen ortadan kaldıracak çok önemli bir delile sahibiz. Üstelik bu delil, istismara açık bir devirde yaşadığı için, hakkındaki belgenin devâmının ortaya çıkarılmasıyla bile töhmetten kurtulamayan Geyikli Baba gibi XIV. yüzyılda değil, iddiâcılara göre bu gibi fiileri hoş görmesi mümkün olmayan “katı ve kuralcı ulemâ”nın en etkin olduğu XVI. yüzyılda yaşamış; üstelik yaşadığı dönemde hem “Sahn-ı semân müderrisi” olması hasebiyle dogmatik medrese anlayışını en üst seviyede temsil eden, hem de tasavvufî yönüyle devrindeki tüm Osmanlı mutasavvıfları arasında bir hayli sivrilen Beşiktaşlı Yahyâ Efendi'ye (ö. 978/1571) aittir.

Hakkında pek çok yazılı ve şifâhî menkabeler bulunan Yahyâ Efendi'nin, üzerine yazılmış kısa monografilerle kitap ve makalelerde sıklıkla rastlanan bir menkabesinde belirtildiğine göre; “Apostol” adlı Rum bir denizci, rüzgârlı bir havada Trabzon'dan İstanbul'a gelirken şiddetli bir fırtınaya tutulur ve şöhretini iştittiği Yahyâ Efendi'den kurtulmak için istimdat diler; hattâ bu vartadan kurtulursa ona çok değerli bir şarap hediye edeceğine dair yemin eder. Nihâyet denizdeki fırtına diner; Apostol yanındakilerle birlikte İstanbul'a ulaşır; Galata'daki mahzenlerde bulduğu en eski şarap küplerinden birini alıp hemen Yahyâ Efendi'nin dergâhına varır. Yahyâ Efendi getirilen hediyeyi geri çevirmez; müridlerinin şaşkın bakışları arasında ondan biraz içtiği gibi, o an huzûrunda bulunanlarada içmeleri için ikrâm eder. Müridler kendilerine ikram edileni içtiklerinde, küpteki “şarab”ın kerâmetle “nar şerbeti”ne dönüşmüş olduğunu farkeder ve bunu Rum denizciye söylerler. Bu duruma çok şaşırarak Rum denizci şaraptan biraz tadar; söylenilenin doğru olduğunu anlar ve bu kerâmet vesilesiyle hidâyete erer⁶².

⁶² Krş. Nezihe Araz, *Anadolu Evliyâları*, İstanbul: Fatış Yayınevi, İsmet Matbaası, 1958, s. 339-340; Nazmi Sevgen, *Beşiktaşlı Şeyh Yahya Efendi: Hayatı-Menkabeleri-Şiirleri*, İstanbul: Türkiye Basımevi, 1965, s. 15. Bu menkabeyi bir makalesinde Beşiktaşlı Yahyâ Efendi'nin dergâhında “nar şerbeti” içildiğini tespit amacıyla gündeme getiren Haşim Şâhin'in, bu kıssadan “İslâm'a aykırı bir fiilin gizlenmesi” gibi bir mânâ çıkarmamış olması kayda değerdir. Krş. a.mlf., “Beşiktaşlı Yahya Efendi'nin Penceresinden XVI. Asır Osmanlı Mutfağına Dair Bazı Gözlemler”, *Yemek ve Kültür*, sayı: 29 (Yaz 2012), s. 66-67.

XVI. yüzyılın en önde gelen mutasavvıflarından biri olan Yahyâ Efendi'ye burada atfedilenlerin, tartışmaya konu olan Geyikli Baba kıssasında anlatılanlardan içeriği itibâriyle daha ilginç ve istismâra daha açık olduğu şüphesizdir. Baba'nın “rakı ve şarab”ı sadece kazanda kaynatıp başka şeylere dönüştürmesinin aksine, burada hiçbir hafifletici sebep ortaya konulmaksızın, dogmatik medrese anlayışının en yüksek temsilcilerinden biri olan Yahyâ Efendi, Rum denizcinin kendisine sunduğu “şarab”ı doğrudan içmiş gösterilmekte; üstelik içtiği şeyin “şarap” değil de bu kez “nar şerbeti”ne dönüştüğü açıklaması, bu duruma çok şaşırarak müridlerine onu tattıracağı zamâna ertelenmektedir.

Geyikli Baba kıssasındaki temel figürler, XIV. yüzyılın heterodoks etkilerini örtbas etmeye yönelik bir girişimden ibâretse, iddiacıların nazarında bu anlayıştan eser bile görülmesi beklenmeyen XVI. yüzyılda, tıpatıp aynı fiilin bu kez Sahn-ı Semân Medresesi müderrisliği yapmış olan Yahyâ Efendi'ye isnad edilmiş olmasının açıklaması nedir? Bu menkabeyi, iddiâ sahipleri açısından en olmayacak bir devre odaklandırıp büyük bir cesaretle nakledenler, Yahyâ Efendi gibi “dogmatik” yaklaşımın en büyük temsilcisi konumundaki birinin de “heterodoks” fiillerini gizlemeyi mi gâye edinmişlerdi? İstismâra daha açık böyle bir menkabede bile Yahyâ Efendi'ye heterodoks fiilleri isnaddan kaçınan fikir sâhipleri, aynı şeyi Geyikli Baba'dan esirgerken ne gibi bir mantıklı gerekçe öne sürebilmişlerdir?

Yahyâ Efendi hakkında o zamandan beri ortalıkta dolaşan şifâhî mankabe, Geyikli Baba'nın yaşadığı asırdaki keramet rivâyetinin -bekleneceği üzere- her asırda örnekleri bulunduğunu; her iki asırdan kalma yazılı kaynaklar da XIV. yüzyılla XVI. yüzyıl Türkmen halkının dinî ve mistik algısı arasında hiçbir fark olmadığını açıkça ortaya koyarken, hiçbir delil ve belgeye dayanmadan aksini iddia edenlerin spekülasyondan olan ibaret iddiâları, ciddî bir dayanaktan yoksun olduğu için bilimsel anlamda da geçersizdir. Tarih ilminin temel esası olan kaynak ve belgeler, Geyikli Baba'nın aynı kerâmet konusunda diğer mutasavvıflardan farklı olduğunu düşündürecek en küçük bir heterodoks îmâ bile içermediğine göre, sadece seksen yıl sonra bu fiilin gizlendiğini iddiâ edenler, bu iddiâlarını neye dayanarak öne sürdüklerini açıklamakla yükümlüdürler.

İslâm tasavvufunda her zaman var olan ve XIV. yüzyılın öncesinde de, sonrasında da sayısız örneğine rastlanan bir kerâmet fiilini, tasavvuftaki geniş

kerâmet kültü çerçevesinde değerlendirmek yerine, olmayacak bir mânâ yükleyip aksi yönde değiştirmeye çalışanların öne sürdükleri muhâlif iddiâların, somut bilimsel kanıtlarla desteklenmediği sürece bilimsel kabul edilemeyeceği bâriz bir gerçektir.

Sonuç:

Fetret devrinde Mûsâ Çelebi'ye gönderilen resmî bir belgenin üç parçasından ilkinde hikâye edilen “*Orhan Gâzî'nin Geyikli Baba'ya denemek için rakı ve şarap gönderme*” vak'asının, benzer diğer örnekleri gibi “kerâmet” vurgusundan başka bir anlam içermediği ve devrin diğer orijinal kaynakları ile kıyaslandığında bundan “*Heterodoksi*” yönünde bir anlam çıkarmanın mümkün olmadığı ortadadır.

Belgenin devâmındaki hadise XVI. yüzyılda yazılmış anonim kronikten aktardığımız menkabede aynı ifâdelerle tekrarlandığına ve devrin Türkmen hükümdarları, babaları ve halkı arasında heterodoks bir anlayışın hâkim olmadığı bizzat Orhan Gâzî / Geyikli Baba dönemi ve öncesine ait kaynak, belge ve materyallerde açıkça vurgulandığına göre; ortada hiçbir delil yokken belgeden ısrarla bu yönde manâ çıkarmaya çalışmak, bilimsel normların dışına çıkmaktan başka bir anlam taşımamaktadır.

Kaynakça:

Arşiv Belgeleri ve Birincil Kaynaklar:

BOA. Ali Emîrî, *Mûsâ Çelebi*, nr.: 1.

BOA.MAD, nr.: 16016.

BOA.TTD, nr.: 166 (*Mücmel Defter*).

Asparuçâ Hâtûn Vakfıyesi (Ramazân 723/Haziran 1323). Ankara Millî Ktp. *Bursa Şer'iyye Sicilleri*, nr.: 4121, vr. 82^a-83^b.

Orhan Gâzî Vakfıyesi (Cemâziye'l-evvel 761/Haziran 1360). VGMA, *Pâdişah Vakıfları*, Defter: 574/43.

Orhan Gâzî Vakfıyesi (Cemâziye'l-evvel 761/Haziran 1360). TİEM, nr.: 2203.

Şeyh Ebû Bekir İcâzet-nâmesi. İBB Atatürk Kitaplığı, Ferman, nr.: 9.

‘Alâeddîn Atâ Melik Cüveynî. *Tārīḫ-i Cihān-güşā* (I-III), I, Bibliothèque Nationale, Supp. Persian, nr.: 205.

‘Alâeddîn Atâ Melik Cüveynî. *Tārīḫ-i Cihān-güşā* (I-III), I, nşr.: Mîrzâ M. Kazvînî, Leiden/London 1912.

Anonim *Tevārīḫ-i Âl-i ‘Osmân*. Paris Bibliothèque Nationale, Supp. Turc. nr.: 1047.

‘Âşık Paşa-zâde. *Menâkıb u Tevārīḫ-i Âl-i ‘Osmân*, Berlin Staatsbibliothek, MS Or. Oct.: 2448.

‘Âşık Paşa-zâde. *Tevārīḫ-i Âl-i ‘Osmân*, H. N. Atsız neşri, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1949.

Barkan, Ömer Lütfi - Enver Meriçli. *Hüdâvendigâr Livâsı Tahrir Defterleri*, c. I, Ankara: TTK Yayınları, 1988.

Coşan, M. Esad. *Makâlât-ı Hacı Bektâş-ı Velî: İnceleme, Mensur ve Manzum Metin, Sadeleştirme*, İstanbul: Server İletişim, 2013.

Elvan Çelebi. *Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsıbu'l-Ünsiyye*, Ahmet Yaşar Ocak-İsmail E. Erünsal, Ankara: TTK Yayınları, 1995.

Hacı Bektâş-ı Velî. *Terceme'-i Makâlât*, İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yz., nr.: 1266/1.

İbn Battuta. *Tuhfetü'n-Nüzzâr fî Garā'ibü'l-Emşâr ve'l-'Acā'ibü'l-Esfâr*, Beyrut: Dârü's-Sâdır, ts.

İbn Kemâl (Kemâlpaşazâde). *Tārīḫ-i İbn Kemâl*, II. Defter, Millet Ktp. Ali Emîrî, Tarih, nr.: 30.

İbn Kemâl (Kemâlpaşazâde). *Tevārīḫ-i Âl-i ‘Osmân*, II. Defter, nşr.: Şerfaettin Turan, Ankara: TTK Yayınları, 1983.

Muslihuddîn Mustafâ bin Mehmed. *Risâle’-i Uşûl-i Dîn ve Erkânî’l-Vuzû’i ve’ş-Şalâti ve Mezâhibi’l-Muhtelifâti ve Kebâyir ve Şagâyir ve Elfâz-ı Küfür*; kütüphânemizdeki nüsha.

Terceme’-i Menâkıb-ı Seyyid Ebû’l-Vefâ, Süleymaniye Ktp. Murad Buhârî Tekkesi, nr.: 257.

Yayınlanmış Eserler ve Makaleler:

Ahmed Refik (Altınay). “Geyikli Baba Hakkında Vesika”, *Bizans Karşısında Türkler*, İstanbul: Ma’rifet Matba’ası, 1927, s. 169-170.

Araz, Nezihe. *Anadolu Evliyâları*, İstanbul: Fatış Yayınevi, İsmet Matbaası, 1958.

Başar, Fahmeddin. *Ahmet Refik: Bizans Karşısında Türkler*, II. Baskı, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010.

Coşan, M. Esad. “XV. Asır Türk Yazarlarından Muslihu’d-din, Hamidoğulları ve Hızır Bey”, *Vakıflar Dergisi*, XIII (Ankara 1981), 101-112.

Hezarfen, Ahmet. “Osmanlı Arşivlerinden Yeni Belgeler”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 2001/III, s. 8-10.

İnalcık, Halil. “Son Araştırmalarla Ertuğrul Gâzî’nin Gerçek Hikâyesi”, *NTV Tarih Dergisi*, sy.: XV (Nisan 2010), s. 51-58.

Kılıç, Şahin. “Musa Çelebi 1403’te ‘Sultan’ Oldu mu? / Bizans ve Osmanlı Kaynaklarına Göre Yeni Bir Değerlendirme”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XIII/23 (2012), sy.: 2, s. 283-296.

Köprülü, Mehmed Fuad. *Türk Edebiyatı’nda İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976.

Mélikoff, Irène. “Un Ordre de derviches colonisateurs: Les Bektachis”, *Mémorial Ömer Lütfi Barkan*, Paris 1980, s. 156-167.

Mélikoff, Irène. “İlk Osmanlıların Toplumsal Kökeni”, *“Osmanlı Beyliği (1300-1389)”* içinde, ed.: Elizabeth A. Zachariadou, İstanbul 1997.

Ocak, Ahmet Yaşar. “Osmanlı Topraklarındaki Sufi Çevreler ve Abdalan-ı Rum Sorunu (1300-1389)”, *Osmanlı Beyliği*, ed.: Elizabeth A. Zachariadou, İstanbul 1997.

Oflaz, O. Umar. *Oğuzname: Köklere Giden Yol*, İstanbul: Say Yayınları, 2000.

Sevgen, Nazmi. *Beşiktaşlı Şeyh Yahya Efendi: Hayatı-Menkabeleri-Şiirleri*, İstanbul: Türkiye Basımevi, 1965.

Şahin, Haşim. “Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Devrinde Adı Geçen Önemli Bir Derviş: Geyikli Baba”, *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi Bildirileri*, Kültür Bakanlığı & TİKA, Ankara 2001, s. 787-800.

Şahin, Haşim. *Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Dinî Zümreler (1299-1402)*, MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul 2007.

Şahin, Haşim. “Beşiktaşlı Yahya Efendi’nin Penceresinden XVI. Asır Osmanlı Mutfakına Dair Bazı Gözlemler”, *Yemek ve Kültür*, sayı: 29 (Yaz 2012), s. 58-67.

Şahin, Haşim. *Ahmet Yaşar Ocak Kitabı: Arı Kovanına Çomak Sokmak*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.

Togan, Zeki Velidî. *Umumî Türk Tarihine Giriş*, I (III. Baskı), İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981.

Ülken, Hilmi Ziyâ. “Anadolu’da Dînî Rûhiyât Müşâhedeleri”, *Mihrâb Mecmû’ası*, sy.: XIII-XIV (1340/1924), İstanbul.

Yılmaz, Hakan. “Geyikli Baba Üzerine İlginç Bir Vesika ve Hakkında Ortaya Atılmış Asılsız Bir İddiâ”, *HAİD*, XVI/192 (2009), s. 42-44.

Yılmaz, Hakan. “Muslihuddîn Fakîh ve Orhan Gâzî’nin Oğlu Gâzî Süleyman Paşa Adına Yazdığı ‘Tebâreke Tefsîri’”, *HAİD*, XIX/220 (Ocak/2012), s. 45-46.

Yılmaz, Hakan. “Muslihuddîn Mustafâ bin Mehmed’in Akâ’id ve Kelâm İlimlerine Dair Yeni Bir Risâlesi”, I, II, III, *HAİD*, XX/235-237 (Nisan-Mayıs-Haziran/2012), s. 42-45, 45-46, 43-44.

Yılmaz, Hakan. “Bursa Fethine Yönelik Yeni Yaklaşımlar ve Bursa’nın Gerçek Fetih Tarihi”, *Şehir & Toplum*, sy.: II (Haziran 2015), s. 61-73.

**İNEGÖL’ÜN İLK SÜRELİ YAYINI SON YARIMAY DERGİSİ’NE
GÖRE İNEGÖL’DE YAŞAM (1936-1939)**
(Life İnegöl Specified the First Periodical of İnegöl, Son Yarımaya-1936-1939)

Dr. Salih EROL*

Özet:

1912’de kurulan ve kurumsal varlığını 1931 yılına kadar devam ettiren Türk Ocakları’nın kapatılmasıyla 19 Şubat 1932’de Türkiye’de Halkevleri kurulmuştur. Söz konusu tarihte açılış gerçekleştirilen on dört halkeviden bir tanesi de Bursa Halkevidir. Bursa Halkevi, Kasım 1935’ten itibaren “Uludağ” adında süreli bir yayın çıkarmıştır.

İnegöl Halkevi Şubesi ise 22 Şubat 1935’te açılmıştır. Halkevi bünyesinde faaliyet gösteren Köycülük Komitesinin ilk sayısını 15 Temmuz 1936 Çarşamba günü çıkartmış olduğu “Son Yarımaya” adındaki dergi üzerinde durulması gereken dikkat çekici bir yayındır. Bu, aynı zamanda İnegöl’ün ilk süreli yayınıdır. Söz konusu uzun soluklu, dikkate şayan dergi maalesef şu ana dek bilimsel bir incelemeye tabi tutulmamıştır.

Son Yarımaya, halkevi çatısı altında faaliyet gösteren Köycülük Komitesinin bir neşriyatı olarak bilhassa köyler hakkında ayrıntılı bilgi ve haber içermekte idi. Yine de sadece köylerle sınırlı kalmayıp, İnegöl Halkevi ve İnegöl Şehri ile ilgili bilgi ve haberlerin yanı sıra; Türkiye ve hatta dünya ile ilgili gelişmelere de yer verilmiştir.

Bu bildiri metnimizde adı geçen ve on beş günde bir muntazaman, iki yılı aşkın bir süre yayım hayatını sürdüren bu derginin Ankara Milli Kütüphane’den temin edebildiğimiz ilk elli üç sayısını çeşitli açılardan incelemeye tabi tutacağız. Bu inceleme neticesinde İnegöl’ün Cumhuriyetin ilk yıllarındaki sosyo-ekonomik, kültürel ve diğer alanlardaki gelişimini, değişimine katkıda bulunmayı amaçlamaktayız.

Anahtar kelimeler: İnegöl, Halkevi, Son Yarımaya, Köycülük Komitesi

* Araştırmacı- Yazar (Milli Eğitim Bakanlığı). saberil@mynet.com

Abstract:

Public Houses was established in 19th February 1932 after closing of Turkish House (Türk Ocağı). Firstly, fourteen public houses was opened and one of them is in Bursa. The Public House of Bursa published a periodical called Uludağ (sometimes in the name of Türkün) since November 1935.

The foundation of Public House in İnegöl dated 22th February 1935. The Village Comitee that belong to the public house published a periodical named Son Yarımay. This periodical lasted over two years. It is the first press for İnegöl and deserves to be mentioned carefully. Hitherto Son Yarımay is not searched by social scientist.

Son Yarımay contains detailed news and diferrent events both from vil-lages and from İnegöl town centre, even news-events about country and the world. In this article we criticised fifty three issues of Son Yarımay. We aimed to explain how İnegöl's social – economical – cultural situation during the early republic era.

Keywords: *İnegöl, Public Houses, Son Yarımay, The Village Comitee*

GİRİŞ

Osmanlı'dan Cumhuriyete: Türk Ocaklarından Halkevlerine

Osmanlı Devletinin son “uzun” yüzyılı olan XIX. Yüzyılda özellikle Gayr-i Müslim halklar arasında eğitim, sosyal, kültürel ve hatta siyasi alanda ulusal bir uyanış olduğu bilinen tarihi bir gerçektir. Zamanla Osmanlı Devletinden ayrılmayı ve kendi ulusal devletlerini kurmayı başaran bu uyanışın arkasında ise –Batılı devletleri ve Rusya’yı bir yana bırakırsak- bir takım sosyo-kültürel görünümlü politik dernekler bulunmakta idi. “Yunan, Bulgar, Sırp, Romen” ...v.s. kimlik bilincinin gelişmesi bu dernekler sayesinde olmuştur.

Öte yandan ayrılıkçı akımlara karşı devlet eliyle yürütülen Osmanlıcılık ve İslamcılık gibi politikalara rağmen imparatorluğun çözülmesinin durdurulamayışı bir takım yeni arayışlara yol açtı. İşte böyle bir ortamda XIX. Yüzyılın sonlarına doğru Türkçülük akımı önce kültürel; ardından da XX. Yüzyılın başlarında siyasi yönü ile ağır basan bir akım olarak ortaya çıktı. Bu akım, Osmanlı'dan Cumhuriyete kalan en önemli miras olarak değerlendirilebilir.

Türkçülük akımı, imparatorluğun asli kurucu unsuru olmasına rağmen, zamanla sosyal, ekonomik, eğitim, kültür gibi pek çok sahada ihmal edilmiş, geri kalmış bulunan Türklerin bütün bu sahalarda yeniden güçlendirilmesi amacını taşıyordu. Türkçülük bir bakıma Gayr-i Müslim azınlıkların milliyetçiliklerine – biraz geç de olsa- karşı verilmiş bir tepkisel hareket şeklinde gelişmiştir.

Öncelikle Müslüman-Türk ahalisi arasında sosyal ve kültürel dayanışmayı tesis edecek bir takım cemiyetler kurulmalı idi. 1860'larda fakir Müslüman çocukların eğitim seviyelerini yükseltmek gayesi ile kurulan ve 1873'te Darüşşafaka gibi günümüze dek gelen bir eğitim kurumunun temellerini atan Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye bu alanda öncü bir kuruluş olsa da uzun ömürlü ve etkili olamadı.

Türkçülük fikrinin asıl önemli kuruluşu Türk Ocağı'dır¹. Osmanlı İmparatorluğunun en son ve en kısa dönemi olan II. Meşrutiyet Devrinde (1908-1918) kurulmasına başlanan Türk Ocakları, 1911 - 1931 yılları arasında faaliyet göstermiştir. Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Mehmet Emin Yurdakul, Fuat Köprülü ... gibi çok sayıda aydın tarafından desteklenen Türk Ocakları faaliyet sürdürdüğü dönem içerisinde en önemli kültür müesseselerinin başında gelmiş ve adeta Cumhuriyetin filizlendiği bir laboratuvar işlevini görmüştür. Cemiyetin başlıca yayın organı olarak Türk Yurdu Dergisi, ilim- irfan hayatımızın belirleyici yayınlarının başında gelmektedir.

Doğrudan makalemizin konusu olmasa da, Türk Ocaklarının konumuz açısından en önemli tarafı ise, 1932'den itibaren kurulan Halkevlerinin üzerinde yükseldiği temel dayanak olmasıdır².

1. Halkevlerinin Açılması ve Yaygınlaşması

1920'li yıllar bitip, 1930'lü yıllar başlarken hemen hemen bütün dünya –özellikle Amerika ve Avrupa- ciddi bir iktisadi, sosyal ve siyasi dönüşüm ge-

¹ Türk Ocaklarının kuruluşu, gelişimi ve faaliyetleri hakkında en önemli kaynakların başında bizzat kurumun düzenli neşriyatı olan Türk Yurdu Mecmuası gelmektedir. Konu ile ilgili hazırlanmış çok sayıda akademik tezleri de bir yana bırakırsak, normal okurun faydalanması için tavsiye edilebilecek başlıca kaynaklardan biri Yusuf Sarımay'ın çalışmasıdır. Bkz. Yusuf Sarımay, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931**, Ötüken Yay., İstanbul, 1994.

² Tefik Çavdar, “Halkevleri”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, c.4,s.878.

çirmekteydi. 1929 yılı Küresel Ekonomik Krizi, kapitalist-liberal özellikleri ile öne çıkan Batı devletlerini derin bir sarsıntıya uğrattı. Türkiye gibi Batı dünyasını örnek alarak çağdaşlaşmaya çalışan bir ülkenin bu dünya ölçeğindeki bunalımdan etkilenmemesi mümkün değildi. Bu değişim ve ondan etkilenmeler ucu halkevlerinin kurulmasına dek uzayacak olan kültürel alana dahi sıçradı.

1930'lü yıllar boyunca totaliter tek parti yönetimleri dünya genelinde revaçta oldular. Faşist İtalya, Nazi Almanyası'nın yanı sıra İspanya, Portekiz, Japonya ve daha bir çok ülkede katı tek parti rejimleri toplumun bütün alanları üzerinde tahakküm kurmuştu. Daha önce Bolşevik İhtilalini gerçekleştirmiş olan Sovyet Rusya bile ancak 1930'larda katı devletçi bir sosyalist rejim tesis edebildi.

Böylesi bir dünya ortamından kaçınması mümkün olmayan Yeni Türkiye Cumhuriyeti de özellikle 1930'lü yıllar içinde katı konjoktürel değişimler yaşadı. Çok partili hayata geçiş denemelerinin askıya alınması, tek partinin toplumun her katmanına nüfuz etme hamlesi, liberal-serbestçi ekonominin yetersizliğinden yola çıkıp devletçi ekonomi modeline geçilmesi... gibi değişimler bunlar arasında gösterilebilir.³

Bütün bu temel değişimlerin sonucu olarak sosyal ve kültürel yaşamın yeni baştan düzenlenmesi zarureti ortaya çıktı. Türkiye Cumhuriyeti, Batı'nın liberal çağdaşlaşma modelinden tam bir kopuş yaşamadan da nispeten halkçı bir devlet ve toplum yapısına geçebileceğini göstermeye çalıştı. Cumhuriyetin kurucu lideri Mustafa Kemal temel ilkelerinden birisi olan Halkçılığı işte tam da bu dönemde fiiliyata geçirdi. Halkçı ama sosyalist olmayan, milliyetçi ama faşist olmayan; serbestiyetçi ama Batı'daki gibi tam kapitalist olmayan ve bir ölçüde Türkiye'nin koşullarına özgü Kemalist bir rejim denenmekte idi.

Halkçı ve devletçi bir yapılanma ile yeni baştan ele alınan 1930'ların Türkiye'sinde halkın ortak çağdaş bir kültür etrafında birleştirilmesi için dönemin ruhuna uygun sosyal ve kültürel yapılanmalar oluşturma ihtiyacına Türk

³ Türkiye'nin 1930'lardaki totaliter devletlerden en önemli farkını belirten Bernard Lewis dünyanın hiçbir yerinde, hiçbir tek partinin sulh ve sükunet içinde yerine bir başka partinin geçmesini hazırlamadığını belirterek Atatürk'ün ve partisi CHP'nin çok partili hayata geçiş konusundaki hakkını teslim etmektedir. Bkz. Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev. Metin Kırıatlı, TTK yay., 8. bs., s.379, Ankara, 2000.

Ocakları cevap veremezdi. Türk Ocağı aslında cumhuriyetten çok 1910'ların başında meşrutiyet ortamında doğmuş, imparatorluk bakiyesi bir kurum olarak gerçi Cumhuriyeti de doğuracak olan Türkçülük fikrine hizmet etmişti. Ancak 1930'ların devletle bütünleşik, halkın seviyesine daha çok inen, daha aktif kurumlara ihtiyacı vardı.

Neticede 19 Şubat 1932'de halkevleri kurulmaya başlandı⁴. Devletin tam desteği ve sağladığı olanaklarla ve devleti yöneten tek parti olan Cumhuriyet Halk Partisi ile eş güdüm içinde memleketin en ucra köşelerine kadar yayılması hedeflenen halkevleri/odaları sayesinde dinamik, çağdaş bir toplum oluşturulması hedeflenmekte idi⁵.

Her ne kadar doğrudan parti genel sekreterliğine bağlı ve üstelik tüzel bir kişiliği olmayan kurumlar olsa da, herkese ve her kesime açık olması, dileyen herkesin üye olabilmesi ve yayın organlarının farklı kalem sahiplerine açık tutulması gibi hususlar göz önüne getirildiğinde Halkevlerinin belli bir dönem kültürel hayattaki rolü inkar edilemez bir gerçekliktir.

Kuruluşu ile beraber yayımlanan Halkevleri Talimatnamesinde, halkevlerinin faaliyet gösterecekleri alanlar şöyle belirlenmektedir: Halkevi bünyesinde Dil-Tarih-Edebiyat, Güzel Sanatlar, Temsil, Spor, Kütüphane ve Neşriyat, Köycülük, Müze ve Sergi, Dershane ve Kurslar ve Sosyal Yardımlaşma Şubeleri/Komiteleri bulunacaktır.

Halkevleri 1932'den başlayarak 1950 yılında kapatıldığı zamana kadar hızla bütün ülke çapında yaygınlaştı. Kapatılmadan hemen önceki sayısal verilerine bakıldığında Türkiye'de toplam 478 halkevine ilaveten dört bin dolayında da halkodası bulunmaktadır.

19 Şubat 1932'de açılan ilk on dört halkevinden birisi de Bursa Halkevi'dir. İlk olarak mirasını devraldığı Türk Ocağı binasında ilgili, büyük bir kalabalık tarafından açılışı gerçekleştirilen Bursa Halkevi, kısa bir müddet içerisinde kendi binasına kavuşarak,, bütün alt birimleri ile birlikte faaliyetlerde bulunmuştur. Bursa Halkevi'nden sonra Bursa ili içerisinde açılan ikinci halke-

⁴ Nurcan Toksoy, **Halkevleri**, Orion Yay., Ankara, 2007, s.31.

⁵ Anıl Çeçen, **Halkevleri: Atatürk'ün Kültür Kurumu**, Gündoğan Yay., Ankara, 1990, s.111.

vi, 1934'te açılan Mudanya Halkevi olup, onu bir yıl sonra İnegöl Halkevi'nin açılışı izlemiştir. 1950 yılı itibariyle Bursa'da beş halkevi ve on dokuz halkodası bulunmakta idi⁶.

2. İnegöl Halkevi'nin Açılması ve Faaliyetleri

İnegöl Halkevi şubesi 22 Şubat 1935'te açılan yirmi üç halkevinden biri olarak dikkat çekmektedir⁷. Halkevlerinin 3. Kuruluş yıl dönümüne rastlayan ve aralarında İnegöl'ün de bulunduğu yeni evlerin açılmasıyla toplam 103 halkevi açılmış oldu.

İnegöl'ün Halkevinin hangi alt birimlerden oluştuğunu ve bu birimlerde hangi mesleklerden, kimlerin görev yaptığını halkevinin kendi yayın organı Son Yarımaya'dan öğrenmek mümkündür. Derginin 28 Şubat 1937 tarihli 16. Sayısı ile; 15 Mart 1937 tarihli 17. Sayısında birinci senesinin ardından yenilenen seçimlerden kimlerin; hangi şubelerde göreve geldiğini çıkarabiliyoruz. Buna göre İnegöl Halkevinde şu birimler mevcuttur: Köycülük Komitesi, Dil-Tarih-Edebiyat, Ar, Sosyal Yardım, Müze-Sergiler, Gösterit, Halk Dershaneleri, Kitapsaray-Yayım ve Spor Şubesi.

Halkevinin İnegöl'e hareketlilik getirdiğini ve halkın yoğun ilgisi ile adeta kültürel bir seferberlik ruhu ile karşılandığını dönemi yaşayan yerel kaynaklar ve bizatihi halkevinin yayın organı ve hatta ulusal basından izlemek mümkündür. Halkevinde yönetici ve aza konumunda olan kişilerin çoğunluğunu öğretmenler oluşturmaktadır. Onun dışında hemen her meslekten aza bulunmaktadır. Dikkat çeken bir husus olarak halkevi azalarında kadın aza varlığını gösterebiliriz. Tespit edebildiğimiz kadarıyla eşitli birimlerde görev alan altı tane bayan aza bulunmaktadır⁸.

Yerel tarihçilerden ve halkevinin kuruluşuna- faaliyetlerine tanık olmuş

⁶ Bursa Halkevi ile ilgili daha detaylı bilgiler için Bkz. Mine Akkuş, **Bursa Halkevi ve Uludağ Dergisi**, Bursa 2011, s.61 v.d.

⁷ Dönemin başbakanı İsmet İnönü'nün yapmış olduğu ve Ankara Halkevi Mecmuasınca yayınlanan konuşmasında tek tek isimlerini zikrettiği halkevleri arasında İnegöl de bulunmaktadır. Bkz. İsmet İnönü, "Yeni Halkevleri Açma Nutku", **Ülkü**, S.25, Mart 1935, s.3.

⁸ Öğretmen Kadriye, Nezihe ve Bedia Hanımlar; Doktor eşleri Hacer ve Naime Hanımlar; Öğretmen Turgut Mamaş'ın eşi Dürdane Hanım halkevinde aza sıfatıyla etkin olarak çalışmışlardır. Bkz. **Son Yarımaya**, S.17, (15.03.1937), s.4.

Turgut Can Mamaş eserinde "*Cumhuriyet Halk Partisinin kültür kaynağı*" olarak nitelendirdiği halk evinin açılmasına halkın büyük bir ilgi gösterdiğini belirtmektedir. Ona göre memleketin genci, ihtiyarı ve kadınına varıncaya dek herkes kabiliyetlerini inkişaf ettirecek şubelere bu sayede yönelmiş oldular. Halkevi hiçbir zaman eleman bulmak konusunda sıkıntı yaşamadı⁹.

Halkevinin her geçen gün kitap ve mecmualarla zenginleşen okuma odasının büyük bir ilgi ile her zaman dolu olduğunu, halkın memleketle ve dünya ile adeta yegâne iletişim noktasının daha sonraki yıllarda radyonun da konulacağı bu odada sağlandığını aynı yazarın anlatımlarından çıkarmak mümkündür. Halkın okuma seviyesinin yükselmesinde Millet Mekteplerinden sonra en etkili kurumun halkevi olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

İlk açıldığı yıllarda Belediye Meydanı'ndaki eski bir binada çalışmalarına başlayan İnegöl Halkevi, devletin ve halkın yardımlarıyla yapımına 1936'da başlanan yeni binasına 1940 yılında taşınmış oldu (Bkz. EK-6).

Halkevi'nin ilk yedi yıllık çalışma performansına dair veriler Mamaş'ın kitabında şöyle verilmiştir:

49 tane temsil; 148 konferans; 58 konser; 20 sinema gösterimi; 3 resim- 2 kitap ve 1 fotoğraf sergisi; 25 şölen; 17 balo; 108 köy gezisi; 70 spor müsabakası; 2 nişan-nikah; 2 çaylı dans cemiyeti; 27 ders ve 5 tane ikmal kursu düzenlenmiştir¹⁰.

Bütün bu bilgiler bize İnegöl Halkevi'nin idealist bir tutumla son derece faal olduğunu göstermektedir. Hatta bu faaliyetler zaman zaman ulusal basına da konu olmaktadır. Mesela kuruluşunun daha ilk yılında İnegöl halkevinin temsil şubesi tarafından "*Himmetin Oğlu*" adıyla çok muvaffakiyetli bir tiyatro oynandığını; şehre gelen köylü halk grupları için defalarca sahnелendiğini ve ayrıca şehir merkezindeki halk için de oynandığını öğreniyoruz¹¹. (Bu piyeste oynayan gençleri gösteren bir resim için Bkz. EK-5-1)

⁹ Turgut Can Mamaş, **İnegöl**, Bursa Aysan Basımevi, 1947, s.39-40.

¹⁰ Mamaş, **a.g.e.**, s.39.

¹¹ Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 15.01.1936, s.10.

Halkevinin Spor Şubesinin düzenlediği veya destek verdiği çok sayıda spor müsabakası içerisinde yer alan bisiklet yarışı sadece İnegöl'ün değil; benzeri Anadolu kasabalarının tarihinde de bir ilk olma özelliğini taşımakta idi ki, ulusal basında ilginç bir haber değeri taşıyordu. Haziran 1937 tarihli bu müsabakada toplam beş tane bisiklet yarışçısı tedarik edilebilmiş ve ilçe halkının yoğun ilgisi eşliğinde gerçekleştirilen yarışmayı Küçük Kemal adında bir yarışmacı kazanmıştır. Yine aynı dönemlerde ve yine spor şubesince tertiplenen avcılık faaliyetleri de basına haber olmuştur. Bunlardan bir sene sonra bu kez Mayıs 1938'de binlerce seyircinin merakla izlediği ve tam bir bayram havasında geçen atletizm müsabakaları da basının yer verdiği faaliyetler arasında bulunmaktadır.

Bu şenliklerden iki ay sonra, Temmuz 1938'de Halkevi yüz elli tablodan oluşan bir resim sergisi açmıştır. Hüsnü, Selami, Bedi, Azmi gibi yerel ressamın tablolarının görücüye çıktığı ve halkın güzel sanatlara karşı ilgisinin artırılmasının hedeflendiği bu sergiyi İnegöl Ortaokulu'nun ve aynı zamanda Halkevi'nin resim öğretmenliğini yapan Esad Subaşı organize etmiştir (Bkz. EK-7).

Düzenlemiş olduğu etkinliklerle halkın ilgisini ve bilgisini artırmayı amaçlayan İnegöl Halkevi'nin düzenlediği bir başka sergi de Ağustos 1939'da açılan kitap sergisidir. Baskı imkanlarının sınırlı olduğu ve yeni harflere geçişin üzerinden daha sadece on yıl gibi kısa bir sürenin geçtiği böylesi bir dönemde üç yüz elli kitap ve kırk yedi süreli yayın halkın tanıtımına sunulmuştur¹².

Bütün bu kaynakların da gösterdiği üzere İnegöl Halkevi, kuruluşu ile birlikte yöreye sosyal ve kültürel bir canlanma getirmiştir. Devletin ve toplumun gayretleri sonucu aktif bir süreç yaşanmış ve yeteneklerini sergilemek isteyenlere destek sağlanmıştır. Mustafa Kemal ATATÜRK'ün "*Türkiye Cumhuriyetinin temeli kültürdür*" vecizesi doğrultusunda milli değerler etrafında birleşen ama aynı zamanda çağdaş medeniyet seviyesini yakalamaya çalışan bilinçli bir vatandaş kitlesi halkevleri aracılığıyla oluşturulmaya çalışılmıştır.

Genç Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin hedef belirlediği kültürel yolda

¹² Ulusal basına yansıyan haberlerden derlediğimiz bu örnekler için Bkz. **Cumhuriyet Gazetesi**, 17.03.1937, s.4; 14.06.1937, s.5 ; 28.05.1938, s.6; 14.07.1938, s.5; 04.08.39, s.4.

idealistçe bir tutumla, azim ve kararlılıkla çalışmalarını sürdüren İnegöl Halkevi, diğer halkevleri gibi 1945'teki çok partili yaşama geçişten sonra biraz da devlet tarafından ihmal edilmeye başlanmıştır. Ancak buna rağmen faaliyetlerine yaklaşık altı yıl daha devam etmiştir. 1945 yılından bakıldığında İnegöl'de bir halkevi ve üç tane de halk odası mevcuttur. Bu halk odaları Kurşunlu, Tah-taköprü ve Yenice'de bulunmaktadır¹³.

Sonuç olarak İnegöl Halkevi ve odaları 11 Ağustos 1951 tarihine kadar faaliyetlerine devam etmiş ve o tarihte iktidardaki Demokrat Parti tarafından kapatılmıştır.

3. İnegöl'ün İlk Gazetesi Sayılan Son Yarımaya Göre İnegöl'de Yaşam

Kuruluşlarını takip eden süreç içerisinde halkevlerinin hemen hepsinin en önemli hedeflerinden biri kendi yayın organlarına sahip olmaktır. İmkanlarının el verdiği ölçüde haftalık, aylık yahut hiç olmazsa üç-dört ayda bir çıkarılacak olan bir mecmua sayesinde halkevlerine uğrayacak durumda olmayanları da kapsayacak şekilde daha geniş kitlelere ulaşmak mümkün olabilecekti.

Ancak yine de bir dergi çıkartmak o günün şartlarında hiç de kolay bir iş değildi. Maddi zorluklar, kağıt temin etmenin güçlüğü bir yana çağdaş-bilimsel bilgilerle yeterli donanıma sahip yazar-çizer kadrosu bulmak oldukça zordu. Yüzlerce yıl kullanılan Arap alfabesi yerini Latin harflere bırakmasının üzerinden daha üç-dört yıl geçmişti. Yeni yazıyı etkin kullanan yazar takımı kurmaktan daha mühim bir mesele de mecmuaları okuyabilecek okur-yazar oranının düşük olması idi.

Sonuçta bütün bu zorluklar göze alındı ve bazı halkevlerinin bünyesinde ilk süreli yayınlar çıkarılmaya başlandı. İstanbul Halkevi tarafından "*Yeni Türk*" adıyla Ekim 1932'den itibaren çıkarılan mecmua bu alanda ilk süreli yayın sayılabilir¹⁴.

¹³ Necia Aslan, **Bursa Halkevi, Uludağ Dergisi ve Türk Devrimi**, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul Üniv., 2007, s.22.

¹⁴ Bu dergi niçin çıkıyor başlıklı ilk sayısının baş yazısında şu veciz sözle varlık amacını izah etmeye çalışıyorlardı: "*Milletler yalnız maddi kuvvetleri ile değil; kültürlerinin kudretine göre dünyada lâyık oldukları mevkii alacaklardır*". Kültürümüzü beynelmilel alanda yükseltmek için bu türden mecmualara ihtiyaç olduğuna değiniliyordu. Bkz. **Yeni Türk**, S.1, Teşrinievvel 1932.

Halkevlerinin kuruluş felsefesine tam riayet bakımından halkevlerinin mecmuaları arasında en iddialı durumda olan dergi hiç şüphesiz Ankara Halkevi'nce Ocak 1933'ten başlanarak çıkarılan Ülkü Mecmuası gelmektedir. Bu dergi yurt dışında çıkarılmaya başlanan bütün halkevi dergilerine bir tür modellik yapmıştır¹⁵.

Kurulan ilk halkevlerinden olan Bursa Halkevi'nin “*Uludağ*” isminde bir dergi çıkarmaya başlaması ise Ocak 1935'ten itibaren, halkevinin açılması'nın üçüncü yılında, mümkün olabilmıştır.

Halkevi mecmuaları bulundukları yöre ile ilgili muhtelif konularda çok değerli araştırma yazıları, geziler, gözlemlere yer vermiş ve hem o dönemdeki yerel halkı aydınlatmış; hem de bilhassa daha sonraki yıllarda sosyal araştırmacılara önemli birer kaynak işlevini görmüşlerdir.

Halkevlerinin yayıncılık faaliyetleri ile ilgili bu genel değerlendirmeler ve örneklemeleri sunduktan sonra makalemizin özel konusunu teşkil eden İnegöl Halkevi'nin dergisi ile ilgili tespitlerimize geçebiliriz:

İnegöl'ün ilk süreli yayını/ilk gazetesi olan Son Yarımaya Dergisi, 15 Temmuz 1936 Çarşamba günü yayın hayatına başladı. Dergi, Halkevi çatısı altında faaliyet gösteren Köycülük Komitesinin yayın organıdır. “*Son Yarımaya İçinde Acunda Öğrenmeğe Değer İşler*” başlığını taşıyan dergi, iki haftada bir yayımlanmakta idi. İki sütun üzerinde dört sayfalık bir dergi olarak yayın hayatına başladı. Bursa Yeni Basımevi adında bir matbaada basılmıştır.

Dergi, Cumhuriyetimizin 14. Yılına denk gelen 29 Ekim 1936 tarihli sayısında ilk kez birinci sayfasında renkli bir baskı yaptı. Türk Bayrağı ve CHP amblemi altında “*Cumhuriyet 14 Yaşında*” üst başlığı ile Atatürk'ün fotoğrafına yer verdi. Bu, derginin yayınladığı Atatürk'ün ikinci fotoğrafıdır (Bkz. EK-8).

Son Yarımaya İki yılı aşan bir süre boyunca, neredeyse muntazam bir biçimde 53 sayı yayımlandıktan sonra, 15 Şubat 1939'da yayınına ara vermek zorunda kaldı. II. Dünya Savaşına doğru giden sıkıntılı dönemin, Türkiye'yi de

¹⁵ Mahmut H. Şakiroğlu, “Halkevi Dergileri ve Neşriyatı”, **Kebikeç**, S.3, 1996, s.132.

olumsuz etkilemesi; halkevi azası gençlerin çoğunun silah altına alınması gibi nedenler derginin yayın hayatını durdurmasında başlıca etkenlerdi.

On yıldan fazla süren uzun bir aradan sonra, İnegöl Halkevi tarafından bu kez “*Amaç*” adıyla yeni bir gazete yayınlandı. İlk sayısı 1 Ağustos 1949'da yayımlanan bu gazete bir bakıma Son Yarımaya'nın devamı sayılabilir. “*Halkevinin Gayri Siyasi Aylık Kültür Gazetesi*” alt başlığını kullanan gazetenin sahibi Nuri Ergun ve yayın yönetimi Reşat Şenalp olarak gösterilmiştir. Bu süreli yayın Bozüyük'te basılmış dört sütun üzerinde iki sayfa şeklinde çıkarılmış olup, kısa bir süre sonra 16 Eylül 1949'da adını ve basım yerini değiştirmiştir. Bu kez “*İnegöl*” adını alan gazete, haftalık bir yayına dönüşmüş; Bursa Ant Matbaasında basılmaya başlanmışsa da, yine İnegöl Halkevi'nin yayını olma özelliğini sürdürmüş; sahibi ve yazı işleri müdürü aynı kalmıştır. Yaptığımız araştırmalar sonucunda İnegöl Gazetesinin 1949 Yılı'nın sonuna kadar (30.12.1949/Sayı:18) yayımlandığını tespit ettik¹⁶.

3.1. İnegöl Köylerine Dair Gözlemler

Halkevlerinin herhalde en aktif çalışan ve işi en zor olan bölümü Köycülük Komitesidir. İnegöl de dahil memleketin tamamında o dönemde nüfusun büyük çoğunluğunun köylerde yaşıyor olması, 1930'ların - 40'ların Türkiye'sinde kırsal kesimle ulaşımın zorluğu ve iletişim vasıtalarının azlığı gibi güçlükler hatırlanacak olursa söz konusu söz konusu komitenin işinin kolay olmadığı anlaşılabacaktır.

İncelememizin konusu olan Son Yarımaya Dergisi, İnegöl Halkevi çatısı altında faaliyet gösteren Köycülük Komitesinin bir neşriyatı olarak bilhassa köyler hakkında ayrıntılı bilgi ve haber içermekte idi. Hal ve tavırlarından anlaşıldığı kadarıyla hepsi eğitim görmüş, şehirli, aydın insanlar olan komite azaları titiz birer müfettiş edasıyla köyleri tek tek gezmiş ve gözlem raporlarını gayet açık, eleştirel bir tarzda kaleme almışlardır¹⁷.

Komitenin; zirai, sıhhi konulardan tutun da inkılapları benimsemiş

¹⁶ Sırasıyla Son Yarımaya, Amaç ve İnegöl'ün ilk sayılarının ilk sayfa görüntüleri için Bkz. EK 1-2-3.

¹⁷ Dönemin Belediye Başkanı (Şarbay) Nuri Doğrul, Dr. Tevfik Demirok, İnhisarlar (Tekel) Rektörü Kemal Bolayır ve Öğretmen Bekir Atalay, 1936'da Köycülük Komitesinin azaları olarak görülmektedirler. Bkz. **Son Yarımaya**, S.16, (16.02.1937), s.4.

makbul bir vatandaş yetiştirmeye kadar köylüye hemen her alanda yol gösterme misyonu ile hareket ettiğini söyleyebiliriz.

Cumhuriyetin temel değerleri etrafında birleşen, ortak dil, kültür ve ülkü birliği sağlamış bir halk yetiştirmek ideali halkevinin temel misyonu olarak karşımıza çıkmaktadır. Mesela her köyde bir Cumhuriyet alanı inşa etmek; o alanı bayraklarla donatmak; köylülerdeki vatandaşlık bilincinin yükseltilmesi için gerekli görülmekte idi ve halkevlerinin köycülük komitesi üyeleri de git-tikleri köylerde bu hususlara ne derece riayet edildiğine dair gözlemler yapıp, raporlar yazmanın yanı sıra köylülere gerekli uyarı ve hatırlatmaları mutlaka yapıyorlardı¹⁸.

Bu konu ile ilgili olarak derginin hemen ilk sayısından örnek vermek gerekirse, İnegöl'ün yakın ve eski köylerinden Hamzabey Köyünde alelâde eski köy meydanından bir cumhuriyet alanı kotarılmaya çalışıldığı; ancak yeterli özenin gösterilmediğine dikkat çekilmiştir. Aynı sayıda bu kez olumlu bir örnek olarak Hocaköylülerin meyvecilikten kazandıkları paradan ortak bir pay ayırarak, köylerinin cumhuriyet meydanını güzel bir biçimde düzenlemeleri gösterilmiştir¹⁹.

Cumhuriyetin ilanını takip eden yıllarda yapılan inkılapların halk tarafından ne derece anlaşıp, benimsendiği ya da ne derece benimsenmediğine ilişkin gözlemlere de özellikle olumsuz örnekler etrafında yer verilmiştir. Yine derginin ilk sayısında bu hususla ilgili olumsuz bir örnek olarak Tokuş Köyünde çocukların çoğuna takke giydirildiği; batıl inançların aynen devam ettirildiği; huysuz çocukların Huysuz Dede Türbesi denilen bir yere götürülüp, uslandırılmaya çalışıldığına dikkat çekilmiştir.

Ancak yine de zamanla köylerde istenilen değişimler daha sık görülmeye başlanmış ve bu olumlu değişimlerden de övgü ile bahsedilmiştir. Mesela Akhisar Köyünde Cumhuriyet bayramı dolayısıyla yapılan tak pek beğenilmiştir. Ondan daha da önemlisi Tahtaköprülülerin çok güzel bir okul binası

¹⁸ 24 Kasım 1937 tarihinde İnegöl Halkevi Salonunda yapılan Köylü Gecesinde Hamzabey Köyü baş öğretmeni Latif, Türk Bayrağı Kanunundan bahsetmiş ve ardından köy konaklarında asılı durması gereken bayrağımızın nasıl olacağını, nasıl asılıp-indirileceğini uygulamalı örneklerle göstermiştir. Bkz. 30 Kasım 1937 tarihli *Son Yarım*, S.34, s.1

¹⁹ Bkz. 15 Temmuz 1936 tarihli *Son Yarım*, S.1, s.1-3.

yaparak hizmete açmaları takdire şayan görülmüştür(*Son Yarım*, 15 Kasım 1937 tarihli 33. Sayısı, 2. sayfa).

Dikkat çekici hususlardan biri de dil konusudur. Millet olmanın en etkili yolu ortak, ulusal bir dil kullanmaktan geçmektedir. Bu gerçekten yola çıkarak, halkevi yöneticileri insanların her yerde ortak resmi dilimiz olan Türkçenin kullanmasını özellikle istemişlerdir. Ancak öte yandan şöyle bir gerçek de vardır ki; Türkiye çok dilli bir imparatorluğun kalan son bakiyesi olarak muhtelif unsurları barındırmaktadır. Bu durum İnegöl özelinde de geçerlidir. Boşnak, Arnavut, Pomak, Gürcü, Abaza gibi çeşitli etnik kümelenmelerin göç etmek suretiyle yerleştiği bu coğrafyada herkesin kısa bir sürede sadece Türkçe konuşması; yerel dilini/lehçesini bırakması kolay değildir.

O bakımdan halkevi ile halk arasında dil konusunda bir gerginliğin olduğunu da Son Yarım'ın sayfaları dikkatle karıştırıldığında anlaşılabacaktır. 26 Temmuz 1936'da yapılan bazı köy gezilerinde gidilen köylerden birisi olan Cerrah'ta bu dil konusu komite azalarını rahatsız etmiştir. Şöyle ki; bu köyle ilgili gözlem raporunda ilginç bir ifade ile: "*Burada(Cerrah'ta) halkın kendi aralarında Türkçe konuşmadıkları, düşmanın dilini konuşmaya devam ettikleri ve bu gidişle bir yüzyıl daha Türkçe'nin öğrenilemeyeceği..*" ifade edilmiştir²⁰.

Dağılan bir imparatorluğun Balkanlar, Kafkasya gibi yerlerinden kopup gelen muhacirlerle; Anadolu'da yüzlerce yıllık hareketsizlikleri içinde bir hayat süren yerlilerden dinamik bir ulus çıkartmanın zorluğu kısa sürede aşıl-mak isteniyor. Aslında bu imparatorluk bakiyesi toplulukların inkılaplara çoğu zaman şeklen uyuyormuş görüntüsünün dikkatlerden kaçmadığı da, az önce değindiğimiz Cerrah örneğindeki dil meselesi karşısında halkevi idarecilerinin tepkisinde ortaya çıkmaktadır.

Bütün olumsuzluklara rağmen seksen doksan yıllık bir zamanın ardından durup geçmişe bugünün perspektifinden bakıldığında Cumhuriyetin ortak resmi dil Türkçeyi hakim kılmak konusunda önemli bir başarı yakaladığını, takdir edilebilir bir mesafe katettiğini söyleyebiliriz. İnegöl ve çevresi için söyleyecek olursak, bunda halkevinin ve yayın organı Son Yarım'ın önemli bir payı vardır. Adeta bir Türkçe konuşma kampanyası başlatılmıştır. Derginin iler-

²⁰ 29 Temmuz 1936 tarihli *Son Yarım*, S.2, s.2

leyen sayılarının hemen hepsinin sonunda değişmeyen slogan: “*Vatandaş, Gel-diğin Yere Artık Dönmeyeceksin, Burada Türkçe Konuş!*” sloganları oldukça manidârdır.

Yukarıda bazı başlıklarıyla ve örneklerle açıkladığımız genel vatandaşlık konularının dışında özellikle halk sağlığı konusu ağırlıklı biçimde ele alınmıştır. Köylerdeki sağlık koşullarına dikkat çekilmiş; bu koşulların iyileştirilmesi için çaba gösterilmiştir. Köylere giden komitenin üyeleri arasında hemen her zaman doktorlar vardır ve bu doktorlar aynı zamanda gezilerinde aciliyet gösteren hastalara ilk tedavileri de yerinde uygulamış; yanlarında götürdükleri ilaç ve sağlık malzemelerini dağıtmışlardır.

Geleneksel yöntemlerle, kocakarı ilaçları ile bilhassa köylerde yapılan sağlıksız müdahalelere karşı halk defalarca uyarılmış ve mutlaka fenni/tıbbi muayenelerden geçmeleri hususunda köy halkı bilinçlendirilmeye çalışılmıştır.

Hatta bu türden sağlıksız, geleneksel yöntemlerin bir nebze önüne geçmek ve halkı aydınlatmak için Son Yarımaya’ın 5. Sayısından itibaren “Sağlık Köşesi” adı altında bir bölüme yer verilmiştir. Bazı yerlerde müşahade edilen enteresan geleneksel tedavi yöntemlerinden zaman zaman örnekler de sunulmuştur. Örneğin, Şibali’de fitıklı hastaların hastaneye ameliyata götürülmek yerine, köyün çamlığına götürülüp, ağacın içinden geçirilmesi uygulaması gibi akıllara durgunluk veren durumlar olumsuz örnek olarak zikredilmiştir. (30.08.1936 Tarihli Son Yarımaya, 4.Sayı, sayfa 3).

İnegöl Halkevi, sosyal devlet anlayışının en çok önem arz ettiği alanların başında gelen sağlık alanında başlatmış olduğu bir uygulama ile örnek bir davranış sergilemiştir. Şöyle ki; İnegöl’ün pazarının kurulduğu, köylülerin şehir merkezine geldikleri gün olan Perşembe günlerinde halkevinde bir doktor tarafından köylülere bedava muayene imkanı sunulmuştur. Doktorun muayene sonrasında vereceği reçeteyi yaptıramayacak kadar fakir olanlara Kızılay tarafından bedava ilaç sağlanmıştır(Son Yarımaya, Sayı: 19, sayfa:4).

İlk ve temel sağlık müdahalelerinin yerinde(köyde) ve doğru yapılmasını temin etmek bir zaruret idi. Bu bağlamda ve Köy Kanunu doğrultusunda her köyde bir Sağlık Korucusu yetiştirme yoluna gidildi. Bunun için vilayette

altı haftalık bir yetiştirme kursu açıldığını; ilk tahsili olan 25-40 yaş arasındaki kimseler ve/veya köy muallimlerinin tercih edebildiğini Son Yarımaya’ın haberrinden anlıyoruz(15 Eylül 1937 tarihli 29. Sayı, 2.sayfa).

Özellikle 5. 6. Sayılardan itibaren artık son sayfalar “*Köycülük Komitesi Köylerde*” başlığı ile tamamen köy gezi-incelemelerine ayrılmıştır. Bu incelemelerde ilgili köylerin geçen yıldan bu yıla kadarki mukayeseleri yapılmıştır. Örneğin, 5. Sayıda Kulaca, Bilal ve Hasan Paşa; 6. Sayıda Çitli, Alibey ve Hamamlı köyleri gezilmiştir. 7. Sayıda ise başta kaymakam(ilçebay), Jandarma komutanı olmak üzere 22 kişilik kalabalık bir heyetle çok sayıda köy teftiş edilmiştir²¹.

Derginin daha sonraki sayılarını da takip ettiğimizde görülmüştür ki, gidilmedik/teftiş edilmedik hiçbir köy bırakılmamıştır. Köyün başı olan muhtarlar bu teftişlerde köycülük komitesi azaları ile tam bir işbirliği içinde, köylü ile halkevi arasında etkin bir aracı olarak görev yapmıştır. Halkevi yöneticileri de muhtarları bilinçlendirmeye büyük önem vermiş; bu yönde kurslar tertip ederek, muhtarları sık sık halkevinde toplamıştır²².

Köylere rehberlik sadece vatandaşlık bilinci geliştirme yönü ile sınırlı kalmamış; hemen her biri kendi çapında birer ziraat erbabı sayılan köylüye bu alanda da destek olunmaya gayret edilmiştir. Son Yarımaya Dergisinin bir çok sayısında üreticiye bilhassa modern zirai üretim hakkında rehberlik yapmak amacı güdülmüştür. “*Tütün Ekicilerine Öğüt*”, “*Bağcılıkta başlıca Hastalıklar ve yapılması gereken aşılar*”... gibi başlıklar etrafında modern bir zirai ekimin nasıl olması gerektiği hakkında üretici kesim bilinçlendirilmeye çalışılmıştır. (Bkz. Son Yarımaya, S.22, S.23 ve diğer bazı sayılar).

Aslında yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin köylüyü/çiftçiyi birinci dereceden ilgilendiren en önemli meselesi toprak reformu yapmak meselesi idi. Bu çok ciddi/yakıcı reformu çeşitli nedenlerle yapamasa da devlet hazine arazisinden topraksız köylüye kısmen toprak verme yoluna gitmiştir. Son Yarımaya

²¹ Bkz. **Son Yarımaya**, 15 Ekim 1936 tarihli 7. Sayı, s.3-4.

²² Köylüye yönelik yapılan organizasyonlara bir örnek vermek gerekirse, mesela 16 Ocak 1937’de Köylü Gecesi tertip edilmiş. Soğuklara rağmen katılımın yüksek olduğu söz konusu geceye katılan muhtarların toplu resim çekmelerinden de anlaşılmaktadır. Bkz. **Son Yarımaya**, Sayı: 14-15.

15 Kasım 1937 tarihli 33. Sayısına “*Bölünmez Toprak*” manşetini çekerek, bu konuyu Atatürk’ün meclisi açış konuşmasından bir pasaj vermek suretiyle yer ayırmıştır: “*Bir defa memlekette topraksız çiftçi bırakılmamalıdır. Büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri arazinin genişliği arazinin ve bölgenin şartlarına göre sınırlandırmak lazımdır*” diyen Atatürk, ardından çiftçinin iş vasıtalarını arttırmak ve asrileştirmek lüzumu üzerinde durmaktadır.

Halkevi yöneticileri köylüyü zorlama, uyarma gibi yollarla değil de daha çok özendirme yoluyla adeta bir reklam kampanyası türünden cazip ilanlarla köylüyü çekmeye çalışmıştır. Köylüye, işine yarayabilecek; menfaatine uygun bir takım olanakları yakalayabileceği bir mekan şeklinde tanıtılmıştır halkevi.. Mesela Son Yarımay’ın 22. Sayısındaki “*Köylü Kardeş*” başlıklı dikkat çekici ilanda: “*Her zaman sıcak bir ortamda oturulacak, radyo dinlenilebilecek, gazete-kitap okunacak, her zaman-herkese açık*” olan bu eve köylü vatandaşın tereddütsüz girmeleri istenerek, köylüye şöyle seslenmiştir: “*Benim üstümdeki elbiseler eski, ben öyle yerlere giremem diye düşünme! Bu yerler senindir*”.

Yukarıdakine benzer diğer bir örnekte de bu kez halkevinde halkın dilekçe ve sair resmi yazışma işleri için hokka, kalem, kağıt gibi şeyler bulunduğ; bunları kullanmanın ücretsiz olduğu ve hatta istenirse oraya buraya katip/arzuhalci peşinde koşmak yerine halkevindeki yetkililerden yararlanılabileceği belirtilmiştir(*Son Yarımay*, Sayı:23, sayfa:4)²³.

Bu türden özendirmeler, vaat edilenler eğer gerçekten layıkıyla uygulandıysa, halkın yararına olduğu şüphesizdir. Ne var ki, bu güzel hizmetlerin halkın işlerini bir ücret karşılığında yaparak geçinmeye çalışan bazı esnaf ve memurların çıkarlarını da bozduğu tahmin edilebilecek bir gerçektir. İleride halkevlerinin kapatılmasında bu türden tepkilerin birikmesinin de ciddi rolü olduğu ileri sürülebilir.

3.2. Son Yarımay’da İnegöl Şehir Merkezi Duyumları/Haberleri

Son Yarımay her ne kadar köy ve köycülük ağırlıklı bir içeriğe sahip olsa da; İnegöl şehir merkezi ile ilgili muhtelif bir takım haber ve yazılara da yer vermiştir. Bu yazılanlardan yola çıkarak şehir merkezinin o dönemdeki du-

²³ “*Köylü Kardeş*” başlıklı birkaç ilan için Bkz. EK-4.

rumu, yapısı hakkında fikir edinmek mümkündür.

1930’larda İnegöl gibi henüz özel eğlence ve kültür mekanlarının bulunmadığı bir kasabada özellikle kış mevsimlerinde halkevi binası hemen her şubesiyle halk için bir toplanma yeri; bir çekim merkezi konumunda olmuştur.

Mesela 1937 yılının ilk ayı boyunca Halkevi Gösterit Şubesinin düzenlemiş olduğu “*Kozanoğlu*” adlı tiyatro oyunu tam üç tane gösterim yaparak, şehir merkezindeki ahalinin neredeyse tümü tarafından ilgiyle izlenmiştir. Aynı oyun bu kez Şubat ayında da köylerden gelenler için tekrar sahnelenmiştir.

Bu tür oyun gösterileri sadece eğlence boyutundan ibaret kalmamış; elde edilen gelirle ihtiyaç sahibi ailelere un, gaz ve yanı sıra giyecek temin edilmiş olup, bu yardımlar Halkevinin Sosyal Yardımlaşma Şubesi tarafından dağıtılmıştır²⁴.

Bir süre sonra İnegöl’ün kültürel yaşamında tiyatronun yanı sıra sinema da dahil olmuştur. Son Yarımay’daki ifade ile söyleyecek olursak: “*Medeniyetin gereği, medeni insanların ihtiyacı olan sinema*” gösterimleri 1937 yılı sonlarından itibaren İnegöl’de düzenli bir biçimde haftada iki kez olmak üzere başlamıştır.

Sinema ve tiyatronun dışında önemli bir başka kültürel faaliyet olarak müzik eğitimi ve dinletileri de halkevinin ilgili olduğu alanlar arasındadır. Kuruluşundan sonraki bir yıl içinde kendi ekibini kurup, bando takımını oluşturan halkevi istenildiği taktirde şehir merkezinde ve köylerde cemiyetlere müzik hizmeti sunabileceğini yayın organı Son Yarımay vasıtasıyla duyurmuştur (*15 Eylül 1937 tarihli, 29. Sayı*).

Ayrıca halkevi bünyesinde yeni bir müzik dershanesi açılmış; arzu edenlere müzik bilgisi, keman ve piyano dersleri verilmiştir. Dershanenin devam eden sekiz tane talebesinin olduğunu 30 Temmuz 1938 tarihli Son Yarımay’ın(*Sayı 49, sayfa1*) haberinde yazılıdır.

İnegöl’ü yakından ilgilendiren; halkı eğlendiren sportif faaliyetler de

²⁴ *Son Yarımay*, S.15, (15.02.1937),s.2.

Son Yarım'ın sayfalarında yer bulmuştur. Bu türden dikkat çekici bir örnek olarak 9 Mayıs 1937'de İnegöl'de yapılan tarihi bir futbol karşılaşmasını gösterebiliriz. O gün Bursa'dan gelen önemli bir takım olan Acar İdman Yurdu ile İnegöl Yenidoğan Spor arasında büyük bir kalabalık önünde yapılan 3-3 bera- bere biten çekişmeli karşılaşmaya yer verilmiştir (15 Mayıs 1937 tarihli, *Son Yarım*, S.21, s.2).

Halkevleri arasındaki dayanışmayı sporla daha da pekiştirmek kapsamında Bursa Halkevi ile İnegöl Halkevi arasında ödülü Atatürk büstü olan bir futbol maçı tertip edilmiştir. İnegöl'de yapılan bu maçın öncesinde İnegöl Hal- kevi Spor Şubesi başkanı bir nutuk çekilmiş; ardından yapılan karşılaşmada her ne kadar İnegöl 3-1 yenilip, büstü Bursa'ya kaptırsa da karşılaşmanın da- yanışma ve kaynaşma için tarihi bir önemi olmuştur (15 Ağustos 1937 tarihli, 27.Sayı, 2. Sayfa).

Yine aynı ay içerisinde büyük bir güreş müsabakasının yapılması için İlçebay (kaymakam) Ahmet Bayoğlu himayesinde hazırlıklara başlanmış ve söz konusu müsabaka 3 Ekim 1937 Pazar günü İnegöl'de gerçekleştirilmiştir. Müsabakadan elde edilen hasılat Yenidoğanspor Kulübüne verilmiştir. Memle- ketin en nâmlı pehlivanlarından Dinarlı Mehmet başta olmak üzere çok sayıda ünlü pehlivan yağlı ve serbest kategorilerinde düzenlenen bu müsabakaya katıl- mıştır. Cumhuriyetle birlikte yaşanan onca inkılabı/değişime rağmen ata sporu olan güreşe ilgi azalmamıştır. O yüzden bu müsabakaya sadece İnegöl değil; Bursa, Bozüyük, Yenişehir, İznik gibi civar şehir ve kasabalardan da çok sayıda izleyici gelmiştir (Bkz. *Son Yarım*, S.27, 29).

“On dört sene evvelki bir hadise” olarak İnegöl'ün Kurtuluşunun de- taylı bir anlatımı yapılarak; ardından kurtuluş şenliklerinde neler yapıldığı an- latılmıştır. Bir sonraki yılın Eylülünde yapılan kurtuluş şenliklerinden bir pasaj sunalım:

“...Bütün mektepler ve halk Şükrü Naili Paşa Okulu önündeki mey- danda toplanıyor. Köylerden ve kasabadan toplanan süvariler saat onda şeh- re temsili bir giriş yapıyorlar. Meydanda bayrak direği dibinde vatanın halini temsilen siyahlara bürünmüş bir kız, elinde bayrakla etrafı zincirli bir biçimde duruyor. Süvari komutanı kılıcını çekmiş bir biçimde hızla gelerek, zincirleri

parçalıyor. Kız(vatan) kurtarılıyor. Belediye reisi bir buket sunuyor kıza. Ban- do bir marş çalıyor. Öğretmen bir nutuk çekiyor. Halk yürüyüşe geçiyor. Alay askerlik şubesi önüne geliyor. Reis ve kız arabadan inerek şubeye giriyor. Şube reisine teşekkür ediliyor. Ardından hep beraber hükümet önüne geliniyor. Jan- darma ve okullar sırayla resmi geçit töreni yapıyorlar ve gündüz etabının prog- ramı burada bitiyor.”

Gündüz yapılan tören ve kutlamaların yanı sıra gece boyunca yapılan fener alayı ve oyunlarla bu yakın ve önemli tarihi olay anılmıştır. Bütün bu kutlama ve törenlerde halkevi en ön sıradadır²⁵.

Bu günün anısına İnegöl Parti ve Halkevi Başkanı Şakir Lakşe'nin Ata- türk'e; İnönü'ye; Fevzi Çakmak ve Şükrü Kaya'ya şükran telgrafi çektiğini 6. Sayının manşetinden verilen Atatürk'ün kısa cevabından anlıyoruz. (*Son Yarı- may*, Sayı 6: 30.09.1936,sayfa1).

İnegöl şehrinin mimari alanındaki gelişmelerine bir örnek olarak mo- dern bir Halkevi binasının yapılmasına dair ayrıntılar bir halkevi dergisi olarak *Son Yarım*'ın ara sıra işlediği, önemseddiği haberler arasındadır. Bu haberler- den öğrendiğimize göre 1936 yılında Hükümet Meydanındaki uygun bir arsa satın alınmış; yapının mimari planı ve onayı Ankara'dan getirtilmiş ve 1937 yılının ilk baharından itibaren inşaata başlanmıştır. Bu bina sadece merkezin desteği ile değil; İnegöl halkının da hatırı sayılır bağışları ile yükselmeye başla- mıştır²⁶.

Kasaba merkezi ile köylerdeki asayiş ve adli vakalara da yer verilmiş- tir. Basit gündelik adli vakalar oldukları için bu türden örneklerin tek tek detay- larına girmeden dikkatimizi çeken bir husustan bahsedip geçmek isteriz: *Son Yarım*'ın zaman içerisindeki yayın akışı takip edildiğinde eğitici bölümlerin biraz azaldığı; buna karşılık “haber/duyum” adı altındaki basit gündelik vaka- lara daha çok yer verildiği gözlemlenmektedir.

Halkevi yayın organı *Son Yarım*, kendi kurumunun yanı sıra ilçedeki

²⁵ 1936 ve 1937 yıllarına ait kurtuluş kutlamalarının detaylarına baktığımızda büyük ölçüde benzerlik/ tekrarlanma görürüz. Karşılaştırma için Bkz. *Son Yarım*, S.5 ve S.29.

²⁶ Ayrıntılar için Bkz. *Son Yarım*, S.16,(28.02.1937), s.3 ;

diğer sosyal yardımlaşma ve dayanışma kurumlarını da tanıtmış ve halkı bu kurumlar hakkında bilgilendirerek, katılımlarını teşvik etmiştir. Mesela 15 Ekim 1937 tarihli sayısında “*Sayın Yurddaşlar*” başlıklı uzun yazısında Kızılay tanıtılmıştır. Kızılay nedir? Neye yarar? Neler yapar?... sorularının cevabı verilmiş; kara gün dostu olan Kızılay’a yüreğinde yardım ateşi yanan her yurttaşın ayda beş kuruş bağışla üye olmaları için halk teşvik edilmiştir.

İnegöl şehir merkezindeki sosyal ve dini hayatla ilgili özel bir haberdan anlaşıldığı üzere 1937 yılı sonlarına denk gelen Ramazan ayı öncesinde bütün camiler bir hijyen bakımından geçirilmiştir. Belediye sağlık ekiplerinin yürüttüğü bu dezenfekte çalışması ile camilerdeki bütün halı ve seccadeler yıkatılmıştır. Bu çalışmanın genellikle pek sağlıksız koşullar taşıyan köy camilerinde de yapılması istenmiş ve buralardaki malzemenin belediyeye getirilerek, temizlikten geçirilmesine karar verilmiştir (1 Kasım 1937 tarihli 32. Sayısının 2. sayfasında “*Köylü kardeş*” başlıklı yazıya bakınız!).

Halkevi bilhassa bayanları düşünerek Sovyet dikiş makinaları getirtmiş ve ücretsiz bir biçki-nakış kursu açtığını 30 Kasım 1937 tarihli Son Yarımay’dan öğreniyoruz. Bu tür yönleri ile halkevi günümüzün halk eğitim merkezlerinin öncülüdür.

İnegöl’ün bir şehir olarak 1930’ların ortalarından 1940’ların sonuna kadar yaklaşık on beş yıllık gelişim serüveninin ana hatları ve detaylarının en iyi izlenebileceği kaynakların başında halkevi mecmuası olan Son Yarımay-Amaç-İnegöl gelmektedir. “*İnegöl’ü tanıyalım*” başlığı ile yayınlanan bir yazıdan hareketle 1949 yılının İnegöl Şehrini hangi seviyeye geldiği hakkında bir fikir edinilebilir:

“..*Şehrimizde bir halkevi, Hava Kurumu, Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu gibi hayır müesseseleri, Öğretmenler Deneği ve ayrıca iki tane spor kulübü bulunmaktadır. 25 Yatak kapasiteli bir memleket hastanesi ve bir eczane, hükümet ve belediye doktorları; biri belediye hesabına, diğeri serbest çalışan iki ebe hizmet etmektedir. Şehrin içme suyu belediye tarafından demir borulardan geçirilerek getirilen Bedir Suyundan temin edilir. Bundan başka hususi bir şekilde işletilen Çitli Maden suyu ve Oylat kaplıca suları şifa kaynağıdır. Oylat’ta iki katlı bir otel ve 50 kadar baraka bulunmaktadır. İlçemizde iki tane*

kütüphane(beş bin kitabı bulunan İshakpaşa ve üç bin üzerinde kitabı bulunan Halkevi Kütüphanesi) hizmet vermektedir....”²⁷.

4. Son Yarımay Dergisinde Memleket Duyumları/Haberleri

Son Yarımay Dergisi, çoğunu ulusal basından derlediği haberlerle halkın ülkedeki gelişmeleri daha yakından takip etmesini sağlamıştır. Günlük, ulusal basının o dönemlerde köylere ulaşma güçlüğü dikkate alınırsa, bir köycülük dergisi olan Son Yarımay’ın kitle iletişim haberciliğindeki önemi daha iyi anlaşılacaktır. Mesela, okuma-yazması olan bir İnegöl köylüsü Başvekil İsmet İnönü’nün Şark seyahatinin detaylarını; İzmit’te kağıt fabrikası; Kayseri’de bez fabrikası açıldığını ve sair bir çok hadiseyi bu dergi sayesinde öğrenmekte ve yakınlarına da aktarabilmektedir.

Bunun dışında Türkiye Cumhuriyetinin örnek bir yurttaşının belli bir tarih bilincine sahip olması gerektiğinden yola çıkarak, ulusal bayramların anlam ve önemine vurgu yapılmıştır.

Örneğin, 4. Sayının ilk iki sayfasında 30 Ağustos Zafer Bayramının tarihteki anlam ve önemine değinilmiştir. “*En Büyüğümüz*” alt başlığı ile Gazi Mustafa Kemal’i askeri tatbikatta gösteren bir fotoğraf yayınlanmıştır. Bu, derginin yayımladığı ilk fotoğraftır. Ertesi yıl (1937 yılı) yine aynı derginin ilk sayfalarında bu kez daha ayrıntılı bir şekilde zafer bayramı üzerinde durulmuş ve aynı alt başlıkla ama bir başka fotoğrafı ile Atatürk’e yer verilmiştir(Sayı:28, sayfa 1,3).

Derginin 7. Sayısının manşetine önemli bir milli mesele olarak “*İskenderon ve Hatay Meselesi*” ele alınmıştır. Misak-i Milli sınırlarımız içinde yer alan, vatanın bir parçası olan bu iki yerin nasıl vatandan ayrıldıklarının tarihi özeti yapılmış ve halkının çoğu Türk olan bu iki yerin vatana tekrar bağlanması inancı dile getirilmiştir²⁸.

“*Tunc Elinde*” başlığı ile verilen bir haberde ise çok detayına girilmeden o dönemde artık devletin Tunceli olarak adlandırdığı Dersim yöresindeki tedip/tenkil hareketine değinilmiş ve buradan da yörede devlet eliyle başlatılan

²⁷ 4 Kasım 1949 tarihli İnegöl, S.10, s.1.

²⁸ Bkz. Son Yarımay, S.7, (15.10.1936), s.1.

imar ve terakki hamlesine dikkat çekilmek istenmiştir(1 Temmuz 1937 tarihli S.24,s.3).

Ordumuzun Trakya’da yaptığı büyük tatbikata bir milli gurur vesilesi olarak yer verilmiştir (Sayı:28, sayfa:2). Ayrıca benzer türden bir haber olarak Genelkurmay Başkanı olan Mareşal Fevzi Çakmak Paşa’nın Adatepe Muhribi ile Yugoslavya’ya yaptığı askeri gezi hakkında bilgiler verilmiştir. Askeri haberlere bir başka örnek olarak askeri süvarilerimizin Viyana’daki yarışmalarda uyandırdığı hayranlık ve elde ettikleri başarılarla değinilmesi farkında olmadan içinde tarihsel bir ironiyi barındırmaktadır(15.10.1936 tarihli Sayı:7,sayfa:4).

Esas itibarıyla köylüye ulaşmak üzere yayın hayatına başlamış böylesine yerel bir dergide başka örneklerini de görebileceğimiz milli- askeri konuların işlenmesinde üslup itibarıyla da baktığımızda verilmek istenen mesaj, cumhuriyetimizin sağlam ve güçlü bir orduya sahip olduğudur. Toprak kayıpları ve sonucunda yaşadıkları göçlerle ve en son da işgallerle karşı karşıya kalmış bir halka güçlü olduğumuz hissinin aşılması önemli bir gerekliliktir.

Sadece askeri açıdan değil; iktisadi alanda da gelişmeler kaydettiğimiz ve bu alanda da güçlenmeye başladığımız ve dahası bu alanın son derece mühim olduğuna dair çok sayıda örnek Son Yarımaya’ın sayfalarına haber olmuştur. Fabrikalar açan, devlet eliyle büyük yatırımlar yapan bir Türkiye Cumhuriyeti gerçeği gösterilmek istenmiştir.

Bu bağlamda Son Yarımaya’da yer bulan bazı örnekler şöyle sıralanabilir: Karabük’te büyük bir demir-çelik fabrikasının yapıldığı ve iki sene içinde açılacağı duyurulmuştur (15 Aralık 1936 tarihli, 11. Sayı). Nazilli Basma ve Dokuma Fabrikasının artık faaliyete geçtiği ve ürünlerinin yakında piyasaya çıkacağı müjdesi verilmiştir(31 Ağustos 1937 tarihli 28. Sayı).

Devletçi kalkınma planı çerçevesinde sanayileşen Türkiye konusunda en önemli örneklerden birisi olarak Bursa Merinos Fabrikası’nın açılışına bir İnegöl gazetesi olarak Son Yarımaya önemli bir yer vermiştir. “Atatürk Bursa’ya şeref verdiler. Merinos Fabrikası’nı lütfen kendileri açtılar” başlığı altında fabrikanın kurulma serüveni işlenmiştir (15 Şubat 1938 tarihli 39. Sayı).

Aslen Bursalı olan; aile ilişkileri dolayısıyla İnegöl’le bağlantıları bulunan ve Cumhuriyet döneminde daha çok iktisatçı kimliği ile öne çıkan Celal Bayar’ın 1937-38 yıllarındaki başbakanlığı döneminde Son Yarımaya’da daha çok iktisat haberleri öne çıkmıştır. Mecmuanın Bayar’a ilgisi öylesine yoğun- dur ki; Atatürk’ten sonra adı en çok geçen ve fotoğraf konusundaki kıt imkanlarına rağmen resmine en çok yer verilen kişidir²⁹.

Bu arada İnegöl’de mobilyacılığın ilk nüvelerinden sayılabilecek işletmelerden birisi olarak Cerrah Sandalye Fabrikası’ndan da yoğun bir biçimde çalışan, temiz- güler yüzlü-şen işçilerin çalıştığı bir işletme olarak bahsedilmiştir (29 Temmuz 1936 tarihli, 2. Sayı).

Son Yarımaya’da yabancı üst düzey devlet adamlarının ülkemize yaptıkları ziyaretlere yer verilmiştir. Bu konudaki ilk önemli “Büyük Misafirimiz” manşeti ile ilk sayfadan verilen bir haberdur. Haberde İngiliz Kralı’nın 1936’da gerçekleştirdiği üç günlük Türkiye ziyaretinin detayları verilmiştir. (15.09.1936 Tarihli Son Yarımaya,5. Sayı sayfa 1-2).

Yine bu türden diğer bir habere örnek olarak “Dost” Yunan başbakanı Metaksas’ın Ankara ziyaretini gösterebiliriz. Bu ziyaret eski düşmanlıkların geride kaldığı; iki devlet arasındaki dostluğu pekiştiren ortak bir tebliğin (Türk-E-len Sulhçuluğu) yayınlandığı yeni bir sayfa açmıştır (01.11.1937 Tarihli, 32. Sayı, s.2).

5. Dış Memleket Gelişmeleri ve Son Yarımaya

Son Yarımaya’daki haber ve yazılarda yerelden genele doğru bir yoğunluk sıralaması takip edilmiş; bu sıralamada diğerlerinden çok daha az yer işgal etse de dış memleketlerdeki gelişmelere yer ayrılmıştır. Dünyadaki belli başlı gelişmelerden haberdar olmakla vatandaşın ancak asri bir kişi olabileceğinden yola çıkılarak yer verilen bazı dış haber ve olaylardan bazı örnekler şunlardır:

Neticede Türkiye’nin geleceğini de tehdit eden bir gelişme olarak Faşist İtalyan yayılcılığı yakından izlenmiş ve bununla ilgili haberlere Son Yarımaya da zaman zaman yer vermiştir. İtalya’nın Habeşistan işgal ettiği ve Milletler Cemiyeti’nin bu işgali tanımadığına dair haber derginin 1936 yılına ait ilk

²⁹ Başbakan Celal Bayar’ın bir fotoğrafı için Bkz. Son Yarımaya, S.35, s.1.

sayılarında işlenmiştir. Bu gelişmenin bir etkisi çerçevesinden Habeş kabilelerinden bazılarının İngiliz himayesi istemesinden bahsedilmiştir (*Son Yarımaya*, 4.Sayı, sayfa 4). Yine İtalyan yayılcılığının sonuçlarından biri olarak On iki Adada bulunan Rumların baskılardan dolayı Yunan adalarına iltica etmeleri haberine yer verilmiştir.

İtalyan yayılcılığı kadar ülkemizi yakından ilgilendirmeyen bir başka yayılcılık olarak Uzak Şark'ta Japonya'nın yayılcılığı da benzer türdeki bir haber olarak dikkat çekmektedir. Büyük kanlı çatışmaların ardından Japonların Çin'in başkenti Pekin'e girdikleri haber verilmiştir (*1 Ağustos 1937 Tarihli Son Yarımaya*, 26.Sayı, sayfa 4).

1930'lar boyunca süre giden ve memleketlerinin harap olmasına yol açan İspanya iç savaşı da Son Yarımaya'a haber olmuş dış konular arasındadır.

Derginin 1 Mayıs 1937 tarihli 20. Sayısı ağırlıklı olarak dış gelişmelere ayrılmıştır: Suriye'de Hristiyanlaştırma politikasına dikkat çekilmiş; yeni İngiliz kralının tac giyme merasimi için Kocatepe Torpidomuzun İngiltere'ye hareket ettiğinin haberi yapılmıştır. Bu sayıda yer verilen güzel bir haber olarak da Hatay'da giderek yoğunlaşan, rağbet gören Türkçe kurslarına değinilmiştir. Zaten Hatay Konusu, oradaki gelişmeler bir dış dünya gelişmesi olarak değil de, bir milli mesele olarak alınmış olup, o dönemde Anayurdun dışında olsa da bu özel yer bir çok habere konu olmuştur.

Komşu ülke Yunanistan gelişen ikili ilişkiler çerçevesinde özel ve sıcak bir ilgi ile haberlere konu olmuştur. Önceki konuda zikredildiği üzere Yunan başbakanının Türkiye ziyaretine geniş yer verilmiştir. Bir başka haberde Yunan Hükümeti tarafından Atatürk'ün Selanik'teki evinin istimlak edilip, Yunan Hükümetinin Atatürk'e bir jesti olarak bir hatıra olarak muhafaza edileceği sevinç verici bir gelişme olarak kaydedilmiştir (*30.09.1936 tarihli, 6. Sayı, sayfa 2*).

Yabancı basının daha çok ülkemiz hakkındaki haber-yorumlarına zaman zaman yer verilmiştir. Örneğin, memleketimizdeki imar kalkınmasını ele alan haberinde Bir Alman Gazetesinin Nafia Vekili Ali Çetinkaya'ya yönelik hararetle övgülerinden bahsedilmiştir. (*1 Ağustos 1937 tarihli 26. Sayı, sayfa 4*).

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal ve kültürel alanda yaptığı inkılapların en etkili olanlarının başında halkevlerinin açılması gelmektedir. Çok kısa bir süre içerisinde büyük bir hızla memleketin her yanında yayılmış olan halkevleri faaliyet gösterdikleri yaklaşık yirmi yıl içinde toplumsal dönüşümde önemli bir etken olmuştur.

Halkevlerinden birisi olarak İnegöl Halkevi etkin faaliyet gösteren; yapmış olduğu bir çok faaliyeti ile ulusal düzeyde yankı uyandıran ve ilçeler bazında ele aldığımızda kendi yayın organını düzenli olarak çıkarabilmiş ender halkevlerinden birisi olarak dikkat çekmektedir. Çalışmamızın da asıl konusunu teşkil eden "*Son Yarımaya*" adındaki bu dergi-gazete iki yıldan fazla sürdürdüğü kesintisiz yayını ile basın-yayın tarihimizde önemli bir yere sahiptir.

Cumhuriyetin ilk çeyrek asrında bir şehir olarak İnegöl'ün tarihi profilini, gelişimini, değişim ve dönüşümünü anlamak için müracaat edilmesi gereken ilk kaynaklarından başında gelmesine rağmen Son Yarımaya, şimdiye dek akademik bir çalışmaya konu olmamıştır. Köylerindeki yaşam, yönetim, eğitim, ziraat-ticaret-sanayi, sağlık ve kültür gibi hemen her alanda yaşanan gelişmeler bir yerel basın-yayın organı olan Son Yarımaya'nın sayfalarına taşınmıştır.

Halkevlerinin kuruluş ilkeleri, amaçları doğrultusunda hareket eden bir yayın organı olarak Son Yarımaya, sağlıktan eğitime; ziraatten ticaret ve sanayiye kadar hemen her konuda halka rehberlik yapmak çabasında olmuştur. Derginin bu alandaki yazılarının çoğunda vazgeçemediği sözcükle belirtmek gerekirse, halka, medeniyet yolunda "*öğüt*" verici bir misyona sahiptir.

İnegöl'ün yerel basın tarihinde bir ilk, bir öncü olarak Son Yarımaya, bütün halkevleri neşriyatı gibi kolektif bir çalışmanın ürünüdür. 1930'ların tek partili Türkiye'sinin özellikleri dikkate alındığında bu yapı anlaşılır bir mahiyet arz etmektedir. Daha sonraki çok partili ve özel teşebbüsün geliştiği döneme geçişte özelleşen yerel basın bu temel üzerinden yükselmiştir. Bir başka deyişle Son Yarımaya bir ilk olması hasebiyle İnegöl'ün 1950 ve 1960'lı yıllarda gelişecek olan basın-yayın hayatına önemli bir katkı yapmıştır. Bu yılların gazete sahiplerinin çoğu, 1930 ve 1940'lı yılların halkevi müdavimi gençleri ve çocukları idiler. O bakımdan halkevi deneyimi tarihte görmezden gelinecek, inkar

edilebilecek bir deneyim değildir.

Geriye dönüp “*Son Yarım*’ın en önemli katkısı nedir?” diye bakıldığında denilebilir ki, tarihin en ihmal edilmiş kapalı kutusu olan köyler hakkında bu kadar derli-toplu detaylı bilgiler içeren başkaca bir kaynak yoktur. Konu itibariyle mikro tarihçiliğin giderek önem kazanmaya başladığı çağımızda köycülük komitesinin yayın organı olan *Son Yarım*’ın ve o tarzdaki mecmuaların öneminin bundan sonra daha iyi anlaşılacağı kanaatindeyiz. İnegöl’ün her köyüne, hem de ara ara ve tekrar tekrar giden ve gözlemlerini rapor eden, düzenli bir surette raporlarını yayınlayan başka bir heyet olmamıştır şimdiye dek.

KAYNAKÇA

SON YARIMAY, İnegöl Halkevi Dergisi, (51 Temmuz 1936 – 15 Şubat 1939 arası 53 sayı)

AMAÇ, İnegöl Halkevi Dergisi, (1 Ağustos- 30 Aralık 1949 Tarihleri arası toplam on sekiz sayı. 3. Sayısından itibaren “İnegöl” adıyla haftalık gazeteye dönüşmüştür)

CUMHURİYET GAZETESİ (Kullanılan sayılar dipnotlarda belirtilmiştir).

ULUDAĞ, Bursa Halkevi Mecmuası, (1935-1938 arası sayılar)

ÜLKÜ, Ankara Halkevi Mecmuası, (1933-1938 arası sayılar)

YENİ TÜRK, İstanbul Halkevi Mecmuası (1932-1938 arası sayılar)

ARIKAN, Zeki, “Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi”, *Atatürk Yolu*, S.23, Ankara, 1999.

ASLAN, Necla, *Bursa Halkevi, Uludağ Dergisi ve Türk Devrimi*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul Üniv., 2007

ÇAVDAR, Tevfik, “Halkevleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, c.4, İstanbul.

ÇEÇEN, Anıl, *Halkevleri: Atatürk’ün Kültür Kurumu*, Gündoğan Yay., Ankara, 1990.

KARADAĞ, Nurhan, “1932-1951 Yılları Arasında Halkevleri Tiyatro Çalışmaları”, *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, S.8, Ankara, 1988.

MAMAŞ, Turgut Can, *İnegöl*, Bursa Aysan Basımevi, 1947.

SARINAY, Yusuf, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931*, Ötüken Yay., İstanbul, 1994.

ŞAKİROĞLU, Mahmut H., “Halkevi Dergileri ve Neşriyatı”, *Kebikeç*, S.3, 1996.

TOKSOY, Nurcan, *Halkevleri*, Orion Yay., Ankara, 2007.

EKLER

1- Son Yarım: İlk sayı ve sayfa

2- Amaç: İlk sayı ve sayfa

3- İnegöl: İlk sayı ve sayfa

4- “*Köylü Kardeş*” başlıklı bir kaç ilan

5- İnegöl Halkevinin Tiyatro Oyunlarında

5-1- Himmetin Oğlu (1936 yılı)

5-2- Akıl Taciri (1950 yılı)

6- İnegöl Halkevinin Yeni Binası

7- Halkevi Resim Kursu

8- Son Yarım’da Yayınlanan Bazı Fotoğraflar

İNEGÖL HALKEVİ

SON

Yarımay

İçinde

ACUNDA ÖĞRENMEĞE DEĞER İŞLER

Sayı - 1

Çarşamba

15 7 936

Köycülük komitesi Köylerde

İnegöl köylerinde incelemeler yapan komite köylerde gece de kalarak hışları ve köylüyü yakından görme ve tanımıştır.

Gidilen köyleri Hamzabey, Tokuş, Yeni yörük.

Hamzabey Köyü

İnegölle Yenigöbe arasındaki yörenin yedinci kilometresine yedi sekiz yüz metrelik bir kablurun yoluyla bağlanmış bulunan bu köyün komşularına nispetle büyüklüğü, ilçe merkezine yakınlığı ve iki öğretmenli, beş sınıflı yeni ve güzel bir okul yapısının tamamlanmış olması b'ne bu köyün ötekilerine örnek olabileceği kanaatini vermiştir. Bu sehopla gezi programımızın başına bu köyün adını yazmış ve yola çıkmıştık. Adbinnu surlarından yarı beyazlanmış evlerle Hamzabey köyünün uzakta yüre güllüğü, deruna güzlerimisi hamıştı. Şeseden ayrılarak bizi köye götürecek haldehuva saptığımız zaman ilk geçişlik kendini gösterdi. Kahlrumun çok eski olduğı ve hiç onarılmadığı aşık güdülen berukluklardan anlaşıyor. Dere üzerindeki köprüdün

elması çok lüzumdur. Yol üzerindeki mezarlıkların sınırları belirsiz, başı boş her hayvan sığıru burada alınıktadır. Bu mezarlık etrafının köy yasasına göre çevrilmesi lüzumdur.

Oldukça dürgün bir kaldırım yolile köye girdik. Köy meydanının aynı zamanda Cumhuriyet alanı aldığını anlıyoruz. Fakat burada Cumhuriyet alanına anlatacak bir işaret bile yoktur. Bu pia meydanın ortasındaki ağaçlara asılarak satılığa çıkarılan hasta hayvan atları insanlara ve yiyeceklerine hastalık mikrop-ları taşıyan pis sineklerle kaplanmıştı. Bu köyde çok fazla et kesilip satıldığı habile bu işin hiç bir kontrola bağlanmadığı anlaşıyor. Şoun da anladık ki bir hayvanın kesilip satılması o hayvanın ayağı kalkamıyacak derecede hasta olmasına veya sakatlanmasına bağlıdır. İpin tubah köy halkının geyimleri ve konuşmaları bidden farkı olmadığı ve bu aşık köyde de bu özellikleri habile

İNEGÖL HALKEVİ

Sayı - 1

2 Ağustos 1928

AMAÇ

Sayı - 1. Sayı - 1

İNEGÖL HALKEVİ

2 Ağustos 1928

İnegöl Halkevinin, Gayrisiyasi Aylık Kültür Gazetesidir.

Yeni Dergimiz

Halkevinin tarafından 1928 yılında "Yarımay" adıyla bir dergi çıkarıldı. Bu dergi bir süre sonra "AMAÇ" adıyla bir dergi çıkarıldı. Bu dergi bir süre sonra "AMAÇ" adıyla bir dergi çıkarıldı.

İNEGÖLDE TÜTÜNCÜLÜK

BAHARLARI VE YENİ MAHSÜL

Tütünün bu ilimizde yetiştirilmesi ve tütünün bu ilimizde yetiştirilmesi ve tütünün bu ilimizde yetiştirilmesi...

BAĞLIK

Yaz İshalleri

Mesleki ve mesleki işlerle uğraşanlar için yaz aylarında sık karşılaşılan bir hastalık olan ishal...

Ormanlarımız Biterse

Yeni - Ağaç Çölleşme

Ormanlarımızın biterse doğanın güzelliği, iklimin güzelliği, iklimin güzelliği...

Ormanlarımız Biterse

Yeni - Ağaç Çölleşme

Ormanlarımızın biterse doğanın güzelliği, iklimin güzelliği, iklimin güzelliği...

Ormanlarımız Biterse

Yeni - Ağaç Çölleşme

Ormanlarımızın biterse doğanın güzelliği, iklimin güzelliği, iklimin güzelliği...

Köylü Kardeşler:

Elinde bir zarfla öteye beriye dolaşan zarfın üzerini yazmak veya yazdırmak isteyen köylülerimize bir kolaylık olmak üzere Halkevi salonuna bir çok hokka, kalem koyacağız her kes burada yazı işini görebilir.

Burada bulunacak bir arkadaşımızda Asker, malûl ailelerle fakirlerin istidalarını, ilmühaberlerini, mazbatalarını, mektuplarını yazacaktır.

Cumhuriyet

Yayın Tarihi : 15.21.1935

Sayfa : 10

İşletim Baskı : 1935

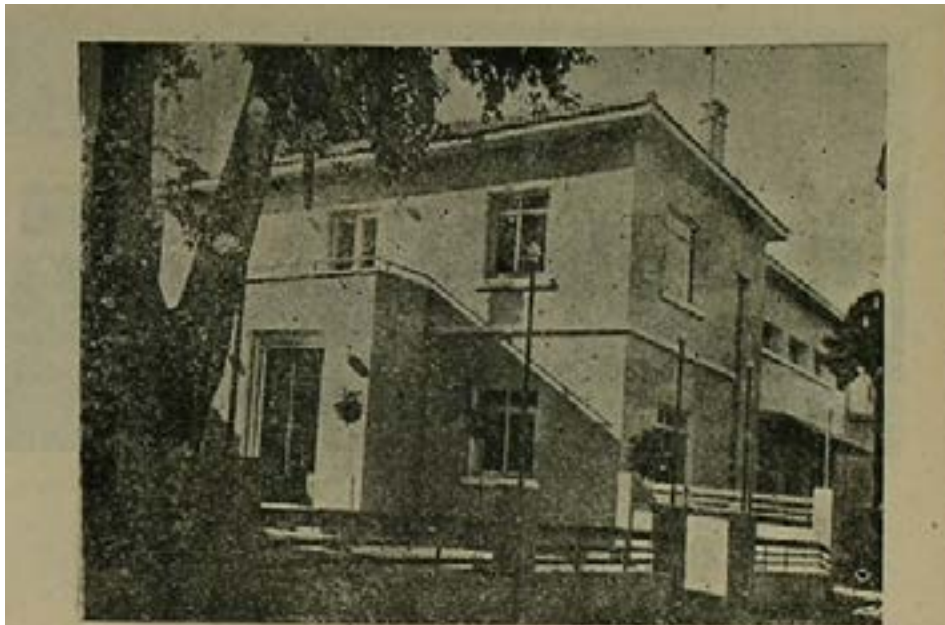
İnegöl Halkevinin verdiği temsiller

İnegöl (Özel) — İnegöl Halkevi temsil grubu, bayramda şehre gelen köylü misafirleri için el-İzzetin Oğlu piyesini temsil etmiştir. Temsil çok muvaffakiyetli olmuştur. Aynı eser şehirli için de ayrıca temsil edilmiştir. Cüvdeniğin sesini, bu piyeste rol alan gençleri göstermektedir.

Halkevi'nin "Akademi" Tarih Oynama "1897-1900

Halkevi

SON
Yarım

İçinde
ACUNDA ÖĞRENMEĞE DEĞER İŞLER

Perşembe

29,10,936

CUMHURİYET

14

YAŞINDA

05.13.2011 21:29

En Büyüğümüz Atatürk

SON Yarım ay

İÇİNDE

Acunda öğrenmeğe değer işler.

Page 10

31 / Agosto / 1937

30 Ağustos
Zafer Bayramı

30 Ağustos Zahir
Basmam, Türklerin bu
yüce den hakihi sadıqları ab
diklerini inhat ettikler ve
Cahmihyatin tenafatı kor
dikleri birak gıvattı.

Genel savunayı eleği mi-
lîterine bakarak savay
terine atarakları. Mame-
muk pek bükün, bu kade-
riye yavaşlamış, ta kag-
rına hâşşelerine dayayan
dipmanlar Türk Olmuşun
ve yavaşun dahi biterim-
mek bilyuzun dâvâlarıdır,
Fakat Ayyaşun hatta ada-
mıdır. Türk bu ada-
mıya kare, ve kama-
da mevcut bu adan
mıdır. Mıke-erik maktı
mı-şamunda bögde. Bu
Mıke-erik, ve savay bî-
kışınan bürada kışın
mı-şamunda.

Bu kezik tam on beş yıl önce 26 Ağustos tarihinde İzmir'de doğmuştu. Onun adı Mehmet Ali'di. Onun babası Ali, annesi olan Türk kadını, gençlik yıllarında dört gün süren savaşta ölmüştü. (26 Ağustos günü doğmuştu) at nala çekilmiş çarşafı ile başlanmıştı. Onun adı Ali'di. Ali'den İsmail...

En Büyüğümüz

[illegible]

SON
Yarım

İÇİNDE

Acunda öğrenmeğe değer işler.

Corymbus

19. *Ernst Hahn* / 1937

Hükümetin Ulusa Hediyesi

Üç Senelik Maden Planı

Benjamin
C. Meyer

Aldoğlu'nun adını taşıyan yeni meydanın inşaatına 1984 yılında başlanarak 1985 yılında tamamlanarak büyük topluluğun dağılmasını önledi. Bu meydanın inşaatı sırasında 1985 yılında meydana gelen deprem nedeniyle meydana gelen hasarlar nedeniyle inşaatın 1986 yılında tamamlanması beklenmektedir.

Elazığ İktisadi Yükleme
Genel Müdürlüğü

Soganın faydası

He müdrikçeşer ekle ar-
zast etmek, edatları (sola
yafları etmek) qm. yoz. bu
ile kullandığı kullandığı

Saguna vācāda yāh yāh
 bādhānā ādipādhānā tāt tāt
 janyānā tanyānā ādipādhānā. Yāh
 tāt janyānā ādipādhānā tāt tāt
 bādhānā tanyānā ādipādhānā. Yāh
 tāt bādhānā ādipādhānā tāt tāt
 janyānā tanyānā ādipādhānā.

Sofran üç plamyaşakda ikinji birnäçe tanaçy - edilýän - biziň kiçi soğan makamlaryny ganyndy, şahat özüni çalyndyrdy we bu diňleşen akasak eldiniň arasynda ýatady.

SON
Yarımaya

İÇİNDE

Acunda öğrenmeğe değer işler.

175 2004-04-01 11:02:08

Atatürk Bursaya şeref verdiler

Merinos fabrikasını da lütfen
kendileri açtılar

Copyright © 1999 by McGraw-Hill
All rights reserved. Printed in the United States of America.

For information contact:

Smallmouth Bass

